DE PRINSEN
van
ORANJE-NASSAU
in
NEDERLAND

12 Mei 1849.

12 Mei 1874.

DOOR

P. VERGERS

GEÏLLUSTREERD

door

J. C. LEIGH Jr.

'S GRAVENHAGE

M.M. COUVEE JOH. IJKEMA.

JE MAINTIENDRAI

Lith. Emrik & Binger.

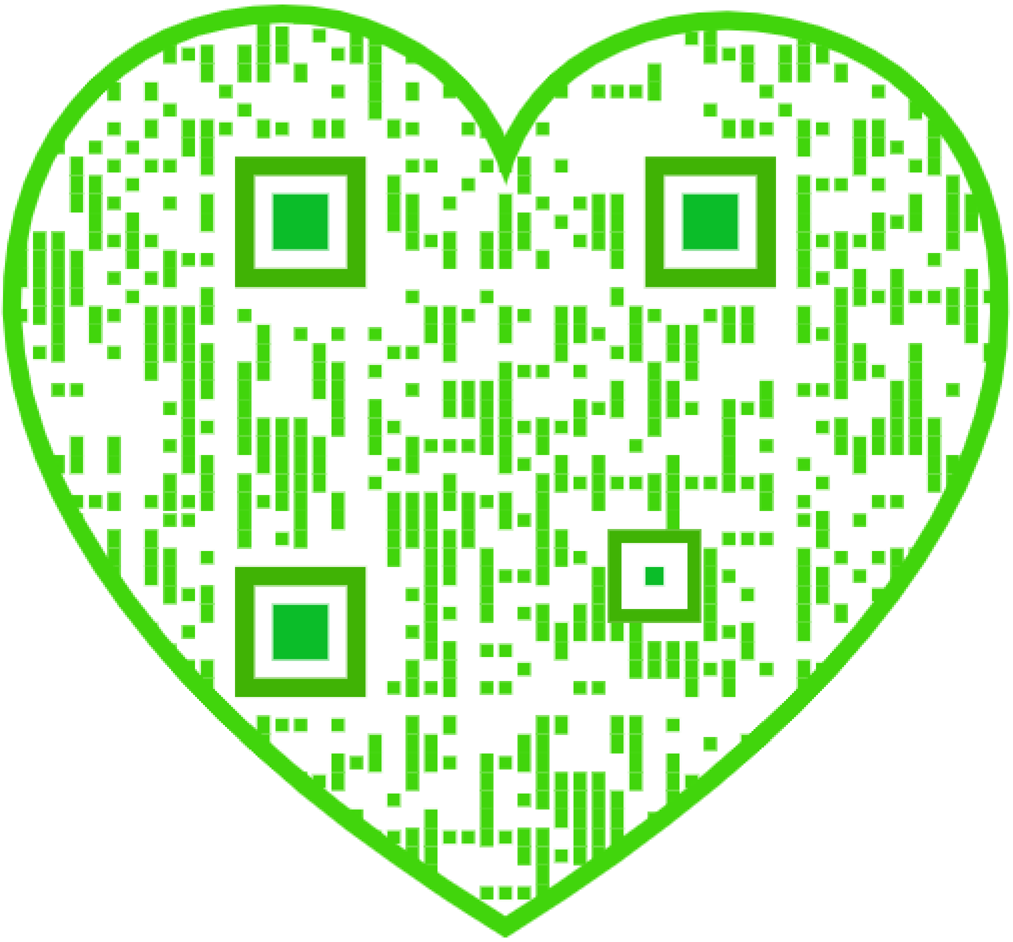

12 Mei 1849.

12 Mei 1874.

DE PRINSEN
van
Oranje-Nassau
in
NEDERLAND

DOOR

P. VERGERS

GEÏLLUSTREERD

door

J. C. LEIGH Jz.

'S GRAVENHAGE

M.M. COUVEE JOH. IJKEMA.

JE MAINTIENDRAI

Lith. Emrik & Binger.

DE PRINSEN

VAN

ORANJE NASSAU

IN NEDERLAND

DE PRINSEN

VAN

ORANJE-NASSAU

IN NEDERLAND

FEESTGAVE

BIJ GELEGENHEID VAN HET VIJF-EN-TWINTIGJARIG JUBILÉ DER TROONS-
BESTIJGING VAN ONZEN GEËERBIEDIGDEN KONING

WILLEM III.

op den 12. Mei, 1874

DOOR

P. VERGERS

M. M. COUVÉE. — JOH. IJKEMA
's GRAVENHAGE. 1874

Gedrukt bij G. J. THIEME te Arnhem.

AAN

KONING WILLEM DEN DERDE

— XII MEI. 1849/74 —

Gij, edle Telg, wiens Stam van zeven eeuwen heugt,
sinds Dillenburg verrees, en Nassau's vrije landen
ten spiegel strekten van oud-ridderlijke deugd,
waaruit de kiem ontstond der nooit verbreekbre banden,
die Neêrland en Oranje omsluiten voor altijd; —

sta toe, ô Vorst, dat U dit Werk word' toegewijd,
te zamen met de beê, dat God, die Uwe Vadren,
Uw waardig Voorgeslacht, het Vrijheidsvuur in de adren
ontstoken heeft, ook U, als hen, ter zijde sta,
tot welzijn van ons Volk. — Zijn oog sla U steeds gâ,
zoo als Ge op Hem het Uwe rigt, in vreugde en lijden!

*

Het aardsche gaat voorbij naar de eeuwigheid; — de tijden
verwislen, jaar voor jaar, en 't Zilvren Feest der Kroon
wordt mooglijk nog in 't Goud den Koning aangeboôn,
die thans ten Troon zit, door een krachtig Volk omgeven,
aan Orde en Wet gehecht, aan VRIJHEID boven 't leven. —
Hoe 't zij, — wàt ook de toekomst U en ons bereid',
't Geschiedboek heeft het schoonst en 't helderst licht verspreid,

dat ooit een Vorstenhuis ter wereld heeft beschenen:
aanvaard dit roemrijk Beeld, en, wat mogt zijn verdwenen,
de Liefde en Trouw, waarvan dees bladen zijn de tolk,
zij blijven 't Erfdeel van Oranje en Neêrlands Volk!

TE 's GRAVENHAGE,
in Bloeimaand van het Jubeljaar
1874.

M. M. COUVÉE. JOH. IJKEMA.

INHOUD.

	Blz.
Inleiding	1
Oorsprong van het Huis van Nassau	3
De Nassaus in Nederland	15
Het prinsdom Oranje en zijne vorsten	33
De vorsten van Oranje-Nassau. Op den Dillenburg	65
De page en de krijgsman	84
Een verbond van twee vorsten en een tegenverbond	96
Een staatkundig duël	110
Tusschen twee vuren	138
De banneling	159
Nu of nooit	175
Andermaal op den Dillenburg	186
Het licht wordt duisternis	199
1572—1576	204
De slag op de Mookerheide	210
1576—1579	213
Een banvloek meesterlijk verdedigd	221
Oranje een lijk	246
Een tronk van den afgehouwen boom	255
Maurits de strijdbare	267
Turnhout	271
Nieuwpoort	273
Een geknielde. Filips Willem van Oranje	284
Geen rozen zonder doornen	296
Rust en onrust	306
Een groot man op 't schavot	309
Een groot man op 't sterfbed	315
Frederik Hendrik	321
De Stedendwinger	331
Zijn dood	347

	Blz.
Willem II. De Unie gehandhaafd	349
Een mislukte aanslag	358
Zijn sterfbed	364
De laatste telg. In de verdrukking van 1650—1672	372
Niet langer een verdrukte	386
Een zwaard en beukelaar	393
God bless you	405
De ziel van het groote verbond	416
Dubbele smart	418
Graaf Johan	429
Stadhouders van Friesland uit het Huis van Nassau-Dietz	431
't Huis van Nassau-Siegen	450
De grootvader van een koning	451
De laatste stadhouder. Onder voogdij	464
Wie Willem V was	468
Miskenning	472
Vivat Oranje! Gelukkig Nederland	483
De eerste koning uit het Huis van Oranje-Nassau	494
Een jeugdige balling	501
Teruggekeerd	505
De prins-koning	511
Laatste reis	514
Willem III	518
De held van een feest	532

Wien Neêrlandsch bloed door de adren vloeit,
Van vreemde smetten vrij,
Wiens hart voor land en Koning gloeit,
Verheff' den zang als wij.
Hij stell' met ons vereend van zin,
Met onbeklemde borst,
Het Godgevallig feestlied in
Voor Vaderland en Vorst.

Zoo zal de juichtoon wezen van Neêrlands volk op den 12 Mei 1874. Op dien dag immers zal, als God wil, Nederland met zijn Koning feest vieren. De Oranje-vaan zal vroolijk wapperen en het danklied omhoog stijgen tot Hem, die vijf en twintig jaren lang een beminden Vorst, de Koning van Nederland deed zijn. Bekleede hij nog lang dien vorstelijken zetel! Deze wensch ligt in het hart van het volk van Nederland. En terecht. God, Oranje en Nederland is één. 't Is een drievoudig snoer, dat niet verbroken moet worden. Wee onzer, indien die band werd losgeknoopt, dat verbond te niet ging. Maar neen, het Huis van Oranje-Nassau, door God aan Nederland gegeven, van God tot eene grootsche taak geroepen, zal steeds met God en Nederland één geheel blijven. 't Is een wijnstok, naar Nederlandschen grond overgebracht, om daar immer te bloeien.

1

En, zou het dan ongepast zijn, dien handhavers van recht en vrijheid onze aandacht te wijden? En wat zou Z. M. onzen geëerbiedigden Koning welgevalliger kunnen zijn, dan de groote daden van zijn roemrijk voorgeslacht in herinnering te brengen?

Wij doen dit in de volgende bladen, welke wij aan het welwillend oordeel van onze lezers onderwerpen.

I.

OORSPRONG VAN HET HUIS VAN NASSAU.

Het geslacht van Nassau is een der oudste geslachten van Duitschland. Reeds meer dan 1600 jaren heeft het daar zijne residentie gehad. In het eerste en oudste geschrift, op last van Hendrik, graaf van Nassau, Katzenellenbogen, Dietz en Vianden, heer van Breda enz. in 1525 vervaardigd, vinden wij het volgende:

»Julius Cesar, door de Senatoren naar Gallië gezonden, om de Gallische en Germaansche streken onder het gebied van Rome te brengen, nam een groot aantal edele Romeinen, uitgelezen strijdbare heeren en ridders, in zijn leger mede. Onder hen bevonden zich twee broeders, graven van Lebarten. In den strijd tegen de Galliërs onderscheidde zich de eene graaf van Lebarten zoodanig, dat Julius Cesar hem een streek lands in Bourgondië gaf en hem noemde »graaf van Bourgondië." Cesar veroverde voorts Metz en de oude stad Trier. Den Moezel afgezakt, kwam hij ter plaatse waar het tegenwoordige Coblentz ligt. Hier sloeg hij zich met zijn leger neder, won vervolgens Keulen en noemde dit naar den naam zijner vrouw »Agrippina." Na Nijmegen gebouwd te hebben, toog hij wederom naar Agrippina of Keulen en vervol-

gens weder naar Coblentz. Daar te Coblentz liet hij een kostbare, kunstige brug maken, opdat hij met zijn krijgsvolk, paarden en wagens een veiligen overtocht niet alleen, maar ook een veiligen terugtocht zou vinden. De bewaking van die brug droeg hij op aan den anderen graaf van Lebarten, die zich van zijne taak zoo goed kweet, dat Julius Cesar, na zijne verdere overwinningen, terug komende, en de brug in den besten toestand vindende, hem de voogdijschap van Coblentz en het land over den Rijn aan de Lahn gelegen ten eigendom gaf. Eenige honderden jaren later bouwden de graven van Lebarten een slot aan de Lahn, noemden dit Lurenburg en noemden zich voortaan niet meer graven van Lebarten, maar van Lurenburg. Vele vlekken en dorpen werden door hen in den omtrek gebouwd. Een der nakomelingen van de graven van Lurenburg bouwde het slot Nassau, noemde zich voorts naar dien naam, en na hem hebben zijne erven tot op den tegenwoordigen tijd dezen naam, die dus over de 1000 jaren oud is, behouden."

Tot zoo ver de lezing van dit geschrift. Een ander geschrift zegt ons: »Tweehonderd en tien jaren na de geboorte van Christus, toen keizer Severus naar Duitschland toog en eenigen tijd zijn verblijf te Mentz hield, bevond zich onder de groote heeren van zijn gevolg een edel heer, Theodosius geheeten, die niet ver van het slot Nassau aan de Lahn gelegen, een toren bouwde en die naar zijne heerlijkheid »Lopperen" noemde. Daarna bouwde hij den toren »Zonneberg"; noemde zich naar dien naam, bouwde daarna het huis »Laurenberg", en veranderde nogmaals zijn naam in dien van »Heer van Laurenberg." Deze drie gebouwen lagen in het gebied van den graaf van Nassau. Deze was daarmede evenwel weinig in zijn schik, vreezende, dat te eeniger tijd hem zijn graafschap ontvallen zou. Met eenige zijner vrienden naar Mentz tot den keizer gegaan, wilde hij dien tot beschermer inroepen. Hier gekomen, vernam hij, dat het aan Romeinen, welke met

den keizer reisden, vrijstond, te bouwen, waar zij wilden. »Moogt gij," sprak Severus, »de Romeinen niet lijden, gij zult ze toch tot heeren moeten hebben. Hebt gij, adellijken, u onder de adelaars-vleugelen der Romeinen gesteld, zij zullen u bij uwe vrijheden beschermen. Gij, Nassau, hebt een eenige dochter, geene zonen naar wij vernemen. Na uw dood zal dus uw graafschap aan ons rijk vervallen. Wilt gij uwe dochter aan onzen oom Theodosius geven, zoo willen wij hem tot graaf van Nassau maken en uwe dochter blijft in haar vaderlijk erfgoed." Die voorslag werd aangenomen. De graaf van Nassau gaf zijne dochter aan Theodosius, die zich nu noemde »graaf Diederik van Nassau tot Laurenberg."

Tot zoover het tweede geschrift. Uit beide geschriften blijkt duidelijk, dat, volgens de schrijvers, de graven van Lebarten, Laurenberg of Nassau uit Rome, Italië of ten minste in Duitschland van de Romeinen afkomstig zijn. Hiertegen strijdt evenwel, wat Julius Cesar zelf in zijn »Historiën van Gallië" zegt. Daarin verhaalt hij, dat zekere Nassva of Nassau als overste, hertog of aanvoerder der Duitschers, en na hem zijne opvolgers, zoolang zij vermochten, voor de vrijheid van Duitschland tegen de Romeinen gestreden hebben.

Hieruit zou men besluiten, dat dit roemrijke geslacht uit Duitschland, niet uit Rome, afkomstig is. 't Is ook het algemeen gevoelen. 1) Hiervoor pleit ook, wat aan het graf van graaf Jan, den broeder van prins Willem, onder meer gezegd werd, »dat het doorluchtig geslacht van Nassau zijn begin genomen heeft van een Nassva, welke 56 jaren voor de geboorte van Christus een vermaard en beroemd krijgsman geweest is onder de Duitsche

---

1) Zie o. a. Groen van Prinsterer. Deze spreekt van het huis van Nassau »uit Duitschen bloede."

Ook Marnix van St. Aldegonde in zijn bekend: »Wilhelmus van Nassauen:" »zijt gij van Duitschen bloed."

vorsten." Ongetwijfeld is deze Nassva dezelfde geweest van wien Julius Cesar spreekt.

Hoe het echter zij, of de stam van Nassau van de Romeinen of van den strijdbaren Nassva afkomstig is, doet weinig ter zake. Dat wij een en ander hebben aangehaald, is alleen om aan te geven, dat het geslacht van Nassau van zeer vroege dagteekening is. Dit zegt ook de geschiedschrijver van Meteren: »Dit Huis van Nassauw heeft ghetuygenisse van grooten ouden Edeldom, also dat zijns ghelijcken niet veel te vinden is: van over 1000 jaren leest men van een seer vermaerden Grave van Walraven van Nassauw, Sonnenberg en Liborn met zijn Huisvrouwe Minerva: Ende hondert jaeren daernaer van eenen Graef Gerold, voerende deselve Titulen, die door zijn huisvrouwe Irmergarda het christen geloove aannam." Bij een anderen ouden schrijver leest men: »Van de stamme der Graven van Nassauw is uit de Historiën voorseecker bekent, dat se in de oorloghen die de Keyseren Henrici de III, IV en de V, (die in de jaeren 900 geregeert en geleeft hebben) in Italiën ende in andere Landen gevoert hebben, van wegen haere Manhaftichheyt ende hoflicke Feyten van Wapenen seer vermaert en beroemt geworden sijn: Ende de Keyseren hebben haer tot een vergeldinghe, hetselve Graefschap gegeven ende gheschoncken, om bij haere Nasaten bewoont ende gheregeert te worden. Ende haer macht heeft in kleyne beginselen also toeghenomen, dat zij niet alleen voor de naest ghelegen Graven, aan het Hessensche Geberchte op zijn ghekomen, maer ook den Vorstelicken staedt in verscheyden Landen ende Steden in de volgende tijden vercregen hebben."

Al het voorgaande is genoegzaam om te bewijzen, dat het edele, doorluchtige geslacht van Nassau een van de oudste, wellicht het alleroudste geslacht van Duitschland is, een geslacht dat ten allen tijde om zijn vroomheid, kloekheid en ridderlijkheid bij onderscheidene keizers en koningen in groote eere en waarde

gehouden is. 't Is een geslacht van alom beroemde krijgshelden, verstandige en wijze regeerders, die dikwijls met verlies van hun leven zoo in Hongarije tegen de Turken, in Syrië tegen de Saracenen, beide erf-vijanden der christenen, als in Duitschland, Bohemen, Italië, Frankrijk enz. hun kloekmoedigheid hebben getoond.

Ofschoon graaf Hendrik de Rijke, die in de 13e eeuw leefde, als de stamvader van het Huis van Nassau wordt aangemerkt, willen wij toch eenige leden van dat geslacht vóór dien tijd beschouwen, om later op dien Hendrik den Rijke terug te komen.

Wij zeggen »eenige leden." Het zal toch niet noodig zijn, het gansche geslachtsregister te doorloopen. 't Zou voor den lezer vermoeiend en vervelend zijn, en tot weinig nut leiden.

Dat geslachtsregister inziende, ontmoeten wij een Frederik van Nassau, die in zijne jeugd reeds naar Spanje vertrok, om aldaar tegen de Mooren te strijden, die dat land overstroomden. Later is hij gehuwd met Sigetha, dochter van prins Walther, graaf van Blians. Hij bouwde het slot van »Sien," versierde dit met het wapen zijner moeder en werd van toen af, »graaf van Sien" genoemd. Van zijn zoon Walther zijn de graven van Sien afkomstig.

Filips van Nassau, die zijn vader Everard in de regeering opvolgde, huwde met Catharina, dochter van den graaf van Hanau. Hij en zijne vrouw stichtten het slot te »Solms." Zijn zoon Otto was de eerste graaf van Solms, uit wien al de graven van Solms zijn voortgesproten.

Onder de regeering van koning Hendrik den Vogelaar 1), kwamen de Hongaren, die reeds vroeger een aanzienlijk deel van Duitschland op de jammerlijkste wijze verwoest hadden, nogmaals

---

1) Aldus genoemd wegens zijn zucht voor de valkenjacht. Juist was hij daarmede bezig, toen hij het bericht van zijne verkiezing tot koning ontving.

opzetten, om tot in het hart des rijks door te dringen. Voor 't oogenblik kon Hendrik weinig tegen hen uitrichten, doch voerde later een belangrijken krijg tegen de Hongaren. Hij benoemde tot zijn veldoverste Otto, graaf van Nassau, die met veel roem in Hongarije den oorlog voerde. Te zijner eer gaf koning Hendrik in 927 te Maagdenburg een openbaar tournooi-feest, waarin hij zich mede ridderlijk gekweten heeft.

Wij willen zien wat zulk een feest inhield.

Langen tijd reeds voor de kruistochten waren de tournooispelen in gebruik, het eerst in Frankrijk. Hendrik de Vogelaar voerde ze in Duitschland in en vervolgens kwamen zij overal. De tournooien waren de voornaamste plaatsen van vereeniging voor den adel en werden door koningen en vorsten aangemoedigd. Alles werd aangewend om ze met de grootste pracht en den grootsten luister te doen plaats hebben.

Die man met zijn eigenaardigen pels, omzet met hermelijn of sabel, voorzien van 's vorsten wapen, prijkende met de wapenkleuren, helmsieraden en schildhouders, die man is de wapenheraut. Hij begeeft zich naar de verschillende kasteelen, om de ridders tot het feest uit te noodigen. Natuurlijk wordt hij overal met de grootste welwillendheid ontvangen en zijn uitnoodiging met geestdrift aangenomen. Terwijl de ridders hunne wapenen, deviezen en beste oorlogspaarden gereed maken, laat de vorst een geschikte kampplaats (krijt) afperken, omringd door banken en zitplaatsen voor de adellijke dames en de rechters van het tournooi.

De dag van het feest begint te naderen. De ridders met hun gevolg maken aanstalten tot vertrek. Reeds laat meer dan een zich zien aan het vorstelijk verblijf, dat tot ontvangst der ridders in gereedheid is gebracht. Hun gevolg zal huisvesting vinden in den omtrek of in de naastbijgelegen stad. Ook de adellijke dames en de rechters van het tournooi zijn reeds aangekomen, ofschoon het nog de tijd van het feest niet is. Immers op den zondag, die het

feest voorafgaat, moeten de wapenschilden en de banieren der ridders, die aan den kampstrijd zullen deelnemen, onderzocht worden, en dat is de taak dier dames en rechters. Daarom moeten ook allen op dien dag zich in 's gastheers woning bevinden. 't Feest is dan ook reeds aangevangen; het is het voorbereidingsfeest van het tournooi. Maar waartoe dat onderzoek van schilden en banieren? 't Is immers licht mogelijk, dat onder de aangekomen gasten zich een eerloos, een onhoffelijk ridder bevindt, en deze behoort in het gezelschap niet, hij moet verwijderd worden.

't Is een fraai gezicht, die wapenschilden en banieren met hunne zinnebeelden, deviezen en figuren in verschillende kleuren voor de vensters van het kasteel en van de torens. Zij zijn daar ten toon gesteld. Die onderscheidene kleuren op de wapenschilden hebben hunne beteekenis. Het rood of keel, herinnert aan den muil der wilde dieren; het azuur of hemelsblauw is het zinnebeeld van hemelsche deugden of van ridderlijke volmaaktheid; het groen, de kleur der Muzelmannen, dient ter gedachtenis aan den strijd tegen de ongeloovigen; het sabel of zwart, stelt de aarde voor en is het zinnebeeld van ootmoed en afzondering van de wereld. 't Is ook wel een bewijs van droefheid en berouw.

Het onderzoek der wapenschilden is afgeloopen, maar de rechters van den kampstrijd hebben meer te doen. Het kon toch zijn, dat het door den gastheer gekozen terrein ongeschikt was, de grond te oneffen, wat het struikelen der ten strijd aangehitste paarden kon veroorzaken, en daarom goed toegezien of de grond gelijk en vlak is. Nog meer. Van alle kanten komen toeschouwers aanstroomen. Het zijn slaven, lijfeigenen en vrijen, die op het terrein niet behooren, en daarom ook goed toegezien of de toegangen door touwen of door stevige slagboomen (hameien) zijn afgesloten. Onder die menigte daar buiten bevinden zich kooplieden, kramers, potsenmakers, minstreelen en zangers. Zij zijn van alle kanten toegestroomd, deze om de menigte te vermaken,

gene om hunne koopwaren aan den man te brengen en wat te verdienen. Ook de wapenen krijgen hun beurt, wanneer zij ten minste niet van hout zijn. Dan moet de punt stomp zijn of gemaakt worden, om ongelukken te voorkomen. En bleven die ongelukken altijd achter? Zeker niet. Menige kampplaats werd rood geverfd met het bloed eens ridders, ja, menig moedig en vurig krijgsman werd dood weggedragen. 't Heette toeval dat hij was getroffen; de ridderlijke eer liet niet toe dit aan boos opzet toe te schrijven, ofschoon hiertoe meer dan eens vermoeden bestond.

Nu is het de dag vóór het feest. Daar komen de ridders aan op hunne fraai uitgedoste paarden, om hun intocht in het vorstelijk paleis te houden. Onder daverend gejuich der toegesnelde menigte worden zij begroet, terwijl banieren en banderollen van duizenden kleuren hun vroolijk toewaaien van muren en torens.

Op den dag van het feest terwijl de ridders zich tot het tournooi voorbereiden maken hunne schildknapen de paarden en wapenen gereed. Zij zelven, die schildknapen, hebben reeds den vorigen dag buiten de kampplaats een lans met elkander gebroken. 't Was de inleiding van het tournooi zelf.

De zitplaatsen, versierd met banderollen en purperen draperieën worden weldra ingenomen door de prachtig gekleede edelvrouwen, door den vorst, de kamprechters en het gevolg, die in statelijken optocht aankomen. Het teeken wordt gegeven; de toegangen worden geopend en de ridders dringen naar binnen. Hun eerste werk is den vorst, de adellijke vrouwen en den kamprechters hun statelijken groet te brengen. Nu heeft eene vereeniging van al de ridders plaats om in het algemeen een spiegelgevecht te houden, want een spiegelgevecht is het tournooispel, anders niet; indien anders, dan schendt men de tournooiwetten, dan ontaardt het feest. Dat algemeene gevecht, het dient slechts

om zijn kracht en behendigheid te laten zien. Dan volgen de afzonderlijke gevechten. Inderdaad de strijders munten uit in het hanteeren der wapenen. Men valt elkander aan, om zijne tegenpartij krachteloos te maken door hem zijn wapen uit de hand te slaan, of hem uit den zadel te lichten. Menig slag en stoot wordt toegebracht en afgewend. Alles is er op aangelegd om den moed der strijders aan te vuren. Het is hun vooral om de goedkeuring der adellijke vrouwen te doen. Hare toejuiching geldt boven alles. Zij immers beloonen de overwinnaars. Een sjerp, een sluier, een versiersel van hals of armen, een kleedingstuk, waarvan men zich ontdeed, zoodat de lieve schepsels er zelfs wel eens van bloosden, hebben die dames voor den held van het feest over. Bij die toejuichingen, bij dien goedkeurenden blik, dien lieven glimlach der jonkvrouwen, voegt zich het geroep der herauten, het gezang der minstreelen, de luide kreten der menigte rondom de kampplaats. Dat alles blijft niet zonder invloed op de strijdenden. De strijdlust wordt vuriger, en het laat zich aanzien, dat het spel van karakter veranderen, het spiegelgevecht in een wezenlijken strijd zal overgaan. Niet beter wordt het, wanneer deze of gene strijdbare ridder een prijs van zijn dame heeft ontvangen. Dan klinkt de stem der herauten: »Eer den dappere! Strijdt, edele ridders! De belooning is voor den moedige! De dood is verkieslijk boven de schande!" Die prijs, het teeken van vrouwengunst, aan lans, schild of eenig ander wapen gehangen, moet, het moge kosten wat het wil, behouden worden. Schande is het, wanneer de tegenpartij, die het er natuurlijk op toelegt, den ridder zijn prijs ontrooft. Nadert de overwinnaar, om uit de hand der schoone den prijs te ontvangen, dan ook laat de krijgsmuziek zich hooren bij de kreten der herauten. Maar ook het omringende volk heeft een lofspraak voor de heldhaftige ridders. Natuurlijk, in hen zien zij een waarborg voor de vrijheid des vaderlands.

Het tournooi is afgeloopen en andere genoegens wachten.

Dit zien wij later.

Van zulk een feest was graaf Otto van Nassau een werkdadig deelnemer. Nog kunnen wij van hem berichten, dat hij gehuwd is geweest met Magdalena, dochter van graaf Walraven van Sponheim. Nadat hij zijne landen met wijsheid jaren lang geregeerd had, is hij in 972 gestorven en te Neurenberg begraven.

Graaf Otto werd opgevolgd door zijn zoon Walraven. Acht en veertig jaren lang heeft deze met voorspoed geregeerd. Hij was een dapper krijgsman, die keizer Otto in verscheidene oorlogen, zoo in Frankrijk als in Bohemen en Hongarijë, met veel roem gediend heeft. In den jare 1020 gestorven, is hij bij zijn vader te Neurenberg in het St. Catharijne-klooster begraven, bij zijne huisvrouw Chuno 2 zonen en 2 dochters nalatende. Zij was de dochter van den burggraaf van Torsella, die met eene zuster van Hendrik III, roomsch keizer, gehuwd was.

De zoon van Walraven, Otto, huwde met Adelheid, dochter van Wichard van de Pont, voogd van Gelderland. Door zijne dapperheid bekwam hij in 1061 de voogdij over Gelderland en in 1079 werd hij de eerste graaf van dat land. In 1107 gestorven, werd hij met groote statie te Zutfen in de Collegie-kerk, door hem gesticht, begraven. Deze Otto is de stamvader der Nassaus in Nederland geweest.

In het midden der elfde eeuw greep een geest van waanzin de volkeren van Europa aan. Have en goed werd verkocht; van betrekkingen scheurde men zich los, om een hersenschim na te jagen. Het krijgsmanskleed werd aangetrokken, het zwaard aangegord, om naar het Heilige Land te trekken en Palestina aan de handen der ongeloovigen te ontrukken. Ja, 't was waanzin. Bijna twee eeuwen lang was het voorname doel van een dapperen doch bijgeloovigen adel de Turken te verdrijven uit een land, waaraan zulke heilige herinneringen verbonden waren, maar de meesten

kwamen jammerlijk om van honger en gebrek, of vielen door het zwaard der ongeloovigen. Wel mocht voor een oogenblik Jeruzalem in handen der kruisvaarders komen, doch om spoedig door den Egyptischen kalif Saladin hernomen te worden. Nogmaals en nogmaals zou men de herovering beproeven, doch vruchteloos. Uit vromen ijver toog ook keizer Frederik Barbarossa in vereeniging van Filips August, koning van Frankrijk, en koning Richard Leeuwenhart van Engeland naar Palestina. Ook Robert van Nassau gevoelde zich daartoe opgewekt. Bekend als een moedig krijgsman werd hem het bevel over een leger van 60.000 man opgedragen. Dappere daden heeft hij verricht, en toch, de op nieuw ondernomen kruistocht liep vruchteloos af. Graaf Robert heeft zijn vaderland niet wedergezien. In het vreëmde land liet hij het leven en werd te Tyrus begraven.

Nog noemen wij graaf Hendrik, bijgenaamd de Rijke, want hij regeerde alleen over al de graafschappen zijner voorouders, zijnde graaf van Nassau, Dillenburg, Beilstein, Wiesbaden, Idstein en onderhoorige landen. Bovendien heeft hij de grenzen van zijn gebied ver uitgebreid. Zooals wij hierboven aanmerkten, is hij door zijne twee zonen, Walram en Otto, de stamvader van het Walramsche en Ottosche geslacht, waarvan het oudste in Duitschland gevestigd is. Tot den tak van Walram behooren de vorsten van Nassau-Idstein, Usingen, Sarbruck en Weilburg. Uit dien tak is gesproten Adolf, die in 1292 tot keizer verkozen werd en voorts meer dan één vermaard staatsman, veldoverste, aartsbisschop en keurvorst van Mentz of Trier. Door huwelijk en krijgsdienst is deze tak met de Nassaus in de Nederlanden verbonden geweest.

Alleen de jongste lijn, die van Otto, heeft rechtstreeks betrekking tot ons vaderland. Toch heeft ook deze, buiten haar deel aan de burcht Nassau bij de rivier de Lahn — een gemeenschappelijk erfgoed van het gansche geslacht — aanzienlijke bezittingen

in Duitschland gehad, deels uit bergachtig land, deels uit vruchtbare en boschrijke streken bestaande met de steden Dillenburg, Hadamar, Herborn, Siegen, Dietz en andere vlekken en dorpen. Even als Dillenburg in Duitschland werd Breda de zetel der Nassausche vorsten in Nederland.

J.C. Leich del.

Chromolith. ... Prager.

JAN VAN NASSAU GEHUWD MET DE DOCHTER VAN DEN GRAAF VAN LOON.

II.

DE NASSAUS IN NEDERLAND.

In de 14de eeuw huwde Otto II met de erfdochter van Vianden in Luxemburg, waardoor de Dynastie der Nassaus voet zette op Nederlandschen grond. In 1404 huwde een van zijne kleinzonen, Engelbert I met de erfdochter van Polanen en verkreeg alzoo de baronie van Breda en voorts o. a. Oosterhout, Steenbergen, Geertruidenberg en de Klundert. Hij was in hooge eer bij hertog Filips den Goede, evenals zijn zoon en opvolger Johan II. Wij willen, mijne lezers, een oogenblik het huisgezin van dezen graaf bespieden. Wij gaan daartoe den breeden trap op, die naar de zaal geleidt, openen de deur en schuiven het daarvoor hangend tapijt een weinig ter zijde. Al aanstonds bemerken wij, dat de Bourgondische luister, een gevolg van de weelde en de pracht, welke men in het Oosten had leeren kennen, ook hier niet zonder invloed gebleven is. Hoe net uitgesneden zijn die houten beschotten met wapenschildjes versierd. Keurig is de met zorg bewerkte zoldering. Fraai zijn de wanden behangen met geborduurde tapijten, en overdekt met draperieën van zijde en fluweel, kunstig gestrengeld om het wapenschild van den bewoner; schoon die groote metalen of kristallen spiegels, bovenal die

sierlijke, smaakvolle vorm der lichtkronen met hare waskaarsen. Niet minder prachtig is het buffet welks voeting met bloemen bezet is; die eetserviezen, messen en lepels van goud en zilver. Rijk zijn die gouden, zilveren, of fraai ingelegde en uitgebeitelde tafels, die hooge, kunstig gewerkte stoelen en rustbanken met zachte kussens. Kolossaal is de slaapstede; noem haar vrij een slaapkamer. De bewoners zijn niet minder prachtig gekleed. Ziet dien heer des huizes. Hij is nu niet in krijgsmansgewaad gedost, maar een korte rok en over dien rok een overkleed is nu zijn tooisel. Die rok is van zijde en met goud en bloemen bestikt, niet met knoopen vastgemaakt, maar door middel van een prachtigen gordel. Zijn overkleed is van laken ook wel van fluweel met hermelijn of ander bont gevoerd. Broek en kousen zijn van laken en uit één stuk, terwijl zijne voeten in hooge schoenen steken, aan de zijde uitgesneden en met lange punten voorzien.

En nu zijne vrouw. Zij is Maria, dochter van den graaf van Loon. Zij heeft een sluier op het hoofd en een laag neerhangend kleed, met goud, paarlen en edelgesteenten bezet, open op de borst zoodat men het fraaie keurslijf zien kan. De randen van haar gewaad zijn van kostbaar bontwerk.

Een kloeke knaap komt binnen stormen. Het is de oudste zoon Engelbert, wien eenmaal de goederen van zijn vader in de Nederlanden zullen ten deel vallen, terwijl zijn jongere broeder Johan na 's vaders dood de Duitsche bezittingen zal erven. Zusters heeft hij ook. Zij zijn Anna, Adriana en Odilia. De beide laatste vooral zijn nog zeer jong. De eerste dier zusters zal eenmaal huwen met Filips, graaf van Katzenellebogen, en wanneer hij gestorven zal zijn, met Otto, hertog van Brunswijk en Lunenburg. De tweede zal de vrouw worden van Filips, graaf van Hanau, en de derde, abdis van het klooster, dat door hare moeder in de nabijheid van Breda gesticht is.

Met drift komt die jonge knaap van tien jaren binnen stuiven, want hij heeft zich met ridderlijke oefeningen bezig gehouden en het geluk gehad den vogel te schieten. Hij toont den behaalden prijs aan vader en moeder. En deze? Met welgevallen zien zij hem aan, want het geeft hun een bewijs, dat hun Engelbert een volmaakt ridder zal worden, die de wapenen zal weten te hanteeren. En zij hebben niet mis gezien. Hoe zou hij anders tot ridder van het Gulden Vlies zijn verheven? Hij was de eerste Vliesridder uit zijn geslacht. Of hij het verdiend heeft, zien wij straks.

Het kon wel niet anders of de kruistochten moesten belangrijke gevolgen hebben; o. a. gaven zij aanleiding tot het ontstaan van drie geestelijke Ridderorden, een geestelijke Ridderschap alzoo. Die ridder daar met zijn wit kruis op den zwarten mantel heet Johanniet. Hij behoort tot de Johanniter-orde of Hospitaal-ridders. Het is een orde, reeds gedurende den eersten kruistocht ontstaan, die Johannes den Dooper tot schutspatroon koos en zich verbond tot ondersteuning van arme en kranke pelgrims in een te Jeruzalem gevestigd hospitaal. (1100). De paus bevestigde hunne orde en schonk hun het recht zich zelven een opperhoofd of grootmeester te kiezen. Nadat Palestina voor de kruisvaarders verloren was, vestigden zij zich op het eiland Rhodus en toen dit door de Turken was veroverd, op Maltha, vandaar ook de naam Malthezer-ridders.

Die ridder met zijn rood kruis op den witten mantel behoort tot de orde der Tempelieren. (1118). Zijn witte mantel is het zinnebeeld van reinheid, van onschuld, en zijn rood kruis het zinnebeeld van bloedige vervolging der ongeloovigen. Dat was ook zijn gelofte, toen hij in de broederschap werd opgenomen. Deze orde kreeg welhaast groote bezittingen, en, vooral in Frankrijk, eene uitgestrekte macht. Hare rijkdommen waren echter de ondergang der orde. Van de schandelijkste ongebondenheid beschuldigd, werden deze ridder-monniken door den Franschen

koning Filips IV en door den paus hevig vervolgd. Velen werden op den brandstapel gebracht, ook de grootmeester der orde. Zij werd door den paus ontbonden en Filips IV nam hare goederen in bezit.

De derde orde (1190) was die der Marianen, naar den berg Moria genoemd. Haar zinnebeeld was een zwart kruis op een witten mantel. Alleen Duitschers konden in de orde worden opgenomen en hare leden legden de gelofte af, de Heidensche volken in Duitschland tot het christendom te bekeeren.

Het kon niet anders of een ridderlijk vorst als Floris V, zoo in alles op zijn ridderlijken vader Willem II gelijkende, moest een nauwere vereeniging of verbroedering van eenige ridders wenschen en de insteller eener orde of broederschap zijn. Het was die van St. Jacob. Twaalf ridders te gelijk werden door hem in de broederschap opgenomen. De ontvangst van een enkelen edelman of vorst tot de waardigheid van ridder gaf reeds uitgebreide plechtigheden en feesten. De geschiedenis bericht ons, dat toen de vader van Floris V gedurende het beleg van Aken in 1247 tot ridder geslagen werd 1), de Domkerk te Keulen voor deze plechtigheid was uitgekozen. De kardinaal-legaat Caputio vierde, in plechtgewaad, de hoogmis, las den graaf de plichten eens ridders voor en ontving zijnen eed. De koning van Boheme gaf hem den ridderslag.

Het krijgsgeschal verkondigde de verheffing van den vorst tot ridder. Nogmaals werd de mis gevierd en de plechtigheid besloten met tournooispelen en ridderlijke feesten.

Gaf dit reeds een grooten omslag, wat zal het dan niet geweest zijn, toen twaalf ridders tegelijk in de broederschap van St. Jacob werden opgenomen. Graaf Floris koos daartoe, ter eere van zijn

---

1) Eene plechtigheid die den edelman of vorst tot den mannelijken leeftijd inwijdde.

vader, den stichter, het prachtige hof te 's Gravenhage. Maar het waren niet alleen de twaalf ridders, de gansche Hollandsche en Zeeuwsche adel werd op de gebruikelijke wijze door 's graven herauten tot het feest genoodigd.

Schitterend was het schouwspel op den dag voor het feest, toen al die ridders in hunne blanke wapenrusting, op hunne geharnaste of met kaproenen overdekte paarden, in statigen optocht hunne intrede deden bij den vorst. Banieren en vanen van allerlei schitterende kleuren wapperden van de muren en torens van het kasteel.

Dat de zaal, bestemd tot ontvangst, prachtig gedecoreerd is, daarvoor is de pracht- en kunstzin van Floris V ons ten waarborg. Ziet slechts rond. In de nissen en hoeken der zaal vindt ge tropeën van allerlei wapenrustingen, helmen en standaarden, waarop het licht betooverend werkt. Langs de wanden ziet ge zitbanken met zijden en fluweelen kussens. In het midden van de zaal, hooge zetels met gebeeldhouwde leuningen en prachtige zittingen, doorwerkt en doorstikt met de wapens van den graaf.

Een altaar met de vereischte kerksieraden, als: een hostiekast, een misboek, hooge zilveren kandelaars met brandende waskaarsen, is ook niet vergeten. Natuurlijk niet. Dat alles is voor de plechtigheid der ridderwijding noodig.

De dag der wijding is gekomen. De zaal is reeds gevuld met de genoodigde gasten, wanneer de muziek verkondigt, dat de graaf met zijne 12 uitverkorenen en verder gevolg in aantocht is. Hij komt de zaal binnen, omhangen met zijn purperfluweelen mantel met hermelijn omzet. Rechtstreeks gaat hij naar het altaar om de knie te buigen op het fluweelen kussen en zijn gebed te doen. Is hij opgestaan, dan laten zich de schoone, statige tonen van het orgel hooren, terwijl de bisschop Jan van Nassau, omringd door een stoet van priesters, monniken en koorknapen, in plechtgewaad gehuld, met den bisschoppelijken myter op het hoofd,

den staf in de hand, het kruis op de borst, den ring aan den vinger, de sandalen aan de voeten, zijn handen zegenend uitbreidt over de knielende menigte.

Het orgel zwijgt. Nu plaatst de bisschop zich voor het altaar en de hoogmis vangt aan. Na het eindigen daarvan geleidt de graaf het twaalftal in plechtigen optocht voor het altaar. Zij knielen voor den bisschop neder en deze leest hun de vereischten en de plichten van den ridder voor. Welke zijn die plichten? »Grootmoedig in tegenspoeden; edel van bloed; onkreukbare eerlijkheid; oprechte minzaamheid; onwankelbare deugd. Dagelijks moet hij, onder eerbiedige herdenking van 's Heeren lijden de mis hooren; voor het katholiek geloof zijn leven kloekmoedig wagen; de heilige kerk en hare dienaren van alle geweld bevrijden; weduwen, minderjarigen en weezen in nooden bijstaan; onbehoorlijk krijgsloon van de hand wijzen; voor elk onschuldig vervolgde een tweegevecht wagen; geen leerscholen bezoeken, dan alleen voor ridderlijke oefeningen; den roomsch-keizer of zijn stedehouder in wereldlijke zaken ootmoedig gehoorzamen; den staat van het Rijk ongeschonden en in zijne kracht laten; geen leengoederen van het Rijk vervreemden en onberispelijk voor God in deze wereld leven." Na de lezing volgt de toepassing: »Indien gij deze voorschriften naar uw vermogen vervult, hebt gij hier op aarde tijdelijke eer, en, na dit leven, eeuwige rust in den hemel verdiend."

Daarop volgt de eedzwering. De kerkvoogd vraagt: »Begeeft gij u in de orde van St. Jacob en wilt gij de plichten daaraan verbonden, vervullen?" Het antwoord luidt: »Ja, bij het heilig evangelie, dat wij met de hand aanroeren, zweren wij de voorschriften der orde te zullen onderhouden."

De bisschop. »Deze belijdenis zij de vergeving uwer zonden, Amen!"

Nu volgt de ridderslag. Met een ontbloot zwaard geeft de graaf hun elk een slag op den nek, zeggende: »Ter eere des Almach-

J.C. Leich del.   Chromolith. Emrik & Binger.

ENGELBRECHT II TOT VLIESRIDDER VERHEVEN DOOR KAREL DEN STOUTE.

tigen Gods verorden ik u tot Ridder van St. Jacob en neem u met genoegen in onze broederschap op; maar gedenk dat de Heiland der wereld voor den hoogepriester Annas om uwentwille een kinnebakslag ontvangen heeft; voor Pilatus den stadhouder bespot, gegeeseld en met doornen gekroond is; voor koning Herodes met een purperen kleed omhangen en bespot is, en voor het gansche volk naakt en verwond aan het kruis is gehecht. Ik rade u dan, dat gij zijn smaad indachtig zijt, en zijn kruis op u neemt, en ik vermane u, dat gij zijn dood niet ongewroken laat."

Na het uitspreken van dit formulier worden den graaf op fluweelen kussens twaalf zilver-vergulden halsbanden aangeboden. Aan ieder hangen vijf schelpen met het beeld van St. Jacob voorzien. Het is het teeken der broederschap, dat door den graaf om den hals van elken ridder gehangen wordt. De heraut van Holland ontvangt uit de handen der ridders hun gewoon schild en hunne wapenen, welke door de schildknapen worden aangenomen en een plaats krijgen in de ridderzaal tot een eeuwige gedachtenis der gevierde plechtigheid en van hunne verheffing tot de Broederschap van St. Jacob. Wederom laat de krijgsmuziek zich hooren, waarmede de luide toejuichingen der menigte zich vermengen. De krijgsmuziek wordt nogmaals door de statige orgeltonen vervangen, opgevolgd door een plechtige stilte. Nogmaals een mis met de lofliederen van het koor en de plechtigheid is afgeloopen. Maaltijden, muziek, spelen enz. volgen. Daarheen vergezellen wij de feestgenooten niet, omdat zoo aanstonds een feest van gelijken aard te onzer beschouwing staat.

De orde van het Gulden Vlies waartoe wij Engelbert II zagen verheffen was een instelling van Filips den Goede bij gelegenheid van zijn huwelijk met Isabella van Portugal (1430), en aldus genoemd, ter eere van de bloeiende wolfabrieken in Vlaanderen. 't Was een voorname orde, die orde van het

Gulden Vlies, en daarom was het een groote eer voor een ridder tot die orde verheven te worden. Vierentwintig der edelste heeren benoemde Filips tot de eerste ridders dier nieuwe orde. Maar wat was het doel van Filips den Goede met de instelling daarvan? Hij wilde de voornaamste ridders en de heeren van zijn hof tot een bondgenootschap vereenigen, waarbij zij de gelofte moesten afleggen om den godsdienst tegen de vijanden, vooral tegen de Turken te verdedigen. Die ridders hadden groote voorrechten, maar evenals de ridders, van welke orde ook, bepalingen, waarnaar zij moesten leven en zich richten. De instelling der orde gaf langdurige en groote feesten. Het tournooispel ging als altijd vooraf. Wanneer het jaarlijksch kapittel der orde van 't Gulden Vlies werd gehouden, moesten, volgens de statuten, de Vliesridders op den eersten dag gekleed zijn geheel in scharlaken met goud versierd, ook de muts moest van scharlaken zijn. De tweede dag vorderde een geheel zwart costuum. Dan immers herdacht men de ridders, die in het afgeloopen jaar overleden waren en daarom ook werd voor de rust hunner ziel een mis gecelebreerd. Het derde costuum op den derden dag gedragen, moest geheel wit zijn; alleen van de roode muts mocht gebruik worden gemaakt, niet van den rooden mantel. Op dien dag werd een groot gastmaal gehouden, waarbij zich ook de ridders bevonden, die op den eersten dag in de orde waren opgenomen.

Al die feesten waren luisterrijk, maar haalden niet bij het feest door denzelfden Filips den Goede in 1453 gegeven, een feest, bekend onder den naam van »Geloftefeest van Rijssel.'' Zoo als altijd werd ook dit feest door een tournooi voorafgegaan. Het spiegelgevecht, veel gelijkende op een strijd op leven en dood, waarbij de grond dreunde van den hoefslag der paarden, waarbij het zwaard op harnas en helm beukte en speren in splinters vlogen, waarbij hoop en vrees, vreugde en angst zich op het gelaat der vrouwen teekenden, is reeds afgeloopen. De ridders

stijgen af. Stalknechten nemen de schuimende rossen bij den teugel om ze naar den warmen stal te brengen. Schildknapen nemen de zware wapenrustingen, helm, harnas, zwaard en speer in ontvangst en bieden hunnen ridders den gepluimden hoed en den fulpen mantel aan. De woeste strijders van zooeven zijn in galante edellieden herschapen. Het geklank van horens en klaroenen roept hen ter maaltijd. Een welvoorziene tafel en een aangenaam gezelschap staan hun weldra te wachten. De gastheer is het eerst in de zaal om zijne gasten met hoffelijkheid te ontvangen. De wanden van de zaal zijn met kostbare tapijten omhangen. Een amelaken van het fijnste Vlaamsche linnen is over de lange en breede tafels uitgespreid. Groot, ontzaglijk groot is de stoet van ridders en edelvrouwen, welke de ruime feestzaal intreden, gevolgd door hunne schildknapen en pages, die in een eerbiedige houding achter de gemakkelijke met hooge leuningen bewerkte stoelen staan. Niet zoo aanstonds vangt de maaltijd aan. De huiskapellaan zal eerst het Benedictus uitspreken en de gasten zullen hem in stilte volgen.

Inmiddels willen wij de onderscheidene tafels in oogenschouw nemen. Aan de middelste zit de hooge gastheer, Filips van Bourgondië. Hij is in prachtig scharlaken gekleed. De beelden en groepen, die tot versiering van de tafels zijn aangebracht, zijn sierlijk en kolossaal. Op de eerste tafel zien we een kerk met toren, orgel en altaar. 't Stuk is inderdaad prachtig. Daarnaast staat een schip met gezwollen zeilen en bootsvolk op het dek, in 't want en aan 't roer. Iets verder zien wij een bekoorlijk boschje, waartusschen een murmelend beekje vloeit. Aan den zoom van dat boschje verheft zich een rots van edelgesteenten, waarover het water bruisend in een afgrond stort, terwijl een gouden beeldje het schuimende nat opvangt en het in een breeden straal opwaarts blaast.

De tweede tafel zou ons bijna doen verbeelden, dat wij niet

meer in de Westersche maar in de Oostersche landen waren. Dat statig woud met allerlei vreemde boomen en heesters, bananen en cypressen, palmen en tamarinden; die apen en schitterend gekleurde vogels, welke zich tusschen de takken bewegen, die tijgers en panters, die tusschen de struiken loeren; die geketende leeuw op die groene weide, dat alles kan ons niet doen denken, dat we ons te Rijssel bevinden.

Het middelstuk van de derde tafel moet ons wel in 't oog vallen, want het is een kolossale pastei, een monstergebak. 't Is bijna ongelooflijk, een pastei zóó verbazend groot, dat menige kamer niet ruim genoeg zou wezen, haar te bevatten; een pastei waarop 28 levende menschen hebben plaats genomen op haar verschillende verdiepingen, om beurtelings hunne speeltuigen te doen klinken. Dit stuk verdient met volle recht den naam van monstergebak, nog meer, als wij aan de eene zijde van die pastei een trotsch kasteel zien met zijn grachten en bruggen, zijn torens en schietgaten, waaruit een stroom van welriekend water vloeit, en aan de andere zijde een windmolen, op welks kap een ekster zit, terwijl schutters hun boog spannen om den vogel te treffen. Niets is vergeten. Godsdienst, koophandel, scheepvaart, alles wordt hier voorgesteld.

En nu de spijzen. Zij worden opgedragen door...... neen, volstrekt niet. De verrassing moet nog grooter zijn. Hoort die breedgebalkte zoldering, dat plafond kraken, zelfs tot uw schrik en verbazing tevens, splijten. Wat beteekent dit? Zal men aanstonds onder een instortend gewelf bedolven liggen? Vreest niet. Wilt ge u laten begraven, dan zal het niet zijn onder het puin van het kasteel, maar onder ontelbare gouden en zilveren vazen, nappen en schotels van reusachtige grootte, gevuld met de degelijkste gerechten, die naar omlaag dalen. Ziet eens dien kolossalen schotel. Hij is niet te klein om een everzwijn in zijn ganschen omvang te omvatten. Nog meer. Dat zwijn is omgeven

door een vier-en-twintigtal speenvarkens. Gelukkig voor hen, dat het groote monster dood is, zij zouden anders voor zijn grimmig gezicht en dreigende tanden bevreesd zijn geworden. Een tweede schotel trekt onze aandacht. Hij is gevuld met een bont versierden reebok in het midden van bruin geroosterde reigers. Andere schotels van goud bevatten fazanten, eenden, hanen en ander gevogelte. De fijnste lekkernijen en suikerwerk vinden plaats op andere schotels. En wat niet vergeten is, naast het zilveren of fijn porseleinen bord van elken gast staat een beker van het zuiverste metaal, om het edele vocht, malvezy en hypocras, te ontvangen.

Laat ons niet vragen, wat zulk een maaltijd kost, als wij weten dat alleen een der schotels eene waarde van 90.000 kronen vertegenwoordigt.

Welk een gulle vroolijkheid heerscht in de zaal. Geen wonder ook; elk ridder is geplaatst naast haar, met welke hij het liefst van één bord eet. Het is er levendig, ongedwongen; aangename kout en scherts laten zich hooren. De ruischende muziek is niet vergeten, die behoort bij elk feest. De vioolspelende minstreelen, die zwervende kunstenaars, bezoekers van hoven en kasteelen, bezingen de heldendaden, ook de gevaren der dappere ridders. Maar nog meer. Geven wij acht op hun naam, dan is het ons duidelijk, dat wij hen nog andere liederen hooren zingen, minneliederen als men wil. Zij zijn ons bewaard gebleven. Eén voorbeeld slechts. Een ridder en een jonkvrouwe worden door den zingenden minstreel sprekende ingevoerd.

De Ridder.

»Het daget in den Oosten,
Het licht schijnt overal,
Hoe weinig weet de liefste
Waar dat ik henen zal!

Waren het al mijn vrienden
  Die mij ten vijand zijn —
Ik voerde u uit den lande,
  Mijn troost, mijn minnekijn!"

De Jonkvrouw.

»Werwaarts woudt gij mij voeren,
  Stout Ridder welgemoed?"

De Ridder.

»Al onder de linde groene,
  Mijn troost, mijn waardste goed!"

De Jonkvrouw.

»Ik wacht mijns liefs omhelzen,
  Met groote eerwaardigheid.
Ik wacht mijns liefs omhelzen,
  Stout Ridder! wel bereid."

De Ridder.

»Wacht gij uw liefs omhelzen?....
  Bijlo! dat is niet waar:
Ga onder de linde groene —
  Verslagen ligt hij daar."

De Jonkvrouw nam heur mantel,
  Zij ging zoo droef terstond
Tot onder de linde groene —
  Daar zij hem verslagen vond.....

»Och — ligt ge hier verslagen,
  Versmoord al in uw bloed —
Dat heeft gedaan uw roemen
  Dat deed uw hooge moed.

Och — ligt ge hier verslagen,
  Die mij te troosten plach.....
Wat hebt ge mij nagelaten
  Zoo meengen droeven dag!"

De Jonkvrouw keerde haar omme,
  En ging in 't hart gewond,
Tot voor haars vaders poorte,
  Die zij gesloten vond.

»En is hier niemand binnen?
Noch heer, noch edelman,
Die mij nu dezen doode
Ter aarde helpen kan?"

De heeren zwegen stille;
Zij gaven geen geluid.
De Jonkvrouw keerde haar omme,
En ging al weenende uit.

Met heure gele haren
Wiesch zij zijn wond van bloed,
Met heur sneeuwwitte handen
Sloot zij zijn oogen toe.

Met zijnen blanken zwaarde
Groef zij hem zelfs een graf;
Met heure blanke armen
Lei zij hem daarin af.

Met heure blanke handen
Dat zij het belleken klonk;
Met hare droeve stemme
Dat zij de vigilie zong.

»Nu wil ik mij begeven,
In een klein kloosterkijn,
En dragen de zwarte wijle
Ter eere des liefsten mijn."

Maar waartoe dit feest te Rijssel? Wat was de bedoeling van den machtigen hertog? Of was het een gevolg van een opgekomen luim? Doch de geschiedenis heeft aan het feest den naam van »Geloftefeest" gegeven en dan kan het ook niet zonder bedoeling geweest zijn. Laat ons verder zien, wat op het feest voorviel en alles zal ons duidelijk worden.

Oor en oog, de maag niet minder, zijn verzadigd. De groote deuren aan den ingang springen wijd open. Een reus onder de monsters van zijn soort, een levende olifant, zwaait zijn slurf en spalkt zijn kleine oogen om de feestzaal te overzien. Met loomen, zwaren tred stapt hij binnen, geleid door een bruinen

Saraceen. Op zijn rug heeft hij een toren, waarin zich eene Jonkvrouw bevindt, welke de lijdende kerk voorstelt. Een diepe stilte heerscht in de zaal. De vroolijkheid van zooeven schijnt de muren ontvloden te zijn. Geen minstreel, die zijn zang of snarenspel meer hooren laat. Het woord is aan die treurende jonkvrouw, welke haar klaagzang in een Fransch gedicht aldus uit: »Groote en machtige hertog! beschouw mijne bede als een verzoek, welke de christenheid van gansch Europa tot U richt. De Turken, niet tevreden met het Heilige Land, hebben mij niet alleen uit de Heilige plaatsen verdreven, maar verontrusten mij zelfs in Europa. Reeds is het kruis op de Sophiakerk verdwenen en staat de Halve Maan in zijn plaats. Weldra zal Mahomed zijne vanen aan de oevers van den Donau planten. Daarom, machtige hertog! Ik bid u, sta de kerk bij om den valschen profeet over den Bosphorus terug te drijven."

Een goedkeurende glimlach van den hertog is het antwoord op dezen klaagzang. De ridders vereenigen hun verzoek met dat der jonkvrouwe. De hertog richt zich op van zijn zetel en zegt: »Edelen en Ridders! zult gij nog langer dulden, dat de aanbidders van Mahomed onze heilige plaatsen in bezit hebben, dat zij de landen der christenheid afstroopen en onze velden verwoesten? Wilt gij met mij het zwaard aangorden om de Turken uit Griekenland, uit Konstantinopel te verdrijven? Wilt gij met mij Europa voor altijd van hunne overheersching bevrijden?"

Een ongemeene geestdrift der ridders is het antwoord op deze toespraak. Elk belooft het zwaard te zullen aangorden. Dat is »het geloftefeest van Rijssel." En wat kwam er van de gelofte? Bijna niets. Slechts een paar schepen werden naar de Middellandsche zee gezonden, en de Turk hield vasten voet in Europa.

Dat onze graaf Engelbert het »Geloftefeest" zou hebben bijgewoond, daarvan kan geen sprake zijn, aangezien hij toen nog

slechts een kind van twee jaren was; doch zijn vader, de gevierde man aan het Bourgondische hof, al zegt de geschiedenis het ons niet, zal zeker een van de voornaamste gasten geweest zijn.

En nu de vraag beantwoord: »Heeft Engelbert II de orde van het Gulden Vlies verdiend?" Gewis. Gewichtig zijn de diensten, welke hij bewezen heeft aan Karel den Stoute, aan Maximiliaan en aan Filips den Schoone.

Aan Karel den Stoute. Had deze niet tot zijn geduchtsten tegenstander Lodewijk XI, koning van Frankrijk, die door sluwheid en geweld zich met de Bourgondische landen zocht te verrijken, die de machtige vazallen en de machtige steden gedurig tegen hem opstookte? Dan vond hij in Engelbert II steeds een handhaver van zijne rechten, al moest deze ook daarvoor een Fransche gevangenschap ondergaan. Als Lodewijk XI het oogenblik geschikt achtte, om de Bourgondische macht ten onder te brengen, dan was Engelbert II daar, om Maria van Bourgondië, de dochter van Karel den Stoute, de hand boven het hoofd te houden. Aan wien had zij haar huwelijk met Maximiliaan van Oostenrijk te danken? Aan niemand anders dan aan Engelbert II van Nassau. Wie was het, die de opstandelingen van Brugge strafte, de overwinning bij Guinegates op de Franschen behaalde? Engelbert II van Nassau.

Had hij ook aanspraak op de orde van het Gulden Vlies en recht tot zijn wapenspreuk te nemen: »Ce sera moi, Nassau?" En, wat alles afdoet, in zijne Apologie, die meesterlijke verdediging van Willem van Oranje tegen Filips II, wijst de Prins op de verdiensten van Engelbert II.

Op die Apologie komen wij later terug.

Na 29 jaren voorspoedig geregeerd te hebben, stierf Engelbert II zonder kinderen na te laten in 1504 te Breda. Zijn erfgenaam was zijn broeder graaf Jan van Nassau Dillenburg, die twee zonen naliet, n.l. Willem, bijgenaamd de Oude, vader van prins

Willem I, die de Duitsche, en Hendrik, die de Nederlandsche goederen erfde.

Van Johan, den grootvader van prins Willem van Oranje, kunnen wij, behalve dat hij de goederen in de Nederlanden van zijn broeder Engelbert erfde, niet anders berichten, dan dat hij gehuwd is geweest met Elisabeth, dochter van Hendrik, landgraaf van Hessen, en van Anna, erfgename van den graaf van Katzenellebogen, welk graafschap aan genoemde Elizabeth verviel. Hij stierf in 1516, nalatende, buiten de twee genoemde zonen Willem en Hendrik, nog twee dochters Elisabeth en Maria. De eerste is gehuwd geweest met Johan Frederik, graaf van Wied; de tweede met Georg, graaf van Holstein-Schauenburg.

Op Willem den Oude komen wij nader terug.

Graaf Hendrik, als wij hierboven zeiden, was de opvolger zijns vaders Johan in de Nederlandsche goederen. Hij was de vertrouweling van keizer Karel V, en geen wonder ook. Niet weinig was deze keizer aan hem verplicht. Vele toch waren de bemoeiingen van graaf Hendrik in Duitschland, opdat de keizerskroon het hoofd van Karel en niet dat van Frans I, koning van Frankrijk, zou sieren. Mochten de keurvorsten lang aarzelen in hunne keuze tusschen deze twee vorsten, graaf Hendrik zag zijne pogingen bekroond, toen Karel, reeds landsheer der Nederlanden en koning van Spanje, zich ook keizer van Duitschland mocht noemen. Wel vond Karel van toen af een vijand in Frankrijks koning, doch graaf Hendrik, dapper krijgsheld als hij was, schroomde niet met de wapenen in de vuist de rechten des keizers te verdedigen. Dit zien wij, toen hij in 1536 door de landvoogdes Maria, zuster des keizers, tot kapitein-generaal werd aangesteld om met het leger, dat zij voor haren broeder op de been bracht, voor de derde maal den koning van Frankrijk te beoorlogen, die aanspraak wilde maken op het hertogdom Milaan, 't welk de keizer als opengevallen leen door het uitsterven van

het geslacht Sforza weêr aan het rijk wilde trekken. Met voorspoed streed hij aan de spits der keizerlijke benden niet alleen tegen de Franschen, maar ook tegen de Gelderschen. De geschiedenis toch bericht ons, dat hertog Karel van Gelderland, na verscheidene oorlogen tegen het huis van Oostenrijk gevoerd te hebben, in 1528 op nieuw de wapenen opvatte. Met grooten voorspoed werd de oorlog door de Gelderschen gevoerd, zoowel in Holland, als in Overijsel, Utrecht, Groningen en Friesland. De eerzuchtige bedoelingen van den Gelderschen hertog hadden het tooneel van den strijd zoo ver uitgestrekt, waarin zijn wel krijgshaftige doch woeste veldheer Maarten van Rossum een groote rol speelde. Gewoon het plunderen en branden als het schoonste sieraad van den oorlog te beschouwen, overviel deze in Maart 1528 onder een vreeselijk geschreeuw van Gelder! Gelder! met zijne benden den Haag en plunderde die stad op een vreeselijke wijze. Maar de kans keerde. Het krijgsgeluk keerde den hertog den rug toe. Onderscheidene steden van zijn gewest werden door de keizerlijke troepen bemachtigd. De Hertog was genoodzaakt een verdrag met den keizer aan te gaan, waarbij hij van dezen zijne landen in leen ontving, onder bepaling, dat die, wanneer hij zonder erfgenamen overleed, aan den keizer zouden vervallen.

In dit alles had graaf Hendrik van Nassau geen gering aandeel. Kan het ons dan bevreemden, dat deze graaf wegens al zijn dappere daden tot ridder van het Gulden Vlies werd verheven? Dat de keizer hem aanstelde als stadhouder van Holland, Zeeland en Friesland en als gouverneur van Brabant? Dat hij opperste raad en kamerling des machtigen keizers was?

Drie malen is graaf Hendrik van Nassau gehuwd geweest. Zijne eerste vrouw was Francisca, dochter en erfgename van Jacob van Savoie, graaf van Romond en van Maria van Luxemburg. Zijn tweede: Claudia, dochter van Johan, prins van Oranje.

Zij was de zuster van Philibert, prins van Oranje en de moeder van René van Chalons, van wien wij nader zullen spreken. De derde vrouw van graaf Hendrik was Mencia Mendoza, dochter van Roderik, markgraaf van Geneta, hertog van Kalabrië. Hij stierf op den 14den September 1538 en werd te Breda begraven.

Zijn eenige zoon René, (1518—1544), mede een kundig en dapper veldheer, volgde zijn vader ook in de stadhouderlijke waardigheid op. Uit het huis van Nassau was René de eerste prins van Oranje.

Alvorens zijne geschiedenis te beschouwen, achten wij het niet ondienstig een korte beschrijving van het prinsdom Oranje te geven.

HET PRINSDOM ORANJE EN ZIJNE VORSTEN.

»Oranje boven!" »Lang leve Oranje!" Dat is de leus van Neêrlands volk sints drie eeuwen. Het was het krijgsgeschrei, toen een prins van Oranje Nederland aan de Spaansche dwingelandij ontrukte, het was de kreet, toen aan zijn achterkleinzoon het stadhouderschap betwist werd. »Oranje boven!" juichte Nederland, toen het, in de lijdensschool der Fransche heerschappij verstandiger geworden, Oranje als zijn souvereinen vorst begroeten mocht, en hem den koninklijken schepter in handen zag nemen, en nog is »Oranje boven" de leuze gebleven, omdat Oranje bestendig het voorwerp van de heilwenschen der Nederlanders is.

Maar vanwaar dit »Oranje boven?" Dit moeten wij onderzoeken.

Het prinsdom Oranje, in het zuiden van Frankrijk, nabij Avignon, bestond uit de stad Oranje met eenige steden en vlekken in eene bij uitstek vruchtbare streek. De naam zou afkomstig zijn van het Latijnsche Arausio, dat in Arausje, Orausje en Oransje, (in het Fransch Orange) en vervolgens in Oranje zou zijn overgegaan. De Romeinen noemden althans de stad, waaraan het prinsdom zijn naam ontleent, Arausio of de stad der Arausiërs. Het prinsdom Oranje moet bijgevolg oudtijds bewoond zijn ge-

weest door de Arausiërs, een volksstam van Keltischen oorsprong, óf evenals de bewoners van meer andere plaatsen in de nabijheid van Marseille, eene volkplanting der Marseillanen, die afkomstig waren van de Grieken in Klein-Azië.

De stad was bekend door hare Romeinsche oudheden. Het vermaarde kasteel van Oranje, dat onder de heerschappij der Romeinen den eernaam van Kapitool verkreeg, was oorspronkelijk eene vesting, aangelegd ter beteugeling van de omwonende onbeschaafde volken en ter beveiliging van den koophandel langs de Rhône. Dit bewijst, dat Oranje reeds bevolkt was en bloeide, vóór het zuidoosten van Frankrijk onder de heerschappij der Romeinen geraakte.

Het Kapitool, door vele Oranje-vorsten bewoond, ontging de hand der verwoesting niet: Lodewijk XIV, de geweldige, willekeurige monarch, gaf in 1662, op zijne reis door Provence, bevel het te doen springen.

Een zoo sterke vesting, gedurende de minderjarigheid van den rechtmatigen bezitter (Willem III) in zijne handen geraakt, kon hij in zijn land niet dulden. Immers, bij de meerderjarigheid van den prins van Oranje kon het gebeuren, dat de eigenaar zijn recht deed gelden en Lodewijk zijn onrechtmatige prooi zou moeten afstaan: derhalve de geweldige hand geslagen aan dat vermaarde kasteel van Oranje, om daarna, wat er nog van mocht zijn overgebleven, geheel te vernietigen, opdat geen spoor er van meer zou zichtbaar wezen.

Eenigszins anders is het gegaan met het amphitheater, het strijdperk voor worstelaars, zwaardvechters enz., dat in elke stad van beteekenis, waar Romeinsche zeden en gebruiken niet zonder invloed gebleven waren, te vinden was. Het open vak, het plein van den kampstrijd, bij de Romeinen »Arena" geheeten, draagt nog den naam van Arènes, en een der poorten van Oranje dien van »poort des Arènes." Deze Arènes, zijn een plek gronds buiten de

stad, vroeger tot het genoemde gebruik bestemd, omgeven van een steenen amphitheater. Van het gebouw zelf is niets meer te vinden; alleen de grondslagen van den buitenmuur zijn nog in wezen. Men houdt dien muur in stand, omdat hij dienst doet als buitenschoeiing der gracht van een weide. Met de invoering van het christendom te Oranje verdween het amphitheater, en de steenen werden gebruikt om andere gebouwen te doen verrijzen. Evenzoo ging het met de renbaan, den circus der Romeinen, die, voor zoover hij nog bestaat »Cirque" genoemd wordt, waar men vroeger, naar Romeinsch gebruik, de bekende renspelen hield, met kleine karretjes, elk met vier paarden naast elkander gespannen. De steenen der eene helft van het gebouw werden mede voor nieuwe gebouwen gebezigd, terwijl de andere helft, gebouwd tegen de helling van den rotsachtigen heuvel, waarop het kasteel lag, tot andere doeleinden gebruikt werd, waardoor de geheele slooping van den circus werd verhoed.

Dat overgebleven gedeelte der oudheid wordt ons beschreven als »een heerlijke reeks van muurwerk, niet minder dan 227 voet lang, nog voorzien van zitplaatsen, die trapsgewijze naar boven liepen, en ondersteund door lage gewelven van poorten met hare versierselen; het bestaat uit twee gebouwen, voorzien van pleinen, de vechtplaats der wilde dieren tegen elkander, of tegen misdadigers, ook wel tegen veroordeelde christenen."

Omtrent die renbaan schreef in 1810 een inwoner van Oranje 1): »In zulk een gebouw gevoelt men de grootheid der Romeinen het levendigst. Men kan die ontzaglijke steenen niet betreden, zonder aan de roemrijke handen te denken, die ze daar geplaatst hebben. Meermalen zet ik mij met genoegen neder op de overblijfselen der zitplaatsen, vanwaar men de spelen aanschouwde. Daar verheft zich mijne ziel. In mijne verbeelding

1) Augier.

zie ik nevens mij dertig duizend helden, dappere afstammelingen van de beheerschers der aarde, in hunne spelen hun strijdbaren aard vertoonen en Aebardus als verwinnaar zijner mededingers toejuichen."

Maar nog meer aanschouwt ons oog, wanneer wij de heerlijke Oranjestreken bezoeken. Van die menigte omvergeworpen fraaie graniet-kolommen, met sierlijke kapiteelen, nog weinig beschadigd, hebben eenige gediend voor den tempel van Diana, de godin der Efeziërs, die ook te Oranje, evenals in andere door Marseille bevolkte en daarmede verbonden steden, vereerd werd. Andere dier kolommen hebben de badstoven versierd, waarvan Oranje in vroegeren tijd voorzien was, of zijn afkomstig van eene waterleiding, welker overblijfselen nog omstreeks 1600 tot het dorp Le Rasseau, nagenoeg vier mijlen van Oranje, zich uitstrekten. Meer en meer werden zij door eigenaars van landerijen uit den weg geruimd, zoodat thans van de overblijfselen dier waterleiding geen spoor meer aanwezig is.

Wij zien nog meer: daar vertoont zich een zegeboog, ontsnapt aan den knagenden tand des tijds. Een der prinsen van Oranje liet er in de 13e eeuw muren omheen bouwen, waardoor de boog het aanzien van een fort verkreeg; ook liet hij een der drie doorgangen in eene zaal veranderen. Toen gingen wel de versierselen van het gewelf en van de zijwanden verloren, doch dat verlies was niet te betreuren, naardien de boog over het geheel beveiligd werd, zoodat het binnenwerk van den grooten doorgang en van twee kleine doorgangen aan de westzijde nagenoeg onbeschadigd gebleven is.

Wij begeven ons van den noordkant naar Oranje en vinden den boog vlak bij de stad. Aan weêrszijden daarvan loopt de weg. Boven den grooten doorgang, ondersteund door fraaie Corinthische pilaren, treft ons oog een basrelief voorstellende een gevecht van halfnaakte Barbaren met groote schilden tegen Romeinen. Aan

beide zijden van dien grooten doorgang, zien wij de kleinere, versierd met schilden en veldteekens, een scheepstuig, voor- en achterstevens, masten, touwwerk enz.

Jammer, dat de westzijde van den boog grootendeels beschadigd is, evenzoo het bovenwerk van den westelijken kleinen doorgang aan den zuidkant van den boog. Metselwerk van lateren tijd heeft de breuken moeten heelen. Boven de verschillende andere doorgangen zien wij gevechten, wapentuig, gevangenen twee aan twee geketend met de handen op den rug gebonden, Grieksche goden en godinnen, twee horens van overvloed enz.

Het prinsdom Oranje was eigen vrij goed, ofschoon Frankrijk dit dikwerf heeft betwist. Toen eindelijk de Souvereiniteit vernietigd werd, behield Oranje zijn hoogeschool, domkapittel en bisschopszetel tot aan de Fransche omwenteling. Tot zoolang werd het ook, evenals vele andere steden in het zuiden van Frankrijk, in navolging van het oude Rome, door consuls bestuurd. Tot zoolang bestond er ook een compagnie boogschutters, die jaarlijks met veel plechtigheid bij den zegeboog en bij de overblijfselen van de renbaan naar den papegaai schoot. Die hem trof, was de koning van het feest, zooals eenmaal gebeurde met Filips Willem, oudsten zoon van den onsterfelijken Willem den Zwijger, en zijn opvolger in het prinsdom Oranje.

Het kerkelijk beheer der bisschoppen strekte zich verder uit dan het prinsdom. Gewoonlijk hielden zij hun verblijf in de abdij van St. André-des-Ramières en bij het vlek Gigondas, een romanesk oord. In de hoofdkerk vindt men thans een fraai gedenkteeken ter eere van den laatsten bisschop van Oranje, Dutillet. En wel is hij het waard, de menschlievende man, dat men hem niet vergeet. Getuigt niet de harde winter van 1784, dat hij voor alle armen, zonder onderscheid van godsdienstige richting, een weldoener was? Toen lag de sneeuw niet minder dan vier voet hoog in de straten van Oranje en niet minder dan eene

maand lang. Uitgehongerde wolven verlieten het gebergte om bij, ja zelfs in de stad, buit te zoeken. Van allen arbeid verstoken, was de geringe man aan armoede en gebrek ten prooi. Koude en honger grijnsden hem als doodsherauten aan.

Het hart van den bisschop bloedde op het vernemen van zulk een ellende. Altijd mild in het bedeelen der armen, zag hij nu dat zijne giften ontoereikend waren, en hij onmogelijk in alles alleen kon voorzien; evenwel, dit zeide hem zijn hart, er moest geholpen worden. Hij denkt en beraamt een plan; niets kan hem weerhouden daaraan gevolg te geven, wat men ook doet om hem af te schrikken. Zijn paard moet gezadeld worden. In gezelschap van twee bedienden vertrekt hij, ofschoon het sterk vriest, en een snerpende wind hem in 't aangezicht snijdt. Zijn paard, ofschoon jong en sterk, kan bijna niet verder. Tot aan den buik waadt het dier door de sneeuw. Zijne leidslieden, door de dichte jachtsneeuw verblind, voeren hem van den rechten weg, en niemand vertoont zich, om hem op het juiste spoor terug te brengen. En toch, geen oogenblik heeft de menschlievende bisschop berouw over den ondernomen tocht. Na lang omzwerven, komt hij in het holle van den nacht in de stad bij den oppersten priester aan. Deze, verwonderd over zulk een ontijdig bezoek en onder zulke omstandigheden, verlangt opheldering in zulk een ongewone zaak, doch spoedig kan hij de komst des bisschops vermoeden, als deze hem toeroept: »Pastoor! geld, brood, linnen en dekens!" Er is niets aan te doen, de gansche priesterschaar moet op de been, om de armen van het noodige te voorzien, terwijl hij zijn eigen beurs niet spaart. Alle bakkers, die van meel voorzien zijn, moeten onmiddellijk aan den arbeid, om den armen met het aanbreken van den dag brood te verschaffen.

Dat was het woord der Schrift: »Die den armen geeft, leent den Heere" in beoefening brengen.

Verbeeldt u de vreugde der armen, toen bisschop Dutillet, als een reddende engel, was toegesneld, om in zulk een kommervollen toestand troostwoorden te spreken niet alleen, maar bovenal te troosten door daden.

De kerkhervorming was in Oranje geen onbekende zaak gebleven. Vervolgingen bleven ook daar niet achter. Van het naburige Avignon en zijne omstreken, toen aan den paus behoorende, kwam het onweêr opzetten tegen Oranje en andere plaatsen, waar de leer van Luther en Kalvijn ingang gevonden had. In het eerst werd geweld met geweld gekeerd. Ook het parlement van Oranje verzette zich tegen de hervorming, doch slechts zoolang tot Willem van Nassau zich voor haar verklaarde. Toch kregen de tegenstanders der hervorming eenigen tijd de overhand. In 1562 werden niet minder dan 52 hervormden verbrand, opgehangen of op eene andere wijze ter dood gebracht. Serbellone, een neef van den paus, viel met 8000 man op Oranje aan, terwijl de inwoners dier stad tegen het vlek St. Andéol waren uitgetrokken, en slechts eene kleine bezetting hadden achtergelaten. Eenige lieden van zijne partij openden eene der poorten en Serbellone trok de stad in. Het kasteel werd bij verdrag overgegeven, doch niettegenstaande dit verdrag, werden velen om hals gebracht of op een onmenschelijke wijze gemarteld; de stad werd geplunderd, en alles aan de vlammen overgegeven. Gelukkig dat een slagregen de geheele verwoesting verhoedde.

De uitgetrokken Oranjenaars namen onder aanvoering van Désadrets en Montbran eene schrikkelijke wraak.

Onder de regeering van Filips Willem en Frederik Hendrik was het prinsdom insgelijks het tooneel van godsdienstonlusten. Onder den laatste evenwel werd Oranje meer en meer de schuilplaats van vele hervormden. Na de kortstondige regeering van Willem II, zoon van Frederik Hendrik, vorderde Lodewijk

XIV van de prinses douairière, dat gedurende de minderjarigheid van haren zoon (Willem III), de regeering van het prinsdom Oranje aan hem verblijven zou. Als voorwendsel hiertoe, nam hij de oneenigheden tusschen het parlement en den gouverneur, graaf van Hona, te baat. Lodewijk liet toen, als wij hierboven zagen, het door prins Maurits zoo versterkte kasteel in de lucht springen.

Niet minder waren de vervolgingen, toen Lodewijk XIV het edict van Nantes herriep, een edict door Hendrik IV in 't leven geroepen, waarbij den hervormden, die zooveel onderdrukking en ellende ondervonden hadden, volkomen vrijheid van godsdienst gewaarborgd werd. Wij behoeven maar een Catharina de Medicis te noemen — en de Parijsche bloedbruiloft staat ons in al hare akeligheid en gruwelen voor de oogen. Ook in het prinsdom Oranje werden de dweepzieke bevelen van Lodewijk XIV volvoerd. Kerken werden afgebroken, leeraars verbannen, de huizen bezet door dragonders, aan wie het werk der bekeering was opgedragen. Bekeering met het zwaard! Gelukkig kwam hierin verandering, toen bij den vrede te Rijswijk in 1697 het prinsdom Oranje aan zijn wettigen eigenaar, Willem III, werd teruggegeven, doch toen deze in 1702 overleed en de souvereiniteit van het prinsdom Oranje onherroepelijk werd vernietigd, ging ook de vrijheid van godsdienstoefening voor de hervormden verloren. Toen zag men de hervormden, evenals de eerste christenen, in grotten en spelonken, waarmede de natuur het zuiden van Oranje rijk bedeeld heeft, in 't geheim, vooral des nachts vergaderen. Er was gevaar èn voor leeraar èn voor gemeente, en daarom moest men wel heimelijk bijeenkomen. In het holle van den nacht werden kinderen gedoopt, eenmaal 80 tegelijk; dan werd het huwelijk kerkelijk ingezegend; dan werd het Avondmaal des Heeren gevierd; dan hoorde men stichtelijke toespraken. Meer dan eens was de eer-

waarde Pic de voorganger der gemeente, een man, dien de zon zelden bescheen, omdat hij vogelvrij verklaard was.

En toch, bij al de vervolgingen toonde de gemeente, wanneer het op de belijdenis van haren Heer aankwam, een voorbeeldeloozen moed. Verplaatsen wij ons op Zondag 8 Maart 1768, en gaan wij met eenige hervormden naar een der grotten ter godsdienstoefening op. Wij zullen er uit de H. Schrift, en daar er geen leeraar is, een der leerredenen van Saurin hooren lezen, en godsdienstige liederen hooren zingen. Die vergadering zal evenwel niet ongestoord afloopen. Te midden van het gezang vertoont zich een gewapende bende. De aandacht is evenwel te zeer geboeid door hetgeen men zingt, dan dat men die ongenoode gasten bemerkt. Ook de eisch van uiteen te gaan, wordt niet gehoord. Eerst moeten de gevelde bajonetten zich laten zien, om het gezang te doen verstommen.

De opoffering van twee vermogende lieden onder de vergadering moet ons treffen. 't Is aandoenlijk te zien, hoe zij zich in handen der ruwe krijgslieden stellen en zich zelven als losprijs aanbieden, voor hunne broeders en zusters in het geloof. Wij zien hen dan ook als gevangenen naar de stad voeren. Wij gevoelen medelijden met die onschuldigen, die niets misdaan hebben en wellicht spoedig het hoofd zullen verliezen. Maar neen, weldra zullen wij een betere tijding vernemen. De officier toch, bevreesd, dat hij misschien in zijne strengheid te ver mocht zijn gegaan, bood ontvluchting aan. En werd daarvan gebruik gemaakt? In geenen deele. In het gevoel van onschuld, wil men zijn onschuld bewezen zien. Met het voorbeeld van de apostelen voor zich, was het ook hier: »Dat zij zelven ons uitleiden." En zij werden uitgeleid en aan betrekkingen en geloofsgenooten, na eene gevangenschap van twee maanden, teruggeven.

Het kan ons niet verwonderen, dat behalve de hervormden, ook andere inwoners van Oranje ten gevolge der verdrukkingen afkeerig

van het Huis van Bourbon waren en de Fransche omwenteling met vreugde begroetten, ofschoon het spoedig zichtbaar was, dat er geen rozen te plukken waren, maar de doornen diep in het vleesch drongen. Neen, geen schrikbewind onder een Robespierre zou Frankrijk noch Oranje gelukkig maken. Vandaar dat Oranje zich spoedig hechtte aan Napoleon I als consul en als keizer, en een dankrede door den leeraar Martin-Rollin, na de overwinning des keizers van Wagram in Augustus 1809, met genoegen werd aangehoord. Ook Oranje leverde aan Napoleon zijn gardes d'honneur te paard en te voet.

Laat ons na deze korte beschrijving van het prinsdom Oranje een oogenblik bij zijne vorsten stilstaan.

Wij tellen, vóór dit land aan 't Nassausche huis kwam, drie stamhuizen: Oranje 793—1173; Baux 1173—1393; Chalons 1393—1350. De vorsten uit dit laatste geslacht waren doorgaans met Bourgondië tegen de koningen van Frankrijk vereenigd. Hun zinspreuk was: »Je maintiendrai!" 't Was een profetie inderdaad, die met een Willem van Oranje in vervulling treden zou.

Het beroemde en bloeiende Oranje, na de invoering van het Christendom de geliefkoosde plaats der kerkvergaderingen, waarop dikwijls de voornaamste kerkvoogden van Frankrijk verschenen, moest in de lotgevallen van verscheidene landen deelen, die door West-Gothen en Saracenen overstroomd werden. Wat de West-Gothen in hunne vernielingszucht nog gespaard hadden, werd door de Saracenen verwoest. Vele gebouwen waren in puin verkeerd, en de krijg deed de stad veel van hare oude grootheid verliezen. Wel werden de Saracenen door Karel Martel verdreven, doch toen zij zich andermaal vertoonden, maakten zij zich weder van de stad en haar kasteel meester, en niet gemakkelijk waren zij nu te verjagen. Eindelijk gelukte dit aan Willem-au-court-nez of Willem-au-cornet, die als prijs voor zijn heldhaftigheid van Karel den Groote het graafschap Oranje verkreeg (793). Deze

Willem I was de broeder van de beroemde Bertha, gemalin van Karel den Groote. Hij liet slechts éène dochter na, Herumbrua, ook Herimbergha genaamd. Deze, met Gozellin, een edelman uit Provence, gehuwd, bracht als huwelijksgoed het graafschap Oranje aan. Van twee harer zonen, Hugo en Rorgo, droeg de eerste den naam van markgraaf, de tweede dien van graaf van Oranje.

Vervolgens werd Oranje in 880 door eene gravin Alataïs geregeerd, van welke men niet met zekerheid weet, of zij en dus ook de volgende graven wel van Willem I afstammen.

. In 910 geraakte het graafschap een korten tijd onder de heerschappij van Rambaud I. Zijne regeering was zeer rampspoedig, want krijg en pest ontvolkten de stad zoodanig, dat zij geen eigen bisschop meer houden kon, maar onder het kerkelijk bestuur kwam van den bisschop van St. Paul-Trois-Chateaux. In 1080 verkeerde Oranje echter in bloeiender toestand en kreeg onder zijn graaf Adhemar weder een eigen bisschop. Zestien jaren later was het in staat, om voor den eersten kruistocht 300 ruiters te leveren, aangevoerd door hunnen graaf Rambaud II. Na hem spreekt de geschiedenis van zekeren Bertrand als graaf van Oranje, wiens zuster Tiburge I hem in 1115 opvolgde; zij huwde met haar neef Willem, mede uit het Huis van Oranje, die daardoor den naam van Willem II ontving.

Te dien tijde strekte Oranje zich ver aan weêrskanten van de Rhône uit. Met Willem II echter begon het in macht en aanzien te verminderen. Tiburge I n.l. verdeelde hare bezittingen onder hare vier kinderen, onder bepaling, dat de een den ander zou opvolgen, en zij niets van hunne landen aan de kerk zouden afstaan. Naar die beschikking werden de stad Oranje en de naastbij gelegen landen in 1150 door Willem III en Rambaud III bestuurd.

Willem IV opvolger van Willem III, die de helft der nalaten-

schap van Tiburge erfde, had de dwaasheid, de helft van zijne erfenis af te staan aan de geestelijke ridders van St. Jan, en zijn zoon Rambaud IV schonk hun het overige der nalatenschap.

Rambaud III, de andere zoon van Tiburge, daarentegen, werd door zijne zuster Tiburge II opgevolgd. Deze geraakte alzoo in het bezit van de tweede helft der nalatenschap harer moeder. Door haar huwelijk met Bertrand, baron van Baux, wordt haar zoon Willem V als het hoofd van het Huis van Baux-Oranje aangemerkt. Van de leenroerigheid, waaraan de graven van Oranje jegens de vorsten van Arles en Bourgondië onderworpen waren, wist Willem V zich te ontslaan. Ook liet hij zich door de geestelijkheid en de inwoners van Oranje het recht toekennen om een bisschop van Oranje aan te stellen, en verbond zich met den vermaarden Raimond VI, graaf van Toulouse en Languedoc, om de rechten van vorsten en onderdanen tegen het pauselijk gezag te verdedigen. Dit gaf een worstelstrijd, waaronder beide landen veel te lijden hadden.

In een bergachtig oord, tot het gebied van Raimond behoorende, hadden de Albigensen en andere van de roomsche kerk afgewekenen hunne woonplaats. Meer en meer verzetten zij zich tegen het gezag der roomsche geestelijkheid. Graaf Raimond en zijne leenmannen benevens de vorst van Baux-Oranje zagen met welgevallen het verzet der zoogenaamde ketters. De paus en zijne bisschoppen hadden echter besloten de Albigensen uit te roeien en zonden inquisiteurs op hen af, die hen met de grootste wreedheid mishandelden en vervolgden. Graaf Raimond, die zijne onderdanen langs zachtere wegen in den schoot der roomsche kerk wenschte teruggebracht te zien, kon de verordeningen van Chateauneuf, pauselijk legaat van Innocentius III, op het mishandelen der ketters, niet langer verdragen en liet daarom den legaat te St. Gilles ombrengen. Vreeselijk werd de geestelijkheid verbitterd; haar opperhoofd zwaaide van Romes stoel ban-

bliksem op banbliksem en riep de gansche christenheid ter kruisvaart op tegen dezen heiligschenner. Dit maakte Raimond bevreesd: om het onweêr af te wenden, wierp hij zich aan de voeten van den nieuwen legaat Milo.

Terwijl Willem V in 1209 op aandrang van dien legaat, het aan hem toegekende recht om bisschoppen aan te stellen afstond, werd de machtige Raimond veroordeeld de stad St. Gilles over te geven. Derwaarts gevoerd, moest hij door geeselstraf boete doen voor den beganen manslag, schuld belijden op het graf van Chateauneuf, vele andere plaatsen overgeven en deel nemen aan den kruistocht tegen zijne eigene onderdanen. Dit alles verbitterde Raimond. Verontwaardigd over zulke vernederende voorwaarden, plaatste hij zich aan het hoofd zijner onderdanen om de kruisvaarders te bestrijden. Deze vermeesterden intusschen vele streken van Raimonds gebied onder aanvoering van Simon, graaf van Montfort, die een vreeselijke slachting onder de ketters aanrichtte, welk bedrijf hem zoo in gunst bracht bij de geestelijkheid, dat hij op eene kerkvergadering in 1214 te Montpellier tot graaf van Toulouse en Languedoc verheven werd, welke verheffing door een pauselijke bul van Innocentius III bevestigd en door Filips August, koning van Frankrijk, bekrachtigd werd. Bij het beleg van Toulouse in 1218 werd genoemde Simon door een vrouw van de wallen met een steen doodgeworpen. Zijn zoon vervolgde toen den oorlog tegen Raimond en na diens dood tegen zijn zoon Raimond VII, doch was weldra verplicht zijne rechten aan koning Lodewijk VIII over te dragen. Raimond VII werd door Lodewijk IX tot een verdrag genoodzaakt, waarbij hij enkel de wereldlijke heerschappij over het Sticht van Toulouse behield, en al het overige onmiddellijk aan de kroon van Frankrijk moest afstaan.

Raimond VI, en waarschijnlijk ook zijn zoon, waren in den oorlog tegen de kruisvaarders moedig ondersteund geworden door Wil-

lem V van Oranje, ofschoon ook diens landen veel te lijden hadden. Courtezon toch werd tweemalen door den vijand in de asch gelegd, welke rampen door overstrooming nog vermeerderd werden.

In 1214 wist Willem V van keizer Frederik II een vonnis van vernietiging te verwerven tegen de wegschenking en vermaking van de helft der nalatenschap van Tiburge I aan de ridders van St. Jan. In het volgende jaar gaf hij evenwel hun die goederen terug, doch onder voorwaarde, dat zij aan geen anderen mochten worden afgestaan, en de ridders hem als hun wereldlijk opperheer van de geschonken landen erkennen en hem de verschuldigde onderdanigheid bewijzen zouden.

De geschiedenis der Baux levert voorts weinig bijzonderheden op. Wij zien eene gelijktijdige regeering van Willem VI en Raimond I, van den laatste met Willem VII, van Raimond I en Raimond II (1248). De laatste, gestorven in 1272, werd door zijne zonen Bertrand II en Raimond III opgevolgd. Raimond III stond evenwel zijn aandeel in de regeering aan zijn broeder af, welk voorbeeld later gevolgd werd door Bertrand III, zoon van Raimond I, op voorwaarde, dat het prinsdom voortaan slechts aan een enkelen erfgenaam vervallen en door een enkelen vorst of vorstin geregeerd zou worden. Bertrand verzette zich tegen den overgang van een deel des prinsdoms aan vreemde landen, toen Karel, graaf van Provence, het gedeelte der nalatenschap van Tiburge I, 'twelk aan de hospitaalridders weggeschonken en vermaakt was, kocht. Die tegenstand verbitterde den graaf van Provence. Bertrand werd met vrouw en kinderen naar Aix gelokt en daar gevangen gehouden, tot dat het teekenen van een verdrag een einde aan het geschil maakte. Karel van Provence stond wel het gedeelte der stad Oranje, dat in het betwiste goed begrepen was, aan Bertrand af, doch deze moest zijn prinsdom als een leengoed van de graven van Provence aanmerken en hen in den krijg met een zeker aantal krijgslieden bijstaan.

Bertrand III werd in 1314 opgevolgd door zijn oudsten zoon Raimond IV, een geldzuchtig man, die om geld bijeen te schrapen, niet schroomde, de aan hem onderhoorige leengoederen te verkoopen of te verpanden. Gansch anders was het met zijn ridderlijken zoon Raimond V, die in 1340, nog minderjarig zijnde, aan de regeering kwam. Toen de koning van Frankrijk, door een verdrag met den graaf van Toulouse, meester van het grootste deel van Languedoc, de universiteit van Montpellier vernietigde, stichtte Raimond V in 1365 die van Oranje en trok de afgedankte hoogleeraren van Montpellier derwaarts.

Intusschen ondervond hij al het onaangename van zijne stelling tegenover den graaf van Provence. De afhankelijkheid van zijn prinsdom, een gevolg van het verdrag tusschen Karel en Bertrand, maakte het bezit weinig begeerlijk. Johanna I liet, als gravin van Provence, zijn prinsdom in beslag nemen (1367), omdat hij niet volkomen naar haren zin gehandeld had. Dit beslag werd eerst 16 jaren later opgeheven en Raimond was genoodzaakt op nieuw hulde te bewijzen aan Louis d'Anjou, opvolger van Johanna.

Zijne gemalin Johanna van Geneve, nicht van Paus Clemens VI, had hem twee dochters geschonken, van welke de oudste, Maria, in 1386 in het huwelijk trad met Jan van Châlons, waardoor het Huis van Baux overging in dat van Châlons. Jan I, de stamvader van deze linie, was de eerste die den titel voerde van prins van Oranje. Hij was een goed en rechtvaardig vorst. Een groot vermogen bezittende, vereffende hij al de schulden en loste al de verpande domeinen van het prinsdom, waardoor het met vele goederen vergroot werd.

Hoe gaarne hij ook gewild had, kon Jan I zich niet onzijdig houden in de twisten, welke Frankrijk in zijn tijd verscheurden. Niet alleen met Engeland, wiens vorsten aanspraak op den Franschen troon maakten, was Frankrijk in oorlog gewikkeld, maar

bovendien ontstond er een strijd tusschen de Huizen van Orleans en Bourgondië. Karel VI n.l. stond eerst onder voogdij van zijn oom Lodewijk van Anjou, na wiens dood in 1384 — ofschoon de jonge koning reeds mondig verklaard was — een andere broeder zijns vaders, Filips, hertog van Bourgondië, zich aan het hoofd van het bestuur plaatste en zelfs voortging het hoogste gezag uit te oefenen, nadat koning Karel te Rheims op plechtige wijze zelf de regeering aanvaard had (1387). Karel verzette zich wel tegen het aanmatigend gezag van zijn oom, doch tot groot onheil van Frankrijk werd hij, ten gevolge van een hevigen schrik, krankzinnig. Dit maakte een voortdurend regentschap noodzakelijk en was voor Frankrijk de oorzaak van de grootste verwarringen. Filips van Bourgondië, oom, en Lodewijk van Orleans, broeder des konings maakten beiden aanspraak op het regentschap, en daar beiden machtige aanhangers hadden, verdeelde zich het hof en weldra schier het geheele rijk in twee partijen. Er ontstond een binnenlandsche strijd tusschen de Huizen van Bourgondië en Orleans, die met verbittering gevoerd werd. Ook prins Jan I van Oranje werd in dien strijd medegesleept. Door de Fransche armee gevangen genomen, moest hij een losprijs van 10,000 florijnen betalen. Later tot de Fransche belangen overgehaald, werd hem de rang van groot-kamerheer des konings opgedragen.

Jan I hielp ook Jan van Beieren, opdat deze zich in het bezit van zijn bisdom zou kunnen stellen. Aan de zijde van hertog Jan zonder vrees, zoon van genoemden hertog Filips van Bourgondie, zien wij hem de wapenen opvatten, om de trotsche en immer oproerige Luikenaars ten onder te brengen.

In 1418 overleden, werd hij door zijn zoon Lodewijk, bijgenaamd de Goede, opgevolgd, die zich wederom bij de Bourgondische partij voegde. Na Louis van Anjou, graaf van Provence, geraakte het rijksbestuur in handen van den graaf van Armagnac, connetable van Frankrijk, die zich bij velen zoo ge-

haat maakte, dat de Parijzenaars, en ook koningin Isabella van Beieren, gemalin van den ongelukkigen Karel VI, Bourgondisch krijgsvolk in de stad riepen, dat den connetable met 200 andere rijksgrooten en edelen met 4000 hunner partijgangers ombracht. De lijken der aanzienlijken werden naakt uitgeschud en, nadat men er Bourgondische kruisen in gesneden had, langs de straten gesleept 1).

Zoo lang de ongelukkige Karel leefde, omhelsde het hof de Bourgondische partij, ook de koningin, ofschoon haar zoon, de Dauphin, later Karel VII, met den moord Parijs ontvlucht, het Huis van Orleans was toegedaan en mede tegen de hofpartij streed. Die Bourgondische partij vond ook steun in prins Lodewijk den Goede. Hij voerde het bevel over 600 gewapende mannen, met welke hij den aanhang des Dauphins het hoofd bood, die, door verstandhouding met enkelen van de belegerden, bijna de stad Oranje had ingenomen, ware de toeleg niet tijdig ontdekt.

Van Lodewijk den Goede, die een warm vereerder en trouw aanhanger van Filips van Bourgondië bleef, bericht de geschiedenis ons verder, dat hij met Engelbrecht van Nassau 2) de gevangen genomen gravin Jacoba van Beieren naar Gent overbracht. Ook kwam hij in onmin met Karel VII, toen deze na vele wederwaardigheden den Franschen troon beklommen had. Het eigendomsrecht over goederen in Dauphiné werd Lodewijk door Karel betwist, een geschil, dat evenwel door Matthieu de Foix, heer van Comminge werd bijgelegd. Maar had de prins recht op dit landschap? Zonder twijfel. Zijn vader Jan was gesproten uit het huwelijk van Hugo van Chalons met Beatrix, erfprinses van Dauphiné, aan welke het landschap had moeten vervallen, toen het door Humbert II, na het overlijden van diens

1) Van Meeteren.

2) Hierboven genoemd.

eenigen wettigen zoon, aan de kroon van Frankrijk werd afgestaan. Soortgelijk recht hadden de vorsten van Baux-Oranje ook op het graafschap Provence gehad, doch in dien tijd, toen het recht van den sterkste gold, was men niet zeer schroomvallig, om zich erfenissen toe te eigenen. Vertrouwende op het gemaakte verdrag had Lodewijk de wapenen nedergelegd, toen onverwachts Gancourt, 's konings veldoverste, in Dauphiné viel en onderscheidene kasteelen bemachtigde. Tegen Gancourt opgetrokken, werd de prins in een gevecht bij Anthon geslagen en tot aan den oever der Rhône vervolgd. Om niet in de handen zijner vervolgers te geraken, van welke hij wist, dat zij zijne onverzoenlijke vijanden waren, sprong hij zwaar geharnast in den vloed, en kwam, ofschoon een hagelbui van pijlen op hem gericht werd, als door een wonder behouden aan de overzijde.

Gancourt vervolgde intusschen zijne overwinningen en bemachtigde geheel Oranje. Welhaast echter drongen de getrouwe Oranjenaren in het kasteel, dat een Dauphineesche bezetting had. Deze werd gevangen genomen en de stad van het vreemde juk verlost. De vijanden verschansten zich evenwel in het vlek St. Florens en bleven de Oranjenaren gedurig verontrusten, totdat de prins door bemiddeling van Lodewijk III, graaf van Provence, van Karel VII de vernieuwing van het tractaat verkreeg. Karel VII was verstandig genoeg dien bemiddelaar het oor te leenen. De prins van Oranje toch was een der machtigste en invloedrijkste edelen van Frankrijk en door zich met hem te verzoenen, vond koning Karel een krachtigen steun tegen de Engelschen en een bemiddelaar bij den hertog van Bourgondië. Door 's prinsen bemoeiing werden dan ook de Bourgondiërs bevredigd en de Engelschen, die Frankrijk jaren lang geteisterd hadden, verdreven.

Geen gering aandeel alzoo had prins Lodewijk in het herstellen van de rust in Frankrijk.

Zijn prinsdom werd ook door hem de vroegere onafhanke-

lijkheid teruggegeven, zoodat hij van allen leenplicht aan de graven van Provence werd ontheven. Lodewijk III n. l. was overleden. Zijn broeder en opvolger René bevond zich sedert lang in handen van den hertog van Bourgondië, maar kwam door toedoen van prins Lodewijk op vrije voeten. Deze betaalde voor hem een deel van zijn losgeld, eene som van 15.000 livres bedragende, op voorwaarde dat, zoo René in gebreke bleef hem die som vóór of op den eersten kerstdag van 1436 terug te geven, Lodewijk van alle leenroerigheid zou zijn ontslagen. Die terugbetaling geschiedde op den bepaalden tijd niet. Eerst in 1477 bood René aan hem de voorgeschoten gelden terug te geven, welke echter door Lodewijk niet werden aangenomen, waardoor hij zijne onafhankelijkheid handhaafde.

Lodewijk regelde ook de vervallen regeering en het rechtswezen in zijn gebied en versterkte de hoofdstad, om haar in 't vervolg beter tegen vijandelijke aanvallen in staat van tegenweer te stellen.

Na een 44 jarige regeering stierf hij in den ouderdom van 75 jaren. Van zijne onderdanen bemind, had hij met recht den naam van »den Goede" verdiend.

Zouden wij geen deernis gevoelen met Willem VIII? Hoe hoog in aanzien en eere, was hij niet beveiligd voor de rampen dezes levens. Nu had hij te kampen met den ondank van vrienden, dan weder met zijne onderdanen, ook met zijne eigene bloedverwanten.

Daar zien wij hem, om zijn verdriet te ontvluchten, plaats nemen in de gelederen van Karel den Stoute in den bloedigen oorlog tegen de Luikenaars. Willem's eigene moei toch had tegen hem een proces ingesteld, en niets achtte hij meer geschikt, om zijn verdriet te verzetten, dan het woelige krijgsmans- en oorlogsleven. De Luikenaars waren met de burgers der machtige Vlaamsche steden — de grootste woelgeesten van dien tijd — tegen Karel opgestaan, reeds eenmaal hadden zij de kracht van zijn arm gevoeld, thans moesten zij in een beslissenden veldslag

streng voor hun opstand boeten. De listige Lodewijk van Frankrijk was de geheime aanstoker van dat oproer geweest. Ofschoon hij zijne beloften van bijstand slecht gehouden had, en de arme Luikenaars aan de strenge straffen van den vertoornden hertog overliet, aarzelde hij evenwel niet, hen straks weder tot verzet aan te sporen. Om dat doel te bereiken, had hij geheime gezanten naar hunne stad gezonden, doch ten einde zich den schijn te geven, als ware het hem te doen om een duurzamen vrede met hertog Karel aan te gaan, kwam hij, bijna zonder eenig gevolg, te Peronne, om met den machtigen Bourgondischen hertog, die daar zijne talrijke krijgsmacht vereenigd had, een mondgesprek te houden. Te midden der onderhandelingen verneemt Karel, dat de Luikenaars op nieuw in opstand zijn, alleen ten gevolge van de inblazingen der Fransche gezanten. Was het wonder, dat de driftige hertog, ziedende van toorn, den trouweloozen Lodewijk in het kasteel van Peronne liet gevangen nemen, ja, meer dan eens op het punt stond zich bloedig op hem te wreken? Drie dagen later had Karel zijn besluit genomen. Hij legt den gevangen koning een verdrag voor, gunstig voor hem, schandelijk voor den Franschen vorst. Door den nood gedrongen, teekent deze het stuk, doch met de heimelijke bedoeling slechts zooveel van de voorwaarden te vervullen, als hij zou goedvinden. Karel is echter met het teekenen van het verdrag alleen niet tevreden. Hij dwingt den verrader met hem mede te gaan, opdat deze de gestrenge wraak, welke op de Luikenaars zal toegepast worden, met zijne eigene oogen zien zal. De verachtelijke Lodewijk moet wel getuige zijn van de plundering der stad en van den gewelddadigen dood van vele ingezetenen, die hun straf alleen te danken hebben aan de lage en baatzuchtige handelingen van Frankrijk's koning. Bij de bestorming van een der voorsteden werd ook Willem VIII van Oranje zwaar gewond. Van zijne wonden hersteld, hoopte hij de overige dagen zijns levens in stille rust te kunnen doorbrengen,

dan helaas! nieuwe stormen waren in aantocht, om zijn huis op de grondvesten te doen schudden.

Een eigen- en een bastaardbroeder, Hugo en Jacques, waren de oorzaken van nieuwe onrust en oneenigheden in zijne onderhoorige landen. Van zijn recht als souverein vorst gebruik makende, stelde hij, naar het voorbeeld van Parijs, in Bourgondië en Dauphiné, een eigen parlement aan, dat uit een president, zes raadsheeren, een procureur-fiscaal en een griffier bestond. Ook meer andere nuttige inrichtingen tot welzijn van zijn volk werden door hem tot stand gebracht. En dit alles verzekerde hem de liefde zijner onderdanen? Maar dan hadden zij niet de ondankbaarheid gehad tegen hem op te staan, toen straks zijne broeders de wapens weêr opvatten.

Van onrust zat, wilde hij de rust, die hem in zijn eigen land niet gegund werd, op vreemden bodem zoeken en naar het gebied van Karel van Bourgondië reizen, om daar zijne levensdagen, die niet veel zonneschijn gekend hadden, te eindigen. Maar ook dit werd hem niet vergund, ofschoon hij de volle toestemming van hertog Karel ontvangen had. De koning van Frankrijk, wrokkende op Willem van Oranje, als aanhanger van zijn vijand Karel van Bourgondië, liet den vorst op diens reis oplichten, om hem in den toren van Tours op te sluiten, en hem niet te ontslaan, alvorens een losprijs van 150.000 1) livres zou zijn betaald, wel wetende, dat die som nimmer zou opgebracht worden.

Wat zou de arme prins doen? Van al zijn vrienden verlaten, verkeerde hij bijna 2½ jaar in de treurigste omstandigheden. Wilde hij uit zijne gevangenschap verlost worden, dan bleef er voor hem niets anders over, dan zijn prinsdom te verkoopen. Welnu! dit offer werd gebracht. De nood dwong.

1) Volgens andere schrijvers; 120,000.

In zijn gebied teruggekeerd, stierf hij van hartzeer (27 Sept. 1475).

Zijn zoon en opvolger Jan II, mocht meer geluk smaken. Even als zijn vader voegde ook deze zich aan de zijde van Karel den Stoute. Met Engelbert II van Nassau volgde hij Karel naar Zwitserland, en trok met den zegevierenden hertog het veroverde Nancy binnen. Toen de hertog, na de groote verliezen bij Granson en Murten, het verlorene Lotharingen wilde herwinnen, trok prins Jan van Oranje zich terug. En hij deed verstandig. Wel had Engelbert van Nassau met andere wijze raadslieden den hertog die onderneming afgeraden, doch het had niet gebaat, Karel schold hen zelfs voor verraders. Had Engelbert van Nassau het voorbeeld van Jan van Oranje gevolgd, hij zou niet, na de verschrikkelijke nederlaag van hertog Karel, waarin deze zelfs den dood vond, krijgsgevangen zijn gemaakt. Zijne treurende echtgenoote meende niet anders of ook haar gemaal was in de Zwitsersche slachting omgekomen, tot zij de tijding ontving, dat hij als gevangen man voor den vijandelijken veldheer gevoerd werd. Wel herkreeg hij zijne vrijheid, doch op harde voorwaarden. Als losprijs werd niet minder van hem gevergd, dan een deel zijner goederen aan zijn broeder Johan af te staan, doch spoedig daarna geraakte hij op nieuw in gevangenschap. Steeds de belangen van Maria van Bourgondië voorstaande, werd hij, toen de Franschen trouweloos den vrede verbraken, door Karel VIII tien jaren lang krijgsgevangen gehouden, ofschoon hij — en hij verdiende dit ten volle — met onderscheiding behandeld werd.

Hoewel zulk een langdurige gevangenschap zeker niet aangenaam was, was zij Engelbert van Nassau nogtans tot eer. Waarom? Omdat Karel VIII volkomen was overtuigd, dat Engelbert van Nassau een voor het Oostenrijksche Huis onmisbaar persoon was, en hij Maximiliaan niet dieper kon treffen, dan door hem zijn voornaamsten vriend en steun en raadsman te onthouden.

Ook Jan van Oranje voerde eenigen tijd de wapenen tegen den

Franschen koning, doch werd naderhand door dezen tot opperbevelhebber van het leger in Napels benoemd. Waarom nam hij de wapenen tegen dien vorst op? Hij wilde voldoening ontvangen en eischte de ontnomen goederen als wettig eigenaar terug. Zou hij dan ook, strijdbaar held als hij was, ongestraft kunnen gedoogen, dat het Bourgondisch gedeelte van zijn erfenis door zijn eigen ooms en den hertog, en het Fransche gedeelte door Fransche soldaten bezet bleef? Aan hulp behoefde het hem niet te ontbreken, naardien hij gehuwd was met prinses Jeannette, dochter van Charles van Bourbon en Agnes van Bourgondië, zuster van hertog Filips.

Zijne krijgsmanstalenten werden door Karel VIII gewaardeerd. Ferdinand I, koning van Napels geraakte in hevige onmin met paus Innocentius VIII. Deze deed den koning in den ban en riep den Franschen koning Karel VIII naar Italië, om, als erfgenaam van het Huis van Anjou, zich van Italië meester te maken. Koning Karel had hier ooren naar en weldra kwamen zijn strijdknechten in grooten getale opdagen. Aan niemand anders dan aan Jan van Oranje meende Karel VIII het opperbevel te kunnen geven, en deze stelde het in hem gestelde vertrouwen niet te leur. Dappere daden zijn door hem in Italië verricht, ofschoon keizer Maximiliaan, paus Alexander en Ferdinand van Spanje, voor de al te groote macht van Frankrijk beducht, zich met eenige Italiaansche steden tegen Karel verbonden en hem noodzaakten naar Frankrijk terug te keeren. Wel vereenigde Karel's opvolger, Lodewijk XII, zich met koning Ferdinand van Spanje tot een tweeden tocht naar Napels, waar Jan van Oranje wederom schitterende heldendaden verrichtte, doch de trouweloosheid van Ferdinand noodzaakte de Franschen Italië te ontruimen. Met die ontruiming wist Ferdinand zijn voordeel te doen door Napels aan Spanje te onderwerpen, om met dat rijk twee eeuwen lang vereenigd te blijven.

Al had de Fransche koning met dien tocht zijn doel niet bereikt, toch toonde hij aan Jan van Oranje zijne dankbaarheid voor de bewezen diensten. Al de hem ontnomen goederen gaf Lodewijk XII hem terug. Het parlement van Oranje, in den tijd van overweldiging uit elkander gegaan, werd door hem hersteld.

In het jaar 1502 werd Jan van Oranje tot zijne vaderen vergaderd. Hij was gehuwd geweest met Philibertha van Luxemburg, uit welk huwelijk een zoon en eene dochter, Philibert en Clauda, waren gesproten. Bij uiterste wilsbeschikking had hij bepaald dat Philibert, die bij zijns vaders dood nauwelijks den leeftijd van drie maanden bereikt had, hem zou opvolgen, terwijl, als deze kinderloos stierf, de regeering op Clauda zou overgaan.

Deze Clauda huwde met graaf Hendrik 1) den broeder van Willem van Nassau, hierboven onder de graven van Nassau reeds genoemd.

De jonge Philibert werd aan het Fransche hof opgevoed en door den koning en de koningin met vaderlijke en moederlijke toegenegenheid verzorgd. Nog slechts zeven maanden oud kreeg hij door bemiddeling der koningin het stadhouderschap over Bourgondië, welke betrekking door zijne moeder, die hem innig liefhad, en door zijne voogden werd waargenomen.

Toch zou de goede verstandhouding tusschen den koning en den prins niet van bestendigen duur wezen. Philibert van Oranje liet zich niet ongestraft door Frans I beleedigen. Of was het geene beleediging voor zijne souvereiniteit, toen hij op last van den Franschen koning zijne vertrekken in het paleis van Fontaineblau aan den pauselijken legaat moest inruimen? Nog meer. Mocht koning Frans het hem kwalijk nemen, dat zijn zwager, Hendrik van Nassau, de zijde hield van Karel V, en bij dien vorst in hoog aanzien stond? Dat Hendrik, een man met helder

---

1) Oom van prins Willem alzoo.

verstand, scherp oordeel en vasten wil, een der uitstekendste krijgsoversten van Duitschland's keizer was? Dat hij als gezant van Karel V de geschillen tusschen den keizer en Frans I ten aanzien van Vlaanderen en Artois ten einde had gebracht, en daar hij zich van zijne taak als afgezant zoo goed gekweten had, door Karel tot stadhouder over Holland, Zeeland en Friesland was benoemd? Of was het de schuld van Philibert, dat Frans I den Nassauschen held niet tot zijne belangen had kunnen overhalen, toen hij bij gelegenheid van diens huwelijk een aanzienlijke som als huwelijksgoed en nog andere kostbare geschenken aan zijne bruid vereerd had, en om hem nog meer in te nemen, het jonge paar niet op eigene maar op 's konings kosten naar Breda liet begeleiden?

Al die beleedigingen moede, meende Philibert tot een beslissenden stap te moeten overgaan en zich van Frans I af te scheiden, om, evenals zijn zwager, den keizer zijne diensten aan te bieden. 't Was voorzeker een gewaagd besluit. Zijne goederen in Frankrijk konden hem immers uit haat en wraakzucht worden ontnomen! Zoo ging het ook, maar wat Frankrijk's koning hem ontnam, daarvoor stelde Duitschland's keizer hem dubbel schadeloos.

Even moedig als zijn zwager Hendrik van Nassau, die gedurende den eersten oorlog tusschen Frans I en Karel V (1521) zich onsterfelijke lauweren verwierf in den veldtocht tegen Robert van der Mark en den dapperen ridder Bayard, streed de 20jarige Philibert van Oranje onder 's keizers vanen. Hoe zou hij anders op zulk een jeugdigen leeftijd reeds als krijgsbevelhebber zijn aangesteld, waren niet kunde en moed in zijn persoon vereenigd geweest?

Helden als Hendrik van Nassau en Philibert van Oranje waren dan ook wel in staat den oorlog tot een goed einde te brengen; zelfs werd Frans I in den slag bij Pavia krijgsgevangen gemaakt,

maar dit lot trof ook den dapperen Philibert: hij had in den zeeslag tegen Andreas Doria het ongeluk in krijgsgevangenschap te geraken; de toren van Tours werd hem als verbiijfplaats aangewezen.

Bij den vrede waartoe Frans I werd gedwongen (1526) eischte Karel V van hem, dat hij Philibert van Oranje niet alleen zijne vrijheid, maar ook zijn prinsdom Oranje terug zou geven.

Niet lang echter bleef de vrede bewaard. Reeds het volgende jaar (1527) trok Philibert weder ten strijde. De zijnen verlatende, trachtte hij zich naar Milaan, het voornaamste tooneel van Karel's krijgsbedrijven, te begeven, doch allerlei moeielijkheden verhinderden hem zoo spoedig als hij wilde, aan zijn voornemen gevolg te geven, zelfs moest hij, om zijn doel te bereiken, zich als eenvoudig busschutter voordoen.

Nieuwe moed bezielde het leger toen Philibert van Oranje zich vertoonde. De stad Milaan was reeds in handen der keizerlijke troepen, ofschoon de citadel zich nog in de macht bevond van Francesco Sforza en van den hertog van Milaan, maar niet lang duurde het, of de sterkte werd bij verdrag overgegeven.

De vier-en-twintigjarige prins van Oranje zag zich weldra naar den wensch der krijgslieden, die in hem het grootste vertrouwen hadden, als opperbevelhebber over het leger aangesteld. Bij de bestorming van Rome toch sneuvelde de connetable van Bourbon, die de partij van koning Frans verlaten had, en Philibert, die het lijk met een mantel bedekt en zijn dood voor de krijgslieden verborgen gehouden had, voerde toen de bestormers aan. Na twee bloedige uren strijds drong Philibert met zijne soldaten in een der voorsteden van Rome en bevocht weldra eene volkomen zegepraal. Niet zoodra was ook de dood van den connetable bekend, of het verlangen werd uitgesproken, dat de prins van Oranje aan 't hoofd des legers zou treden.

't Was zeker een groote eer voor den jeugdigen man, doch

eer verwekt benijders: de onderkoning van Napels o. a. keerde naar zijn residentie terug.

Als opperbevelhebber belegerde hij den paus in den Engelenburg en zette die belegering met kracht door, ofschoon hij door een kogel aan den voet gewond was. Volgens den geheimen last, hem door den keizer opgedragen, moest hij den paus gevangen houden. Van zijn tocht naar Sienna teruggekeerd, liet hij den kerkvoogd vrij, doch niet dan voor een aanzienlijken losprijs, waarmede Philibert zijne muitende soldaten voldeed.

Het scheen dat de voorspoed der keizerlijke wapenen in tegenspoed zou verkeeren. Met niet weinig moeielijkheden had Philibert van Oranje te kampen, toen hij op zijn terugtocht door den vermaarden krijgsoverste Lautrec, die in Italië was gevallen en overwinning op overwinning behaalde, achtervolgd werd. Met veel beleid wist Philibert een hoofdtreffen te vermijden, doch kon niet beletten, dat Lautrec en Doria hem en de zijnen in Napels en Gaeta belegerden. Hier scheen zijn ondergang gewis. Vele anderen zouden in zijne plaats zeker den moed hebben verloren, ja, tot wanhoop zijn gedreven, maar niet alzoo een Philibert van Oranje. Geen bombardement, geen hongersnood, geen zeeslag, waarin vele schepen verloren gingen en duizenden der zijnen omkwamen, geen verraad zelfs, konden hem van zijn stuk brengen. Immer moedig en vastberaden, stond hij als een rots in de zee. En niet te vergeefs was zijn moed. Er kwam redding en wel van een kant, vanwaar hij die het minst zou verwacht hebben. Oneenigheid tusschen Frans I en zijn admiraal Andreas Doria kwamen Philibert ten goede. De eischen, welke Doria zijn koning deed, waren zoo buitensporig, dat deze, daarover verbitterd, een ander in zijne plaats zond. Het was Antoine de la Rochefaucould, die niet alleen aan 't hoofd van het Fransche eskader gesteld werd, maar tevens den last ontving, zich van den persoon van Doria meester te

maken. Deze liet zich echter zoo gemakkelijk niet vangen. Gewaarschuwd voor de aanslagen zijns konings, bood hij den keizer zijne diensten aan. De voorwaarden werden getroffen en Doria ging in keizerlijken dienst over. Gewichtige gevolgen had ook voor Philibert van Oranje deze verandering. Genua haastte zich keizer Karel te huldigen; Napels werd ontzet en Philibert van Oranje herkreeg door gedurige uitvallen het geschokte vertrouwen zijner soldaten. Nu was hij weêr in staat de Franschen in Italië te vervolgen, niet denkende dat hij in ditzelfde land den dood zou vinden. In den veldslag bij Caviniano, waarin zijne troepen de overwinning behaalden, daagde een edelman hem tot een tweegevecht uit, en terwijl zwaard tegen zwaard flikkerde, werd hij verraderlijk door een geweerkogel gedood (3 Augustus 1530).

Volgens testamentaire beschikking werd zijn neef René, eenige zoon van Hendrik van Nassau en Claude van Chalons, erfgenaam van Philibert's goederen, ook van het prinsdom Oranje. René was derhalve de eerste prins van Oranje uit het Huis van Nassau. Hij voerde de wapens van Chalons en Oranje, benevens de oude spreuk: »Je maintiendrai Chalons," later veranderd in: »Je maintiendrai Nassau," en nog later in het enkele: »Je maintiendrai."

De tijd brak aan dat de profetische zinspreuken in vervulling zouden treden met den zoon van graaf Willem van Nassau-Dillenburg, en dat prins Willem van Oranje het: »Ce sera moi, Nassau!" en het: »Je maintiendrai!" vereenigen en tot volle waarheid brengen zou, wanneer hij Nederland zou verlossen van Spaansch geweld en priesterdwang.

De dood zijns vaders Hendrik van Nassau stelde René ook in het bezit van diens bezittingen in Nederland. In Augustus 1540 trad hij in 't huwelijk met Anna, dochter van Antonie van Lotharingen en Renée de Bourbon.

Even als zijn vader en zijn oom steeg René bij keizer Karel

in aanzien en eere, werd als stadhouder over Holland, Zeeland en Friesland aangesteld en ontving uit Karel's handen de ridderorde van het Gulden Vlies.

Op nieuw barstte de oorlog uit tusschen Karel V en Frans I. Tot ergernis van Karel van Gelder hadden de Gelderschen jonker Willem van Gulik tot hertog gekozen. Deze, alles behalve gezind zijn hertogelijken zetel voor keizer Karel te ruimen, verbond zich met Frans I tegen den machtigen keizer, en terwijl de hertog van Orleans Luxemburg bemachtigde, viel 's hertogs bevelhebber, Maarten van Rossem, ondersteund door een ruiterbende, onder den hertog van Longueville, in Brabant.

Niet zonder doel hadden de Franschen en de Gelderschen verschillende punten van aanval gekozen; daardoor toch werd koningin Maria van Hongarije, landvoogdes in de Nederlanden, genoodzaakt hare strijdkrachten te verdeelen.

Terwijl Orleans zich in het Luxemburgsche meer en meer uitbreidde, veroverde Maarten van Rossem in het Brabantsche steden en dorpen, overal, zoo als men van zulk een vrijbuiter gewoon was, plunderende en brandende.

René verneemt dit. Oogenblikkelijk verzamelt hij zijne beschikbare troepen, om naar Antwerpen te rukken en die stad ten minste voor de aanslagen van den woesten Maarten van Rossem te beveiligen. Moeielijk is zijne taak. Niet meer toch dan 3500 man, in de haast aangeworven, staan onder zijne bevelen, en — hij heeft met een uiterst bekwamen tegenstander te doen. Dat ondervindt hij ook, want bij Brescot stuit hij met zijn ongeoefend leger op den maarschalk met zijne 14.000 man en wordt geslagen. Het grootste gedeelte van zijn volk heeft hij verloren, doch is gelukkig genoeg, zelf aan de handen van den woesten vijand te ontkomen en met het overschot zijner manschappen Antwerpen te bereiken.

Welkom was zijne verschijning daar ter stede. De in angst ver-

keerende inwoners begroetten in hem een strijdbaar held, die hulpe kon verleenen tegen den beruchten Maarten van Rossem.

Met allen ijver brengt René de stad in staat van tegenweer, om daarna met de landvoogdes te bespreken, welke maatregelen dienen genomen te worden, om den alles vernielenden vijand te keeren. Toen hij er in geslaagd was een voldoende krijgsmacht te verzamelen, gaf hij overvloedige blijken, dat de dapperheid zijns vaders en zijns ooms op hem waren overgegaan. De nederlaag bij Brescot wreekte hij op den maarschalk Maarten van Rossem, versloeg zijne benden en noodzaakte hem over de Maas te wijken. Hierop wendde hij zijne wapenen naar Luxemburg, en veroverde de verloren steden met uitzondering alleen van Ivoy, dat door den Franschen opperbevelhebber, den hertog van Guise, met hardnekkigheid verdedigd werd. Nu trok René naar Gulik, welks hertog hij voor zijne vijandelijkheden gevoelig strafte, door verscheidene sterke plaatsen in te nemen, en de muren en vestingwerken te vernielen. Aan Maarten van Rossem was echter al zijne verdere moeite verspild. Deze wist den prins overal behendig te ontwijken en trok voorts plunderende en roovende het gansche land door.

De keizer besloot dan ook afdoende maatregelen te nemen om aan dat onophoudelijke rooven een einde te maken en jonker Willem van Gulik een harde les te geven. In 1543 met een aanzienlijk leger in de Nederlanden gekomen, nam hij de eene Geldersche stad na de andere in. Den jongen hertog sloeg de schrik om het hart en hij zag dat het meer dan tijd was, zich aan den machtigen keizer te onderwerpen. Met acht der voornaamste Geldersche edelen in 's keizers leger te Venlo gekomen, wierp hij zich als een smeekeling, in de tegenwoordigheid van vele vorsten en edelen, aan de voeten van den vertoornden monarch. Trotsch en met verachting zag deze op hem neêr en verwaardigde hem met geen antwoord.

De edele René van Chalons alleen waagde het, een woord ter gunste van den vernederden hertog te spreken, en die tusschenkomst werd den gunsteling door zijn keizer niet ten kwade geduid. Integendeel, wilde de hertog de voorwaarden vernemen, op welke hij zich met zijn vertoornden rechter verzoenen kon, dan moest hij zich tot prins René wenden; deze haastte zich den nog altijd geknield liggenden hertog bij de hand te nemen en hem op te heffen, terwijl de keizer den smeekeling den rug toekeerde.

Niet hard waren de voorwaarden, welke René hem stelde; maar boven de door dezen gestelde eischen, moest hertog Willem Gelre en Zutphen aan den keizer afstaan, over welke gewesten René tot stadhouder werd benoemd.

Mocht prins René zich alzoo in de gunst van keizer Karel verheugen, naarmate hij bij dezen vorst in aanzien steeg, naar die mate nam de haat van Frankrijks koning jegens hem toe. Door zijn parlement liet hij den prins van de souvereiniteit over Oranje vervallen verklaren, en deed dat prinsdom in naam van de Fransche kroon door admiraal Philippe van Chabot bezetten.

In het volgende jaar (1544) trof den keizer een gevoelige slag, toen hij door den dood van den prins van Oranje van een uitstekend veldoverste en stadhouder beroofd werd. Hij was den keizer op diens verdere tochten naar Picardië en Champagne gevolgd. In de belegeringen van Luxemburg, Commercy en Ligny had hij zijne zijde niet verlaten. En nu was er alle hoop om tot Parijs zelf door te dringen, nog slechts de stad St. Dizier belette dit. Die stad, door den graaf van Saucerre dapper verdedigd, moest eerst vallen. Op drie punten tegelijk laat de keizer haar beschieten. Het hevige vuur brengt de inwoners der stad deerlijk in 't nauw, doch de moed ontzinkt hun niet; door herhaalde uitvallen brengen zij de keizerlijke troepen bloedige verliezen toe.

Daar ontvangt prins René het bevel, om met eenige vendels Duitsche lansdragers en zes groote veldslangen op de Marnebrug

tegenover de citadel post te vatten en deze met alle kracht te bestoken. Hij voldoet aan het bevel, en terwijl er van beide kanten hevig gevuurd wordt, gaat René in de loopgraven, om den keizer te zoeken. Helaas! in die loopgraven werd hij gewond, en overleed den volgenden dag (18 Juli) in den bloei zijner jaren. 1)

Was de keizer bedroefd en week hij niet van het sterfbed van den edelen René van Chalons, ook het geheele leger verkeerde in rouw.

Hij werd te Breda begraven, waar te zijner eer een prachtige graftombe werd opgericht.

1) Verschillend wordt bij onderscheidene schrijvers de oorzaak van zijn dood opgegeven. J. Orlers spreekt in zijn »Geslachtboom" blz. 33, van een kanonschot. De Beaufort in zijn »Leven van Willem I" meent dat hij gewond werd door een stuk hout, 't welk van een huis zou zijn afgeschoten. Kok in zijn »Vaderlandsch Woordenboek" geeft een steen als de oorzaak dier wond op.

RENÉ VAN CHALONS WORDT DOODELIJK GETROFFEN IN HET BELEG VOOR St. DIZIER.

DE VORSTEN VAN ORANJE-NASSAU.

OP DEN DILLENBURG.

»Trek uwe schoenen uit van uwe voeten: want de plaats waarop gij staat is heilig land." Zoo heette het eenmaal tot den man, die, wonderlijk door God in 't leven bewaard, zich voorbereiden moest, om de volksleider en wetgever van Israël te zijn.

Ook wij ontbinden ons de voetzolen, wanneer wij op den Dillenburg den huiselijken kring binnentreden van Willem den Oude en Juliana van Stolberg, want daar woont God, omdat Hij er gediend en gevreesd wordt, omdat men Hem er lief heeft. Ziet den eerbied niet slechts op het gelaat van vader en moeder, maar ook op het gelaat van dat lieve achttal, dat de tafel omringt, en van welke de jongsten zelfs reeds eerbiedig de handen vouwen, wanneer de geestelijke daar aan 't eind der tafel, op een kleine verhevenheid staande, uit den Bijbel voorleest.

Uit den Bijbel? Huiselijke godsdienstoefening alzoo? Zoo is het. Maar was dit ook om aan de vormen des tijds te voldoen? Voorwaar neen. De tijd eischte toen geheel andere vormen. Het gebruik van den Bijbel was verboden, deze was meerendeels een

gesloten boek. Onder de weinigen van dien tijd, die behoefte hadden aan het levend woord Gods op hunnen levensweg, behoorden graaf Willem van Nassau en zijne gemalin, gravin Juliana van Stolberg, dochter van graaf Otto. Weet, mijn lezer! dat Willem van Nassau en zijne vrouw uit overtuiging den protestantschen godsdienst omhelsd hadden, dat hij dien met behoedzaamheid in zijne staten had ingevoerd, en te Dillenburg en te Siegen predikers had aangesteld. Ondanks zijn broeder Hendrik, en zonder vrees voor den toorn des keizers, heeft hij »naar het voorbeeld der goede koningen David, Jozias en anderen de kerken zijner landen hervormd en van misbruiken gezuiverd, overeenkomstig Gods Woord. Doof voor bedreiging en belofte, heeft hij de ruimschoots aangeboden gunstbewijzen versmaad en alle dingen schade geacht om Christus te gewinnen." 1) Hij trad ook toe tot het Smalkaldische verbond, ofschoon de landgraaf van Hessen in den beginne zwarigheid maakte hem daarin op te nemen. Zijne betuiging evenwel, dat hij oprecht de protesteerende vorsten en hunne gemeene belangen voorstond, en dat, ook al werd hij met geweld gedwongen, niets hem van den evangelischen godsdienst zou aftrekken, deed van meening veranderen, en Willem de Oude werd tot de teekening des verbonds toegelaten 2).

Ondanks zijn broeder Hendrik, zeiden wij. Aan 't oude geloof gehecht, had deze reeds lang met leedwezen gezien, dat zijn broeder Willem tot de nieuwe leer overhelde, en ofschoon verdraagzaam genoeg, om te trachten den toorn des keizers af te wenden en alzoo Alexander Schweisz, hoofd van een evangelisch gezantschap, voor gevangenschap te behoeden, ook om als bemiddelaar op te treden ten gunste van den keurvorst van Saksen

---

1) Groen van Prinsterer.

2) J. T. La Fargue. Geslachtschets van den Huize Nassau.

en de evangelischen, kantte hij zich met kracht aan tegen het huwelijk zijns broeders met de dochter van Johan Frederik van Saksen, toen diens eerste gemalin Walburg, dochter van graaf Jan van Egmond in 1529 was overleden, en dit alleen omdat de Saksische prinses eene protestantsche was. Had Hendrik nog altijd de stille hoop gekoesterd en met hem de keizer en de katholieke vorsten, dat Willem, ofschoon deze zich meermalen gunstig over de evangelische leer had uitgelaten, zich niet openlijk voor de protestanten zou verklaren, die stille hoop verdween toen Willem en met hem Nassau-Dillenburg tot de hervormde kerk overgingen.

Zwarigheden tegen een huwelijk met Juliana van Stolberg had Willem's broeder, Hendrik, niet gemaakt. Hare broeders toch namen ijverig deel aan de godsdienstige beweging van dien tijd, en waarschijnlijk was Juliana toen met de nieuwe leer nog onbekend 1). Toch zou ook zij niet onbekend blijven met de dingen, die het Koninkrijk Gods aangaan.

De geschiedenis noemt haar een wijze, kloekmoedige vrouw, een geloovige christin. Maar wij willen hare brieven zelven laten spreken. De eerste harer brieven, welke ons wordt medegedeeld 2), is van den 6den Januari 1562, geschreven aan den prins.

»Hooggeborene, mij toegenegene, en door mij hartelijk geliefde zoon en heer! Bij mijne minzame groete voeg ik al wat moederlijke trouw, u liefs en goeds vermag toe te wenschen. Ik hoop, dat gij met uwe geliefde gade en kinderen goede gezondheid genieten moogt, en dat gij allen, gelijk ik, welgemoed moogt zijn. Niets is mij aangenamer, dan steeds te vernemen, dat gij welvaart.

Meermalen, toen ik bij u te Breda was 3), hebt gij mij gezegd,

---

1) Swalue. Juliana van Stolberg.

2) Zie Archives I, p. 178, 322.

3) In 1561 ontving de prins zijne moeder met hare kinderen te Breda, op het gevaar af, dat men hem van kettersche gevoelens verdacht hield.

dat gij het voor goed hieldt, schikkingen te maken tot de studiën van mijn zoon Hendrik, omdat het nu de juiste tijd daartoe wordt. Mijne moederlijke bede is, dat gij daarop bedacht zijt, om hem derwaarts te zenden, waar het voor hem het geschiktste is, en wel hoe eer hoe beter.

Ik hoop, dat God Almachtig hem zijne genade moge verleenen, opdat er een man van hem worde, die u ten dienste kan zijn. Houd het mij ten goede, bid ik u, hartelijk geliefde zoon! dat ik u zoo dikwijls over mijne kinderen moei, maar ik weet bij niemand beter troost 1) en hulp te zoeken, dan bij u, hopende, dat mijne kinderen het u steeds zullen vergelden, en uwen en mijnen zin mogen doen. Ik wensch u en uwe geliefde, ook namens de gemalin van mijnen zoon Jan, een gelukkig nieuwjaar, u Gode aanbevelende. Uwe getrouwe moeder."

Ingevolge dezen brief bezorgde de prins zijn jongen broeder Hendrik op de universiteit te Leuven, echter niet tot genoegen van zijne broeders Jan en Lodewijk, die een langer verblijf van Hendrik te Leuven nadeelig oordeelden voor zijne godsdienstige vorming, daar zij, evenzeer als hunne moeder er tegen waren, dat hij deel nam in de katholieke plechtigheden 2).

De prins zocht hen hieromtrent gerust te stellen. Men kon zorgen — zoo schrijft hij — dat Hendrik door een vertrouwd persoon in de Evangelische belijdenis werd opgeleid, maar om zijn belang moest hij nog katholiek schijnen. Al zijne plannen zouden in rook verdwijnen, wanneer zijne begunstigers bemerkten, gelijk zij reeds vermoedden, dat hij in een anderen godsdienst — dan den katholieken — werd opgevoed. Zijn vertrek van Leuven had dit vermoeden zeer versterkt en daarom raadde de prins, dat hij eenige maanden bij hem zou komen doorbrengen,

---

1) Haar man was reeds in 1559 overleden.

2) Archives I, p. 205, 228, III, p. 112, 171.

waardoor alle vermoeden zou ophouden 1). »De prins, hoewel reeds niet meer goed katholiek, was nog geen zeer ijverig protestant. Hij verkeerde in dezelfde dwaling, als vele protestanten in Frankrijk, dat men n.l. de evangelische waarheid kon toegedaan zijn en toch de mis aanhooren, waartegen Calvijn zeer krachtig waarschuwde. Later heeft de prins deze dwaling ingezien" 2).

Intusschen brengen wij hulde aan de moeder 3), welke, hoeveel vertrouwen zij ook in haren oudsten zoon en zijne wijsheid stelde, hoezeer zij het tijdelijk belang van haren jongsten zoon wenschte bevorderd te zien, dit echter niet verlangde op eene voorwaarde, welke tegen hare overtuiging streed. Zij getroostte zich daarom opofferingen, opdat Hendrik als Evangelisch christen opgevoed werd, al waren dan ook zijne vooruitzichten minder voordeelig. Hij studeerde vervolgens te Straatsburg. De trouwhartige moeder mocht het echter nog beleven, dat hij, zoo als zij vroeger wenschte, ten dienste was van haren oudsten zoon. Toen deze n.l. in 1569 de Nederlanden had verlaten, om in Duitschland een leger te werven, hield hij zich ook eenigen tijd te Dillenburg op. Toen vertrouwde hem zijne moeder, met welke hij nu in het godsdienstige geheel overeenstemde, haren Hendrik toe, en van dien tijd af wijdde deze zich, in zijne korte, maar roemrijke loopbaan, aan de goede zaak, en liet er zijn leven voor 4).

De brief, welken de gravin op den 31sten Augustus 1566 aan haren zoon Lodewijk schreef, was van den volgenden inhoud 5):

»Met een bezwaard gemoed heb ik gehoord, welke groote

1) Archives. I, p. 400.

2) Ibid.

3) Swalue, Juliana van Stolberg.

4) Archives III, p. 223, 441—448, 468, 505, IV, p. 367.

5) Ibid. II, p. 259.

gevaren u dreigen, en welke moeielijke zorgen u drukken. De Heilige God moge u bewaren, dat gij niets aanraadt of onderneemt, wat tegen zijn Woord is, tot schade van uwe ziel, van land en volk, en dat daartoe geene menschelijke wijsheid u vervoere, maar dat gij met allen ijver uwen Hemelschen Vader bidt om Zijnen Heiligen Geest, opdat Hij uw gemoed verlichte, dat gij Zijn Goddelijk Woord opvolgt en u boven alles meer hecht aan het eeuwige, dan aan het tijdelijke. Doch zonder den Heiligen Geest kunnen deze dingen niet volbracht worden. Daarom is het gebed zoo hoog noodig, omdat de booze geest nooit rust. Daarom bid ik u, lieve zoon, wil in de vreeze Gods leven, waardoor gij den vijand kunt weêrstaan en u hoedt van in zijne strikken te vallen. Ach! hoe bezwaard is mijn gemoed, want groote zorg draag ik voor u! Wat ik met bidden kan doen, zal ik doen met allen ijver, die mij mogelijk is. De barmhartige God, dit is mijn vertrouwen, zal alles tot een goed einde besturen, en degenen, die het christelijk en wèl meenen, niet verlaten, en Hij moge u vóor alle leed behoeden....

Lieve zoon! nog éène bede: Bid iederen dag en roep bij al uwe zaken God aan, smeekende dat Hij u bescherme tegen alle boozen en u leide op den weg, die Hem welgevallig is. In Zijne hoede beveel ik u. Ik wil ernstig, aanhoudend voor u bidden, vergeet ook mijner niet in uw gebed."

Naar den datum van dezen brief zouden wij kunnen veronderstellen, dat die geschreven is met het oog op den onlangs plaats gehad hebbenden beeldenstorm, waarvan ook Lodewijk, ofschoon ten onrechte, zoo als later bleek, beschuldigd is. 't Kan ook zijn, dat hij ten doel had, graaf Lodewijk te waarschuwen niet in de netten te vallen dergenen, die hem door schoone aanbiedingen van de goede zaak wilden aftrekken. Hoe het echter zij, in elk geval, zien wij de teedere godsvrucht der moeder, die haar troost alleen bij God zoekt en wier gebed haar levens-

adem is. Wij zien dan ook, naarmate de gevaren meer dreigen, haar geloof, hoop en liefde vuriger worden. Wij zien het o. a. in den brief van 16 Juni 1573 aan den prins geschreven, tijdens Haarlems beleg 1).

»Met welk eene innige vreugde ontving ik, allerhartelijkst geliefde zoon! uwen brief, met uwe eigene, mij dierbare hand geschreven, en uwen welstand meldende. De Heer moge u en al de uwen in eeuwigheid behoeden, beschermen en bijstand verleenen tot de groote zaak. Hem is toch alle macht in hemel en op aarde gegeven. O, hoe menigvuldig toont Hij Zijne sterke kracht aan u en ons allen. De lieve God deele ons Zijnen Heiligen Geest mede, opdat wij Hem recht kennen, Hem van harte altijd daarvoor danken, al onzen troost bij Hem zoeken en al onze hoop op Hem mogen stellen. Al schijnt het ook somwijlen, als hadde Hij ons gansch vergeten, zoo zal Hij toch te rechter tijd met Zijne hulp komen, daar zij nimmer worden beschaamd of verlaten, die op Hem vertrouwen en hunne hoop op Hem stellen.

Ik bidde den almachtigen God, dat Hij de goede lieden van Haarlem vertrooste, dat zij van hunne vijanden bevrijd worden, dat Hij u genade en middelen schenke, om hun te hulp te komen, en de zaken daarhenen te richten, dat het al moge gedijen tot bevordering van Zijn Woord en uwer ziele zaligheid. Wil mij niet lang naar bericht laten wachten. Mijn moederhart is altijd bij u. Ik doe voor u, wat ik kan. Ik beveel u Gode, en smeek Hem steeds, dat Hij u beware voor alle ongeluk.

Uwe getrouwe moeder tot in den dood."

Toen zij het bericht van Haarlem's val vernam, schreef zij aan haren zoon Lodewijk (21 Juli 1573) 2):

---

1) Archives 1e Serie, supplement, p. 137.

2) Archives IV, p. 174.

»Hoe droevig en gansch neerslachtig maakt mij hetgeen ik van Haarlem hoorde, en hoe bezorgd ben ik voor den prins! Hoe smart het mij, dat die goede burgers zoo jammerlijk zijn vermoord. De barmhartige God vertrooste ons 1). Mocht mijne hoop nog bevestigd worden, dat het niet zoo heel erg is, als het gerucht vermeldt."

Toen evenwel hare hoop niet vervuld werd en zij vernam dat Haarlem de bloedige wraak van de bloedmannen had moeten ondervinden, gaf Juliana van Stolberg den moed niet op. Dit blijkt uit haren brief aan den prins van 22 September 2):

»Moge de Heer u getrouwe dienaars beschikken, die het goed meenen met de goede zaak, en u niets raden, dat tot schade strekken kan. Mijn hartelijk geliefde zoon! Stel bovenal uw vertrouwen op God, in wiens hand alle macht is in hemel en op aarde. Dat in uw gemoed zich verlevendigen de herinneringen aan de veelvuldige weldaden, genade en uitkomsten, die de lieve God u bewezen heeft. Ik bidde u van harte, dat gij in uwen zorgvollen toestand geen redmiddel zoekt, dat strijdig is met den wil Gods. De Heer kan helpen, waar alle menschelijke hulp ontvalt en Hij zal in eeuwigheid niet verlaten, die op Hem vertrouwen. Neem dezen mijnen raad en korte herinnering, uit moederlijke zorg en genegenheid voortvloeiende, ten goede aan."

Op het vernemen der tijding van Boisot's overwinning op de vloot van d'Avila (29 Januari) schreef zij den 21sten Februari 1574.

»Met welk eene groote vreugde ontving ik gisteren uw bericht van de gelukkige en groote victoria, door u met Gods wonderbaren zegen op den vijand behaald..... Den Almachtige zij lof en dank in eeuwigheid..... Hij zegene en bescherme u

---

1) Men lette op het »Ons." Een bewijs, dat de zaak der verdrukte Nederlanders ook de zaak was van Juliana van Stolberg.

2) Archives 1e Serie, supplement, p. 139*.

verder, zij uw raadsman en helper in alle zaken. Aan Hem beveel ik u, en al mijne lieve zonen, van wie ik niet weet, hoe en waar zij zich bevinden, steeds in den gebede, opdat Hij met zijne genade en barmhartigheid steeds bij ulieden zij....."

»Ik ben in waarheid eene diep gedrukte en steeds zwaar beproefde vrouw," zoo schreef zij 19 Juni, toen zij na den slag van Mookerheide 1) bezorgd was over het lot harer zonen, »en ik zal wel niet van mijn druk verlost worden, voordat de lieve God mij door Zijne genade uit dit jammerdal tot zich neemt, hetwelk ik van harte hoop en bidde, dat weldra geschieden mag. Gij schrijft mij, dat ons zonder den wil Gods niets overkomt, en dat wij derhalve met geduld moeten dragen, wat de Heer ons toeschikt. Ik weet dit alles, en ik weet, dat dit onze plicht is, maar menschen blijven menschen en kunnen het niet doen zonder Zijne hulpe. O! mocht Hij mij Zijne genade verleenen en Zijnen Heiligen Geest schenken, opdat ik geduldig verbeide onder alles, wat mij van Hem toekomt, en mij altijd trooste met Zijne barmhartigheid.... Welaan, alles geschiedt toch naar den wil van God, zooals Hij 't beste acht, en daarom wil ik maar bidden om geduld, en dat Hij alles door Zijne groote barmhartigheid maar zoo schikke, dat wij niet van Hem gescheiden worden, maar nog meer aan Hem vasthouden.... Degenen, die onder bezoeking en kruis zich verootmoedigen en hun troost bij Hem zoeken, zal de Heer niet in 't verderf storten, al hebben zij ook tegen Hem gezondigd. Hij zal jegens hen zijn, gelijk Hij was jegens Petrus, die Hem driemaal verloochend had, dien Hij door Zijn blik tot berouw bracht en daarna zoo liefderijk vertroostte."

Toen de prins in 1575 in moeielijke zorgen verkeerde, schreef zij hem: 2)

1) Archives. p. 168.

2) Archives 1e Serie, supplement, p. 177*.

»Het smart mij, dat gij steeds in zoovele moeielijkheden gewikkeld zijt, daar ik zoo hartelijk wensch, dat het anders ware. Het is zeker, menschelijkerwijs gesproken, gelijk gij schrijft, bezwaarlijk, om zoo lang en wel zonder hulp van vermogenden eene zoo groote macht weêrstand te bieden; doch ik bidde u, bij herhaling, vergeet toch niet, hoe de Almachtige u uit menigerlei groot gevaar verlost heeft, en Hij helpt immer de zijnen. Hij vermag alles en Hij heeft heilige bedoelingen, als Hij ons beproeft. Daarom bidde ik God, dat Hij u beware voor kleinmoedigheid onder uw kruis, maar u sterke, om geduldig te verbeiden en niets te doen tegen Zijn wil."

Toen zij vernomen had, dat er over den vrede werd onderhandeld (1577), dien zij wel wenschte, gaf zij nogtans den prins den raad toch vooral op zijne hoede te zijn »aangezien de satan zich wel eens in een schaapsvacht voordoet, maar eigenlijk een grijpende wolf is." Vandaar dat zij hem bij vernieuwing bidt, toch toe te zien, dat het Woord Gods niet prijs gegeven worde. »Beter is het," schrijft zij, »het tijdelijke dan het eeuwige te verliezen" 1).

Dat de prins evenals zijne moeder dacht, verzekert haar zijn brief 2), waarin hij schrijft, »dat er weinig hoop op vrede is, wijl al de middelen, die men ons aanbiedt, van dien aard zijn, dat wij er Gods Woord bij moeten laten varen, hetwelk, Goddank! niemand doen wil, daar wij liever het uiterste willen wagen, dan dezen schat verliezen."

Dit was de laatste brief van haren geliefden zoon. Weinige dagen daarna stierf zij (18 Juni 1580) in den ouderdom van zeven en zeventig jaren.

Als een Jacob de aartsvader kon ook Juliana van Stolberg

---

1) Archives VI, p. 49.
2) Ibid. VII, p. 366.

zeggen: »Kwaad zijn de dagen der jaren mijns levens geweest." Het grootste gedeelte toch van haren leeftijd heeft zij onder beproeving doorgebracht, maar haar wachtte de kroon na den strijd, want zij had het geloof behouden.

Juliana van Stolberg was voor hare kinderen geweest, wat alleen eene christelijke moeder wezen kan. Hunne tijdelijke belangen niet alleen, doch bovenal hunne eeuwige had zij op het harte gedragen.

Eere zij hare nagedachtenis!

Zulk eene vrome vrouw, zulk een teedere, liefhebbende moeder was Juliana van Stolberg, aan wie Nederland veel te danken heeft. Kon het anders, dan dat eene moeder, met zulke gaven van verstand en hart, eene uitmuntende opvoederes harer kinderen was, en dat niet alleen hare lessen, maar boven alles haar voorbeeld een indruk gaven, die nimmer werd uitgewischt? Dat hare kinderen »vrome en vroede" mannen werden? Wellicht zou een prins Willem nimmer de man geworden zijn, die hij geweest is, had God hem niet eene moeder als Juliana van Stolberg gegeven. Heeft dus Nederland niet evenzeer aan de stammoeder, als aan haar geslacht, oneindig veel te danken? Zonder twijfel.

Hebben wij het ouderen-paar, dat daar zoo aandachtig het lezen uit de H. Schrift aanhoort, eenigermate leeren kennen, wij zouden hun onrecht doen, wanneer wij hunne kinderen onopmerkzaam voorbijgingen. Wij hebben er ook belang bij deze te kennen.

De oudste dochter, welke aan de zijde harer moeder zit, is de twee en twintigjarige Magdalena 1), verloofde van Herman,

---

1) Zoo noemen haar Orlers in zijn »Geslachtboom" en Ferwerda in zijn »Wapenboek;" anderen geven haar den naam van Margaretha. Gestorven 1567.

graaf van Nieuwenaar en Meurs. Zij is de dochter van Juliana van Stolberg niet, maar de dochter van haars vaders eerste vrouw. Hare zuster Elisabeth was reeds jong gestorven.

Ons oog valt verder op de kinderen van gravin Juliana zelve, op dien elfjarigen knaap allereerst, met zijn vriendelijke oogen, die ons zoo sprekend getuigen, dat er verstand in den jongen woont. Dit heeft dan ook het leven van Willem den Zwijger getoond: wat hij als kind beloofde te zullen worden, dat is hij geworden.

Maar wij willen op dit oogenblik niets meer van hem zeggen. Later vinden wij daartoe overvloedig gelegenheid.

De rij langs gaande, zien wij verder zijn broeder Johan, toen (1544) negen jaren oud; den zesjarigen Lodewijk; de vijfjarige Maria 1), later de gemalin van den graaf van den Berg geworden 2); de vierjarige Adolf; de driejarige Anna 3), die eenmaal huwen zal met graaf Albrecht van Nassau-Saarbrücken; de tweejarige Isabella 4), later de gemalin van graaf Konrad van Solms; en dat kind daar op moeders schoot is nog slechts één jaar oud. Het is Catharina 5). Eenmaal zal zij de echtgenoot worden van graaf Gunther van Schwarzenberg.

Een niet onbelangrijk groepje alzoo. Maar bij dat achttal zal het niet blijven. Nog een Juliana, 6) een Magdalena 7) en een Hendrik zullen de familie vermeerderen. De eerste zal eenmaal hare hand aan Albrecht van Schwarzenberg-Rudolstadt, de tweede

1) Gestorven 1599.

2) Van wiens ongestadig en verraderlijk karakter, prins Willem veel verdriet gehad heeft, alsmede van hunne zonen Herman, Frederik en Hendrik, die door het kiezen van de Spaansche zijde veel kwaad aan Nederland berokkenden.

3) Gestorven 1616.

4) Zoo noemen haar Orlers en Ferwerda; Gr. v. Pr. geeft haar den naam van Elisabeth.

5) Gestorven 1674.

6) Gestorven 1588.

7) Gestorven 1630,

J. C. Leich Jr del.

Chromolith Emrik & Binger.

WILLEM DE OUDE TE DILLENBURG HUISELIJK TAFEREEL. IN DEN KRING ZIJNER FAMILIE, LAAT HIJ ZICH DOOR EEN GEESTELIJKE UIT DEN BIJBEL VOORLEZEN.

aan Wolfgang, graaf van Hohenlo, schenken. De derde — doch dien vinden wij later. Op het oogenblik hebben wij ons bezig te houden met den oudsten zoon des huizes, met den elfjarigen Willem, op wien eenmaal de waardigheden zijns vaders zullen overgaan, die het hoofd der familie zal worden.

Niet altijd zit hij daar in den huiselijken kring aan de ouderlijke tafel. Hij ligt toch in Duitschland ter schole 1) en is dus niet altijd bij vader en moeder.

Maar waarom die zwaarmoedige trek op het gelaat der moeder? Is het omdat de prediker misschien leest de woorden: »En het geschiedde na deze dingen, dat God Abraham verzocht, en Hij zeide tot hem: Abraham! en hij zeide: Zie hier ben ik. En Hij zeide: Neem nu uwen zoon, uwen eenigen, dien gij liefhebt, Izak, en ga henen naar het land Moria, en offer hem aldaar tot een brandoffer, op een van de bergen, dien ik u zeggen zal?"

Ja, ook van haar, de teedere moeder, werd een offer gevergd. Wel niet in die mate als Abraham werd zij beproefd, maar het minnende moederhart was niettemin zwaar geschokt. Waren ook haar niet, evenals Abraham, stormen over het hoofd gegaan? Ze was nog jong, toen zij als bruid aan de zijde stond van Philippus, graaf van Hanau, dien zij reeds in 1529 door den dood moest verliezen. Ook van hare kinderen had zij naar het graf zien dragen. Maar dat is het niet, wat haar op dit oogenblik neerslachtig doet zijn, want heeft haar God niet dat alles goed gemaakt? Had zij als eenmaal Job veel moeten verliezen, de Heer had ook haar rijkelijk vergoeding geschonken. Had Hij haar niet een teeder minnenden echtgenoot teruggegeven, een man aan wiens zijde zij zich gelukkig, zeer gelukkig gevoelde? Had Hij haar niet mèt een

1) Orles bl. 33.

tal van kinderen gezegend? Maar er was iets anders. »Ga uit uw land en uit uw maagschap" had eenmaal het goddelijk woord tot Abraham gezegd, en ook haar kind, haar nog zoo jeugdige Willem stond van hare zijde gerukt, aan het moederlijk oog onttrokken te worden. Ook hij moest in den vreemde. Dat verdriet haar, dat maakt haar bezorgd.

Schoone vooruitzichten, 't is waar, wachten haar zoon, en toch het kost haar strijd.

Wat was er gebeurd? Door den uitersten wil van hun neef René van Chalons waren al diens rijke bezittingen, waaronder het prinsdom Oranje en vele goederen in de Nederlanden en in Bourgondië gelegen, aan Willem vervallen, onder voorwaarde, dat René's, echtgenoote, Anna van Lotharingen, tot haren dood daarvan het vruchtgebruik zou genieten, tenzij zij mocht hertrouwen 1).

»Als een wijs en voorzichtig prins 2) volkomen bekend met de broosheid en de zwakheid van de menschelijke natuur en dat er niets zekerder is dan de dood en niets onzekerder dan de ure daarvan, te meer, omdat hij wist in wat gevaar en perijkel de personen zijn, die zich tot den oorlog begeven, en ten laatste, omdat hij van zijne aardsche goederen, landen en steden bij zijn leven heeft willen disponeeren, zoo heeft hij, voor en aleer hij tot het beleg van de stad St. Dizier getrokken is, zijn testament gemaakt, en bij hetzelve tot zijn eenigen en universeelen erfgenaam benoemd, Wilhelmus, oudsten zoon van zijn oom Willem graaf van Nassau."

Moest de dood van René droefheid in de familie op den Dillenburg veroorzaken, aan den anderen kant had men reden tot

1) Naardien de weduwe weldra in het huwelijk trad met den hertog van Aerschot, kwam prins Willem spoedig in het bezit der erfenis.

2) Zegt ons Orlers van René sprekende.

tal van kinderen gezegend? Maar er was iets anders. »Ga uit uw land en uit uw maagschap" had eenmaal het goddelijk woord tot Abraham gezegd, en ook haar kind, haar nog zoo jeugdige Willem stond van hare zijde gerukt, aan het moederlijk oog onttrokken te worden. Ook hij moest in den vreemde. Dat verdriet haar, dat maakt haar bezorgd.

Schoone vooruitzichten, 't is waar, wachten haar zoon, en toch het kost haar strijd.

Wat was er gebeurd? Door den uitersten wil van hun neef René van Chalons waren al diens rijke bezittingen, waaronder het prinsdom Oranje en vele goederen in de Nederlanden en in Bourgondië gelegen, aan Willem vervallen, onder voorwaarde, dat René's, echtgenoote, Anna van Lotharingen, tot haren dood daarvan het vruchtgebruik zou genieten, tenzij zij mocht hertrouwen 1).

»Als een wijs en voorzichtig prins 2) volkomen bekend met de broosheid en de zwakheid van de menschelijke natuur en dat er niets zekerder is dan de dood en niets onzekerder dan de ure daarvan, te meer, omdat hij wist in wat gevaar en perijkel de personen zijn, die zich tot den oorlog begeven, en ten laatste, omdat hij van zijne aardsche goederen, landen en steden bij zijn leven heeft willen disponeeren, zoo heeft hij, voor en aleer hij tot het beleg van de stad St. Dizier getrokken is, zijn testament gemaakt, en bij hetzelve tot zijn eenigen en universeelen erfgenaam benoemd, Wilhelmus, oudsten zoon van zijn oom Willem graaf van Nassau."

Moest de dood van René droefheid in de familie op den Dillenburg veroorzaken, aan den anderen kant had men reden tot

---

1) Naardien de weduwe weldra in het huwelijk trad met den hertog van Aerschot, kwam prins Willem spoedig in het bezit der erfenis.

2) Zegt ons Orlers van René sprekende.

vreugde, want zonder dien uitersten wil zouden de vooruitzichten van den jeugdigen Willem niet zoo schitterend zijn geweest. Zijn vader toch werd ten onrechte »de Rijke" bijgenaamd. De verwachting dus, die de jonge prins had, was in den beginne zeer gering, want de staten en goederen zijns vaders waren niet groot en daarbij had hij een talrijk huisgezin. Doch het schijnt, dat het geluk den prins al vroeg heeft gediend, door hem buiten verwachting groote en machtige goederen toe te brengen, en hem alzoo gelegenheid te geven, om zijn aangeboren gaven van verstand, wijsheid en voorzichtigheid op te wekken, en hem bekwaam te maken tot het volvoeren van al die groote zaken, waartoe de Hemel hem beschikt had 1).

In den raad des keizers was tegenkanting gekomen. Sommigen wilden aan het testament geen gevolg zien gegeven. Willem toch was de zoon van een ketter en in de kettersche leer opgevoed. Wel kon men niet ontkennen, dat René alle recht had zijne goederen te vermaken aan wien hij wilde, en kwam Willem van Nassau in den rang van eerstgeboorte na hem, doch met dat al, waren de groote goederen in Nederland leenen van den keizer, welke men niet in kettersche handen wilde zien overgaan.

Het is om die reden, dat wij den vader naar het keizerlijk hof zien reizen, ten einde daar de zaak zijns zoons te bepleiten, vreezende dat anders hem de schoone en rijke erfenis zou onthouden worden. En dat hij reden tot vrees had, daarvan was het gezegde van Lodewijk Schoore het bewijs, toen deze in den raad des keizers zeide: »De zoon van een ketter moet niet erven" 2).

Gelukkig vond Willem van Nassau ten hove een verdediger in

---

1) De Beaufort. Leven van prins Willem I.

2) De Beaufort. bl. 37.

den veelvermogenden kanselier, Nicolaas Perenot, vader van den later zoo beruchten Anthonius Perenot, kardinaal van Granvelle. Deze, het Huis van Nassau zeer genegen, wist bij den keizer te bewerken, dat de jonge Willem van Nassau in het bezit zijner erfenis gesteld werd. Wel is waar, er was eene voorwaarde aan verbonden, namelijk, dat Graaf Willem de opvoeding van den prins, zijn zoon, aan den keizer zou toevertrouwen; en het was juist die voorwaarde, welke de moeder zooveel smart veroorzaakte.

Van het standpunt van Karel V, kan ons zoodanige voorwaarde niet verwonderen. De keizer toch had een groot doel. Het was zijn ideaal, de Nederlandsche gewesten tot één geheel te vereenigen, om een groote erfenis aan zijn zoon na te laten, wiens macht dan die van het Fransche koningshuis zou overtreffen; en nu vreesde hij, dat die eenheid niet tot stand zou komen, als niet al zijne onderdanen trouwe aanhangers van de roomsche kerk waren. Vandaar de bloedplakaten en de vervolgingen, die waarlijk niet werden ingesteld, om het geestelijk opperhoofd te Rome te believen, want zulk een groot vriend van den paus was hij niet. Dan toch zou hij dezen niet hebben gevangen genomen en Rome niet door zijne soldaten hebben laten plunderen.

Met de voorwaarde, aan graaf Willem van Nassau gesteld, had Karel geen ander doel dan den jongen prins in den roomschen godsdienst te doen opvoeden, opdat hij, van protestantsche ouders zijnde, eenmaal niet aan zijn voornemen hinderlijk zou wezen.

Zoo meende Karel, na welberaamde overleggingen, in prins Willem van Oranje, den eigenaar van zulke voorname goederen in de Nederlanden, geen hinderpaal voor zijne plannen te zien, wanneer hij hem aan het kettersche huis zijner ouders onttrok en hem ter biecht en ter misse liet gaan.

Kan het ons dan verwonderen, dat het oog der moeder strak staat, dat zij droevig voor zich ziet, ja, dat er menige traan in

dat oog opwelt, wanneer zij het slaat op den geliefden zoon? Zij weet het wel, dat het haren zoon met al zijn schitterende vooruitzichten »niets zou baten, wanneer hij de geheele wereld gewon, doch schade aan zijne ziel moest lijden" en dat »het koninkrijk Gods en Zijne gerechtigheid te zoeken" meer waardig is dan de schatten van Cresus. Zij weet het wel, de bezorgde moeder, dat haar elfjarige Willem, opgekweekt onder de frissche openbaringen van het evangelie, van zijn wieg af opgevoed in den dampkring der hervorming, weinig voedsel voor zijn hart in de keizerlijke omgeving zal vinden. En bedacht zij, van welk gehalte het zedelijk leven aan het keizerlijk hof was, dan kromp haar hart ineen. Rome 's dienaren, ook dit wist zij, die zooveel schikkingen meenden te maken met den Hemel, zouden haren jeugdigen Willem, te midden van al de verleiding, die hem zou omgeven, het pad des levens niet aanwijzen.

En de vader, niet minder bezorgd dan de teedere gade, weet het ook wel, dat de jongelingsjaren hunne gevaren hebben. Ook hij siddert, nu hij zijn kind zal moeten overgeven aan vreemden invloed.

En toch, dierbaar ouderenpaar, al zoudt gij met al de krachten, die in u zijn, u verzetten tegen de voorwaarde u door den machtigen keizer gesteld, het zou u weinig baten, want weet, het ligt in het raadsbesluit des Allerhoogsten, dat uw zoon aan het hof van Karel V, onder diens oog opgevoed, volleerd worde in menschen- en wereldkennis; dat hij, bij de bekwaamheden van den veldheer, in nog hooger mate zal voegen de gaven en talenten van den staatsman, omdat hem eene belangrijke taak wacht. Hij heeft eene roeping van God, om datgene te volvoeren, waarvoor de machtige keizer vreesde, en door hem aan zijn hof ter opvoeding te nemen, zal de keizer juist het raadsbesluit van God vervullen. Uw Willem zal gevormd worden — en door afkomst, opvoeding, begaafdheden en karakter is hij er de man

naar — om Nederland te verlossen van Spaansche tirannij en pauselijken dwang. Ja, het Huis van Oranje-Nassau is door God uitverkoren, om te strijden voor de handhaving van Evangelie, vrijheid en recht. Niet ten onrechte zal de landgraaf Willem van Hessen uwen Willem vergelijken bij Judas Maccabeus, en gelijk de Macabeërs vijf broeders waren, zullen uwe zonen Johan, Lodewijk, Adolf en Hendrik hem en elkander getrouw bijstaan.

Nu weet gij het niet, maar wat gij nu niet begrijpt, zult gij na dezen verstaan. Dan, moeder, zult gij zelve een levendig belang stellen in alles wat in Nederland geschiedt en het oogenblik zegenen, dat God uw zoon riep naar het hof van Karel V. Nog veel zullen uwe oogen zien en uwe ooren hooren, voor het jaar 1580 u in 74jarigen ouderdom ten grave roept, wanneer gij niet minder dan 160 kinderen en kindskinderen zult tellen 1) en zult kunnen zeggen: Ook aan mij heeft de Heer zijn woord bevestigd: »Ik doe barmhartigheid aan duizenden dergenen, die Mij liefhebben en Mijn geboden onderhouden."

Zooveel zult gij niet ondervinden, godvreezende vader, want reeds vroeger zult gij tot uwe vaderen verzameld worden 2), maar toch zult gij er iets van zien, tot welke groote dingen God uw zoon bestemd heeft. Donkere dagen, voorzeker, zullen voor u beiden niet uitblijven. Menige traan zal uit uwe oogen vloeien, wanneer gij zult zien, dat uw kind in een zinnelijken, geesteloozen dampkring verplaatst, gevierd, gevleid en daardoor verblind, wegen bewandelt, die niet van levensreinheid getuigen. Dan zult gij weemoedig vragen: Hoe zijn die indrukken, op elfjarigen leeftijd ontvangen, zoo geheel verdoofd? Heeft God dan toegelaten, dat de heilige zaden onzer ouderlijke opvoeding ten eenenmale zouden verstikken? Maar vreest niet. Een Monica's zoon, een kind van

---

1) La Fargue bl. 116 en Ferwerda.

2) geb. 1487, gest. 1559.

zooveel gebed, zal niet verloren gaan. Weet, dat het evangelie een »zuurdeesem" is, dat alles doortrekt, niet eene »leer" niet een »wetenschap", waarmede het koele verstand te rekenen heeft. Op zijn tijd zal God in hem verheerlijkt worden, en een zijner scherpzinnigste tijdgenooten zal van hem getuigen: »Ik heb onder de beroemde personages geen voortreffelijker in de gansche christenheid gevonden, dan prins Willem van Oranje-Nassau." 1).

En daarom, waarde ouders, laat uw kind vrij henen trekken, »de Heere toch schouwt uit den hemel en ziet alle menschenkinderen; Hij ziet uit van Zijn vaste woonplaats op alle inwoners der aarde; Hij zal Zijne Engelen bevelen, dat zij uw kind bewaren, op zijne wegen." Dit zij u tot troost: »Die in de schuilplaats des Allerhoogsten is gezeten, zal vernachten in de schaduw des Almachtigen."

---

1) Languet.

DE PAGE EN DE KRIJGSMAN.

De tijd was daar, dat Willem van Oranje het ouderlijke huis zou verlaten. Onder geleide zijner nicht Anna van Lotharingen, de weduwe van René van Chalons, die zich eenige dagen op den Dillenburg had bevonden, zou hij de reis naar Brussel aanvaarden. Zonder tegenspoed komen zij in die stad aan en stappen af aan het hof van Nassau, nu nog het eigendom der nicht, weldra dat van den jongen neef.

De rijk gekleede edelknaap van keizer Karel V, versierd met de kleuren zijns meesters, zal volgens diens beschikking eenigen tijd verkeeren aan het hof van 's keizers zuster Maria van Oostenrijk, koningin weduwe van Hongarijë, door hem tot gouvernante over de Nederlanden aangesteld.

De keizer oordeelde, dat zijne veelvuldige oorlogen en reizen hem beletten zich met den jeugdigen page veel bezig te houden, en deze nog te jong was om de ongemakken uit te staan, aan het woelige oorlogsleven verbonden. Koningin Maria alzoo zou de opvoeding van den page op zich nemen, en inderdaad de keizer had geen betere keuze kunnen doen. Maria toch was eene kloeke, verstandige, zachtaardige vorstin, eene gematigde katholieke. Een

sieraad van haar geslacht, werd zij door haren broeder zeer hooggeschat en de keizer, hare hoedanigheden en bekwaamheden kennende, had niet geaarzeld, haar het bestuur dezer landen op te dragen, dat zij tot genoegen der Nederlanders 25 jaren lang in handen had. Ja, zij was in Nederland geacht en bemind, en ongaarne verliet zij zelve een land, dat haar dierbaar was geworden, om op 's broeders bevel hem naar Spanje te volgen.

En konden ook achting en liefde uitblijven voor een landvoogdes, die zooveel belangstelde in het lot der ingezetenen? Daarvan gaf zij immers meermalen bewijzen. Onder de vele, alleen dit eene. Toen Antwerpen, door inquisitie en daardoor met verlies van koophandel bedreigd werd, reisde zij in persoon naar haren broeder te Augsburg, waar hij den rijksdag bijwoonde, om hem te bewegen tot meer gematigdheid in zaken den godsdienst betreffende, en door haar invloed slaagde zij in hare pogingen. Ook was het een sterk bewijs van *hare* gematigdheid als katholieke, dat zij in de onder haar bestuur gestelde landen de prediking der hervormden toeliet. Zij was verstandig genoeg om in te zien, dat de rust van den Staat door die vreedzame menschen niet verstoord zou worden. Jammer, dat de wederdoopers — die ongebonden geestdrijvers — de zaak bedierven.

Maria voerde een prachtige hofhouding. Aan dat hof bevond zich, wanneer de keizer zich buiten de Nederlanden bevond, de bloem van de Nederlandsche, Duitsche, Bourgondische, Italiaansche en Spaansche staat- en krijgskundigen, en was dus in den vollen zin des woords een deugdelijke oefenschool voor den jongen prins, 1) terwijl de gouvernante het hem aan geschikte leermeesters niet liet ontbreken.

Het kan ons dus niet verwonderen, dat de prins van Oranje, met uitstekende gaven voorzien, een bekwaamheid en een erva-

---

1) De Beaufort bl. 44.

ring kreeg, die menigeen, ouder in jaren, niet bezat, dat hij een volleerd staatsman werd.

Tot jongeling opgewassen, werd hij aan 's keizers hof overgebracht, om onder diens oog, ja, door hem zelven onderwezen te worden in de gronden van het staatsbestuur. Zijn beminnelijk karakter, zijn verstand, zijn oordeel, zijn scherpzinnigheid, zijn voorzichtigheid maakten hem weldra tot den gunsteling zijns meesters en spoedig zag hij zich verheven tot edelman van de bedkamer 1), welke betrekking hem de gelegenheid schonk, steeds in de onmiddelijke nabijheid des keizers te zijn. Hij wist zich ook als zoodanig naar den zin van den keizer te schikken, hem te believen, op te passen en in te nemen, en dat alles met eene zedigheid, zoo verre verwijderd van vleierij of slaafsche onderdanigheid, dat de keizer een bijzondere genegenheid en vriendschap voor hem opvatte en hem boven alle andere hovelingen begunstigde. Met verbazing merkte deze de meer en meer aangroeiende kundigheden in zijn leerling, ja schaamde zich niet dien leerling, ofschoon hij nauwelijks 20 jaren telde, in vele gevallen tot raadsman te kiezen. Van zijn uitstekend geheugen en van zijn niet minder voortreffelijk oordeel wist de keizer zich dan ook niet zelden te bedienen, en meermalen bekende hij aan zijn hovelingen, dat de prins hem dikwijls zoodanigen raad en zulke schikkingen aan de hand gaf, dat hij zich ten hoogste daarover verwonderen moest 2). Had dan ook de keizer met vreemde vorsten of hunne afgezanten geheime bijeenkomsten, dan mocht niet alleen, neen, dan moest Willem van Oranje in zijne omgeving blijven, terwijl elk ander zich moest verwijderen. Waarom? Daarvoor zijn de redenen tweeledig: vooreerst kon de keizer op hem vertrouwen. Hij wist

1) Lees: kamerheer in bijzonderen dienst. Zie de Beaufort bl. 44 volgens Strada Deel I lib. 2.

2) De Beaufort bl. 46.

dat waar zwijgen te pas kwam, Willem van Oranje zwijgen kon. Hij, de denker, die de menschen bestudeerde, kende en doorgrondde, oefende zich in de moeielijke kunst van zwijgen, waarom men hem niet oneigenlijk den naam van »Zwijger" gaf. Ten andere bediende zich de keizer van hem. Moest het oordeel over gewichtige staatszaken worden ingewonnen, dan kon de keizer, zelf groot staatsman, Willem van Oranje niet ontberen.

Kon het anders, dan dat op een hoveling, die bij zijn meester in zulk een blakende gunst stond, het oog geslagen werd van adel, regenten en ingezetenen des lands? Dat velen hart voor hem kregen? Maar kon het ook anders, dan dat hij in ruime mate zijne benijders had? Dat er onder de hovelingen waren, die den keizer waarschuwden, wel toe te zien, »dat hij een vos opvoedde, die te eeniger tijd zijn hoenders zou opeten?" 1)

Zulk een achterklap werd evenwel door den keizer veracht en deze ging voort hem zijn gunst en achting te bewijzen.

Onder hen, die Willem van Oranje een goed hart toedroegen, behoorde inzonderheid Maximiliaan, graaf van Buren. De edele hoedanigheden van den prins stelde hij op den rechten prijs, en niets zou hem aangenamer zijn, dan Willem van Oranje zijn schoonzoon te kunnen noemen. Dat verlangen werd bevredigd. Op den ouderdom van achttien jaren huwde de prins 's graven achttienjarige dochter; in Juli 1551 leidde hij zijne bruid Anna van Egmond naar het huwelijksaltaar. Door dit huwelijk gingen, dewijl Willem's schoonvader weldra aan een keelziekte stierf, de graafschappen van Buren en Leerdam, de heerlijkheden IJsselstein en St. Maartensdijk benevens Cortgene en andere goederen in Noord-Beveland aan het Huis van Oranje over, waardoor dus het aanzien van den prins niet weinig verhoogd werd.

Gelukkig was dit huwelijk, waarmede de keizer recht tevreden

---

1) De Beaufort, bl. 47, naar Strada lib. 2.

was, en toch durfden 's prinsen vijanden iets later hem van ontrouw beschuldigen en onder hen vooral Filips van Hessen, die zijn tweede huwelijk bestreed. De laster zou hem zelfs een moordenaar zijner eerste vrouw noemen. Maar waar zijn de gegevens, om zulke aantijgingen te bewijzen? Ja, de geboorte van een Justinus van Nassau, een jaar na den dood van Anna van Egmond, zijn aanzoek in ditzelfde jaar 1559 om de hand van de weduwe van den hertog van Enghien en toen dit huwelijksplan mislukte, of bijna ter zelfder tijd, om die van Renée van Lotharingen, en zijne zeer spoedig daarop gevolgde verbintenis met Anna van Saksen, dat alles moge bewijzen, dat zijn levensreinheid in dien tijd niet zonder vlekken was, dat hij de heiligheid van het huwelijksleven toen nog niet kende, doch geen bewijs is het, dat hij zijn eerste huwelijk geschonden, dat hij zijne Anna van Egmond overhoop gestoken heeft. Dat hij haar beminde, zien wij in al de brieven aan haar geschreven. Eén slechts tot bewijs. 't Is een fragment uit een brief van 5 Dec. 1555 uit het legerkamp haar gezonden. »Ik verzeker u, dat ik door u niet meer bemind kan worden dan ik u bemin, want na God geloof ik, dat gij de meest beminde zijt, en als ik niet zoo vast kon gelooven, dat gij mij bemint, zou ik niet zoo op mijn gemak zijn, als ik nu ben. Dat weet de Schepper, van wien ik de genade afbid, dat wij ons geheele leven in die vriendschap mogen volharden, zonder eenige veinzerij; terwijl ik mij van ganscher harte in uw gunst aanbeveel.

Uw liefhebbende echtgenoot,

Guillaume de Nassau."

Wij zeggen daarom met een geacht schrijver 1): het huwelijk heete reeds goed, omdat niemand iets kwaad kan *bewijzen*. En

1) Bakhuizen van den Brink.

bovendien: »De zelfbekentenissen van Willem van Oranje zijn en blijven de beste verdediging, welke wij zoovele malen zullen herhalen, als de laster voortgaat om met de gebreken de gansche persoonlijkheid van Willem van Oranje te verduisteren. En wij vragen, of het niet voldoende is, dat hij veel in zijn leven als zonde heeft leeren betreuren, waardoor hij zich schuldig rekende voor God?" 1)

Een nieuwe werkkring voor Oranje opent zich. Wij zien er den vinger Gods in. Het jaar 1552 riep hem naar het oorlogsveld. Met verdubbelde woede zou de krijg tusschen Duitschlands keizer en Frankrijks koning hervat worden, en de hoveling moet het vermakelijke hofleven vaarwel zeggen, om in de gelederen des keizers te strijden. Het is niet genoeg dat hij diplomaat is, hij moet ook krijgskundige worden, want ook dit zou hem later te pas komen. Als een werktuig in Gods hand, zal Karel hem ook die opleiding geven. 't Was een moeielijke plicht voor den jongen echtgenoot zijne jeugdige gemalin te verlaten. Dat kostte meer strijd dan de vermaken van het hof den rug te keeren. Maar hij gaat. Gehoorzaam dienaar van den keizer als hij is, denkt hij er niet aan, zich aan zijn dienst te onttrekken en hij zal de gevaren van den oorlog met zooveel anderen deelen.

Aan het hoofd van zijne benden van ordonnantie 2) toont hij dat er Nassausch bloed in hem vloeit. Wel moet hij zich onderscheiden hebben, toen hij twee jaren later (1552), nog geen volle 21 jaren oud, bij afwezigheid van den opperbevelhebber Philibert Emanuel, hertog van Savoie, diens plaats moest bekleeden en alzoo aan het hoofd van het leger in Frankrijk kwam.

Het was niet 's keizers raad, die den jeugdigen prins tot zulk

1) A. van Toorenenbergen. Voor 300 jaren.

2) Nederlandsche ruiterij.

een eervolle betrekking aanbeval, er werd zelfs in de verte niet aan hem gedacht; ook was hij bij zijne benoeming niet tegenwoordig, naardien hij zich op dit oogenblik op zijn kasteel te Buren bevond. Het was de keizer zelf, die hem uit eigen beweging tot opperbevelhebber van zijn leger verkoos met voorbijgaan van zoovele vermaarde veldoversten, als de graaf van Bossu, van Lalaing, van Megen, van Aremberg, van Egmond, ja van Maarten van Rossum zelfs. Een groote eer voor den prins en een buitengewoon blijk van achting en vertrouwen, dat de keizer, die zelf een dapper en ervaren krijgsoverste was, een zoo gewichtige betrekking aan zulke jeugdige handen toevertrouwde.

En hij voldeed aan de verwachting van den keizer. In alle opzichten gedroeg hij zich als een oud en ervaren krijgsoverste, niettegenstaande hij de beroemdste Fransche veldheeren van zijn tijd, den hertog van Nevers en den admiraal de Coligny, tegenover zich zag. In het gezicht van het vijandelijke leger versterkte hij de vesting Charlemont en stichtte Philippeville, welke eerste door hem naar den keizer, de tweede naar diens zoon was genoemd. Maar toonde Oranje een dapper en gelukkig veldheer te zijn, hij gaf ook bewijs van edelmoedigheid, toen hij het kasteel van Faignolles innam, welks bezetting door hem met groote heuschheid en bescheidenheid behandeld werd. 1) Ofschoon hij nog een geduchter vijand dan de Franschen — de pest in zijn leger — te bestrijden had, drong hij evenwel in Picardië door, om de vijanden voor zich uit te jagen en nieuwen roem te behalen. Die roem was inderdaad grootendeels zijne eenige belooning, want het geldelijk voordeel aan zijne hooge betrekking verbonden, was zeer gering. Hij zelf verklaart 2), dat hij, het

1) Van Meeteren I Boek.

2) Apologie des prinsen.

leger gebiedende, niet meer dan 300 gulden maandelijks van den keizer ontving, welke som nauwelijks toereikend was, om daarmede de dienaren, die zijne tent spanden, te betalen.

Het schijnt de tactiek van de vorsten uit het Huis van Oostenrijk geweest te zijn, om de voornaamste en rijkste edellieden van de Nederlanden in groote kosten te wikkelen door hun hooge eernamen en aanzienlijke ambten te schenken met een geringe bezoldiging, opdat hunne financiën achteruit zouden gaan en zij daardoor meer afhankelijk van het hof zouden worden. 1)

Een geheel onverwachte gebeurtenis, die gansch Europa verbaasde, riep den prins uit het veld naar Brussel. Bij den plechtigen troonsafstand van den keizer moest in de eerste plaats zijn gunsteling Willem van Oranje tegenwoordig zijn. Daarom moet hij het leger verlaten en zich begeven naar het hof van Brabant, het verblijf der landvoogdes, tevens de vergaderplaats van den geheimen raad, den raad van State en dien van financiën, waar de prachtige, rijk versierde ridderzaal voor de plechtigheid is ingericht. Met een stoet van edelen om zich, en zijn zeventienjarigen broeder Lodewijk aan zijne zijde, rijdt hij Brussel binnen, om weldra getuige te zijn van den afstand des keizers en de overdracht der Nederlanden op diens zoon Filips. Op den arm van den prins van Oranje leunende, treedt de keizer de zaal binnen en begeeft zich zoo naar den zetel. Bij het heengaan moet Willem van Oranje hem denzelfden dienst bewijzen; niemand anders mag die hooge eer genieten.

En nu, Karel V heeft afstand gedaan. (1555). De plechtigheid — zoo men wil de tooneelvertooning anders toch was het *hier* niet — is afgeloopen. De man, die zooveel bloed heeft doen storten, niet alleen in zijne oorlogen, maar bovenal door zijn gewetensvervolging, is van het tooneel getreden, en inderdaad de

1) Beaufort bl. 58.

Nederlanders hadden geen reden tot droefheid, den man te zien vertrekken, wien met volle recht de naam gegeven was van »Charles qui triche" (Karel de bedrieger); immers, hoe menigmaal had hij zich niet aan eedbreuk schuldig gemaakt, en hoe weinig gaf hij om de belangen der Nederlanders als het zijn eigenbelang gold? Maar niet veel beter hadden de Nederlanders van zijn opvolger te wachten. Ja, als zij naderhand een vergelijking zouden maken tusschen den vader en den zoon, dan zou deze niet in het voordeel van den laatste uitvallen. Reeds zes jaren vroeger (1549) had Karel zijn zoon Filips een reis door de Nederlanden laten doen, en de bewoners hadden hun aanstaanden heer met luister en pracht, met ongehuichelde liefde ontvangen, maar dat ijskoude gelaat, waarop zich geen glimlach vertoonde, die stroeve, onbewegelijke trekken van den trotschen vorst, die verscholen in een hoek van zijn koets zijne toekomstige onderdanen nauwelijks een blik waardig keurde, voorspelden Nederland geen geluk.

In het volgende jaar droeg keizer Karel ook de kroon van Spanje, alsmede het gebied over al zijne andere Staten aan zijn zoon Filips op, uitgezonderd het Duitsche keizerrijk. In de maand Februari van genoemd jaar werd de prins door den keizer naar Frankfort afgevaardigd, om met 's keizers kanselier Sigismund Silla en diens secretaris, Wolfgang Halles aan de aldaar vergaderde keurvorsten den afstand des keizers aan te kondigen en tevens de teekenen der keizerlijke waardigheid aan 's keizers broeder Ferdinand over te brengen, een taak, waarvan de prins zich ongaarne kweet, zeggende: »dat hij hoopte, dat de Hemel hem zou behoeden voor een dienst, waardoor hij de kroon van zijns meesters hoofd, welke zijne voorouders daarop hadden helpen zetten, zou moeten wegdragen en aan anderen overgeven." 1)

1) Apologie.

En inderdaad, die afstand van alle waardigheden en het vertrek van Karel naar Spanje konden voor prins Willem van Oranje geen heugelijke gebeurtenis zijn. In den keizer toch had hij altijd een vriend gevonden, hij had zijn gunst genoten en de vraag *moest* in het harte opkomen: Wat zal zijn opvolger zijn? Kon hij gunstige gedachten omtrent dien opvolger koesteren? Voorwaar neen. Moest het scherpe oog van prins Willem niet zien, dat Filips II de vereischte hoedanigheden niet bezat om een volk te regeeren »rein en blank van zeden," vreedzaam en zachtmoedig van aard, wanneer zij niet getergd worden, maar weerspannig en onbedwingbaar, wanneer het gevoel van smaad en de begeerte tot wraak hen aanprikkelt," een volk gehecht aan zijne privilegiën en vrijheden? Filips toch was een man, die niet eens de taal van dat volk kende, die zich het liefste omringd zag van voor de Nederlanders vreemde raadslieden, en wien daarom ook de behoeften van het volk onbekend bleven; een man bovendien middelmatig van verstand, somber en zwaarmoedig, traag in het nemen van een besluit, onverzettelijk op het punt van geloof. Was het wonder, dat prins Willem van Oranje spoedig van hem getuigde, dat hij noch bekwaam, noch waardig was deze landen te regeeren?

Ja, het was onmogelijk, dat er tusschen twee zoo verschillende karakters als Filips II en Willem van Oranje, vriendschap kon bestaan. Deed de prins als een volleerd hoveling alles wat zijn meester behagen kon, hij zag spoedig, dat Filips hem als zijn onderdanigen dienaar wilde beschouwen, volstrekte gehoorzaamheid en slaafsche onderdanigheid verlangde. Uitwendige teekenen van gunst bleven niet achter, naardien Filips den prins, benevens den hertog van Aerschot, de graven van Egmond en Hoorne en andere voorname edelen tot ridders van het Gulden Vlies verhief. 1)

---

1) Bor. 8 B.

Nauwelijks had Filips een jaar geregeerd, of het vroeger gemaakte bestand met Frankrijk werd door Hendrik II verbroken. Een nieuwe veldtocht werd geopend, waaraan ook de prins van Oranje ijverig deel nam. 1) Of hij met eenig hoog bevel is bekleed geweest, of iets van belang heeft verricht, wordt niet gemeld 2). Alleen weten wij, dat zijn broeder Lodewijk hem vergezeld heeft en dat beiden aan de koorts leden. 3)

In dien oorlog behaalde de graaf van Egmond een onsterfelijken roem door zijne overwinning bij St. Quentin, een overwinning die voor Filips den weg naar Parijs opende, doch waarvan hij geen gebruik maakte. Nogmaals handhaafde Egmond zijn roem bij Grevelingen, terwijl de prins den vereerenden last volbracht, om den nieuwen Duitschen keizer, Karel's broeder Ferdinand, te begroeten.

Het eerste verdriet stond te dezen tijde den prins te wachten. Van nu af zou een reeks van moeielijkheden volgen, want in waarheid het leven van prins Willem van Oranje is rijk aan beproevingen geweest.

In Maart 1558 uit Frankfort te Breda teruggekeerd en zeer ongesteld zijnde, had hij het ongeluk zijne echtgenoote Anna van Buren te verliezen. Een slechts kortstondige ziekte sloopte hare krachten. Haar toestand baarde den zorgvollen echtgenoot onrust, en op den 24sten Maart moest hij zijne dierbare gade missen, die hem twee kinderen naliet, Philips Willem 4) en Maria 5). De prins beweende haar oprecht. Dit toont ons ook zijn brief van 14 April aan zijn vader 6). Daarin schrijft hij: »Hoe zwaar

1) Van Meeteren 1 B.
2) Beaufort bl. 85.
3) Gr. v. Pr. Archives.
4) Geb. 19 Dec. 1554.
5) Geb. 7 Febr. 1556.
6) Gr. v. Pr. Archives.

haar verlies mij en mijnen jongen kinderen moet vallen, kunt gij u voorstellen. Het is evenwel niet anders. De daden des Heeren zijn niet met ongeduld te weerstreven. Ik moet mij aan den eeuwigen God, den heerscher en regeerder van alles onderwerpen en in Zijn genadigen wil berusten. Ik wil mij ook daarin troosten, dat Hij der zalige overledene op haar sterfbed de genade heeft verleend, dat zij bij haar volle kennis, christelijk en goed is gestorven."

Koning Filips, die een zijner edellieden naar Breda had gezonden, om naar den toestand van den prins en zijne gemalin te vernemen, schreef hem na haar afsterven, hoezeer hij het verlies der prinses betreurde, »zoowel om de hoedanigheden van haar persoon, als om de genegenheid, welke hij den prins toedroeg, die zooveel aan haar verloor." Later schreef hij den prins: »Uw schrijven heeft de smart vernieuwd, welke ik over den dood der prinses, uw echtgenoote, gevoelde. Het was onnoodig u te verontschuldigen, dat gij mij nog geen verslag waart komen doen van uwe onderhandelingen te Frankfort, hetgeen zich wel vinden zal, zoodra uw geest een weinig tot bedaren is gekomen." 1)

---

1) Gr. v. Pr. Archives.

EEN VERBOND VAN TWEE VORSTEN EN EEN TEGENVERBOND.

De man, die over zijne tong zoowel als over zijne gelaatstrekken volkomen macht bezat; die het wist hoe noodzakelijk het is in een Staatsman, voorzichtig en stilzwijgend te zijn; wiens uiterlijk niet zou verraden, en wiens mond niet zou uitspreken, wat in zijn binnenste omging, maar die wel het gelaat van anderen bestudeerde en geheime gedachten trachtte uit te vorschen, en die toch bij dat alles rechtschapen van gemoed, afkeerig van bedrog, in den omgang alles behalve stroef was, die steeds vriendelijk en vroolijk, ook dan wanneer het er donker uitzag, zich in gesprek en gezellig verkeer beminnelijk voordeed, die man is tot een gewichtige ontdekking gekomen, en de edele ziel van den Zwijger, prins Willem van Oranje, is met verontwaardiging, met afgrijzen vervuld. Maar ook juist die man, hij alleen, moest in den weg der Voorzienigheid tot die ontdekking komen. Welke ontdekking?

Beide vorsten, zoowel de Spaansche als de Fransche, verlangden naar vrede. Filips wist het wel, dat Willem van Oranje een geslepen staatsman was, en daarom moest hij hem gebruiken, om over den vrede te handelen, en wel bedektelijk met den bij St.

Quentin gevangen genomen connetable van Frankrijk en den maarschalk St. André. 1)

De uitslag van die geheime onderhandelingen wordt niet gemeld, en toch hebben ze tot den vrede medegewerkt. In zijne apologie 2) vermeldt ons de prins »dat hij een van de voornaamste instrumenten is geweest, om den koning tot zoodanigen vrede, waarbij hij zoo groot voordeel had, te doen geraken, hebbende die met den connetable Montmorency en den maarschalk St. André alleen en bijzonder behandeld, tot groote instantie van den koning, die verklaarde, dat de meeste dienst, welken de prins hem ter wereld kon doen, was, vrede te maken, dat hij die in alle manieren begeerde, hoe duur die hem ook zou moeten kosten, daarom, dat hij genegen was, naar Spanje te reizen."

Niettegenstaande de door den prins begonnen onderhandelingen, brachten beide vorsten een machtig leger te velde. Dat van Filips telde niet minder dan 30,000 man voetvolk en 14,000 ruiters. Hij zelf trok mede op, en met hem een groot getal hovelingen en Italiaansche, Spaansche en Nederlandsche heeren; onder de laatsten behoorde ook de prins van Oranje.

Veel werd er echter niet uitgericht, want beide koningen waren den oorlog moede. De plaats tot onderhandelingen uitverkoren was de abdij van Cercamps, waar de prins benevens de hertog van Alva en anderen als gezanten van koning Filips verschenen, om dat werk zijn beslag te doen krijgen. De dood van Maria, koningin van Engeland, Filips gemalin, bracht stremming in die onderhandelingen, maar juist omdat hij tengevolge van dat overlijden van hulp uit Engeland verstoken bleef, begon Filips nog meer naar vrede te haken. Vandaar dat de onderhandelingen in 't begin van 't volgende jaar (1559) tot den voor Spanje zeer

1) Van Meeteren 1 B.

2) Bl. 76.

eervollen en voordeeligen vrede van Chateau Cambresis leidden. De koning van Frankrijk verloor bijna 200 steden en vestingen en bewilligde bovendien in een huwelijk van Filips met zijne dochter Elisabeth. Ook werd bij dien vrede de prins in 't bezit van zijn prinsdom Oranje en van zijn andere goederen in Frankrijk gelegen, hersteld, waarvan hij tot dien tijd verstoken was geweest. 1)

Tot nakoming der bepalingen van het vredesverdrag vertrokken eenige gijzelaars naar Frankrijk, die tevens als gezanten bij de huwelijksverloving moesten tegenwoordig zijn. Zoo trokken dan de hertogen van Alva en Aerschot en de graaf van Egmond derwaarts. Maar niet alleen dezen, nog één was er bij. Die moest juist tot het gezantschap behooren, want daar in Frankrijk zou prins Willem van Oranje de ontdekker van een geheimen aanslag worden. Zoo wilde het God, en daarom moest de »Zwijger", die op zijn tijd ook wist te spreken, gijzelaar en gezant in Frankrijk zijn, opdat hij zoo niet geheel, dan toch voor een groot gedeelte de misdadige plannen van twee gekroonde moordenaars zou verijdelen, opdat hij een beweging zou uitlokken, die van slavernij tot vrijheid zou voeren.

In de verste verte kon de koning van Frankrijk niet vermoeden, dat Willem van Oranje, een man van zoo groot aanzien, die in alle gewichtige zaken, nog laatst in de vredesonderhandelingen was gebruikt, met den geheimen aanslag onbekend zou zijn. De prins, voorzichtig als hij was, droeg wel zorg, dat zijne onbekendheid met die zaak voor den koning verborgen bleef, en zijne slimheid wist dezen het gansche geheim te ontlokken.

Dit geschiedde op een jachtpartij. Vreeselijke dingen werden door 's konings mond aan het licht gebracht. Wat vernam de prins? Reeds vóór den aanvang der onderhandelingen had de

---

1) Beaumont bl. 90.

sluwe bisschop van Atrecht (Granvelle) uit naam zijns meesters een schijnbaar toevallige, maar opzettelijk gezochte bijeenkomst te Peronne gehad met den kardinaal van Lotharingen, een man, die een groot deel had aan de leiding der zaken in Frankrijk. In diep geheim betuigde de bisschop den kardinaal het leedwezen van den koning van Spanje over het feit, dat beide rijken hunne krachten door gedurige en zware oorlogen steeds verzwakten, terwijl men veeleer met vereende krachten te velde moest trekken tegen de aloude en algemeene vijanden van het christendom, de Turken, ja, tegen een nog vreeselijker vijand dan de Turk, een vijand, die in den boezem van beide rijken schuilde — het vervloekte vergif van ketterij, dat, wanneer de oorlogen steeds aanhielden, altijd verder zou voortkruipen, waardoor de overwinnaar zelf meer nadeel van binnen moest lijden, dan het voordeel bedroeg, dat hij naar buiten behaalde. Dat de koning van Frankrijk daarop wel behoorde te letten, en hij, kardinaal, een goed werk zou doen en groote eer en dank behalen, indien hij een bestendigen en vasten vrede tusschen de twee koningen kon uitwerken, dat men vervolgens met gemeenschappelijk overleg en onderlinge hulp alle middelen in het werk moest stellen, om de ketterij in beide rijken te onderdrukken en alle ketters uit te roeien. Dat de koning van Spanje wel wist, hoe moeielijk het zou wezen, om dat voornemen uit te voeren, waarom men de zaak met veel omzichtigheid en beleid moest behandelen en vooral dat voornemen moest trachten geheim te houden.

Doortrapt en listig als Anthonie Perenot, bisschop van Atrecht was, wist hij den kardinaal van Lotharingen met zooveel hoffelijkheid te bejegenen en te vleien, dat deze het voorstel goedkeurde en beloofde het zijn koning smakelijk te zullen maken. 1)

---

1) De Beaufort bl. 90.

En het werd smakelijk gemaakt. De beide vorsten traden in verbond: zij zouden de ketters verdelgen.

De prins is alzoo deelgenoot van het geheim, doch 't zal bij hem geen geheim blijven; nu zal hij niet zwijgen, maar het openbaren voor de ooren, die hij oorbaar acht.

Maar waarom had Spanje's koning die zaak voor prins Willem van Oranje verborgen gehouden? Was deze ook het calvinisme toegedaan? Verre vandaar. Nog immer was de prins katholiek. Gehechtheid aan de nieuwe leer was bij hem niet ontdekt. Beter gezegd, op dat tijdstip was hij omtrent godsdienstzaken zeer onverschillig. Het zijn zijne eigene woorden, welke hij eenige jaren daarna schreef: »Hoewel ik vele jaren meer aan krijg, jachtvermaken en dergelijke dan aan de zaligheid mijner ziel gedacht heb, zoo dank ik God, dat Hij dit goede zaad, door Hem zelven in mij gelegd, niet heeft laten verstikken." Maar zoo schreef hij in 1566 toen hij de evangeliewaarheid had leeren kennen. Toen, in 1558, zag hij met smart hoe de hervorming in zijn prinsdom voortgang maakte, en ofschoon wars van vervolging, nam hij echter maatregelen om dien voortgang te beletten. Maar Filips wist dat het geheele karakter van Willem van Oranje, dat zijn verlichte geest, zich verzette tegen alle gewetensdwang, tegen elke vervolging om het geloof; dat hij geen gevoelens veroordeelde, die weldra in zijn eigen persoon en pleitbezorger, een handhaver, zouden vinden. Filips vertrouwde den man niet, »die in 't algemeen niet wilde toelaten, dat men op iemands geloof of conscientie zou inquireeren, of dat iemand ter zake van dien eenige moeienis, injurie of letsel aangedaan werde" 1). Hoe dikwerf nam hij de belangen der verdrukte Roomschen ter harte en was verdraagzaam zoo ver dit met de rechten der protestantsche kerk vereenigbaar was. De

1) Brandt.

doopsgezinden handhaafde hij bij het burgerrecht der hervormden 1) en prees het gezegde van een monnik, dat de pot der gereformeerden niet zoolang te vuur had gestaan als dergenen die zij bescholden, en dat, eer een paar honderd jaren verloopen waren, de kerkelijke heerschappij ter wederzijde op gelijken voet zou staan. 2)

'sPrinsen hart bloedde, toen hij de schrikkelijke nieuwstijding uit den mond van Frankrijks beheerscher vernam. Hij verhaalt, dat hij zulks vernomen hebbende, uitermate zeer is bewogen geworden tot medelijden over zooveel lieden van eer, die ter dood werden geschikt en overgegeven; mitsgaders in 't gemeen over al deze landen, in welke men dacht een zekere manier van inquisitie in te voeren, die erger zou wezen dan de inquisitie van Spanje, ja, die een gespannen strik was, om zoowel de heeren des lands zelven als het volk daarin te vangen." Zijn helder verstand en oordeel deed hem begrijpen, dat die uiterlijke, groote ijver voor den godsdienst, die drift om ketters uit te roeien, ook noodzakelijk de diepste onderwerping en slavernij in den burgerstaat na zich moest sleepen 3).

Terstond is zijn besluit genomen. 't Was een vast besluit om die heillooze voornemens tegen te gaan of te verijdelen. Hij begrijpt, waarom Spanje's koning het vreemde krijgsvolk en voornamelijk de Spanjaarden in het land laat. Zij moeten de werktuigen zijn om geloofsdwang en onbepaalde heerschappij in te voeren, en het is hem duidelijk dat dit vreemde krijgsvolk vertrekken moet.

Het wordt hem te benauwd in Frankrijk; het koninklijk paleis is hem te eng, hij moet naar Nederland. Er is geen tijd te

---

1) Gr. v. Pr. Handboek 125.
2) Van Reijd.
3) Beaufort, 96.

verliezen, en hij rust niet voor dat hij als gezant ontslagen is, om naar huis terug te keeren en aan verscheidene heeren van aanzien, van eer en vermogen, die hij vertrouwen kan, het gewichtig geheim te openbaren, om met hen de middelen te beramen, die dienen kunnen om de Spanjaarden te verwijderen. Uit naam van de Staten moest de verwijdering aan den koning verzocht worden.

Maar niet alleen met zijne vrienden in Nederland trad de prins in een geheim verbond, ook met den edelen de Coligny, die — wonderbaar zijn de wegen der Voorzienigheid — te St. Quentin krijgsgevangen gemaakt, in dien gevangen staat Gods woord moest leeren kennen, om een uitnemend Christen, een werktuig des Heeren te worden tot hulp en ondersteuning der verdrukte Hugenooten in Frankrijk 1).

Alzoo gordt Oranje zich aan tot den strijd met den wereldreus, maar ook van dat oogenblik wordt zijn leven een lijden, een strijden, een worstelen. In eigen kracht begonnen, zou hij weldra moedeloos worden, maar wanneer hij zelf zwak geworden zou zijn, zou Gods kracht in hem verheerlijkt, zou hij van stap tot stap geleid, gesterkt worden.

En daarom, edele prins, wees niet versaagd, al zal het vonkje vertrouwen dat nog in 's konings borst voor u gloort, spoedig voor goed uitgedoofd zijn: het geloof in God kan bergen verzetten.

Spoedig vernam Filips, dat het vertrek der vreemde krijgslieden gewenscht werd. Listig als hij was, benoemde hij Oranje en Egmond tot bevelhebbers dier benden, maar was tevens slim genoeg den beruchten Juliaan Romero en Joan de Mendoza als onderbevelhebbers aan te stellen. Oranje was er echter de man niet naar, zich door den Spaanschen koning zand

1) Motley.

in de oogen te laten strooien. Was deze listig, Oranje was zijn meester in de politiek. Hij haalde den niet zoo doordenkenden Egmond over, om voor de hooge eer te bedanken. 't Was een teleurstelling voor Filips, die hij als een beleediging aanmerkte en zijn verbolgenheid op beide heeren was groot, ofschoon hij als een volleerd huichelaar, die onder het masker van vriendelijkheid wist te verbergen.

Filips verlangde naar zijn auto-da-fé's. De beginselen eener godsdienstige hervorming hadden zich in Spanje geopenbaard en zijne tegenwoordigheid werd vereischt om de brandstapels te doen rooken. Spanjaard in zijn hart en onbepaald gebieder in het land zijner geboorte, haakte hij er naar Nederland te verlaten. Voor zijn vertrek evenwel moesten nog eenige zaken worden geregeld en het bestuur van de Nederlanden op een vasten voet gebracht. In de eerste plaats zou hij, naar de van oudsher bestaande gewoonte, in de landvoogdij voorzien. Had de koning naar de volksstem geluisterd, niemand anders zou hij tot landvoogd hebben aangesteld dan den graaf van Egmond »den afgod van het krijgsvolk" of den prins van Oranje, wegens diens hooge geboorte, vermaardheid en verdiensten van zijn geslacht in de Nederlanden, zoo ook om zijne groote goederen, wijsheid, staatkunde en wel bijzonder wegens zijn zachtmoedigheid en minzaamheid 1). 't Was er echter verre van daan, dat 's konings keuze zich tot een van beide mannen zou bepalen. Dat bemerkten ook beiden zeer goed, vandaar dat zij al hunne pogingen in 't werk stelden om Christina, hertogin van Lotharingen, een nicht des konings, benoemd te zien. Zij was eene vrouw met verstand begaafd en had niet weinig aandeel gehad in den vrede met Frankrijk.

1) Beaufort 107.

Het was een tweeledig doel, 't welk de prins zich met hare benoeming voorstelde. Vooreerst wist hij, dat Granvelle en Alva er op aandrongen, dat de keuze zou vallen op Margaretha, hertogin van Parma, bastaardzuster des konings, en Oranje begreep zeer goed, dat indien deze benoemd werd, Granvelle de man zou wezen aan wiens leiband de landvoogdes zou loopen. Maar de prins had nog eene andere reden om te wenschen dat de hertogin van Lotharingen als landvoogdes zou optreden. Hij toch dong naar de hand harer dochter Dorothea, en zoo zoude tevens zijn invloed op de leiding der zaken in Nederland vermeerderen en hij beter gelegenheid hebben de booze raadslagen der beide monarchen te verijdelen.

Filips wilde echter tot de keuze zijner nicht niet besluiten.

Men verhaalt ook 1) dat het reeds zoo verre met het voorgenomen huwelijk van den prins met de prinses van Lotharingen gevorderd was, dat hij 's konings verlof daartoe verzocht. De koning vroeg het gevoelen van Granvelle, waarop deze zou geantwoord hebben: »dat de vriendschap, welke hij den prins van Oranje toedroeg, hem wel zou aansporen, dit huwelijk aan te raden, maar dat de trouw, welke hij zijn meester schuldig was, hem verplichtte te zeggen, hoe bedenkelijk hij het vond een persoon van zulk groot gewicht, die zoo zeer in de volksgunst stond als de prins van Oranje, zoo hoog te verheffen door het huwelijk met eene zoo nauwe bloedverwante zijner majesteit."

De koning naar dat gevoelen handelende, stond den prins toe zijn aanzoek te doen, doch schreef ondertusschen aan de hertogin-moeder, dat hij een huwelijk harer dochter met den prins van Oranje ongeraden vond, waardoor het aanzoek des prinsen mislukte. Deze, kennis gekregen hebbende van den slinkschen trek,

1) Hooft. Nederl. Hist. 1 B.

welke men hem gespeeld had, was de groote vriend van Granvelle niet meer en kwam het tusschen beiden tot een zichtbare verkoeling.

Nadat de koning eerst het gerucht had doen verspreiden, dat hij zijn zoon don Carlos als landvoogd zou benoemen, viel zijne keus op zijne zuster Margaretha van Parma.

Eene andere aangelegenheid was de nieuwe regeling der drie raadgevende lichamen: de raad van state, de geheime raad en de raad van finantiën. Het eerste en aanzienlijkste dier lichamen was de raad van state. Sedert geruimen tijd was de prins reeds lid van dien raad, doch daar het alvermogen van Granvelle hem hinderde, bezocht hij de vergadering niet meer. De koning stond er nogtans op, dat hij zijne werkzaamheden zou hervatten. Was dat een bewijs van achting en vertrouwen? Integendeel lezen wij in 's prinsen apologie: »wel voorziende, dat zulks door den kardinaal 1) en anderen was uitgedacht met het eenige voornemen, om al hunne handelingen, door de eer en de gunst, waarin hij bij het volk stond, te dekken."

Zoo lang hij kon, wees de prins die eer van de hand; evenwel liet hij zich overreden, om aan den wensch des konings gehoor te geven 2).

Dat het oordeel van den prins ook in deze zaak juist was, bleek, toen Filips in het geheim der landvoogdes had aanbevolen, geen besluiten van den staatsraad te bekrachtigen, alvorens die ter tafel waren gebracht bij de consulta of achterraad, bestaande uit Granvelle, Viglius van Zuichem Aytta, voorzitter van den geheimen raad, en Karel van Barlaimont, voorzitter van den raad van finantiën.

Het is licht te begrijpen, dat Granvelle als voorzitter van

---

1) Toen nog bisschop van Atrecht.

2) Bor. 1e deel.

den Staatsraad, een overwicht op allen verkreeg, en dat dit een man van den rang, van het karakter en van de positie als prins Willem van Oranje moest hinderen. Niet alleen echter om zijne macht was de prins de tegenstander des kardinaals, maar bovenal om de beginselen, welke Granvelle voorstond 1).

Een derde aangelegenheid was het benoemen van stadhouders. Hierin moest voorzien worden, naardien de meeste stadhoudersplaatsen onbezet waren. Opmerkelijk is het, dat de prins, ofschoon niet tot landvoogd benoemd, tot stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht werd aangesteld, waarbij later nog het stadhouderschap van Bourgondië werd gevoegd.

Opmerkelijk zeggen wij. Was toch de prins stadhouder over een meer in het binnenland gelegen provincie geworden, dan zou hij niet in staat zijn geweest, zich met zoo gunstig gevolg tegen de Spaansche overheersching te verzetten, als de gewesten Holland en Zeeland door hare wateren hem daartoe de gelegenheid aanboden.

In het voorgaande jaar had de koning den prins ook het presidentschap van den raad van finantiën opgedragen, waarvan zijne instructie reeds was opgemaakt, doch dit ambt werd door den prins bescheidenlijk afgewezen 2).

De tijd naderde nu, dat Filips het land zou verlaten om er nimmer terug te keeren. Om afscheid van den hoogen adel en de overige vertegenwoordigers des lands te nemen, ook om nog eenige beden te doen en de landvoogdes voor te stellen, werden door hem in Augustus 1559 de Algemeene Staten van alle provinciën te Gent bijeengeroepen.

Het ligt buiten ons bestek al de feesten te beschrijven, al de handelingen te vermelden, welke toen plaats vonden. Wij hebben hier alleen te doen met datgene, wat de prins voor de vrijheid

1) Hierop komen wij later terug.

2) Beaufort 112.

des lands deed. Stelde de koning zijne zuster als landvoogdes voor; gaf hij bij monde van Granvelle kennis van zijn aanstaand vertrek naar Spanje; deed hij de schoonste betuigingen van liefde voor het welzijn dezer landen, tevens prees hij de handhaving van den katholieken godsdienst aan als de hechtste zuil der regeering, en de stipte nakoming der plakaten tegen de ketters. De prins van Oranje had ook van zijn kant niet verzuimd de oogen der Staten te openen, voor 't geen in *zijn* oog de vrijheid van Nederland voor immer verwoesten zou. Daartoe door Oranje aangezet, nam de pensionaris van Gent, Burlot, in naam der Staten het woord en beantwoordde 's konings aanspraak in beleefde woorden, waarop hij in vrijmoedige taal het verzoek der Staten voordroeg: het vreemde krijgsvolk weg te zenden en de grenzen door ingezetenen te doen bewaren, alsmede het land door Nederlanders, niet door vreemdelingen, te doen besturen.

Het was niet de eerste maal dat de Staten op dit aambeeld sloegen. Reeds in 1556 op eene vergadering te Brussel hadden zij in gelijken zin gesproken, toen Filips een groote bede tot onderstand deed en ook verkreeg, doch onder voorwaarde dat zij, Staten, de betaling van de bezetting en van de benden van ordonnantie aan zich behielden.

Toen reeds had de prins de klauwen der grijpvogels wat willen korten en — bij een man als Filips moest dit wel wrevel baren.

Met klem van woorden betoogde Burlot hoe de ongebondenheid van het Spaansche krijgsvolk en de klachten daaromtrent van de inwoners van Antwerpen, van Atrecht, van Kamerijk en andere plaatsen, welke van de Spaansche bezettingen veel te lijden hadden, het verzoek der Staten rechtvaardigden, die daarom met kracht op de verwijdering der vreemde troepen aandrongen.

Maar was het ook rebellie van den prins van Oranje, die zich tegen zijn vorst wilde verzetten, om alzoo voor zichzelven de baan schoon, den weg glad en effen te maken tot eigen verhef-

fing, zooals zijne vijanden van vroegeren en lateren tijd zoo gaarne willen doen gelooven? Maar dan slaan wij het oog op hetgeen de hovelingen van Filips en de Spaanschgezinden, die bij het onderdrukken der vrijheid hun voordeel hoopten te vinden, zich lieten ontvallen: 1) »Dat zij gestoord waren en wel wraak hoopten te nemen, omdat zij bij het toestaan van de laatste bede zulke kleinigheid hadden geleden, dat hun de behandeling van het geld was benomen; dat het een ongehoorzaamheid was, en een openlijk mistrouwen van den vorst te kennen gaf, aan wien de Staten zich lieten voorstaan de wet te zullen stellen. Dat de lutherij en ketterij uit de Nederlanden niet konden worden geweerd of men moest zich in alle deelen aan den koning onderwerpen en de inquisitie op de Spaansche wijze aldaar invoeren, zonder welke twee stukken, een volslagen gehoorzaamheid en de inquisitie men de landen voor verloren moest achten, en dat men de bezetting van vreemd krijgsvolk daartoe noodig had."

En inderdaad, wanneer men een blik slaat in den toestand van die dagen, dan moet men dankbaar den zegen erkennen dien God ons in Willem van Oranje schonk, in den man, die daar tusschen de Staten des lands en Filips met zijne hovelingen stond. Zonder acht te slaan op slaafsche en lafhartige inzichten dier hovelingen, zonder het misnoegen van een machtig koning te vreezen, handelde hij naar de inspraak van zijn hart, opdat een zaak van de uiterste aangelegenheid, de vrijheid, die reeds onder de regeering van het Huis van Bourgondië zooveel geleden had, niet ten eenenmale geheel verloren zou gaan. De Nederlanden toch waren van oudsher vrije landen, die door eigen ingezetenen en inboorlingen, volgens eigen wetten, voorrechten en vrijheden, niet door vreemden of door een willekeurige macht moesten geregeerd worden. Aan een scherpziend oog als

1) Van Meeteren 1 B.

van Willem van Oranje kon het niet ontgaan, dat het Filips doel was de Nederlanden van Spanje afhankelijk te maken en als een wingewest te behandelen. En welk recht had hij daartoe? Spanje, door het huwelijk van eene dochter 1), was veeleer aan de Nederlanden dan de Nederlanden aan Spanje gehecht.

Zulk een vrijmoedige aanspraak en zulk een verzoek had de koning niet verwacht. Natuurlijk. Filips, die slaafsche gehoorzaamheid, kruipende onderdanigheid vorderde, wiens wil wet moest zijn, kon zulk een vrijheids-taal niet verdragen. Zijn gramschap was opgewekt. Toch kon hij, veinsaard als hij was, voor het oogenblik dien toorn bedwingen en hij sprak niet uit, wat in zijn hart omging. Opstaande van zijn zetel, zeide hij alleen: »Ook ik ben een vreemdeling, een Spanjaard, zou men ook mij het land willen uitjagen?"

Noch de prins noch de Staten ontstelden. In een afschrift van het gesprokene, aan Filips gezonden, bleven zij met ernst aandringen op hun verzoek, niet nalatende den koning zijn plechtige belofte en den eed, afgelegd bij de aanvaarding zijner hooge waardigheid, te herinneren.

Zoo was dan de teerling geworpen! Spanje's koning en prins Willem van Oranje zouden met elkander in 't strijdperk treden; de eerste om een belager, de tweede om een handhaver der vrijheid te zijn.

---

1) Filips de Schoone gehuwd met Johanna van Arragon.

EEN STAATKUNDIG DUËL.

Twee dagen zijn voorbijgegaan. De Staten ontvingen het antwoord des konings op hun verzoek. Het was in gematigder bewoordingen gesteld, dan zij verwacht hadden. Hij gaf zijne toestemming op het verzoek: binnen drie of vier maanden zou het vreemde krijgsvolk vertrekken. Een zachte bestraffing, wegens hun mistrouwen van zijn goede gezindheid jegens deze landen, volgde 1).

Evenwel was hij in 't geheel niet van plan aan zijne belofte te voldoen. Tot groot ongenoegen van de Staten en de ingezetenen liet hij de Spanjaarden nog wel anderhalf jaar in het land blijven, en zou hen zeker nog niet terug geroepen hebben, als hij hen niet noodig had gehad 2).

En dat zijne gematigdheid, zijne minzaamheid niet anders dan huichelarij was, bleek weldra maar al te duidelijk.

Niet lang na de Staten-vergadering waren de prins, Egmond en eenige andere Nederlandsche heeren te Gent bijeen, en vermaakten zich met het schaakspel 3). Een Spaansch edel-

---

1) Van der Haer, lib. I.
2) Reyd I B.
3) Van Meeteren 1 B.

man, die of een bijzondere vriendschap voor die heeren gevoelde, of den Nederlanders in 't algemeen een goed hart toedroeg, laat zich aandienen. Binnengekomen en het spel aanziende, vraagt hij »of zij den tijd hadden om te spelen en niet dachten aan het verzoek, den koning gedaan." Voor den prins bleef deze vraag niet onopgemerkt. Wetende dat Egmond een goed vriend van den Spaanschen edelman is, ziet hij naar eene gelegenheid uit, om Egmond iets in het oor te fluisteren. Die gelegenheid doet zich op, en ongemerkt weet de prins Egmond te beduiden, dat deze den edelman naar de uitlegging van zijne woorden zal vragen. Deze laat ook niet naar het antwoord wachten. »De koning," zoo spreekt hij, »zal het Spaansche krijgsvolk laten vertrekken, maar weet, dat er tevens in den raad nog een ander besluit is genomen. De Nederlandsche heeren, die het verzoek tot vertrek gedaan hebben, mogen wel op hunne hoede zijn, want zij zullen te gelegener tijd gestraft worden."

Wie ook een glimlach op de lippen mocht genomen hebben, toen Egmond de woorden des Spaanschen edelmans mededeelde, de prins van Oranje niet. Hij zag in die woorden de voorteekenen van den naderen storm, die weldra over Nederland zou losbarsten. Het is hem niet mogelijk zich los te maken van de indrukken, welke het gesprek met koning Hendrik II van Frankrijk op hem gemaakt hebben. Was diens mededeeling hem niet »gelijk een goot killend water op het hart gekomen?" Redenen voor hem, om een dubbel waakzaam oog te houden, met de uiterste behoedzaamheid te werk te gaan, zich niet op den voorgrond te stellen, maar in 't geheim de middelen te beramen, die hij ter bereiking van zijn doel noodig achtte. En dat doel was niets anders, dan den stortvloed te keeren, die eerlang Nederland zou overstroomen, doch zoolang alle hoop op behoud niet verloren was, moest hij stil en met beleid te werk gaan. In de eerste plaats moest het vreemde krijgsvolk het land ruimen;

tevens hield hij een waakzaam oog op de landvoogdes en niet minder op haren voornaamsten raadsman Anthonius Perenot, opdat de Machiavellische staatkunde des konings schipbreuk mocht lijden, en de Spanjaard de Nederlanders niet Spaansch mocht maken. En dat Willem van Oranje goed gezien heeft, leert ons de geschiedenis. Van de landvoogdes Margaretha van Parma toch was niet veel goeds te verwachten. Zij, van geboorte eene Nederlandsche, maar in haar hart eene Italiaansche vrouw, opgevoed aan de voeten van Ignatius de Loyola, haar leermeester en biechtvader, zou zij jegens de hervormden toegevend zijn? Het was niet te verwachten. Hoevele en velerlei dubbele brieven zijn er niet te zelfden tijde tusschen haar en den koning gewisseld, om te Madrid te doen weigeren, wat zij te Brussel beloofd had. En daarbij was de rol, welke zij speelde, niet een ondergeschikte, was zij niet de speelbal van Perenot, bisschop van Atrecht? Hij was de man, die alles beheerschte, en daarom de steen des aanstoots. Hij was een vreemdeling en daarom moesten de vorstelijke gunst van Filips, zijn onbeperkte invloed op den koning waardoor hij alleen de zaken des lands regeerde, den adel des lands tegen de borst stuiten. Dat hij een doordringend verstand, uitgebreide geleerdheid, en groote scherpzinnigheid bezat om de ingewikkeldste zaken te ontwarren, zou niemand hem betwisten. Gelukkig dat hij in Oranje een tegenpartij vond, die voor hem niet behoefde onder te doen. Wegslepend in welsprekendheid was hij daarom niet te minder gevaarlijk. Vurig katholiek, was hij altijd werkzaam om met alle hem ten dienste staande middelen de hervorming in deze landen te onderdrukken en daarom niet afkeerig de inquisitie toe te passen, om zijn ideaal, eenheid der roomsch-katholieke kerk en eenheid van den Staat tot stand te brengen. Geen wonder dan ook dat hij onverbiddelijk was in de handhaving der plakaten. Als slaafsch dienaar van zijn koning en den paus kon hij dan ook niet anders dan een verklaarde

vijand der hervorming zijn, de man die in zijn »smederij" te Etterbeek zijn geheime aanslagen tegen Nederland smeedde. Daarbij moest — om van zijne onzedelijkheid niet te spreken — zijn onverdragelijke trotschheid den Nederlandschen adel grieven. Steunende op het vertrouwen zijns meesters behandelde hij de edelen met minachting, de landvoogdes zelfs niet uitgezonderd. Door de gunst des konings sterk, deelde hij willekeurig ambten en posten uit.

Spoedig bleek het ongenoegen des konings tegen den prins, toen Filips de ridders van het Gulden Vlies te Gent bijeen riep, om elf nieuwe ridders der orde te verkiezen. Die verkiezing, waarbij altijd de invloed van den vorst als 't hoofd der ridderschap zich krachtig deed gelden, geschiedde bij meerderheid van stemmen van de tegenwoordig zijnde ridders 1). Door bewerking van den prins evenwel werden nu slechts zulke personen benoemd, die tegen het advies des konings waren. Dat dit de gramschap van den vorst opwekte, is niet te verwonderen. Dit bleek, toen Filips eenige dagen later naar Vlissingen was vertrokken, om zich vandaar naar Spanje in te schepen en Oranje hem met andere grooten tot die plaats uitgeleide deed. Toen de koning gereed stond in de boot te stappen, welke hem naar boord zou roeien, voegde hij den prins met een barsch gelaat de woorden toe: »Gij zijt de man, die door uwe geheime listen mij zooveel hinderpalen in den weg legt," waarop de prins verklaarde, dat niet hij, maar de Staten uit eigen beweging hadden gehandeld. Nog meer in gramschap ontstoken, vatte hij den prins bij de borst zeggende: »No, no los Etados, ma tuos, tuos, tuos!" (Neen, niet de Staten, maar jij, jij, jij!) Natuurlijk, dat de prins na zulk een beleedigende bejeging zich wel wachtte mede in de boot te stappen, maar zeer wijselijk op den wal afscheid van den koning nam.

1) Strada.

Het was spoedig te zien, dat 's konings gansche politiek de staatkunde was van den beul, die in Spanje de auto-da-fé's deed vieren, in naam van de eenheid des geloofs en der heerschzucht 1) toen hij, na een gevaarvolle reis, zijn dankoffer bracht met het ontsteken van brandstapels.

Een droevige gebeurtenis voor den prins, een belangrijk verlies in zijne familie, was de dood zijns vaders (6 Oct. 1559). Aandoenlijk is de brief, welken hij aan zijn broeder Lodewijk schreef 2). »Ik kan u niet genoeg schrijven, hoezeer de tijding van het overlijden van onzen goeden vader mij getroffen heeft, een vader, aan wien wij zooveel verplicht zijn voor de groote liefde en toegenegenheid, die hij ons immer bewezen heeft. Laat ons zijn voetspoor volgen en vooral door eensgezindheid en onderlingen bijstand de eer van ons Huis ophouden. Verzeker mijne zusters, dat ik altoos haar goede broeder blijven zal, en dat zij, een vader verloren hebbende, in mij een anderen zullen wedervinden."

Vier maanden waren verloopen en de tijd was daar, dat het Spaansche krijgsvolk moest vertrekken. Niets daarvan gebeurde op dit tijdstip. Wat had de prins in dien tijd gezien? Had hij gemeend dat na het vertrek van Filips, de stemmen der Nederlandsche heeren in den Raad van State het meest zouden gelden, dat de landvoogdes het land zoo zou regeeren, dat de vrijheid van Nederland verzekerd zou zijn, dan vond hij zich bedrogen. Filips toch had zijner zuster als haar voornaamsten raadsman aangewezen Anthonius Perenot, die na afloop van de vergadering van den Raad van State zich met den geheimen achterraad of consulta in eene andere kamer begaf, om de zaken

1) Guizot.
2) Archives.

nader te bespreken niet alleen, maar ook te beslissen; en die beslissing geschiedde naar den zin van den man, bij wien de gansche macht van den Staatsraad berustte, van Granvelle 1). Wat had Oranje nog meer gezien? Ontving Granvelle brieven uit Spanje, dan onderschrapte hij sommige plaatsen, die Viglius bij het voorlezen in den Raad moest overslaan. Werden ter tafel gebrachte voorstellen van Granvelle afgestemd, dan wist deze de uitvoering van de door den staatsraad genomen besluiten te belemmeren; hij schreef onmiddellijk aan den koning, die zijn gunsteling, den eenigen man, dien hij vertrouwde, antwoordde naar diens begeerte.

Dit alles en nog meer had Oranje ontdekt. Moest hij, moesten de andere leden van den Staatsraad nul in 't cijfer wezen? Maar bovenal hinderde hem die onophoudelijke ketterjacht, dat opvullen van kerkers, dat oprichten van brandstapels voor onschuldige wezens. Dit alles in ernstige overweging nemende, kwam hij nogmaals tot het besluit: Allereerst het vertrek van 't krijgsvolk, vervolgens Granvelle, en dan vrijheid van godsdienst. Maar het krijgsvolk bleef; onder allerlei voorwendsels werd hun vertrek verschoven. Waarschijnlijk had de landvoogdes geheime bevelen 2). Er kwam gisting onder het volk, vooral toen er geruchten in omloop waren, dat de koning het getal van 3000 Spanjaarden met nog 8000 en 20.000 Walen zou vermeerderen, om door hen de inquisitie met geweld in te voeren, en met de onderdanen naar zijn goedvinden te handelen; een gerucht, dat alle waarschijnlijkheid bevatte, naardien de Spanjaarden stonden naar verscheidene kapiteinsplaatsen en ambten — en de toeleg was ontdekt, om de vestingen van

1) Zoo willen wij Anthonius Perenot, bisschop van Atrecht, verder noemen, naardien hij, straks tot kardinaal verheven, dien naam voerde.

2) Strada.

het land in Spaansche handen te stellen 1). Wat te doen? De Staten, daartoe door den prins aangevuurd, weigerden langer de soldij der vreemde huurlingen te betalen; men beriep zich op het woord des konings en eischte hun vertrek. Eigen middelen moest de landvoogdes aanspreken, om de soldij der Spanjaarden te vinden. In hare verlegenheid schreef zij aan haren koninklijken broeder, die eenig geld overzond, maar met de koele boodschap: De soldaten moeten nog eenigen tijd in de Nederlanden blijven.

Het was een overwinning, welke Granvelle op Oranje behaalde. De geheime brief des kardinaals aan den koning was den brief der landvoogdes spoedig gevolgd; en Filips luisterde te gaarne naar zijn vertrouweling: Granvelle was immers de belichaming van Filips' stelsel.

Nog meer geraakte Margaretha in het nauw, toen zij — om tijd te winnen en zand in de oogen te strooien, de troepen naar Zeeland deed vertrekken, zoogenaamd ter overvoering naar Spanje — en vernemen moest, hoe oproerig de Zeeuwen werden, zelfs zoo dat deze, de kwellingen van het vreemde volk niet langer verdragende, de dijken zouden doorsteken. In hare verslagenheid beraadslaagde zij met haar consulta, met Granvelle, Viglius en Barlaimont. Schrijven naar en van Madrid, stoute taal van den Raad van State, het een volgde het andere op, tot de landvoogdes uit de twee vuren, waartusschen zij zich geplaatst zag, verlost werd, toen Filips zelf het vertrek der troepen gebood. Waarom? Zag Filips, dat hij zijn aangenomen stelsel moest laten varen? Verre van daar. Verlies van manschappen tegen den beruchten zeeroover Dragut noodzaakte hem zijn troepen voltallig te maken. En toch, wee hen, die op de verwijdering hadden aangedrongen!

---

1) Beaufort.

De eerste grief was weggenomen, doch andere stonden voor de deur. Ook die wil Oranje uit den weg ruimen. Wie zal het veld behouden, hij of Granvelle?

Sedert het overlijden zijner vrouw Anna van Buren was de prins buiten den echten staat gebleven; nu verlangde hij nogmaals zijn leven aan dat eener echtgenoote te verbinden. Had zijn eerste huwelijk zijn aanzien en vermogen vermeerderd, thans was hij, met het oog op de beroerten, welke in de Nederlanden Filips' handelingen volgen moesten, er op bedacht, zich van de vriendschap en het bondgenootschap der voornaamste protestantsche vorsten te verzekeren. Een staatkundig huwelijk dus, niet uit geldelijk belang, zooals zijne vijanden het meermalen hebben doen voorkomen. Volgens hen zou Oranje met het geld zijner vrouw zijn met schuld beladen boedel hebben willen redden. Maar een algemeen geacht schrijver zegt ons 1): »Wat waren zijne schulden? Verzegelingen en verpandingen, waartoe zich de groote heeren, ten gevalle des keizers of konings, hadden verbonden op hunne eigene goederen, ten einde de kosten des oorlogs te bestrijden; verbintenissen, welke zij niet aangegaan hadden, zonder van hunne souvereinen andere voordeelen in ambten en privilegiën te bedingen; vorderingen, 100 pCt. waarde, omdat men de Spaansche schatkist en hare hulpbronnen onuitputtelijk achtte. Als men bovendien eene heerlijkheid inlossen en eene andere koopen kan voor gereed geld, en als men 70.000 gulden aan de kinderen uit dezen echt kan verzekeren, dan is men zoo berooid niet, als de vijanden des prinsen het ons zouden willen diets maken."

Geldelijk belang was het alzoo niet, dat hem het oog deed slaan op Anna van Saksen, dochter van den vermaarden keurvorst Maurits. Was dit huwelijk gelukkig? Verre van daar. »Maar

1) Bakhuizen van den Brink.

dat ongelukkig huwelijksleven geeft eene rijke bron om het inwendig leven te leeren kennen van den man, die steeds te grooter voor ons staat, naarmate wij zijne beginselen dieper onderzoeken. Ja nog meer. Het leert ons hem zoo geheel als mensch kennen, die zelfs in het grootste leed niet kon verzwakt worden in hetgeen voor hem de roeping des levens geworden was, en die veeleer ook door dit lijden tot zijne grootsche taak steeds meer werd geheiligd" 1).

Anna van Saksen, zeiden wij, was de eenige dochter van den keurvorst Maurits van Saksen en Agnes van Hessen. Geboren op den 14en April 1544, was zij op haar elfde jaar reeds geheel ouderloos en werd met toestemming van haren grootvader Filips, landgraaf van Hessen, te Dresden bij haar oom, den keurvorst August van Saksen, opgevoed. Daar vond zij niet, wat haar karakter noodig had; het hof van haren oom was voor haar een ongelukkige oefenschool. Wel droeg August den bijnaam van den Vrome, doch een uitwendige vroomheid is daarom geen godsdienst des harten, geen vrucht van het geloof, dat zich in het leven openbaart. Toen zij nog een kind van 16 jaren en wel een ijdel, hartstochtelijk, lichtvaardig meisje was, zocht de staatkunde reeds voordeel met haar te doen.

Te voren had de prins gelegenheid gehad op de bruiloft van een zijner zusters Anna van Saksen te zien 2). Dit is echter geheel in tegenspraak met hetgeen ons een ander schrijver 3) bericht. — Daar lezen wij : »Reeds voor haar huwelijk was zij bekend als van een zeldzaam karakter en het tegendeel van een zachtmoedigen geest. Onbuigzaam, werd zij steeds »harder" van natuur. Daarbij miste zij ook het uiterlijk schoon, zoodat Oranje, die waarlijk niet ongevoelig was voor een en ander, alleen het

1) A. van Toorenenbergen. Vóór 300 jaren
2) Beaufort.
3) A. van Toorenenbergen. Idem.

slachtoffer van andere beweegredenen moet geweest zijn, dat hij haar *ongezien* en *onbekend* zoo hoog spel kon spelen met zijn eigen geluk. En toch heeft zij het geheim-gekend, om door een zeer hartstochtelijke liefde, welke zij voor den *onbekenden* prins had opgevat, in hare drukke briefwisseling hem aan zich te verbinden. En sedert zij elkander gezien hadden, moet dit geheim der vrouw, om den man met de volle kracht der (helaas, zinnelijke) liefde als te omstrikken, nog sterker geworden zijn."

De prins wel voorziende, dat dit huwelijk bij de landvoogdes tegenstand zou ontmoeten, had de zaak reeds zoo ver laten komen, dat terugtreden niet wel mogelijk was en zij alzoo genoodzaakt zou wezen hare toestemming te geven, wat zij dan ook aarzelende deed, terwijl zij hare toestemming deed volgen — 't kon ook wel niet anders — door een prachtig geschenk van een juweelen halssieraad, hetwelk de heer van Montigny 1) uit naam des konings aan de bruid moest overgeven. Uit naam des konings, ofschoon Filips zich over dit voorgenomen huwelijk zeer ongerust maakte en ontevreden was. Herhaaldelijk schreef hij er over aan Granvelle, en deze sloeg den stap des prinsen met wantrouwende blikken gade.

Niet zoo spoedig als de prins wel gewenscht had, kreeg de zaak haar beslag. De landgraaf van Hessen maakte zwarigheid zijne kleindochter aan een katholieken vorst te geven en vreesde voor geloofsdwang. Die zwarigheid werd echter opgelost, toen de prins eene verklaring schreef en teekende, waarbij aan zijne huisvrouw volledige vrijheid van godsdienstoefening verzekerd en de bijstand van een protestantschen leeraar toegezegd werd 2). Door bemiddeling van 's prinsen broeder Lodewijk kwamen dan

1) Door Granvelle »de haan der oppositie" genoemd.

2) Bij enkele schrijvers vindt men, als had de prins voorgesteld, dat zijne vrouw uiterlijk de mis zou bijwonen, doch Beaufort noemt dit een vinding van Strada.

ook de huwelijksvoorwaarden tot stand. Tot die voorwaarden behoorde ook, dat de oudste zoon uit dit huwelijk den titel zou voeren van markgraaf en een jaarlijksch inkomen genieten van *f* 70.000.

Toen de zaken aldus geregeld waren, verzocht Oranje aan de landvoogdes, dat eenige Nederlandsche edelen en stadhouders hem ter bruiloft mochten vergezellen en ofschoon dit verzoek werd afgeslagen, omdat Margaretha een bijeenkomst met zooveel protestantsche vorsten in Duitschland vreesde, reisde de prins evenwel, met een aanzienlijk gevolg van 1100 ridders naar Saksen, alwaar in Augustus 1561 het huwelijk te Leipzig voltrokken werd. Op de bruiloft, met ongemeene pracht gevierd, was een aanzienlijk gezelschap vertegenwoordigd. Men vond er den koning van Denemarken, den keurvorst van Brandenburg, den hertog van Brunswijk en vele voorname Duitsche vorsten. De keurvorst August van Saksen was met zijn gansche hofstoet van 1544 paarden den prins te gemoet gereden. Het getal der gasten bedroeg niet minder dan 5500. 1)

Wat moeite Granvelle ook aangewend had, het huwelijk te verhinderen, het had hem niet kunnen gelukken. Ofschoon dit huwelijk voor den prins ongelukkig, zeer ongelukkig was, was het toch een nederlaag voor Granvelle, die nu tot kardinaal verheven, de Nederlanders door zijne tergende trotschheid meer en meer verbitterde, doch ook daarom nog menige bittere pil zou moeten slikken.

Een grief was het hem, toen de prins na bij zijne terugkomst te Brussel nogmaals feest gevierd te hebben, aan zijne belofte getrouw bleef, in zijn paleis te Breda een protestantsche kapel deed inrichten en een hofprediker aanstelde, die voor de prinses en haar gevolg den dienst in de Hoogduitsche taal verrichtte.

1) Wij komen later op dit huwelijk terug.

Maar niet alleen dat ook Lodewijk en zijne zusters hier getrouw ter kerke gingen, het duurde niet lang of ook edelen en burgers lieten zich met goedvinden van Oranje, onder voorgeven dat zij tot zijne hofhouding behoorden, daar zien. Sommigen waren er onder hen, die den hervormden godsdienst beleden, anderen kwamen uit nieuwsgierigheid om te zien, of inderdaad die godsdienst zoo afschuwelijk was, als hij door de plakaten werd voorgesteld.

Het was voor Granvelle, pronkende met zijn pontificale kleed, een ergernis dit te zien, zonder in staat te zijn daaraan een einde te maken. Hoe gaarne zou hij een zijner inquisiteuren naar het hof van Nassau gezonden hebben, om al die ketters op zijn doodenregister te schrijven. Was het wonder, dat de verhouding tusschen den prins en den kardinaal nu een bepaald vijandelijk karakter aannam? Was het ook wonder, dat, ofschoon de prins de gebruiken en plechtigheden der roomsche kerk uiterlijk waarnam, hij sedert dien tijd als een voorstander van den protestantschen godsdienst werd beschouwd, bij wien edellieden en burgers bescherming tegen den kardinaal konden vinden?

Voelde deze zich niet in staat zijn bliksems op Oranje af te schieten, zooveel te meer moesten het nu de arme protestanten misgelden. De strenge plakaten werden met nog meer gestrengheid uitgevoerd en de scherpe blik van den kardinaal werd door zijn argwaan nog scherper. Niets bleef voor zijn arendsoogen of die zijner spionnen verborgen, uitgenomen wat in het paleis van Nassau omging aan de luisterrijke en druk bezochte maaltijden van den prins; daar kon oor noch oog van Granvelle's satellieten doordringen. In veelvuldige en uitvoerige brieven gaf deze zijn koning verslag van alles wat er omging. Geen reis, door een der edelen ondernomen, geen bezoek dat men ontving, bleef aan Filips onbekend.

Granvelle was er echter de man niet naar, alles, wat met

zijn stelsel in strijd was, lijdelijk aan te zien. Had hij de zaak van het krijgsvolk moeten opgeven, had hij het huwelijk van Oranje niet kunnen verhinderen, met de door den paus goedgekeurde instelling van veertien nieuwe bisdommen, product van het genie zijns meesters, zou hij zijn wil doorzetten. Een kreet van verontwaardiging ging in het land op onder alle standen. Edelen, geestelijken, burgers, allen verzetten er zich tegen. Natuurlijk. De edelen, omdat zij de meerderheid der geestelijken in de Staten vreesden; de geestelijkheid, omdat zij van een groot deel harer inkomsten beroofd en aan een strenger toezicht onderworpen werden; het volk, omdat het in den maatregel de invoering der Spaansche inquisitie zag. Ook de prins verzette er zich tegen. Hij wist zeer goed van welken kant de wind waaide en wat de bedoeling was met de invoering der nieuwe bisdommen. Bevatte niet de pauselijke bul, dat »dit geschiedde, omdat de ketters in de Nederlanden zoo zeer toenamen en dat elke bisschop in zijn hoofdkerk zou mogen vergeven negen prébenden 1) wier kanoniken gehouden zouden wezen, hem in 't stuk van de inquisitie bij te staan, en die door zijn geheele bisdom te vorderen en dat twee van hen zelfs inquisiteurs zouden wezen?" 2)

De koning, wellicht vermoedende, dat Oranje zich tegen zijn voornemen zou aankanten, of misschien van Granvelle vernomen hebbende, dat hij de zaak afkeurde, schreef den prins, dat het zijn ernstige begeerte was de bisdommen in te voeren, verwachtende, dat hij die zaak met alle krachten zou helpen bevorderen 3).

Het is niet gebleken, dat de prins op dat schrijven geantwoord heeft, doch meer het welzijn des volks, dan koninklijke gunst

1) Kerkelijke verzorging; jaarlijks inkomen van een geestelijke stichting, lijfrente.

2) Brand. Historie der reformatie.

3) Hooft. 1 B.

bedoelende, zond hij in overleg met de Staten van Braband zijn leermeester Dumoulin met brieven naar den paus. (Sept. 1561). Granvelle kreeg hiervan echter de lucht en terstond gaf hij er den Spaanschen gezant te Rome kennis van, ten einde, voor de aankomst van Dumoulin den paus tegen dezen in te nemen.

Granvelle behaalde de overwinning. De bisschoppen werden aangesteld en de kardinaal met een der rijkste bisdommen begiftigd. Dat was ook wat hij gewenscht had, om aan zijn hoogmoed nog meer voedsel te kunnen geven, maar het diende tevens om de verbittering jegens hem nog meer te doen ontvlammen. De »stoker van het inquisitievuur," »het roode kalf" had echter een koele ontvangst, toen hij als aartsbisschop in Mechelen zijne intrede deed. Geen enkel edelman, die den intocht met zijne tegenwoordigheid vereerde.

Oranje zag zeer goed, waar het heen zou gaan, indien aldus de macht en het gezag van Granvelle toenamen. Een dam daartegen op te werpen, achtte hij, om des volks wille, plichtmatig. De oorlog was dan ook verklaard en stond tusschen beiden met de wapenen eener fijn geslepen staatkunde gevoerd te worden.

Om Oranje nog meer tegen te werken, beval Granvelle de oprichting van een hoogeschool te Doay 1). De hoogeschool te Leuven, opgericht onder invloed van een van Oranje's voorvaderen, was tot dien tijd de eenige geweest in de Nederlanden, derhalve was daar een groote toevloed van leerlingen. Reeds vroeger hadden de inwoners van Doay, zeer tegen den zin van Leuven's burgeren, keizer Karel verzocht, dat ten dienste van de ingezetenen der Waalsche gewesten, een hoogeschool in hunne stad mocht worden opgericht. De zaak was hangende gebleven, tot Gran-

1) Van Meeteren.

velle op eenmaal de zaak weêr oprakelde, en den koning vergunning verzocht tot het oprichten van de universiteit te Doay. Filips bewilligde in het verzoek. Oranje had er zich tegen verklaard en zich, ofschoon alleen om zich tegen Granvelle te verzetten, aan de zijde geschaard der Brabanders. Granvelle behield de overhand in dezen strijd, want de universiteit kwam tot stand.

Weldra ontstond er nieuwe aanleiding tot den strijd. Een brief van den koning aan de hertogin beval, dat deze onmiddellijk 2000 ruiters uit de Nederlandsche benden van ordonnantie naar Frankrijk zou zenden tot hulp van den koning tegen de hervormden aldaar. De gouvernante bracht deze zaak ter kennis van den Raad van State, doch bespeurde zeer spoedig dat zij tegen den zin van de meeste leden was. Oranje en Egmond verklaarden er zich bepaald tegen, zeggende, dat de benden van ordonnantie alleen waren ingesteld tot bescherming van het land en door deze landen (niet door Spanje) werden betaald om de grenzen tegen vijandelijken inval te verdedigen, maar niet om tot hulp van vreemde mogendheden te worden afgezonden, en dit eene zaak was, welke door de Algemeene Staten moest worden beslist. Daarenboven, de Duitsche vorsten dreigden met een inval in het land ter hulpe der hervormden, welke te Valenciennes en te Doornik reeds het hoofd begonnen op te steken, en de benden van ordonnantie behoorden alzoo noodzakelijk in het land te blijven.

De hertogin, wel begrijpende — wat trouwens de prins ook wel wist — dat zij bij de Algemeene Staten geen gehoor zou krijgen, schreef aan den koning, doch deze, verstoord dat zijne bevelen tegengesproken werden, zond haar een nader en uitdrukkelijk bevel, om onverwijld de vereischte hulpbenden naar Frankrijk te doen vertrekken, haar berispende, dat zij niet reeds uitvoering aan zijn bevel gegeven had. Terwijl zij zich nu weder tusschen twee vuren zag geplaatst, redde Granvelle haar met den

raad, in plaats van militaire, geldelijke hulp naar Frankrijk te zenden, waarmede de koningin-moeder wonderwel in haar schik was 1).

Hier had Granvelle moeten zwichten, maar hij zou het den prins betaald zetten. De verkiezing van keizer Ferdinand's zoon tot roomsch koning moest plaats hebben op den rijksdag te Frankfort. Niemand twijfelde er aan of de prins van Oranje zou als gezant der Nederlanden derwaarts trekken, maar Granvelle wist het beter. Oranje werd voorbijgegaan en de hertog van Aerschot tot hoofd van het gezantschap benoemd. 't Was om den prins te krenken, om diens jaloezie tegen den hertog op te wekken, dezen aan zich te verplichten en den reeds tusschen beiden bestaanden naijver te vermeerderen 2). De prins, daarover gevoelig, gaf evenwel zijn voornemen te kennen, naar den rijksdag te gaan, voorgevende, dat hij met den keurvorst van Saksen over het huwelijk zijner vrouw moest spreken, alsmede met den keizer over zaken zijn geslacht aangaande.

Het was den prins evenwel te doen, om bij gelegenheid van den rijksdag met de protestantsche vorsten de belangen der Nederlanden te bespreken, en des noods hun hulp en bijstand in te roepen. Dat wist de landvoogdes ook wel en vandaar, dat zij den prins het verlof weigerde, zich buiten 's lands te begeven, zeggende, dat hij daartoe de toestemming des konings noodig had. Oranje liet zich echter niet weerhouden; hij ging en vertrok met zulk een spoed, dat hij niet eens de bevalling zijner vrouw, die hoogst zwanger was, afwachtte. Niet als afgezant alzoo, maar als rijksgraaf woonde hij den rijksdag bij en nam bij gelegenheid der kroning plaats naast de hertogen van Wurtemberg, Lotharingen, Aerschot en anderen.

1) Beaufort.

2) Strada.

Drie dagen na zijn vertrek beviel zijne vrouw van eene dochter, die den naam ontving van Emilie, en later gehuwd is met don Emanuel van Portugal 1). Bij deze verblijdende tijding ontving hij tevens het treurige bericht dat zijn prinsdom Oranje door den koning van Frankrijk was genomen, en de inwoners deerlijk waren mishandeld 2).

De ontevredenheid der ingezetenen nam inmiddels hand over hand toe. Het kon ook niet anders. Granvelle, aan den eenen kant, meer en meer opgeblazen, joeg iedereen tegen zich in 't harnas, Filips van zijne zijde, vuurde gedurig aan tot meer strenge nakoming der bloedplakaten. Er moest een geest van tegenstand komen, die zich bij den dag sterker openbaarde. Meermalen werd den beul een onschuldig slachtoffer ontscheurd, dat gereed stond den marteldood te ondergaan. Niet zelden leende de adel hiertoe den arm, en aan prins Willem van Oranje had menigeen het behoud van leven en goederen te danken. Ook de burgers stoorden zich niet langer aan Filips bevelen, ook zij wierpen zich meermalen tusschen den henker en zijn voorgewenden misdadiger. Op vele plaatsen was men zelfs voor het uitbarsten van oproer en het plegen van dadelijkheden bevreesd, want het ontzag ging verloren en het stond te duchten, dat orde in wanorde zou verkeeren.

Het misverstand, dat er reeds bestond tusschen Oranje en Granvelle ging in openbare vijandschap over. Ook dat was lang vooruit te zien geweest. Het was van Granvelle immers te verwachten, dat hij, trotsch als hij was, geen mededinger, geen tegenstander dulden kon en daarom moest een Willem van Oranje, die tegen hem opgewassen en bovendien de lieveling des volks was,

---

1) De andere kinderen van Anna van Saksen zijn geweest: Maurits, jong gestorven: Maurits geb. 23 Nov. 1567 later stadhouder: Anna, later gehuwd met haar neef Willem Lodewijk, stadhouder van Friesland en Groningen.

2) Dit hebben wij hierboven gezien.

zooveel mogelijk buiten alle bewind worden gehouden. De prins daarentegen zag duidelijk, dat hij met nog meer kracht tegen Granvelle zou moeten optreden, vooral toen het geheim van den achterraad of consulta, zoo lang en zoo zorgvuldig mogelijk door de landvoogdes verborgen gehouden, door Oranje ontdekt werd 1). Niet langer lieten nu de Nederlandsche heeren zich een blinddoek voor de oogen binden. Dat moest het volk weten, die zaak moest ruchtbaar gemaakt worden, opdat het volk er kennis van droeg, dat zij, Nederlandsche heeren, slechts tot een schaduw dienden, geen deel in de regeering hadden en daarom ook buiten alle verantwoording wilden blijven.

En hoe gedroeg Granvelle zich hieronder? Op nieuw maakte hij de verbittering gaande, toen hij, wanneer de Raad van State scheidde, nu openlijk ten aanzien van al de leden, met Barlaimont en Viglius zich in een ander vertrek afzonderde, om de besproken zaken naar zijn goedvinden te regelen, te schikken, er over te beslissen. Het was den Nederlandschen adel openbaar tergen, opzettelijk hoon aandoen.

Een vereeniging of Ligue van de meeste hoofden van den adel tegen den kardinaal kon niet uitblijven (Maart 1563). Weldra stonden twee partijen: de staats- of volksgezinden en de kardinalisten of koningsgezinden vinnig tegenover elkander. Wie de hoofden van beide partijen waren, behoeft nauwelijks gezegd te worden, het waren de prins van Oranje, die zijn steun vond bij den Nederlandschen adel, de kooplieden en het volk, en Granvelle, ondersteund door het gezag van het hof, van hovelingen, die aan slaafsche dienstbaarheid gewoon, niet wisten wat vrijheid was.

De gouvernante, het nakende gevaar voorziende, meende hare listige Italiaansche staatkunde in praktijk te brengen, om alzoo Oranje schadeloos te maken en zeker zou haar list gelukt zijn,

---

1) Beaufort.

wanneer zij niet met een Willem van Oranje had te doen gehad. Zij meende haar oogmerk te bereiken, toen zij misverstand tusschen Oranje en Egmond zocht te brengen, toen zij dezen boven genen begunstigde, wel wetende, dat Egmond gaarne werd gevleid, dat dit zijn hoofdzonde, een schaduwtrek in zijn karakter was. Het »verdeel en heersch" wilde zij in toepassing brengen, doch haar list mislukte, dewijl de prins zeer goed hare bedoelingen doorgrondde. En Granvelle, bleef die hier geheel buiten spel? Voorwaar neen. Ofschoon hij in zijn hoogmoed zichzelven als den voornaamsten persoon beschouwde, als de spil, om welke alles zich bewoog, kon hij zich toch niet ontveinzen, dat hij in Oranje zijn partij, zoo niet zijn meester gevonden had. Van zulk een lastigen tegenstander wilde hij gaarne ontslagen zijn en stelde daarom den koning voor, Oranje in plaats van den hertog van Medina-Celi, het onderkoningschap van Sicilie op te dragen.

De prins ziende, dat de zaken in zulk een toestand niet blijven konden, en dat het niet genoeg was den kardinaal te haten, begreep, dat men een anderen weg moest inslaan, zouden de wielen van Staat in het rechte spoor gaan. Granvelle te verwijderen, daarop moest men naar zijn inzien het toeleggen.

Een brief, onder goedkeuring van en gezien door de stadhouders der provinciën en andere Nederlandsche staatslieden, door Oranje, Egmond en Hoorne onderteekend, waarin op het ontslag van Granvelle werd aangedrongen, werd den koning gezonden (22 Maart 1563). Op een bescheidene wijze brachten zij hem onder het oog, dat alle lieden van verstand en oordeel, die den staat der regeering nagingen, klaar en duidelijk bespeuren konden, dat de geheele klem van het bestuur in handen was van den kardinaal van Granvelle; dat er geen middel was dit diep ingeworteld kwaad tegen te gaan, dat er niets met vrucht voor 's lands welzijn te doen was, zoo lang als iemand, die door het volk zoo bitter gehaat werd, in het land bleef en alles alleen in

zijne macht hield; dat de koning hier wel op geliefde te letten en te overwegen, of het niet best ware, het algemeene misnoegen te gemoet te komen en aan de begeerte der Nederlanders toe te geven, liever dan hen allen, om der wille van één man, voor het hoofd te stooten, en opdat de koning niet zou denken, dat zij zulk verzoek deden met oogmerk om eigen heerschappij te bevorderen, zij bereid waren om hunne betrekking van leden van den raad van State neder te leggen, dewijl het noch met den dienst des konings noch met hunne waardigheid overeenkwam, langer met den kardinaal in den raad te zitten. Wat de zaak van den godsdienst aanging, betuigden zij goede katholieken te zijn, met belofte van alles te zullen doen, wat de koning van hen zou kunnen verwachten." 1)

Drie maanden later ontvingen zij 's konings antwoord: »Hij twijfelde niet aan hunne getrouwheid en genegenheid tot zijn dienst, waarvan hij te voren veel blijken gezien had, doch dewijl hij niet zien kon, dat zij hem wettige redenen aan de hand gaven, waarom hij den kardinaal zijn afscheid zou geven en niet gewoon was, iemand van zijne staatsdienaars onverhoord te ontslaan, zoo wenschte hij wel, dat een van hen naar Spanje overkwame, ten einde hem beter mondeling verslag te doen." 2).

Bij dezen brief was nog een afzonderlijke voor Egmond, een lieve, minzame brief. Waarom? Om Egmonds ijdelheid te streelen en door deze list hem van het driemanschap, ja, van het geheele verbond af te trekken. 's Konings list gelukte echter niet.

Dit antwoord des konings gaf misnoegen, ook had niemand der heeren lust de reis naar Spanje te ondernemen. Het werd gevolgd door een tweeden brief, waarin zij kort doch nadrukkelijk te kennen gaven, »dat zij zich van stuk tot stuk niet konden ver-

1) Hooft. I B
2) Beaufort.

klaren wat op Granvelle te zeggen viel, dewijl de zaken van 't land alles zeiden; dat ook hun meening niet was geweest, om zich als rechterlijke aanklagers tegen hem te stellen, maar alleen hun plicht te betrachten en den koning te waarschuwen van 't geen er omging, meenende dat zij door hun stand en aanzien geloofwaardig waren. Gaarne zouden zij zich bij Zijne Majesteit vervoegd hebben, indien de toestand van het land zulks toeliet, doch daar die toestand gevaarlijk was en zij zich daarom aan 's konings dienst niet mochten onttrekken, verzochten zij, dat de koning hun schrijven en goede meening ten beste wilde nemen en het hun ook niet ten kwade zou duiden, indien zij verklaarden, dat zij niet langer met den kardinaal in den raad wilden zitten; niettemin waren zij bereid, om in alle andere zaken hun plicht ten dienste des konings en des lands te betrachten." 1)

Egmond, een afzonderlijken brief ontvangen hebbende, voegde ook een afzonderlijken brief bij den algemeenen, om den koning te bedanken voor de eer hem bewezen.

Hiermede achtten Oranje en zijne vrienden niet alles gedaan te hebben, maar gaven in een vertoog aan de landvoogdes te kennen, dat zij voortaan niet meer in den raad zouden verschijnen, zoolang de kardinaal daarin zitting had. 2)

Het gezag van den kardinaal begon te wankelen, en de landvoogdes, die zelve wellicht de heerschappij van Granvelle moede was, zond haren secretaris Armenteros naar Spanje om den koning beter mondeling van alles te onderrichten. Zij gelastte hem aan den koning mede te deelen, hoe in de maand Juli de prins van Oranje, de markgraaf van Bergen en de graven van Egmond, Hoorne, Mansfeld en van Megen bij haar gekomen waren en de prins van

---

1) Beaufort.
2) Bor.
3) Strada.

Oranje uit aller naam het woord voerende, geklaagd had over den tegenwoordigen kommervollen toestand des lands, dat de soldij, aan het krijgsvolk verschuldigd, niet werd betaald; dat de rentmeesters van den koning zoodanig in schulden waren vervallen, dat men vele kooplieden en bankiers niet kon voldoen, hetgeen van hen was opgenomen; dat onder alle standen ontevredenheid en gemor heerschten, alles voortkomende uit den kwaden raad en de verkeerde behandeling van den kardinaal van Granvelle en zijne aanhangers en hij daarom met zijne vrienden besloten had, niet meer de zittingen van den raad van State bij te wonen, om niet verantwoordelijk te zijn voor de onwettige daden, welke in den raad tot nadeel van 's konings dienst en van het land werden besloten. Hierbij had nog de graaf van Egmond gevoegd: Dat zij niet gezind waren, hun goeden naam en het vertrouwen der Nederlanders te verliezen, dewijl het klaar bleek, dat zij, als leden van den raad, niets ter wereld ten dienste van het volk konden verrichten.

Dit alles moest Armenteros den koning bekend maken en nog in het geheim er bijvoegen, dat de kardinaal zich niet meer veilig kon rekenen, naardien Egmond haar had te verstaan gegeven, hoe het door zijn goede voorzorg was, dat de kardinaal nog leefde, doch hij zich niet langer met zijne veiligheid wilde bemoeien.

»Het is wel te vermoeden," zegt Beaufort, »dat de gouvernante het gevaar van den kardinaal veel grooter heeft gemaakt, dan het inderdaad was, om alzoo den koning te bewegen hem terug te roepen. Misschien, dat de graaf van Egmond de gouvernante vrees heeft willen aanjagen, naardien het nooit gebleken is, dat de Nederlandsche heeren, die te veel edelmoedigheid hadden, het op het leven van den kardinaal zouden hebben toegelegd."

Na Armenteros gehoord te hebben, zond de koning een vermaning aan Oranje, Egmond en Hoorne, om hunne plaatsen in den

raad te hernemen, tot hij de grieven tegen den kardinaal zou onderzocht hebben.

Nogmaals zon de prins op middelen, om zoowel de landvoogdes als Granvelle tegen te werken. Zeer goed wetende, dat de koning afkeerig was van een vergadering der Algemeene Staten, ofschoon de Nederlanders die vergadering beschouwden als het voornaamste bolwerk hunner vrijheid, wilde hij met een voorstel ter bijeenroeping dier Staten beiden in het nauw brengen. Stond de landvoogdes die vergadering toe, dan was hij zeker, dat door zijn aanzien en invloed het den kardinaal en zijnen aanhangers zoo bang om het hart zoude worden, dat zij zouden wenschen Nederland verre achter zich te zien; weigerde zij, ook dan was hij zeker, dat Granvelle nog meer de gehate man zou wezen.

Naardien de negen jaren bijna verstreken waren, gedurende welke den koning eene jaarlijksche som ter betaling der gemaakte onkosten voor de krijgstoerustingen tegen Frankrijk en het verder onderhoud der troepen was toegestaan, moest op nieuw in de geldelijke opbrengsten en belastingen worden voorzien. Daartoe stelde de prins een vergadering der Algemeene Staten voor. Niet weinig was Granvelle met dit voorstel verlegen. Hij wist het wel, hoe de koning over die vergadering dacht, maar prins Willem wist ook het hoe en waarom. Had de prins met kracht van redenen zijn voorstel verdedigd 1), met niet minder kracht werd het door Granvelle bestreden 2). De landvoogdes weigerde hare toestemming te geven en om alle aanzoek voor goed af te snijden, verklaarde zij ronduit, dat de koning uitdrukkelijk verboden had gedurende zijne afwezigheid de vergadering der Algemeene Staten toe te staan.

Een misdaad was het in de oogen van Granvelle en derhalve

---

1) Zie van der Haer. lib. I. kap. 21.

2) Zie de Beaufort bl. 328 vv.

ook in die des konings te durven spreken van een vergadering der Algemeene Staten. De koning zou het ook niet vergeten.

Oranje, Egmond, Hoorne, Hoogstraten, Bergen, Brederode en Montigny sloten daarop een verbond tegen den kardinaal, waarvan de kardinaalsgezinden veel ophef maakten, terwijl zij het deden voorkomen, als ware er een samenzwering tegen den koning gesmeed. Granvelle, steunende op de gunst van zijn meester, bekreunde zich daarom niets, maar zag met nog meer minachting op de Nederlandsche edellieden neder. Toch zou er iets gebeuren, dat hem in 't hart moest treffen. 't Zou de laatste slag zijn, die hem werd toegebracht.

Er is feest ten huize van Gaspar Schetz, heer van Grobbendonk, tresorier van Brabant. Egmond, van Bergen, Montigny en andere edelen behooren onder de feestgenooten. 't Gaat er vroolijk toe onder den maaltijd, zooals trouwens in dien tijd het gebruik was. Over allerlei onderwerpen loopt het gesprek, en dat Granvelle niet vergeten werd, is natuurlijk. Ook scherts ontbreekt niet, al zou het zijn over de kleederdracht van de knechts der adellijke heeren. Een van het gezelschap — wie is ons onbekend, want dit meldt de geschiedenis niet — maakt aanmerking over de groote kosten, welke de Nederlandsche heeren zich omtrent de kleeding getroosten, terwijl de Duitsche heeren hunne knechts het geheele jaar door laten loopen in een effen wollen gewaad, alleen op de mouwen geboord. Die penningen — zoo ging hij voort — konden beter besteed worden tot het houden van paarden, die men in den oorlog gebruiken kon.

Die woorden hadden veel van een voorstel, dat in omvraag moest gebracht worden. Bij velen, ja bij allen vond het voorstel ook goedkeuring, wanneer dan slechts al de adellijke heeren het voorbeeld volgden, opdat men niet den een of ander van gierigheid of groote zuinigheid zou beschuldigen. Men vond goed te loten, wie de kleederen zou bestellen en het lot viel op Egmond. Deze zou de kleeding uitdenken en den toon aan al de anderen

geven. Niet lang duurde het, of zijn bedienden verschenen in grof donkergrijs laken gekleed, geheel van alle versierselen ontbloot; doch te meer vielen de lange afhangende mouwen of vleugels in het oog, opgesmukt en versierd als zij waren met allerlei teekens en zinnebeelden, vooral de daarop geborduurde zotskappen. Nauwelijks waren de bedienden van Egmond, aldus uitgedost, gezien, of de kleermakers te Brussel hadden geen handen genoeg om zulke kleedingstukken zoo spoedig te vervaardigen, als er vraag naar was.

Het was voorwaar geen toeval — al had het dien schijn — dat het voorstel van den vroolijken dischgenoot aan de tafel van Grobbendonk in praktijk werd gebracht. Wel degelijk had men het oog op Granvelle, die, door de weelderige liverei zijner bedienden, de Nederlandsche edelen naar de kroon wilde steken. Het volk begreep het ook wel, dat de adellijken een tegenhanger van Granvelle's liverei wilden vertoonen en het maakte zich vroolijk over de aangebrachte zotskappen. Ook de landvoogdes maakte er zich vroolijk mede, maar wie niet lachte, was Granvelle. Hij schreef er over naar den koning en spoedig kwam er bericht uit Spanje, dat de liverei verdwijnen moest. Aan Margaretha werd door den koning bevolen, die kleeding te verbieden en nu verbeeldde zich de landvoogdes dat de roomsche godsdienst in den persoon van den kardinaal gehoond was. Zij ontbood Egmond bij zich, gaf hem 's konings ongenoegen te kennen en gelastte hem, die liverei af te schaffen of ten minste te wijzigen, hem tevens hare verwondering te kennen gevende, dat een man van zijn stand en jaren zich met zulke dwaasheden inliet. Egmond verontschuldigde zich zoo goed hij kon, zeggende, dat het niet was geschied om den kardinaal of iemand anders te honen. De zotskappen verdwenen en een bundel pijlen, als zinnebeeld der eendracht, met het opschrift: »Concordia res parvae crescunt" kwam in de plaats. Had de zotskap spotternij

en boertige aanmerkingen uitgelokt, door ernst werden zij vervangen. Ook ernstige aanmerkingen bleven niet achter. Zag men in den bundel pijlen een verbond der edelen tegen den kardinaal en zijne aanhangers, Egmond ontkende dat en verschoonde zich hiermede, dat de bundel pijlen de eendracht der edelen tot 's konings dienst aanwees.

Maar het bleef niet bij de kwellingen door de liverei en den bundel pijlen, het vernuft der rederijkers en van anderen had zich ook gespitst, om Granvelle in een bespottelijk licht te stellen. Dat alles was te veel voor zijn hoogmoedig hart. Kon hij zich verharden in den tegenstand die hem geboden werd, alle moeielijkheden en gevaren trotseeren, deze pijlen op zijn hart afgeschoten, gaven hem pijn, want zij kwetsten zijn trotschheid. Hij trok zich terug naar Mechelen, en nauwelijks had hij Brussel verlaten, of Oranje en Egmond namen weder zitting in den Staatsraad.

Granvelle zag zeer goed, dat donkere wolken boven zijn hoofd samenpakten. Hij wilde die bezweren, al zou hij zich ook vernederen, diep vernederen moeten voor hen, die hij nog niet lang geleden met de diepste minachting bejegend had. Het zou de eerste maal niet wezen, dat hoogmoed door verachting tot laagheid komt. Granvelle deed eene poging om zich met den prins van Oranje te verzoenen, opdat hij in het land en in zijn staat mocht blijven, ja, hij liet niet alleen den prins en Egmond verzoening aanbieden, maar verootmoedigde zich zoodanig, dat hij elke tegemoetkoming aanbood, zelfs bereid zijnde op zijne knieën te vallen en om vergeving te bidden, ingeval hij iets tegen hen misdaan mocht hebben 1). Oranje liet zich echter door Granvelle niet verschalken, dewijl hij op diens belofte en verzoening niet vertrouwde.

1) Reid 1 B.

Granvelle alzoo ziende, dat hij den storm niet bezweren kon, en het met zijn gezag in de Nederlanden gedaan was, vond het geraden zelf zijn ontslag aan den koning te verzoeken en met ernst daar op aan te dringen. En de koning? Eindelijk liet hij den kardinaal los. Gehaat, bespot, veracht en verlaten maakte deze zich gereed het land te verlaten onder voorgeven aan de landvoogdes, dat hij van den koning verlof had gekregen zich met zijn broeder, den heer van Chantonnay, naar zijne geboorteplaats in Bourgondië te begeven, ten einde zijne oude, zieke en zwakke moeder te bezoeken.

Op den 5den Maart (1564) schreef de prins aan zijn broeder Lodewijk:

»Het is thans vast en zeker, dat onze man vertrekt. God geve hem zulk een langen weg, dat hij nimmer terugkeere." Vijf dagen later vertrok Granvelle tot niet geringe blijdschap van zoovelen, ook van de landvoogdes, die gaarne van zijn opzicht wenschte ontslagen te zijn.

Het was de tweede overwinning door Oranje behaald. De Spaansche krijgsknechten en Granvelle zijn vertrokken; de derde strijd — vrijheid van godsdienst te verwerven — staat hem te wachten. Zal hij nogmaals overwinnaar zijn? Hij weet het niet, maar dit is hem duidelijk, dat, heeft hij Granvelle overwonnen, hij in diens meester een machtigen vijand heeft teruggevonden, die hem een doodelijken haat gezworen heeft. En ook Granvelle zelf, al heeft hij het veld moeten ruimen en veel moeten achterlaten, hij heeft met zich genomen een hart vol wraak, dat te zijner tijd zijn fiolen van gramschap zou uitstorten. Het heengaan van Granvelle bevrijdde Oranje noch Nederland voor zijn booze aanslagen. Naar Spanje geroepen, werd hij door den koning in gewichtige bedieningen gesteld, stond in hoog aanzien en had, daar hij een onbepaald vertrouwen bleef genieten, ruimschoots gelegenheid Filips van Oranje en Nederland te vervreemden,

afkeerig te maken, en bij voortduring werkzaam te zijn om Nederland in een poel van jammeren te storten.

Dat alles kon Willem van Oranje vooruit berekenen. Voor zijn verstand kon het geen geheim wezen, dat Granvelle aan hem en aan de Nederlandsche edelen de ellende zou toeschrijven, welke hier gevonden werd; dat zij de oproermakers zouden genoemd worden, op wier aanstoken het volk zich steeds onhandelbaarder toonde, en derhalve geen genade in de oogen des konings zouden vinden. Hij wist, dat een zware strijd stond gestreden te worden; maar hij nam de worsteling aan, straks uit geheel andere beginselen, dan waaruit hij den strijd tot dusverre gevoerd had. Het zou een worsteling zijn, die bloed en tranen, die zijn leven kosten zou, maar om als overwinnaar te sterven. Dan zou het zijn:

»Na tsuer sal ick ontfangen
Van Godt myn Heer, dat soet;
Daer na so doet verlanghen
Myn vorstelick ghemoet."

TUSSCHEN TWEE VUREN.

»'t Is langer geen tijd om te veinzen. Zonder eenige terughouding moet men den koning den staat van zaken blootleggen, die onmogelijk zóó kan voortduren. Ten opzichte van den godsdienst is hier zooveel voorgevallen, is hier en elders zooveel beweging en verandering, dat, bij het diep verval der geestelijkheid er niet aan gedacht kan worden, den alouden godsdienst met geweld te handhaven. Noch plakaten, noch inquisitie, noch bisschoppen zullen daartoe in staat zijn. De koning moet het weten, dat de ingezetenen niet langer verdragen kunnen, dat de rechtsbedeeling aan zedelooze rechters blijft toevertrouwd, die elkander vijandig zijn en zich voor geld laten omkoopen. De koning moet het weten, dat de drie raden, aan welke 's lands bestuur is opgedragen, elkander van alles onkundig houden, en ieder van deze de palen van zijn gezag te buiten gaat. Hierin kan niet worden voorzien, dan door deze onderscheidene raadsvergaderingen tot éene, den Raad van State, samen te smelten. Deze moet met onderscheidene mannen van aanzien vermeerderd worden, mannen, die het vertrouwen des volks genieten. De koning dwaalt, zoo hij denkt, dat de besluiten

der Trentsche kerkvergadering, die zelfs door katholieke Duitsche vorsten verworpen werden, hier te lande zullen worden aangenomen. Den koning moet men onder het oog brengen, en volstrekt onder het oog brengen, dat hij beter zou doen met toe te geven, de gestrenge plakaten te vernietigen, ten minste te matigen. »Wat mij betreft," sprak de prins, »ik zal in het katholieke geloof volharden, maar ik kan niet goedkeuren, dat de vorsten over de zielen der menschen heerschen willen en hun de vrijheid van geloof en godsdienst ontnemen" 1).

Dat was mannentaal van Willem van Oranje, vrijmoedige, ronde taal, die men in den Raad van State niet gewoon was te hooren. 't Was reeds lang *in* zijn hart geweest, met nadruk te spreken, nu moest het hem *van* het hart. Geen wonder dat de landvoogdes ontstelde en Viglius zich een beroerte op den hals haalde. Maar waarom zulk een taal?

Spoedig bleek het, hoe goed het vertrek van Granvelle was. »Al juichten zijne vijanden als schooljongens, die van een strengen meester ontslagen waren" zooals Viglius beliefde te zeggen, ook de landvoogdes zelve was verheugd van hem bevrijd te zijn. Oranje, benevens Egmond en Hoorne, waren nu in den Staatsraad teruggekeerd, onder de uitdrukkelijke voorwaarde, dat Granvelle niet, zooals het gerucht wilde, zou terugkeeren. Den koning werd bericht gezonden, dat zij hunne plaatsen in den Staatsraad hernomen hadden, waarbij Oranje nog een afzonderlijken brief voegde, waarin hij den koning verzocht geen geloof te slaan aan alles wat men hem ten laste legde, ten einde hem in een ongunstig licht te plaatsen, betuigende, dat hij als een goed en getrouw dienaar, de voetstappen zijner voorouders, tot 's konings dienst, zoude drukken. Voorts verzocht hij 's konings

1) Beaufort, bl. 386.

tusschenkomst ten behoeve van zijn prinsdom Oranje, 't welk in gevaar was voor hem verloren te gaan. 1)

De sluwe koning antwoordde hem, dat men niets te zijnen nadeele gezegd had en hij hem voor een getrouw dienaar hield.

Dat het den prins van Oranje ernst was, toen hij schreef: »Met ziel, lijf en goed wil ik uwe majesteit dienen," bewees hij, toen hij met zijne vrienden gansche nachten arbeidde tot welzijn zijns konings en diens onderdanen. Hierbij vergat Oranje niet het doel, hetwelk hij steeds voor oogen hield. Om dat doel — vrijheid van godsdienst, al ware 't dan ook, mindere strengheid in de handhaving der plakaten — te bereiken, trachtte hij Barlaimont in een vijand der inquisitie te herscheppen, doch het was vergeefsche moeite. Ook had hij de hulp van den geheimen raad, den uitvoerder van de koninklijke bevelen, en die van den raad van finantiën noodig. Ja, hij kreeg in spijt van de kardinaalsgezinden veel vrienden, die het met hem eens waren, doch die staatslichamen op zijne zijde te krijgen, was een vergeefsche arbeid. En toch steeg de raad van State door zijn invloed al meer en meer in aanzien. Zaken, uitsluitend bij den geheimen raad of bij dien van finantiën te huis behoorende, werden in den raad van State behandeld, zelfs smeek- en verzoekschriften werden tot dien raad gericht. Het was voor de kardinaalsgezinden om van spijt te barsten, vooral ook, omdat de landvoogdes, vroeger onder de macht van de consulta, het niet meer geraden vond, met Viglius en Barlaimont afzonderlijk te onderhandelen. De laster had spoedig iets gevonden, om Oranje in een hatelijk daglicht te stellen: hij was de man, die met Egmond zich een aanhang poogde te maken, om Nederland als een buit onder elkander te deelen. Zij werden dus van niets minder dan hoogverraad beschuldigd.

Het ongerijmde dezer aantijging behoeft nauwelijks wederleg-

---

1) Hooft 2 B.

ging. Slechts ééne vraag: indien er eenige waarheid in dit zeggen geweest is, zou Egmond dan ooit den moed gehad hebben naar Spanje te gaan?

Slaagde de prins alzoo in de uitbreiding van het gezag van den raad van State, het kon niet missen, of naar die mate moest ook zijn invloed naar buiten toenemen. Al was het dan ook slechts voor korten tijd, de vervolgingen hielden op. De zoo gevreesde macht van de inquisiteurs kwam in sommige plaatsen geheel in verachting. De prins wist het zoo aan te leggen, dat de gevangenen of bij oogluiking ontsnapten of werden vrijgesproken, en dikwijls ontzag hij zich ook niet, openlijk voor de vrijlating van den ter dood veroordeelde te spreken. Getrouw werd hij hierin door zijne vrienden bijgestaan. Brederode en Floris van Palland verstoutten zich zelfs de gevangenen met geweld uit de handen der inquisiteurs te verlossen 1).

Werd het gezag zoo in het kerkelijke miskend, ook in de burgerlijke zaken was dit het geval. Dit had de scherpziende Oranje voorzien, en toch, hij moest het toelaten. Het moest immers tot een crisis komen, zouden de geloofsvervolgingen geheel gestaakt worden.

Maar wat gebeurt? Een koninklijke brief vermeldt, dat de besluiten van het concilie van Trente zullen worden afgekondigd en aangenomen.

Het concilie van Trente! Loodzwaar valt dit bericht op de ziel van Oranje. Zal dan Nederland ten eeuwigen dage gedoemd worden tot een openbaar schavot? Zal dan de kaart van Nederland een doodenregister van den beul zijn? Met zwarte kleuren schetste hij der landvoogdes de gesteldheid van Nederland als wanhopig. Hij spoorde haar aan tot het uit den weg ruimen der zwarigheden.

1) Beaufort 4e B. 371 naar Burgundus lib. 2. p. 63.

Hij wees haar op den godsdienst, op het rechtswezen, op den staat der geldmiddelen, drie zaken, die in den hachelijksten toestand verkeerden en voorziening vereischten.

Van alle kanten met een tal van smeekschriften bestormd, wist Margaretha niet wat aan te vangen. Zij werd bevreesd.

»Een gezantschap naar Spanje", zegt Oranje, »dat den koning mondeling op de hoogte brengt, hoe de zaken staan."

»Geen gezantschap," beweren de kardinaalsgezinden. »Handhaving der plakaten; nakoming der besluiten van het Trentsche concilie en alles zal goed gaan."

De prins en de zijnen behielden het veld. Nogmaals behaalden zij de overwinning: Egmond zou naar Spanje gaan.

De volmacht door Viglius opgemaakt, beviel Oranje niet: zij bevatte holle klanken zonder gehalte. Wat moest Egmond met zulk een volmacht uitvoeren? Toen was het, dat Oranje, in vuur ontstoken, zijn mannentaal deed hooren, die èn de landvoogdes èn Viglius èn alle kardinaalsgezinden in verwarring bracht.

Egmond ging, om ten hove gevierd, gevleid, geblinddoekt te worden. Aan persoonlijke gunst scheen het hem niet te ontbreken. Een geschenk van *f* 50.000 bovendien en schoone beloften voor zijne kinderen moesten Egmond geheel en al in bedwelming brengen. Na verloop van vier maanden kwam hij terug, en nog immer onder den indruk van den slaapdrank hem aan de lippen gezet, moet de goedhartige Egmond in den Staatsraad breed uitmeten, al wat de koning hem gezegd had van zijne liefde tot de Nederlanders, van zijne mondelinge toezegging, dat hij zich naar het verzoek der Nederlanders zou neigen, met belofte van een spoedige schriftelijke lastgeving, ook van de genade hem bewezen: hoe zelfs de koning hem de eer geschonken had, de geleider te zijn van Alexander Farneze, zoon der gouvernante.

Wie ook verrukt mocht zijn, Oranje nog niet. Hij weet, dat het alles geen goud is, wat er blinkt. Maar hoe werd hij verontwaar-

digd, toen het schriftelijk antwoord des konings het tegendeel bevatte van alles, waarmede hij Egmond gepaaid had.

Wat was er ook van een dweepzieken koning te verwachten, die voor een kruisbeeld nedervallende, had uitgeroepen: »Ik smeek U, God Almachtig, dat Gij mij nimmer zoo diep laat vallen, heer te zijn over menschen, die U verachten!" van een man die kon schrijven: »Wat den godsdienst betreft, liever zou ik honderdduizend levens missen, dan daarin eenige verandering te gedoogen" en die daarom ook maatregelen kon verordenen, waardoor het land nog meer in bloed èn vuur èn rookdamp gehuld zou worden.

Hevige tooneelen volgden. Egmond moest openlijk het verwijt van Oranje aanhooren, dat hij meer op zijn eigen dan op het algemeen belang gelet had en door dat eigenbelang zich had laten bewierooken, om van gansch Nederland een moordhol te maken. En Egmond? Ook hij was diep getroffen. Luide klachten hief hij aan over de trouweloosheid des konings.

Ingevolge het bevel van Filips riep de landvoogdes eenige bisschoppen, godgeleerden en raadsheeren te Brussel bijeen. Hun gevoelen, na 't lezen van 's konings brief schriftelijk uitgedrukt, ademde geheel den geest van Filips. Het stuk kon dan ook in Oranje en zijne vrienden geen verdediger vinden. Het werd naar Spanje gezonden. Ook een brief van Egmond ging daarheen, waarin hij zich bitter beklaagde, dat de koning hem tot een leugenaar gemaakt, hem in verdenking en wantrouwen gebracht had.

»De bevelen des konings moeten onmiddellijk gehoorzaamd worden. Aan bisschoppen, abten, geestelijken, gerechtshoven, hoogescholen èn stedelijke regeeringen moet onverwijld worden aangeschreven, dat zij zich naar de voorschriften des konings te gedragen hebben" was het advies van den geheimen raad, toen nog latere brieven van den koning op hangen en branden aandrongen, toen hij op den 17den October op de klachten van Egmond schreef,

dat het nooit zijn bedoeling geweest was, de inquisitie af te schaffen. Integendeel, de plakaten moesten door de inquisiteurs streng gehandhaafd worden. Wel had hij met Egmond over *verandering* gesproken, doch die moest daarin bestaan, dat men de ketters in 't geheim, niet openlijk zou ter dood brengen.

»'t Bevel des konings moet worden uitgevoerd." Ook dit sprak Oranje. Hij was nu eenmaal ten volle overtuigd, dat 's konings wil onverzettelijk, dat er op geen genade te hopen was. Uitvoering, strenge naleving zijner verordeningen zou wellicht het eenige zijn, om zijn halsstarrigheid te buigen, want een dreigende beweging des volks *moest* volgen, het kon niet anders.

Viglius begreep deze geheime gedachte des prinsen en verzette zich daarom met alle kracht tegen de openbaarmaking van 's konings wil, doch hij moest den welsprekenden Oranje het veld laten behouden. Ingevolge 's prinsen raad nam de landvoogdes het besluit aan alle stadhouders en overheden brieven af te vaardigen, waarin de aanneming en invoering der besluiten van het Trentsche concilie en de strengste handhaving der inquisitie bevolen werd.

»Het groote treurspel" door den prins voorzien, werd opgevoerd. Groote opschudding in het land was het gevolg van het bevelschrift. In gezelschappen, in de herbergen, op de straat, overal waren de bevelen des konings het onderwerp der gesprekken. Schot- en schimpschriften werden in menige aangeplakt en rondgestrooid. De koning zelf bleef niet gespaard. Verzoek- en smeekschriften werden tot Oranje gericht, om zijn hulp en bescherming in te roepen. De hervormden zonden hunne belijdenis in druk naar den koning, om hem in staat te stellen, die te onderzoeken en hem te doen zien, dat zij geene strafschuldige menschen waren. Hun goede verwachting werd bedrogen.

Nog immer poogde Oranje langs den minnelijken weg tot een oplossing van het groote vraagstuk te komen. Zijn broeder Lode-

J. C. Leich del.

Chromolith Emrik & Binger.

EENE BIJEENKOMST TE SPA DIE AANLEIDING GAF TOT HET VERBOND DER EDELEN.

wijk, meer driftig en voortvarend, meende dat de tijd van handelen gekomen was, en niet lang daarna was het verbond der edelen tegen de Spaansche inquisitie tot stand gekomen. 't Was rechtstreeks tegen de oogmerken van den prins, die zorgvuldig wilde vermijden, wat het volk in opstand zou kunnen brengen en den koning recht geven geweld te gebruiken. Ook wist hij, dat, bij de talrijkheid der bondgenooten, weinig op de duurzaamheid van het bondgenootschap te rekenen viel. Zijn invloed, als hoofd en leidsman, ging te niet. 1) Dat hij van het ontstaan van het verbond kennis gedragen heeft, kunnen wij wel als zeker aannemen. Dat graaf Lodewijk, met Brederode het hoofd van het verbond, zonder voorafgaande kennis zijns broeders zou gehandeld hebben, is zeer onwaarschijnlijk 2), doch de prins kon hier tegen den stroom niet oproeien. Hij zelf verklaarde in 1567 »dat het verbond buiten zijn raad en voorkennis gesloten was," doch hiermede zal hij niet bedoeld hebben, dat hij er onderhands niets van geweten heeft. Doch welke redenen zouden den prins bewogen hebben, geen deel in de onderneming zijner vrienden te nemen? Juist, omdat in de akte van het verbond van feitelijk verzet werd gewaagd; omdat hij als stedehouder des konings en raadsman der landvoogdes door zijn eed weerhouden werd van alle onwettige daden; omdat hij van het verbond weinig goeds verwachtte. Hij wenschte, dat men tot een geloofsvrede, zooals die in Duitschland bestond, mocht geraken, maar langs den wettigen weg, niet langs dien van oproer en geweld. Daarom wilde hij een bijeenroeping van de Algemeene Staten, welke hij door tusschenkomst van den Raad van State en van de vliesridders hoopte te verkrijgen. Dat was de bevoegde macht om geweld te gebruiken, wanneer dit niet anders kon en een gansch volk met halsstar-

---

1) Gr. v. Pr. Handboek.

2) Beaufort 435.

righeid onthouden werd, waarop het recht had. Het verbond der edelen nogtans deed zijne pogingen schipbreuk lijden, het hecht werd hem uit de handen genomen.

Hierdoor was natuurlijk zijne stelling zeer moeielijk geworden. Wel is waar, beide partijen stelden prijs op zijne medewerking, maar geen van beide had vertrouwen in hem; de landvoogdes niet èn wegens zijne verdraagzaamheid jegens de hervormden, èn omdat hij, zoo niet willens en wetens, althans door de strekking van zijn vroeger gedrag, als de hoofdaanlegger der beweging aangemerkt werd; de verbonden adel niet, omdat hij geenszins tot goedkeuring van een heftigen stap kon worden overgehaald 1).

De valsche stelling, waarin hij zich geplaatst zag, noodzaakte hem zich aan het bewind te onttrekken, van het staatstooneel verwijderd, den loop der zaken gade te slaan en af te wachten de dingen, die komen zouden. Hoorne volgde zijn voorbeeld. Egmond niet. Deze onttrok zich aan het driemanschap. Zooveel te dreigender de toestanden werden, zooveel te nauwer sloot hij zich aan het hof aan. Hij dacht aan zijne kinderen, aan zijn eigenbelang, maar hij zou zich bedriegen, al meende hij met den koning op een goeden voet te staan.

Intusschen zat Oranje niet stil. Door zijn broeder Lodewijk werkte hij in Duitschland. Geheel het vertrouwen zijns broeders genietende, had Lodewijk zich geheel aan den dienst des prinsen en aan de hervormde kerk gewijd. Als een volmaakt ridder van zijn tijd, zoodanig zelfs dat Walsingham, ambassadeur van koningin Elisabeth, getuigde nooit volmaakter ridder gezien te hebben, telde hij onder den Nederlandschen adel vele vrienden. Hij had onder leiding van Egmond den krijgsdienst geleerd en te St. Quentin zijn heldenaard getoond; zijn broeder had hem in

1) Gr. v. Pr. Handboek

de geheimen der staatkunde ingewijd. Met vlijt had hij te Straatsburg en te Geneve de wetenschappen beoefend. Wel ter tale, minzaam in den omgang, wist hij ieders toegenegenheid te winnen, doch wat boven alles zegt, hij was godvreezend en was in de hand Gods zijn ouderen broeder, wiens belangen hij met hart en ziel was toegedaan, tot zegen.

Graaf Lodewijk voldeed aan den last hem opgelegd. In gezelschap van den graaf van Schwartzenburg, 's prinsen schoonbroeder, van George van Holl en Herman van Westerholt, twee Duitsche veldoversten, kwam hij in de Nederlanden terug.

De prins, er op bedacht aan het verbond der edelen een zoo mogelijk gunstige wending te geven, verzamelde zijne vrienden te Breda om zich heen. Wij zien daar bij hem behalve de genoemde heeren, den heer van Brederode, de graven van Megen, van Hoorne en Hoogstraten, de heeren van Dandelot, van Vilers, van Boxtel, van Tholouse en andere. Oranje weet Hoogstraten te beduiden, dat deze het gezelschap benevens Egmond en den markgraaf van Bergen ter maaltijd noodigt. Het geschiedde. Oranje wil den maaltijd aan een staatkundig doel dienstbaar maken en hen vooral aansporen den gematigden en wettelijken weg te bewandelen. Hij wenscht dat de edelen, in plaats van zich feitelijk te verzetten, een verzoekschrift zullen inzenden, om aan de uitvoering der plakaten een einde te zien. Gedeeltelijk zijn zij het met zijne zienswijze eens, doch willen zich niet bepalen tot eene eenvoudige inzending van een geschrift: zij verlangen dit op een plechtige wijze aan te bieden, om door hunne groote opkomst indruk te maken.

Graaf Lodewijk werd belast met de opstelling van dit verzoekschrift, dat aan de goedkeuring der andere leden werd onderworpen. Veel harde uitdrukkingen werden door den prins gewijzigd, die zijn broeder vooral op het hart drukte, alle heftigheid te vermijden en zich bij de overgave van het smeekschrift niet

door gewapende krijgslieden noch vreemdelingen te laten vergezellen.

Niet lang duurde het, of de landvoogdes droeg kennis van het voornemen der edelen. Niet alleen de graven van Egmond en Megen, te Brussel wedergekeerd zijnde, maakten haar daarmede bekend, maar ook Oranje achtte het zijn plicht dit niet te verzwijgen.

Het bericht deed de landvoogdes ontstellen. 't Was in haar oog een aanranding van 's konings gezag, rebellie, die ten doel had de regeering omver te werpen. Egmond mocht haar geruststellen en verzekeren, dat de edelen ten getale slechts van 4 à 500 en wel ongewapend zouden komen, de landvoogdes liet haar wacht aan het paleis versterken en ontbood in allerijl de stadhouders, de vliesridders en andere raadsheeren naar Brussel om met hen te beraadslagen, wat in deze omstandigheden gedaan moest worden.

»Een dergelijke vertooning is ongepast."

»Men behoeft niet met honderden te komen, om een verzoekschrift in te leveren."

»'t Heeft meer van dwingen dan van verzoeken."

»De poorten moeten gesloten, en de oproermakers des noods met geweld verdreven worden, om ze den hals te laten breken," zoo meenen de hertog van Aerschot, de graven van Aremberg, van Megen en van Mansfeld, Barlaimont en Viglius.

Maar Oranje heeft ook eene stem. Met kracht stelde hij zich tegen deze vertoogen. »Ten onrechte," zoo spreekt hij, »maakt men de edelen verdacht. Zij zijn lieden van bekende eer en trouw, sommigen aan mij vermaagschapt en anderen mij zeer goed bekend. Hard en onbetamelijk zou het wezen, indien men lieden van aanzien wilde beletten een smeekschrift te doen overgeven, wat aan den geringste in het land niet geweigerd wordt. Door zulk eene weigering zal de hertogin zich voor het geheele land hatelijk maken en de ingezetenen doen denken, dat de ooren

van den vorst voor rechtvaardige klachten en bezwaren gesloten zijn." 1)

Egmond steunde den prins en deed het gevaarlijke zien, wanneer men door dwangmiddelen te bezigen, de edelen zou willen verhinderen aan hun voornemen gevolg te geven.

Op de aanhoudende tegenstreving der kardinalisten nam Oranje nogmaals het woord, en beklaagde zich nadrukkelijk, hoe hij ontdekt had, dat eenige kwaadwilligen, vijanden van zijn geslacht, met den koning in overleg waren gekomen, om hem van kant te helpen, en dat de koning daartoe naar eene goede gelegenheid zocht. »Is dat de belooning voor mijne groote diensten den keizer en daarna den koning bewezen?" vroeg hij. Het was hier het beleedigd eergevoel, dat zich deed hooren, en veel moeite had de landvoogdes hem tot bedaren te brengen.

Hoe gaarne ook de landvoogdes den raad der kardinaalsgezinden zou opgevolgd hebben, zij durfde om Oranje niet, en ook de graaf van Egmond had op de hem gedane vraag, of hij ingeval van nood der landvoogdesse hulp zou bieden, geantwoord, dat hij nimmer ten gunste van inquisitie en plakaten het zwaard zou trekken.

Het verzoek der edelen was niet te keeren. Het was een drukte en een gewoel tegen den avond van den 3en April 1566, toen zooveel edelen de hofstad Brussel binnenreden met de twee ridderlijke mannen, Lodewijk van Nassau en Hendrik van Brederode, aan het hoofd. Op Vrijdag den 5en te 12 ure, het uur door de landvoogdes bepaald, trok de stoet in luisterrijken optocht door Brussels straten naar 't paleis der landvoogdes. Had deze het middaguur, wanneer elk aan tafel zat, uitgekozen, om alles stil te doen afloopen, dan had zij zich deerlijk bedrogen, want de zaak, die ruchtbaarheid genoeg gekregen had, lokte de burgers

1) Beaufort.

van den maaltijd naar de openbare wegen, om door handgeklap en gejuich hunne goedkeuring te kennen te geven.

De raadzaal binnengekomen, schaarden de edelen zich om den zetel van 's konings vertegenwoordigster. Ook Oranje was daar tegenwoordig. De ontstelde landvoogdes moest door het bekende woord van Barlaimont: »het zijn maar geuzen," tot kalmte gebracht worden. Onder een schoone aanspraak reikte Brederode het smeekschrift 1) over. Zij nam het aan, om het in overweging te nemen. En *hoe* was haar antwoord? Gematigd; en dit was almede aan Oranje te danken: hij had gematigheid aanbevolen, waar een Megen gestraft wilde zien en een Barlaimont stokslagen wenschte toe te dienen. Doch *wat* was haar antwoord? Zij kon de plakaten tegen de ketters niet intrekken, dat moest de koning doen, maar zij zou bevel geven, dat men in het straffen met matiging zou te werk gaan, totdat de koning in de zaak een beslissing genomen had. Wij weten met welken naam het volk weldra die »moderatie" noemde en inderdaad waar het hangen en branden immer voortging, verdiende zulk een matiging met recht den naam van »moorderatie."

Het was ten huize van Kuilenburg, dat de edelen het antwoord der landvoogdes inwachtten. Weinig kon Kuilenburg vermoeden dat zijn woning het eenmaal ontgelden en Alva in de plaats daarvan een schandzuil zou oprichten. Daar nam men den scheldnaam »geus" als een eeretitel aan, als het wachtwoord, de leus waaronder men zou strijden. Spoedig was het den edelen duidelijk, dat hun poging tot geen gunstigen uitslag geleid had, waarom zij Bergen en Montigny naar Spanje zonden, helaas, om nimmer hun vaderland weder te zien.

De belofte der landvoogdes had hen stoutmoediger gemaakt. Kwamen de hervormden vroeger in het geheim bij elkander, nu

---

1) Te vinden in de archives van Gr. v. Pr.

deed men dit in het openbaar onder den blauwen hemel. Maar wat een teleurstelling en schrik, toen gevangenneming en terechtstelling als weleer aan de orde van den dag waren. Was dat de moderatie van de landvoogdes, die met alle geweld de godsdienstoefeningen verbood, die het doodvonnis uitsprak over elken predikant, welken men in handen kreeg? Had zij, de trouwelooze, niet beloofd, dat er geene doodstraffen zouden plaats hebben tot zoolang de koning in 't stuk van godsdienst zou hebben voorzien? Was het dan ook te verwonderen, dat men gewapend ter preek ging, om voor overval beveiligd te zijn of zich te kunnen verdedigen? Was het ook te verwonderen, dat er meer en meer gisting in het land kwam? Oranje voorzag dit en hield daarom sterk bij de landvoogdes aan, om uit zijne bedieningen ontslagen te worden; dit verzoek richtte hij ook schriftelijk tot den koning, doch het van de hand werd gewezen 1).

Niet minder dan het volk waren de edelen verontwaardigd over het gedrag der meineedige landvoogdes. Een plan van samenkomst werd beraamd. Men had plan te Antwerpen te vergaderen, doch van dit voornemen zag men op ernstig aanraden van den prins af en nu werd St. Truien tot de plaats der bijeenkomst verkozen. Ongeveer 2000 edellieden, welke het compromis onderteekend hadden, vereenigden zich daar. Een stoute toon werd hier gevoerd, zoodat de landvoogdes op nieuw ongerust werd, en geen geringe spanning door het gansche land heerschte. Den hervormden werd bescherming toegezegd en hun de verzekering gegeven, dat niemand meer om het geloof zou vervolgd worden. Men sprak van maatregelen te nemen, om geweld met geweld te keeren. Men sprak van het werven van troepen, van het opnemen van geld.

En toch was die vergadering te St. Truien de eerste aanleiding

---

1) Bor. 2e B. p. 62.

dat het verbond der edelen te niet ging. Hoevele edelen toch waren er niet, die, daar het hun om de eere Gods niet te doen was, straks door Spaansch goud Spaansche harten zouden krijgen. Daarom zou God in dat verbond blazen en het uit elkander doen stuiven, opdat het schuim van het goud gescheiden, en het goud gezuiverd zou worden.

In den angst haars harten nam de landvoogdes de toevlucht tot Oranje en Egmond, niet omdat zij die het meest vertrouwde, maar omdat zij wist, dat de edelen in hen vertrouwen stelden. Als hare gevolmachtigden hadden beide mannen een samenkomst te Duffel met 12 afgevaardigden 1) der edelen met Brederode en Lodewijk aan het hoofd.

Had Oranje zich reeds veel moeite gegeven, de rust in het onrustige Antwerpen te doen wederkeeren, niet minder beijverde hij zich, de edelen tot gematigdheid en bedaardheid aan te sporen. Inderdaad hij was hier in een valsche stelling. Het bondgenootschap toch was hem niet onverschillig, te meer daar zijn broeder, aan wien hij wenken en vermaningen aangaande de te houden bijeenkomst gegeven had, in zulk een nauwe betrekking tot dat verbond stond. Was dan het gedrag van Oranje hier als dat van een dubbelhartig man, die ongestadig in zijne wegen is? Verre van daar. Als zaakwaarnemer der landvoogdes kon hij bij deze onderhandelingen niet anders dan uit naam en naar aanleiding van den geschreven lastbrief hem gegeven, spreken.

Veel kans scheen hij te hebben, in het doel en de wijze waarop dat doel bereikt moest worden, te slagen. Immers de koning had nog al in gematigde bewoordingen geschreven, ofschoon de Nederlanders weinig met zijn schrijven op hadden, naardien het dubbelzinnig en voorwaardelijk was. Wat schreef hij? »De pauselijke en op heden in werking zijnde inquisitie zou worden

1) Door de kardinalisten spottender wijze de 12 apostelen genoemd.

afgeschaft, en daarvoor de bisschoppelijke in de plaats gesteld, mits de nieuw benoemde bisschoppen overal werden toegelaten en gehandhaafd. Hij stond een verzachting der plakaten toe, mits het ontwerp daartoe eerst in den Spaanschen raad te Madrid goedgekeurd werd. Eindelijk beloofde hij een algemeene vergiffenis, zoodra de beide voorgaande punten naar zijn wensch geregeld waren 1). Een brief vol loftuitingen en betuigingen van vertrouwen voor Oranje was hierbij gevoegd. Om zijn vleitaal ingang te doen vinden, vermaande Filips den prins, op zijn broeder Lodewijk te letten, die zich te diep had gestoken in het werk, dat men hier dreef.

Oranje, wel wetende met wien hij te doen had, gaf nogtans de hoop niet op langs den zachten weg te verkrijgen, wat hij voor de Nederlanders recht en billijk achtte, maar daar werden eensklaps al zijne verwachtingen verijdeld. De beeldenstorm wierp al zijn plannen in duigen. Zoo koning Filips nog eenig vertrouwen in Oranje gesteld had, de laatste vonk van genegenheid werd nu uitgebluscht. Maar was Oranje dan ook schuldig? Slaan wij een oog op zijn karakter, op zijn godsdienstige denkwijze, op zijn staatkunde, dan is een enkel vermoeden reeds onteerend voor een man als Willem van Oranje. Hij zelf achtte het beneden zich, uitvoerig zich te verdedigen op de verdenking, welke op hem rustte. »Het is genoeg bekend," schreef hij, »hoe ik nimmer behagen had in zulk een wijze van handelen" 2). Aan zijn broeder Lodewijk schreef hij eenige dagen na het uitbarsten van den beeldenstorm: »Daar er zooveel gerucht wordt gemaakt van de ongeregeldheden en de plundering te Breda voorgevallen, en terwijl de meeste steden onder mijn bestuur er acht op zullen slaan, hoe men zich daar gedragen zal, zoo zou het wel noodig zijn op de een of andere

1) Bor en van Meeteren. 2e B.

2) Archives.

wijze met nadruk te werk te gaan; wellicht zal men zich dan voor 't vervolg wat rustiger houden. En wat het verlof betreft tot het prediken in de stad, waartoe zij een verzoekschrift hebben ingediend, zoo is 't u bekend, dat ik schriftelijke order heb van mijne meerderen, welke ik niet kan veranderen, hetgeen ik ook niet zou willen, ten einde geen voet te geven in mijne provinciën, die zeggen konden, dat als dit in mijne stad, waar ik leenman ben, wordt veroorloofd, zulks ook wel in de steden, waarvan ik 't bestuur heb, zal worden toegestaan, hetgeen mevrouw mij intusschen uitdrukkelijk verboden heeft" 1).

De Jezuïet Strada zou ons wel willen doen gelooven, dat de prins van Oranje, benevens de prins van Condé en de admiraal van Coligny de geheime aanstokers zouden zijn geweest der beeldstormerij, doch nimmer heeft hij dit met bewijzen kunnen staven. Maar waarom deelt ons Strada dan niet mede, dat volgens sommigen Filips zelf door zijne handlangers den beeldenstorm in het leven geroepen heeft, om langs dien weg zijn doel te bereiken?

En dat ook graaf Lodewijk beticht werd, behoeft nauwelijks te worden aangemerkt. Doch wat schrijft de prins van zijn broeder? »Ze hadden beter gedaan zoo vroom een ridder met vrede te laten, aangemerkt dat hij ongelijk meer eer waard is geweest, ja, vromer en oprechter christen dan zij zijn. En wij maken er niet meer van, dat ze hem voor een ketter schelden, dan onze Heer Jezus Christus deed, toen Hij, door even eerlijke lieden als deze zijn, voor een Samaritaan werd gescholden" 2). En Lodewijk zelf schreef aan zijn broeder Jan, vier dagen, vóór dat de kerkroof te Antwerpen aanving: »Aanstaanden Maandag komen al de heeren te Brussel, ten einde een besluit te

1) Archives.
2) Idem.

nemen, wat de hertogin op het door ons voor weinige dagen overgeleverde verzoekschrift zal antwoorden, van welk antwoord naast God, de gansche welvaart dezer Nederlanden zal afhangen. De almachtige God wil daartoe zijn zegen verleenen, opdat het zoodanig uitvalle, dat het goede vrucht geve; want aan den eenen kant trachten de papisten naar ons lijf en goed, en aan de andere zijde staat het te vreezen, dat de gemeene man, onder den dekmantel van godsdienst en predikatie, de teugels zoo ruim neemt, dat het eindelijk tot een oproer geraken moet. En daar ik dagelijks met hen te doen moet hebben, zoo is mijn zeer vriendelijk verzoek, of gij door uwe geleerden eens een kort vertoog wilt laten opstellen tot onderzoek, of de onderdanen in eene stad of dorp tegen den wil der overigheid, met een goed geweten prediken mogen, wanneer namelijk, de predikatiën in het open veld niet verhinderd worden? Ten andere, of de onderdanen met het prediken mogen voortgaan, al was ook door de Algemeene Staten besloten, dat hier geen andere godsdienst dan de roomsche mocht worden uitgeoefend? -- en wat van dergelijke zaken meer is, dewijl zij mij dagelijks voorwerpen: dat God meer gehoorzaamd moet worden dan de menschen, dat God beveelt zijn woord te verkondigen, dus dat men moet en zal prediken, ware ook de overigheid er geheel en al tegen, ja, moest men daarvoor ook het zwaard ter hand nemen" 1).

Schrikkelijke gevolgen zou die beeldenstorm hebben. Er kwam een algemeene verslagenheid, en men vreesde, dat overal oproer zou uitbarsten en het land tot regeeringloosheid vervallen. Hadden tot dus ver roomschen en onroomschen de handen tegen Spaansche dwingelandij ineengeslagen, nu vertrouwde men elkander niet meer, het onderling vertrouwen was weg. Tweedracht kwam in de plaats van eendracht.

1) Archives.

Niet het minst van allen was de landvoogdes geschrikt. Ofschoon Oranje en anderen de beeldstormers streng gestraft hadden, deed zij hun nogtans hevige verwijtingen. Zij schroomde niet hen verraders en oproermakers te noemen, ja, hen onder zulke namen bij den koning aan te klagen. En deze hield hen, benevens de edelen, die het compromis onderteekend hadden, voor de bewerkers van alle oproerigheden.

In den angst haars harten zou zij Brussel ontvlucht zijn, hadden Oranje, Egmond en Hoorne haar dit niet ten stelligste ontraden. En ook die goede raad werd later als verraad aangeteekend. In den nood deed zij iets, wat zij zeker wist, dat tegen de bevelen haars broeders zijn zou, ja, haar zelve tegen de borst was. Zij beloofde aan de edelen, indien zij alle ongeregeldheden zouden te keer gaan, dat de koning het land ontslaan zou van de inquisitie en een nieuw plakaat uitvaardigen op 't stuk van godsdienst, dat niemand eenig leed zou worden gedaan wegens de predikatiën, onder voorbehoud evenwel, dat men van alle buitensporigheden zich onthouden, de wapenen nederleggen, en de katholieken in de uitoefening van hun godsdienst niet hinderen zou 1).

Stadhouders en edelen deden nu hun best de rust te herstellen. De prins bedwong den opstand te Antwerpen en gaf den hervormden de vrijheid hun godsdienst in de stad uit te oefenen 2). Ofschoon hij der landvoogdes onder het oog bracht, dat het prediken in de stad veel minder gevaarlijk voor de rust dan daar buiten was, en de hervormden eenmaal besloten hadden, of de regeering het al dan niet wilde toestemmen, hun godsdienst in de stad te houden, zij nam hem zijn gemaakte schikking met

---

1) Bor. 2e B. p. 98.
2) Idem.

de Antwerpenaars zeer kwalijk. Ook dit heeft men hem aangerekend als majesteitschennis.

Hielden de edelen zich trouw aan het verdrag met de landvoogdes gemaakt, wat deed de trouwelooze hertogin? Zij schreef aan den koning, dat zij in den angst haars harten den oproerlingen genade had geschonken, doch dat dit haar smartte en zij zich schaamde het den koning te moeten berichten. Zij smeekte hem naar de Nederlanden te komen om de oproermakers ten strengste te straffen.

Het toenemende wantrouwen en de trouwelooze handelingen der landvoogdes maakten Oranje dubbel waakzaam op alles, wat er aan de hoven van Madrid en Brussel omging. Hij vertrouwde de landvoogdes niet langer, al wilde zij hem somtijds vleien en zeggen, dat hij geliefd en bemind werd door Zijne Majesteit, en dat zij zelve hem altijd als een broeder of een kind bemind had. Hij geloofde het niet, al schreef Pilips hem een en andermaal, dat hij zich geheel op hem verliet, en dat hij zeer tevreden was over hetgeen hij te Antwerpen gedaan had. Al die vleierijen stuitten op hem af, omdat hij door de betrekkingen, welke hij te Madrid onderhield, afschriften van stukken en brieven in zijn bezit had, welke in 't geheim door Margaretha aan Filips gezonden waren. Daarbij, de openbare en geheime krijgstoerustingen, welke er gemaakt werden, gaven hem het volle bewijs, dat er gewichtige dingen op handen waren, en het denkbeeld een land te verlaten, waar zijn leven gevaar liep, en waar hij geen kans zag langer nuttig te wezen, werd bij hem meer en meer levendig. Hij achtte het noodig eene samenkomst te houden met Egmond, Hoorne, Hoogstraten en zijn broeder Lodewijk. Die samenkomst had te Dendermonde plaats (3 Oct. 1566). Hier vertoonde Oranje afschriften van brieven door den Spaanschen gezant aan het Fransche hof, Francisco Alava, aan de landvoogdes gezonden 1)

1) Bor. en van Meeteren 2e B.

In een dier brieven stond: »dat de koning thans de beste gelegenheid had, om door list en geweld de onbepaalde heerschappij in de Nederlanden te verkrijgen. Men moest de drie heeren Oranje, Egmond en Hoorne, nog maar met schoone woorden paaien, doch de tijd zou komen, waarop die aanstokers der oproeren loon naar werken zouden ontvangen. Ook Bergen en Montigny werden om den tuin geleid en zouden nimmer uit Spanje terugkeeren. De landvoogdes moest door geheime verstandhouding zich van eenige plaatsen verzekeren. De koning had gezworen de Nederlanders te straffen, al zou hij zijn overige landen daarbij verliezen."

Inderdaad, belangrijk was de inhoud dier brieven. Groot ook was de verontwaardiging over zooveel valschheid. Had men den raad van graaf Lodewijk, waarschijnlijk in overleg met Oranje, opgevolgd, om met geweld de Spanjaards uit het land te houden, veel bloed zou er zeker gespaard zijn. Maar neen, die raad vond geen ingang. Egmond, die zooveel bewijzen van 's konings goedertierenheid had ontvangen, kon niet gelooven, dat de koning zoo sluw kon zijn. Tegen zijn vorst de wapenen opvatten, dat nimmer.

Vruchteloos liep die onderhandeling te Dendermonde af. Oranje vertrok weder met Lodewijk en Hoogstraten naar Antwerpen, Hoorne naar zijn goed te Weert, om zich van alle staatsbemoeiingen te onthouden, en Egmond begaf zich naar Brussel. Toch kon hij niet nalaten, zijne ongerustheid te betuigen, omtrent de brieven van Alava; de landvoogdes, ofschoon geschrikt, herstelde zich spoedig en noemde die brieven valsch. En Egmond geloofde dit.

Door zijne besluiteloosheid had hij Oranje's plannen tegengewerkt. Later zou hem dit zeer berouwen.

DE BANNELING.

»Wee Nederland!" Zoo was de jammerkreet, toen een man vertrok, van wien men de welvaart des lands verwachtte, doch die geen raad meer wist en alles voor verloren hield. Algemeene verslagenheid heerschte, toen hij heenging. Duizenden volgden hem.

Het was op den 11den April, dat Oranje uit Antwerpen naar Breda vertrok, ten einde zijne bijzondere zaken in orde te brengen en zijne kostbare goederen vooruit te zenden, om elf dagen later naar Dillenburg te vertrekken, waar hij op den grafelijken burg van zijn broeder Jan een gastvrij dak vond. Hij verliet een land waarin hij alles verliezen, en niets ten nutte verrichten kon. Zijn leven was niet meer veilig, en was hij niet veilig, wie zou het dan zijn. Reeds waren de graven van Kuilenburg en van Bergen hem naar Duitschland vooruitgereisd.

Kon het anders dan dat het oog der Nederlanders hem droevig nastaarde? »En hij zelf vertrok, moedeloos en zonder eerzucht voor zichzelven. Hij werd vernederd om op Gods tijd verhoogd te worden, om te leeren niet als een eerzuchtig partijhoofd, maar als een nederig dienaar van Gods Voorzienigheid, niet in

eigen wijsheid en in eigen kracht, maar in afwachting van hooger wenk en leiding, werkzaam te zijn. Al de plannen, die hij gemaakt had, waren mislukt, opdat Gods plan ten uitvoer zou worden gelegd" 1). Niet lang was het tijdperk meer afwezig, dat hij met een profeet van den ouden dag zou kunnen zeggen: »Gij Heer, hebt mijne zonden achter uw rug geworpen" en »met mijn God spring ik over een berg." Dillenburg zou hem een zuiveringsoord wezen.

Ja, wel mocht hij daar moedeloos nederzitten onder den breedgetakten lindenboom van den Dillenburg, waar hij als kind aan den schoot der beste moeder, zoo verstandig en zoo vroom, zoo lief en zoo goed, plachte te spelen, een moeder die ook haren zoon, ofschoon toen reeds als krijgsheld met lauweren gekroond en een kloek staatsman geworden, niet vergat, maar met dezelfde moederlijke teederheid gadesloeg. Weinig kon zij het vermoeden, dat hij eenmaal als man onder diezelfde prachtige linde met een hoofd vol plannen en een hart vol zorgen, als een balling, als een vogelvrij-verklaarde, zou nederzitten.

Ja, een hoofd vol zorgen had Willem van Oranje, doch den moed verloor hij niet. Gelukkig zou men Oranje hebben kunnen noemen, wanneer hij te midden der staatszorgen, bij de onrust en woelingen om hem heen, rust en verademing had kunnen vinden bij een liefhebbende echtgenoot, maar Anna van Saksen was daar de vrouw niet naar. Wat moet het Oranje een groot genoegen zijn geweest, toen zijne moeder en zijne zuster hem in den zomer van 1565 te Breda een bezoek brachten, waar hij steeds met eene onhandelbare echtgenoot te doen had, wier gedrag voor 't minst zeer zonderling mocht heeten. Soms toch sloot zij zich veertien dagen achtereen in hare kamer op, die zij zelfs niet verliet om aan tafel te verschijnen, en,

1) Gr. v. Pr. Handboek.

hoe zonderling, zich steeds van kaarsen bedienende, terwijl zij de vensters gesloten hield. Menigmaal bejegende zij haren echtgenoot in het bijzijn van edellieden op de honendste wijze. Zij had een lichtvaardige verkeering met lieden van allerlei slag, en het verkoopen van een gedeelte harer sieraden noopte den prins, om al hare lieden onder zijn onmiddellijk toezicht te plaatsen. Daar haar gedrag door geheel Duitschland bekend was, had reeds in 1565 de keurvorst van Saksen aan den landgraaf van Hessen verzocht, om haar heure verplichtingen jegens haren echtgenoot ernstig onder het oog te brengen. Niets mocht evenwel baten. Uit den brief, welken de prins aan haren oom geschreven, doch op hare belofte van beterschap niet verzonden had, zien wij 's mans diepe smart: »Uwe D. H. zal zeker van H. D. maarschalk vernomen hebben, hoe mijne vrouw van hare komst af alhier met mij geleefd heeft met welke schandelijke woorden zij mijn geslacht en afkomst op aller tong heeft gebracht, en zulks niet maar alleen achter mijn rug, maar ook in mijne tegenwoordigheid, dat het haar leed deed, dat zij in zulk een.... huis gekomen was. Ik liet dit alles voor hetgeen het was, omdat zij door genoemden maarschalk zich liet gezeggen, om voortaan zich beter te gedragen, in hope, dat zij, na zoo vriendelijke opwekking, het ook zou hebben opgevolgd, maar, helaas! het tegendeel had plaats; zoodra de maarschalk toch naar Brussel trok, ging zij ook van daar naar de bronnen, tegen mijn wil: maar toen zij zeide, dat men haar in die reis wilde belemmeren, om haar te vermoorden, heb ik haar in Gods naam laten trekken. Wat zij daar aan de bronnen van mij gezegd heeft, wil ik nu maar verzwijgen. Ik wil u evenwel zeggen, hoe zij zich den eersten dag toen zij aan de bronnen kwam, heeft gehouden.... Niets bleef mij over dan mijne smart en geduld te oefenen, hopende, dat het met de jaren beter mocht worden; maar niet lang daarna heeft zij openlijk in de zaal, na het avondeten, in tegenwoordigheid van

den graaf van Hoorne en andere adellijke heeren al het voorgaande openlijk gezegd en zulk een leven gemaakt, dat ieder zich verwonderde, hoe ik zooveel smaad kon verdragen: en waarlijk het was mij zwaar genoeg om het te dulden, wanneer het niet te ver gaat; maar zulke woorden zijn nog dikwijls zoowel in mijne tegenwoordigheid als in mijn afwezen gesproken.... Ik heb er U. H. niet mede willen bekommeren voor dat de nood er mij toe drong, en tot dat mijne vrouw met zulke menschen omging, als noch voor mij, noch voor haar geslacht eervol is.... Doch nu is het mij niet langer mogelijk zulk een leven te leiden, en als ik niet om u en andere redenen gelaten had, dan was ik waarlijk eensklaps tot het besluit gekomen, om niet langer met haar te leven, en had haar weder naar huis gezonden.... Daar ik evenwel zie, dat niets helpt, ben ik voornemens hare omgeving naar mijn zin te regelen, of wanneer U. H. of de landgraaf iemand van eerlijken adel of eene eerbare vrouw bij haar wilt plaatsen, dan ben ik ook daarmede tevreden: maar het is onverdragelijk, dat zij nog langer met zulke lichtzinnige menschen omgaat, als tot nu toe; daarbij ben ik besloten haar geen brief meer te doen geven, voordat ik dien gezien heb, tenzij dat het er een van U. H. of andere betrekkingen en van eerlijken adel zij. Zij beklaagt zich ook, dat ik haar niet volgens haren rang behandel, maar ik beken, dat ik het naar mijn vermogen zoo goed doe als ik kan: doch naar den vogel moet men het nest maken. Ook heb ik bemerkt, dat zij vele kleinoodiën, ketens en andere dingen heeft weggedaan. Tot mijne verdediging wil ik het volgens den inventaris laten nazien. Ik vraag Uwe Genade vergeving, dat ik u met zulk een gedrag moet lastig vallen, en God weet, dat het mij van harte leed doet, dat de nood er mij toe dwingt."

Om haar ter wille te zijn, had hij het stille huiselijke leven te Breda opgeofferd en met het verblijf te Brussel verwisseld, om haar aan het hof te brengen, waar haar gedrag haar tot een spot

deed zijn; waar zij met verachting werd behandeld en tot droefheid van den prins, na de gravin van Egmond werd gerangschikt.

En hoe had hij zich gedragen op de reis van Breda naar Dillenburg? Een reis onder zooveel leed, onder zooveel gemengde aandoeningen werd Oranje nog bitterder gemaakt, door de hatelijke bejegeningen eener vrouw, wier driftig en opvliegend karakter onverdragelijk was, doch door hem steeds met geduld verdragen werd. En nu op den Dillenburg werd dat humeur niet beter. Zij noemde het zich bekrimpen, waar zij dagelijks vier en twintig personen aan hare tafel kon onthalen.

Inderdaad het was een lijden, dat Oranje van wege zijne vrouw geleden heeft. Neen, verwonderen kan het ons dan ook niet, wanneer wij hem in zich zelven gekeerd, onder den lindeboom strak voor zich zien staren. Maar dat was nog niet alles. Had hij niet als een getrouw onderdaan des konings, toen de godsdienstige bewegingen het karakter van een burgeroorlog hadden aangenomen, alles aangewend om de rust te herstellen in Utrecht, in Amsterdam, in Leiden en waar al niet? Had hij dit niet gedaan te Antwerpen met gevaar van zijn leven, toen Jan van Marnix, heer van Tholouse zich bij Austruweel had nedergeslagen en het tusschen de geuzen en de roomschen tot een strijd op leven en dood ging? Niet lang hadden de geuzen het kunnen uithouden, tegen de benden van Lannoi, door de landvoogdes afgezonden. Tholouse was gesneuveld en met hem een aantal geuzen. Dat zagen de Antwerpenaars en met allerlei wapentuig gewapend, snelden zij heen om hunne geloofsgenooten ter hulp te snellen. De regeering niet wetende wat te doen, was radeloos, maar wie in die hachelijke oogenblikken het hoofd niet verloor, was Willem van Oranje. Op het gevaar af, voor »verrader van 't vaderland," »papenknecht," »dienaar van den antichrist" uitgemaakt te worden, was hij geheel alleen heengesneld, om in de stad de rust te doen wederkeeren. Met scheldwoorden niet

alleen had men hem begroet, zelfs was een geladen pistool hem op de borst gezet met de woorden : »Gij eerlooze verrader en schelm, zijt oorzaak van dit spel, en dat onze broeders daar buiten vermoord worden" 1). Zonder zijn tegenwoordigheid van geest te verliezen, was hij voortgegaan de menigte toe te spreken, en wie zich ook rust gunde, Oranje niet. Gestadig was hij in de weer om met de predikanten, de ouderlingen der Luthersche kerken, met de roomschgezinden, bijeenkomsten te houden, ten einde de dreigende Calvinisten tot bedaren te brengen. En het gelukte hem. Een verdrag werd gemaakt, dat alle partijen bevredigde. Filips had het behoud van Antwerpen aan Willem van Oranje te danken. En welke eer heeft hij er bij het hof bij ingelegd? Men beschuldigde hem met Egmond het land te hebben willen deelen, dat hij een oproerling en schuldig was aan gekwetste majesteit, hij die zich slechts aan het hoofd van den opstand had behoeven te plaatsen, en geheel Nederland zou als een eenig man onder zijne banieren zich geschaard hebben.

Tot afzonderlijke plaatsen en personen had hij zich niet alleen bepaald. Zijn veelomvattende blik had het geheel overzien, en door zijne afgezanten had hij de vriendschapsbetrekkingen buiten 's lands onderhouden, opdat Nederland uit den toestand van verwarring en ellende mocht geraken, waarin het gedompeld lag. Vernemen wij, hoe hij zelf 's lands en eigen toestand beschouwde in een brief aan den landgraaf van Hessen: »Ik kan niet zien hoe het hier zonder bloedvergieten en jammerlijke vernieling tot een goed einde en bestendige rust komen zal. Daar de hertogin zich zoodanig gesterkt heeft, dat zij tegenwoordig meer dan 80 vaandels krijgsvolk in deze landen bijeen heeft en zich om geen tegenstand bekommert, zoo grijpt zij de zaken met geweld aan, iederen godsdienst buiten het roomsche geloof met het

1) Bor.

zwaard wenschende uit te roeien en te verdelgen, in overeenstemming met den wil des konings van Spanje. Opdat zij zulks hier en elders te beter zou kunnen volbrengen, heeft zij reeds met de stad Doornik derwijze omgegaan en zoo wreed gehandeld, dat men er medelijden mede moet hebben, hierdoor hopende andere steden van de Augsburgsche belijdenis af te trekken en op nieuw aan het roomsche geloof te onderwerpen. Zoo heeft zij ook Valenciennes in 's konings ongenade verklaard en geschut voor de stad laten aanrukken, om die met geweld te veroveren en tot een voorbeeld voor anderen te straffen. Hoewel die stad door hare natuurlijke ligging sterk genoeg en met knappe lieden goed voorzien is, zal zij het bij gebrek van koren op den langen duur niet kunnen houden, daar het beleg reeds drie maanden duurt en er geene mondbehoefte in kan komen. Jammerlijk zal alsdan die stad overheerscht en geteisterd worden. Dan, schoon er wel eenige heeren zijn, wien de vrijheid dezer landen dierbaar is, zoo gaat hun toch de gemeenschappelijke zaak des geloofs niet recht ter harte, en blijven zij er zeer koel onder, zoodat ik niet kan nagaan, hoe die goede lieden zullen geholpen en het geloof behouden worden; daarenboven wordt reeds op alle middelen gedacht om de predikatiën, tegen overeenkomst en verdragen in, op te heffen en te stuiten, opdat daardoor 's konings ongenade en de overkomst eener legermacht moge worden afgewend."

Wat was er nog meer gebeurd, voordat Oranje het land verlaten had?

De gouvernante, zich door het nieuw aangeworven krijgsvolk sterk gevoelende, en de wederhoorigen met de wapenen willende dwingen, bedacht een staatkundig middel, waardoor de partijen scherper tegenover elkander zouden staan, en zij vriend en vijand van het Spaansche hof zou kunnen onderscheiden. Dat middel was het doen van een nieuwen eed. Volgens dat stuk moest men

onder eede verklaren »bereid en gereed te zijn, den koning te dienen en te gehoorzamen tegen elk en een iegelijk, zooals hem zulks door Z. M. zou worden bevolen, zonder eenig voorbehoud of bepaling" 1). En voorts: »Dat men den roomsch katholieken godsdienst met alle macht en middelen zou voorstaan, en alle nieuwe secte en leer daartegen strijdende, helpen uitroeien" 2).

Helaas! onder de eersten die den nieuwen eed deden, was Egmond. 't Moet Oranje door de ziel hebben gesneden. Met hem was zij wel het meest verlegen 3), omdat zij hem vreesde. Daar hij weigerde naar Brussel te komen, zond zij hem een brief met uitnoodiging zijn eed schriftelijk in te leveren. Hopende hem in hare strikken te vangen, schreef zij: »Thans zijt gij in de beste gelegenheid den laster te beschamen, een goed voorbeeld te geven, den koning genoegen te doen en metterdaad te toonen, hoezeer u de dienst van Z. M. ter harte gaat. Ik voor mij, houd al de geruchten, die gij weet, dat omtrent u loopen, voor valsch en leugenachtig, want ik kan niet gelooven, dat gij, edel van hart en geboorte, opvolger van heeren, die zooveel diensten gedaan en voor die diensten zooveel belooning genoten hebben, u zoo ver zoudt kunnen vergeten, van in gebreke te blijven en uwe verplichting te schenden jegens den koning en het vaderland."

Oranje — zooals te verwachten was — weigerde.

Niet zoo spoedig gaf de landvoogdes hare hoop op. Berti, haar secretaris moest naar Antwerpen, om, zoo mogelijk, hem tot teekenen te bewegen; doch hoe Berti mocht spreken van den nood des vaderlands, van 's prinsen eer het land niet te verlaten, van zijne verbintenis jegens den koning enz., Oranje bleef weigeren. Zijn antwoord was: »Zoodanige eed is nimmer van andere stad-

1) Brand. Reformatie 8 B.
2) Bor. 2_e B
3) Strada lib. 6.

houders gevergd. Bij de aanvaarding van mijn ambt heb ik, gelijk alle anderen, gezworen, en het doen van een nieuwen eed zou reden geven mij te verdenken, alsof ik den eersten niet ben nagekomen. Eenmaal heb ik gezworen de rechten en voorrechten van de provinciën mij toevertrouwd, voor te staan en te beschermen; een nieuwen eed doende, zou ik genoodzaakt worden te gehoorzamen, zelfs in zaken, die tegen die voorrechten strijden. Het zou het tegendeel zijn van hetgeen ik bezworen heb, en ongerijmd zou het zijn twee tegenstrijdige eeden te vergen. Dit doende, zou ik de wapenen moeten voeren tegen den keizer, wiens leenman ik ben, ook tegen mijne bloedverwanten en vrienden en zelfs tegen mijne kinderen. Bekend is het, welke strenge plakaten tegen de zoogenaamde ketters zijn uitgevaardigd; den vereischten eed doende, zou ik gehouden wezen, de hand daaraan te leenen, om die bloedige plakaten te helpen uitvoeren en ik wil geen dienaar van de inquisitie wezen, ik heb een afkeer van alle vervolgingen en straffen in zaken van godsdienst. Wat wilt gij? Dat ik mijn eigen vrouw, die luthersch is, naar den brandstapel zou voeren? En wat mijne bedieningen betreft, ik wil ze niet behouden. Anderen mogen zich laten wijs maken, dat de koning naar de Nederlanden zal komen, ik zal die dwaasheid niet hebben. Neen, hij zal een ander in zijne plaats zenden, b. v..... Alva" 1).

Alva! 't was voor Berti om te schrikken, want dit, meende hij, was een geheim. Met staatsmans geslepenheid wist hij hier overheen te stappen, en gaf zich nieuwe moeite den prins naar den wil der landvoogdes te doen buigen. Vergeefs trachtte Berti met al de scherpzinnigheid hem eigen, 's prinsen zwarigheden omver te stooten door te zeggen: »Het is waar, in vroegeren tijd is zoodanige eed nimmer gevergd, doch er bestond

---

1) Beaufort, 4e B. 586.

ook geene reden toe. De nieuwe eed wordt niet gevergd, omdat de oude verbroken is, maar om nieuwen ijver te wekken. Niet alleen Oranje, maar de koning zelf had de rechten en voorrechten bezworen, en die zou dus niets eischen wat daarmede in strijd was. Er was hier ook geen sprake van oorlog tegen den keizer van Duitschland, zijn leenheer, of den hertog van Kleef zijn vriend; zoo hij wilde, kon hij die in den eed buitensluiten. Het uitvoeren der bevelen omtrent de ketters en het straffen van deze was niet aan den prins opgedragen, en zoo kon hij ook niet genoodzaakt worden, zijne eigene vrouw ter dood te doen brengen."

»Met zekerheid weet ik," voerde hem de prins te gemoet, »dat de koning bij zijne overkomst, of die van zijn gemachtigde, niet zal toelaten, dat iemand eene huisvrouw heeft, die niet den roomschen godsdienst belijdt, en deze en andere maatregelen van geweld wil ik afwachten, opdat mijn vertrek na 's konings komst, niet den schijn zou hebben alsof ik met schande verjaagd was."

Nog gaf Margaretha de hoop niet op. Wat zij door Berti niet had kunnen verkrijgen, hoopte zij van Egmond. Dit was wederom een list om den prins te verstrikken, want men wist wel, dat de graaf van Egmond zeer afkeerig was, zich buiten 's lands te begeven, en men hoopte, dat Egmond, reeds door de hoop op 's konings gunst en goedertierenheid bedrogen, ook den prins in 't net zou brengen 1).

En deze, zijn ouden vriend willende zien, bewilligde gaarne in eene samenkomst met Egmond te Willebroek, opdat hij dien, ware het mogelijk, uit een gewis verderf zou redden, maar niets vermochten zijne redenen op den al te licht geloovigen Egmond. Een hartelijke omhelzing, een krampachtige

---

1) Beaufort, 4e B. 589.

handdruk met oogen vol tranen, en beide vrienden namen afscheid, om elkander nimmer weder te zien.

Daarop was Oranje vertrokken en hier onder de linde van den Dillenburg ging hem dit alles door hoofd en hart. Pijnlijke aandoeningen doorvlijmden zijne ziel, wanneer hij aan het lot van Nederland dacht, als eenmaal die Alva zou gekomen zijn. Ja, hij was vertrokken, niet om Nederland aan zichzelven over te laten, maar voor dat land te doen, wat zijne hand vond te doen. Hij had zorg gedragen onder zijne vrienden goede berichtgevers achter te laten, opdat hij heimelijk doch met zekerheid vernemen zou, wat er in Nederland omging. Anthonie van Stralen, van Boxtel, Clemens Volkertsz. Coornhert en diens beide broeders Dirk en Frans zouden zich van valsche namen bedienen, om hem op de hoogte te houden.

Wat hij van tijd tot tijd vernam, willen wij kortelijk aanstippen.

»De vlucht naar het buitenland is door een nieuw plakaat verhinderd."

»De schrik in het land is zoo groot, dat men niet weet wat men doen zal, om de roomsche geestelijkheid te believen. Vlijtig woont men weder de mis bij en toont op allerhande wijze, dat men goed katholiek is. Velen, die vroeger de predikatiën bijwoonden, zijn nu stille verklikkers of verspieders van hunne vorige geloofsgenooten geworden."

»Zonder veel moeite is de prediking der protestantsche leer overal te keer gegaan. De hervormde kerken zijn afgebroken en de balken gebruikt tot galgen. Tallooze gereformeerden zijn ten lande uitgeweken naar Emden, ook Brederode."

»De gouvernante heeft den koning gemeld, dat het land volkomen tot rust gebracht is, en hem den raad gegeven Alva niet te zenden, dewijl alsdan nieuwe onlusten zouden geboren worden, maar zelf over te komen, om met zachtheid en toegevend-

heid het overige te regelen, als het geschiktste middel om geheel Nederland te bevredigen."

Iets later, op het laatst van Augustus 1567.

»Alva, de bloeddorstige Alva, is in 't land gekomen met een leger van Spanjaarden, Albaneezen en Italianen. Zijne zonen don Ferdinand en don Frederik vergezellen hem, monsters van wreedheid zijn de meesten zijner legerhoofden. De landvoogdes heeft haar ontslag gevraagd."

Niet anders dan zulk een tijding kon Oranje verwachten. Wie toch was uitnemender werktuig om Filips' plannen te begunstigen, dan de als marmer koude, de als metaal gevoellooze Alva? Wie was slaafscher aanbidder van den paus, woedender bestrijder van het evangelie dan deze Alva? Maar ook dit wist Oranje, dat de plannen van Filips in duigen zouden vallen. Het was hem nu duidelijk geworden, dat de hervorming geen »revolutie" maar een zaak van God was, en dat noch het zwaard van Alva noch de banbliksems van het vaticaan iets zouden vermogen. Ja, voor een Oranje was het duidelijk, dat de zending van Alva niet den genadeslag aan de hervorming zou toebrengen, maar die integendeel bevorderen, dat Filips zijn eigen zaak bedierf.

Wij zijn in de Septembermaand van 1567. Oranje krijgt een ander bericht.

»Hoe deerlijk heeft zich Egmond bedrogen. Vol vertrouwen op de goedertierenheid van den huichelaar, is hij Alva bij diens komst te gemoet gereden, ten einde hem te verwelkomen en heeft hem zelfs twee fraaie paarden ten geschenke gegeven. Met welk een minzaamheid heeft Alva hem bejegend, hoe vriendelijk was hij jegens hem. Eindelijk heeft hij doen zien, dat slangenvenijn onder zijne tong verborgen lag. Op een verraderlijke wijze zijn Egmond en Hoorne gevangen genomen. Hoogstraten heeft zich nog door de vlucht kunnen redden."

Het is ons als hooren wij Oranje op dit bericht klagen: »Ach, Egmond, hoe heb ik u den afgrond gewezen, die voor uwe voeten gaapte. Hoe waart gij zoo met blindheid geslagen, dat gij met snelle schreden zoo uw verderf in den mond liept. Heb ik u niet gezegd, dat 's konings genade in rook zal verdwijnen, dat gij de brug zoudt zijn, waarover de Spanjaards in 't land zouden komen? Nu is de kerker uw deel, straks zult gij uw hoofd den beul moeten geven. Ach, Egmond, afgod van het krijgsvolk, gij hadt kunnen verhinderen, dat Alva met zijne Spanjaarden den voet in het land zette, maar gij hebt niet gewild."

Oranje had goed gezien. Weldra was het schavot voor Egmond en Hoorne opgeslagen.

»Had men *den Zwijger* maar" had Granvelle uitgeroepen, toen hem de gevangenneming van Egmond en Hoorne bericht werd, »in hem zou men meer dan in alle anderen te samen hebben." En de beruchte inquisiteur Titelman sprak: »Onze vreugde zal kort zijn, zoo lang wij den wijzen Willem niet hebben." Ja, dat gevoelde Alva ook, vandaar, dat hij de Nederlandsche edelen in het eerst met minzaamheid begroette, omdat hij hoopte daardoor Oranje uit te lokken insgelijks tot hem te komen, doch deze had de zwakheid en het lichtvaardig vertrouwen van Egmond niet, te goed kende hij de listen van den kettervervolger.

Alva was ook woedend, dat een prooi, zoo schoon, hem ontsnapt was en dat zijne veinzerij geen lokaas had kunnen wezen. Maar hij moest, hij zou hem hebben.

Oranje krijgt een later bericht. »Alva heeft een nieuw gerechtshof opgericht, dat hij den naam van »Raad van beroerte" gegeven heeft, waarvan de snoode Vargas voorzitter is. Het volk noemt het »bloedraad" en met recht, want ons hart bloedt van de dingen, die wij onder onze oogen zien gebeuren. »De ketters hebben de kerken vernield, de geloovigen hebben het niet belet: dus moeten ze allen hangen." Dit is hunne zinspreuk. »Naar de

galg!" is in den mond van den immer halfbeschonken Hessels, lid van den bloedraad, bestorven." Geheel Nederland is opgeschreven ten doode. Het onthoofden, verbranden, hangen, vierendeelen is aan de orde van den dag. Dagelijks luidt de doodsklok. De galgen hangen vol, daarom moeten de boomen mede hunne diensten bewijzen. Alva's speurhonden proppen de gevangenissen vol. Gelukkig zij, die zich nog bij tijds konden bergen. Een 20,000 tal is weder met achterlating van alles gevlucht."

Ook 's prinsen edele ziel bloedde op het vernemen van deze treurmare. Hij gevoelde de klacht der ellendigen, hij maakte ze tot de zijne:

„Och, wie sal mijn ooghen, nu ter tijt,
Volheydt van water connen gheven;
Om te beschreyen onsen druk en spyt,
Daerin wy arme Geusen moeten leven?"

Zou de bloedraad *hem* sparen? Voorzeker niet. Op den 24sten Januari 1568 werden op last van den procureur des konings du Bois, in naam en van wege den koning, prins Willem van Oranje, zijn broeder graaf Lodewijk van Nassau en met hen een aantal edelen openlijk gedagvaard, om binnen driemaal vijftien dagen voor den hertog van Alva te verschijnen, waar deze zich ook bevinden mocht, om hem verantwoording te doen van alles, waarvan zij beschuldigd werden; bij gebreke daarvan zouden zij met den eeuwigen ban en verbeurdverklaring hunner goederen gestraft worden. De beschuldiging, welke Oranje naar het hoofd geslingerd werd, was: »dat hij, niettegenstaande zoovele groote gunsten hem door keizer Karel V en koning Filips II bewezen, zich, aan eed noch eer gedachtig, aan het hoofd der oproermakers geplaatst had, ter verstoring der algemeene rust en welvaart; — dat hij reeds terstond na 's konings vertrek met vele heimelijke en kwade praktijken naar 't bewind der Nederlanden gestaan had; zich zoover vergetende, dat hij de wapenen tegen Zijne

Majesteit heeft willen aanvaarden, ten einde dezen uit het land te houden; — dat hij Zijner Majesteits onderdanen tot ontrouw had aangezet en ze, onder den dekmantel der religie en door valsche voorgevens omtrent de invoering der inquisitie hier te lande, tot wederspannigheid had verleid; — dat hij bovenal de Nederlandsche edelen tot een verbond en samenzwering had aangezet, waartoe bijeenkomsten gehouden waren te zijnen huize, zoowel te Breda als te Brussel, — dat hij den gewapenden opstand, met beloften van allen mogelijken bijstand, in zijne bescherming had genomen; — dat hij het hoofd der rebellen, Brederode, had geholpen in het versterken van zijne stad Vianen, toelatende, dat in Antwerpen krijgsvolk voor hem geworven werd, hem zelfs voorziende van eenige stukken geschut; — dat hij aan sommige van Zijner Majesteits steden verboden had, bezetting in te nemen, gelijk onder anderen in Zeeland, hetwelk hij met zijn volk wilde bezetten, ten einde Zijner Majesteits overkomst met geweld te beletten; — dat hij, naar Antwerpen gezonden zijnde om de oproerigheid der bevolking te stuiten, buiten last en op eigen gezag allerlei secten vrije uitoefening van godsdienst had toegestaan en bevorderd door het laten stichten van onroomsche kerken; — hij had gedoogd, dat men geld verzamelde, om de oproerige soldaten te betalen," enz.

Aan die indaging werd natuurlijk niet beantwoord. Oranje weigerde om voor Alva's bloedraad te verschijnen, maar op krachtige wijze antwoordde hij op die indaging in een geschrift aan den procureur-generaal du Bois, waarvan hij Alva een afschrift zond. Hij verklaarde daarin: »Dat hij aan de oproeping geen gevolg zou geven, dewijl zij strijdig was met de grondwettige instellingen van Nederland; — dat hij in den hertog van Alva een onbevoegd rechter zag; — dat hij, als ridder van het Gulden Vlies voor geen andere rechtbank, dan die der orde kon terecht staan, waartoe Alva's raad geen recht had; — dat alleen de

koning hem kon dagvaarden, mits $^1/_6$ van het getal ridders er in toestemde; — dat hij als lid van het Duitsche rijk en als prins van Oranje souverein vorst en dus onafhankelijk van den koning was, niet zijn onderdaan, en men hem bijgevolg niet van oproer beschuldigen kon."

't Was voor Alva om nog woedender te worden, nu hij zag, dat Oranje hem voor goed ontgaan zou. Maar dan toch een middel bedacht, om zijn hart te wonden, om hem een pijl in de ziel te schieten.

Daar ontvangt Oranje nogmaals een bericht. Het luidt aldus: »Uw Filips Willem is van de hoogeschool te Leuven opgelicht en naar Spanje gevoerd."

Wat? Mijn kind, mijn eenigste zoon van mijn geliefde Anna van Buren, mijn dertienjarige Filips Willem mij ontstolen? En dat tegen de privilegiën dier school, onder welker bescherming ik hem veilig rekende? De koning van Spanje een kinderroover? Bij al wat mij heilig is, snoodaard, gij zult weten wat gij gedaan hebt, gij daagt mij uit ten strijde. Ja, ik zal den handschoen opnemen, dien gij mij hebt toegeworpen. Niet straffeloos laat ik mij mijn kind ontstelen.

NU OF NOOIT.

»Nu of nooit!" zegt Lodewijk van Nassau. »Nu het zwaard aangegord; 't kan niet langer" en Oranje is 't met hem eens. Hoeveel gezanten uit Nederland hadden zich reeds bij hem aangemeld om hem dringend te verzoeken: »kom over en help ons." Van hoeveel zijden was hij niet aangezocht en had men hem niet gesmeekt zich aan het hoofd der verdrukte Nederlanders te stellen. Aller oog was naast God op hem geslagen. En dat smeeken, het mocht niet vruchteloos zijn. »Als een helt sonder vreesen," zou hij zijn »edel bloet" wagen, om te helpen in de kracht zijns Gods, al zou hij zijn eigen prachtig huisraad, zijn zilver en juweelen verkoopen, zijn eigen schatkameren »plunderen" om de middelen te vinden tot het aanwerven van een leger. Had geloofsvervolging hem altijd tegen de borst gestaan, strookte die niet naar zijne meening met eene gezonde staatkunde, nu had hij andere drangredenen. Met beslistheid had hij de onberouwelijke keuze gedaan; hij was van den dienst der wereld tot God gebracht, en daarom is het hem duidelijk, dat de Heer hem roept om voor zijne zaak te strijden, dat den strijd aan te binden, tot zijn levenstaak behoort. Waren afkeer van vreemde overheersching — waren de

handhaving en uitbreiding van 's lands privilegiën mede beweegredenen het zwaard aan te gorden, boven dat alles stond nu bij hem de verkondiging van Gods woord. Dat was hem een heilige zaak geworden.

Ja, Willem van Oranje, gord dan ook het zwaard aan de heup; ofschoon het niet altijd licht om u heen zal zijn en het zal gaan door een dal der schaduwe des doods, eenmaal zal een dankbaar nakroost zingen:

Wilhelmus van Nassouwen
Leev' eeuwig in ons lied;
Op God was zijn vertrouwen;
Vergeet het Neêrland niet;
Hij maakte ons vrij van Spanje,
Van mutserd en schavot;
Dien Willem van Oranje
Ontvingen wij van God.

Toen alles scheen verloren,
En wij in Romes hand,
Wou God het kermen hooren
Van 't bloedend vaderland.
Wilhelmus van Nassouwen
Kwam deelen in ons lot,
Zijn moed en zijn vertrouwen
Ontving de prins van God.

Graaf Lodewijk doorreisde intusschen Frankrijk en Duitschland ter bekoming van krijgsvolk en onderstandsgelden. Onder de uitgeweken hervormden te Londen en elders werden inzamelingen gehouden, en ook vele edelen brachten het hunne bij. Zekere Johannes Basius doorreisde geheel Nederland met hetzelfde doel om zich van de hulp en de medewerking der ingezetenen te verzekeren.

Op eene vergadering van Duitsche vorsten in den aanvang van 1568 gehouden, wendde de prins al zijne welsprekendheid aan, om hen tot hulp voor Nederland over te halen. Hij wijst op Alva's

woeden en moorden, hoe hij zelf van middelen, eer en kind was beroofd, omdat hij zijn plicht niet willende verzaken, een afkeer van zooveel wreedheid had, als reeds ten tijde van Granvelle bedreven werd. Met al de kracht die in hem was, riep hij de Duitsche vorsten op tot hulp van Nederland. Hij dringt aan tot spoed, opdat niet ook in Duitschland als in Nederland »de akkers tot galgenvelden, de steden tot kerkhoven, de sloten tot bekkeneelsvaten gemaakt worden. Waakt op en voorkomt het! Maar alles noopt tot spoed, die is de moeder der zege. Wat sukkelen wij tot de moedigsten zijn uitgemoord, die ons nu nog met open armen ontvangen zullen! Gaan wij den dwingeland, verward in zijne koorden, ketens en kerken, eendrachtelijk overrompelen, terwijl hij, bezig met het oprichten van galgen, staken en schavotten, zijn heillooze lusten botviert. De nood jaagt; de gelegenheid lokt; de eer gebiedt; recht en rede roepen; God zal helpen. Kort, is hier goed beraad. Ik heb besloten goed en bloed en goeden naam terug te hebben, of het leven te laten!" 1)

En wat verwekte zijn krachtige taal? Dat hem de werving van krijgsvolk werd toegestaan en een kleine leening in geld.

Zoo weinig ondersteuning doet het harte pijnlijk aan, maar nog meer de weinige medewerking die hij ook in Nederland vond. Waardoor? Omdat Alva en zijn bloedraad alle veerkracht verlamd hadden. Er moest nog eerst een ontwaken uit den doodslaap komen, eer men de kluisters zou afschudden. Maar die tijd zou komen.

De geringe medewerking deed Oranje evenwel zijn doel niet opgeven. Volgens overlegd plan zou jonkheer Diederik Sonoi, die 's prinsen volle vertrouwen bezat, de zeegaten met eenige schepen gesloten houden, zou de heer van Coqueville met een leger van Hugenoten en Hollandsche uitgewekenen een inval in het

1) Hooft.

zuiden beproeven, de graven van Hoogstraten en Kuilenburg Gelderland binnen dringen en graaf Lodewijk Groningerland aantasten. Alzoo zou Alva genoodzaakt wezen zijne macht over de bedreigde punten te verdeelen en de prins zou zelf met zijne hoofdmacht gereed staan om daar in te vallen, waar hij dit het meest noodig oordeelde.

Zoo was dan de teerling geworpen en zou een strijd aangevangen worden, waarvan niemand het einde berekenen kon. Maar had Oranje recht de wapenen op te vatten tegen zijn meester? Was het hem ook om eigen grootheid te doen? Zoo zouden ons de loftrompetters op Filips en Alva wel willen doen gelooven, maar dan wijzen wij op zijn vaandel. Daarop lezen wij: »Voor wet, koning en volk." Wat blijkt daaruit? Dat hij niet het zwaard tegen Filips maar tegen Alva trok. Wij wijzen verder op de lastbrieven van 6 April 1568 door hem aan graaf Lodewijk en andere legerhoofden uitgereikt. Deze hielden in »dat het zwaard getrokken werd voor den dienst des konings en uit genegenheid voor Z. M. om te verhoeden den volslagen ondergang, waarmede Zijner Majesteits erflanden door de wreedheden der Spanjaards bedreigd werden; dat hij, op verzoek der Nederlanders, zoo roomschen en onroomschen en met gemeen overleg der Algemeene Staten, aan de edelen last gaf te handelen, begeerende deze landen in Zijner Majesteits dienst te behouden enz."

Met volle recht kon hij de woorden van Marnix van St. Aldegonde in diens schoone »Wilhelmus van Nassou" tot de zijne maken:

„Voor God wil ik belyden,
ende syner groten macht,
dat ik tot ghenen tyden
den coninc heb veracht."

En wanneer hij straks verplicht werd zich ook rechtstreeks tegen Filips te stellen, wanneer deze in zijne wreedheden en

euveldaden bleef volharden, had hij het volste recht de wapenen tegen hem op te nemen. Was niet Spanje's konings een gekroonde roover? Een roover van zijne bezittingen in Nederland, nog meer, van zijn kind? Was hij niet even goed souverein in zijne bezittingen buiten Nederland als Filips in Spanje. Oranje stond hier niet tegenover Filips als een onderdaan tegenover zijn meester, maar als een souverein vorst tegenover zijns gelijke.

Coqueville trekt over de grenzen, maar nauwelijks heeft hij die overschreden, of hij wordt terug gedreven naar Frankrijk, waar hem een leger van den Franschen koning opwachtte om hem geheel te verslaan. Nog eer de inval in Gelderland beproefd werd, moest deze worden opgegeven en in stede daarvan een inval in Limburg ondernomen worden, terwijl de Heer van Villers de plaats van Hoogstraten innam. Maar ook die onderneming mislukte. Wat men verwacht had, gebeurde niet. Had men gemeend, dat de burgerij de verlossers met open armen zou ontvangen, dan had men zich bedrogen. Roermond sloot de poorten en Villers was genoodzaakt de stad te belegeren, maar ook die belegering moest worden opgegeven, omdat Villers zich verdedigen moest tegen de troepen, welke Alva op hem afgezonden had. In twee gevechten, bij Erkelens en bij Dalen, werd hij geheel verslagen, zijn leger vernietigd en hij zelf gevangen genomen. De poging mislukte geheel toen ook Grave en 's Heerenberg, door een paar andere edelen bij verrassing ingenomen, moesten verlaten worden.

Met ontrolde vaandels waarin de spreuk: »Nunc ant nunquam" (Nu of nooit) en »sterven of overwinnen" was ook graaf Lodewijk opgetrokken. Het scheen, dat hij meer voorspoed zou hebben. Met slechts 25 man was hij Groningerland binnen gerukt en had het kasteel te Wedde ingenomen, dat den graaf van Aremberg toebehoorde, en welks bezit graaf Lodewijk van het uiterste belang rekende, daar het hem den toegang tot Groningerland en

de gemeenschap met Duitschland verzekerde, waarheen de weg voor hem open bleef, wanneer hij onverhoeds moest terug trekken. Binnen een paar dagen had hij 6 à 700 man bijeen, vroeger door hem aangeworven en nu aangebracht door zijn broeder Adolf.

Graaf Adolf van Nassau was de naam van den vierde der Nederlandsche Makkabeeën. Nog een kind was hij, toen wij het eerst met hem kennis maakten. Nu is hij een jonkman van acht en twintig jaren; in den vollen bloei des levens alzoo. Volgens getuigenis van Melanchton muntte hij op de hoogeschool te Wittenberg uit in leergierigheid en nu is hij een volmaakt ridder geworden, heldhaftig, onversaagd, een kloekmoedig krijgsman en — zoo als de keurvorst van Saksen van hem getuigde — »een beminnelijk mensch met een open, vriendelijk gelaat, hoofsch van manieren."

Hij heeft zich mede aangegord, om te strijden voor vrijheid en recht. Helaas! niet lang zal het zwaard aan zijne zijde hangen, weldra zal dat jeugdige leven worden afgesneden.

Aanvankelijk schijnt alles gunstig te gaan. De bevolking is Oranje genegen en de stadhouder Aremberg afwezig. Spoedig is deze evenwel terug gekeerd en staat aan het hoofd van zijn leger.

Graaf Lodewijk met zijn broeder Adolf en nog eenige andere heeren zitten aan een eenvoudigen maaltijd, toen men het oprukken van het vijandelijke leger kwam berichten. In een oogenblik is elk in de wapenen en de krijgsmacht tusschen Winschoten en het klooster Heiligerlee in slagorde geschaard. Zoodra de aanvoerder het vijandelijke leger heeft ontwaard, rent hij aan het hoofd van 300 ruiters op de voorhoede aan, zich houdende, als hadde hij het op gindsche brug gemunt. Niet lang had de strijd geduurd, of Lodewijk zette het op een vluchten, doch 't was een gewaande vlucht. Wat hij hoopte, gebeurde. De Spaansche ruiterij onder Martinengo zette hem na, maar werd door de scherpschutters van Lodewijk, welke hij in een hinderlaag gelegd had, met een welgericht vuur ontvangen.

J. C. Leich Jr del.

Chromolith Emrik & Binger.

ADOLF VAN NASSAU SNEUVELT TE HEILIGERLEE.

Wat Lodewijk in schijn gedaan had, deden nu in werkelijkheid de Spaansche ruiters. Zij sloegen op de vlucht, waardoor het voetvolk, dat achter hen aankwam, mede in verwarring geraakte. Een gedeelte van Lodewijk's leger, dat zich in de slooten verborgen had gehouden, maakte terstond van die verwarring gebruik en viel met zulk een hevigheid op de Spaansche benden aan, dat deze een volkomene nederlaag leden. De geheele legertros, zes metalen stukken, de goed voorziene krijgskas, benevens een groot aantal gevangenen vielen den overwinnaar, graaf Lodewijk van Nassau, in handen. Niet minder dan 1800 Spanjaarden en Duitschers lagen dood op het slagveld; onder de gesneuvelden behoorde ook Aremberg.

Maar wie is die jeugdigde krijgsheld, die daar ginds wordt weggedragen? 't Is:

»Adoelf de dappere uyt 't Huys van Nassouwen,
Jongh, kraghtig en scoon als 't een Edelheer taemt,
Was d' eerste van deez' Helden, waer de Geuzen op bouwden,
Die er 't leven by liet in den slaght soo befaemt.
Met hem vielen velen, wenn en eijghelijk strijd stont, —
Werdmüller, sijn vriend aen den arm gewond
Houwd woest om sigh heen, dat 't de Spanjaerds berouwd,
Die d' Arembergh hielpen te ontvlughten omtrent 't woud,
Want nu valt sijn paerd en moet hy selve boete
Doorstoken door Bëat en Anthony de Zoete." 1)

---

1) Dit vers, waarschijnlijk van J. Starter Jr. werd met eenige familiepapieren ons vriendelijk toegezonden door een der afstammelingen van Bëat Werdmüller, den heer P. A. C. H. T. A. Werdmüller, ridder van de Pruisische kroon-orde en van de Hohenzollernsche huis-orde, versierd met het kruis voor belangrijke krijgsbedrijven. Vroeger officier bij het O. I. leger, werd hij ten gevolge van verwonding bij de expeditiën van Palembang en Banjermassing ongeschikt voor den krijgsdienst, later burgemeester van Zandvoort, thans van Culemborg.

Omtrent genoemden Bëat zegt ons het geslachts-register van den heer Werdmüller, dat hij zich van 1567—1569 in 't gevolg van prins Willem bevond en voor dezen troepen wierf. Reeds vóór dien tijd stond hij bij Oranje hoog aange-

Ja, de zege was behaald, maar duur betaald. Bij de bestorming van het klooster Heiligerlee, waarin een gedeelte van 't Spaansche volk zich geworpen had, viel Adolf van Nassau door een pistoolschot en een sabelhouw van Aremberg. Zijn vriend Bëat Werdmüller, die zijn zijde niet verlaten had, werd gewond.

De slag bij Heiligerlee was de eerste overwinning op de Spaanschen behaald, Adolf van Nassau was de eerste held uit het Huis van Nassau, die de overwinning met zijn dood bezegelde. Door moedbetoon heeft hij stervende de overwinning beslist. Door zijn broeder graaf Lodewijk werd hij met groote eer op het huis te Wedde begraven 1), vervolgens naar Emden vervoerd en te Dillenburg bijgezet.

Om zich het bezit eener sterke stad te verzekeren, legerde Lodewijk zich voor Groningen, doch tegen den zin zijns broeders Willem, naar wiens oordeel de stad te sterk en de belegeraars te zwak waren, om op een goed gevolg te kunnen rekenen. Liever moest hij zich van eenige kleinere plaatsen meester

---

schreven, wat de origineele brief, nog in 't bezit der familie, bewijst. Een afschrift daarvan maakt het ons mogelijk, dien onzen lezers mede te deelen:

»Eersame liefe besundere, Alsoe die eedele en gebuertige Heere onsen liefe trouwe Vriend Werdmüller wesende van Nassau, mit andere Edelluijden tegenwoirdig reijst in Hollandt, om die groote begeerte die hij heeft 't selve landt te besiene, waertoe wij hem toegevoeght hebben eenige Edelluijden van Onsen Huijse om denselven geselscap te houden. Is daeromme onze friendt begeeren dat als den voorz. Heere bij ulieden comen sal ende dese tegenwoirdige U ghetoent zullen worden, den voorz. Heere Werdmüller met sijnen geselschap wilt ontfangen ende wel tracteren ende alle gunsten ende adresse bethoonen soe verre Ulied — moegelick is — waerinne ghij ons sonderlinge vrienscap doen sult, bereyt Ulied — van ghelyken te doene — dat kenne Godt denwelken wy bidden Ulieden te geven lanck salich leeven.

Gescreven te Brussele den 9 marty 1562.

Wilhem bij der gratien goidts, prinse van Orangie, grave van Nassau, stathouder van Hollt. Zeelt. Utregt.

Ulieder goede Vrient

Guill. de Nassau.

1) Van Meeteren en Orlers.

maken en die versterken, om in den rug gedekt te zijn en zich bij een mogelijke nederlaag daarin te kunnen werpen.

Alva was woedend, toen hij de nederlaag zijner troepen bij Heiligerlee vernam. Had hij eenmaal de Nederlanders een volk van boter genoemd, nu had hij gezien, dat dit volk toch zoo boterachtig niet was. Hij zelf zou optrekken, maar eerst eene vreeselijke strafoefening te Brussel en elders houden. Ofschoon zooveel duizenden waren uitgeweken, ontbrak het aan slachtoffers niet. Het was toen, dat Egmond en Hoorne benevens een aantal edelen, ook predikanten, het moordschavot beklommen. Daarop snelde Alva toe, om »den stouten indringer" te bestrijden en helaas! bij Jemmingen zoo geheel te verslaan, dat Lodewijk zelf ter nauwernood het leven redde.

Op alle punten waren de troepen geslagen. Nu bleef de prins alleen over. Met een leger van ongeveer 20.000 man en 7000 paarden trok hij in December op. Zijn overtocht over de Maas, was een proefstuk van beleid en stoutheid, ongeloofelijk zelfs voor Alva, die bij het eerste bericht uitriep: »Meent gij dan dat de soldaten van Oranje vogels zijn, die over rivieren kunnen vliegen?" En wat was de uitkomst? Niet ééne stad verklaarde zich openlijk voor den prins. Het land, door bloedgerichten tot roerloosheid gebracht, vreesde de wraak van den ketterbeul, en de prins, die met telkens muitende soldaten, zonder geld, zonder toevoer van leeftocht in een land zich bevond, waar de Spanjaarden op vele plaatsen alles hadden vernield, moest niet minder dan negen en twintig maal van legerplaats verwisselen, om Alva, die zorgvuldig een hoofdtreffen ontweek, tot een veldslag te bewegen. De prins was eindelijk door geldgebrek wel gedwongen, zijn leger uiteen te doen gaan. Dat was het juist wat Alva gehoopt en voorzien had. Neen, een veldslag te wagen, hij dacht er in de verte niet aan, al hadden zijne veldheeren, zelfs zijne zonen hem hiertoe willen overhalen. Liever dreigde hij hen

met de galg. Hij wist zeer goed, hoe de Nederlanders over hem en zijne Spanjaarden dachten en hij wist ook zeer goed, dat hij mogelijk overwinnaar, doch ook misschien de overwonnene kon zijn, en wat was er dan te wachten?

Droevig alzoo eindigde een veldtocht, waarvan Oranje de bevrijding van Nederland had gehoopt. Te vroeg had men gejuicht: »De prince van Orangiën is te velde gecomen." Ja, waren alle beloften en toezeggingen vervuld geworden, dan zou hoogst waarschijnlijk de uitkomst anders geweest zijn. Ach, velen die vroeger jubelden, morden nu: »God is de patroon der tirannie geworden." Niet alzoo Oranje. Al scheen het, dat men geen stap nader tot de vrijheid was gekomen, hij hield het oog naar boven, zijne verwachting bleef op den Heer zijn God. Hij wist het, op diens tijd en op diens tijd alleen zou de verlossing geschieden. Zijn leus was: »Veilig te midden van den storm." »Zijn godsdienst was hem geen dekmantel voor zijne ontwerpen, maar troost in tegenspoed" 1). Daarom kon hij ook het teleurgestelde volk toeroepen:

»Lijdt u, mijn ondersaten,
die oprecht sijn van aert;
god sal u niet verlaten,
al sijt ghij nu beswaert.
die vroom begheert te leven,
bid god nacht ende dach,
dat hy my cracht wil gheven,
dat ick u helpen mach."

»Daar God aan zijn arbeid in de Nederlanden zijn zegen niet heeft verleend, besluit de prins, in afwachting, dat God hem eenig middel geve ter volvoering van zijn eerste ontwerp, tot Gods eer in Frankrijk te dienen" 2). Met 1200 ruiters en 3000

1) Motley.
2) Brandt.

man voetvolk voegt hij zich bij Coligny (April 1569). Hier nam hij deel aan de krijgsverrichtingen. Onstuimig echter eischte een gedeelte van zijn leger naar Duitschland terug gevoerd en daar afbetaald te worden. Na een moeielijken tocht kwam hij te Straatsburg aan, waar hij bij gebrek aan geld zijn geschut en ander legertuig moest verkoopen, en echter kon hij slechts een gedeelte der soldij voldoen, waarmede zich de krijgslieden moesten tevreden stellen. Aan zijne ruiters betaalde hij drie maanden soldij, onder belofte het overige later te voldoen, waarvoor hij zijn prinsdom Oranje verpandde. Hij liep gevaar, wegens de onbetaalde soldij, door de soldaten mishandeld te worden, door de officieren in hechtenis te worden gesteld.

In Frankrijk bleef hij echter niet. »De begeerte die hij had om de glorie en eere Gods in de zaak der Nederlanders te bevorderen, deden hem terug zetten alle gevaren en zwarigheden, zich op weg begevende, in onbekende kleederen, alleen met vijf mannen, met welke hij Frankrijk van den een tot den anderen hoek doorgetrokken heeft" 1).

---

1) Bor.

ANDERMAAL OP DEN DILLENBURG.

»Lieve Vrouw! Ik heb uit uwen brief en van onzen secretaris vernomen, waarom gij niet dadelijk tot mij wildet komen. Waarlijk ik kan deze redenen niet voldoende noemen, met het oog op den plicht en de gehoorzaamheid, welke eene vrouw haren man schuldig is, zoo zij hem althans waarlijk liefheeft. Want dat gij zoudt gezegd hebben nimmer in dit land te zullen komen, moet gij toch boven alles bedenken, dat gij voor God en zijne gemeente beloofd hebt de wereld te zullen verlaten, om uwen man te volgen. En dit, dunkt mij, moest u boven alle andere nietige en ijdele dingen gaan, wanneer gij uwen plicht waarlijk denkt te vervullen. Ik zeg dit niet, alsof ik u hiermede wilde overreden, om herwaarts te komen; want daar het u zoo tegen de borst stuit, laat ik dit daar; maar ik doe het alleen om u aan uwen plicht te herinneren, gelijk ik zulks doen moet zoowel volgens het bevel van God als volgens de liefde, welke ik jegens u koester, opdat, wanneer er morgen of later iets gebeuren mocht, ik in mijn geweten verzekerd ben, gelijk gij zelve wel weet, en waarin geen grootere troost te vinden is, dan dat een man ziet, dat zijne vrouw met lijdzaamheid het kruis

mede wil helpen dragen, dat de Almachtige haren man wil toezenden; vooral waar het in alles blijkt, dat hij de eere Gods en de vrijheid zijns vaderlands bedoelt. Maar er is ook nog iets anders. Ik heb zoo velerlei zaken met u te bespreken, welke zich niet laten beschrijven, van welke tegenwoordig mijn leven en eer afhangen. Mij dunkt, dat u dit, zoo gij eenige liefde voor mij hebt, meer ter harte gaan moest dan vele nietige begeerten, welke gij najaagt. Ik voeg er bij, dat ieder in dit gedrag de aanleiding vindt om er naar goedvinden over te oordeelen, en ik laat aan u de beoordeeling, welke gevolgen dit voor ons heeft. Ik verzeker u, dat ik, indien gij mij hadt verzocht te Frankfort te komen, of te Siburg, te midden van mijne grootste vijanden, ik om mijne groote liefde jegens u, niet had nagelaten om er u te vinden, in weerwil dat alle heeren en vrienden, met wie ik gesproken heb, mij aanraden in geene steden te komen, wegens het gevaar, dat mij overal omringt. Ik laat aan u over, mijne vrouw, te beoordeelen, dat gij, die toch mijne huisvrouw zijt, bezwaren maakt, mij te komen zien, dan te hopen dat ik in deze mijne ellende mijn troost zou vinden bij anderen, die mij niet zoo na zijn, als gij. Ook wenschte ik uwen raad te hooren of ik naar Frankrijk of naar Engeland zal gaan. Ik wenschte, dat de zaken in Frankrijk alzoo waren, dat wij er veilig gaan konden; want de zaken der arme christenen konden gunstiger zijn dan nu, en gij kunt verzekerd zijn, dat zij, indien Gods genade geen uitkomst geeft, even, ja nog treuriger zullen zijn dan in de Nederlanden. Indien de koning dat aan zijne onderdanen doen kan, wat zal hij dan met de vreemdelingen doen? Gij begrijpt dus lichtelijk, dat wij denken moeten of wij derwaarts ons kunnen wenden. Ook omtrent Engeland kan ik niet schrijven, maar ik verzeker u, dat, als gij alles zult gehoord hebben, gij alle verlangen, om derwaarts te gaan, zult opgeven. Want onze zaken zijn in zulken staat, dat er geen sprake is om te gaan

waar wij willen, maar om te zien of en waar men ons zou willen ontvangen. Ik geloof dat men zich overal meer dan tweemalen bedenkt, eer men ons zal willen toelaten. Ik spreek nu niet van u maar van mij, want ik ben in ongenade bij den keizer. Over al deze en meerdere zaken moesten wij elkander spreken, ware het ook onder de diepste geheimhouding; want alle heeren en vrienden erkennen het ook, omdat mijn verblijf aan ieder begint bekend te worden, indien ik het niet dagelijks verander. Alzoo, daar het Gode behaagt, dat ik in dit lijden verkeer, wilde ik zoo gaarne u, ook maar eenige dagen zien. Het is mij of ik er meer onderworpen door zou worden. Ik vertrek morgen. Iets zekers kan ik u niet berichten omtrent mijne terugkomst, of wanneer ik u zal kunnen zien; want ik ben besloten mij in de hand des Almachtigen over te geven, opdat Hij mij geleide werwaarts Hij wil. Ook zie ik wel, dat ik dit mijn leven in moeite en strijd moet doorbrengen, waarmede ik zeer tevreden ben, omdat alzoo het welbehagen Gods is, want ik weet wel grooter kastijding verdiend te hebben. Slechts smeek ik Hem, dat Hij mij de genade verleene om alles geduldig te dragen, zooals ik tot heden doe. Ik smeek den Almachtige om u en ons allen te verlichten met Zijnen Heiligen Geest in alles wat goed voor ons is, opdat wij, wanneer wij op den dag des oordeels voor hem verschijnen, wij Hem rekenschap geven kunnen van onze daden. Ik beveel mij enz." 1).

Dillenburg, 11 Nov. 1569.

Deze aandoenlijke brief werd door Willem van Oranje gezonden aan zijne vrouw, die zich aan hem onttrokken had en zijn leven hoe langs zoo meer vergalde, die hem in zijne worsteling met Spanje niet begreep en hem daarom eischen stelde, welke

---

1) Zie Gr. v. Pr. Archives III.

hij niet bevredigen kon. En had hij er aan voldaan, zou zij dan bevredigd zijn geweest? Voorzeker niet. Niet veel menschkunde toch behoeft men, om te weten, dat een ontevredene telkens met nieuwe eischen voor den dag komt en nimmer te bevredigen is.

Wie ook dien teederen brief niet zonder aandoening lezen kon, Anna van Saksen wel. Zij beantwoordt zijne brieven zelfs niet eens, tenzij om hem op een grove wijze te honen en te lasteren. Voorwaar, voor het uiterlijke had de prins geen weg, die langs rozenpaden leidde. Vroeger geëerd en ontzien, had hij nu een leven van lijden en strijden en wij zouden ons zijne geestkracht niet kunnen verklaren, wisten wij niet, dat hij zijn steunpunt in God gevonden had. Het geheim zijner volharding lag in een onwankelbaar vertrouwen op den Heer. Zeker »het struikelen in velen" was ook *zijn* deel; maar *ook* het »strijden van den goeden strijd" en het »behouden van het geloof."

Doch hoe kon Anna van Saksen den liefhebbenden man en vader aan zijn lot overlaten, hem die zooveel steun en troost noodig had? Hoe kon zij een teêrgevoelig hart als van Willem van Oranje doen bloeden? Raadselachtig zou haar gedrag wezen, als de sleutel van 't geheim niet was gevonden: Anna van Saksen was eene boeleerster, een echtbreekster. Sedert 1568 had zij een onzedelijke betrekking aangeknoopt met Rubbens, den vader van den grooten schilder. Te Keulen was hij met de prinses bekend geworden en door haar gebruikt om haren bruidschat uit Alva's handen te redden; allengs was de betrekking tusschen hen, van hare zijde niet het minst, inniger geworden, zoodat eene toenadering van zijn kant voor geen weigering behoefde te vreezen en — de vrucht des overspels bleef niet achter. Die openbaarde zich in 1571.

Was het in den prins te wraken, dat hij, van die ontrouw bewust, andere maatregelen nam, en zich van de ontuchtige vrouw liet scheiden? Hoeveel hij ook had verdragen, hoeveel

geduld hij ook had geoefend, nu was de beker overvol. Hare ongeoorloofde betrekkingen hadden haar in de grootste schulden gestoken. Op een edelmoedige wijze had Willems broeder haar in hare geldelijke behoeften meer dan overvloedig ondersteund, wat haar man niet doen kon, naardien hij, al hetgeen hij bezat, aan het vaderland had ten offer gebracht, doch op de ontdekking harer misdaad, volgde ook de ontknooping van dit zeer ongelukkig huwelijk.

In 1570 wettelijk van haar gescheiden, hertrouwde de prins in 1575 met Charlotte van Bourbon 1) eene christin, die door hare liefde hem vergoedde, wat hij zoolang ontbeerd had 2).

Ook ten opzichte van dit huwelijk is de staf over Oranje gebroken. Laster en partijzucht konden niet nalaten het te veroordeelen, doch de prins zelf kon aan zijn broeder schrijven: »Met een goed geweten voor God en zonder welgegrond verwijt van menschen kan ik het doen."

En wat zegt een bevoegde pen van hem? 3) »Verwonderlijk was zijne standvastigheid en volharding, bij menigerlei, ja tallooze en schier onoverkomelijke bezwaren; niet door de wapenen der vijanden slechts, maar door drift, baatzucht en overdrijving, tegenwerking, verraad en onwil zijner eigene partij. Het was de naijver van den adel, de losbandigheid van het volk, de telkens wederkeerende spanning en onderlinge haat van protestanten en

---

1) Anna van Saksen stierf in 1577 te Dresden.

2) Charlotte van Bourbon was eene dochter van den hertog van Montpensier. De kinderen uit dit huwelijk zijn: Louise Juliana in 1593 gehuwd met Frederik IV keurvorst v. d. Paltz, gest. 1644; Isabella in 1595 gehuwd met Hendrik de la Tour, Hert. v. Bouillon, gest. 1642; Katharina Belgica in 1596 gehuwd met Filips Lodewijk Gr. v. Hanau, gest. 1642; Charlotte Flandrina, Abdisse van St. Croix, gest. 1640; Charlotte Brabantine in 1598 gehuwd met Claude de la Tremoille, Hert. van Thouars, gest. 1631; Emilia II in 1616 gehuwd met Frederik Casimir Paltsgr. v. Tweebrugge, gest. 1645.

3) Gr. v. Pr. Handboek, § 153.

roomschen; de lauwheid en geldgierigheid, de kleingeestigheid en aanmatiging der Staten; het misnoegen van den onbetaalden krijgsbevelhebber en soldaat; de klachten eener aan de jammeren des oorlogs prijs gegeven bevolking. Onder het verschil en den strijd van gevoelens, inzichten en bedoelingen, werd de prins, wegens onpartijdige handhaving van recht en billijkheid, menigwerf het voorwerp van smaad, verguizing en hatelijkheid." Nog zegt een ander schrijver 1): »Voeg bij dat alles zijne huwelijksellende. Dan zien wij hem — als een rots midden in de baren, ook zelfs in de golven, welke door zulk een storm zijn opgezweept — met een verbazende geestkracht pal staan en door de hevigste branding heen, leidt hij het arme vaderland op den rechten koers naar de bestemde haven. Zelf wordt hij door die worsteling èn uit- èn inwendig geoefend, gelouterd, geheiligd. Wij zien zijn inwendigen mensch al meer en meer — langs verschillende wegen vernieuwd en gesterkt — door de waarachtige gemeenschap met zijnen God, dien hij bij ervaring heeft leeren kennen als zijn Steun en Redder. Zelfs ook het bittere lijden van zulk een ellendig huwelijksleven heeft hem niet verder op den weg der zonde, maar veeleer op den weg Gods gebracht."

Daarom spreken wij gerust het oordeel over hem uit, hetwelk, tegenover alle lasteringen der geschiedenis verminkende partijschap, niets anders zijn mag, dan dat der volkomen vrijspraak, zoo zelfs dat wij, die geen onfeilbaarheid aan een mensch toekennen, die de heiligheid als doelwit van het menschelijk leven beschouwen, maar haar niet eischen als reeds hier op aarde bereikt, dezen Willem van Oranje in den geest gelukkig achten, dat hij, nadat het eene huwelijk door zooveel ontrouw wettelijk was ontbonden, wederom, maar toen met eene christinne hertrouwd,

---

1) A. van Toorenenbergen. Vóór 300 jaren.

heeft mogen vinden wat alleen het ware huwelijksleven aan den mensch geven kan: steun en hulpe in den strijd des levens.

Een zoodanige lofrede, ook van haar verder leven, kan van Anna van Saksen niet gegeven worden. Omtrent haar wordt gezegd: »Ons boezemt die jeugdige vorstin zonder zedelijkheid en zonder schoonheid, die, door wereldsche ijdelheid verblind, voor onbevredigde eerzucht in dronkenschap en wellust verstrooiing zocht, een diepen weerzin in. Groot is haar ongeluk, maar nimmer verdient zij in haar ongeluk medelijden. Door wrevel verwijdert zij hare trouwste vrienden, door hare wederspannigheid verbittert zij hare beste raadgevers; zelfs voor hare dienstboden was geen loon hoog genoeg, om haar den dienst dragelijk te maken; de oploopendheid der meesteresse joeg ze ten huize uit. Nu eens spreekt zij van hare gekrenkte rechten en vordert vergoeding van eer, maar op een toon, veel te onbescheiden voor beleedigde onschuld; dan kruipt zij met de bekentenis harer feilen als een worm in het stof; maar op eene wijze veel te gehuicheld, dan dat men die met christelijk berouw kan verwarren. Afgesneden van de gelegenheid om te zondigen, zoowel als van de gelegenheid om te schitteren, vervalt zij tot een wrevel, die alle banden van eerbied verscheurt; tot eene wanhoop, die in pogingen van zelfmoord overslaat; tot eene ongeregeldheid, die losbreekt in de eenige uitspatting, waartoe haar de mogelijkheid overblijft, den drank. Eene soort van zedelijke krankzinnigheid is op het laatst de toestand der vrouw van den grooten Willem, der moeder van den heldhaftigen Maurits."

Willem van Oranje, na zijn mislukten tocht op den Dillenburg terug gekeerd, liet daar evenwel de handen niet slap hangen. Ook zijn nachtrust zelfs zou hij opofferen, om te bedenken en te doen de dingen, die hij voor Nederland geschikt achtte. Van de eene plaats trok hij naar de andere om nieuwe betrekkingen

aan te knoopen en vrienden voor zijne belangen te winnen. Hij zond brieven en boodschappen naar voorname uitgewekenen, die zich in Engeland, in het land van Kleef, Emden, Hamburg, Bremen of op andere plaatsen bevonden, om hen aan te sporen of te gebruiken tot het inzamelen van gelden, ten einde nieuwe wervingen te kunnen doen. »Hij zelf en zijn broeder, graaf Jan, gingen voort met het verkoopen of verpanden van hun eigen patrimonieel goed; letterlijk alles voor de goede zaak veil hebbende." »Wat het zilver en de meubelen betreft, het zal best zijn het huisraad stuk voor stuk op de Frankforter-mis te verkoopen, om er aldus geld voor te maken" zeide prins Willem 1). Ook door de predikanten werden vele vruchtbare collectatiën gedaan; waarbij de luiden van kleine en ook middelbare middelen en rijkdommen hun goede hart en genegenheid wel toonden; maar ook onder de rijken waren er velen, die zich excuseerden en zich hielden alsof zij schielijk heel arm geworden waren; ja velen contribueerden alleen om in 't rolleken te staan 2). »Ik zie wel," schreef de prins, »dat ik het leven in arbeid en ellende moet doorbrengen; doch ik ben tevreden, daar het den Almachtigen dus behaagt; Hij geve mij de genade om alles met lijdzaamheid te dragen, gelijk ik tot dusver heb gedaan" 3).

Voorzeker zijn toestand was moeielijk, doch juist deze moeielijkheid vuurde zijn ijver aan, om met volharding naar het doel te streven, dat hij zich had voorgesteld. Wij zeiden 't reeds, het geheim dier volharding lag in zijn onwrikbaar vertrouwen op God. Dit was bij hem met biddend werken onafscheidelijk gepaard. »Wanneer men," schreef hij, »eenige zaken zonder middelen wil aanvangen, of wat erger is, als men door gierigheid

1) Gr. v. Pr. Handboek bl. 133.
2) Bor.
3) Gr. v. Pr. bl. 134.

zijn middelen achterhoudt, dat is niet op God betrouwd, maar Hem getenteerd, en daartegen, dat is op God te vertrouwen, te gebruiken de middelen, die het Hem gelieft ons aan tê bieden, en Hem te bidden, dat Hij Zijn zegen daarover wil laten gaan" 1). Met dit geloofsvertrouwen stond hij als een rots onbewegelijk in den woedenden storm. Daarom kon hij ook zeggen tot zijn vriend Aldegonde, die onder zoo velerlei miskenning bijna moedeloos werd: »Aldegonde! dat men ons vertrappe, mits het ons vergund zij, hulp te bieden aan Gods Kerk. Die op den Heer vertrouwt, wankelt niet in eeuwigheid."

Filips van Marnix, heer van St. Aldegonde was Oranje's gemeenzame vriend, die hem op den Dillenburg niet vergat, maar hem daar kwam opzoeken, om mede een werkzaam aandeel te nemen in alles, wat Neêrlands bevrijding kon bewerken. Moest Willem van Oranje eenmaal klagen: »De baren van de zee zijn niet zoo ongestadig, de weerhanen op de torens niet zoo bewegelijk als een groot deel der edelen onzes lands. Ieder oogenblik veranderen zij van zadel en paard. Eerst dienen zij de Spanjaarden, alsof zij gehuurde knechten zijn. Zij bestrijden ons uit alle macht en een weinig tijds daarna spreken zij van vrede. Daarop verzoenen zij zich met ons en ziet, zij zijn der Spanjaarden vijand," van wien hij zoo klagen kon, niet van Filips van Marnix. Door alle tijden heen hield deze Oranje houw en trouw. Nog een jongeling in jaren, was hij een man van hart en verstand, die de goede keuze gedaan had. Na een werkzaam aandeel genomen te hebben in de handelingen der verbonden edelen, behoorde hij onder de duizenden vluchtelingen naar Duitschland; doch ofschoon balling en verstoken van de inkomsten zijner goederen, rustte hij ook hier niet. Na eerst den keurvorst van de Paltz als raadsman ter zijde gestaan te hebben, kwam

1) Id. bl 129.

WILLEM VAN ORANJE EN MARNIX VAN St ALDEGONDE.

hij in dienst van prins Willem, om dezen tot zegen te zijn en hem tot een besliste keuze te brengen. Van nu af zijn beider wegen één, want beiden hebben één doelwit voor oogen. De hartelijkste overeenstemming tusschèn beiden kon dan ook niet achter blijven. Zien wij Marnix van het eene einde van Duitschland naar het andere snellen, om de ballingkerken te helpen bevorderen, straks weder bezoekt hij de Duitsche hoven om hulp voor den prins te zoeken. Nu met de pen, als godgeleerde en als dichter, dan als krijgsman met het zwaard aan de heup, doch meest door zijn staatkundige bekwaamheden dient hij land en kerk, en bewijst tevens Oranje bij geheime zendingen en gewichtige onderhandelingen de gewichtigste diensten. Na den ongelukkigen afloop van 's prinsen veldtocht grijpt hij naar de pen en zendt den Nederlanders een troostlied toe, dat den moed verlevendigt en hoop geeft op eene betere toekomst. Het is het schoone »Wilhelmus van Nassouwen," woorden uit de ziel des prinsen gegrepen. Wie zou ook beter in staat geweest zijn in de ziel van Willem van Oranje te lezen, dan Marnix van St. Aldegonde? En wanneer het eerste morgenlicht van Neêrlands vrijheid boven de Brielsche stranden door de mannen »zonder ooren, lip of neus, met wang en voorhoofd vol van houwen" is opgegaan, grijpt Marnix nogmaals naar de pen, om in zijn »seventien provinciën" tot den heiligen krijg tegen Neêrlands belager, Alva, op te wekken. Is het niet om het wantrouwen van sommigen jegens Oranje weg te nemen, wanneer hij zingt:

»Ras, seventien provincien!
Stelt u nu op de voet,
Treckt de coemste des prinsen
Vriendelyck te ghemoet;
Stelt u met zijn banieren,
Elck als een trouwe man,
Doet helpen verlogieren
Duc d' Alve den tyran.

Hij comt u niet verderven,
Dit trouwelycken gbelooft,
Maer u weêrom te erven
In dat u is berooft;
Te goed' den coninck van Spaengiën
Doet vrymoedich bystant
Den prince van Orangiën
Als zijnen Luytenant.

Zijn trommels en trompetten
Brengen u geen dangier 1),
't En is maar om verzetten
Duc d' Alve den bloetgier;
Spijt ruyters en soldaten,
Die den prince benijt,
Hun schade sal u baten,
Hij moet ten lande uyt.

't En is om gheen pillage 2),
Van vrienden, landt of stee;
Doch die groote courage
Des graven van Lumee,
De grave van Nassouwen,
Dat reyn vroom edel bloet,
Wil niemand laten benouwen
Aen zijn eer, lyff of goet."

Hebben wij te veel gezegd, wanneer wij zeiden: Marnix van St. Aldegonde was de man, die in de ziel van Willem van Oranje lezen kon?

Maar Marnix van St. Aldegonde was de eenige niet, die Oranje in zijn ballingschap kwam bezoeken. Wij zouden aan 's mans eer te kort doen, wanneer wij hier den naam verzwegen van Mr. Paulus Buis, destijds pensionaris der stad Leiden, naderhand advocaat van Holland. Was het geen waagstuk van Buis, dat hem lichtelijk den hals had kunnen kosten, toen hij na het

1) Gevaar.
2) Plundering.

scheiden eener vergadering der Algemeene Staten te Brussel, door Alva belegd om over den 10den en 20sten penning te beraadslagen, op de terugreis naar Holland zich onder een of ander voorwendsel had weten af te zonderen? Toen was hij in alle geheim naar den Dillenburg gereisd, en om geene verdenking te geven, had hij zich slechts één dag bij den prins opgehouden, doch die ééne dag was genoeg geweest om veel zaken te bespreken, veel af te doen. Na drie dagen was Buis weder teruggekeerd en niemand kon vermoeden, welk belangrijk uitstapje hij gemaakt had, dewijl men veronderstelde, dat hij zich om bijzondere zaken te Antwerpen had opgehouden. Onder begunstiging der heeren van Swieten en van Kalslagen 1) bleef Buis in gedurige briefwisseling met den prins, voorts met Diederik Sonoy, Albrecht van Huchtenbroek, Jacob van Wesembeke, Reinier Kant en anderen. Vooral was het Johannes Basius, die den titel voerde van 's prinsen raad en commissaris, welke zich geen rust gaf om gelden in te zamelen en hier en daar verstandhouding aan te knoopen. De briefwisseling met den prins of tusschen zijne vrienden onderling, werd veelal in bedekte termen gehouden en had den schijn als waren de gewisselde brieven handelsbrieven. Vandaar dan ook de verbloemde namen, waarin de prins voorkomt onder den naam van Maarten Willemszoon, Dillenburg onder dien van Dantzig enz.

Onder zijne bezoekers op den Dillenburg tellen wij ook Pieter Adriaansz. van der Werff. Bij sententie van Alva ten lande uitgebannen, kwam hij meermalen uit zijn toevluchtsoord Embden naar den Dillenburg en spoedig had Oranje in hem den man gezien, dien hij vertrouwen, dien hij tot gewichtige zendingen gebruiken kon.

Maar wat was de vrucht van al die besprekingen en samen-

---

1) Beaufort V D. bl. 155.

komsten op dat Patmos of zoo ge wilt op dien Wartburg der verbanning? Vraagt het aan die mannen van allerlei rang en stand, die burgers, boeren en edellieden, die zich tot ondernemingen verbonden hebben; die hun schip als een spelonk van Adullum aanzien, waar zich vergaderd had »alle man, die benauwd was, en alle man, die een schuldeischer had, en alle man wiens ziel bitterlijk bedroefd was," die een hostiekast in den mast voeren; die, na het plunderen van kerken en kloosters, na het uitschudden van priesters en monniken, zich de gevulde miskelk aan den mond zetten, om in hunne luidruchtige maaltijden en drinkgelagen de smarten der ballingschap te vergeten; die, met »het wilde zwijn der Ardennen" aan hun hoofd, zich op niet anders toeleggen dan op roof en plundering, op het neuzen en ooren snijden, die mannen, welke den naam dragen van Watergeuzen. Zij zullen u zeggen, hoe zij door Oranje van »boeven en piraten" in eerlijke krijgslieden herschapen zijn, en in één geest met Oranje, met hem van één hart en één ziel, medewerken tot vrijwording van het vertrapte vaderland.

Dat waren de vruchten, welke de Dillenburg afwierp. Oranje had de wenken begrepen, hem daar gegeven, ook door een Coligny 1) en hij had er in toegestemd, den Watergeuzen lastbrieven te geven 2).

1) Van Meeteren 3e B.
2) Hooft en Bor. 5e B.

HET LICHT WORDT DUISTERNIS.

»Al mijne plannen zijn in duigen gevallen. Waarom zijn de Watergeuzen, in de laatste tijden gewoon naar mijne inzichten en bevelen te handelen, nu zelf handelend opgetreden en hebben den Briel ingenomen? Het deugt nergens toe. Mijn plan was in Duitschland een groot leger, waarmede ik reeds bezig ben, te verzamelen, alsdan de Zuidelijke en Noordelijke gewesten bij manier van spreken in één lichaam te reduceeren, en van uit het Zuiden het Noorden te bevrijden. Hoeveel aanslagen op verschillende plaatsen had ik mij niet voorgesteld en dat alles is in rook vervlogen."

Zoo denkt Willem van Oranje, niet wetende, dat de inneming van den Briel Alva had doen schrikken, ofschoon hij dit onder zijn gewone: »No es nada!" (Het is niets), had willen verbloemen. Inderdaad de schrik van Alva was grooter dan Oranje's blijdschap. Gelukkig evenwel, dat zijne weinige ingenomenheid met deze gebeurtenis niet zoo spoedig bekend was. Hoe verlammend zou dit gewerkt hebben. Neen, die moest eerst bekend worden, toen het jonge plantje der vrijheid reeds vast in den grond stond.

»Dordrecht, Haarlem, Leiden, Gouda, Gorinchem, Oudewater, Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen, Medemblik, Edam en Monnikendam is geus geworden." Dat is een tijding, welke den prins verrast en verrukt. Hij ziet, dat is een gevolg van de inneming van Brielle en nu erkent hij in die gebeurtenis den vinger Gods. Maar tevens begrijpt hij, dat er nu gehandeld moet worden.

De Staten der steden, welke Oranje zijn toegevallen, vergaderen te Dordrecht. Niemand beter om als 's prinsen vertegenwoordiger op te treden, dan Marnix van St. Aldegonde. Hij treedt ter vergadering binnen en na het overhandigen zijner geloofsbrieven neemt hij het woord, om met de welsprekendheid hem eigen, in krachtige woorden te danken voor den moed, waarmede men de tirannie van Alva, al te lang en te lijdelijk gedragen, eindelijk heeft afgeworpen. Maar herinnert hij de geweldenarijen van Alva, hij verzuimt ook niet den Staten onder het oog te brengen, welke opofferingen Oranje zich reeds getroost had tot redding des lands, en er op te wijzen dat thans zijne middelen en hulpbronnen waren uitgeput. »Met behulp van vrienden en magen," zoo spreekt hij verder »met de uiterste zorgen en moeiten, heeft hij een nieuw leger op de been gebracht, dat echter nog gemonsterd en betaald moet worden. Zonder geld kan Oranje niets uitvoeren, en verloopt zijn leger, dan zal het land in nog grooter ellende gedompeld worden, dan het ooit gekend heeft. Daarom beroep ik mij op uwe vaderlandsliefde en noodig u uit, u te verbinden tot de betaling der soldaten voor de eerste drie maanden, waartoe een som van zes ton vereischt wordt."

Men is bereid één som van 300.000 kronen voor drie maanden toe te staan. Met eenparige stemmen erkent en verklaart men Oranje als 's konings algemeenen stedehouder van Holland, Zeeland, Friesland en Utrecht, gelijk hij daartoe wettig door den koning was aangesteld, zonder dat later een wettige en naar de rechten des lands geldige afzetting had plaats gehad. Men zou

zich met de andere provinciën trachten te verstaan om den prins als eerste lid der Algemeene Staten, en bij afwezigheid des konings, als hoofd en beschermer dezer landen te erkennen. Een plechtig verdrag werd er van weêrszijden aangegaan, waarbij men zich verbond geen vergelijk met den koning, noch met iemand van zijnentwege te maken, zonder elkanders voorkennis en goedkeuring, en zonder dat daarin beiden begrepen waren, belovende elkander trouw bij te staan en tot het einde toe niet te verlaten.

Dit was voor het vervolg van groot gewicht. Vooreerst toch erkenden de Staten den prins, als stadhouder des konings, niet *onder* maar *tegenover* den landvoogd; ten tweede bekwamen zij hierdoor deel aan het opperbestuur, en dit legde den grond tot de macht, welke zij later in 's lands regeering uitoefenden. De toestand van den prins werd daardoor aanmerkelijk veranderd. Vroeger heer over de Staten, hing hij thans in zeker opzicht van hen af. Zij erkenden hem echter als hun hoofd, onder voorwaarde, dat hij niets zou doen of bevelen, zonder hun *advies* of *raad*, en eenigen tijd later droegen zij hem de *superintendentie* d. i. het oppertoezicht en de regeering op, met toekenning van eene volstrekte macht, gezag en souverein bevel, ter bestiering van alle landszaken. De Staten bleven evenwel niet altijd dien onderdanigen toon voeren en waren er straks op uit zich vele rechten aan te matigen, waardoor 's prinsen macht aanmerkelijk verkort werd. Natuurlijk kon deze zulks niet toestaan, en toen hieruit voor 't oogenblik eenige moeielijkheid en spanning ontstond, en de prins zich aan alles zou onttrokken en naar zijne Duitsche Staten begeven hebben, haastten de Staten zich hun onrecht te bekennen en hem te bidden, »wel te willen volharden in zijne gelukzalige regeering."

Het was op den 29sten Juni van het zoo gedenkwaardige jaar 1572, dat de geloofs- en krijgsheld afscheid nam van het voorvaderlijk slot en zijn prachtigen lindeboom, waaraan zich voor

hem zoovele herinneringen vastknoopten 1). Hij zei ze vaarwel, om beide nimmer weder te zien. Ook en bovenal van zijne zes- en zeventigjarige moeder, die hem nog een jaar later schreef: »Mijn moederlijk hart is altijd bij u."

Op den 8sten Juli trok Oranje met zijn leger bij Duisburg over den Rijn. Roermonde werd stormenderhand ingenomen, Thienen, Diest, Leuven werden achtereenvolgens door hem bezet; Mechelen en Oudenaarden verklaarden zich voor hem en naar menschen inzien zou geheel Brabant en Vlaanderen hem weldra toevallen. Jammer, dat zijne soldaten, zijns ondanks, met barbaarschheid jegens de roomschen te werk gingen. Weinig hielp het hem, dat hij hiertegen een scherp verbod uitvaardigde, zijne nog onbetaalde soldaten waren aan orde noch regel te binden.

Om zijn leger niet te verzwakken, spoedde zich Oranje naar Bergen, om zijn broeder Lodewijk, die de stad bij verrassing had ingenomen en door Alva belegerd werd, te ontzetten. Bijzonder werd hij hier door God bij het leven bewaard. In zijn legerplaats zich veilig achtende, had hij zich ter ruste begeven en lag in diepen slaap verzonken, toen eenige honderden Spanjaarden, met witte hemden over hunne wapenrusting, om elkander te herkennen, zijne schildwachten overrompelden en reeds tot aan zijne tent waren doorgedrongen, met oogmerk hem te ver-

---

1) De slottuin van vroeger dagen is verdwenen en herschapen in vlak bouwland. Rotspunten wijzen ons de plek aan, waar eenmaal het trotsche kasteel stond; een enkele ongeschonden muur geeft nog ofschoon een slechts flauwen indruk van den vroegeren omvang en de sterkte van den thans tot puin vervallen burg. Maar wat ons goed aan het harte doet, is, dat bij den nog immer prachtigen lindenboom een Willemstoren is verrezen, die den naam van den vader des vaderlands vereeuwigt. Ging dit plan van Duitschland uit, de ontwerper van het monument schreef niet oneigenaardig: »Gaarne naderen wij als bedelaars (gueux) tot de Nederlanders om een gave ter eere van hem, dien de Nederlandsche bedelaars (geuzen) voor 300 jaar van hier kwamen roepen te hunner bevrijding." En zeker, Nederlandsch geld mocht hier niet ontbreken.

moorden. Zijn hondje moest evenwel een werktuig in Gods hand zijn, om hem te redden. Toen het trouwe dier zag dat zijn meester op zijn geblaf niet wakker werd, krabde het hem in het gezicht, en nog even had de prins den tijd op zijn altijd gezadeld paard te springen om het gevaar te ontvluchten 1).

De aanzienlijke versterkingen, hem uit Frankrijk toegezegd, gaven den prins alle hoop, dat hij Alva in zijne macht zou krijgen. Met ongeduld verbeidde hij die troepen, doch koning Karel IX was een meineedige, een monster. In plaats van de troepen ontving de prins de verschrikkelijke tijding: »Op bevel des konings zijn in den Bartholomeus-nacht (24 Aug.) niet minder dan 4000 protestanten in Parijs vermoord, waaronder de edele Coligny. In andere steden van Frankrijk zijn 24.000 slachtoffers gevallen. De paus heeft een Te Deum laten zingen en in Spanje wordt die moord met openbare vreugde-bewijzen gevierd."

Verpletterend was deze tijding. Hoe schokte zij de ziel van Oranje. De paus en de Spaansche koning mochten jubelzangen zingen, Oranje zou wel in zak en assche kunnen zitten en rouwkleederen aantrekken. Het was hem nu duidelijk, dat hij van Frankrijk niets meer te verwachten had; geldgebrek krijgende, was hij wel genoodzaakt zijn leger af te danken en ten gevolge daarvan moest graaf Lodewijk het door hem verraste Bergen bij verdrag aan Alva overgeven. Niet alleen viel deze stad, maar met haar kwamen al de overige Brabantsche steden, die door den prins ingenomen waren, weder in handen van den bloedman.

Welk een schrik en ontsteltenis ook in Holland. Alle gemoederen waren met angst vervuld. De toestand van Oranje werd netelig. »Ik bid u," zoo schreef hij, »aanschouw hoe de boosheid der menschen Gods groote genade tracht tegen te werken. Hij doe alles uitloopen op de verheerlijking van Zijn Heiligen

1) Beaufort 310.

naam. Ik ga, met Zijne hulp, naar Holland en Zeeland, om te zien, wat Hem behagen zal te doen. Ik zal er de zaken staande houden, zoolang ik kan, en heb vast besloten er den dood te verwachten." En inderdaad beter kon Oranje niet doen, dan naar Holland te gaan en een reis naar de verschillende steden te ondernemen, want »voorwaar zijne komst was zeer noodzakelijk voor de gereformeerden; dewijl de harten en gemoederen zoo waren verslagen en verflauwd, dat meest al de voornaamsten in beraad waren, om weder uit den lande te vluchten; maar met de komst van den prins waren de flauwhartigen nu zoo gemoed, dat zij niet meer op de perijkelen dachten" 1). Zoo was het. Zijn komst alleen was genoegzaam om zelfs de wankelmoedigsten op te beuren en tot volharding aan te vuren.

1572—1576.

»Slaat opten trommele, van dirredomdeyne,
Slaet opten trommele, van dirredomdoes,
Slaet opten trommele van dirredomdeyne,
Vive le Geus, is nu de loes (leus)."

Zoo juichte men schier overal, waar de prins zich in Holland vertoonde. Weg was alle vrees, 't was of met zijne komst geen vijand meer in het land was. Nu steeg de geestdrift ten top.

Oranje's komst in Holland deed hem een nieuw tijdperk intreden. Had hij van 1568—1572 den strijd met eigen middelen gevoerd, van 1572—1576 zou dit met Holland en Zeeland, van 1576—1579 met al de Nederlandsche Gewesten, van 1579—1584 met de Vereenigde Nederlanden alleen geschieden.

De eerste stad, welke Oranje bezocht, was Enkhuizen. Die stad verdiende dit ook. Zij, die zooveel prinsen-vrienden telde, had al zeer spoedig na de inneming van den Briel de Spaanschgezinde

---

1) Bor.

regeering op 't stadhuis gevangen gezet en de driekleur van wal en torens laten waaien.

Welk een blijdschap bij Enkhuizen's burgeren toen het schip met zijn geliefde vracht de haven kwam binnen zeilen. »Leve Vader Willem! Leve Oranje!" was de kreet, die uit den mond, neen uit het hart van oud en jong kwam.

De prins vertoefde slechts weinige dagen in de stad. Er was voor hem ook nog zooveel te doen, hier en elders. Hij maakte dadelijk de noodige toebereidselen tot de uitrusting van eenige schepen en gaf bevel tot het versterken van de Zuidpoort. 't Jaargetijde was ongunstig — 't was in 't laatst van October — maar niettegenstaande dit, was de burgerij dadelijk in de weer aan 's prinsen bevel te voldoen.

En wel had de prins gelijk zulke maatregelen te verordenen. Enkhuizen, destijds eene belangrijke stad, was de sleutel der Zuiderzee.

Met zooveel ijver werd er gearbeid, dat het verdedigingswerk in 17 dagen voltooid was. Terecht mocht het aangelegde bolwerk den naam van »Willigenburg" ontvangen. De bereidwilligheid der burgers had zulk een naam verdiend.

Te Hoorn deed de prins zijne intrede onder het gelui der klokken en het lossen van het geschut. De avond van dien dag was een ware feestavond voor de burgers. Overal werden teertonnen ter eere van den geliefden Oranje ontstoken.

Van hier vertrok hij naar Haarlem. In die stad heerschte dezelfde geestdrift. Op zijn verzoek waren de Staten in die stad vergaderd, opdat hij daar met hen kon beraadslagen over de doelmatigste middelen voor 's lands welzijn. Met gemeen overleg der Staten herstelde hij het hof van Holland en de rekenkamer te 's Gravenhage, welke collegiën later om de krijgsgebeurtenissen van Haarlem naar Delft verplaatst werden. Ook vaardigde de prins verscheidene ordonnantiën en bevelen uit, waarbij de

handel met den vijand, en inzonderheid de uitvoer van levensmiddelen, waaraan groot gebrek was, verboden werden. Hij stelde mede orde op den koers der munten, op de krijgstoerustingen te land en te water en op de belastingen.

Zoo van stad tot stad gaande, stelde hij orde op alle zaken en deed wat zijne hand vond te doen tot welzijn des lands.

Hij vestigde zijne woonplaats te Delft, waarin hij zijn intrek nam in het klooster St. Aagten, dat hem door den prior Cornelius Muys (Musius) met bereidwilligheid werd afgestaan. Die geestelijke, een algemeen ook bij den prins geacht man, bood zelfs aan het kloostergebouw te verlaten, opdat de prins het geheel en naar zijn zin zou kunnen inrichten, wat deze echter weigerde, terwijl hij uitdrukkelijk begeerde, dat de prior een gedeelte van het gebouw zou blijven bewonen.

's Prinsen vijanden spanden natuurlijk alle krachten in om hem in handen te krijgen, en hem in een kwaad daglicht te stellen. De graaf van Bossu meende door middel van den burgemeester van Delft den prins op te lichten. Hij noodigde dien per brief uit, Oranje in hechtenis te nemen en naar Haarlem op te zenden, waartoe hij hem allen noodigen bijstand en rijke belooningen verzekerde. Bij vergissing kwam die brief niet ten huize van burgemeester Groenewegen, maar bij den heer van Batenburg, die daarvan den prins terstond kennis gaf. Groenewegen bij den prins ontboden en door hem ondervraagd, antwoordde stoutmoedig, »dat hij niet helpen kon, wat de graaf van Bossu schreef, dat hij den prins van harte genegen was." Zeer juist merkte deze hierop aan: »'t Is dan zeer te verwonderen, dat de graaf van Bossu juist aan u, niet aan een ander geschreven heeft." Op de betuiging zijner onschuld vorderde de prins, dat hij Bossu een antwoord zou zenden, waardoor deze in den strik zou gelokt worden. Hierin had Groenewegen echter weinig zin en meende er af te komen met te zeggen »dat zijn geweten zulks niet toeliet,"

waarop de prins hem te gemoet voerde: »dat het geweten van Judith haar wel veroorloofd had den tiran Holophernes te dooden en Gods vijanden ten onder te brengen" 1).

De burgemeester, ofschoon eenigen tijd in zijn eigen huis gevangen gehouden, werd, uit genoegzaam gebrek aan bewijs van schuld, weder op vrije voeten gesteld.

Nu Bossu zijne pogingen verijdeld zag, trachtte hij op eene andere wijze zijn doel te bereiken. Hij vaardigde aan de overheden en de burgers een vinnigen, openlijken brief tegen den prins uit. Daarin zegt hij »wel te willen bedenken en te overwegen, welke gevaarlijke verandering zij gingen ondernemen, met het versmaden van hun geboren heer en vorst en aan te hangen een leenman en onderdaan, die schuldig was aan gekwetste majesteit. Dat zij, in plaats van een machtig vorst te gehoorzamen, een leidsman gingen volgen, die een balling en van al zijne goederen beroofd was, dien zij ten koste van het algemeen moesten onderhouden en uit hun eigen goederen den kost geven. Een man, die zich door eigen schuld willens en wetens had verdorven, en nu niet anders zocht, dan het onverstandige volk met leugens en bedrog te misleiden, daartoe misbruikende en zich ten onrechte aanmatigende het ambt van stadhouder des konings over de Nederlanden; die met alle list en bedrog er op uit was, om de arme burgers deelgenooten van zijn ongelukken te maken en hen in een afgrond van ellende te werpen, waarin hij zichzelven te voren gestort had, gerust zijnde, wat hen ook mocht overkomen, en bereid, om, als een ongetrouwe stuurman, hen in 't midden der woedende baren te verlaten" 2).

Wij kunnen al de verrichtingen hier te lande, sints de terug-

---

1) Beaufort 7e B. 367. v. v.

2) Beaufort 7e B. 329.

komst des prinsen, niet in al hare bijzonderheden nagaan. Hoe noode ook, wij kunnen niet anders dan aanstippen. Ons bestek laat geene breedvoerige behandeling toe 1).

Ofschoon bijna van allen verlaten, heeft de prins vier jaren lang alleen met de hulpmiddelen, welke Holland en Zeeland hem aanboden, zich tegen de Spaansche macht staande gehouden. Het was een onderneming, waarvan de uitkomst niet te berekenen was. Er werd een oorlog aangevangen, die met woede en onmenschelijk zou gevoerd worden, waarin bij het vreeselijke van een burgerkrijg zich ook de invloed van nationalen haat en godsdienst-verdeeldheid zou doen gevoelen. Wreed waren de handelingen der Spanjaarden, die weerwraak uitlokten. Niet overdreven is het, wat in een rekest aan den koning gezegd werd (1573): »Als men vrouwen of dochters wilde beschermen, liepen de soldaten als razende honden te zamen onder het geroep van *Spanje*, *Spanje*, en vermoordden jammerlijk al die zij ontmoetten. Ja, zij hebben eenige mans levend gevild, en de huid over hunne trommels gespannen, anderen met langzaam en klein vuur verbrand, met gloeiende tangen ter dood toe in 't lijf genepen, en met andere onuitsprekelijke nooit gehoorde folteringen, den een na den ander, al levende honderd dooden doen sterven" 2).

Ook van onze zijde zijn gruwelen begaan. Priesters zijn vermoord; roomschen in Noord-Holland van brandstichting beschuldigd, onmenschelijk gefolterd. Ja, een vijftigjarige gewetensdwang deed wraak geboren worden, doch is niet te verschoonen. Zij werd ook doorgaans gestraft, terwijl de wreedaardige handelingen der Spanjaarden werden toegejuicht en aangemoedigd. Denken

1) De lezer, die alle bijzonderheden wil kennen, verwijzen wij naar mijn »Bloedstrijd."

2) Bor.

wij slechts aan het bloedbad te Zutfen, Mechelen, Naarden, Oudewater, waar »ouden noch jongen, vrouwen noch mannen gespaard, sommigen in koelen bloede doorstoken, ook met drie en vier aan elkander gebonden in het water geworpen, eenigen onmenschelijk gepijnigd werden, om geld te hebben" 1).

Hachelijk stond meermalen de kans. Somtijds scheen het, of alle hoop verloren was. In de eerste plaats wijzen wij op Haarlem, eene stad, die zich maanden lang roemrijk verdedigd had, doch eindigen moest met zich aan den beul van Spanje over te geven (Juli 1573). Die vermeestering scheurde Zuid- en Noord-Holland vaneen, waardoor de krachten verbroken werden en zelfs de dappersten een duister verschiet voor zich zagen. Maar wie ook wanhoopte, Oranje niet. Hij sterkte zich in den Heer zijn God. Wij lezen het in zijn brief, toen men hem gevraagd had, of hij ook eenig verbond met een machtig vorst had gemaakt: »Zoo het God almachtig beliefd heeft van der stede van Haarlem naar Zijn goddelijken wil ten disponeeren, zullen wij Hem en Zijn Goddelijk woord daarom verloochenen en verlaten? Is daarom de sterke hand Gods eenigzins verkort en Zijn Kerk en Gemeente te niet gebracht?.... Gij schrijft ons, dat men u zou laten weten of wij ook met eenigen grooten machtigen Potentaat in vasten verbonde staan;.... waarop wij niet laten willen u voor antwoord te geven dat, aleer wij ooit deze zaak en beschermenis der christenen en andere verdrukten in dezen lande aangevangen hebben, wij met den Alleroppersten Potentaat der potentaten al zulken vasten verbond hebben gemaakt, dat wij geheel verzekerd zijn, dat wij en al degenen, die daarop vastelijk vertrouwen, door Zijne geweldige en machtige hand ten leste nog ontzet zullen worden, spijt alle Zijne en onze vijanden; zonder dat wij middelertijd

1) Bor.

eenige andere middelen, die ons de Heer der heirscharen toegeschikt heeft, hebben of als nog willen laten voorbijgaan" 1).

In de tweede plaats noemen wij:

DE SLAG OP DE MOOKERHEIDE.

Na de overgave van Bergen vertrok graaf Lodewijk in ziekelijken toestand naar Dillenburg. Thans 21 Februari 1574 slaat hij zich met 6000 man voetvolk en 3000 ruiters tusschen Aken en Maastricht neder. De beide andere Makabeërs, Jan en Hendrik zijn mede opgetrokken, alsmede hertog Christoffel, zoon van Frederik keurvorst van de Paltz, en eenige voorname Duitsche krijgsoversten. Zij trekken voorwaarts tot op Nijmegen. Lodewijk schrijft aan zijn broeder Willem, dat hij zou trachten over de Maas te komen, bepaaldelijk bij Herwerden of daaromtrent in Gelderland. Hij verzoekt hem met krijgsvolk en schuiten zijn leger te gemoet te komen. Op den 11den April zet hij zich in beweging, terwijl zijn broeder Jan naar Keulen reist om eenige gelden in ontvangst te nemen, ten einde de ontevreden krijgslieden te kunnen voldoen. Requesens, opvolger van Alva, zendt zijn bevelhebber d'Avila met een leger van 12.000 man Zwitsers en Duitschers en al het volk, 't welk hij uit Holland gelicht had, Lodewijk tegemoet, om den aanval met kracht te keer te gaan en te verhinderen dat deze zich met Oranje en zijn 6000 man vereenigt.

Intusschen trekt Lodewijk langs den rechteroever voort en komt den 13den April in het dorp Mook aan. Hier ontmoet hij den vijand, die hem langs den linkeroever gevolgd zijnde, bij Grave de rivier is overgetrokken. d'Avila wil de komst van Valdez, die uit Leiden met 2800 man in aantocht is, niet afwachten, maar tast Lodewijk aan. Het voordeel is aan de Spaansche zijde. Den

1) Gr. v. Pr. Handboek bl. 140.

volgenden dag ontstaat er een hevig gevecht. Lodewijks stelling is wegens de bekrompenheid van het terrein niet gunstig. De Spanjaarden, sterker in getal en versterkt geworden, hebben beter terrein. Aan de eene zijde worden zij door de rivier gedekt, aan den anderen kant, waar zich hunne kavallerie bevindt, door de hoogten, welke zich in eene schuinsche richting noordwaarts over de heide uitbreiden. Graaf Lodewijk kan alzoo zijn macht, op de plaats waar die hoogten het dichtst bij de rivier zijn, niet ontwikkelen. Hij is zelfs genoodzaakt zijn ruiterij voor de infanterie te plaatsen. Een sterke verschansing bij het dorp Mook wordt door het Spaansche voetvolk onder Mondragon genomen, door de Nassauwers hernomen en wederom door de Spanjaarden bemachtigd. Het voetvolk van Lodewijk geraakt aan het wankelen en slaat op de vlucht. Maar hij heeft nog versche benden, die aan den strijd nog geen deel genomen hebben. Die zal hij.... doch — geld! geld! schreeuwen de soldaten en weigeren een voet te verzetten, alvorens zij geld hebben ontvangen. Vergeefs is het smeeken van graaf Lodewijk en andere krijgsoversten. Het geroep: geld! geld! houdt aan en spoedig is de strijd ten voordeele der Spanjaarden beslist. Die ellendige huurlingen waren de oorzaak der nederlaag niet alleen, maar ook van den dood van velen en onder die dooden telde men de voorstanders van recht en gewetensvrijheid, de twee Nederlandsche Makabeërs graaf Lodewijk van Nassau en den drie en twintig jarigen graaf Hendrik. Ook de zoon van den paltzgraaf was gesneuveld.

't Was een slag voor gansch Nederland, twee Nassausche helden op één dag te verliezen. Voorwaar de Davids klachte:

»Gij bergen van Gilboa, noch dauw noch regen moet op u zijn,
Want aldaar is der helden schild smadelijk weggeworpen,
Jonathan is verslagen op uwe hoogten.''

was hier ten opzichte van Lodewijk en Hendrik van Nassau van

toepassing op de Mookerheide. En voor den prins? »Van droefheid" schreef hij, »weet ik nauwelijks wat ik doe. En desniettemin moeten wij ons altijd schikken in den wille Gods en in aanmerking nemen Zijne Goddelijke Voorzienigheid, dat Hij, die het bloed van Zijn Zoon gestort heeft om Zijne Kerk in stand te houden, niets doen zal dan hetgeen strekke tot Zijne eer en tot bescherming Zijner Gemeente, ofschoon het der wereld onmogelijk schijnt. En al kwamen wij allen te sterven, en al wierd dit arme volk geheel vermoord of verjaagd, toch behooren wij verzekerd te zijn, dat God de Zijnen niet verlaat" 1).

Zoo was het uiteinde van den man naar wien »Holland uitzag als naar een engel Gods" 2), een held van wien zelfs zijne vijanden getuigden »dat hij een man was kloek in 't vechten en wel ter tale, die zijn broeder den prins van Oranje niet in voorzichtigheid, maar toch in broederliefde evenaarde."

In de derde plaats wijzen wij op Zierikzee. Die stad werd door Requesens benauwd. Mondragon zette het beleg hardnekkig door. Vijf malen beproefden de onzen de stad te onzetten, waarbij de dappere admiraal Boisot het leven liet, doch te vergeefs waren 's prinsen pogingen. De stad moest den Spanjaarden worden overgegeven (Juli 1571) »En evenwel" schreef de prins, »wij willen hier den moed niet verliezen, maar hopen dat, als wij van alle menschen zullen verlaten zijn, de Heere God zijne rechterhand over ons uitstrekken zal."

Dit waren voorzeker geen lichtpunten op 's prinsen weg. En toch heeft het daaraan ook niet ontbroken. Denken wij slechts aan de stad van welke gezongen werd:

»Daar bleven veel Spanjaarts in dit gedruis,
Veel moesten te Haarlem in 't gasthuis,
Die zich den storm beklaagden."

---

1) Gr. v. Pr., Handboek bl. 141.
2) Brandt.

Het was Alkmaar, de stad van welke »de victorie begon." Dan wijzen wij op den belangrijken zeeslag op de Zuiderzee, op Roemerswaal, op Middelburg, op Leiden.

1576—1579.

»Nooit wellicht heeft de prins van Oranje met grooter moeielijkheden te worstelen gehad. Onophoudelijk was de strijd van geloofsbegrippen, belangen, inzichten en driften. Nooit blonken zijne bekwaamheden meer schitterend uit; doorzicht, volharding, staatsbeleid, verwonderlijk vernuft in het uitvinden van redmiddelen bij elke ongelegenheid, uit ieder gevaar. Het was een proefstuk zijner talenten, drie jaren lang, het uiteenvallen eener zoodanige vereeniging te beletten" 1).

Ook het verlies van Zierikzee, zeiden wij, was een donkere wolk aan den staatkundigen hemel. Dreigend en donker was haar aanzien en toch zou zij in licht overgaan, want Requesens stierf, zonder den tijd te hebben gehad een opvolger te benoemen, en 't Spaansche krijgsvolk sloeg aan 't muiten. Daar er een hevige opstand onder hen was uitgebroken, werd er een plakaat uitgevaardigd, waarbij zij voor rebellen werden verklaard. De leden van den Raad van State, die gaarne geweldige maatregelen zouden belet hebben, werden in hechtenis gezet. De Algemeene Staten, te Brussel bijeen gekomen, riepen de hulp in van den prins en deze zond troepen naar Gent. De Zuidelijke Nederlanden, die tot hiertoe de zijde van Spanje gehouden hadden, toonden begeerte zich met de Noordelijke gewesten te verbroederen, om insgelijks het Spaansche juk af te schudden. De hoop op die verbroedering was bij de prins altijd levendig gebleven. Aan de verschillende gewesten schreef hij: »Niets blijft er meer over, dan

1) Gr. v. Pr., bl. 143.

dat wij gezamenlijk, gij met ons en wij met u, met verbanning van alle ijverzucht en wantrouwen, vastberaden en eendrachtig deze landen pogen te verlossen van de vreemdelingen en langzamerhand alles voorbereiden tot een goeden en algemeenen vrede." Gaarne zonden dan ook de Algemeene Staten hunne afgevaardigden naar Gent, om te beraadslagen over een vereeniging van al de 17 gewesten. Die onderhandelingen — 't was te verwachten — gaven verschil van meening, ook tegenwerking. De prins had inderdaad al zijn wijsheid en voorzichtigheid noodig.

»De gruwelijke wreedheden door de Spanjaarden gedurende eenige dagen te Antwerpen gepleegd, 1) verkortten de handelingen, en de pacificatie te Gent kwam tot stand, waarbij de Staten van Brabant enz. aan de eene en de prins van Oranje met de Staten van Holland en Zeeland aan de andere zijde, elkander goede en duurzame vriendschap zwoeren, beloofden elkander met goed en bloed bij te staan, om gezamenlijk de Spanjaarden te verdrijven en hun het terugkeeren te beletten.

Groot inderdaad was de omkeering! Onderlinge vriendschap en bijstand; de plakaten geschorst; de inquisitie afgeschaft; vrijheid van geweten toegestaan; de verbeurdverklaringen van 1566 nietig verklaard; de Algemeene Staten bijeen geroepen; de prins in eere gesteld! Wie had dit alles voor eenige maanden kunnen denken?

Maar de taak van Oranje was nog niet afgedaan. Hij zou nog veel te worstelen hebben, want dáár komt de romaneske don Juan, de tronen-jager, als landvoogd benoemd door zijn halfbroeder Filips. »Bevrediging" voert hij in zijn schild. Hij heeft in last al het mogelijke ter bevrediging in het werk te stellen, behoudens gehoorzaamheid aan den koning en handhaving van den roomschen godsdienst.

---

1) Bor.

Waar het meerendeel der Staten genegen was, don Juan als landvoogd te erkennen, was het de prins, immer waakzaam en nuchter, die don Juan niet vertrouwde en het wantrouwen wist op te wekken. Hij doorziet met zijn scherpen blik, hoe de verzoening ten koste van Holland en Zeeland zou plaats grijpen. De geheime brieven in zijn bezit, waaronder ook de door hem onderschepte lastbrief van den nieuwen landvoogd, doen hem den Staten aanraden op hunne hoede te zijn. »Het eenige onderscheid" schreef hij hun »tusschen don Juan en Alva en Requesens bestaat hierin, dat hij jonger en loszinniger is dan zijne voorgangers, en minder in staat om zijn vergif te verbergen, maar ongeduldiger om zijne handen in bloed te doopen." Hij drong bij de Staten-Generaal op een goed, kort en krachtig besluit: geen erkennen van don Juan; geen ontwapening; zich meester maken van zijn persoon, om aldus zonder bloedstorting of onkosten een einde te maken aan den krijg; werving van troepen, vernietiging der kasteelen te Gent, Valenciennes enz.

De gemeente te Brussel, zeer prinsgezind, neemt krijgsvolk van Oranje in. De roomsch-katholieken aldaar door don Juan aan 't wankelen gebracht, stelt hij bij de Unie van Brussel gerust (9 Jan. 1577) omtrent den invloed der protestanten, hun verzekerende, dat die het land niet aan zich zouden onderwerpen.

Had don Juan gemeend, dat

»Men hem zou croonen,
Te Bruessel in dat hof",

dan vergiste hij zich. De poorten waren voor hem gesloten. Hij ontving een schrijven van de Staten, waarin zij, om hem tot landvoogd te erkennen, tot voorwaarden stelden: 1°. vertrek der Spanjaarden; 2°. bekrachtiging der pacificatie van Gent; 3°. vergunning aan de Algemeene Staten te vergaderen, als het hun goeddacht.

Don Juan wist zeer goed, dat hij te doen had met den man »die," volgens hem »het volk behekst" had, met dien »grooten ketter" en dezen door de schitterendste aanbiedingen in zijn belang over te halen, vervulde zijne ziel dag en nacht. Dat dit schipbreuk moest lijden op de eerlijkheid van Oranje, had hij vooraf wel kunnen berekenen, en zijne hoop was een bewijs, dat hij diens karakter al zeer slecht kende.

Toch kon de prins het niet verhinderen, dat de Staten don Juan als landvoogd erkenden, toen deze bij zijn »Eeuwig Edict" (17 Febr. 1577) verklaarde de Pacificatie van Gent aan te nemen en het vergaderen der Staten toe te staan, welk stuk noch door den prins noch door Holland en Zeeland geteekend werd. De prins zag zeer goed in, dat don Juan er op rekende, dat de vergadering der Algemeene Staten al het mogelijke zou doen om de roomsch-katholieke religie in haar geheel te stellen in Holland en Zeeland in dier voege, dat de paus en de koning daarover voldaan zouden zijn en dat de Staten der 15 gewesten zulks zouden teweeg brengen ook met geweld. Hij versterkt zich daarom in Holland en Zeeland, door het opwerpen van vestingwerken, en het bedwingen der steden in zijn gouvernement; brengt Utrecht wederom onder zijn stadhouderschap, draagt zorg met de overige gewesten niet te breken, gaat voort om, door het zaaien van wantrouwen, omstandigheden voor te bereiden waarin Nederland weder om hem en tegen den landvoogd zou worden geschaard 1).

Dat don Juan een veinsaard was, werd al spoedig openbaar: zijn zin niet kunnende krijgen, begon hij het over een anderen boeg te wenden en zich van geweldige middelen te bedienen, zoodat hij in Dec. 1577 voor vijand van het vaderland verklaard werd.

1) Gr. v. Pr. Handb. bl. 148.

Verbeurde don Juan meer en meer de gunst van »die wijnzakken", naar die mate steeg de invloed van Oranje. Hij kon het vinden met die »schelmen" al had hij ze niet »betooverd of behekst" zooals don Juan zeide. In de verhouding tusschen den prins en het volk, door don Juan beschreven, spreekt hij waarheid en logen. »Al de Nederlanden hebben zich met lijf en ziel overgegeven aan den grootsten ketter en dwingeland, dien ooit eenig vorst tot onderdaan had. Hij is meester van het land en niemand anders. De Nederlanders beminnen en gehoorzamen in alles den slechtsten en meest ketterschen tiran van de wereld, dien vervloekten prins van Oranje, en zij verguizen den naam en de bevelen van hunnen vorst en geboren landsheer, zonder God te vreezen, of menschen te achten en te ontzien." Zoo schreef hij. 't Was jaloerschheid van hem, wanneer het volk juichte: »Daar is Vader Willem" en men hem onopgemerkt, zelfs met minachting voorbij ging.

En dat Oranje recht had de macht van don Juan te ondermijnen, bewijst diens eigen geschrift, even nadat hij de Gentsche bevrediging had aangenomen. Hij ried den koning aan, een »onverzoenlijken en verschrikkelijken oorlog." »Daar deze lieden zich zoo vergrijpen" schreef hij aan Filips, »en de gunsten Uwer Majesteit zoo weinig op prijs stellen, moet men nog geheel anders dan tot dusver en op hun eigen kosten tegen hen oorlogen. Moord en brand over hen en late Uwe Majesteit mij slechts begaan!"

Maar nam de liefde des volks jegens Oranje hoe langs zoo meer toe, in die mate werd ook de ijverzucht van vele edelen opgewekt. Die liefde, neen zij konden die niet verdragen, omdat eigenbelang in 't spel was. De Spanjaarden haten en hen verdrijven, o ja, dat gaarne, naardien deze met ambten en posten begiftigd waren, en zij als Hollandsche edelen werden achtergesteld. 't Was ook zoo, doch waar was het hen om te doen? Om

de vrijheid des volks? Volstrekt niet. Zij wilden slechts verplaatsing van gezag tot hun voordeel. Zij wilden gediend worden, waar Oranje was gekomen om te dienen. Was het dan wonder, dat een deel van den adel, tot de partij van den wispelturigen Aerschot behoorende, een ander gezag tegenover dat van don Juan en Oranje wilde stellen, en door den invloed van Aerschot Matthias van Oostenrijk, broeder des keizers, als landvoogd herwaarts kwam? Zijn komst moest strekken om Oranje te dwarsboomen, maar deze, in plaats van zich te verzetten, beschermt den onervaren jongeling, weet hem als zijn werktuig te gebruiken en den hertog van Anjou als tegenwicht van het Huis van Oostenrijk te bezigen.

Welke klippen had Oranje ook niet door te zeilen in den religie-krijg, toen men van beide zijden met de grootste onverdraagzaamheid te werk ging. Zijn gevoel voor recht kon zulke onbillijkheden niet dulden en om daaraan een einde te maken, stelde hij een »geloofsvrede" voor, waarbij voor alle partijen, zoo roomsch als onroomsch, vrijheid van godsdienst zou gewaarborgd zijn. Geene der partijen was echter hierdoor tevreden gesteld; hij zelf schreef daarna: »De roomschen beklagen zich, dat ik hen door het invoeren van de gereformeerde religie, tegen mijn eed, om den tuin heb geleid; de gereformeerden leggen mij ten laste, dat ik door de roomschen met giften en beloften omgekocht ben; roomschen en onroomschen zijn ontevreden op mij om den religievrede."

Vooral van 1579—1584 moest de prins van verschillende kanten miskenning, beleediging en teleurstelling ondergaan en dat bij onophoudelijke zelfopoffering en rusteloozen arbeid. Zoowel gehaat bij den koning als bij de roomsch-katholieken en verdacht bij een groot deel der gereformeerden, had hij aan den anderen kant met den bekwamen Parma te doen en zag hij zich door de traagheid en de tweespalt der Staten en door de trouweloosheid

van Anjou in een gedurig hachelijker toestand geplaatst. Werd zijne verdraagzaamheid jegens de roomsch-katholieken uitgekreten als »begunstiging der roomsche kerk," zijne onderhandelingen met Anjou moesten heeten eene »overlevering aan Fransche heerschappij," zijne weigering om een vrede te sluiten die voor den godsdienst verderfelijk was, kreeg den naam van »opruiing van het volk" tegen den wettigen vorst, ten einde zelf meester te worden van het land. 1)

Voorwaar, zijn taak was niet gemakkelijk.

Die eindelooze verdeeldheden begonnen toch eindelijk velen te verdrieten. Het was ook spoedig te zien, dat een vereeniging van al de Zuidelijke Gewesten, dat een algemeene samenwerking niet mogelijk was. Van daar dat Artois, Henegouwen en Doornik in Januari 1579 de »Unie van Atrecht" sloten, waarbij zij de handhaving van den roomschen godsdienst en het oppergezag des konings erkenden. Als tegenhanger van die Unie sloten de Staten van Holland, Zeeland, Utrecht en de Ommelanden benevens de ridderschap van Gelderland te Utrecht op raad van graaf Jan van Nassau insgelijks een verbond, dat later onder den naam van »Unie van Utrecht" beroemd is geworden. Volgens dat verbond vereenigden zich de onderteekenaren tot gemeenschappelijk verzet tegen alle geweld, dat in naam des konings gepleegd werd, tot handhaving van godsdienstvrijheid, althans voor Holland en Zeeland en tot het aannemen van den geloofsvrede door de overige gewesten.

Als vertegenwoordiger van den aartshertog had de prins aan de Unie, ofschoon door hem gewenscht en bevorderd, geen deel genomen, doch toen hij zag, dat daardoor andere gewesten aarzelden, plaatste hij zijn naam onder de bewuste akte. Van daar dat in 1580 Overijsel, in 1594 Groningen en in 1598 Friesland zich bij deze Unie voegden.

---

1) Gr. v. Pr. Handb. bl. 155.

Natuurlijk konden zijne vijanden niet nalaten ook de Unie van Utrecht Oranje als een smet aan te wrijven. »Mij wordt van Utrecht verweten" schrijft hij, »alsof ik daardoor aan Holland de overige gewesten opgeofferd heb."

Intusschen werd die Unie de grondslag van eene vrije republiek met een stadhouder aan het hoofd en was meer dan twee eeuwen de grondwet dier republiek.

EEN BANVLOEK MEESTERLIJK VERDEDIGD.

»Is er iemand van onze onderdanen, of een vreemdeling, vroom en edelmoedig genoeg, om ons van deze pest te verlossen en hem ons dood of levend uit te leveren, of wel hem het leven te benemen, zoo zullen wij hem onmiddellijk na het verrichten der daad 25.000 gouden kronen doen uitbetalen, en zoo hij eenig misdrijf mocht gepleegd hebben, hoe groot ook, beloven wij hem, dat te vergeven, en zoo hij niet reeds van adel is, zullen wij hem om zijne vroomheid tot den adelstand verheffen."

Zoo sprak een vorst in zijne woede, toen hij »die pest" in zijn belang had willen overhalen, onder aanbieding van eer, aanzien en schatten, doch deze »liever verkoos met het volk Gods kwalijk behandeld te worden, dan voor een tijd de genieting der zonde te hebben."

Filips II, koning van Spanje, ontzag zich niet in verbond te treden met sluipmoordenaars tegen prins Willem van Oranje. Wat gaf hij om het oordeel van tijdgenoot en nakomeling? En mocht hij ook al een oogenblik geaarzeld hebben den banvloek ter neder te schrijven, sints 16 jaren had een man, die voor Oranje de Nederlanden moest verlaten, wraak gezworen en nu

sints vijf jaren aan het hof van Spanje om den berooiden staat van zaken te herstellen, wist hij het moordzuchtig doch traag gemoed van zijn meester zoo lang te prikkelen, tot deze den stap deed en zijn naam onder het bewuste staatsstuk plaatste. Granvelle, de talentvolle doch zedelooze Granvelle, had zijn zin gekregen. Nu zou hij »den hoofdberoerder en bederver van geheel het christenrijk en voornamelijk van de Nederlanden" ook »zijn vijand" de beleediging betaald zetten, hem zestien jaren vroeger aangedaan.

Dat kan alleen het bedrijf zijn van een laag gemoed, dat zijn vruchten, die niet anders kunnen groeien en rijpen, dan aan een kwaden boom. Natuurlijk. »Een kwade boom kan geen goede vruchten voortbrengen. Men leest geen druiven van doornen of vijgen van distelen." Granvelle wist het bij ondervinding, hij de geldgierige, dat geld een machtige hefboom is ter verkrijging zijner wenschen. En daarom wist hij er ook niets beters op, dan een verbond te sluiten met de geldgierigheid, dien »wortel van alle kwaad."

Gaarne zouden wij het beruchte staatsstuk in zijn geheel overnemen, zoo als wij dat bij onzen geschiedschrijver Bor vinden, doch wij moeten ons hier tot het voornaamste bepalen.

Filips begint met te herinneren, hoe genadig wijlen zijn vader keizer Karel V ten allen tijde jegens Willem van Nassau geweest was. Hoe hij hem, ofschoon vreemdeling, met weldaden en eerbewijzingen had overladen. Hoe hij hem deel had doen verkrijgen in de nalatenschap van zijn neef René van Chalons, prins van Oranje. Hij, de koning zelf, had hem tot ridder van het Gulden Vlies en tot stadhouder over belangrijke gewesten benoemd en hem over het algemeen veel gunst betoond. De prins echter had al die weldaden vergeten en met ondank vergolden. Hij had het vuur der Nederlandsche beroerten aangestookt, alle handelingen tot den vrede verhinderd, gesloten verdragen verbroken en het volk in het ongeluk gestort. Hij had niet alleen

zijn koning maar ook zijn geloof meineedig verraden. Aan hem was de beeldenstorm, en al het onheil daaruit ontstaan, te wijten. Hij was een eerlooze echtbreker, welke zich niet had ontzien, bij het leven zijner gemalin, met eene gewijde abdis een ongeoorloofden minnehandel te onderhouden 1).

In één woord, Oranje heette een pest van het christendom, een vijand van het menschelijk geslacht, een Kaïn, een Judas. Wegens al die misdaden verklaarde de koning hem een schelm en verrader, met al zijne nog niet verbeurdverklaarde goederen in den ban, verbiedende een ieder hem de geringste hulp te verleenen of zelfs een bezoek van hem te ontvangen; daarentegen bevelende alle gemeenschap met hem af te breken, en hem te verlaten binnen eene maand, op verbeurte van adeldom, eer, leven en alle goederen ten voordeele van degenen, welke zich in en buiten het land in bezit daarvan zouden kunnen stellen. Werd eindelijk een onderdaan of vreemdeling gevonden, enz.

De prins alzoo vogelvrij verklaard. Hij wist nu dat zijn leven in 's konings hand was. En toch zijne opgeruimdheid en zijne kalmte begaven hem niet. Dit is niet raadselachtig wanneer wij in de geheimen van Oranje zijn ingewijd. Het was zijn verborgen omgaan met God. Immers:

»Gods verborgen omgang, vinden
Zielen daar Zijn vrees in woont?"

»Mijn wereldsch goed en mijn leven zijn sedert lang aan den dienst van God gewijd. Hij zal er over beschikken, zooals Hem voor Zijne eer en mijn heil het beste dunkt." Zoo sprak hij.

Niet zoodra was het goddelooze staatsstuk, het moordontwerp, bekend, of de Staten, bezorgd voor het leven van den dierbaren vader des Vaderlands, vermeerden zijne lijfwacht en brachten

---

1) Dat dit ziet op zijn echtscheiding met Anna van Saksen en zijn huwelijk met Charlotte van Bourbon ligt voor de hand.

die op 150 ruiters, wier onderhoud door de gezamenlijke gewesten der Unie zou worden bekostigd.

De aantijgingen op zijn persoon mochten den prins niet doen zwijgen. Zijn belangrijke verdediging, 1) aan de Staten gericht en met hunne toestemming in 't licht gegeven, is een meesterstuk en van groot belang voor de geschiedenis. Wij mogen die hier, ofschoon verkort, niet achterwege laten.

In den aanhef betoogt de prins de noodzakelijkheid zich op den ban te verdedigen en betuigt tevens zijne vreugde, dat zijne vijanden hem in de gelegenheid stellen de valsche beschuldigingen te kunnen weerleggen. Hij roept de Staten tot scheidsrechters in, opdat zij zullen beslissen, of hij de vergiftigde pijlen, niet door nietsbeduidende schotschrijvers maar door een groot en machtig koning op hem afgeschoten, verdient. Hij vraagt een rechtvaardige uitspraak zonder aanzien des persoons. Is mijne beschuldiging waarheid, zegt hij, wijst dan deze mijne verantwoording (Apologie) van de hand, doch hebt gij mij sedert mijne vroegste jeugd waarheidlievender, kuischer en deugdzamer gevonden dan de bewerker van den nietswaardigen ban, dan maak ik er staat op, dat gij mijne apologie aannemen en aan mijne onschuld en braafheid gerechtigheid zult laten wedervaren.

»De eerste misdaad" zoo begint de apologie, »waarvan ik beschuldigd word, is die van ondankbaarheid, en bij de opsomming van de gunstbewijzen, welke ik van den koning en den keizer zijn vader heb ontvangen, wordt het allereerst beweerd, dat ik den laatste de erfopvolging van wijlen den prins van Oranje te danken heb, en den eerste de onderscheiding, benoemd te zijn tot ridder van het Gulden Vlies, tot lid van den Raad van State en stadhouder der gewesten van Holland, Zeeland, Utrecht en Bourgondië. — Niemand voedt meer achting dan ik voor keizer

1) Bekend onder den naam van »Apologie des prinsen van Oranje."

Karel's nagedachtenis; met innig genoegen herinner ik mij de blijken van goedheid en welwillendheid, mij door hem geschonken; doch de noodzakelijkheid waartoe ik mij thans gebracht zie, mijn naam van alle smetten te zuiveren, dwingt mij onbewimpeld te ontkennen, dat ik door dezen vorst de gunsten deelachtig werd, waarvoor men thans mijne dankbaarheid eischt; het tegendeel is waar, ik heb verliezen en nadeelen in zijn dienst geleden. Wat de erfenis van mijn neef, den laatsten vorst van Oranje betreft, ik ben die niet aan den keizer verschuldigd, en daag ieder, wie het ook zij uit, het tegendeel te bewijzen; mijn recht op dit erfdeel was niet te betwijfelen, en niemand heeft het mij betwist. Zoo de keizer een enkelen stap had gedaan om mij die nalatenschap te onthouden, dan had men hem met grond van onrechtvaardigheid en tirannie kunnen beschuldigen. Het is mijnen belager volkomen waardig, te zeggen, dat een vorst eene gunst bewijst, als hij zijne getrouwe onderdanen niet onderdrukt en bedriegt. Gansch Europa weet, welke gewichtige diensten wijlen de prins van Oranje, mijn aanverwant, den keizer heeft bewezen. Zou het dezen niet tot eeuwige schande hebben gestrekt, indien hij zijne macht gebezigd had om de uitvoering te verhinderen van den laatsten wil eens mans, die over zijne legers bevel voerde, zijn gebied uitbreidde, en eindelijk zooveel trouw met den dood bezegelde? En zelfs, al ware de keizer gezind geweest eene zoo onwaardige daad te begaan, nog had het hem aan de macht ontbroken, mij het grootste gedeelte dezer erfenis te ontrooven, daar het prinsdom in Frankrijk ligt en ik, als bezitter van dat goed, slechts van den koning van Frankrijk afhankelijk ben. Doch gesteld, ik had inderdaad zooveel verplichtingen jegens keizer Karel, als men mij wil opleggen, hoe kan zijn zoon mij die thans ten verwijt doen strekken? Hij, die met verguizing van alle wetten der billijkheid en ridderdeugden, al het mogelijke heeft gedaan om mij juist van dat

erfdeel te berooven en al zijns vaders weldaden, welke hij mij beschuldigt te hebben vergeten, te eenenmale nutteloos te maken.

Koning Filips beweert, dat de dankbaarheid zich niet moet bepalen tot den persoon van wien men de weldaden heeft ontvangen; zij moet den weldoener overleven en zich ook op zijn kroost uitstrekken, derhalve omdat ik den zoon heb wederstaan, ben ik ondankbaar tegen den vader. Doch, waarom past hij die grondstelling niet op zichzelven toe? Hij vergelijke zijn gedrag met het mijne en oordeele wie van ons beiden het verwijt van ondankbaarheid verdient. Keizer Maximiliaan was de eerste Oostenrijksche vorst, welke in de Nederlanden kwam, en wien is het onbekend, wat die keizer te danken had aan een mijner voorvaderen, graaf Engelbert van Nassau?

Deze toch was het, die hem krachtig ondersteunde tegen koning Lodewijk XI van Frankrijk; deze was het, die de Nederlanden, tegen Maximiliaan opgestaan, tot rust bracht; deze was het, die hem de vrijheid hergaf, van welke de Vlamingers hem uit naijver hadden beroofd. Overbodig is het datgene te herinneren, wat aan ieder bekend is, ik bedoel de gewichtige diensten door mijn oom, graaf Hendrik van Nassau, keizer Karel V bewezen, toen de verkiezing tot keizer tusschen hem en Frans I van Frankrijk twijfelachtig scheen; hij toch was het, die de keurvorsten ten gunste van den vader mijns beschuldigers stemde. Was het de dapperheid niet van René, prins van Oranje, welke Gelderland onderwierp? Was het niet aan die van Filibert, dat Karel V het bezit van Lombardije, van het koninkrijk Napels, de verovering van Rome, en de gevangenneming van den paus had te danken? En thans wil de zoon van dienzelfden keizer de nagedachtenis van die groote mannen bezwalken, door het lofwaardig te vinden in zijnen vader, dat deze toestond hunnen aanverwant recht te doen wedervaren! Ben ik na de hierboven aangevoerde daadzaken niet ge-

rechtigd te beweren, dat mijn beschuldiger zonder de diensten, welke die van Oranje en Nassau aan zijn huis hebben bewezen, niet in staat zou geweest zijn, zooveel weidsche titels, waarop hij zoo prat is, aan het hoofd van den door hem uitgevaardigden ban te plaatsen.

Het zij verre, dat ik zou willen staande houden, den keizer hoegenaamd geen dank verschuldigd te zijn. Met liefde zal ik mij steeds herinneren, dat hij sedert mijn negende jaar mijne opvoeding leidde, mij steeds bij zich hield, mij reeds in mijne eerste veldtochten met hooge bevelhebbersposten bekleedde, en mij het opperbevel gaf over al de benden van ordonnantiën hier te lande. Toen de hertog van Savoie zich op reis moest begeven en er gedurende zijne afwezigheid een bevelhebber over het leger moest worden gesteld, gaf de keizer mij, in weerwil van de tegenkanting zijner raadslieden, de voorkeur boven zooveel waardige en bekwame officieren, zonder dat ik om dien post had aangezocht. Nog meer. Toen de keizer het besluit had genomen zijne landen aan zijn zoon over te geven, wilde hij dien gewichtigen stap niet in mijne afwezigheid doen, maar ontbood mij uit het leger opzettelijk tot zich. Bij den plechtigen afstand bevond ik mij naast zijn troon, en leunde hij op mijn schouder, daar zijn zwakte hem verbood alleen overeind te blijven. Doch op welken grond kunnen mijne vijanden bewijzen, dat ik mij die onderscheidingen onwaardig heb betoond, en dat ik aan deze de vergrooting mijner fortuin zou hebben te danken? Heeft het leger des keizers nadeel geleden, toen ik het aanvoerde? Tegenover mij stonden de twee bekwaamste veldheeren van dien tijd, de hertog van Nevers en de admiraal de Coligny, en echter wist ik hen in ontzag te houden. Roem en eer waren mijne eenige drijfveeren; geldelijke voordeelen heb ik er niet uit getrokken. Ik durf onbevreesd een iegelijk uitdagen, mij het tegendeel te bewijzen. Men sla de boeken der rekenkamer open en men zal vinden, dat ik geene

geldelijke belooning hoegenaamd voor mijne diensten heb ontvangen; terwijl ik integendeel kan aanwijzen, dat de onvermijdelijke uitgaven, die ik in mijne onderscheidene betrekkingen was gedwongen te doen, 1.500.000 gulden beloopen. Vooreerst had ik als veldheer vele verteringen te maken; voorts veroorzaakte de eervolle zending naar Duitschland ter overbrenging van de kroon, veel kosten; nog meer echter de eer, mij door den koning bewezen, door mij bij zijne troonsbeklimming te dwingen opentafel voor de edelen te houden. Wat heeft nu mijn tegenwoordige beschuldiger gedaan, om mij voor zulke aanzienlijke uitgaven schadeloos te stellen? Met verlof van den keizer bracht ik de billijke aanspraak, welke ik op de heerlijkheid van het slot Bellin had, voor het hof van Mechelen. De raadsheeren hadden hun gevoelen ingeleverd, het viel in mijn voordeel uit, en op denzelfden dag, waarop zij een voor mij gunstig vonnis wilden vellen, maakte de koning, die pas gezworen had naar onze wetten en privilegiën te zullen regeeren, deze wetten met voeten tredende, gebruik van zijne willekeurige macht, en ontzeide den rechteren iederen verderen stap, zooals het hun ook sedert nimmer vergund werd, mij gerechtigheid te laten wedervaren.

Kan men, na al het boven aangevoerde, de stadhouderschappen, mij toevertrouwd, wel beschouwen als eene te belangrijke belooning voor mijne diensten, en als eene te groote schadevergoeding voor de buitengemeen groote uitgaven, welke mij die waardigheden hebben opgelegd? Had de koning die stadhouderschappen onder mijn beheer gelaten, wellicht zou hij met eenig recht mij zulks tot verwijt kunnen doen strekken, hoewel ik hem echter volstrekt geen dank daarvoor schuldig ben, daar de keizer, voor zijn vertrek naar Spanje, bevolen had, dat zij mij zouden worden overgeleverd. Hoe durft de koning het wagen mij van ondankbaarheid te beschuldigen, hij, die al het mogelijke gedaan heeft mijne betrekkingen mij te ontnemen, hij, die mij van mijn

vermogen, en daarenboven van mijn zoon heeft beroofd met schending van alle privilegiën, die hij beloofd heeft, te zullen nakomen. Dit alles heeft hij gedaan, omdat ik het werktuig van zijne dwingelandij niet wilde zijn.

Mijn beschuldiger klaagt mij ook aan van ongehoorzaamheid, welke ik hem, mijn souverein, schuldig ben. Als koning van Spanje ben ik Filips niet de minste gehoorzaamheid schuldig. Slechts in zijne hoedanigheid van hertog van Brabant kan ik zijne oppermacht erkennen, omdat ik wegens mijne heerlijkheden aldaar gelegen, tot de voornaamste Staten van dat gewest behoor. 't Is waar, die gehoorzaamheid heb ik hem geweigerd, ik heb mij tegen zijn gezag verzet, maar heeft hij de voorwaarden vervuld, waarop hij als heer van Brabant werd gehuldigd? Hij heeft zijn eed geschonden, waarbij hij zich verbond de bewoners bij hunne privilegiën te handhaven. In zijne met ons gesloten verbintenis wordt met zooveel woorden bepaald: dat wij van de hem beloofde gehoorzaamheid dadelijk ontslagen zouden wezen, wanneer hij zijne verplichtingen niet nakwam. Geheel Europa kan getuigen, hoe hij aan die verplichtingen beantwoord heeft. Niet van een enkel, maar van al onze rechten heeft hij ons beroofd. Niet een enkele maal, neen duizenden malen ben ik zelf het offer zijner dwinglandij geweest. Mijn zoon werd mij ontscheurd op een leeftijd, waarin hij onbekwaam was hem te beleedigen; al mijne goederen zijn verbeurdverklaard; men heeft mij uitgekreten als een oproerling; den hatelijken naam van »verrader" heeft hij mij gegeven, zonder dat ik vooraf voor de wet schuldig ben bevonden. En wie heeft mij veroordeeld? Menschen tot de laagste klasse behoorende, door hem tot gezag verheven. Ik ontken het niet: ik heb Filips den eed der trouwe gezworen, dien men gewoon is in de handen van iederen nieuwen beheerscher af te leggen; doch zijne verplichtingen en de mijnen waren wederkeerig. Mijn plicht was hem te gehoorzamen, de zijne mij te beschermen en bij alle

verbintenissen, zooals het kontrakt tusschen ons was, geldt het beginsel, dat zoo een der partijen de overeenkomst schendt, de andere met volle recht van zijne verplichting is ontslagen.

Maar bovendien, al had ik niet eene rechtsverkorting van de zijde van Filips ondervonden, dan nog zou ik het als mijn plicht hebben beschouwd, mij tegen zijne tirannische maatregelen te verzetten. Niet alleen toch de souverein verbindt zich bij een eed de grondwet des rijks na te leven, maar ook zij, die deel hebben aan het landsbestuur of eenig openbaar ambt bekleeden. Mijn eed legde mij derhalve de verplichting op, alles te doen, wat in mijne macht stond, om mijne medeburgers te bevrijden van den druk waaronder zij zuchtten, zoo dat, indien ik Filips ware gehoorzaam gebleven, mijne landgenooten mij hadden kunnen beschuldigen, den heiligsten en plechtigsten eed te hebben verbroken.

Het is mij bekend dat zijne aanhangers, hoewel toestemmende dat Filips bij zijne troonsbeklimming zwoer de privilegiën te eerbiedigen, evenwel staande houden, dat hij niet verplicht was zijne belofte gestand te doen, dewijl de paus hem daarvan had ontslagen. Den geestelijken en anderen personen, welke in godsdienstige redetwisten meer bedreven zijn dan ik, laat ik het over te beslissen of de paus zich de macht kan toeëigenen, iemand van zijn eed te ontslaan, en of de uitoefening dier macht zelve niet eene verachtelijker schennis van 's hemels rechten is; zij mogen uitmaken, of eene dusdanige macht niet de banden, welke de menschen aaneen snoert, zou kunnen slaken en bijgevolg het gansche maatschappelijk gebouw op losse schroeven zetten, ja doen instorten. Ik gewaag dus niet van het recht, dat Filips had aldus te handelen, nadat hij die eedsontbinding had erlangd, welke men inroept, om zijne daden een schijn van recht te geven; ik bepaal mij alleen bij de weinige getrouwheid aan zijne beginselen, die hij verraadt door daarop te steu-

nen. Dezelfde band, welke hem met den onderdaan vereenigde, vereenigde den onderdaan met hem, en terwijl hij zich door den paus liet ontslaan van de verplichting jegens zijne onderdanen datgene te vervullen wat hij beloofde, heeft hij te gelijker tijd mij in het bijzonder en al zijne onderdanen in het algemeen ontheven aan onze verplichting hem te gehoorzamen. Bespottelijk is het te beweren, dat door die ontheffing hij alleen van het vervullen zijner belofte zou ontslagen zijn, terwijl wij, welke niet ontheven werden aan de verplichting hem de onze te houden, met betrekking tot hem nog even zoo verbonden als te voren zouden blijven. Van het oogenblik aan, waarop hij zich zelven beschouwde als ontheven aan zijne verplichting, om 't even op welke wijze die ontheffing is geschied, van dien oogenblik was de voorwaarde vernietigd, waarop onze belofte berustte. Ten eenenmale ongerijmd is het dus ons van trouweloosheid jegens hem te beschuldigen.

Bij den ban werd ik aangeklaagd als bewerker van de beroerten. Die leden onder u, mijne heeren, welke oud genoeg zijn zich den oorsprong dier beroerten te herinneren, weten hoe valsch die beschuldiging is. Doch daar er velen onder u zijn, te jong om de ware toedracht van de uitbarsting dier onlusten in al hare bijzonderheden te kennen, beschouw ik mij verplicht die bijzonderheden aan te roeren van sommige punten, welke in dezen laaghartigen ban zoo afschuwelijk zijn misvormd.

Zij, die de handelingen van mijnen beschuldiger weten, met welke wreedheden hij in Grenadă, in Mexico en in Peru gewoed heeft, zullen lichtelijk beseffen hoe zijn wreedaardig gemoed al de jammeren over Nederland heeft uitgestort. Reeds bij den aanvang zijner regeering toonde zich zijn despotische aard. Aan den keizer, zijn vader, ontging die niet. Hij treurde er over. In tegenwoordigheid van den graaf van Bossu, van mij zelven en van verscheidene andere personen, vermaande hij zijn zoon,

zijne Nederlandsche onderzaten met meerdere zachtheid te behandelen. Hij voorspelde hem dat, indien aan de aanmatigingen en den hoogmoed zijner Spaansche raadslieden geen paal en perk gesteld wierd, zijne Nederlandsche onderdanen ongetwijfeld tot opstand zouden overslaan. Deze raad hielp niet. 's Keizers zoon gaf alleen gehoor aan de inblazingen der Spanjaarden; meer dan ooit gaf hij zich over aan zijne drift naar het willekeurig gezag, en in strijd met zijn eigenbelang en in strijd met zijn eed, besloot hij onzen staatsvorm ten eenenmale te vernietigen. Zoo wij hem de negenjarige bede bewilligden, geschiedde dit onder de uitdrukkelijke voorwaarde dat gemachtigden, daartoe door ons benoemd, met de inning en de uitgave dier gelden zouden zijn belast. Die voorwaarde was genoeg om in hem en in die van zijnen rade een haat te doen gloeien, dien de tijd niet heeft kunnen dooven. Nog zeer goed breng ik mij al de bijzonderheden te binnen. Ik was er bij tegenwoordig, toen die raadslieden, welke de neigingen huns meesters uitmuntend kenden, hem rieden, maatregelen te beramen, ten verderve van al degenen, welke de hervormde leer aankleefden. Door een toeval werd ik onderricht dat Filips dien onmenschelijken raad had aangenomen. Mij als gijzelaar aan het Fransche hof bevindende, vernam ik uit den eigen mond van den koning van Frankrijk, dat met den hertog van Alva een plan was beraamd om in Frankrijk en de Nederlanden hen uit den weg te ruimen, welke men van hervormde begrippen verdacht hield. Ik liet den Franschen koning niet blijken, dat ik met deze zaak onbekend was, en met nog meer zorg verborg ik den afschuw, die mij bezielde van zulk een plan. Naar de Nederlanden teruggekeerd, ondersteunde ik de Staten in hun verzoek tot verwijdering van het vreemde krijgsvolk. Wel verre van dit te loochenen, beken ik dit rondborstig, ja, ik draag er roem op.

Ik stem toe, dat onder tallooze leugens, welke de ban behelst,

ook vele gegronde beschuldigingen voorkomen. Nadat ik aan de hertogin van Parma te vergeefs had voorgesteld, hoe wreed de door haar genomen maatregelen waren, deed de vrees voor een burgerkrijg, evenzeer als het stellige voornemen 's volks rechten te handhaven, mij besluiten de aanzienlijksten uit den adel bijeen te roepen en hun de oogen te openen voor het gevaar dat ons allen bedreigde. Evenzeer beken ik mijn zegel te hebben gehecht aan het geschrift door de edelen ingeleverd, nopens de plakaten en de wreede strafvoltrekkingen, en geen zweem van schaamte gevoel ik, daartoe den raad te hebben gegeven en die gedragslijn te hebben gevolgd. Daar deze voorstellingen strekten om de zachtste maatregelen bij de toenmaals heerschende omstandigheden te doen treffen, waren zij geheel in den geest van den Staatsvorm en de oude gebruiken der Nederlanden. Gelukkig zouden èn koning èn volk geweest zijn, als men toenmaals de billijke eischen daarin vervat had bewilligd.

De koning verwijt mij, dat ik de protestanten begunstigd heb. Mijn eenig antwoord hierop is, dat, alvorens ik de hervormde belijdenis omhelsde, geen gevoel van haat in mij woonde jegens hen, welke haar reeds aankleefden. Geen wonder ook. In mijne vroegste jeugd werden de godsdienst-begrippen mij ingeprent. Mijn vader had de hervormde leer in zijne Staten ingevoerd; hij zelf was aan die leer getrouw gebleven, er in gestorven. Zelf aan 's keizers hof, waar ik in den katholieken godsdienst werd opgevoed, verafschuwde ik de gruwelen door de pauselijke inquisiteurs begaan. Verder beken ik, dat, toen de koning bij zijn vertrek uit Zeeland, mij beval verscheidene belijders der hervormde leer te laten ter dood brengen, ik uitdrukkelijk weigerde aan dit bevel te voldoen en in het geheim de veroordeelden liet onderrichten van het gevaar, dat hun boven 't hoofd hing. Ik ben ook beschuldigd, dat ik mij met kracht en macht in den Raad van State verzet heb tegen het voorstel, om de

protestanten te vervolgen. Daartoe werd ik geleid door een gevoel van billijkheid, menschlievendheid en medelijden; maar ook door mijne innige overtuiging, dat het ongehoord is iemand te straffen om meeningen, die de rust van den Staat niet verstoren. Bovendien was ik van gevoelen, dat de harde middelen, welke werden aangewend om de hervorming te fnuiken, geen doel zouden treffen. Doch hoewel ik de hand niet wilde leenen aan de vervolging, aan de invoering en bevordering van den hervormden godsdienst heb ik niet het minste aandeel gehad. De snelle voortgang in den tijd der landvoogdes Margaretha was buiten mijn toedoen. Integendeel, de buitensporigheden door de hervormden uit geloofsijver begaan, heb ik met macht en gezag gekeerd; ik heb de schuldigen gestraft, zóó zelfs, dat de hervormden mij dit verweten.

In spijt van de verkrachting der waarheid door mijn beschuldiger is er in den ban ééne zaak, die mij bijzonder vleit. Ik bedoel de misdaad, vaak aan de stadhouders ten laste gelegd en waarvan men het niet heeft gewaagd mij te beschuldigen n.l. de misdaad van knevelarij, aangezet door gierigheid, om een gedeelte der landspenningen zich toe te eigenen. Verachtelijke personen hebben mij in hunne schotschriften van die misdaad beschuldigd, waaraan niemand het echter waagde geloof te schenken. Het stilzwijgen van mijne vijanden is het beste bewijs mij van dien blaam te zuiveren. Voorts, mijne heeren! behoef ik mij tegenover u niet van zoodanige bespottelijke aanklacht te zuiveren. Gij weet, dat ik altijd geweigerd heb mij te belasten met het toezicht over 's lands gelden, en dat ik van het begin van mijn bestuur dat steeds aan anderen heb overgelaten.

Verder word ik in den ban beschuldigd, dat ik het er steeds op toegelegd heb naar Holland te gaan, om het volk te beschermen tegen de invoering van den 10den penning, welken de hertog van Alva, als men wil voorgeven, zonder den wil des konings

zou hebben gevorderd. Ook dat ik de katholieken aldaar vervolgd en verdreven heb. Die aantijgingen zijn valsch. Ik ben in staat door brieven te bewijzen, dat ik door de bevelhebbers der steden en door de inwoners zelven dringend ben aangezocht, hun ter hulp te snellen tegen de onderdrukking der Spanjaarden. Door aan hunne uitnoodiging te voldoen, deed ik niets meer dan mijn plicht. Ik heb gepoogd de gewesten, welke mij hun vertrouwen schonken, van het slavenjuk te verlossen; ik had gezworen de vrijheden dier gewesten te handhaven, en de koning had het recht niet, zonder bewilliging der Staten, mij de bevoegdheid te ontnemen het bewind te voeren.

Wat mij echter het meest verbaast, is, dat mijn beschuldiger mij een godsdienstvervolger noemt. Het is in Nederland aan elk bekend, dat ik alles heb gedaan wat in mijne macht stond de zaken zoo te leiden, dat de katholieken met zachtheid werden behandeld. Mijn vervolger zelfs schijnt dit te bekennen, als hij zegt, dat ik mij *hield* alsof ik de vervolging tegen de katholieken ongaarne zag. Maar vanwaar heeft hij het bewijs dat ik in deze geveinsd handelde? Mijne handelingen waren steeds onbewimpeld, waarom dan mijn gedrag verkeerd beoordeeld? Niemand heeft minder dan hij het recht mij van veinzerij en huichelarij te beschuldigen. Wanneer en bij welke gelegenheid heb ik hem, de landvoogdes of zijne gunstelingen gevleid? Heb ik niet in den vollen raad, openlijk, maar niet bedekt, 's konings maatregelen gewraakt? Heb ik niet meermalen op mijn ontslag als stadhouder aangedrongen, omdat ik de mogelijkheid niet zag, zijne bevelen ten uitvoer te leggen? Zoo deed ik voor mijne reis naar Duitschland, en kan hij mij éene daad aanwijzen, die hem het recht geeft mij een huichelaar te noemen? Of heb ik er immer naar gestreefd, mijne ware denkwijze te verbloemen?

Het zal mijn beschuldiger zoo licht niet vallen, zijn gedrag te rechtvaardigen. Leest de verdediging, mijne heeren! welke ik

eenige jaren vroeger in 't licht gaf en gij zult kunnen beslissen, wie een schelm en huichelaar genoemd kan worden. In dat verdedigingsgeschrift heb ik de brieven opgenomen, welke ik van hem ontving. Die brieven vloeien over van vriendschapsverzekeringen en van groote achting, en toch had hij reeds mijn ondergang gezworen, zooals gebleken is.

Maar hoe zou ik billijkheid verwachten van een man, die zich niet ontziet te verzekeren, dat zijn dienaar, de hertog van Alva, den 10den penning tegen zijn wil heeft ingevoerd, terwijl wij getuige zijn geweest van de hardnekkigheid, waarmede hij die belasting zocht door te drijven. Is het aan te nemen, dat iemand, zoo goed bekend met 's konings karakter als Alva, die bij elke gelegenheid, bij iedere omstandigheid angstvallig uitzag of hij zijn koning wel behaagde, dat zulk een man het zou gewaagd hebben een burgeroorlog te beginnen, door op eigen hand een maatregel als die van den 10den penning door te zetten? En gesteld dat dit eens zoo ware, zou dan de koning, de schadelijke gevolgen van dien maatregel ziende, niet dadelijk bevel tot staking gegeven hebben? Zou hij 's hertogs handelwijze niet afgekeurd, hem zijn ongenoegen te kennen gegeven hebben? Heeft hij hem niet wegens eene aangelegenheid van veel minder gewicht bestraft, en wel omdat hij zijn zoon liet huwen met eene nicht en niet met het meisje, dat die zoon onder belofte van huwelijk verleid had? Werd daarom niet die grijze dienaar in de gevangenis geworpen, waaruit hij alleen bevrijd werd, omdat er in Spanje niemand gevonden werd, zóó in staat de Portugeezen te verdrukken als deze Alva? Neen, voor de Nederlandsche beroerten, veroorzaakt door den 10den penning, werd Alva niet bestraft; integendeel, hij werd met open armen ontvangen, met eerbewijzen overladen. En nogtans waagt Filips het, na zulk eene handelwijze, de taal van een goedhartigen koning te spreken en op zijne liefde jegens zijne onderdanen te pochen!

Niet tevreden *mijn* naam te bezwalken, poogt mijn beschuldiger ook de eer mijner *gemalin* aan te tasten, en beweert, dat ik op eene aanstootelijke wijze tegen de wet des christendoms en der roomsche kerk, eene door de hand eens bisschops aan God gewijde non heb gehuwd en zulks tijdens het huwelijk met eene andere vrouw. — Gesteld de aanklacht ware gegrond, dan nog, voegt zij in den mond van een bloedschendigen en overspeligen koning? Maar gij, mijne heeren! gij weet of de beschuldiging op reden steunt. Mijn huwelijk met mijne tweede vrouw, thans overleden, bestond toen niet meer, en de echtscheiding welke dit huwelijk verbrak, is door de godgeleerden der roomsche kerk zelven en door de doorluchtigste vorsten, aanverwanten mijner vrouw, bekrachtigd geworden. Toen ik mijne tegenwoordige echtgenoote huwde, was zij zelfs naar de wetten der kerk geene non meer, al beweert mijn beschuldiger het tegendeel. De hertog van Montpensier, mijn behuwdvader, was een oprecht aanklever der roomsch-katholieke leer, niet uit eigenbelang, zooals kardinaal van Granvelle en andere Spaansche dienaren, maar uit beginsel en overtuiging. Alle denkbare moeite gaf hij zich om de wettigheid van het huwelijk zijner dochter boven allen twijfel te verheffen. Hij raadpleegde met de uitstekendste leden van het parlement te Parijs, met een aantal bisschoppen en godgeleerden, en allen kwamen daarin eenstemmig overeen, dat de gelofte in ongehuwden staat te blijven, door mijne vrouw gedaan, niet geldig was, als geschied in hare prilste jeugd; dat die geheele gelofte strijdig was met de beginselen der gallikaansche kerk, ja zelfs met de verordeningen der Trentsche kerkvergadering, waarvoor mijne tegenstanders zulken diepen eerbied hebben 1).

---

1) Ter opheldering dient, dat Charlotte van Bourbon zeer tegen den zin harer moeder, die hare dochter in het protestantisme onderwezen had, door haren vader in een klooster werd gestoken. Later gedwongen het geestelijk gewaad aan te trek-

Maar, al ware mijn huwelijk naar Rome's oordeel niet wettig, hoe durft dan nog Filips mij verwijten te doen? Hoe kan hij zich zelven zoo vergeten? Kent hij dan niet de algemeene grondstelling, die de kinderen dagelijks in de school moeten opzeggen, dat hij, die een ander een smet wil aanwrijven, bovenal verzekerd moet zijn, dat tegen hem geene klacht kan worden opgeworpen? Weet hij niet, dat ik hem kan verwijten zijne nicht te hebben gehuwd? Hij zal buiten kijf antwoorden, dat de paus hem dit huwelijk veroorloofd heeft, doch heeft het gezag van den paus meer kracht dan dat der natuur, welke zich tegen elke bloedschendige verbintenis verzet? En dan, moest hij, om die verbintenis te kunnen aangaan, niet vooraf zijne vroegere gemalin vermoorden, eene gemalin, die hem kinderen had geschonken en dochter en zuster der koningen van Frankrijk was? Ik wil mij niet verder over deze verfoeielijke daad uitlaten; zij is niet uit de lucht gegrepen om mijn wraakgevoel te voldoen. In Frankrijk heeft men bewijzen van het vreeselijk misdrijf, dat ik hem hier te laste leg.

Maar die sluipmoord was de eenige niet, welke begaan werd, om dien echt te kunnen voltrekken: zijn eigen zoon bracht hij ten offer, want anders had de paus hem de verlangde ontheffing niet kunnen bewilligen, daar hij, om ze te verkrijgen, het voorwendsel be-

---

ken, betuigde zij in tegenwoordigheid der priorin en van eenige nonnen, dat zij tot de gelofte gedwongen werd en die alleen deed uit gehoorzaamheid aan haren vader. Door diens invloed werd zij tot abdis van Jouarre benoemd, doch in plaats dat het kloosterleven haar begon toe te lachen, kreeg zij daarvan meer en meer afschuw. Haar hart nam niet het minste deel in de plechtigheden der roomsche kerk, welker vormen haar zelfs hatelijk werden. Een gelegenheid tot ontsnapping versmaadde zij niet, doch maakte daarvan gebruik, om naar het hof van den keurvorst van de Paltz te vluchten, waar zij gastvrij ontvangen werd en openlijk belijdenis van de hervormde leer deed. Het was hier, dat Marnix van St. Aldegonde hare hand voor Oranje was komen vragen en van hier geleidde hij de bruid naar Brielle tot haren bruidegom.

hoefde, geen mannelijk oir na te laten. Aan dezen echt dus is de dood van den rampzaligen don Carlos te wijten, wien men wel is waar een eenigszins onvoegzaam gedrag, doch niet eenige daad te last kon leggen van dien aard, dat zij zijne veroordeeling kon wettigen, en het allerminst een vader verontschuldigen zijne hand te bevlekken met het bloed zijns eenigen zoons. Doch al ware don Carlos schuldig geweest, dan nog hadden monniken, Spaansche inquisiteurs, verachtelijke slaven van de tirannie zijns vaders, zijne rechters niet behooren te wezen. De natie, zijne toekomstige onderdanen, aan welke zijn vader zijne misdaad had behooren te onderwerpen, was alleen bevoegd dien zoon te veroordeelen.

Maar zou die goede, rechtlievende en edeldenkende koning ook wellicht door gewetensangst er toe gebracht zijn geworden zijn zoon op te offeren, omdat hij het voor zich zelven niet kon verantwoorden, zijnen onderdanen in zijn erfgenaam een vorst na te laten, die zijne geboorte aan een onwettig huwelijk te danken had? Want, mijne heeren, de verbintenis van Filips met de moeder van don Carlos druischte niet minder tegen goddelijke en menschelijke wetten aan dan zijn tweede echt. Ten tijde toen hij de prinses van Portugal huwde, was hij reeds echtelijk verbonden met Izabelle Osoris, bij welke hij twee kinderen had verwekt, Pedro en Bernardino. Dit huwelijk, door Ruy Gomez du Silva, prins van Eboli gesloten, was dezen niet onvoordeelig. Het gaf hem grootheid en macht. Het is genoeg bekend, dat de koning, die zoo eerbaar wil heeten, die zoogenaamd met eerbaarheid dweept, in aanhoudend overspel leefde met eene andere vrouw, Eufrasia geheeten. En wie zou het niet weten, dat hij den prins Ascoli dwong die vrouw te huwen, omdat zij bij den koning zwanger was. Die ongelukkige prins stierf. Waaraan? Spaansche hovelingen zeggen aan wrok om de wreede noodzakelijkheid, waartoe hij veroordeeld was, de vrucht des overspels van

een derde als zijn erfgenaam te moeten erkennen; doch werkelijk liet de koning hem vergeven.

Ziet daar, mijne heeren! den kuischen levenswandel, de reine zeden van dienzelfden koning, die thans de stoutheid heeft mijn huwelijk te willen schandvlekken en te brandmerken als eene openbare schending der heiligste wetten van eerbaarheid. 1)

In dit plakkaat heeft de koning of een zijner handlangers de afschuwelijkste uitdrukkingen en scheldnamen tegen mij uitgebraakt, doch die verschrikken mij niet, evenmin als mijn aanverwant Filibert bevreesd werd, door den banvloek dien paus Clement VII tegen hem slingerde, toen hij dien paus in den Engelenburg gevangen nam. Na al de blijken, welke ik jaren lang gaf, hoe weinig ik de macht van Filips vrees, is de ban, door welken hij mij vrees tracht aan te jagen, even kinderachtig als de holle woorden en honende uitdrukkingen, welke deze bevat. Minder dan ooit heb ik thans reden de aanvallen te duchten der ellendigen, welke hij tegen mij opjaagt. Ik weet, dat hij reeds vóór dien ban aanzienlijke belooningen heeft toegezegd aan giftmengers en sluipmoordenaars, indien zij mij uit de wereld wilden helpen. Toenmaals handelde hij in het geheim, nu echter onderricht hij mij openlijk van zijn moorddadig plan. Met de hulpe Gods en van mijne vrienden hoop ik van helsche aanslagen niets te vreezen te hebben en mijn leven te behouden tot welzijn en geluk van het volk, aan hetwelk ik mij verbonden heb.

Wat mijn vertrouwen versterkt, is de opgewondenheid, welke algemeen teweeg gebracht werd en nog heerscht door de middelen, die mijn vijand bezigt, om mij te verderven. Ik houd mij overtuigd, dat uitgenomen den koning van Spanje en de Spanjaarden, geen vorst en volk van Europa zal gevonden worden, welke eene dusdanige openbare predikatie van sluipmoord niet barbaarsch en

1) Zie verder over het onzedelijk leven van Filips II, Beaufort Ie deel.

onteerend zullen vinden. Doch sedert lang hebben Spanje's koning en volk alle gevoel van menschelijkheid afgeschud. Door toevlucht te nemen tot den sluipmoord legt Filips openlijk de bekentenis van onvermogen af, om zijn vijand met de wapenen te overwinnen. Is er wel grondiger bewijs noodig, dat hij de macht vreest, welke ik tegen hem in beweging kan stellen? Is het niet schandelijk, onteerend, laag en laf zulk een bekentenis af te leggen? Doch niet grooter is de laagheid en lafheid zijner handelwijze, dan de bespottelijkheid van de keus der belooningen, aan de volvoerders van zijn gruwelijk opzet uitgeloofd. Hij zegt hun geldelijk loon toe niet alleen, maar ook adeldom en eer! alsof de liefde tot roem eenigen den minsten invloed kan uitoefenen op een mensch, die in staat is eene daad te verrichten, welke hem noodwendig moet onteeren en tot een voorwerp van algemeene verachting maken! Ware een edelman inderdaad zoo ongelukkig zich tot de misdaad te laten verleiden, zou hij dan niet zijn adel verliezen in hetzelfde oogenblik, dat hij de misdaad beging en zijne hand naar de belooning uitstak? En wie zou het wagen eenige betrekking met hem aan te knoopen zonder zich onteerd te gevoelen? Mijn vijand zelf gevoelt dit, en daarom wendt hij zich tot misdadigers. Wanneer hij zegt: »Opdat mijne begeerte te lichter en te zekerder worde uitgevoerd, en wenschende de ondeugd te straffen, de deugd te beloonen, beloof ik op mijn woord van koning en dienaar des Allerhoogsten, dat, indien dusdanig persoon zich opdoet, welke moed genoeg en zucht ter bevordering van het algemeene welzijn bezit, om onze bevelen te volvoeren, en ons van die pest des menschdoms te bevrijden, wij hem aan goederen of geld, naar zijne keuze, eene som van 25000 gouden kronen zullen geven: zoo hij eenige misdaad mocht hebben begaan, hoe zwaar die ook zij, verbinden wij ons, hem daarvoor vergiffenis te schenken; is hij niet van adel, hem in den adelstand te verheffen, als ook allen, welke hem zouden

helpen en ondersteunen," is dit niet, mijne heeren! eene uitdrukkelijke uitnoodiging gericht aan alle booswichten, aan dezulken, die de maatschappij heeft uitgestooten? Heeft een koning, die zulke beloften doet, die schaamteloos voor de geheele wereld verklaart, dat hij adeldom en eer zal schenken aan hen, die zich met misdaden *van welken aard* ook hebben bevlekt; heeft zulk een koning wel het recht zich dienaar des Allerhoogsten te noemen? Waarlijk, mijne heeren! ik verblijd mij ten doel te staan aan de vervolgingen van een man, wiens geweten hem veroorlooft tot zulke laaghartige middelen zijne toevlucht te nemen; het boosaardige hart mijns beschuldigers getuigt voor mijne rechtschapenheid.

Al het door mij aangevoerde acht ik genoegzaam om mij te zuiveren van de valsche aantijgingen, welke de tegen mij gerichte ban behelst. Eindeloos had ik kunnen uitweiden, wanneer ik mij in bijzonderheden had uitgelaten over al de wreedheden door Filips in de Nederlanden gepleegd, wanneer ik al zijne onrechtvaardigheden ging verhalen. Maar die opsomming is onnoodig. Gij, mijne heeren! waart en zijt getuigen der vreeselijke tooneelen, gij zelven zijt offers der onderdrukking.

Alvorens te eindigen, moet ik u echter smeeken, uwe ernstige aandacht te schenken aan de middelen, welke onze vijand, ter bereiking van zijn oogmerk, thans bezigt. Die nietswaarde ban, de zorg en moeite, welke hij en zijne ministers besteden, om tweedracht in deze gewesten te zaaien, alles toont duidelijk, dat hij de hoop heeft opgegeven, ons door kracht van wapenen onder het juk te brengen, althans zoo lang wij eendrachtig blijven.

Gewis, men heeft alleen mijn ondergang ten doel gesteld. Indien dood of verbanning mij uit uw midden verwijderde, dan zou Filips naar zijne meening, de rust in de Nederlanden spoedig hersteld zien. Herinnert u de gesteldheid, waarin ik u vond voor mijne terugkomst in deze gewesten. Toen zuchttet gij onder het

tirannische juk van den hertog van Alva. Indien het waar was, dat mijne verbanning alleen u van alle kwalen kon ontheffen, voorwaar Filips zou sluipmoordenaars noch giftmengers ter hulp behoeven te roepen. Hoe vaak heb ik niet te uwer verdediging mij vrijwillig aan de dreigendste gevaren blootgesteld? U voegt het te beslissen, of mijn leven en mijne tegenwoordigheid aan de welvaart dezer gewesten nuttig of schadelijk zijn. U alleen en niet den koning van Spanje ben ik rekenschap van mijne handelingen schuldig. Gij hebt eene onvoorwaardelijke macht over mij. Beslist over mijn persoon en mijn leven, zooveel als het u behaagt; ik zal gehoorzamen. Maakt gebruik van de macht, welke ik in u erken; beveelt mijne verbanning of mijn dood, wanneer gij dit voor het algemeen welzijn noodzakelijk acht.

Hebben echter mijne vroegere gedragingen u, als ik mij vlei, van mijn oprechten ijver en van mijne gehechtheid overtuigd; heeft mijne lange ondervinding u vertrouwen doen opvatten in mijne geschiktheid tot het beheer uwer aangelegenheden, welaan, dan zal ik voortgaan in uw dienst de bekwaamheden te bezigen, met welke God mij bedeelde, in de hoop, dat gij uwe aandacht zult schenken aan de voorgaande vermaningen, waarbij ik u smeekte onderling eendrachtig te blijven, en zelven met kracht te arbeiden aan de verdediging van een volk, dat gij u verbonden hebt te beschermen. Gods genade moge uwe bemoeiingen met het beste gevolg bekronen!"

Tot zoover de beroemde Apologie van Willem van Oranje. Zij werd op den 13den December 1580 aan de vergaderde Staten te Delft voorgelezen. En de Staten? Vier dagen later gaven zij eene schriftelijke verklaring van dezen inhoud: »Ten onrechte is de prins in den ban gedaan. De onder zijn beheer staande stadhouderschappen en andere ambten heeft hij alleen op het ernstig aanzoek der Staten op zich genomen en wordt bij dezen uitgenoodigd ze verder te blijven waarnemen."

En de koning? Welk antwoord gaf deze op al de beschuldigingen tegen hem ingebracht? Welke was zijne verdediging? Een moord.

Hierop volgde den 26sten Juli 1581 de plechtige afzwering van Filips. Hij had het verdiend. Een man, die tot zijn wachtwoord gemaakt had »uitroeiing der ketters," die zich zelfs verlaagde een sluipmoordenaar, een aanslager van geheime misdaden te zijn, zulk een man was niet langer waardig heer der Nederlanden genoemd te worden. Een afzweringsakte werd gemaakt en geteekend. »Wij verwerpen den koning" schrijft de gemoedelijke Marnix van St. Aldegonde »ook dewijl hij, gezworen vijand van de ware religie en van Gods woord, in geenerlei manier het bestuur des lands hebben wil dan op voorwaarde van het rijk van Jezus Christus te kunnen uitroeien."

Alle rechters, ambtenaren enz., werden van den aan Filips gedanen eed ontslagen; zijn naam en zegel werden niet meer in openbare akten gebezigd, zijn naam en wapen niet langer op de munten geslagen, en aan alle landsbeambten werd de eed afgenomen, dat zij de Algemeene Staten tegen den koning en zijn aanhangers getrouw zouden dienen.

Maar hoe dan nu? Zal men nu een onafhankelijk gemeenebest vormen? 1) Of was het Oranje te doen souverein te worden? Neen. Nauwelijks had men Filips afgezet, of op aansporing van Oranje zou men een ander in zijne plaats benoemen.

Maar tot wien zich te wenden? De Algemeene Staten, ook het volk, waren het spoedig eens in de keus. Tot wien anders dan tot Oranje? Maar deze weigerde en bleef weigeren, ofschoon men dagelijks dringend bij hem aanhield. Het waarom vernemen wij

1) Eerst later en wel na het vertrek van Leicester begrepen de Staten dat de zeven gewesten een onafhankelijk gemeenebest konden uitmaken.

van zijn broeder Jan: »Alleen uit dien hoofde, dat men niet zou kunnen denken dat hij, in plaats van godsdienstvrijheid voor het land, voor zichzelven en voor zijne eigene persoonlijke bevordering een koninkrijk heeft zoeken te verwerven.”

Tot wien dan? Tot Engeland’s koningin. Maar deze weigerde. Tot Duitschland? Maar een tijdgenoot zegt: »De haat der Duitschers is zoo groot, dat velen gereed waren om bloed en moord tegen hunne eigene broeders te ademen, en dat zij eer papisten verdragen konden dan de Kalvinistische Nederlanders.” In Frankrijk zag de prins de eenige hulp, in Anjou den broeder van den koning. ’t Is waar, het volk had niet veel met Frankrijk op en Anjou was roomsch, doch er was niet anders op. »Indien de priester 1) en de leviet 2) ons voorbijgaan,” zeide hij, »als wij ons onder roovers 3) bevinden, zullen wij dan de hulp van den Samaritaan 4) afwijzen, omdat hij van een ander geloof is, dan de eerwaarde vaders, die ons aan ons lot overlieten?” En men droeg de souvereiniteit op aan François, hertog van Alençon en Anjou, broeder van Hendrik III, koning van Frankrijk, die reeds vroeger onder den titel van Beschermer zich eenigen tijd in de Nederlanden had opgehouden, doch in 1578 weder vertrokken was. Op den 23sten Januari 1581 was reeds een verdrag met hem geteekend. Anjou werd alzoo souverein, doch op voorwaarden, waarbij hem alle zelfstandig gezag werd ontnomen. Aan den »fils de France” werd dus een »sterk gebit” in den mond gelegd. Holland en Zeeland bleven echter hardnekkig weigeren Anjou te erkennen. De Staten dier gewesten hernieuwden de souvereiniteit van Oranje en Anjou moest hierin wel toestemmen.

1) Engeland.
2) Duitschland.
3) Spanjaarden.
4) Frankrijk.

ORANJE EEN LIJK.

»Nu is de prins een lijk," zei Marnix van St. Aldegonde bedroefd, toen hij, als gezant in Frankrijk, die beroemde apologie las. »Al ware Filips niet reeds de doodvijand van Oranje, nu zou hij het worden door de beschuldigingen, welke Oranje ten aanzien van gansch Europa hem naar het hoofd werpt. Maar hij heeft het verdiend."

Het is in 1582. De machtige Spaansche monarch sluit met een koopman, die op het punt staat bankroet te gaan, een verbond. Weinig eervol voor een gekroond hoofd.

't Was te verwachten geweest, dat er schuim uit alle natiën zich zou voordoen, om den bloedprijs te verdienen; dat aan Franschen, Engelschen, Schotten, Spanjaarden, Italianen het rammelen van de goudbeurs als muziek in de ooren zou klinken, en gelijk een leeuw op bloed belust zich den muil lekt, menigeen watertandt om in het bezit te komen van den onrechtvaardigen mammon.

80.000 dukaten, 't is geen kleinigheid. Kasper d'Anastro zou geheel gered zijn, als dit geld in zijn zak overging. Of er een moord voor moet gepleegd worden, daarnaar vraagt de bankbreukige koopman niet. Toch is hij bevreesd. Niet voor de mis-

daad, maar voor ontdekking, voor de gevolgen. Welnu, als een zijner bedienden het deed, dan, wel is waar, moet die ook wat voor zijne moeite hebben, doch dat kan er ook wel op overschieten. En Jauregui is bereid. Hij zal de aarde van den »aartsketter" verlossen: dan verdient hij den hemel.

Pater Timmermans zal wel de mis in het huis des koopmans bedienen en den vromen jongeling laten biechten. Dan is alles goed. Neen, toch niet, 't is nog niet genoeg. Twee stukjes hazenvel en twee gedroogde padden in den zak zullen toovermiddelen zijn en hem voor de ketters bewaren, en men zal de tusschenkomst van de heilige moeder, van den engel Gabriël, van den Heiland en .... van den zoon des Heilands (!) inroepen. Aldus toegerust, zal de jongeling het schelmstuk uitvoeren.

Het is de 18e Maart 1582. De prins zit met de zijnen aan tafel. Niet alleen zijne vrouw Charlotte van Bourbon en zijne kinderen. Maria en Maurits, ook twee zoons van graaf Jan, de negentienjarige George en de zestienjarige Philips, benevens graaf Philips van Hohenlo de verloofde van Maria, de Fransche heeren Dellevall, Bonnivet en Pruneaux en eenige edellieden van den prins nemen deel aan den maaltijd. Het gesprek is levendig. Het valt o. a. op het behangsel in een der kamers, dat een tafereel van Spaansche wreedheid voorstelt. Gaarne wil de prins het aan hen die het nog niet gezien hebben, toonen, en van dat oogenblik maakt de snoodaard gebruik. Geduldig had hij staan wachten, den hellebaardier, die de wacht had, diets makende, dat hij den prins een verzoekschrift wilde overhandigen. Nauwelijks heeft hij zijn papier overgegeven of een schot valt en treft den prins. De moordenaar wil den degen trekken, om zich een terugweg te banen, doch daartoe wordt den onverlaat met zijn somber uitzicht geen tijd gelaten, want in hetzelfde oogenblik stoot Bonnivet hem den degen in de borst, allen vallen op hem aan en den snoodaard treft het lot, dat hij Oranje had bereid.

»Doodt den man niet, ik vergeef hem zijn misdaad!" waren de eerste woorden welke Oranje sprak. Dat was praktisch christendom! Dat was het woord des Heeren in beoefening brengen: »Wie u op den eenen wang slaat, keer hem ook den anderen toe."

Het verzoek was echter te laat. De moordenaar lag reeds ontzield ter neder.

Nadat men den prins naar zijne kamer had gebracht, werd de wond onderzocht en verbonden. De kogel was onder het rechteroor ingedrongen, door het verhemelte gegaan en weder onder het linkeroor uitgekomen en had twee tanden weggenomen. Gelukkig dat het pistool zoo nabij het hoofd was afgegaan, dat de wonden door het vuur waren toegeschroeid en daardoor het bloed gestelpt werd, anders had de prins moeten doodbloeden.

Bij het onderzoek van de kleederen van den onverlaat bleek uit een zakboekje, waarin hij vele gebeden had nedergeschreven en beloften van gouden kronen en rijke gewaden voor den »Heere Jezus Christus en aen synen seer kostelijke sone en tot die heilige maeght Maria enz. enz." ook de schuld van d'Anastro, pater Timmermans en Venero. De eerste had zich bij tijds uit de voeten weten te maken, doch de beide anderen werden in hechtenis genomen en veroordeeld gevierendeeld te worden, welke straf bereids op het lijk van Jauregui was toegepast.

Ook nu bewees Oranje, welk een edele ziel in hem woonde. Dewijl hij niet mocht spreken, schreef hij den volgenden brief:

»Mijnheer van St. Aldegonde!

Ik verneem, dat men morgen twee gevangenen, medeplichtigen van hem, die op mij geschoten heeft, zal terecht stellen. Wat mij aangaat, gaarne vergeef ik hun, wat zij tegen mij misdaan hebben; en indien zij zware straf verdienen, verzoek ik u de

heeren Magistraten te bewegen, hen niet bijzonder te laten martelen, maar hen als zij het verdienen, een korten dood te laten sterven.

Uw goede en dienstwillige vriend,
WILLEM VAN NASSAU."

Het gevolg van dien brief was, dat het vonnis werd gewijzigd.

Was het volk verontwaardigd over dien moordaanslag, niet minder was het bedroefd. Te klein waren de kerken om allen te bevatten, die hunne smeekingen tot God opzonden, om het behoud van den geliefden Vorst, en God verhoorde die beden. De biddag werd een dankdag. Een oogenblik was er, dat de prins zelf meende van de zijnen te moeten scheiden, toen hij zijne kinderen voor altijd »goeden nacht" zeide. Maar een der geneesheeren mocht in 's Heeren hand het middel zijn, hem te redden. Hij liet, om den bloedstroom te stelpen, de bedienden dag en nacht bij afwisseling, ieder eenigen tijd lang, met den duim stevig op den wond drukken. Toen ging de genezing naar wensch, den 2den Mei deed de prins zijn »kerkgang" en met hem dankten vele duizenden in den lande voor zijn herstel.

Het jezuitisme had zijn doel niet bereikt en toch juichte het om een offer, dat vallen moest. Het was de getrouwe gade des prinsen, die door droefheid en vermoeidheid van het waken afgetobd, bezweek en naar het graf gedragen werd.

Wat aan Jauregui niet gelukt was en aan Nikolaas Salsedo, aan Francisco Basa, aan Pieter Dordogno en aan anderen niet gelukken zou, zou helaas! Balthasar Gerards verrichten.

Een twintigjarig jongeling boort met kracht zijn dolk in het hout onder den uitroep: »Gave God, dat deze dolk door het hart van Oranje gegaan was! Maar eenmaal zal mijn staal hem treffen!" En hij hield woord. Zeven jaren zijn na dien uitroep voorbijgegaan en met taai geduld heeft hij naar een gelegenheid

tot handelen gewacht, die hem eindelijk door den banvloek van Filips geopend wordt. Zonder aarzelen gaat hij op reis, doch verneemt tot zijne groote teleurstelling, dat Jauregui hem den pas heeft afgesneden en hij niet het werktuig in de hand van de moeder des Heeren zal zijn om de aarde van de »pest" te zuiveren. Maar toch, wat een vreugde! Een nieuw bericht zegt hem, dat de aanslag van Jauregui mislukt is. Zal hij dan toch de bevoorrechte, de uitverkorene zijn?

Hij wist als klerk in dienst te komen bij zijn neef Dupré, geheimschrijver van den graaf van Mansfeld, stadhouder van Luxemburg. Hier vond hij gelegenheid diens zegels na te maken, door ze in rood was af te drukken, om, zoodoende gemakkelijk toegang tot den prins te verkrijgen. Hij gaat met zijn schat op reis en komt te Trier, waar hij zijn voornemen aan twee jezuïeten openbaarde, die — kon het wel anders? — zijn plan, door den duivel zelven ontworpen, toejuichten en hem eene plaats onder de heilige martelaren toezeiden, indien hij bij de »godvruchtige onderneming" het leven mocht verliezen. Hij trekt voort en komt te Doornik. Nogmaals werd een geestelijke door hem geraadpleegd. 't Is de Franciskaner monnik pater Gery. En houdt deze hem het zondige van zijn plan voor oogen? Pater Gery prees zijn voornemen, zegende hem en beloofde in het gebed zijner te gedenken.

De pater durfde dus een zegen op een moordaanslag vragen.

De zaak en de persoon worden aan Parma voorgesteld, doch deze aarzelt. Hij ziet in Gerards den man niet, tot zulk een gewichtig werk in staat. Hij laat hem gaan en zou hem zeker aan zijn lot hebben overgelaten, ware het niet, dat Gerards in Parma's raadsheeren een voorspraak gevonden had. Hautepenne springt voor den moordaanslager in de bres en weet het zoover te brengen, dat d'Assonville tot hem gezonden wordt, om eenige bijzonderheden van zijn voornemen te vernemen. In een brief

aan Parma maakt Gerards dezen alles duidelijk en nu ziet Parma in hem den onnoozelen man niet meer. De moordaanslag wordt besproken en beklonken. Den zegen der onheiligen nam de moordenaar met zich, en hij vertrok met de woorden: »Binnen zes weken zult gij van mij hooren!"

In April (1584) kwam de onverlaat te Delft, waar hij zich bij Ds. Villers, den hofprediker en vriend van den prins vervoegde. Toegelaten, noemde hij zich François Guion, zoon van Pierre Guion, die te Besançon om de hervormde leer was ter dood gebracht. Om een dergelijk lot te ontgaan, was hij gevlucht en kwam als arme banneling de hulp van den prins inroepen; wellicht kon hij ook voor de zaak van vrijheid en godsdienst van eenig nut wezen. Hij liet ook niet na de nagemaakte zegels te vertoonen, die den prins waarschijnlijk in een aanslag tegen de Luxemburgsche steden of tot andere einden konden dienstig wezen.

Wat nu te doen om het vertrouwen van den prins te winnen? Zoo als dikwijls gedaan wordt, gebruikte ook Gerards den godsdienst tot een dekmantel der boosheid, verzuimde daarom noch ochtend- noch avonddienst en was altijd voorzien van een Bijbel of een psalm- en gebedenboek. En zijn huichelarij gelukte hem. Nadat hij toegang tot den prins verkregen had, werd hij opgenomen in het gevolg van Noël Carons, heer van Schoonewal, die als gezant naar Frankrijk vertrekken zou, om de onderhandelingen, welke met Anjou begonnen waren, voort te zetten. Dat moet zeker een groote teleurstelling voor den gewaanden Guion geweest zijn, doch om geen achterdocht te geven, moest hij zich gewillig onderwerpen. Steeds van zijn boos opzet zwanger, had hij in Frankrijk noch rust noch duur, maar tot zijne groote vreugde werd hij uitgekozen om de boodschapper te zijn van Anjou's dood. Naar Delft terug geijld, werd hij bij den prins toegelaten, dien hij op zijn bed vond. De schurk vloekte het

noodlot, dat hij, bij zulk een schoone gelegenheid, niet van pistool of dolk voorzien was. Voor het geld, hem uit barmhartigheid door den prins geschonken, opdat hij zich van betere kousen en schoenen zou voorzien, kocht de snoodaard het moordtuig, waarmede hij 's lands vader vermoordde.

Den dag van den 10den Julij had hij uitgekozen voor de uitvoering zijner snoode daad. Het vragen om een paspoort moest tot voorwendsel dienen om toegang te krijgen. Niet lang had hij gewacht, toen de prins met zijne gemalin 1) aan den arm, en gevolgd door zijne dischgenooten naar de eetzaal ging.

»Een paspoort, Uwe Excellentie" was de vraag van den gewetenlooze.

Zijn gelaat moet zeker verraden hebben, dat het daar binnen niet rustig was, want zijn ongunstig voorkomen trok de opmerkzaamheid der prinses; zij vroeg haar gemaal: »Wat is dat voor een man?" op welke vraag de prins antwoordde met te zeggen: »Die man verlangt een paspoort, dat hem gereed gemaakt zal worden."

De prins voedde volstrekt geen argwaan en zette zich opgeruimd aan tafel. Na het einde van den maaltijd schoot de moordenaar eensklaps uit een donkeren hoek achter den trap te voorschijn, loste zijn pistool en onder het uitroepen: »Mon Dieu, mon Dieu, aie pitié de moi et de ton pauvre peuple!" (Mijn God, mijn God, ontferm U over mij en uw arme volk!) stortte de edele man neder.

Filips had zijn doel bereikt. De booswicht had zijn makker gevonden, maar ook hij »zal geopenbaard worden voor den rechterstoel van Christus." Zijne lofredenaars, zou hij voorzeker in

---

1) Louise de Coligny, dochter van den vermoorden admiraal, met welke hij in het vorige jaar '83 gehuwd was.

vroeger en later tijd wel vinden, maar veel eer is het toch niet de loftrompet voor een moordenaar te steken! 1)

Welk een schrik en verwarring, welk een droefheid in de woning des prinsen. Naar de eetzaal, zoo pas door hem verlaten, teruggebracht en op een bed nedergelegd, gaf hij een paar minuten later in de armen zijner vrouw den geest, stervende in het geloof in dien God, welken hij liefhad. Op de vraag zijner zuster, de gravin van Zwartsenburg, of hij zijne ziel den Heere Jezus Christus had aanbevolen, antwoordde hij met een flauwe stem: »ja," en daarop ging hij in »de ruste die er voor het volk Gods overblijft."

In de Domkerk te 's Hertogenbosch mocht een *Te Deum* gezongen worden, inniger waren de klaagtonen des volks, dat zijn vader verloren had. Dat bewees zijne begrafenis, waarbij zelfs kinderen weenende het lijk volgden.

Slechts 51 jaren oud was de vorst, toen het doodend lood een einde aan zijn werkzaam en nuttig leven maakte. Zes maanden voor zijn dood had hij zijn Frederik Hendrik zien geboren worden.

Door de Staten werd een praalgraf ter waarde van *f* 30000 in de kerk te Delft opgericht, dat menig vaderlander met aandoening heeft beschouwd. En menige hand heeft zich krampachtig uitgestrekt, als stond daar nog de moordenaar Balthasar Gerards, wanneer de bezoeker van dat eenvoudige huis te Delft, nu eene kazerne, vroeger de woning des prinsen, zich de vertrekken laat toonen en den muur waarin de teekens der kogels nog zichtbaar zijn, of wanneer hij het Mauritshuis te 's Gravenhage bezoekt en daar dien vilten hoed, dien mantel, die halskraag, dat lederen wambuis, die broek, dien geuzenpenning, dat moordtuig beschouwt.

---

1) De misdaad van Balthasar Gerards heeft men ook in onzen tijd willen vergoelijken door hem krankzinnig te verklaren; doch laat ons dan maar alle gevangenissen openzetten en alle boeven op vrije voeten stellen.

Een gemengd gevoel, een gevoel van eerbied, van smart en afgrijzen vervult dan zijne ziel.

En nu nog een enkel woord over den moordenaar, dien we toch ook niet — werktuig als hij was in slechte handen — zonder medelijden kunnen gedenken.

Na het volbrengen zijner euveldaad trachtte hij van de verwarring gebruik te maken om te ontvluchten. Hij vloog den trap af, waarbij hem een tweede pistool ontviel, liep de plaats over en door de stallingen naar den wal. Hij meende dezen over te klimmen, door de gracht te zwemmen en alzoo te ontkomen. Een man blootshoofds over de plaats te zien snellen, kwam aan twee van 's prinsen dienaren, die van 't onheil geen kennis droegen, verdacht voor en zij grepen hem. Naar het raadhuis gebracht, gaf hij een van 's prinsen hellebaardiers, die hem »een vuigen schelm" noemde, ten antwoord: »Dat ben ik niet; wat ik gedaan heb, is geschied op uitdrukkelijk verlangen en bevel van den koning."

Vernemende, dat de prins nog leefde, werd hij neërslachtig, doch het bericht dat de vorst gewond was, hergaf hem zijne opgeruimdheid, terwijl hij zeide: »dan moet hij toch sterven," uit welk gezegde men de gevolgtrekking maakte, dat de kogels vergiftig of hoekig waren.

Op de pijnbank gebracht was de misdadiger zeer koelbloedig, verklarende, dat hij deze pijniging wel om vroegere zonden, doch niet om de door hem gepleegde daad verdiend had, ja, dat hij gaarne 2000 mijlen te voet zou gegaan zijn om den moord te volvoeren, al had hij er ook honderd dooden voor moeten sterven. Na een hevige pijniging met tuchtroeden, ontblootte hij zijn lichaam en op zijne wonden wijzende, sprak hij het Pilatuswoord uit: »Zie den mensch."

Zijn vonnis werd geveld en de doodstraf over hem uitgesproken, bij welker voltrekking hij de uiterste gevoelloosheid toonde.

EEN TRONK VAN DEN AFGEHOUWEN BOOM.

Daar lag de hoop van Staat in het kille graf ter neder. Wie zou nu Spanje's woeden stuiten? Ja, wel mocht de verslagenheid bij het verlies van Willem I ontzettend en algemeen wezen. Naar menschelijk inzien toch waren de zaken des lands in een veegen toestand. Oranje immers was de ziel van een onzekere, verwarde regeering geweest, de spil waarom alles zich bewoog. Hij was de man, die bij al de verdeeldheden van bijzondere inzichten, bedoelingen, belangen en neigingen wist te vereenigen, te bedwingen, te leiden. Zijn overwegende invloed, zijn ervaring, zijn kennis, zijn gezag konden tot eensgezindheid dwingen, maar nu? Een machtig vijand was in het land met den krijgshaftigen Parma aan het hoofd. Deze had reeds de Zuidelijke Nederlanden bijna geheel onder zijne macht gebracht, reeds stond Gent op het punt in zijne handen te vallen; Antwerpen werd door hem belegerd; van. Groningen had hij zich meester gemaakt; in Steenwijk en Zutfen had hij Spaansche bezetting gelegd. Stond het niet te vreezen, dat de Noordelijke Gewesten, van hun raadsman beroofd, het hoofd voor den machtigen krijgsman zouden moeten buigen? Inderdaad de toekomst was donker, zoodat zelfs een

Marnix van St. Aldegonde naar verzoening uitzag, zeggende: »Ik ben der meening, indien het mogelijk ware eenen tamelijk religionsvrede voor Holland en Zeeland te bekomen, dat men denzelven met beide armen zou aangrijpen en dezes jammerlijken krijgs een einde maken" 1).

Scheen het toen niet of de val des lands nabij was? Of God Nederland aan zijn lot overliet?

Maar, de held mocht bleek van schrik zijn, menigeen mocht in zijn vertwijfeling vragen: Wie zal Nederland behouden? »Ik," zei God. »Die jongeling daar, die zal mij een uitverkoren vat, die zal mijn Gideon, mijn Jefta, mijn Simson zijn, om het land van Midianieten en Filistijnen te zuiveren."

Ja, onder dien Maurits, tweeden zoon van Oranje, nu nog een rijsje, eenmaal een boom, zou de republiek der Vereenigde Nederlanden gevestigd worden. Hij zou de opvolger van den grondlegger der onafhankelijkheid wezen. Hij zou van het moerassige Nederland een krijgsschool maken, waarheen vreemde vorsten en edelen zich zouden begeven, om onder hem de krijgskunde en den vestingbouw te beoefenen, en aldus door hem gevormd, groote veldheeren worden. Eenmaal zou men deze getuigenis van hem afleggen: »Hij had een ontzagwekkend voorkomen, toonende een ernsthaftig gelaat, en aangename stemmigheid, zoodat de vijand ook over het vorstelijk wezen van den jongen heer zich verwonderen moest. In hem zijn voorzeker geweest prinselijke deugden. Hij was grootmoedig en goeddadig en nogtans zeer geregleerd, niet alleen in zijn hofhouding en menagie, maar ook in het stuk der financiën van den Staat; zeer arbeidzaam en van een prompt en vaardig verstand; een ding haast begrijpende, wakker, matineus. Hij hield zijn eigen fatsoen van baard, haar, kleeding en anderen, geenszins volgende de Fransche moden en veranderingen.

1) Bor.

Zijn Fransche spraak trok wat op het Waalsch en zijn Neerduitsch op het Hoogduitsch.... Uitstekend in persoonlijken moed, zeer groote couragie en geen minder voorzichtigheid.... De Staten lieten hem dikwerf tot voorzichtigheid vermanen: »zijn Exc. werd daarom lachende en volgde evenwel zijn zin" 1). In de krijgskunde was hij volleerd; door vergelijking met de instellingen van andere ook van oude volken, vooral door de toepassing van wis-, meet- en evenwichtskunde kwam hij tot menige verbetering, die eerst bespot en weldra nagevolgd werd. Bij bedaard overleg, had hij een ruimen en scherpen veldheersblik. Met geringe krachten hield hij een talrijken vijand tegen, was even geducht in den belegeringsoorlog als in het open veld, voerde zijne troepen met ongeloofelijke snelheid van de eene naar de andere zijde des lands, berekend alles en waagde niets. Hij was spaarzaam met het leven van den soldaat, ook daar waar het den roem van den krijgsoverste gold; hij oefende strenge tucht, zoodat hij bijv. twee soldaten liet ophangen, »als hebbende tegen de kapitulatie twee van de vijanden, den eenen een hoed, den anderen een ponjaard ontnomen" 2); deed de krijgslieden arbeiden »ook om krankheden, muiterijen, gulzigheid en andere gebreken, die door ledigheid veroorzaakt worden, te verhoeden" 3). Somtijds moest hij »met ernst en ontzag het vervolgen van den vijand verbieden; wetende dat vele victoriën met ontijdig vervolgen en najagen verzuimd en in handen zijnde weder verdorven zijn" 4). Behalve vele wapenfeiten in het open veld, heeft hij 38 steden en 45 forten met beleg vermeesterd, 5 steden en 10 forten bij verrassing ingenomen en 12 vestingen ontzet; op den Duitschen rijksdag

1) Bor.
2) Van Meteren.
3) Van Reijd.
4) Id.

werd hij als krijgshoofd tegen de Turken begeerd. Wijs, gematigd, eerlijk, vreemd van alle onedele list, ongezind om, door vleien van het volk, zich in de volksgunst te dringen; van een zoo open karakter, dat hem het verbergen zijner gevoelens zeer moeilijk viel" 1). In de hachelijke jaren van 1616—1618 was zijn oogmerk verbreking van het juk der Staten, zonder inbreuk op hun wettig gezag. Eigenverheffing zou hij waarschijnlijk verkregen hebben, indien hij ze bedoeld of ernstig begeerd had. »Nooit heeft hij naar de souvereiniteit gestaan" 2).

Was het dan wel vreemd, dat de koning van Engeland hem den volgenden brief zond?

»*Mon cousin!*

De groote achting van uwe deugden en de kennelijke proeven van uwe dapperheid, die gij hebt getoond in de bescherming, zoowel van de geunieerde provinciën, die van zoo lange tijden en met een zoo vasten band verknocht zijn aan onze koninkrijken, als van de religie, die ons met voorz. provincien gemeen is, hebben al voor langen tijd in ons verwekt een begeerte te mogen vinden eenige goede en bekwame gelegenheid, om te doen blijken, de eere die wij u gunnen en toedragen. Hebbende dan doen houden kapittel van de ridders en medegezellen van onze orde van de Jarretière 3) en in hetzelve gedaan verkiezing van onzen neef en toekomenden zwager den keurvorst Paltzgraaf, hebben wij goedgevonden met consent en toestemming van 't geheele kapittel u hem bij te voegen, welke verkiezing geschied zijnde naar onze begeerte, hebben wij, naar 't gebruik van onze

1) Van Reijd.
2) J. de Witt.
3) Kouseband.

voorouders, u toegezonden de teekenen van dezelve orde, om dewelke u aan te bieden en daarmede te bekleeden, wij last gegeven hebben aan den ridder Winwod onzen ambassadeur bij mijn heeren de Staten en aan Garter, eerste wapenkoning, om te doen, wat daartoe behoort. U zal gelieven deze presentatie aan te nemen tot een teeken van onze affectie, die wij niet zullen laten te laten vervolgen met alle andere teekenen van goedgunstigheid, die de zaken en gelegenheden zullen medebrengen en dat met dezelfde genegenheid."

Uw zeer geaffectioneerde Neef,

Uit ons paleis van Westmunster. JAQUES 1).

24 Dec. 1612.

Zoo zou de knaap van 17 jaar worden, die bij 's vaders dood aan de hoogeschool te Leiden studeerde. Dat er van hem veel te verwachten was, toonde hij reeds in zijn jeugd. Te Dillenburg bij zijn oom Jan achtergelaten, toen zijn vader naar Nederland vertrok, werd hij tegelijk met zijn oudere neven opgevoed en onderwezen. Op zevenjarigen leeftijd 2) was hij reeds zoo ontwikkeld, dat de Staten van Holland en Zeeland zijn vader aanboden, hem op hunne kosten op te voeden. Van dat aanbod maakte Oranje destijds geen gebruik, naardien hij oordeelde, dat de knaap nog te jong was. In het volgende jaar (1575) schreef graaf Jan zijn broeder Willem, of deze het goed vond, wanneer Maurits met zijne neven Lodewijk, Jan, George en Filips, benevens vier zonen van den graaf van den Berg, 's prinsen zwager, naar de Hoogeschool te Heidelberg ging, eene zaak, welke de prins geheel aan het oordeel en het welgevallen van zijn broeder overliet. Lang bleef Maurits te Heidelberg evenwel niet, wegens de vervol-

1) Te vinden in Orlers bl. 123 en de verdere plechtige handelingen.

2) Wij herinneren ons, dat hij op den 13 Nov. 1567 geboren was.

gingen welke de gereformeerden — tot welke Dr. Ehem behoorde, bij wien Maurits tehuis lag — van de lutherschen moesten ondergaan, maar ook riep hem ernstige ongesteldheid, het gevolg van een gezwel in den rug, naar huis, waar zijn opvoeding zou voltooid worden 1).

De Staten van Holland, welke »een zoo aankomende personage," die in »scientie en geleerdheid wel zou kunnen dienen opgetrokken te worden" niet gaarne naar »Frankrijk noch elders getrokken zagen tot nadeel dezer landen", stelden den prins voor (1582) zijn zoon, graaf Maurits, als kind van den Staat aan te merken, en hem op kosten van Holland en Utrecht aan de hoogeschool te Leiden te laten studeeren, waartoe Holland 7000 gulden voor zijne rekening wilde nemen en Utrecht de overige 5000 gulden zou bijpassen.

En zoo vinden wij hem aan die school, welke door zijn vader in het leven was geroepen.

Dat de Staten bezorgd voor hem waren, opdat hij niet in de handen van Parma zou vallen, die zich ter zee uitrustte, zien wij in hun schrijven aan den hofmeester des jongen graven »dat hij graaf Maurits niet aan 't strand bij Katwijk of daaromtrent zou laten komen en wilde deze jagen, hij zich binnenslands begeven moest." Die bezorgdheid bleek ook, toen na den verraderlijken aanslag op zijn vader, de gedeputeerden der Staten zich naar Leiden begaven, om Maurits naar Delft te brengen, opdat zijn leven niet belaagd zou worden, waarom men ook de wachten verdubbelde en geen onbekenden bij hem toeliet 2).

Hoe zal de jongeling te moede geweest zijn, toen hij van de Leidsche academie naar Delft geroepen, daar bij het lijk van den onvergetelijken vader stond, toen hij de droefheid der trooste-

1) Gr. Archives.

2) La Fargue.

looze moeder, de algemeene verslagenheid zag. Niet zonder aandoening nam hij afscheid van zijne leermeesters Rudolphus Snellius, Hago Donellus en bovenal van Justus Lipsius, betuigende, hoe gaarne hij hun mondeling zijn dank had gebracht, ware het niet, dat de Staten verlangden, dat hij te Delft zou blijven.

Nu was Maurits te Delft. Wat zullen de Staten aanvangen?

Tot hunne eer moet gezegd worden, dat zij bij de algemeene moedeloosheid door den dood van Oranje veroorzaakt, de handen niet slap lieten hangen. In het hachelijk tijdsgewricht waarin zich het land bevond, onderscheidden zij zich door moed en beslistheid. Nauwelijks was de droevige mare van 's prinsen dood tot hen gekomen, terwijl zij te Delft vergaderd waren, of terstond beraadslaagden zij, wat er in dezen stand van zaken te doen was. Op denzelfden dag nog schreven zij aan graaf Willem Lodewijk van Nassau en aan den graaf van Hohenlo, 's prinsen luitenant-generaal, alsmede aan de bevelhebbers der grensvestingen, hen vermanende de bezettingen in gehoorzaamheid aan de Algemeene Staten te doen blijven. Zij verklaarden, dat zij den moed niet lieten zinken, maar vast besloten hadden de gemeene zaak te handhaven en voor de vrijheid en de voorrechten te zullen blijven strijden.

Dit was cordaat gehandeld, te meer daar Parma niet naliet van de omstandigheid van 's prinsen dood partij te trekken. Hij zocht door Oranje's naam te bezwalken, de Staten tot volgzaamheid te brengen, maar dit mislukte hem; naar zijn sirenen-zang werd niet geluisterd. en hij zag zich dus wel genoodzaakt den oorlog met kracht door te zetten.

De Staten benoemden Maurits tot lid van den raad van State, onder den titel van »eerste raad in de regeering," terwijl Holland, Zeeland en Utrecht hem eene maandelijksche toelage van *f* 2000 toezeiden, ofschoon elk raadslid slechts *f* 1500 jaarlijks genoot.

Van de grafelijkheid bij erfrecht zweeg men en toch had men zijn vader de grafelijkheid van Holland en Zeeland opgedragen. De inhuldigingsplechtigheid, een zaak van vorm derhalve, alleen was achtergebleven. Schoorvoetende was Willem I tot de aanneming overgegaan, en wanneer hij later zelf de zaak wenschte en bespoedigde, dan was het opdat de weg ter verzoening met den koning zou worden afgesneden, en die met Anjou, tot gerust-stelling van Holland en Zeeland, zou worden gebaand. Geen loon voor hem zelven, geen verheffing van zijn Huis, maar zelfstandigheid dezer twee gewesten werd voornamelijk door hem bedoeld 1).

Nu, bij de aanstelling van Maurits als eerste raad in de regeering, werd met geen woord daarvan gerept. Deze maakte dan ook bij missive de Staten indachtig aan »de handelingen tusschen U en onzen Heer en Vader, uit ulieder eigen wille en beweeglijkheid aangegaan.....; niet om te beletten uwe resolutiën..... maar alleen om te verzoeken dat U. E. continueeren hunne trouwhartige genegenheid en goede affectie tot ons en onzen Huize" 2). En wanneer straks de Staten den raad van prins Willem volgden en het oog naar Frankrijk richtten, liet Maurits niet na hen te wijzen op de diensten door zijn vader het land bewezen en verzocht dat men 't graafschap Holland niet aan Frankrijk schenken maar voor hem bewaren zou, met bescheidenheid zijne diensten aanbiedende, dewijl hij besloten had zich geheel en onverdeeld aan de zaak des vaderlands te wijden.

't Hielp echter weinig. Op den 3den Januari 1585 vertrok een gezantschap naar Frankrijk, om koning Hendrik III de souvereiniteit aan te bieden. Wel hadden de gezanten in last, wanneer de koning de namen der stadhouders mocht vragen, graaf Maurits als zoodanig van Holland en Zeeland te noemen, doch meer ook niet.

1) Gr. v. Pr. bl. 162.

2) Bor.

De onderhandeling met Frankrijk's koning mislukte. Toen een gezantschap de bekentenis deed, dat »men na Willem's dood, niet heeft kunnen houden de noodige orde, autoriteit en goede directie," volgde een diepe vernedering en gevoelde Frankrijk's koning weinig lust zich met een land te bemoeien, dat in zulke netelige omstandigheden verkeerde.

Was die onderhandeling mislukt, nu wendde men zich tot de koningin van Engeland. Ook deze weigerde de souvereiniteit, maar wilde toch wel een verdrag sluiten, waarbij zij zich verbond tot het leveren van krijgsvolk met een gouverneur-generaal aan 't hoofd, die met nog twee harer onderdanen zitting zou nemen in den raad van State. Tot zekerheid van de voorgeschoten gelden eischte zij, dat haar de steden Vlissingen, Rammekens en Brielle zouden worden ingeruimd. In den afstand van Vlissingen kon niet bewilligd worden tenzij Maurits hiertoe zijne toestemming gaf, naardien die stad zijn eigendom was. Tegen behoorlijke akte van schadeloosstelling gaf hij dan ook zijne toestemming.

Nu zond koningin Elisabeth hare troepen onder haar »personaadje van qualiteit," 't welk niemand anders was dan Robert Dudley, graaf van Leicester.

Wij willen al de verwikkelingen gedurende Leicester's verblijf hier te lande niet nagaan; ons in dien doolhof te begeven, strookt niet met den aard van ons werk 1). Wij willen ons alleen tot het voornaamste bepalen.

Reeds voor Leicesters komst was er een machtige partij tegen hem. Dat ook het Huis van Nassau hem niet genegen kon zijn, is zeer natuurlijk. Immers, kreeg Leicester hier vasten voet, dan moest dit Huis van zelf in de schaduw staan.

Aan het hoofd dier partij stond de beroemde advocaat Johan

---

1) Zie hierover mijn »Bloedstrijd" p. 406 v.v.

van Oldenbarneveld, de opvolger van Paulus Buis. Deze was het vooral, die den gunsteling van Elisabeth den voet dwars zette: nog voor Leicester in 't land gekomen was bewoog hij de Staten, prins Maurits met de stadhouderlijke waardigheid van Holland en Zeeland te bekleeden. Dit was voor Leicester een beleediging, naardien het hem als landvoogd toekwam een stadhouder te benoemen, indien hij er een hebben wilde. Daaraan stoorde Oldenbarneveld zich echter niet, maar wist die zaak met zooveel kracht door te zetten, dat zij haar beslag en Maurits zijne aanstelling verkreeg, waaraan tevens de benoeming van kapitein-generaal en admiraal van Holland, Zeeland en West-Friesland verbonden was.

De benoeming werd door Maurits met dankbaarheid aangenomen, maar of hij daarom veel aan Oldenbarneveld te danken had, valt zeer te betwijfelen. Immers werd Maurits alzoo de ondergeschikte van de Staten, die stilzwijgend afstand deed van de grafelijkheid. En wanneer prins Maurits later aan de Staten moest verzoeken om den post van veldmaarschalk bij een zeer beleefd schrijven, dat zij als notificatie aanhielden, waarom zou Maurits dan zoo dankbaar jegens Oldenbarneveld moeten geweest zijn?

Op den 14den November 1585 legde Maurits als stadhouder den eed af in handen van de Staten van Holland.

Zijne instructie gaf de volgende rechten en verplichtingen:

1. Hij was verplicht de ware christelijke religie voor te staan en te handhaven.
2. Hij moest de vereeniging van Holland onder zijn stadhouderschap bevorderen.
3. Hij was verplicht tot handhaving der justitie bij advies van het Hof van Holland en Zeeland.
4. Het recht de stedelijke regeeringen te vernieuwen en veranderen naar behooren en waar dit zou noodig wezen.
5. Het recht om alle ambten, officiën, staten en beneficiën,

van ouds gestaan hebbende ter gifte of collatie der gouverneurs of stadhouders van Holland en Zeeland, te begeven.

6. Het recht om bij provisie en tot nader orde te verleenen alle brieven van gratie, remissie enz., zooals die bij den secreten raad te Brussel pleegden verleend te worden.

Aldus luidde de instructie, waarvan de Staten zich het recht voorbehielden, die te veranderen, te wijzigen, te vermeerderen of te verminderen.

Leicester kwam (Dec. 1585). Luisterrijk was zijne ontvangst te Vlissingen door Maurits, Hohenlo en graaf Willem Lodewijk. Ook in de overige Hollandsche steden werd hij met pracht ingehaald en toch leverde het volgende jaar niets dan twist en tweedracht op. Nergens werden Leicester en zijne Engelschen vertrouwd, overal hunne woorden ten kwade uitgelegd. Er ontstond wrok en vijandschap. De Staten mochten hem al een vergulden kop van manshoogte ter waarde van ƒ 9000 aanbieden, dit nam echter den wrevel niet weg.

Op het einde van het jaar (1586) door de koningin naar Engeland geroepen, om de vergadering van het parlement bij te wonen, verlangde Leicester, dat prins Maurits hem zou vergezellen. Waarom? Opdat deze niet te veel invloed zou bekomen 1). Oldenbarneveld wist dit evenwel te verhinderen en prins Maurits bleef hier te lande.

Nauwelijks was Leicester vertrokken, of de Staten van Holland staken het hoofd op en beweerden, dat de souvereiniteit bij hen berustte en de landvoogd slechts een stadhouder onder hen was. In dier voege schreven zij zelfs een scherpen brief aan Leicester in naam van de Staten der gansche Unie, ofschoon die van Utrecht, Gelderland en Friesland betuigden, niets van dien

1) Simon Stijl zegt ons, om hem in Engeland gevangen te houden.

brief te weten. Wat zulk een brief op Leicester moest uitwerken, is licht te bevroeden. En hoe onze gezanten bij koningin Elisabeth ontvangen werden, toen zij haar de heerschappij kwamen aanbieden, kan mede niet raadselachtig zijn. En toch, Leicester kwam terug op uitnoodiging der Staten, die, voor ernstige gevolgen beducht, zich tot een minnelijke schikking hadden laten vinden, met de belofte, dat men hem nu niet meer in schijn, maar werkelijk als landvoogd erkennen zou.

Nauwelijks was hij evenwel terug, of de oude strijd begon op nieuw. Reeds dadelijk ondervond hij zeer weinig hartelijkheid van de Staten, naardien zij hem zoo min van geld als van volk wilden voorzien. Het was de oude strijd, wie souverein was. In dien strijd werd ook Maurits gemengd, dewijl de Staten hem als een schild gebruikten, om zich daar achter te verschuilen, hetgeen Leicester ook zeggen deed: »dat er een samenspanning tegen mij gesmeed is, is den jongen Heere Maurits niet te wijten" 1).

Al het gehaspel moede vertrok Leicester eindelijk om nimmer terug te keeren.

Ellendig was de toestand des lands bij zijn vertrek. Overal heerschten misnoegen en verdeeldheid. De burgers bespotten de Staten, de gewesten waren tegen elkander verdeeld. Het land was zonder hoofd of raad; de krijgslieden waren aan 't muiten. En niettegenstaande dit alles, hadden de Staten, vooral van Holland, hun gezag gevestigd en beschouwden zich als de souvereinen des lands.

Maurits was er echter de man niet naar, aan den leiband der Staten te loopen, hun blind werktuig te zijn. Daarvoor had God hem met te groote gaven toegerust. Het was zijne bestemming het gebouw op te trekken, waarvan zijn vader den hoeksteen gelegd had.

---

1) Bor.

Niet weinig vermeerderden zijn macht en aanzien, toen hij in September 1588 tot kapitein-generaal over 't leger in Brabant en Vlaanderen en aan 't hoofd der admiraliteiten van Holland, Zeeland en Friesland werd gesteld. Ofschoon hij nimmer tot veldmaarschalk werd aangesteld 1), kan men hem echter als opperbevelhebber over 't leger van den Staat aanmerken. Zeker moest het hem hinderen, dat zijne plannen dikwijls werden verijdeld, en hij in zijne krijgsoperatiën belemmerd werd, omdat hij zich steeds omringd zag van Gedeputeerden te velde, d. z. mannen door de Staten gekozen, die hem in 't veld met hun raad moesten bijstaan, doch van oorlogvoeren niet de minste kennis hadden.

Zijn aanzien nam ook niet weinig toe, toen hij kort daarop, bij den dood van graaf Adolf van Nieuwenaar en Meurs, tot stadhouder van Utrecht, Gelderland en Overijsel gekozen werd, zoodat hij nu stadhouder van vijf gewesten was.

Met graaf Willem Lodewijk van Nassau sloot hij een verdrag van onderlingen bijstand. Dit moest zijn invloed op 's lands zaken niet weinig vermeerderen.

MAURITS, DE STRIJDBARE.

Zullen wij u, mijne lezers, al de wapenfeiten van Maurits van Oranje voor oogen stellen? Ons bestek laat dit niet toe. 't Is ook onnoodig. De roem van Maurits is te zeer gevestigd, dan dat wij dien door zijne overwinningen nogmaals in het licht zouden behoeven te stellen. Alleen een vluchtige blik ter herinnering is genoegzaam.

In 1586 zien wij hem zijn eerste wapenfeit volbrengen. Parma moest van Nuis, dat hij belegerde, worden afgetrokken. Daartoe

---

1) Dit zagen wij reeds hierboven.

liet Leicester den jongen Maurits met den Engelschen gouverneur van Vlissingen, Sidney, een inval in Vlaanderen doen. Een plan van den prins, om Axel in te nemen, werd door Sidney goedgekeurd. De jonge krijgsman trekt in de diepste stilte in den nacht van den 16den Juli van ter Neuze naar Axel. In persoon verkent hij de ligging der stad, geeft bevel aan dertig zijner met ladders voorziene krijgslieden de gracht over te zwemmen en den muur te beklimmen. De poort is reeds geopend voor men in de stad recht weet, wat er gebeurt. De ophaalbrug wordt neergelaten, Maurits stormt met zijn volk de stad binnen, hij overvalt de bezetting, die voor een gedeelte zich uit de voeten maakt en den overwinnaar hare schansen en sterkten laat. Maurits is meester van de stad, hij versterkt haar, steekt de dijken door en laat het land onder water zetten.

Parma, ongezind het beleg van Nuis op te breken, geeft de la Motte, gouverneur van Grevelingen, den last, Axel te hernemen, doch door de maatregelen, welke Maurits genomen had, werd de aanslag van la Motte verijdeld.

Zou het nog noodig zijn de inneming van Breda, door middel van een turfschip, een feit, zoo bekend, u voor te stellen? Voorzeker niet. In het volgende jaar 1591 zien wij Maurits naar Zutfen trekken, die stad innemen, om daarna zich van Deventer meester te maken. Straks daarop vertoont hij zich bij Arnhem, waar hij Parma's ruiterij verslaat, en eer deze het vermoeden kan, staat hij in Zeeland en vermeestert de stad Hulst. Niet meer dan twee maanden waren noodig geweest, om die wapenfeiten te volvoeren en nog binnen dien tijd lag hij voor Nijmegen, hetwelk hij tot de overgave dwong.

Kon het anders, dan dat men bij zijn terugkeer in Holland den jongen held, die in zoo weinig tijds Gelderland, Zutfen en Overijsel van vijanden gezuiverd had, met bewondering aanstaarde, dat de Staten hem den titel van »Beschermer en vermeerderaar

van het Gemeenebest, bevrijder der binnenlandsche stroomen en hersteller van den handel" gaven, dat men hem overal lof toezwaaide? want:

»Wie heeft ooit van zijn leven
Ghehoort oft sien geschreven
In korter tijd, seer subuijt
Soo menich mensch verblijt
Omdat in weynigh daghen
Veel wonder is geschiet."

In Mei van het volgende jaar sloeg Maurits het beleg voor Steenwijk. Achtte de Fransche koning Hendrik IV die plaats onneembaar, voor Maurits' krijgskunst moest de sterke stad zwichten, wàarop de prins zich ook van Ootmarsum en Coevorden meester maakte. In het voorjaar van 1593 sloeg hij het beleg voor Geertruidenberg. Was er ooit een beleg, dat met zwarigheden vergezeld ging, dan was het hier. Niet alleen had Maurits met ongunstig weder te kampen, maar al zeer spoedig kwam Mansfeld met een leger opdagen 1) om de stad te ontzetten. Maurits wist zich echter zoo geducht te verschansen, dat de vijand hem zoo min van de land- als van de waterzijde genaken kon, en binnen zijne verschansingen was het zoo veilig, dat de landlieden uit den omtrek er hun vee binnen brachten, omdat het daar binnen beter dan daar buiten bewaard was. Inderdaad zulk een verschanst kamp was nog nimmer in Nederland gezien. De roem daarvan klonk wijd en zijd. Vele vreemdelingen kwamen dit wonder van krijgsbouwkunde bezien. Welke pogingen Mansfeld ook aanwendde den prins aan te vallen, hij zag daartoe maar geene kans. Hij trachtte hem wel uit zijne verschansingen te lokken, doch Maurits was verstandig genoeg daar binnen te

1) Parma was overleden en door den bejaarden graaf Pieter Ernst van Mansfeld opgevolgd.

blijven, wijl hij in de gegeven omstandigheden een gevecht in het open veld niet raadzaam oordeelde. Toch werkte hij intusschen aan het beleg der stad ijverig voort.

Op zekeren dag zond hij een trompetter als parlementair naar Mansfeld af. Deze, niet zeer gehumeurd, dat hij in zijne pogingen maar niet kon slagen, zeide met een spottenden glimlach: »Waarom houdt uw heer zich zoo achter de muren verschanst? Zou het hem, den jeugdigen, eerzuchtigen krijgsman niet fraaier staan buiten zijne verschansingen te komen en zijne krachten in het open veld te beproeven?" De spottende vraag werd met spot beantwoord: »Omdat de graaf van Nassau gaarne zoo oud wil worden, als Uwe Excellentie," was het snedig gezegde van den trompetter. Mansfeld gevoelde ook het stekelachtige van het antwoord, terwijl de omstanders luidkeels lachten.

Maurits' beleid werd met een gunstigen uitslag bekroond. Hij dwong de stad tot de overgave en nam haar voor de oogen van Mansfeld in bezit.

Doch waartoe meer. Zouden wij u, mijne lezers, ook moeten wijzen op zijne verdere overwinningen? Op Groningen (1594), Rijnberk, Meurs, Goor, Grol, Breevoort, Enschedé, Ootmarsum, Oldenzaal, Lingen (1597), op Wachtendonk (1600) Rijnberk en Meurs (1601), op Grave en het land van Kuik (1602), op Sluis en Aardenburg (1604) enz.? »Eenige mogen deze werken de blinde fortuin toemeten, maar dewelke hebben aangezien graaf Maurits, alsook graaf Willems grooten arbeid, onverdrootzaamheid, stadige zorg, opzicht, nuchterheid, dagelijksche raadslagen, en dat zij geene wichtige zaken, die zij zelf konden doen, op anderen lieten berusten, zullen anders daarvan oordeelen" 1).

Wij kunnen dus van Maurits' krijgsverrichtingen afscheid nemen, om ons bij andere zaken in zijn leven te bepalen. Doch neen.

1) Van Reijd.

Turnhout en Nieuwpoort mogen wij, noch onopgemerkt, noch met versnelden pas voorbijgaan. Het ruitergevecht bij Turnhout toch, gevoegd bij zoo vele andere feiten, boezemden ontzag in voor de wapenen der republiek en de zege van Nieuwpoort voerde den luister van Maurits' oorlogsbedrijven ten top 1). Volgt mij dan, mijne lezers, naar

TURNHOUT:

het gevecht, bij die stad geleverd, is een der merkwaardigste krijgsverrichtingen, door de geringheid van 's overwinnaars macht, de snelheid der uitvoering en de volledigheid der zegepraal. Zijn doel — beveiliging van Noord-Brabant en Zeeland — bereikte Maurits volkomen.

Het is de 23ste Januari van het jaar 1597. Met 5000 man voet- en 800 man paardenvolk trekt Maurits van Geertruidenberg op. De graven van Hohenlo en Solms, Francis Vere, Robert Sidney en verscheidene andere officieren vergezellen hem. Omstreeks middernacht komt hij met zijn leger te Ravels, ongeveer een uur van de vijandelijke legerplaats, waar het Spaansche leger lag onder den graaf van Varax. Terstond heeft Maurits zijn plan gemaakt. Hij wil den vijand binnen zijne verschansingen aantasten, of wel hem in het open veld slag leveren.

Varax is niet op zijn gemak, want de wachtvuren der Staatschen bemerkende, begrijpt hij, dat de groote veldheer, dien hij liever ver van zich ziet, in zijne nabijheid is. Hij vertrouwt zich binnen zijne verschansing niet en zijne officieren hebben er niets op tegen om in de diepste stilte op Herenthals terug te trekken.

De prins laat Marcelis Bax bij zich komen, om met dezen te overleggen, hoe men het best den vijand zou overvallen. Een

---

1) Gr. v. Pr. bl. 207.

uur voor zonsopgang gaat Bax vooruit, om een brug te winnen, die moest overgetrokken worden, zou men den vijand kunnen naderen. Maar de vijand was reeds afgetrokken en had verzuimd de brug af te breken. Beide ontdekkingen gaven Maurits aanleiding krijgsraad te beleggen, om te bespreken wat in deze omstandigheid te doen ware. Waren ook sommige veldheeren van oordeel, dat het te gevaarlijk zou zijn den vijand op een moerassigen grond na te jagen, gansch anders dachten Bax en Vere. »Zonde en schande zou het zijn" spraken dezen »de Spanjaarden ongehinderd te laten aftrekken."

»Zoo is het" sprak Maurits.

Een paar honderd musketiers, bij welke Bax zich met eenige ruiters bevindt, worden naar de Thielerheide gezonden, om te ontdekken of er ook eenige vijanden in hinderlaag liggen. Vere met zijn kornet en de verdere ruiterij volgde hen. Spoedig zijn de vijandelijke musketiers van 't veld verdreven, heeft men de achterhoede van Varax bereikt, en begint de schermutseling. Inmiddels rennen Hohenlo en Solms met hunne ruiters de Spanjaarden voorbij, wenden en beginnen den aanval. De vijand tusschen twee vuren gebracht, neemt spoedig de vlucht. Woest en dol vliegen zij door elkander. Maurits had hier niet als naar gewoonte zijne ruiters met speren, doch met vuurroeren gewapend. Toch was de zege hem bijna ontwrongen. Terwijl de Staatsche soldaten aan 't plunderen waren, voerde Nicola Basta de ruiterij terug en deed een stouten aanval op de plunderaars. Door misverstand had de ritmeester Parker, de reserve, die Maurits opzettelijk bewaren wilde, aan den strijd doen deelnemen. Deze den aanval van Basta ziende, zag te vergeefs naar zijne reserve uit. Gelukkig dat Bax ontdekte, wat er gaande was en terstond toesnelde om den aanval af te slaan. Basta moest wijken. In alle richtingen stoven de vijanden heen, niet wetende welken kant te kiezen, want nergens was een uitweg. Achter hen

J.C. Leich del. Chromolith Emrik & Binger.

MAURITS IN DEN SLAG BIJ NIEUWPOORT.

toch kwam het voetvolk aanzetten, ter zijde belette eene rivier de vlucht en de nauwe weg naar Herenthals was versperd met legerwagens. De overwinning was reeds volkomen, nog voor het voetvolk was aangekomen. Met slechts 800 ruiters, in een half uur tijds, had Maurits een leger van 6000 man verslagen, 2000 gedood, 400 gevangen genomen en 38 vaandels veroverd, die met den ganschen legertros en een niet onaanzienlijke som geld naar 's Gravenhage werden opgezonden. Zijn verlies was slechts 8 of 10 dooden en gekwetsten.

Onder de gesneuvelden behoorde ook de graaf van Varax, die meer uit gunst van den aartshertog Albertus van Oostenrijk, dan wel om zijne bekwaamheden tot veldheer was aangesteld. Zijn lijk werd door Maurits met een zeer beleefden brief den aartshertog toegezonden, die den brief hoffelijk beantwoordde.

NIEUWPOORT.

Het ging niet langer. Een aantal jaren hadden de Duinkerker kapers reeds geroofd en geplunderd »boven den roof over private kooplieden, der regeering jaarlijks een miljoen kosten aangedaan" 1) en ofschoon de kapiteins der schepen bij eede verplicht waren allen gevangen Duinkerkers »de voeten te spoelen," waardoor een strijd op leven en dood ontstaan was, zetten de Duinkerkers evenwel stoutmoedig hunne rooverijen voort en sints zij door den Spaanschen vlootvoogd met zijne galeien versterkt waren, was het er niet beter op geworden. »Neen, zoo kan het niet langer," zeiden de Staten, »een leger moet naar Vlaanderen om Duinkerken te veroveren." Naar Duinkerken? »Maar 't was een hoogst roekelooze onderneming." Zoo sprak elk, die van oorlogvoeren eenige kennis had. Ook prins Maurits en graaf Willem

---

1) Van Reijd.

spraken in dien geest. Het hielp echter niets. De Staten bleven bij hun besluit; de zaak moest voortgang hebben, al keurde Maurits het voornemen af, en al betoogde graaf Willem »dat, op de victorie, niet meer dan een korte blijdschap, maar op een nederlage, des Staats geheele ondergang volgen konde; weshalve het een zoo onverstandige en roekelooze raad was, als men nooit van een wijze en in den oorlog zoo lang geoefende regeering gehoord had; en dat, al wierd Duinkerken gewonnen, de raadgevers nogtans eeuwig verwijt en opspraak verdienden, omdat zij 't heele land aan eene zijden vadem gehangen hadden."

Wat zal Maurits doen? Weigeren het bevel op zich te nemen? Maar dan weet hij, is het leger verloren. Zoo ooit, dan heeft het nu een bekwamen aanvoerder noodig.

Met heftig aandringen bewogen de Staten hem den tocht te ondernemen, betrouwende op de omstandigheid, dat de troepen van den aartshertog aan 't muiten waren en de zaken in de Zuidelijke Nederlanden zich alzoo in een verwarden toestand bevonden. En Maurits liet zich overhalen, ofschoon het gevaar zoo in het oogloopend was, dat »die simpele gemeenten in de Hollandsche steden, daar de prins doorreisde, daar af oordeelden, met zuchten zijn perikel beklagende" 1).

Op den 20sten Junij van het jaar 1600 werden te Rammekens 12000 man voetvolk en 3000 ruiters in 800 vaartuigen ingescheept. Het leger was in drie deelen verdeeld. De voorhoede, onder graaf Ernst Kasimir van Nassau, veroverde al spoedig de Philippine-schans. Graaf George van Solms gebood de tweede en de ridder Francis Vere, generaal der Engelsche troepen, de derde afdeeling. Graaf Lodewijk Gunther van Nassau stond aan het hoofd der ruiterij, en de admiraal Warmond voerde het bevel over de vereenigde vloot.

---

1) Van Reijd.

Hadden de Staten gemeend, dat de steden Brugge en Gent zich deze gelegenheid zouden ten nutte maken om het Spaansche juk af te schudden, en het leger met geld en troepen zouden bijstaan, dan vonden zij zich bedrogen. Het hielp niet, al zonden de Staten brieven, om den Vlamingen het vroegere bondgenootschap indachtig te maken. De stad Brugge nam zelfs, wat zij vroeger geweigerd had, troepen van den aartshertog in. Plakaten, waarin bekend gemaakt werd, dat men kwam, niet als vijand maar als vriend om het land van de Spaansche tirannie te verlossen, deden geene uitwerking. Waarschuwingen aan de landlieden, om het leger van proviand en voertuig te voorzien, bleven zonder gevolg.

Op den 24sten Juni brak de prins met zijn leger van Philippine op en trok naar Eeclo. Naardien de Vlaamsche boeren in den omtrek eenige Staatsche ruiters, die tot fourageeren waren uitgezonden, hadden opgeknoopt, werd dit plaatsje in de asch gelegd.

Op zijn tocht bemachtigde de graaf van Solms de Albertusschans, ten westen van Ostende in de duinen gelegen. De prins, het onraadzaam achtende de Isabella-schans aan te vallen, trok voort naar Nieuwpoort waar het leger op den 1sten Juli aankwam. De prins sloeg zich deels aan de Oost- deels aan de Westzijde der stad neder en liet haar onmiddellijk insluiten, in de hoop haar in zijne macht te hebben, alvorens de aartshertog iets tot ontzet verrichten kon. Nog was hij met de toebereidselen bezig, toen hij tot zijne verbazing vernam, dat deze met een aanzienlijk leger in aantocht was. De tijding bevatte waarheid.

Albertus was zeer ongerust, toen hij de landing van Maurits vernomen had. Toch wist hij zijne verlegenheid te verbergen, al waren zijne krijgslieden aan het muiten. Terstond liet hij de hier en daar verstrooid liggende soldaten naar Antwerpen oprukken, waar de belofte op rijken buit hen tevreden stelde, maar bovenal de toespraak der infante, die verklaarde, liever

hare sieraden te willen verkoopen, dan den wakkeren krijgsman onbetaald te laten.

Het leger, weldra 10.000 man te voet en 1000 ruiters sterk, zette zich in beweging naar Gent en vervolgens naar Nieuwpoort. Dit was met zulk een spoed geschied, dat de Staatsche bezettingen de ingenomen schansen ontruimden en den schrik in 't leger brachten. Voorwaar, de toestand van Maurits was bedenkelijk. Zijn leger was nog onbeschanst; hij bevond zich in een vijandelijk land, door vijanden dus en daarenboven door kale duinen en de zee ingesloten. Maurits was er echter de man niet naar zich zoo spoedig in verwarring te laten brengen, en was terstond op gepaste maatregelen bedacht. Terstond hief hij het beleg van Nieuwpoort op, om eene stelling zoo voordeelig mogelijk, in de duinen te kiezen. Om den vijand zoo lang op te houden tot hij dit doel bereikt had, zond hij graaf Ernst Kasimir met eene ruiterbende naar de brug van Leffinghem, om hem het overgaan der brug te betwisten. Graaf Ernst kwam evenwel te laat. Reeds waren de Spanjaarden over de brug. Albertus, het geheele Staatsche leger voor zich wanende, hield een oogenblik stand, doch zijne dwaling ziende, gaf hij last voorwaarts te rukken. Graaf Ernst moest wijken en met een verlies van 800 man de wijk naar Ostende nemen.

Groot was de schrik der Gedeputeerden te velde, die zich te Ostende bevonden. Van het leger afgesneden, hielden zij zichzelven en Maurits voor verloren en niets anders dacht ook Isabella 1), die zich reeds verheugde in de gedachte, dezen geduchten oorlogsheld weldra met ketenen beladen in ootmoedige houding voor zich te zien. Maar zoo ver was het nog niet, en zou het ook niet komen.

---

1) Zij was eene dochter van koning Filips en de gemalin van Albertus van Oostenrijk.

Maurits, het lot van zijn neef vernemende, nam terstond wederom zijne maatregelen, opdat geen moedeloosheid zijn leger bevangen zou. Om den soldaten het vluchten te beletten, gaf hij aan de schepen, die zich langs de kust bevonden, bevel op een steenworps afstand weg te zeilen. Er was nu ook voor zijne soldaten niet anders op, dan te overwinnen of te sterven, en met recht kon hij vermoeden, dat zij uit wanhoop zich tot het uiterste zouden verdedigen.

Hoe Maurits zijn jeugdigen broeder Frederik Hendrik, die zich bij hem bevond, ook zocht te overreden, zich aan boord van een der schepen te begeven, deze was hiertoe niet te bewegen; hij verkoos aan de zijde zijns broeders te overwinnen of te sterven.

Weldra stond het leger des prinsen slagvaardig. Van het paard gestegen, knielde hij met zijn leger neder om Gods zegen af te smeeken. Onder zijn gevolg bevonden zich vele aanzienlijken uit vreemde landen. Men zag er den hertog van Holstein, den vorst tot Anhalt, drie graven van Solms, den graaf van Coligny, kleinzoon van den vermoorden admiraal, lord Gray en vele Fransche, Engelsche en Duitsche edellieden, die den krijgstocht als vrijwilligers mede maakten. Inderdaad een koning kon geen luisterijker staf hebben.

Begeerig de stelling zijns vijands te weten, zond de aartshertog eenige ruiterbenden onder den overste Pedro de Gallero ter verkenning af. Maurits, de ruiters langs het strand ziende naderen, zond hun graaf Lodewijk te gemoet, die zich van den hem opgedragen last uitmuntend kweet. Na een kort voorposten gevecht week hij opzettelijk terug, om den vijand onder het bereik van twee stukken geschut te brengen, welke de prins op een duinheuvel had laten planten. Het doel van deze gewaande vlucht werd bereikt. De Spaansche ruiters vervolgden de vluchtenden, de veldstukken werden ontmaskerd, het geschut brandde los en vele

vijanden werden gedood of gekwetst, terwijl de overigen hun behoud in een overhaaste vlucht moesten zoeken.

Het Spaansche leger zette zich in beweging. Mendoza met zijn voorhoede voorop. Het was reeds middag. De zon brandde over de vlakte en scheen den Spanjaarden in het aangezicht; bovendien stonden zij tegen den wind, die hun het fijne duinzand en den kruiddamp in de oogen joeg. 't Was een voordeel voor de Staatschen, een voordeel door Maurits' beleid verkregen.

De prins trok niet op, dan na nogmaals zijne soldaten te hebben herinnerd, dat het hier geen zaak was zich te verweren, maar er door heen te slaan of de zee leeg te drinken.

Het was een verstandige maatregel van Maurits, dat hij zijne stukken op houten vloeren had doen plaatsen, opdat ze niet in het mulle duinzand zouden zakken, een maatregel waaraan de vijand niet dacht.

Het was reeds tusschen twee en drie uren eer de eigenlijke strijd die door den moedigen Francis Vere geopend werd een aanvang nam. »Gij zult mij dezen avond levend of dood danken," zeide hij tot Maurits, en moedig rende hij aan het hoofd van den voortocht op de Spaansche musketiers in. Zij moesten wijken, doch werden spoedig ontzet door de ruiters en piekeniers van Monroy. Het ging er heet naar toe. Aan Vere werd een paard onder het lijf doodgeschoten en hij zelf kreeg twee wonden in het been, zoodat hij genoodzaakt was het slagveld te verlaten, doch niet, alvorens zijn broeder Horatio, wien hij het opperbevel gaf, met de Fransche hulpbende was toegesneld.

Het was Vere met zijn voorhoede echter alleen niet, die in het gevecht was, ook het voetvolk in de duinen had reeds den strijd aangevangen. Graaf Lodewijk voerde met de gebroeders Bax zes kornetten tegen de Spaansche ruiters aan, die in wanorde tot voor de poort van Nieuwpoort verjaagd werden. Dit najagen had echter ten gevolge, dat de kornetten verstrooid en buiten 't hoofd-

gevecht geraakten, terwijl van de Spaansche zijde versche ruiterbenden aanrukten. Prins Maurits echter, overal oog, zond onmiddellijk drie versche kornetten tot ondersteuning van graaf Lodewijk, waardoor deze de orde onder zijne in verwarring gebrachte strijders herstellen kon. Waarschijnlijk zou het met dezen gedaan geweest of hij gevangen genomen zijn, toen hij, in 't heetst van het gevecht met slechts een twaalftal ruiters vooruit gerend, nog bij tijds door den ritmeester Kloet, die hem aan zijn oranjekleurigen vederbos had herkend, ontzet ware. Diens stoute aanval maakte ruimte voor Lodewijk.

Hachelijk stond evenwel de kans voor het Staatsche leger. Het scheen, dat de aartshertog meester van het slagveld zou blijven en overwinnaar zou worden, waarom Maurits bevel gaf, dat Solms met zijn middeltocht zou aanrukken, en ziende, dat de aartshertog reeds de laatste regementen uit den achtertocht liet optrekken om deel aan het gevecht te nemen, zond hij, opdat het evenwicht niet zou verbroken worden, het Duitsche regement en de Hollanders tot hulp van den middeltocht. De Spanjaarden vielen echter met groote onstuimigheid op hen aan, waardoor de Hollanders in wanorde op de vlucht sloegen en ook de Duitschers weken. Nauwelijks had Maurits, die altijd eenige korpsen als reserve buiten gevecht hield, om die in beslissende oogenblikken te gebruiken 1), de vlucht gezien, of hij zond een Fransch reserve-korps tot hulp af, waardoor de Spaansche vervolgers gestuit en de vluchtenden tot staan gebracht werden, die van den schrik bekomen, zich op nieuw tot den strijd aangordden.

Meer dan drie uren had reeds de strijd geduurd, en nog was het onzeker, welke partij de overwinnende zou wezen.

Horatio Vere, die steeds met leeuwenmoed gestreden had, stelde zich aan de spits van ongeveer 600 Engelschen. Het waren

---

1) Zooals later Napoleon zijne garde.

de zoogenaamde »geelrokken.” Hij viel den vijand in de flank en dreef een korps van 800 man voor zich uit, die hij, in een duinholte, allen in de pan hakte. Ook Lodewijk deed nogmaals de Spaansche ruiterij wijken. Dit ziet Mendoza. Hij rent op zijne ruiters toe, om hun moed in te spreken en hen weder in 't gevecht te voeren, doch zij lieten zich niet gezeggen, want de schrik zat hen in de lenden. Mendoza, door de zijnen in den steek gelaten, werd van 't paard geworpen, en liep gevaar vertrapt of door de vijanden gedood te worden. Spoedig werd hij herkend en door de onzen gevangen genomen, die hem naar den prins brachten. Deze ontving den admirant met groote hoffelijkheid en vroeg met bezorgdheid of hij ook gekwetst was, aan Milander den last opdragende, den belangrijken gevangene in zekerheid te brengen en goed te verzorgen.

De gevangenneming van Mendoza deed de Spaansche ruiterij geheel verstrooien. Zij kon als overwonnen beschouwd worden.

Ook het voetvolk streed van beide zijden met hardnekkigheid.

Ontzag zich Albertus niet en was hij overal waar de strijd het hardnekkigst was, ook Maurits bleef hierin niet achter. Met zijn kijker in de hand en zijn zestienjarigen broeder naast zich, reed hij door de gelederen, om tot volharding aan te sporen.

Reeds begon de avond te vallen en nog was de strijd onbeslist. Uitgeput van vermoeienis, bijna bezwijkende van honger en dorst wenscht men van beide zijden een eind aan den strijd te zien, en toch moet het gevecht worden voortgezet, ofschoon de armen machteloos hangen, ofschoon het witte duinzand roodgekleurd is van bloed. De Engelschen en Friezen van de voorhoede, die het langst en niet het minst heldhaftig gestreden hebben, kunnen niet meer. Zij keeren den rug en vliegen langs het strand op de vlucht naar de plaats waar het geschut staat geplant. Spanjaarden en Italianen onder Villar en Sapena;

Walen onder Buquoi en la Barlotte stormen hem achterna om hen in dolle vaart neêr te sabelen, doch Maurits was hierop voorbereid. Drie kornetten, door hem met opzet buiten 't gevecht gehouden, laat hij onder van Balen, van Vere en van Cecil oprukken. Balen houdt met zijne ruiters het strand, bevrijdt het geschut en neemt Sapena, die gemeend had het geschut te veroveren, gevangen. Zulk een hulp, even krachtig als onverwacht, geeft moed aan het wijkende voetvolk, het houdt stand en schaart zich weder onder zijne vanen. Ook Cecil, die de duinen is ingereden, brengt den vijand in verwarring. Francis Vere was mede niet werkeloos gebleven: ofschoon gewond uit den strijd gevoerd, bleef hij de bewegingen zijner troepen gadeslaan en zond zijn broeder Horatio bevel het Engelsche voetvolk met de ruiters te vereenigen en den strijd te hervatten.

Zoo werd het gevecht nog eenigen tijd woedend voortgezet. Maurits gelastte een algemeenen aanval der ruiterij, die onder het roepen van victorie! op den vijand invloog. Weldra beginnen de Spanjaarden op alle punten te wijken, aan alle kanten te vluchten. Wel pogen de legerhoofden hen te verzamelen en den strijd voort te zetten, doch vergeefs is al hun pogen, zij worden tot de vlucht gedwongen. Alles vlucht naar de brug te Leffinghem, op den morgen van dien dag met militaire praal overgetrokken.

Nu was de zege behaald, zij was volkomen, maar niet zonder bloed verkregen. Al het geschut van den vijand, benevens 105 vaandels vielen den overwinnaars in handen. Vijf duizend Spanjaarden waren gesneuveld; 700, grootendeels officieren gevangen genomen.

Het vaderland was op nieuw en wonderbaar gered. Maurits steeg van het paard en dankte God, met weenende oogen riep hij uit: »O Heere, wat zijn wij arme zondige menschen, dat Gij ons heden, tot eer en glorie van Uw Naam, zoodanig geluk mededeelt; U zij roem en dank tot in eeuwigheid!"

En welke was de vrucht dier overwinning? Zij had de gevolgen niet, die men er van gewacht had. Aan de Spanjaarden was het bewijs geleverd, dat Maurits niet slechts achter wallen en grachten, maar ook in het open veld kon overwinnen. Van dien kant beschouwd, had de luisterrijke overwinning zedelijke gevolgen, doch aan den anderen kant werd geen partij getrokken van den opgewekten moed des legers en van den schrik der Spanjaarden. De Gedeputeerden te velde en onder hen Oldenbarneveld, die, toen het kanongebulder in hunne ooren drong, te Ostende in den grootsten angst verkeerden, verspilden nu den tijd met beraadslagingen over hetgeen er verder gedaan moest worden. »Holland en Zeeland riepen niet dan Duinkerken, doch Nieuwpoort eerst te winnen" 1).

De aartshertog had alzoo gelegenheid zijn leger te verzamelen, zoodat de prins weldra moest terugtrekken »met goed genoegen van de verstandigen, die de onmogelijkheid aanzagen, maar met veel morrens van anderen, niet begrijpende hoe zoodanige victorie voorbijgaan konde, zonder gevolg van meerderen voorspoed. Overigens was de blijdschap onuitsprekelijk, nogtans met schrikken en beven vermengd. Midden in de vroolijkheid gingen hun koude grillingen over 't lijf; zij bekenden, dat het leger was beklemd geweest, gelijk Israël tusschen Farao en 't Roode Meer; vervloekten den raad van degenen, die een zoo gezegend rijk en welvarend land en ettelijke veel honderdduizend zielen, zonder nood, gesteld hadden op den uitersten kant om te vallen in een afgrond van de hoogste ellende. In vreugde en vreeze beide werd God eendrachtelijk gedankt en geloofd; met éénen monde bekende ieder man dat Zijn oog voor het land gewaakt en den ondergang van Religie en Policie genadiglijk afgewend had" 2).

---

1) Van Reijd.
2) Idem.

Wel liet de tocht naar Vlaanderen een bittere vrucht achter. Het was de verkoeling, welke er ontstond tusschen prins Maurits en den advocaat van Holland, Johan van Oldenbarneveld, die niet ten onrechte door den eerste beschuldigd werd, dat hij hem en zijn volk op de slachtbank gebracht had. Nog grooter zou die verwijdering worden, wanneer de argwaan van den advocaat hem de valsche beschuldiging in den mond zou leggen, als streefde Maurits naar de souvereiniteit des lands. 't Was een argwaan, die nog bitterder vruchten zou voortbrengen.

EEN GEKNIELDE.

In doodelijken angst, met een beklemd hart, verbeidde een op de knieën neergezonken man, den uitslag van den strijd bij Nieuwpoort. Zijne paarden stonden gezadeld, om tot een spoedige afreize gereed te zijn en een goed heenkomen te zoeken, wanneer het geluk zich tegen Maurits mocht verklaren. Hij wist het, was de aartshertog, zijn vriend, overwinnaar, en vielen Maurits en Frederik Hendrik in diens handen, zij zouden als gevangenen naar Spanje gezonden worden, en wat zou dan hun lot zijn? Gewis nog erger, dan het zijne geweest was. Ook het lot van het vaderland, dit wist hij, hing dan aan een zijden draad 1).

Die man, hij kon niet anders dan van een edelaardig karakter zijn. Geen naijver woonde in zijn hart jegens Maurits en Frederik Hendrik, wier belangen toch zoo strijdig met de zijnen waren, wier nederlaag wellicht zijne verheffing ten gevolge kon hebben. Ook bezielde hem geen wrok jegens het vaderland, dat hem niet opgenomen had, dat hem scheen te verstooten. Hij kon dat alles vergeten en bidden

1) Memoires van Maurier.

om zegen. Welk een vreugde voor hem, toen de boden, herhaaldelijk door hem uitgezonden, eindelijk kwamen met de tijding, welke hij zoo vurig gewenscht had. Gij vermoedt reeds lezer, wie die man is. Eenige oogenblikken moeten wij ons bij hem bepalen, bij

FILIPS WILLEM VAN ORANJE.

Filips Willem heeft aanspraak op onze hulde, al zou het alleen zijn om zijn onverdiend lijden, om de goedheid zijns harten. Gaf de loop der omstandigheden hem geene gelegenheid te toonen, wat hij voor het vaderland had kunnen zijn, toch verdient hij onze aandacht. Die zoon des ongeluks, die getoond heeft, geen ontaarde zoon te zijn van het doorluchtig Huis, waaruit hij gesproten was, heeft er recht op 1).

Wij zagen hem in den teedersten leeftijd afgerukt van alles wat hem dierbaar was, opgelicht van de hoogeschool te Leuven, naar een vreemd land gevoerd, »uit vaderlijke bezorgdheid van den Spaanschen koning opdat hij in Nederland niet met het gif der ketterij zou besmet worden" ja — maar om van hem te maken een blind werktuig, maar om hem naar bekrompen beginselen op te leiden, maar om hem in zijne vrije ontwikkeling te belemmeren. Door Filips naar de hoogeschool te Alcalade-Henarez gezonden, had Filips Willem aldaar zijne studiën gelukkig voltooid. Spaansche omgeving, Spaansche invloed hadden hem uiterlijk tot een Spanjaard moeten kneden, doch vergeten, dat hij een Nederlander, dat hij een zoon van Willem van Oranje was, dit kon Filips Willem niet. Het Nassausche bloed werd onder een vreemde luchtsgesteldheid niet verdorven. Hij komt van de hoogeschool terug naar Madrid om immer als een gevangene behandeld te

1) v. d. Capellen, Leven van Filips Willem.

worden, die zich, ja, schijnbaar in vrijheid bewoog, doch steeds bewaakt werd. 't Was hem een grief. Ook dat hem een karig jaargeld werd toegelegd, geheel onevenredig aan zijn stand en afkomst, geheel onevenredig ook aan de opbrengst zijner goederen, welke de koning in handen hield.

Ook zeker uit »vaderlijke bezorgdheid!"

Nog grooter grief was het hem van een vader gescheiden te zijn, dien hij kinderlijk liefhad, wiens pogingen, de banden zijns zoons te doen slaken, mislukt waren 1).

In den jare 1592 scheen een geringe straal van hoop aan te lichten voor de vrijwording van den ongelukkigen vorst. Op den 7den December van dat jaar deelde Oldenbarneveld aan de vergadering der Staten-Generaal mede, dat hem een brief was gezonden, ontvangen door gravin Maria, eenige volle zuster van Filips Willem en geschreven door diens secretaris Robrecht Moons. Deze brief behelsde, dat 's konings zoon niet alleen genegen was, een krachtige hand te leenen tot verlossing haars broeders, maar daartoe reeds eigenhandige schriftelijke voorstellen aan zijn koninklijken vader gedaan had en verscheidene Spaansche grooten te zijnen aanzien gunstig gestemd waren.

Oldenbarneveld vertrouwde de zaak niet en vreesde dat achter dit masker van belangelooze goedwilligheid een bedekt oogmerk schuilde 2).

Hoe moet Filips Willem niet te moede geweest zijn, toen de tijding van den moord aan zijn vader gepleegd, hem ter oore kwam. En dat hij dien vader eerde en liefhad, bewijst zijn brief aan dezen geschreven 3). Dat kon ook de edelknaap Gabriël Osorio getuigen, die er bij tegenwoordig was, toen Filips Willem

---

1) v. d. Capellen en Bor. D. I. Bl. 787.

2) v. de Capellen.

3) Brief van 10 April 1577 te vinden in v. d. Capelle Bijlage A.

den hopman, met zijne bewaking belast, bij de keel greep en door het venster naar beneden wierp, omdat hij in zijne tegenwoordigheid op zijn vader had durven smalen, een daad, die hem bijna het leven gekost had.

Na een verblijf van 28 jaren in Spanje verkreeg Filips Willem eerst zijne vrijheid; op den 5den September 1595 werden zijne banden door koning Filips geslaakt. Met Albertus van Oostenrijk, die tot schoonzoon des konings en tot landvoogd der Nederlanden bestemd was, zou hij naar zijn vaderland terug keeren.

Wat kon Filips tot zulk een grootmoedige daad bewegen? Verschillend zijn de gevoelens hieromtrent, maar het karakter van Filips in aanmerking nemende, kunnen wij niet anders dan ons aan de zijde scharen van hen, welke in goedertierenheid des konings louter een list zien. Was er voor Filips schooner gelegenheid om twist en tweedracht te zaaien tusschen Filips Willem en Maurits, en ook onder de ingezetenen des lands, dan nu? Er bestond toch reeds oneenigheid tusschen Maurits en Maria, de volle zuster van Filips Willem, over de vraag wie diens goederen in de Nederlanden besturen zou. Daarbij kon Filips de hoop voeden, dat de Nederlanders uit erkentelijkheid jegens Willem I hunne liefde op diens oudsten zoon zouden overbrengen, en hem waardigheden opdragen, hetgeen de partij van Maurits niet zou gedoogen; — aldus kon er een burgerkrijg ontstaan, en zou het in troebel water voor Albertus van Oostenrijk goed visschen zijn.

Had Filips deze geheime bedoeling, dan zag hij zich teleurgesteld, want God waakte over Nederland.

Voorloopig werd hem uit de verbeurdverklaarde goederen zijns vaders een inkomen van 500 kronen in de maand toegelegd. En zijne goederen in Bourgondië? Ook die kon hij terug krijgen, doch onder éene voorwaarde, en die voorwaarde was..... dat

hij uit de opbrengst dier goederen aan de erfgenamen van zijns vaders moordenaar jaarlijks 3000 pond zou uitkeeren.

Een zoodanig voorstel is nauwelijks denkbaar, een dusdanige onbeschaamdheid bijna ongeloofelijk, werd het ons niet door verschillende geschiedschrijvers medegedeeld.

Bijna had de president Richardot, die hem uit naam des konings het voorstel kwam doen, er het leven bij ingeschoten. Gelukkig voor hem, dat de dolk van Filips Willem, die hem doorboord zou hebben, door anderen werd tegengehouden.

Op den 28 September nam Filips Willem de reis aan en kwam den 7en October te Genua. Vandaar zond Albertus hem naar Rome om eenige zaken met den paus te vereffenen, bij wien hij tot den pantoffel-kus toegelaten en luisterrijk onthaald werd.

Op den 11en Februari van 1596 kwam hij binnen Brussel, waar Albertus, aan wiens zijde hij reed, zijn intocht hield.

Het kon niet anders of de Algemeene Staten, overtuigd als zij waren, dat de Spaansche koning den gevangene niet vrij zou gelaten hebben, als deze hem niet van nut en dienst had kunnen zijn, waren over de aankomst van Filips Willem ongerust. Het is dan ook in hen niet te wraken, dat zij in zeer beleefde bewoordingen hem een brief zonden, waarin zij hem met zijne invrijheidstelling geluk wenschten, maar hem tevens verzochten zijn komst in de Noordelijke gewesten tot bekwamer tijd uit te stellen, wanneer zij hem van de goede gelegenheid zouden berichten 1). Om hem voorts alle voorwendsel tot die overkomst te ontnemen, zonden zij hem vooreerst 10.000 gulden uit zijne goederen.

Aan den anderen kant is het in Filips Willem niet euvel te duiden, dat hem die brief bitter griefde. Niets toch kon men hem ver-

1) Deze brief onderteekend door C. Aerssen, is te vinden bij van Meteren 364.

wijten, nimmer had hij reden tot argwaan gegeven. De grondtoon van zijn antwoord was dan ook die van diepe smart.

Inderdaad, zijn toestand was moeilijk. Voor Albertus van Oostenrijk gevoelde hij warme vriendschap en bekleedde aan diens hof den eersten rang. Hij was afhankelijk van Spanje en de Spanjaarden vertrouwden hem niet wegens zijne afkomst; de Nederlanders niet wegens zijn godsdienst. Ook zijn eigen bloedverwanten wantrouwden hem. Wat zou hij doen? Geduldig afwachten wat de tijd zou baren, was de beste partij. Niet beter kon zijn toestand worden uitgedrukt, dan op een gedenkpenning, in dien tijd geslagen, werd voorgesteld. Aan de eene zijde stond zijn borstbeeld en aan de keerzijde een schip met opgewonden zeilen, dat, niettegenstaande twee stormwinden, rustig voor twee ankers lag, terwijl een slang, als zinnebeeld der voorzichtigheid om den mast was geslingerd, en op de mars een kraanvogel stond met een steen in den bek, waaronder de spreuk: »Sustinebo" d. i. »Ik zal volharden." 1)

Had hij aan de Staten »betuigd, dat hij niets zou ondernemen tegen de goedkeuring van de hooge regeering," hij hield getrouw zijn woord. Had hij met heimwee verlangd naar den vaderlandschen grond, nog liever bleef hij in voortdurende ballingschap, dan dat hij oorzaak zou zijn van oneenigheid en verdeeldheid tusschen de kinderen van een onvergetelijken vader, tusschen de bewoners van een land, waarvoor die vader zijn edel bloed gestort had, hoe smartelijk eene terugstooting hem ook viel.

Dat de heldenaard van zijn geslacht ook in hem woonde, heeft hij getoond. Wees hij ook den eisch — strijden tegen zijn vaderland — met fierheid af, hij aarzelde niet, den aartshertog naar Calais te vergezellen en bij de belegering dier stad zag men hem steeds, waar het gevaar het grootst was. Toen een kanons-

1) Van Loon. Gedenkpenningen.

kogel uit de stad geschoten, drie Spaansche edellieden in zijne nabijheid doodde, zoodat bloed en hersenen hem in 't aangezicht spatten, hield hij stand en versmaadde den raad zich in veiligheid te stellen, zeggende: »Ik ben van te edelen huize om den dood te vreezen." 1)

Wilde Filips Willem met kalmte en geduld afwachten, hoe de zaken in Nederland zouden loopen, met ongeduld verlangde hij naar eene zuster, door de banden des bloeds nauw aan hem verbonden. Die bijeenkomst had in October 1596 te Kleef plaats. Ook Maria had eene samenkomst met haren broeder met smartelijk verlangen te gemoet gezien. Zij leefde met Maurits in onmin, en die oneenigheid was nog verergerd door haar huwelijk met Hohenlo, daarom moest een samenkomst met haren vollen broeder haar dubbel welkom zijn. Van Buren, waar zij zich bevond, snelde zij naar Kleef, om verscheidene dagen bij haren broeder te blijven. Aandoenlijk was de ontmoeting. »Hunne harten waren zoo besloten, dat geen van beiden langen tijd een woord kon uitbrengen." 2)

Maurits, van het vertrek zijner zuster naar Kleef onderricht, en wel vermoedende, dat de besturing der goederen van Filips Willem ter sprake zou komen, zond zijn raadsheer Hessels naar Kleef om zijn broeder met diens vrijlating geluk te wenschen en hem inlichting te geven omtrent de besturing van Breda.

In 1599 toog Filips Willem met Albertus naar Spanje, waar deze in 't huwelijk zou treden met 's konings dochter de Infante Isabella Clara Eugenia, ofschoon Filips dit huwelijk niet beleefde, naardien hij een dag voor Albertus' afreize in zijne smarten overleed.

Op deze reis bezocht Filips Willem zijn prinsdom Oranje, dat

1) De la Pise. pag. 560.
2) Bor.

door zekeren Blacon, die zichzelven tot gouverneur had opgeworpen, op de willekeurigste wijze geregeerd werd. Noch vertoogen, noch pretentiën van Maria, gravin van Buren, hadden iets vermocht. Geen wonder, dat de inwoners, den looden scepter van Blacon moede, naar hun wettigen heer verlangden en dat een eerewacht van 100 man hem twee mijlen van de stad opwachtte; dat voor de stad 1000 burgers in de wapens stonden; dat hij aan de poort door den bisschop en de geestelijkheid verwelkomd werd; dat hij op een vorstelijken stoel de algemeene hulde ontving; dat te zijner eere een Te Deum gezongen werd. 1)

Na vier dagen te Oranje en in de overige steden van zijn vorstendom vertoefd te hebben, vertrok hij, om als grande van Spanje, de huwelijksfeesten zoo van zijn vriend Albertus als die van Filips III met Margaretha van Oostenrijk bij te wonen, om daarna naar de Nederlanden terug te keeren, waar wij hem in doodelijken angst den uitslag van den strijd bij Nieuwpoort zagen verbeiden.

Nadat het beslag op zijne goederen was opgeheven, kon hij zich in het bezit stellen zijner eigendommen in Franche-Comté. Die goederen bevonden zich echter in zeer treurigen toestand, vooral die in het prinsdom Oranje, waar Blacon met nog grooter willekeur dan vroeger heerschte. Filips Willem zond voorloopig twee commissarissen, Zeelem en Scarron, daarheen, om de zaken in beteren toestand te brengen. Deze echter, in plaats van aan hun last te voldoen, hielpen de ongeregeldheden vergrooten en steunden de dwingelandij van Blacon, inzonderheid door de afzetting of verdrijving van oude dienaren en de verkiezing van nieuwe, die zich door geld den weg tot onderscheiding baanden. Veelvuldige en bittere klachten kwamen Filips Willem ter ooren en aan de smeekstem: »kom en help ons" gaf hij gehoor. Zij, die met den toestand ten volle bekend waren, gaven hem den raad in 't geheim te vertrekken,

1) Korte beschrijving van het prinsdom Oranje en zijne vorsten.

meenende, dat hij in dit geval het kasteel, dat slechts een geringe bezetting had, gereedelijk met de zijnen zou kunnen bemachtigen, voor Blacon den tijd kon hebben het garnizoen te versterken. Deze raad werd echter door Filips Willem niet opgevolgd. Hij zond een zijner hofmeesters vooruit om zijn komst te melden en voor te bereiden, wat noodig mocht zijn. De gouverneur, alzoo gewaarschuwd, ontbood het gepeupel uit de omstreken om hem als soldaten te dienen. Filips Willem werd wel naar zijn rang ontvangen, doch er was niet veel noodig om hem te doen zien, dat hij in naam, Blacon inderdaad regeerde. Deze begon zich nu openlijk tegen zijn souverein te verzetten, en listig gebruik makende van 's prinsen gehechtheid aan de roomsche kerk, gaf hij voor, dat de vorst alleen gekomen was om den protestantschen godsdienst uit te roeien. De anders getrouwe onderdanen aldus opgeruid, liepen te wapen en stonden openlijk op; de geheele hervormde gemeente kwam in beweging en besloot den gouverneur hulp te bieden. Van een andere zijde rukten de schoonvader van Blacon en eenige naburige heeren met krijgsvolk tegen het kasteel op, namen het in en zorgden, dat voortaan niemand dan van hunne partij tot den prins werd toegelaten.

De prins, alzoo gevangen in zijn eigen kasteel, moest dit in handen laten van overweldigers, die hem gehoorzaamheid verschuldigd waren, en nam zijn intrek binnen de stad in eene burgerwoning. Daar liep zijn leven groot gevaar, naardien twee vreemdelingen er op eene gelegenheid wachtten, om hem te vermoorden. Hun voornemen verborgen zij niet, zoodat de aanslag ontdekt werd; 's prinsen dienaren verdubbelden nu hunne waakzaamheid.

De prins zag in, dat het hoog tijd was om te handelen en riep de hulp in van Hendrik IV. Nog twee jaren lang bleef evenwel de kleine Staat door de rampen van een burgeroorlog geteisterd. Burgers stonden tegen burgers, steden tegen steden op. De zaken kregen echter eene andere gedaante, toen de prins in het hvwelijk trad

met Eleonora de Bourbon, dochter van den prins van Condé, eerste prinses van den bloede. 1) Toen waren alle hinderpalen tot den vrijen intocht binnen zijn gebied uit den weg geruimd. Na de luisterrijke feesten vertrok Filips Willem naar zijn prinsdom Oranje, waar hij met veel luister werd ingehaald. Zijn weldadig bestuur droeg goede vruchten. Roof, moord, tweedracht en armoede werden vervangen door eendracht, vrede en welvaart.

Het jaar 1608 riep Filips Willem nogmaals naar de Nederlanden. Drie zaken noopten hem daarheen te gaan: 1° de behartiging zijner belangen bij de vredesonderhandelingen welke er gevoerd werden; 2° de verdeeling der vaderlijke erfgoederen; 3° de zucht om den vrede te bevorderen.

In den Haag gekomen, rustte hij niet, voordat hij eene verzoening tusschen Maurits en diens zuster Emilia bewerkt had. Daaraan herkennen wij nogmaals zijn edelaardig karakter. Dit deed hem ook het vertrouwen der Staten winnen, vooral door de bescherming van Oldenbarneveld.

Nadat het twaalfjarig bestand gesloten was en de verdeeling der vaderlijke erfgoederen had plaats gehad, vertrok Filips Willem naar Breda, waar hij als heer der stad en baronie plechtig ingehaald en gehuldigd werd. 2) Daar en te Brussel vestigde hij zijn verblijf, terwijl Cocquelmonde als gouverneur zijn prinsdom Oranje bestuurde. Van 1614 tot 1616 vertoefde hij te Oranje, maar 't was voor de laatste maal, want weldra zou zijn lijkbaar gereed staan. Hij had nu den ouderdom van 62 jaren bereikt. Zijne gezondheid moest nu en dan door vinnige aanvallen van jicht geweldige schokken doorstaan. Dit had hij ook te Oranje ondervonden. In dien toestand, zoo verhaalt ons een ooggetuige 3),

1) Dit huwelijk had plaats op 23 November 1606.

2) 12 Juli 1609.

3) De la Pise bl. 600.

riep hij menigwerf uit: »Hoe gaarne zou ik mijn lot met dat van den geringste mijner onderdanen verwisselen." 1) Onder zulk lichamelijk lijden bezweek ook de kracht des geestes. In 't najaar van 1617 was hij met zijne gemalin naar Brussel vertrokken, om zich aldaar met de grooten aan het hof te verlustigen, maar zijn lichaam was niet bestand tegen de overmatige feesten daar gegeven, zijne gezondheid werd er door geschokt. Eene krankte overviel hem, op zichzelve van weinig aangelegenheid, maar doodelijk door de omstandigheden, want het geneesmiddel hem toegediend, was oorzaak van zijn dood. Eene eenvoudige kunstbewerking n.l. tot zuivering der ingewanden was hem voorgeschreven, doch de heelkundige die haar verrichtte, kwetste door onhandigheid eenige teedere deelen, welker verwonding hem de hevigste pijnen veroorzaakte en vervolgens koudvuur deed ontstaan. 2) Ondragelijk was 's lijders smart, vruchteloos bleven alle hulpmiddelen der kunst. Onder gestadige afneming van krachten bezweek hij den 20 Februari 1618 in 64jarigen ouderdom. Indien de heelkundige, wiens onvoorzichtigheid 's prinsen dood veroorzaakt had, niet door een spoedige vlucht ware ontkomen, zou hij zeker een slachtoffer der algemeene verontwaardiging zijn geworden. 3)

De dood van Filips Willem bracht groote verslagenheid bij zijne onderdanen teweeg. Schooner grafschrift kon niemand gegeven worden, dan hunne lijkklacht: »Men heeft ons onzen goeden meester ontnomen!" Dien naam verdiende hij met volle recht. Op den dag van zijn overlijden maakte hij zijn testament. Hij vergat zijn vriend Osorio, die eenmaal zijn voorspraak geweest was en hem van den dood gered had, niet; ook de armen wer-

1) Zoodanige wensch doet ons denken aan Filips van Spanje, maar in kwader zin.

2) Van Cappelle, bl. 141.

3) Zie Van Cappelle in zijne aanteekeningen 108 en 109.

den door hem rijk bedacht, en wat bovenal zijn karakter eer aan doet, zijn broeder Maurits, ofschoon deze een andere leer dan hij beleed, verklaarde hij tot erfgenaam zijner aanzienlijke bezittingen.

Zijne gemalin, die hem geene kinderen had geschonken, overleed in hetzelfde jaar.

Volgens zijn wil werd Filips Willem in alle eenvoudigheid te Diest begraven.

Na dezen uitstap keeren wij terug tot de held onzer geschiedenis van wien gezegd is:

»Doorluchtig oorlogsheld, hoe vroom is 't Vaderland
Gehandhaafd door de deugd van uwe rechterhand.
Gij hebt, in 't harnas nooit voor vijanden gezwicht.
't Gebouw der vrijheid, door uw 's vaders hand gesticht,
Doch in den opgang met zijn dierbaar bloed begoten,
Voltooid. Gij hebt den »den Tuin" met vestingen gesloten."

GEEN ROZEN ZONDER DOORNEN.

Maurits, zoo gelukkig in den oorlog, zoo geëerd, zoo gevierd, deelde in het lot van elken sterveling. Ook op zijn weg lagen niet enkel bloemen, er lagen distelen onder verscholen. Gaven hem de aanspraken van Filips Willem, zijn broeder, op 's vaders nog onverdeelde nalatenschap zorg en beslommering, was hem het huwelijk van zijne halve zuster Maria met den ruwen en weerbarstigen Hohenlo, die hem zijn krijgsroem benijdde en zich niet aan zijne bevelen wilde onderwerpen, oorzaak van veel verdriet, er wachtte hem nog een andere smartelijke ondervinding, die hem door zijne eigene zuster Emilia werd aangedaan.

Koning Filips van Spanje had zich de kroon van Portugal toegeëigend. Don Antonio, de verdreven koning, was meermalen door de Staten met geld en schepen bijgestaan, om zijn ontweldigd koninkrijk te herwinnen. 't Had echter niet gebaat. Na veel omzwervens waren zijne beide zonen, don Emanuel en don Christoval in Holland gekomen en wachtten in den Haag eene gelegenheid af om in dienst der Staten te treden. Vriendelijk waren beiden door Maurits zoowel als door de Staten ontvangen. Don Emanuel was jong, fraai van gestalte, behendig en vlug. Hier in 's Hage

leerde hij Maurits' zuster Emilia kennen. Hij verwierf hare genegenheid waaruit een liefdehandel geboren werd. Weldra kwam het zoover, dat de jongelieden 's prinsen toestemming tot een huwelijk vroegen. Maurits weigerde echter zijne toestemming; dit engagement kon hij niet billijken en deed alle pogingen, om zijne zuster van het dwaze voornemen af te brengen. Hij wees er op, welken hoon zij het Huis van Nassau zou aandoen, door zich te verbinden aan een man, die geheel van middelen beroofd was, die den roomschen godsdienst beleed en aan wiens echte geboorte daarenboven getwijfeld werd. Te vergeefs. Emilia vond dit koele beschouwingen, ijskoude redeneeringen, die haar hartstocht nog heviger deden ontvlammen. Maurits, van zijn kant, bleef ongevoelig voor al hare hartstochtelijke woorden en bleef in overeenstemming met zijn Raad en zijne bloedverwanten weigeren. In Augustus 1597 naar het leger vertrekkende, ontzeide hij don Emanuel den toegang tot het Hof en dreigde zijne zuster haar naar Dillenburg te zenden, indien zij haar dwaze voornemen niet liet varen. Al zijne dreigingen vermochten echter niets. Emilia waagde het zelfs haren broeder in diens legerplaats te Breevoort te bezoeken, ten einde hem om zijne toestemming tot het huwelijk te smeeken, des noods die af te dwingen, doch Maurits bleef op dezelfde gronden weigeren. Het baatte Emilia niet, al noemde zij den prins eene betere partij dan Hohenlo voor Maria, al wees zij er op, dat hij, Maurits, zich niet verzet had tegen het huwelijk van Willem Lodewijk met hunne zuster Anna, ook niet, al deelde zij haren broeder mede, dat zij, uit vrees van ontvoerd te worden, don Emanuel hare juweelen had ter hand gesteld onder bepaling, dat hij die voor zich behouden kon, wanneer zij niet terugkeerde, doch in het tegenovergestelde geval, die zou teruggeven.

Emilia ziende, dat zij niets op het hart van haren broeder vermocht, nam hare toevlucht tot list en beloofde de zaak te laten rusten, tot hij in 's Hage zou zijn teruggekeerd, doch in zichzelve had zij reeds besloten, wat zij doen zou.

Maurits, haar niet geheel vertrouwende, liet hare gangen, zoo hij ten minste dacht, nauwlettend bewaken en schreef een dringenden brief 1) aan de Staten-Generaal om gedurende zijne afwezigheid wel het oog te willen houden op zijn »Hooggeboren, vriendelijke, lieve zuster, juffrouw Emilia van Nassau." Maar deze brief kwam, toen het te laat was. Wat was er dan gebeurd? Op den 7^{den} November verwijderde zij uit hare kamer allen, die haar in haar voornemen belemmeren konden, en omringde zich van eenige vrienden, om als getuigen te dienen. Zij liet een roomschen priester ontbieden en eischte van hem, dat hij haar huwelijk met don Emanuel, die zich aan hare zijde bevond, naar de gebruiken der roomsche kerk zou inzegenen. De priester, die in het eerst weigerde, gehoorzaamde daarna en de echt werd gesloten.

Een brief van Emilia aan de Staten-Generaal gaf dezen kennis van het gebeurde. Groot was hunne verbolgenheid over den stouten stap van »hun pleegkind." Zij drongen aan op scheiding en vertrek. Emilia vatte haren gemaal bij de hand en trad de afgevaardigden der Staten te gemoet met de woorden· »Wat God vereenigd heeft, scheide de mensch niet."

Niet minder was Maurits verbolgen. Te 's Gravenhage terug gekomen (19 Nov.), liet hij haar dadelijk weten, dat zij het Hof verlaten en naar Delft vertrekken moest. Op haar antwoord, dat zij door onpasselijkheid niet aan dit bevel kon gehoorzamen, nam Maurits zijn intrek op 't Hof van zijn stiefmoeder. Twee dagen later, begaf zich Emilia naar Delft zonder dat Maurits haar zien of spreken wilde. Don Emanuel, die op bevel der Staten den Haag verlaten had, was naar Wezel vertrokken, werwaarts Emilia hem weldra volgde.

Tijdens haar verblijf te Delft, deed Maurits alle moeite haar

1) Gr. v. Pr. Archives.

van den man af te trekken als harer onwaardig, maar wederom waren zijne pogingen vergeefsch, ook al wilde hij haar niet meer als zijne zuster erkennen, en al vorderde hij de haar gegeven juweelen, met zijn naam en wapen voorzien, terug, opdat niet een vreemdeling die in handen hebben of tot geld maken zou, ook al ontnamen de Staten haar de *f* 2000, welke zij jaarlijks uit 's lands kas genoot.

De scheiding van don Emanuel was Emilia ondragelijk. Zij verviel tot diepe zwaarmoedigheid en nam het besluit zich te laten doodhongeren, eene zaak, die niet onbekend kon blijven en bekommering moest geven. In dien toestand werd de zachtmoedige en innemende Heurnius, hoogleeraar in de geneeskunde te Leiden tot haar gezonden. Mocht het hem gelukken Emilia tot het gebruik van eenig voedsel te bewegen, het was hem onmogelijk de hartstochtelijke liefde voor Emanuel uit haar hart te verbannen. Nauwelijks had zij vernomen waar deze zich ophield, of aanstonds besloot zij hem te volgen.

Maurits ziende, dat al zijne pogingen vruchteloos waren geweest, verzoende zich later met zijne zuster, wier huwelijk met verscheidene kinderen gezegend werd. Haar eerste kind werd geboren ten huize van Hohenlo, waardoor het vermoeden niet ongegrond is, dat deze de hand in 't huwelijk-schandaal gehad heeft. De Staten, ofschoon op haar ontevreden, stonden evenwel als doopgetuigen over dat kind. Zij was immers een dochter van Willem I en zuster van Maurits?

Na den dood van Maurits, wiens begrafenis door beide echtgenooten werd bijgewoond, vestigden zij zich te Genève, waar Emilia in 1628 in den hervormden godsdienst overleed. 1)

---

1) Haar man, later met den Spaanschen koning verzoend, trouwde eene Spaansche vrouw en ging geheel aan de Spaansche zijde over.

Maar die onaangename familie-aangelegenheden waren voor prins Maurits de eenige doornen niet. Of waren het ook geen doornen, wanneer men het op zijn leven toelegde en het staal voor hem geslepen was? Nog altijd stond Spanje's koning in verbond met moordenaars. Was het hem gelukt den vader te treffen, waarom zou hij het ook niet op den zoon beproeven? En een geschikt werktuig vond hij in den lagen, karakterloozen Ernst, aartshertog van Oostenrijk, die Mansfeld, of liever Parma, in de landvoogdij was opgevolgd.

Op den 12den Mei 1594 werd te Breda een man gevat, op wien men kwaad vermoeden had. Hij kwam zich aanmelden, om in Staatschen dienst te treden, doch zijne zichtbare verlegenheid wekte argwaan. Ook de soldaten-uniform, waarin hij verscheen, stond hem zoo vreemd. Als zijn naam gaf hij op Michiel de Trivière. Zijne antwoorden op de hem gedane vragen waren verward. Dit waren redenen genoeg, om hem in hechtenis te nemen, nog meer redenen van verdenking had men, toen hij zich in de gevangenis door ophanging van het leven wilde berooven. Naar 's Gravenhage gebracht om aldaar verhoord te worden, legde hij de volgende bekentenis af. »Zijn naam was Michiel Renichon, pastoor van Boissière. Oneenigheid wegens vermindering zijner inkomsten had hem zijn gemeente doen verlaten, om te Namen zijn bestaan in het onderwijs te vinden. Ook daar had hij een sober stuk brood. Op zekeren dag had graaf Floris van Barlaimont hem bij zich ontboden en hem gezegd, dat het in zijne macht stond zijn toestand te verbeteren, wanneer hij in 's konings dienst wilde treden. Dit voorstel had hij met graagte aangenomen, waarop hij op 's graven kosten zich naar Brussel had begeven en door dezen in een geheim vertrek was gebracht, grenzende aan de kamer van den aartshertog, dien hij bij 't opengaan der deur zien kon. Nadat de graaf eenigen tijd met den aartshertog in gesprek was geweest, had hij hem 200 filipsdaalders toegeteld, zeggende, dat 15.000 kronen voor

hem gereed lagen, wanneer hij prins Maurits van het leven beroofd had, een werk waartoe men hem had uitverkoren. Op zijne aanmerking, dat hij het gebruik van wapens niet kende, dat hij niet wist hoe den prins te naderen enz., was hem door Barlaimont de raad gegeven, te 's Gravenhage eene school op te richten, zich een koppel goede pistolen te koopen en aldaar op de komst van zes andere personen te wachten, die met hetzelfde werk belast waren. Dan moest hij de gelegenheid waarnemen den prins, of als dit mislukte Oldenbarneveld, Leoninus, St. Aldegonde of ook Frederik Hendrik dood te schieten."

Op den 3^{den} Juni onderging Renichon de doodstraf.

Maar die moordaanslag was de eenige niet. Een soldaat, Pierre Dufour, werd door de la Motte naar Brussel gebracht, alwaar hij door den secretaris d'Ibarra en andere leden van den Raad werd overgehaald prins Maurits te vermoorden. Door de la Motte zelf werd hij in het kabinet van den aartshertog geleid, die hem eene belangrijke som toezeide, wanneer hij de daad volbracht had. Onderscheidene geschriften werden door Dufour onderteekend, welker inhoud hij bezweren moest. Toen hij door d'Assonville nogmaals bij den aartshertog werd gebracht, die zich inmiddels te bed had begeven, zeide deze tot hem: »Doe wat gij beloofd hebt en breng den tiran om," waarop Dufour antwoordde: »Ik zal het doen." Ook had d'Assonville hem diets gemaakt, dat hij, door eene mis te laten zeggen, zich onzichtbaar maken kon, wanneer hij de op hem genomen daad ten uitvoer bracht; daarop had hij werkelijk de mis in de hofkapel aangehoord en met de vermaning voorzichtiger dan Renichon te zijn, was hij op reis gegaan, voorzien van brieven aan den gouverneur der citadel van Antwerpen. Bij Lillo gegrepen, bekende hij alles, waarop hij te Bergen op Zoom de doodstraf onderging.

En waren het ook geen doornen in het vleesch voor Maurits,

dat Oldenbarneveld zich tegen hem stelde, dat eene ontwikkeling van zaken plaats had, die zulke wrange vruchten voortbracht?

Loopen wij ter verduidelijking kortelijk de geschiedenis van 1608 en eenige volgende jaren door.

Spanje verlangde naar vrede. Van weêrszijden werden gemachtigden benoemd, die te 's Hage bijeenkwamen om te zien of men tot dien vrede kon geraken. Spoedig bleek het, dat hiertoe geene mogelijkheid bestond, omdat de Spanjaarden twee zaken verlangden, welke wij niet konden toestaan, namelijk: afstand van den handel op de Indiën en vrije uitoefening van den roomschen godsdienst in het land.

Oldenbarneveld was voor den vrede, wegens de uitputting der geldmiddelen, zoowel als wegens den onwil van Frankrijk en Engeland om afdoende hulp te zenden, en wat Oldenbarneveld wilde, wilde Holland, want »men ziet en gelooft slechts wat hem believe; door hem spreken, hooren en oordeelen zij. Zijne raadgevingen zijn orakels voor hen; zij volgen die, zonder na te gaan of ze goed of kwaad zijn. Hij alleen is te vreezen, om zijn groot crediet bij dit volk en om de middelen, die hij weet te gebruiken, ten einde hen te overreden tot al wat hij wil. Zoo hij oorlog verlangde, zou Holland 's anderdaags er toe worden overgehaald. En Holland noodzaakte bijna altijd de overige gewesten tot het volgen van haar advies. 1)

Zoo was Oldenbarneveld Holland; Holland de Staten.

Maurits daarentegen wilde krijg. »Hij is van eersten aan onlustig tot den vredehandel geweest, omdat hij vreesde, dat die onder de Vereenigde Nederlanden eenige scheuring of zwarigheid zou maken, of ten minste de gemoederen van velen van de oorlogen zoozeer alieneeren dat zij niet ijverig genoeg blijven zouden; en omdat hij vastelijk geloofde, dat ten leste alles op een bedrog

1) Jeannin, de Fransche gezant.

zou eindigen en alleen om tijd te winnen, naar dat verscheidene aanslagen in Duitschland zouden eindigen." 1)

Maurits had geen onrecht in zijne beschouwing. Hij zag op de overvloedige ervaring van 's vijands kwade trouw; op de waarschijnlijkheid, dat men zich in slaap liet wiegen en er verdeeldheid ontstaan zou 2). Een vrede was, naar zijn inzien, vooral nu ongeraden.

Was Oldenbarneveld de ziel, het orakel van Holland, ook Maurits vermocht als stadhouder en veldheer veel, door de hoogachting en liefde voor zijn persoon en Huis. Hij was bemind bij het leger en bij de bevolking, en het zeide niet weinig, dat hij als *Eerste Edele* in Zeeland en als markgraaf van Vere en Vlissingen, drie van de zeven stemmen had.

Spoedig was het te zien, dat van een vrede niets komen kon. Nu werd een veeljarig bestand voorgeslagen en daartoe was meer kans van slagen. Ja, er waren punten, welker vereffening groote moeielijkheid gaf, zooals: 1°. de volledige erkentenis der vrijheid van de republiek; 2°. de handel op Oost-Indië en 3°. de toestand der roomsch-katholieken.

1°. De verklaring van de onafhankelijkheid van den Staat. Dit was voor allen eene »conditio sine qua non." 3)

2°. »Het verlaten van Indië", zeide de Oost-Indische Compagnie, »zou wezen de vermindering van meer dan de helft van onze macht; niet alleen ter zee, maar ook te land; want al onze macht en welvaren te land moet uit de zee komen." 4)

3°. De toestand der roomschen. De vijanden wenschten vrijheid van godsdienstoefening, althans in de huizen; welk verlangen, ook

---

1) Van Meteren.

2) A. v. d. Capellen.

3) De onvermijdelijke voorwaarde.

4) Van Meteren.

door Frankrijk werd ondersteund. 1) Dit werd gevaarlijk gerekend voor de hervormde kerk, dus ook voor den Staat, te meer dewijl de roomschen, altijd Spaanschgezind zijnde, en door openbare samenkomst bekend geworden met de grootheid van hun getal, licht tot eenig schadelijk ontwerp zouden worden gebracht, als bijv. om een deel der Vereenigde Nederlanden onder de aartshertogen (Albertus en Isabella) te brengen. 2)

Maurits, ten sterkste tegen een bestand, vond ook hierin zijne tegenpartij in Oldenbarneveld. Het kon niet anders of Maurits moest tegen een bestand zijn. De schadelijke gevolgen voorziende, wees hij er op, hoe door een bestand een geoefend en in den krijg gehard leger verzwakken moest en hoe dit niet anders dan in het voordeel van Spanje wezen kon; hoe het bestand verlies van vrienden en bondgenooten ten gevolge zou hebben; hoe de Spaansche schatkist verrijkt zou worden; hoe ten koste van de Vereenigde Nederlanden Spanje zich herstellen zou. Het was Maurits ook niet onbekend, wat het geheime verlangen van Frankrijk's koning Hendrik IV was. Het begeerig oog van Hendrik naar Nederland was hem niet ontgaan, en dat deze, vroeger van een bestand afkeerig, daar nu wel ooren naar had, was hem mede niet onbekend. Van daar, dat hij door zijn gezant Jeannin Oldenbarneveld, om dezen te winnen, een jaargeld van ƒ 12000 en nog andere geschenken ter waarde van ƒ 20 000 liet aanbieden, terwijl hij zijne zonen met eerambten bekleedde, welk aanbod door Oldenbarneveld werd aangenomen. 't Was een misstap, een misdaad van den advocaat, die niet is te vergoelijken, hoezeer men dit ook gepoogd heeft te doen. 't Is een onuitwischbare vlek, welke men in zulk een diplomaat van den eersten rang niet verwacht zou hebben. Wist ook hij niet, wat Hendriks heimelijke bedoelingen waren? Had het dus niet al den schijn of hij het land

1) Bij de onderhandelingen waren Fransche en Engelsche gezanten tegenwoordig.
2) Jeannin.

in vreemde handen wilde spelen? Hij mocht al voorgeven, dat een bestand noodzakelijk was ter herstelling van 's lands financiën, hij kon het vermoeden niet wegnemen, dat hij meer gewicht hechtte aan zijn jaarlijksch inkomen van Frankrijk. Ook wanneer hij straks, wanneer hem de aanneming dier gelden tot verwijt gemaakt werd, betoogen wilde, dat die geschenken niet in het minste verband met het bewuste vraagstuk stonden, maar eene hem reeds vroeger toegezegde erkenning van vroeger bewezen diensten waren, kon hij den kwaden indruk niet wegnemen.

Intusschen verzetten Maurits en velen, die het met hem eens waren, zich met alle macht tegen een bestand. Oldenbarneveld wierp hem weder de oude beschuldiging naar het hoofd, als ware het hem te doen om door de voortzetting van den oorlog in macht en aanzien toe te nemen.

Van een gansch ander oordeel was de Fransche gezant, wanneer hij zeide: »Maurits is ver van heerschzuchtige ontwerpen, welke meer in het hoofd zijner dienaars opkomen dan in het zijne; want hij heeft matiging en terughouding en oordeelt over hetgeen hij vermag verstandig en zonder drift."

Wij mogen hier ook niet onopgemerkt laten voorbijgaan, dat de advocaat zijn vroegere politieke stelsel veranderd had. Immers vroeger oordeelde hij »dat men geen tractaat met den vijand kon maken of men moest eerst den staat van het land in meerdere zekerheid brengen en handelen met prins Maurits op gelijke conditie als met zijn Heer Vader was geschied. 1) En voorzeker eene handeling op die voorwaarden, kon met het belang van Barneveld en van de Staten zeer wel overeen worden gebracht. 2)

Het spreekt van zelf, dat Maurits zich de aantijgingen van Oldenbarneveld niet liet zeggen, bewust als hij zichzelven was,

1) Uitenbogaard.
2) Gr. v. Pr. bl. 220.

dat deze te kwader trouw handelde. Had de vijand hem niet aangeboden een millioen en groote heerlijkheden in Duitschland, zoo hij wilde vertrekken, of ook, bij vriendschap van den aartshertog meer gezag dan ooit en zelfs de souvereiniteit? Zou hem wel, op meer dan éene wijs, zelfverheffing moeielijk zijn geweest? Het kwam dan ook tusschen hem en den advokaat tot hevige tooneelen. Wel gelukte het den Franschen gezant hen weder te verzoenen, zoo goed en zoo kwaad als het dan gaan wilde, waardoor Maurits zich eindelijk tot een bestand liet overhalen, doch een goede verstandhouding was voor immer verdwenen.

RUST EN ONRUST.

Een twaalfjarig bestand met Spanje was gesloten (1609—1621), doch de tijd van rust was verre van rustig te zijn. De rust van buiten gaf te heviger onrust van binnen. Het waren de kerkelijke geschillen tusschen de remonstranten en contra-remonstranten. Wij willen ons hierbij, als met den aard van ons werk onbestaanbaar, niet ophouden en bepalen ons alleen bij het aandeel, hetwelk prins Maurits in deze zaak gehad heeft. Hield hij zich als krijgsman stil en mengde hij zich in de godsdienstige twisten niet, toen die evenwel een staatkundig karakter aannamen, mocht hij niet langer werkeloos blijven. Immers toen de remonstrantsche partij door den invloed van Oldenbarneveld een groote uitbreiding verkreeg en alom de Gomaristen afgezet, verjaagd, zelfs vervolgd werden, toen zelfs Oldenbarneveld zoover ging, dat de Staten van Holland op zijn aandrijven, de »Scherpe resolutie" uitvaardigden (1617), waarbij onder andere punten ook bepaald werd, dat de regeeringen der steden op eigen gezag krijgsvolk in dienst mochten nemen, om de bevelen der Staten uit te voeren en zich tegen hare tegenstanders te kunnen beschermen, toen was Maurits wel genoodzaakt partij te kiezen.

De beschuldiging, Maurits wel eens naar het hoofd geslingerd, als zoude hij, om Oldenbarneveld te compromitteeren, voor de contra-remonstranten zijn opgetreden, is lichtelijk te weêrleggen. Vooreerst de vraag: Was het gevoelen der remonstranten ook Oldenbarneveld's individueel gevoelen? Waarschijnlijk 1) was het hem veeleer om de erkentenis van der Staten gezag, ook in de Kerk, dan om den triumf der remonstrantsche begrippen te doen en was, bij de onverzettelijkheid van zijn karakter, de tegenstand slechts een reden te meer waarom hij volharden en doordrijven zou. Wat Maurits aangaat, hij was van de waarheid der hervormde leer overtuigd, en had hij bij de aanvaarding zijner hooge betrekking in 1586 met eede beloofd de gereformeerde religie te zullen beschermen, dan was hij wel verplicht zich tegen Oldenbarneveld te stellen, vooral nu deze onmiskenbaar den toeleg verried om zich met geweld van wapenen de oppermacht in den Staat te verzekeren. Waarom anders dreef hij met zooveel ijver de aanstelling der »Waardgelders" door, een krijgsmacht van den prins onafhankelijk, ja, tegen den prins in 't leven geroepen? Was het niet het land aan een burgeroorlog blootstellen en was Maurits derhalve niet tot handelen geroepen?

De Staten-Generaal verklaarden dan ook, dat het aanstellen van Waardgelders onwettig en gevaarlijk was en zonden daarom den 23 Juli 1617 prins Maurits, als stadhouder van Utrecht 2), met acht leden der Staten naar Utrecht, om er de waardgelders af te danken en de Staten van dat gewest te bewegen tot het houden van een Nationale Synode, om de geschillen tusschen remonstranten en contra-remonstranten tot een einde te brengen.

't Was zeker een gevaarlijke zending. Zijn leven toch liep gevaar

1) Zegt Gr. v. Pr. bl. 229.

2) Oldenbarneveld was zelf naar Utrecht gegaan, om de aanstelling van Waardgelders te bezorgen.

indien de Waardgelders de wapenen opnamen, en daarmede zou de burgeroorlog begonnen zijn. Hij komt te Utrecht en vindt er de Groot en Hogerbeets benevens nog andere hoofden der remonstrantsche partij, die op last der Staten van Holland gekomen waren, om hem zooveel mogelijk tegen te werken.

Ter Staten-vergadering gekomen, voldeed hij aan den hem opgedragen last en verlangde, dat de Waardgelders naar huis gezonden en de Staten van Utrecht bewilligen zouden in eene Nationale Synode, zeggende: »Nimmer zal ik toegeven, dat een burger wegens den godsdienst onderdrukt worde; ik wensch vader en beschermer van beide partijen te wezen." Belangrijk waren zijne gesprekken met de Hollandsche afgevaardigden en hevig beklaagde hij zich over het gewest Utrecht en inzonderheid over Oldenbarneveld, die aan alles de schuld had, die hem van zijn stadhouderschap had willen ontzetten en het land uitjagen; die de Waardgelders had doen aannemen, welke weg moesten, omdat zij nog erger waren, dan de Spaansche kasteelen.

De Staten van Utrecht verzetten zich evenwel stijf en strak tegen alles, wat de prins verlangde, en nu begreep hij, dat de tijd van handelen gekomen was. Met het aanbreken van den dag (3½ uur, 31 Juli) liet hij het gewone garnizoen gewapend, zonder trommelslag naar de markt oprukken en alle toegangen bezetten. Het halve vendel Waardgelders, dat hier de wacht had, gelastte hij de wapens neder te leggen. Op het zeggen van den hopman, »dat hij daartoe geen last had," kreeg hij van Maurits het antwoord: »Vecht dan voor uwe meesters." Gelukkig kwam het zoover niet: de hopman begreep dat een strijd op leven en dood tegen een krijgsman als Maurits voor hem geen zaak was. De Waardgelders legden de wapenen neder en de prins was meester van de stad. Na de regeering veranderd, voor de vrijheid der gereformeerden gezorgd en hun een openbare kerk gegeven te hebben, verliet hij de stad in volkomen rust (12 Aug.).

Gelukkig was zulk een uitkomst, gelukkig voor den prins, gelukkig ook voor Staat en Kerk. Het zwaard van Damocles toch hing boven aller hoofd. Door zulk een uitkomst was de kracht der tegenpartij gebroken, en terstond werd hiervan door de Staten-Generaal gebruik gemaakt. De Waardgelders werden afgedankt, ook in Holland. De prins trok door dat gewest, veranderde in de meeste steden de regeering en bracht alzoo de verschillende besturen onder de gehoorzaamheid van de Staten-Generaal. Zoowel de Staten als het volk waren den prins dankbaar, want — hij had het land gered.

EEN GROOT MAN OP 'T SCHAVOT.

Krachtens »secrete resolutie" der Staten-Generaal (29 Aug. 1618) moesten Oldenbarneveld en zijne medestanders worden gevangen genomen. Op den dag zijner gevangenneming rijdt de zeventigjarige staatsman naar het hof, maar voor 't laatst. Daar gekomen, bericht hem een kamerling, dat de prins hem wilde spreken. Hij gaat de gewone gehoorkamer binnen, doch wordt onmiddellijk in eene andere kamer gebracht, waar Nijthof, een luitenant van 's prinsen lijfwacht, in naam der Staten-Generaal hem gevangen neemt. Dat is ook het lot van de Groot, Hoogerbeets en Ledenberg. Uitenbogaart en verscheidene anderen hadden zich door de vlucht weten te redden.

Streng was het toezicht op de gevangenen. In September werden zij door vijf gemachtigden in 't verhoor genomen. Het eerst Hogerbeets en Ledenberg. Wat moest de publieke opinie wel zijn, toen de laatste na dat verhoor zich met een broodmes het leven benam? Pleitte deze zelfmoord voor zijn schuld of onschuld? En wat moest het algemeen vermoeden zijn, wanneer Oldenbarneveld meermalen verlegen vroeg: »Is er te Utrecht iets uitgelekt?" Voorzeker, dat geeft vermoedens van landverraad;

dat doet denken of er nog andere aanslagen tegen het welzijn van den Staat gesmeed waren.

Het liep tot in het volgende jaar eer door de Staten-Generaal rechters werden benoemd. Zij waren 24 in getal en wel 12 uit Holland en twee uit elk der andere gewesten. Natuurlijk kon voor eene zaak, welke alle gewesten betrof, niet een rechtbank uit ééne provincie worden samengesteld. Aan de wettigheid dier rechtbank werd niet getwijfeld. »Noch bij de Staten, noch bij het hof van Holland werd die wettigheid betwist." 1) De rechters waren algemeen geachte personen, als: Nicolaas Kromhout, voorzitter; Junius, raad in het hof van Holland; van den Sande voor Friesland enz. Niet allen waren tegenstanders van Oldenbarneveld; onder hen waren zelfs vrienden van den advocaat, die gaarne alles zouden aangewend hebben, om hem te redden, doch onder hen moest zelfs een Junius zeggen: »De Staat eischt een voorbeeld." 2)

De Staat eischte een voorbeeld, en — eenparig werd 's lands advocaat ter dood veroordeeld. Niet gering ook waren de feiten in de sententie opgenoemd. »Hij heeft, tegen de fundamenteele wetten der Vereenigde Nederlanden, den stand van de religie in verwarring gebracht; zichzelven, in handelingen met vreemde vorsten, de autoriteit en de regeering van het land aangematigd; tot steunsel zijner factie, onder allerlei voorwendsels, het vuur van tweedracht gestookt en wantrouwen tusschen de Gewesten verwekt; de rechten der gerechtshoven miskend; de magistraten opgemaakt om zich te sterken bij krijgsvolk in hun bijzonderen eed; eene ligue tusschen acht groote steden ontworpen ter beraming van middelen tot feitelijken wederstand; getracht om het gewone krijgsvolk uit de gehoorzaamheid van de Staten-Generaal

1) Kluit.
2) Carleton.

en van Zijne Exellentie af te trekken; aan de Staten van Utrecht alle assistentie van raad en daad doen aanbieden om de cassatie der Waardgelders aldaar te beletten; alle welke handelingen gestrekt hebben om niet alleen de stad Utrecht, maar ook den staat van den Lande en den persoon van Z. Ex. in het uiterste gevaar te brengen. Waardoor en door alle zijne verdere machinatiën en conspiratiën gevolgd is, dat er Staten in Staten, regeering in regeering, en nieuwe verbonden in en tegen de Unie zijn opgericht, een generale perturbatie 1) in den staat der Landen, zoo in het kerkelijke als in het politieke, is gekomen, de financiën uitgeput en de Landen op ettelijke miljoenen aan kosten gebracht; algemeen mistrouwen en tweedracht onder de bondgenooten en de ingezetenen van de lande ingevoerd, de . . ." doch genoeg, om te doen zien, dat Oldenbarneveld alles op het spel gezet heeft om zijn doel te bereiken. Of 's lands verderf werkelijk zijn doel is geweest, laten wij daar. Wij willen zelfs aannemen, dat hij gemeend heeft, het welzijn van den Staat te bevorderen door het opperbestuur in handen van de Staten van Holland te brengen, maar dan nog zijn de door hem aangewende middelen alles behalve vergeeflijk. Daarom is het ook te begrijpen, dat men het leven diens mans gevaarlijk achtte en men het doodvonnis over hem uitsprak.

Oldenbarneveld zelf had zulk een vonnis niet verwacht.

Het is zondag 12 Mei. Omstreeks zes uren in den avond treden de fiskalen van Leeuwen en Sylla bij hem binnen om hem in naam der Staten-Generaal aan te kondigen, dat hem den volgenden dag zijn doodvonnis zou worden voorgelezen. De predikant Waleus treedt bij hem binnen om hem van geestelijken raad te dienen.

Gaf dit vonnis aan menigeen verslagenheid in het hart, niet het minst aan Maurits. O, hoe gaarne zou hij gewenscht hebben, Oldenbarneveld, den vriend zijns vaders, ook eenmaal zijn vriend,

---

1) Ontsteltenis, wanorde.

te kunnen redden. Kon de advocaat maar besluiten vergiffenis te vragen voor bedreven kwaad, hij, Maurits, zou de eerste zijn, die genade schenken zou, maar nu... het is niet mogelijk, omdat de genade niet werd ingeroepen. Had hij niet reeds der prinses-weduwe een wenk gegeven, om een poging te doen bij de familie van den advocaat, opdat deze hem tot het vragen van gratie zoude bewegen? En welk antwoord had de prinses-weduwe erlangd? »Dat zij zich daartoe geenszins konden verstaan, ja, daar niet één voet voor wilden uitzetten, al. ware het, dat hij den hals daardoor zou moeten laten." Nog meer. De familie tergde de rechters door een versierden meiboom voor het huis des advocaats te planten; en zoo min als zijn vrouw en kinderen, zoo min was ook de advocaat zelf tot het vragen van pardon te bewegen.

't Was vreeselijk voor Maurits. Hij weet het, slechts één woord van hem, en het schavot zal voor Oldenbarneveld niet worden opgericht, maar dat éene woord, dat »pardon" kan hij niet uitspreken, want Oldenbarneveld zelf belet het hem.

Terwijl Maurits aan zijne aandoeningen ten prooi is, laat zich de predikant Waleus aandienen. Heimelijke hoop! Zou het stugge, onbuigzame, het steenen hart van den advocaat week geworden zijn?

Waleus treedt binnen. Hij heeft in last van den advocaat den prins twee zaken te vragen: Vergiffenis, indien hij iets tegen dezen mocht misdaan hebben en zijnen kinderen gunstig te zijn.

Met tranen in de oogen sprak Maurits: »Het ongeluk van den advocaat is mij leed. Ik heb hem altijd liefgehad en vermaand anders te doen; doch nu hij sedert eenigen tijd een anderen regeeringsvorm heeft willen invoeren, die den ondergang van Kerk en Staat dreigde, moest ik mij wel tegen hem stellen. 't Geen hij tegen mij misdaan heeft, vergeef ik hem gaarne, ofschoon hij daaromtrent zich niet onwetend behoeft te houden. Hij heeft immers het krijgsvolk zoeken af te trekken van den eed, dien het mij, zijn veldoverste, schuldig was? Hij heeft mij

buiten de poorten van Utrecht willen sluiten en mij aldaar in groot gevaar gebracht. Hij heeft mij ook beschuldigd, dat ik naar 's lands souvereiniteit zou staan. Den rechters heb ik verzocht, hem niet aan te rekenen, wat hij tegen mij persoonlijk misdreven heeft, en wat zijne kinderen aangaat, dien zal ik gunstig zijn, als zij zich wel gedragen."

Waleus bedankte den prins voor diens woorden en maakte zich tot vertrek gereed. Met smartelijk verlangen had de prins gewacht, dat Waleus in naam van Oldenbarneveld »pardon" zou vragen. Te vergeefs. Die vraag kwam niet. Maurits kon het niet langer uitstaan.

»Spreekt de advocaat niet van pardon, waarde heer?"

»Neen, Zijn Excellentie." En met deze woorden vertrok Waleus.

Inderdaad, de advocaat was tot het vragen van vergiffenis niet te bewegen, welke moeite ook werd aangewend.

En nu. Het is een dag later, 13 Mei. Aan het hof van prins Maurits zijn alle luiken en vensters gesloten. Zijne bedienden, die zijne liverei dragen, mogen zich niet buiten vertoonen. Het is een bevel van den prins zelven. Zoo aanstonds toch zal het hoofd van Oldenbarneveld op het schavot vallen, en daarom is hem deze dag een rouwdag.

En dat hoofd viel. Dat vonnis, waarvan geen genade werd gevraagd, werd ten uitvoer gelegd.

Wie zou zoodanig jammerlijk uiteinde van den grijzen Staatsman, wiens verdiensten door zijne schuld niet uitgewischt zijn, niet betreuren?

Ook Maurits treurde. Het bericht van 's mans dood ontroerde hem.

Zijne vijanden — en waarom zou ook prins Maurits die niet gehad hebben? — noemden hem een tiran, die naar het bloed van den advocaat dorstte, die tijdens de terechtstelling in hevige gemoedswroeging zijn kabinet op- en nederliep; die door

een verrekijker uit de vensters van zijn hofverblijf met blijdschap het treurtooneel aanschouwde onder de woorden: »Zie den ouden schoft, hoe bang is hij, hoe siddert hij!"

Het valsche en tegenstrijdige dier aantijging behoeft voorwaar geen betoog. Wij laten ook liever den brief van Maurits aan zijn neef graaf Willem Lodewijk zelven spreken. 1)

»Welgeboren, vriendelijke lieve broeder! Nadat de rechters, gesteld over de gevangenen, alhier nu eenige dagen bezig zijn geweest over de uitspraak van sententie jegens den advocaat Barneveld, is eindelijk dezelve gewezen op huiden morgen tusschen negen en half tien ure alhier op 't binnenhof voor de groote zaal, alwaar een schavot opgericht was, met den zwaarde tot executie gesteld. De redenen, die zij daartoe gehad hebben, zal U. L. kunnen zien uit de sententie, die ongetwijfeld in druk zal uitgaan, en wij U. L. hierna eens zullen overzenden. De vrouw van voorschreven Barneveld noch ook eenigen van zijne zoons, zwagers of andere vrienden hebben nooit eenige supplicatie van pardon gepresenteerd, maar tot nog toe even heftig aangehouden om recht en justicie over hem gedaan te worden, en hebben dagelijks onder de luiden den roep laten gaan, dat zij eerstdaags zouden uitkomen; hebben ook voor het huis den Meier 2) laten planten, versierd met kransen en banderollen, en voorts andere vroolijkheden en impertinentiën bedreven, in plaatse, dat zij haar behoord hadden humble en nederig te dragen; hetwelk geen manier van doen was en over zulks niet practicabel was om de rechters tot eenig gratie te bewegen, al ware 't dat zij daartoe hadden genegen geweest. De zaken van de andere gevangenen zullen zij mede deze week nog afdoen. En deze tot geen ander einde dienende, willen wij U. L. hiermede welgeborene,

1) Te vinden in da Costa. Rechtspleging.

2) Meiboom.

vriendelijke, lieve broeder! den Almogende aanbevelen. In 's Gravenhage den 13den Mei 1619 U dienstwillige broeder M. d. N."

In de resolutiën van Holland, die onder dagteekening van 13 Mei 1619 den dood van Oldenbarneveld vermelden, staat aangeteekend. »Heden is alhier in den Hage metten swaarde geëxecuteerd, heere en Mr. Joan van Oldenbarneveld enz. een man van grooten bedrijve, besoigne, memorie en directie, ja, singulier in alles. Die staat siet toe, dat hij niet en valle, ende zij Godt zijne ziele genadigh. Amen."

EEN GROOT MAN OP HET STERFBED.

Het twaalfjarig bestand was ten einde. Maurits had goed gezien; zijne voorspelling was bewaarheid geworden; het krijgsvolk was aan het oorlogvoeren ontwend en met een nieuw en ongeoefend leger moest hij strijden tegen een leger, dat geheel Duitschland onderworpen had. Was het dan ook wonder, dat zijne krijgsbedrijven na het bestand niet zoo schitterend als voor dien tijd konden zijn? Veel was het evenwel, dat hij de Vereenigde gewesten tegen elken aanval wist te beschermen en de eenmaal gewonnen steden te behouden. Was het jaar 1623 hem gevaarlijk, toen hij en zijn broeder Frederik Hendrik bij de belegering van Antwerpen nauwelijks den dood ontkwamen, ook van een anderen kant werd zijn leven bedreigd. Ofschoon Oldenbarneveld ter dood was gebracht, was de prins daarom niet van alle vijanden ontslagen. Barnevelds zonen, Willem heer van Stoutenburg en Reinier heer van Groeneveld, den dood huns vaders en het verlies hunner verbeurdverklaarde goederen en ambten niet kunnende verkroppen, hadden een toeleg op 't leven des prinsen beraamd. De samenspanning werd echter ontdekt en de schuldigen in hechtenis genomen. Willem van Stoutenburg was het gelukt zich door de vlucht naar den vijand te red-

den; 1) Reinier van Groeneveld echter met veertien anderen, die in 't complot begrepen waren, werd door het hof schuldig verklaard aan de misdaad van gekwetste majesteit en ter dood verwezen.

Wat Maria van Utrecht, de weduwe van Oldenbarneveld, voor haren man niet had willen doen, deed zij voor haren zoon. Met hare schoondochter Anna Weitsen, vrouwe van Brandwijk, de echtgenoot van Groeneveld begaf zij zich tot den prins om genade te smeeken. Op de vraag van dezen, waarom zij voor haren man geen vergiffenis gevraagd had, gaf zij ten antwoord: »Mijn zoon heeft schuld; mijn man was onschuldig en voor onschuldigen behoeft men geen vergiffenis te vragen."

Haar tusschenkomst baatte niet. Groeneveld verloor het hoofd op het schavot. Ook zijne medeplichtigen ondergingen de doodstraf.

Het is in November 1624. In ziekelijken toestand keert de groote veldheer uit het kamp van Rozendaal naar 's Hage terug. Een verstopping in den lever had Maurits aan 't sukkelen gebracht; zij zou ook zijn dood zijn. Geen menschelijke kunst was in staat, hem zijne gezondheid terug te geven, de hulp der bekwaamste geneesheeren, onder welke de beroemde Portugeesch-Joodsche dokter Joseph Bueno, werd te vergeefs ingeroepen. Hij had zelf niet veel hoop op beterschap. Weldra begon hij te gevoelen, dat zijn werk hier beneden zou zijn afgeloopen, dat hij voor God zou verschijnen. Als een getrouw huisbezorger, wil hij dan ook eerst zijn »huis bestellen" eer het hiertoe te laat zou zijn. Hij stelde er groot belang in, dat de rechte linie zijns vaders niet zou uitsterven, en daarom wenschte hij zijn broeder Frederik Hendrik, reeds 40 jaren oud, in het huwelijk te zien treden. In de tweede

1) Zijne vrouw, Walburg van Marnix, dochter van St. Aldegonde, volgde hem niet, maar hield de betrekking met zulk een man voor verbroken.

plaats verlangde hij het opperbevel des legers aan zijn broeder over te dragen, opdat de jonge republiek in haar strijd met Spanje niet zonder opperhoofd zou zijn, en in de derde plaats wilde hij zich bezig houden met het maken van zijn uiterste wilsbeschikking.

Het huwelijk zijns broeders. Maurits ontbood hem uit het leger en sloeg hem voor, zich in den echt te begeven met de schoone, acht-en-twintigjarige Amelia van Solms, hofdame van de onttroonde koningin van Hongarije en dochter van Joan Albrecht van Solms-Braunfels, opperhofmeester van Frederik V, met dezen vorst in de Nederlanden gekomen en in den Haag in 1623 overleden. 1)

Prins Frederik Hendrik ontbood hierop den voorzitter der Staten-generaal wenschende »Hunne Hoog Mogenden in deze zaak te kennen, daar hij niet voornemens was hierin iets te doen zonder hun goeddunken."

De Staten antwoordden hem: »Dat zij al lang gewenscht hadden, dat hij zich in 't huwelijk had begeven; dat zij die keus goedkeurden, en hij zoo spoedig mogelijk tot de voltrekking van zijn huwelijk zou overgaan. Ook dit wenschte Maurits, vreezende, dat zijn broeder anders wellicht zijn belofte mocht intrekken.

Op den 4den April werd dan ook het huwelijk reeds voltrokken, het jonge paar plechtstatig door afgevaardigen uit de Staten-Generaal begroet en gelukgewenscht en als blijk van hunne ingenomenheid met dit huwelijk der jonge vrouw een geschenk van ƒ 20.000 vereerd 2).

---

1) Het geslacht van Solms was aanzienlijk; uit het Huis van Nassau voortgesproten was het herhaalde malen door huwelijken daarmede verbonden geweest.

2) V. d. Kemp in zijn »prins Maurits" zegt ons: »Wanneer men den voorbeeldeloozen spoed aanmerkt, waarmede dit huwelijk tot stand kwam en waartoe de Staten van Holland ontslag van de vereischte huwelijksgeboden verleenden, dan is er veel grond van waarschijnlijkheid voor het verhaal, dat Maurits aan zijn verlangen ten dezen kracht heeft bijgezet door de bedreiging, dat hij anderszins zijn natuurlijke kinderen door het trouwen der moeder zou wettigen en alzoo zijn broeder van de erfenis versteken."

Ofschoon het nemen van een besluit ten aanzien van het opperbevel Maurits veel kostte, het moest niettemin geschieden. Hij droeg dit opperbevel »gedurende zijne indispositie en absentie" aan zijn broeder op, die daarom dan ook reeds den 11den April naar het leger te Rozendaal terugkeerde.

Volgens zijn uitersten wil benoemde hij tot zijn eenigen onverdeelden erfgenaam zijn broeder Frederik Hendrik en bij afsterven zonder kinderen zijn neef Ernst Kasimir. Aanzienlijke legaten schonk hij aan zijne zuster Emilia en haar kinderen, aan zijne beide natuurlijke zonen Willem en Lodewijk en hun moeder Jonkvrouwe van Mechelen, ook zijne andere kinderen, twee zonen en drie dochters, werden door hem niet vergeten. De Staten-Generaal benoemde hij tot uitvoerders van zijn laatsten wil, aan welke hij ook opdroeg het bijzetten van zijn lijk in 's vaders graf te Delft.

En nu, Maurits op het sterfbed. Hij ligt daar als een zondaar, d. i. als een, die zich zondaar gevoelt. Op zijn verlangen kwam de predikant Bogerman, de gewezen voorzitter van de Dordsche synode, hem bezoeken.

Wij willen naar zijne stervenssponde ons begeven, om met zijne zuster Maria en zijne schoonzuster Amelia van Solms zijn laatsten snik op te vangen. Ook de predikant Bogerman bevindt zich daar, om hem in die gewichtige oogenblikken, waarin de ziel haar stoffeijk omkleedsel zal ontvlieden en voor God verschijnen, met hem te spreken over de dingen, die het Koninkrijk Gods aangaan.

Maurits. (Met tranen in de oogen). Ik heb gezondigd, grovelijk gezondigd.

Bogerman. Dat is een Gode welbehagelijk offer; die zal gewis zulk een verbroken geest niet versmaden.

M. (Met gevouwen handen). Ik neme mijne toevlucht tot de genade en barmhartigheid Gods, en ik geloof, dat de Heere

Jezus Christus voor mij aan 't kruis gestorven is; daarop stel ik al mijn vertrouwen.

B. Dat is een oprecht christen geloof; Gode van wien het komt, zij dank; Hij wille zijn aangevangen werk in u volvoeren.

M. Het is mij leed, dat ik God den Heer niet meer gediend heb; ik beken, ik heb Hem niet genoeg gediend: ik wil Hem bidden, dat Hij mij wil sterken.

B. Dat is recht christelijk gesproken; bij God is vergeving, opdat men God vreeze.

M. Daar is geen ding in de wereld, dat mij bezwaart; ik ben alleen bekommerd geweest of mijn berouw over mijne zonden zoo groot was als het wel behoorde, en het is mij leed, dat ik mij niet zóo kan beteren en God dienen als ik wel wilde; God zal mij sterken, ik ben gerust.

B. Uwe vorstelijke genade blijve bij den eenigen troost, dien wij hebben in leven en in sterven, zooals die uitgedrukt wordt in het eerste antwoord van onzen catechismus.

M. Dat is ook mijn eenige troost; ik weet geen anderen; dat is mijn eenige toevlucht; daar gedenk ik bij te blijven.

Kort voordat de prins den laatsten adem uitblies, deed de predikant een gebed, waarbij alle aanwezigen nederknielden. Daarop zeide Bogerman aan 's prinsen oor: »Zoo het Uwe Vorstelijke genade heeft verstaan en in den Heere Jezus nog wel gerust is, zoo bid ik, dat hij met drukken een teeken geve aan mijne hand." Daarop klemde Maurits de hand des predikants zoo vast, dat deze ze niet kon losmaken, totdat hem de kracht des levens begaf en de pols begon weg te gaan. Toen had Maurits opgehouden te leven.

Den volgenden dag werd het lijk geopend, waardoor het vermoeden van vergiftiging werd weggenomen. Duidelijk bleek het, dat eene verstopping van de lever de oorzaak van den dood geweest was.

Op den 16den September (1625) werd het lijk van Maurits plechtstatig in den grafkelder zijns vaders bijgezet.

Zouden wij nog moeten herinneren, dat Maurits' krijgsgeluk onder den zegen Gods tot de vestiging van het gemeenebest heeft bijgedragen; dat hij heeft opgebouwd, wat zijn vader gegrondvest had; dat hij zijn bloed niet ontzien heeft, om ons van 't Spaansche juk te verlossen? 't Zal voorzeker niet noodig zijn. Het lied zijns vaders was ook zijn lied. Ook Maurits kon, met het oog op zijne krijgsverrichtingen zeggen:

»Mijn schilt ende betrouwen
Sijt ghy, o Godt, mijn Heer,
Op U soo wil ick bouwen,
Verlaet mij nimmer meer;
Dat ick doch vroom mach blijven,
U dienaer t' aller stondt,
Die tyranny verdrijven,
Die my mijn hert doorwondt."

FREDERIK HENDRIK.

Nog onbewust van den grooten slag, die zijn Huis en Nederland trof, zat de zuigeling op moeders schoot, toen het moordtuig van den verraderlijken Balthasar Gerards zijn vader wegnam. Hendrik Frederik was nog te jong om zijn verlies te beseffen. Moest hij de vaderlijke zorg en lessen missen, God evenwel zou voor zijne opvoeding zorgen, opdat hij als een Hannibal zijn zwaard zou slingeren en den euvelmoed der vijanden te schande maken; opdat zij om genade zouden smeeken. Als een middel in Gods hand zou zijne moeder Louise de Coligny, voortreffelijke vrouw als zij was, zijne opvoedster wezen, en dat zij zich uitmuntend van hare taak gekweten heeft, getuigt ons de geschiedenis haars zoons.

Hendrik Frederik ontving zijne beide namen naar Hendrik, koning van Navarre en Frederik III, koning van Denemarken. Nadat de eerste, zijn peetvader, onder den naam van Hendrik IV, koning van Frankrijk was geworden, zette de jonge prins zijne namen om en noemde zich Frederik Hendrik. Na diens dood teekende hij zijn naam »Henri de Nassau 1) en komt ook onder dien naam in de staatspapieren voor.

---

1) Groen, Archives.

Dat de Staten van Holland en Zeeland met de geboorte van den jongen vorst ingenomen waren, zien wij, toen zij hem een pillegift verleenden, bestaande in een rentebrief van 2400 pond 's jaars.

Na onder het toezicht zijner moeder de noodige voorbereidende kennis te hebben opgedaan, vertrok hij, nog jong zijnde naar de hoogeschool te Leiden, om daar onder den beroemden Janus Douza in verschillende talen, kunsten en wetenschappen onderwijs te ontvangen 1).

In den jeugdigen leeftijd van negen jaren schonken de Staten van Holland hem een regement van twintig vendels ten einde de prinses zijne moeder in staat te stellen voor zijne opvoeding zorg te dragen. In datzelfde jaar (1593), toen Maurits Geertruidenberg gewonnen en onder de gehoorzaamheid der Staten gebracht had, stelde deze zijn jongen broeder in het bezit dier stad en hare heerlijkheid, volgens last van zijn vader, die hem de stad bij testament gemaakt had 2). De Staten stelden Frederik Hendrik aan tot gouverneur van Geertruidenberg, en benoemden, om zijn jeugd, Arent van Duivenvoorde tot zijn plaatsbekleeder.

Vier jaren later zien wij hem met zijne moeder 3), bij gelegenheid van het huwelijk zijner zuster Charlotte Brabantia met Claude, hertog van Fronouille, naar Frankrijk gaan. Hier aan het hof van Hendrik IV werd hij met alle onderscheiding behandeld en had aan de academie van Plunivel gelegenheid zich in ridderlijke oefeningen te ontspannen.

Met tegenzin hadden de Staten van Holland den veelbelovenden knaap naar Frankrijk zien gaan. 't Kon immers gebeuren, dat

---

1) Orlers bl. 138.

2) Orlers 138.

3) Gestorven op eene reis naar Frankrijk in October 1620, evenwel in 't graf van haren doorluchtigen man bijgezet.

men hem daar gaarne wilde houden. Wij verwonderen ons dan ook niet, dat de Staten bij zijn vertrek naar het buitenland hem vermaanden »altijd te gedenken en in 't geheugen te bewaren, dat hij in Holland geboren en verplicht was deze landen te dienen," maar Nederlander in het hart, had Frederik Hendrik zoodanige herinnering niet noodig, want lang vertoefde hij in Frankrijk niet, maar keerde eerlang met verscheidene Fransche jongelieden van aanzienlijken huize naar de Nederlanden terug, om in de krijgsschool van zijn broeder Maurits de wapenen te hanteeren, en — dat hij de krijgskundige lessen zich ten nutte maakte, bewijst ons alweder zijne geschiedenis. Ook hij toch had, evenals zijn broeder, van den oorlog eene studie gemaakt; de gedenkschriften van Cesar, in 't latijn, had hij steeds bij zich 1). Uit alle landen kwamen later vermaard geworden veldheeren in zijn leger ter school. Wij tellen onder hen Tortenson, Turenne, Karel Gustaaf, den grooten keurvorst. Onder hem »is de vijand zoozeer verzwakt, dat hij niet machtig is geweest offensieven (aanvallenden) oorlog te voeren, en zich tot eene defensieve (verdedigende) houding bepalende, 't eene land voor en 't ander na, verloren heeft 2). Getrouw aan zijn leus: »Patriaeque patrique" (voor Vaderland en Vader), was hij een bezadigd en voorzichtig krijgsman 3) en nooit had een veldheer meer vastberadenheid en onverschrokkenheid, noch grooter waakzaamheid om alle dingen vooruit te zien 4). Het scheepsvolk wist het ook wel dat »Mooi Heintje niet zat te dutten" en dat hij daartoe »te veul bij den baas 5) te roer estaan had."

Maar was hij groot als krijgsman, hij was ook diplomaat.

1) Groen van Pr. Handboek bl 261.
2) A. van der Cappellen.
3) Da Costa.
4) d'Estrada.
5) Maurits.

Veel nut hebben de vergaderingen der Staten van zijne opmerkingen gehad. Voorzeker er behoorde een meer dan gewoon beleid en vernuft toe, om in eene staatsinrichting als die der Republiek destijds, op geen gevaarlijke klippen te verzeilen, waar steeds Holland den boventoon, waar Amsterdam in Holland de vlag voerde 1).

In 1603 zien wij hem als afgezant van de Staten-Generaal met de heeren Walraven heer van Brederode, Joan van Oldenbarneveld en Jacob Valk naar Engeland vertrekken om den nieuwen koning Jacobus I met diens troonsbestijging geluk te wenschen en hem te verzoeken de hulp en bijstand, door koningin Elisabeth betoond, te blijven verleenen 2).

In 1619 zien wij hem eene andere diplomatieke zending vervullen. Wij zagen, dat Filips Willem zijn broeder Maurits tot eenigen erfgenaam zijner goederen maakte. Tot die erfenis behoorde ook Oranje. Maurits zond eenige gevolmachtigden derwaarts om in zijn naam hulde te ontvangen, doch dit gezantschap keerde onverrichterzake terug,. naardien de stadvoogd Croeser hen met mooie woorden van de hand wist te zetten. Een ander gezantschap werd door Maurits afgezonden, bestaande uit zijn broeder Frederik Hendrik, den prins van Portugal en den heer van Valkenburg, welke laatste door Maurits tot stadhouder van 't prinsdom benoemd was. Frederik Hendrik voldeed beter aan den hem opgedragen last. Aan het hof van Hendrik IV werd hij met eerbewijzen ontvangen, terwijl de koning beloofde hem te zullen helpen; bij zijne aankomst, werd hij door de inwoners van Oranje met blijdschap ingehaald en schikte de zaken zijns broeders naar diens genoegen.

Ook als mensch en als christen was hij groot. Zie het in de liefde des volks jegens hem. Zijn karakter was zachtzinnig, ge-

1) Aitzema.

2) Orlers.

makkelijk was hij voor elk te naderen 1), ofschoon hij niet te licht iemand zijn vertrouwen schonk, vandaar dat hij niet met kwistige hand zijn vriendschap uitdeelde, maar had hij die eenmaal geschonken, dan was hij innig verbonden aan hem, die ze verworven had. Niettegenstaande hij een strenge krijgstucht onderhield, was hij ook voor den soldaat vriendelijk en minzaam. Wars van overijlde en geweldige stappen te doen, was hij traag in het besluiten, en had hij een besluit genomen, niet oogenblikkelijk zou hij het volvoeren, doch placht te zeggen: »Dit moet ik eerst beslapen." Vandaar ook dat al zijne handelingen het bewijs geven van behoedzaamheid en bedachtzaamheid. Een zijner stellingen was: »In het oogenblik waarop men de gelukkigste tijdingen ontvangt, moet men een verdubbelde oplettendheid op kleinigheden vestigen."

Wat ons vooral in 't oog springt bij al zijne goede eigenschappen en voortreffelijkheden, is zijne nederigheid. Immers in de gedenkschriften, onder zijn oog opgesteld, heeft hij alles doorgehaald wat naar de vermelding van zijn lof kon zweemen 2). Afkeerig van roemzucht, beoogde hij alleen het welzijn van den Staat. Jammer dat hem soms de handen gebonden werden en hij niet altijd vrij in zijne handelingen was. Zoowel door den invloed van Frankrijk als door dien der voornaamste gewesten, werd hij dikwijls belet door te tasten, waar doortasting zou noodig zijn geweest. Teleurstelling en tegenwerking moest ook hij zoowel als zijn vader en broeder ondervinden. Jammer ook, dat hij bij al zijn deugden niet de vastheid en onverzettelijkheid van Maurits bezat. Dan voorzeker zou hij aan de steeds klimmende aanmatiging paal en perk gesteld hebben, doch zijn poging om elk tot vriend te hebben en zijne begeerte den machtigen aanhang der

---

1) Aitzema.

2) Bosscha. Neêrlands heldendaden te land.

aristocratie te winnen, waardoor de rechten der burgers wel eens verkort werden, deed hem het stadhouderlijk gezag ondermijnen.

Wij zagen Federik Hendrik op begeerte zijns broeders in den echt treden met Amalia van Solms. Da Costa 1) zegt: »Hij behandelde zijn schoone en verstandige vrouw met waardigheid, achting, liefde en getrouwheid, was een kinderlievend vader en hield zich dikwijls met zijne kinderen bezig" 2).

»Het stadhouderschap van Frederik Hendrik is een der meest luistervolle tijden van het gemeenebest. Wellicht is het nooit rijker geweest aan innerlijke kracht. De wereldhandel gaf aan dit kleine landje de middelen aan de hand om, zonder overspanning zich tegen de meest geduchte mogendheden te beschermen, ze op eigen grondgebied te bestoken, aan andere Staten tegen overheerschíng en gewetensdwang krachtige ondersteuning te verleenen, en in de schaal der strijdige belangen het beslissend overwicht te leggen" 3).

Inderdaad het ging Nederland goed onder het stadhouderlijk bewind van Frederik Hendrik. Met volle recht wordt dit tijdvak ook genoemd »de gouden eeuw van het Gemeenebest" of ook »de eeuw van Frederik Hendrik."

»De ontwikkeling van het leven der natie openbaarde zich in

---

1) In zijn »Karakter van Fred. Hend."

2) Zijne kinderen waren; 1. Willem pr. van Oranje (1626—1650); 2. Louise Henriette (1627—1667) in 1645 geh. met Frederik Willem keurv. v. Brandenburg, waardoor zij de moeder der koningen van Pruisen werd. De naam dier godvruchtige vorstin is nog in Pruissen in zegening in het door haar gestichte Oraniënburg. Nog leven hare vrome liederen in veler mond. 3. Albertina Agnes (1634—1697) in 1652 gehuwd met den stadhouder van Friesland Willem Frederik; 4. Henriette Catharina (1637—1708) in 1659 geh. met Johan George II vorst v. Anhalt-Dessau; 5. Maria (1642—1688) in 1666 geh. met Lodewijk Hendrik Palzgr. van Zimmeren. Nog een nat. zoon Fr. v. Nasau, heer van Zuilenstein.

3) Gr. v. Pr. Handb. bl. 278.

den bloei eener eigene letterkunde. Ook op dit gebied had de buitenlandsche invloed de trekken van het volkswezen niet uitgewischt. De wetenschappen, voor welker aanleering de gelegenheid ruimschoots geopend werd, werden met ijver beoefend. De schoone kunsten bloeiden onder het rumoer van den krijg. De tijden van Frederik Hendrik mogen naar waarheid ook de gulden eeuw der letteren en kunsten worden genoemd 1). Wij hebben u, mijne lezers, slechts te wijzen op P. C. Hooft, dichter en geschiedschrijver; op Constantijn Huijgens, wiens menigvuldige geschriften rijk zijn aan trekken van dichterlijk vernuft; op Vondel, dat oorspronkelijk genie; op Cats den christelijken volksdichter, door alle tijden heen, »Vader Cats" genoemd; op de schilders Rubbens, van Dijk, Rembrand, Miereveld, van der Hulst enz. die sieraden der Hollandsche school. Dan wijzen wij u op de stichting van de academie te Groningen (1614), op het atheneum te Deventer (1630), en te Amsterdam (1632), op de academie te Utrecht (1636), op de hoogeschool te Harderwijk (1648) en gij zijt met mij overtuigd, dat het niet te veel gezegd is: »De tijd van Frederik Hendrik was de gouden eeuw van Nederland."

En toch was de toestand van Frederik Hendrik bij de aanvaarding van zijn stadhouderschap niet gemakkelijk. Reeds ten tijde van Maurits hield men hem verdacht, dat hij naar de remonstrantsche gevoelens overhelde en scheen het ook, dat hij den remonstranten beloften gedaan had. Uitenbogaard schreef ten minste (1627): »Het schijnt dat de prins de onzen maar met schoone woorden heeft bedrogen, totdat hij tot zijn voornemen aangaande 't gouvernement zou gekomen zijn." Hoe dit zij, aan 't bewind gekomen, gebood hem de voorzichtigheid de gereformeerden te ontzien. Hij verzekerde ook »niet in het minst te zullen toestaan dat de religie, zoo die te Dordrecht was vast-

1) Gr. v. Pr. Handb. bl. 279.

gesteld, zou worden gekrenkt" en betuigde aan de Hollandsche kerken »dat het goed was, dat men de conventiculen der remonstranten had geweerd; hij wilde wel, dat hij rust en vrede der kerken met zijn bloed mocht koopen, en zou ook alles wat hem mogelijk was, contribueeren tot grootheid en luister van de gereformeerde kerk 1). Toch trachtte hij allengskens aan de remonstranten vrijheid van godsdienst te bezorgen. Was dit, omdat hij werkelijk tot hunne gevoelens overhelde, of dreef hem een gevoel van billijkheid tot den wensch, dat de verdrevenen *uit* de kerk *naast* de kerk zouden geduld worden? Was hij ook wellicht bezorgd, dat remonstranten en roomschgezinden de handen ineen zouden slaan en het land in burgeroorlog zou opgaan? Genoeg. De remonstranten kregen meer moed en begonnen openbare vergaderingen te houden. Wel werden plakaten tegen hen uitgevaardigd, doch de toepassing daarvan werd langzamerhand nagelaten.

Zagen wij 't Gemeenebest tot bloei en welvaart stijgen, dit geschiedde onder de ruwe stormen des oorlogs. Maar 't is meer gezien, dat de harde orkanen over de velden vlogen, doch de zon de geslagen korenhalmen weder deed opstijgen. Vraagt het aan de Joden van vroeger tijd en zij zullen ons zeggen: »Wij hebben tempel en stad gebouwd met het truweel in de eene en het zwaard in de andere hand. Zoo ook in Nederland.

Doch wij willen den luister van 't Gemeenebest ter zijde stellen, om dien van 't Huis van Oranje-Nassau te beschouwen.

Kwam eenmaal een Louise de Coligny »op een gemeene open wagen van Dort naar Delft gereden, bracht zij de eerste carosse mede uit Frankrijk en gebruikte Maurits eene veldkoets" 2),

---

1) Gr. v. Pr. Handboek.

2) Van Aitzema.

weldra zou dit anders worden. Het stadhouderlijk Hof gaf het voorbeeld van luister en pracht. De gemalin des stadhouders, die zeer de grootschheid des levens beminde, waarvan de prachtige Oranjezaal in 't Huis ten Bosch, door haar ter eere van haren gemaal gesticht, de getuigenis draagt, vormde een hofstaat, die van de eenvoudige levenswijze van Maurits veel verschilde. Volgens een Engelsch gezant, die betuigde aan deze zijde van Perzië niets dergelijks gezien te hebben, werd haar altijd in goud opgedischt; haar waterflesschen, koelvat, kabinetssleutel waren van goud. Daarbij was zij eerzuchtig, bemoeide zij zich gaarne met politiek en oefende daardoor een grooten invloed op haren gemaal.

Was Frederik Hendrik bij den dood zijns broeders tot stadhouder over vijf Nederlandsche gewesten aangesteld, niet weinig steeg zijn invloed, toen kort daarna het stadhouderschap erfelijk werd verklaard, en hij den naam van »Hoogheid" ontving, een titel, welken de Fransche gezant Charnacé bij zijn koning voor den prins had weten te verkrijgen. »Son Altesse" (Zijne Hoogheid) zou voortaan de naam zijn, waarmede het Fransche hof hem zou noemen. De Staten waren wel niet zeer op hun gemak, toen Charnacé hun van dien veranderden en hoogeren titel kennis gaf, daar zij slechts »Heerschappen" heetten, doch er was niets aan te doen en zij moesten den titel van »Doorluchtige Hooggeboren Vorst en Heer" veranderen in »Uwe Hoogheid." Nog meer invloed evenwel kreeg de prins op de regeering, toen hij door de Ridderschap tot Eersten Edele van Holland verkozen werd, welke benoeming hem een voorname stem in de Staten-vergadering gaf, en toen in 1640 met den dood van Hendrik Kasimir de Staten van Groningen en Drenthe hem ook het stadhouderschap van die gewesten opdroegen, klommen zijn eer en aanzien nog meer.

Had de geboorte van den jongen prins, die naar zijn grootvader den naam van Willem ontving, den Algemeenen Staten

gelegenheid gegeven hem een rentebrief van *f* 8000 jaarlijks en Hollands Staten een jaarwedde van *f* 5000 te schenken, eerlang zou de luister van zijn geslacht nog meer toe nemen door het huwelijk van den 15jarigen prins Willem met de Engelsche koningsdochter Maria. Veel geschrijf heen en weder was er noodig eer dit huwelijk tot stand kwam. Niet dat Karel I eene verbintenis met het Huis van Oranje-Nassau beneden de waardigheid van zijn Huis rekende, doch het was de vraag, welke prinses de gemalin van den jeugdigen prins zou worden. Karel had het oog op zijne jongste dochter, dewijl hij voor de oudste een huwelijk met den Infant van Spanje op het oog had, en het was juist de oudste, welke Frederik Hendrik begeerde.

Wij willen al die onderhandelingen en briefwisselingen niet nagaan, maar alleen opmerken, dat een brief van Frederik Hendrik aan zijn onderhandelaar Heenvliet van grooten invloed was. In dien brief schrijft hij 1):

»Ik heb uit uw brief vernomen, hoe hare majesteit en ook de koning van de jongste dochter spreken. Ik heb u mijn gevoelen duidelijk te kennen gegeven en herhaal dit nu, ofschoon ik geen onderscheid tusschen beide prinsessen maak. Evenwel wanneer ik den jeugdigen leeftijd der jongste naga en besef, dat al het geluk van mijn Huis daarin bestaat, dat mijn zoon gehuwd zij en spoedig kinderen hebbe, iets wat van de tweede in geen tiental jaren te wachten is, dan moet ik bekennen, dat de zaak mij groote moeielijkheid baart. Het verwondert mij en iedereen, dat een zoo voorzichtig koning zijn rijk in gevaar wil stellen door eene vreemde verandering, door ophitsing van hen, die hij weet, dat zijne oude vijanden zijn. Herinner hun zoo ter loops, wat er door het huwelijk van koningin Maria met Filips is voorgevallen. Intusschen verzoek ik u, breek de onderhandelingen

---

1) Te vinden in de Archives van Groen v. Pr. Tom III 2e serie.

met hen niet af, maar houd alles op de lange baan, tot ik u mijne plannen heb medegedeeld."

De koning en koningin van Engeland kwamen van hun besluit terug, hunne dochter Maria, toen negen en een half jaar oud, zou niet voor den infant van Spanje, maar voor den prins van Oranje zijn.

Vanwaar die veranderde gezindheid? Men vergete niet, dat naar mate er bij de bevolking van Engeland sympathie voor de republiek, voor Willem I en zijne afstammelingen was, naar die mate Spanje en zijn koning gehaat werden. Het huwelijk was dus zeer populair. Niet zoo was het hier te lande. Een stamhuis, dat in den bisschoppelijken vorm der vervolgzieke anglikaansche kerk steun zocht voor vorstelijk alvermogen, kon hier niet dan een voorwerp van weerzin en mistrouwen zijn. De stadhouder werd bij de aristocratie van zucht naar onbepaald gezag, bij de gereformeerden van ontrouw aan de reformatie verdacht, daarbij kwam nog weerzin tegen een deputatie, die den puriteinen gewetensvrijheid betwistte 1).

Op den 26sten Maart 1641 werd het huwelijksverdrag geteekend, en den volgenden dag door den koning aan het Hoogerhuis bekend gemaakt: den 17den April vertrok de jonge prins naar Londen met een vloot van 20 schepen onder bevel van onzen dapperen Marten Harpertsz. Tromp. Op den 12den Mei werd het hooge huwelijk voltrokken.

DE STEDENDWINGER.

Neen, het was geen vleitaal, maar waarheid: met alle recht verdient Frederik Hendrik den naam van »Stedendwinger." Onder Maurits geoefend, na door schitterende heldhaftigheid uitgeblonken te hebben, heeft hij, ook als stadhouder, vooral in de

---

1) Gr. v. Pr. Handboek.

merkwaardige belegeringen, groote bekwaamheden aan den dag gelegd; de republiek, waar ze aan vijandelijken aanval het meest blootgesteld was, met een grensmuur van veroverde vestingen versterkt — voorts, door de kloekheid zijner stamgenooten en inzonderheid der Friesche stadhouders ondersteund, een roemrijken vrede bevochten, en alzoo het werk voltooid, dat zijn vader aangevangen en zijn broeder voortgezet had 1).

In het jaar 1599, dus op den leeftijd van 15 jaren, gaf Frederik Hendrik de eerste bewijzen van zijn moed. De admirant van Arragon lag in de Bommelwaard. Frederik Hendrik met Brianté en andere Fransche heeren naar het dorp Herwaarden getrokken, zag zich eensklaps door de vijanden, die in een hinderlaag lagen, omsingeld. Zonder eenigermate te ontstellen, vliegt hij op den vijand in om er zich door heen te slaan. Aan zijne zijde viel de baron de Monglas, zoon van den hofmeester van Frankrijks koning. Het gevaar waarin hij verkeerde, verdubbelde zijn moed en weinige oogenblikken slechts waren er noodig, om zich met de zijnen een pad door den vijand te banen en ongedeerd in de legerplaats terug te keeren 2).

In 1600 werd hij door de Staten-Generaal benoemd tot raadsheer in den Raad van State, opdat hij van zijne jeugd aan in de zaken van de regeering en den staat dezer landen geoefend en onderwezen mocht worden 3). In hetzelfde jaar werd hij aangesteld tot kolonel over het regement »Nieuwe Geuzen" gevormd uit elf vendelen Walen, welke de schans St. Andries verdedigd hadden.

Hoe hij zijn broeder vergezelde in den slag bij Nieuwpoort en weigerde zich aan de gevaren te onttrekken, hebben wij hierboven gezien.

---

1) Gr. v. Pr. Handb. bl. 261.
2) Orlers bl. 130.
3) Id. bl. 133.

Twee jaren later zien wij hem het bevel over de belegering van Grave opgedragen na 't sneuvelen van den overste Veere. Spoedig had hij de halve maan vermeesterd en er eene batterij op geplant, welke den belegerden zooveel kwaad deed, dat zij de stad moesten overgeven. Wederom twee jaren later (1604) gelukte het hem bij 't beleg van Sluis zich met zijne ruiterij een weg te banen door 't rondom de stad liggende land en post te vatten aan de haven, de door den vijand verlaten schansen te bezetten en de bezetting van St. George, 150 man sterk, te noodzaken zich aan hem over te geven. Vandaar dan ook, dat de Staten-Generaal hem tot gouverneur van al de veroverde steden, forten en plaatsen in Vlaanderen en van der Noot tot zijn luitenant aanstelden. Kort daarop werd hij tot opperbevelhebber van al de ruiterij benoemd.

In 1605 raakte zijn leven nogmaals in groot gevaar. Aan de Roer viel een hevig gevecht voor met 14 vendels ruiters van Spinola. Bij het dorp Broek maakte Frederik Hendrik met acht kornetten ruiterij de voorhoede uit. Hij waagt zich midden onder de vijanden: ofschoon lafhartig door de zijnen verlaten, houdt hij met zijn luitenant Marquette en eenige weinige dapperen stand. Wel komt Veere hem met Engelsche troepen te hulp, maar ook de vijanden nemen in aantal toe, naardien een groot deel van 't Spaansche leger komt opdagen. Weldra ziet Frederik Hendrik zich door een tal van vijanden omringd. Op den Spaanschen ritmeester toerijdende, zet hij dien 't pistool op de borst, maar ook deze doet dit. Beide vuurwapenen echter ketsen, waarop de ritmeester hem bij den mantel grijpt, om hem van 't paard te sleuren en hem gevangen mede te voeren. Dit ziet zijn stalmeester Hodenpijl. Deze zet den Spanjaard 't pistool voor 't hoofd en doorschiet hem. Maar nog is de prins niet gered. Een nieuwe bende rukt aan. Gelukkig komt in dit gewichtig oogenblik de neef van Bax met eenige ruiters aan-

snellen om hem te ontzetten. Niet minder dan zeven uren lang had Frederik Hendrik zijn stelling verdedigd, toen Maurits met het gros des legers kwam opdagen, en de vijand genoodzaakt werd in het kasteel van Broek te vluchten 1).

Na den dood zijns broeders als kapitein-generaal aan 't hoofd der Nederlandsche krijgsmacht geplaatst, heeft hij, die eene aan vermetelheid grenzende stoutheid had betoond, zich bij belegeringen bepaald, eene dubbel roemrijke taak, omdat de roemzucht daaraan zoo weinig deel gehad heeft. Hij heeft steeds den stelregel in 't oog gehouden om, ten koste van zoo weinig menschenlevens mogelijk, groote uitkomsten te verkrijgen 2).

Voorzeker was bij zijne komst aan 't bestuur de toestand der republiek hachelijk. In Duitschland immers woedde de dertigjarige oorlog (1618—1648). Het Huis van Oostenrijk streefde naar de opperheerschappij in het Duitsche Rijk, bovenal naar vernietiging der Evangelische kerk door het gewelddadig invoeren van het katholicisme. Het was te verwachten, dat de keizer, overwinnaar wordende, niet binnen de grenzen van Duitschland zou blijven, maar menigmaal door Spanje geholpen, op zijne beurt Spanje zou helpen, en wat zou er dan van de Vereenigde Nederlanden worden, waar een Spinola aan 't hoofd van 't Spaansche leger stond?

Donker was het vooruitzicht, maar in die duisternis werd door God licht geschonken, toen Hij in den dapperen Zweedschen koning Karel Gustaaf Adolf een handhaver der Evangelische kerk schonk, en de protestanten zich vrij mochten vechten van 's keizers overheersching. De ijver der Staten werd door een en ander aangevuurd, zij besloten den oorlog met Spanje met kracht door te zetten.

---

1) Van Meteren. B. 27 pag. 126.

2) Bosscha.

Bij 's prinsen komst aan de regeering, lag Spinola met een machtig leger voor Breda. De eerste poging van den prins strekte om die stad te ontzetten. Gemakkelijk was die taak bij lange na niet, daar het vijandelijk leger op bekwame aanvoerders als graaf van den Berg, Velasco, Salazaar wijzen kon en daarenboven goed verschanst was. Had Maurits zijne poging en om de stad te ontzetten, moeten opgeven, naar het zich liet aanzien, zou zulks ook nu het geval worden. 't Was ook zoo. Wat de prins ook deed, om door de Spaansche verschansingen heen te breken, vruchteloos waren zijne pogingen; hij moest onverrichterzake terugkeeren en de bezetting der stad, niettegenstaande hare betoonde heldhaftigheid, waarin zij werd aangevuurd door den bevelhebber Justinus van Nassau en diens vriend Aartsen en zijne vrouw, welke in haar rijtuig de wallen rondreed om de krijgslieden moed in te spreken, moest zich aan Spinola overgeven.

Sedert verscheidene jaren lag er eene Spaansche bezetting in Grol, Lingen en Oldenzaal. Hare gedurige uitvallen brachten den inwoners van Gelderland, Friesland, Overijsel en Groningen veel nadeel toe. In Augustus 1626 besloten de Staten daaraan een einde te maken en het gelukte graaf Ernst Kasimir reeds spoedig Oldenzaal in te nemen. In het volgende jaar rukte de prins met graaf Ernst naar het sterke Grol, dat, ondanks de nabijheid van den graaf van den Berg met een leger van 19.000 man, na een beleg van drie weken, waarin de oudste zoon van Maurits en de jonkvrouwe van Mechelen, de heer van de Lek, sneuvelde, werd ingenomen. Door die overwinning werd Gelderland tegen de strooptochten der Spanjaarden beveiligd, die »uit hunne roofnesten dagelijks uittrokken, den landman, met het mes op de keel, of het pistool op de borst, van alles beroovende en woningen en schuren aan kolen leggende" 1).

---

1) Bosscha.

Om Spinola zijne aanslagen op Zeeland te beletten, trok Frederik Hendrik, nu hij meester van Grol was, derwaarts en bezocht Sluis, Bergen op Zoom en Tholen, welke plaatsen hij van schansen en sterkten voorzag.

Gaf de verovering der Spaansche zilvervloot en de daardoor verworven buit van ruim elf millioen vreugde in 't land, niet minder de verovering van 's Hertogenbosch door Frederik Hendrik in 't volgende jaar (1629). Gunstiger gelegenheid, meende de prins, dan nu was er niet, zich van deze stad meester te maken. De krijgskas der Spanjaarden toch was uitgeput en daardoor de infante buiten staat een leger op de been te houden; Spinola was naar Italië geroepen, om aldaar den oorlog voort te zetten; de troepen van den keizer werden in Denemarken bezig gehouden; deze kon dus Spanje niet ter hulpe komen en werd daarenboven door Frankrijk met een oorlog bedreigd. Schoone gelegenheid dus!

Om den vijand omtrent zijn ware doel te misleiden, zond de prins den graaf van Stirum naar den kant van Lingen, den kolonel Pinsen van der Aa naar Wezel en den generaal der ruiterij Stakenbroek naâr 's Hertogenbosch, om de plaatselijke gesteldheid dier steden op nemen, aan elk afzonderlijk te kennen gevende, dat hij de door hen in oogenschouw genomen stad, wilde belegeren. Zelfs de Staten liet hij onkundig van zijn voornemen. Na zijn leger, 24.000 voetknechten en 4000 ruiters sterk, op de Mookerheide gemonsterd te hebben, trok hij op 's Hertogenbosch los. Zijn doel was nu geen geheim meer.

's Hertogenbosch, »de maagd van Brabant" was nog nooit ingenomen. 't Was ook inderdaad een sterke stad. De moerassige grond, waarop zij gebouwd was, haar buitengewone omvang, de menigte van forten, welke haar omgaf, de bekwame Grobbendonck als bevelhebber der bezetting, alles scheen aan te duiden, dat de stad onneembaar was. Daar binnen spotte men ook met

J. C. Leich del.

Chromolith. Emrik & Binger.

FREDERIK HENDRIK VOOR 'S HERTOGENBOSCH.

de belegering en hield die voor zoo onmogelijk, dat men weddingschappen aanging, waarbij men beweerde den prins dood of gevangen in handen te zullen krijgen. Immers, bij de sterkte der stad, had men zooveel beschermgoden, die haar bewaakten?

Verbazend waren de belegeringswerken met welke de prins de stad omgaf; maar niet gering waren de hinderpalen, welke hem hierbij in den weg stonden. Op verscheidene plaatsen toch, waar hij verschansingen moest aanleggen, stond het water vier of vijf voet hoog, maar niettegenstaande die hindernissen was de moeielijke arbeid in drie weken volbracht en zijn legerplaats met een dubbele gracht omringd.

Geheel onverwachte omstandigheden hadden plaats. In plaats van Spinola werd graaf Hendrik van den Berg door de infante aan 't hoofd van 't Spaansche leger gesteld. 't Was een verstandige daad. De Spaansche Nederlanden toch stonden liever onder een Duitsch dan onder een Spaansch opperhoofd; de oorlogslasten werden gewillig opgebracht en spoedig zag de infante zich in staat gesteld een leger op de been te brengen. Daarenboven had de keizer vrede met Denemarken gesloten en kon dus zijn Spaanschen vriend hulp bieden, ook had Frankrijk zijn leger teruggetrokken, zoodat geen vredebreuk met Spanje plaats had. De keizer, die den dood aan alle protestanten gezworen en daarom in Duitschland verschrikkelijk gewoed had, besloot zijn verdelgingskrijg in de Nederlanden voort te zetten. Terwijl Frederik Hendrik zijne krijgskundige bekwaamheden te 's Hertogenbosch aan den dag legde, werd het geheele land door een macht van vijanden overstroomd. Het scheen, dat de Republiek haar ondergang nabij was. Onder aanvoering van den graaf van den Berg wisten de Spanjaarden tot in het hart van Gelderland door te dringen. Twee Engelsche vendels hun te gemoet gezonden, om hen te stuiten, werden verslagen. Evenzoo ging het den graaf van Stirum.

Algemeen was de schrik en ontsteltenis. Men verwachtte niet

anders of weldra zou het Spaansche leger zich in Holland vertoonen. Tot Amersfoort en Bunschoten liet men de landen onder water loopen, terwijl de landlieden naar de steden de vlucht namen. Intusschen trok de graaf van den Berg over den IJsel. Hier voegde de keizerlijke veldheer Montecuculi met 14000 man hulptroepen zich bij hem. Weldra waren Velp, Rheden en de gansche omtrek van Arnhem in de asch gelegd. Wel werden Doesburg, Deventer en Zwolle in de haast versterkt; wel zond men uit Amsterdam 1200 man naar het leger van graaf Ernst en voorzag men Muiden, Naarden, Amersfoort, Harderwijk en Elburg van volk, geschut en kruid, doch dit alles belette Montecuculi niet, tot voor de poorten van Amersfoort te komen, welke stad zich lafhartig aan hem overgaf. Beter maakten het Harderwijk, Elburg en Hattem, waar de vijand zich ook vertoonde. Deze steden weerden hem moedig af. Montecuculi nam nog eenige sterkten, stak Hilversum in brand, en rukte tot voor de poorten van Naarden om straks op Amsterdam los te gaan.

Inderdaad, hachelijk was de toestand! 't Was als weleer: de vijand in het land. Wat te doen? Men wenschte, dat de prins het beleg van 's Hertogenbosch zou opbreken, doch wat kon men er tegen zeggen, toen deze verklaarde: »Liever te willen sterven, dan een beleg op te breken, dat reeds zooveel gekost had en waaraan zijne eer en die van den Staat verbonden waren." Ook was het de vraag of de prins, indien hij al het beleg opbrak, tijdig genoeg in Holland kon zijn, om den vijand te keeren.

Waar nu hulp gezocht? Menschelijke raad, was er niet; menschelijke wijsheid faalde. Maar waar raad en wijsheid te kort schoten, daar deed God zien, dat bij hem het onmogelijke mogelijk is. Eene gebeurtenis, waaraan niemand zou denken, verloste 't Gemeenebest van den stroom van vijanden. Wat gebeurt er? Een inwoner van Wezel, Pieter Muller geheeten, vervoegt zich bij den heer van Dieden, een onzer bevelhebbers te

Arnhem en overtuigt hem, hoe gemakkelijk het zou zijn Wezel te bemachtigen, wanneer de weg werd ingeslagen, welken hij beschreef. Van Dieden bedenkt zich niet lang, hij vindt den voorslag goed, maar wil zelf aan het hoofd van een aantal krijgslieden mede gaan. Hij gaat en komt te Wezel. 't Was in een Augustusnacht van 1629. Zonder veel moeite wordt het bolwerk beklommen en de wacht overrompeld. Van hier zendt van Dieden den kapitein Lawick naar de Dedemsche poort om de ruiterij in te laten; deze kan echter de brug, welke over de gracht lag, niettegenstaande alle aangewende pogingen niet naar beneden krijgen, en het binnenkomen der stad is al zoo eene onmogelijkheid. Maar wat Lawick niet kan, zal de vijand zelf voor hem doen; die zal hem en zijner ruiterij den toegang tot de stad verschaffen. Een kanonskogel van het bolwerk afgeschoten om de Staatschen te treffen, verbrijzelt de ketting der brug, deze rolt naar omlaag en de toegang is geopend. Het was het sein voor de ruiters om onder trompetgeschal de stad binnen te rukken. Zij vegen de straten schoon en trekken in slagorde naar de markt. Na een hardnekkig gevecht van twee uur is de stad vermeesterd en voor de Spanjaarden met al hun wapentuig, met hun korenschuren verloren. 1200 man, onder welke 49 officieren waren krijgsgevangen gemaakt; 200 gesneuveld, terwijl wij slechts 30 dooden te betreuren hadden.

't Was een tijding nauwelijks geloofbaar. Zelfs de prins, dien men terstond van het gebeurde onderrichtte, kon er bijna geen geloof aan slaan. Eindelijk zeide hij: »Is het zoo geschied? is het zoo? zoo is het louter een werk van God en niet van menschen." En zoo was het. Wie zal hierin niet den vinger Gods erkennen? Wezel toch was de kracht en steun van het Spaansche leger, de verzamelplaats en voorraadschuur, van waar het alle benoodigdheden en mondbehoeften moest bekomen. Den Spanjaard Wezel te ontnemen, was zoo goed als hem den polsader

af te snijden. Dat begreep ook de graaf van den Berg: wanhopig riep hij uit: »Dit is een gevolg van ons verzuim" 1).

De gevolgen bleven dan ook niet lang achter. Montecuculi werd terstond terug ontboden, kort daarna was het geheele land van vijanden gezuiverd en 's Hertogenbosch, het sterke, onverwinbare 's Hertogenbosch moest weldra voor Frederik Hendrik zwichten.

De prins in den Haag teruggekeerd, werd aldaar met groot gejuich ontvangen, want hij had de achting voor de Republiek bij de overige mogendheden doen toenemen.

In 1632 tastte de prins Venlo aan en vermeesterde na deze plaats ook Wijnbergen en Stralen.

Op den 10den Juli verscheen het Staatsche leger voor Maastricht, waar de graaf de la Motterie bevel voerde, doch wegens afwezigheid, tijdelijk vervangen was door zijn neef van Heerden. De bezetting was niet meer dan 3000 man sterk, maar werd weldra vermeerderd door de komst van Jan van Nassau, kleinzoon van graaf Jan. Nog altijd schaarde deze dappere krijgsman zich aan de zijde van de vijanden van zijn geslacht en was hierin geheel het tegenbeeld van zijne broeders Willem en Johan Maurits van Nassau, die met innige verknochtheid het vaderland dienden.

Met ijver zette Frederik Hendrik den arbeid aan de loopgraven voort, maar niet gemakkelijk was dit werk, naardien de belegerden veelvuldige uitvallen deden en niet achter bleven in het graven van tegenmijnen. Bij een der menigvuldige onderaardsche

1) Na de inneming van Maastricht door Frederik Hendrik en zijne verdere in Limburg behaalde voordeelen ging graaf Hendrik van den Berg openlijk tot de Staatsche zijde over, ontevreden op de Spaansche regeering, omdat zij na den dood van Spinola niet hem, maar Santa Croce met het opperbevel, dat hij meende verdiend te hebben, vereerden.

gevechten sneuvelde de graaf van Hanau, zoon van Catharina van Nassau, dochter van Willem I en Charlotte van Bourbon.

Het waren vooral de Engelschen, die bij den arbeid aan de loopgraven veel te lijden hadden en vele verliezen leden, niet alleen aan soldaten maar ook aan officieren.

De belegeringswerken door den prins opgeworpen om Maastricht in te sluiten en te belegeren waren ontzaglijk. Zij besloegen niet minder dan eene lengte van vijf uren gaans. Het moet een doolhof geweest zijn voor hen, die er den weg niet in wisten.

De prins was eindelijk zoover gevorderd, dat hij al de buitenwerken des vijands vermeesterd had. Maar hiermede was niet alles gewonnen, de stad zelve was natuurlijk het doel zijner krijgsoperatiën, doch om dit doel te bereiken, was er niet weinig moeielijkheid. Na de bemachtiging der buitenwerken n. l. zag hij een droge gracht van 50 voet diepte voor zich, eene gracht van de stad gescheiden en op alle punten door kanonnen bestreken. Om dezen hinderpaal uit den weg te ruimen, liet hij onder de grondvlakte van de gracht mijngangen graven, welke tot aan de muren der stad voortliepen. Toen men hiermede gereed was, vernam hij, dat de beroemde Duitsche veldheer Pappenheim aan 't hoofd van een talrijk leger tot ontzet der stad kwam aanrukken, terwijl kort daarna de Spaansche veldheer Santa Croce insgelijks met een groot heir aan de andere zijde der stad opdaagde. De prins, aldus tusschen twee vuren gebracht, terwijl de bezetting der stad hem insgelijks handen vol werk gaf, ontbood graaf Willem met al zijne beschikbare manschappen, die dan ook weldra met 3000 man in de legerplaats verscheen.

Pappenheim met zijn leger aangekomen, sloeg zich niet ver van Johan Maurits neder en Santa Croce trok over de Maas, welke overtocht hem lang betwist was geworden.

't Was inderdaad gelukkig voor den prins, dat hij krijgs- en

mondbehoeften uit Luik kon bekomen, naardien de weg naar Holland voor hem was afgesneden; 't zou er anders ellendig in zijn leger hebben uitgezien.

Volgens afspraak zouden Pappenheim en Santa Croce gelijktijdig een aanval op 's prinsen verdedigingswerken doen, terwijl de belegerden dien aanval door een uitval moesten ondersteunen. 't Was in den vroegen morgen van den 18den Augustus, dat 400 man der belegerden uittrokken om de werken der Engelschen aan te tasten. Het mistige weer bedekte hen voor het oog der schildwachten, waardoor hunne komst niet bespeurd werd. Hevig was hun aanval. Weldra hadden zij het wachthuis van den Engelschen kolonel veroverd, vele schanskorven omgeworpen en wat hun voorkwam vernield, zoodat onze werken bloot lagen voor het vuur der stad. Vele Engelschen, ook hoplieden onder hen, hoe moedig zij zich ook gedragen hadden, vonden den dood. De kommandant Williamson ontving drie doodelijke wonden; door bloedverlies nedergevallen, werd hij in dien toestand gevonden en naar de stad gesleept, waar hij weldra overleed.

Op het alarm waren eenige Engelsche en Schotsche hoplieden met hunne soldaten toegesneld, waardoor de belegerden op hunne beurt moesten wijken en na een hardnekkig gevecht gedwongen werden het wachthuis te verlaten.

De generaal Vere en eenige hoofdofficieren, op de plaats des strijds gekomen, gaven bevel de vernielde belegeringswerken te herstellen en de schanskorven weder op te richten, wat ook geschiedde, doch aan menigen soldaat, ook aan den jongen graaf van Oxford, het leven kostte.

Reeds was de strijd met de belegerden afgeloopen, toen het geschut van Pappenheim zich liet hooren. Hij kwam te laat, of de uitval was te vroeg geschied. Niet zoodra had de prins het kanongebulder gehoord, of hij ijlde naar de plaats van den strijd.

Spoedig had hij Pappenheim tot wijken gedwongen en nu hoorende, dat Santa Croce van de andere zijde aanrukte, liet hij Joan Maurits de eer Pappenheim verder te verjagen, om zelf Santa Croce op te zoeken. Deze van zijn makker afgesneden, had geen lust een aanval te wagen, en Pappenheim, die 1500 man buiten gevecht gesteld zag, trok af en keek naar de stad niet meer om.

Drie dagen later was de mijn onder den stadswal gebracht en aangestoken. Slechts een gedeelte van den muur stortte in, naardien drie van de twaalf daarin gebrachte vaten met buskruid door den vijand waren weggehaald. De ontstane bres werd spoedig door de Engelschen beklommen, maar met woede door de belegerden verdedigd. De prins, die met Vere en andere krijgsoversten den aanval van eene batterij bestuurde, ziende, hoe meer men stormde, hoe meer dooden er vielen, gaf bevel tot den aftocht. De belegerden wachtten echter een tweeden storm niet af, maar gaven de stad na een beleg van 69 dagen aan den prins over, nadat zij ruim 50 jaren in Spaansche handen was geweest.

De verovering van geheel Limburg en van de landen over de Maas was het gevolg van de vermeestering van Maastricht. De prins werd tot stadhouder over dat landschap benoemd.

De dood van de infante Isabella, die in 1633 kinderloos overleed, bracht de Nederlanden andermaal onder Spanje, waardoor Richelieu, de Fransche minister, het verbond in 1630 met ons gesloten, hernieuwde. Volgens dat verdrag zouden Lodewijk XIII en de Staten elk een leger van 25000 man voetvolk en 5000 ruiters in de Spaansche Nederlanden doen binnenrukken. De bewoners dier gewesten zouden tot opstand tegen Spanje worden aangezet en die steden en edelen, welke hieraan gehoor geven in het verbond der beide mogendheden worden opgenomen, doch bij weigering zou het land tusschen Frankrijk en het Gemeenebest verdeeld worden.

Niet weinig eer was het voor den prins met het opperbevel over de beide legers bekleed te worden.

Beloofden velen zich groote voordeelen van dat verbond, het voldeed evenwel niet aan de verwachting. Men kreeg van de Franschen meer beloften dan hulp 1). »In Holland waren onderscheidene steden (Dordrecht, Amsterdam, Rotterdam) die het verder inzagen en wien daarom de handeling niet smaakte; vreezende dat men zou krijgen tot nagebuur het machtige en door aanwas van 't meeste van Nederland zeer formidabele Frankrijk" 2).

Onder de maarschalken Chatillon en Brezé rukte het Fransche leger in Luxemburg en sloeg den aanvoerder der Spanjaarden, den prins Thomas van Savoie, waarna het eene stelling tusschen Maastricht en Luik innam en zich vereenigde met het leger van Frederik Hendrik.

De kardinaal-infant stond bij Tienen. De prins, die hem slag wilde leveren, toog met het vereenigde Fransch-Nederlandsche leger langs vijf verschillende wegen derwaarts. De kardinaal-infant gevoelde echter geen lust met den prins van Oranje in kennis te komen en droop af, waarop de prins het beleg voor Tienen sloeg. Ofschoon Tienen eene zwakke stad was en tegen eene belegering niet bestand, gaf nogtans de Spaansche kommandant niet eer aan de opeisching gehoor, dan toen graaf Hendrik van Nassau van de eene en Brezé aan de andere zijde de stad binnentrokken.

De prins trok met zijn zegevierende legers voort. Weldra stond hij voor de poorten van Brussel. Toen hing het zwaard van Damocles boven de Spaansche Nederlanden; nog ééne schrede en zij waren voor Spanje verloren. Maar de gedaante der dingen

---

1) Dit had men o. a. reeds ondervonden bij Maastricht, waar de Franschen volgens het tractaat van 1630 hulp hadden moeten zenden.

2) Van Aitzema.

veranderde. »Terug" heette het in de Fransche legers; »terug naar Leuven om voor die stad het beleg te slaan, want wij hebben gebrek aan genoegzame levensmiddelen. Te Leuven is toevoer uit Maastricht en Luik te bekomen."

In dat gevoelen deelde de prins niet. Met juistheid merkte hij aan: »De vijand heeft zich achter Brussel teruggetrokken, daar moeten wij hem opzoeken. 't Is mogelijk, dat wij evenzeer te Leuven als te Brussel gebrek lijden."

Maar welke redenen hij ook aanvoerde, 't hielp niets: hij moest aan het verlangen der Franschen toegeven en op Leuven terugtrekken. Doch hier begonnen de klaagtonen opnieuw, en ofschoon de prins hun 30.000 pond brood verschafte, werd het beleg opgebroken en men trok op Roermond terug.

Nu volgde de eene tegenspoed op den anderen. De vijand hernam Diest, maar wat nog erger was, hij overrompelde Schenkenschans, den sleutel der Betuwe, die daardoor bedreigd werd. Nauwelijks had de prins dit vernomen, of hij trok op en haastte zich, om het beleg om Schenkenschans te slaan, ten einde dit gewichtig punt aan 's vijands handen te ontrukken. Intusschen had Jan van Nassau de plaats reeds geducht versterkt en het huis te Held, aan de overzijde der Waal gelegen, overmeesterd en tot een buitenwerk ingericht, om vandaar de Staatschen te bestoken. Deze echter bemachtigden deze versterking, alsmede het huis te Bijlant, vanwaar zij de Schenkenschans benauwden. Het beleg dier schans werd door Willem van Nassau voortgezet tot in 1636, toen eerst veroverde hij haar.

Het verbond met Frankrijk had alzoo weinig goeds opgeleverd: wij hadden aan de Franschen niets. Hun toestand was dan ook inderdaad treurig. Hun leger toch was van 20.000 tot op 8000 man versmolten. De overgeblevenen werden naar Rotterdam gevoerd en later naar Calais ingescheept. Het voorkomen dier krijgslieden was deerniswaardig: edellieden onder hen liepen te Rotterdam

bedelen; sommigen verkochten hun paard en zadel voor een rijksdaalder en menigeen hunner zocht zijn doodbed op de beurs of beestenmarkt in den paardenmest. Zoo liep het af met een leger, waarvan men zulke groote verwachtingen gekoesterd had. Het baarde den prins geen geringe vreugde, dat ook Breda voor zijne wapenen moest bukken (1637), ofschoon met verlies van Venlo en Roermond. Op die overwinning van Breda lieten de Staten een gedenkpenning slaan, waarop aan de eene zijde een schip bij het kasteel en een gekroonde dame, welke een magere en geheel ongedane vrouw naar zich trok, daarboven een gewapende arm in de lucht, en rondom deze de woorden: »Eertijds door list of hongersnood, maar nu is de weg door geweld gebaand." Op de andere zijde stond te lezen: »Aan den grooten God. Den 10den October heeft de gewapende hand van Frederik, den allertreffelijksten prins van Oranje, overtreffende alle manieren van oorlogen, eindelijk onder het gezag van de H. M. Staten der vereenigde provinciën, de stad Breda, vermaard door het eerste verbond tegen den tirannischen koning, naderhand vermaarder door de gelukkige list van Maurits' turfschip, ten laatste nog allervermaardst door 't uithongerend beleg van den markies Spinola, door openbaar geweld, aan zijn vereenigd vaderland en zijn geslacht hersteld 1)."

Wij nemen afscheid van Frederik Hendrik's krijgsverrichtingen; het aangevoerde is meer dan genoeg om te bewijzen, dat hij den naam van uitstekend veldheer, van Stedendwinger verdient. We zeggen ten slotte:

»Wat Stedehouder blonk met luisterrijker glansen
Dan Frederik? zoo vrij van achterdocht, zoo rein
Van baat- en staatzucht, trouw aan 't land, een kapitein
En vader van het heir, versierd met lauwerkransen.

---

1) Van Loon, gedenkpenningen.

Dat tuige Pappenheim, onthaald op vuur en staal.
Den Bosch, Maastricht, Breda versieren meest zijn wagen;
Rijnberk met Schenkenschans wordt voor hem heengedragen.
Met Grol begint, met Hulst voleindigt hij zijn praal,
Zoo reikt de vrijheid aan een lang gewenschte reede;
Hij sluit het Staatsgebouw en baant den weg tot vrede."

ZIJN DOOD.

Ja, hij baande den weg tot vrede: Spanje verlangde dien, ook hij. En waarom niet? De Republiek was groot geworden; het »niets" was tot »iets" geworden. De wereldhandel had zich door den oorlog groot gemaakt. Wat zijn vader onder zooveel strijds en gebeds had begonnen, zijn broeder en hij hadden voortgezet, daarvan mocht de Republiek nu de vruchten plukken. Nu zij geëerd was en ontzien bij de mogendheden, was de tijd gekomen, dat de hoogmoedige Spaansche granden naar die »boeren" en »kooplieden" opzagen om den vrede te begeeren. De kolossus van Europa was van zijn verheven voetstuk ter neder geworpen. En voor zich zelven kon de prins den voortgang des oorlogs niet wenschen. Zijn roem immers was gevestigd, zijn Huis groot en aanzienlijk geworden. Toch zou hij het sluiten van den vrede niet beleven, alleen het teekenen van de vredespreliminairen.

Niet weinig bracht zijn slechte gezondheidstoestand er toe bij, om hem het einde van den oorlog te doen begeeren. Vooral binnenkoortsen ondermijnden zijn gestel, hij zelf gevoelde ook wel dat die de oorzaak van zijn dood zouden zijn. In dien zin sprak hij tot Dominê Goedhals. Al meer en meer begon hij te sukkelen en zwakker te worden. 't Was te zien, dat zijn einde met rassche schreden naderde. Bij zijn volle bewustzijn nam hij een aandoenlijk afscheid van vrouw en kinderen, aan welke hij heilzame lessen en vermaningen gaf.

Een commissie uit de Algemeene Staten en die van Holland

bezochten hem aan zijn ziekbed. Den president Ripperda verzocht hij naderbij hem te komen en zeide: »Ik dank Uwe Hoog-Mogenden voor de eer, welke ik en de mijnen steeds van u hebben genoten. Het land heb ik getrouw gediend; thans kan ik het niet meer. Aan Uwe Hoog-Mogenden beveel ik het vaderland, Gods Kerk, mijn Huis en mijne maagschap aan."

Omringd door de zijnen, stierf Frederik Hendrik op den 14den Maart 1647.

WILLEM II.

DE UNIE GEHANDHAAFD.

De vrede met Spanje was geteekend. »Neêrlands weeke grond, die onder het gewicht van wee zooveel jaren gehijgd had" was vrij, vrij verklaard door Spanje's koning, die van alle aanspraak op deze landen afstand deed. De beden van den eersten Willem van Oranje waren verhoord.

Wij zouden ons vergissen, wanneer wij meenden, dat Willem II een gemakkelijke taak te aanvaarden had, nu hij in vredestijd den stadhouderlijken zetel beklom. Het was er verre vandaan. Juist nu er vrede naar buiten was, hief de verdeeldheid daar binnen het hoofd op. Weldra zullen wij dit zien.

Had zijn vader den vrede gewenscht, die was Willem niet bijzonder welkom. Hij voor zich zou liever aan het hoofd van een leger gestaan hebben, om zijn roem door schitterende wapenfeiten te vestigen. Maar nog andere redenen had hij hiervoor. In Engeland toch hadden de zaken vóor de familie zijner gemalin een bedenkelijk aanzien gekregen.

Laten wij kortelijk den loop dier zaken nagaan. Drie weken na 't voltrekken van zijn huwelijk nam de prins afscheid van zijn jonge vrouw en het Hof, en vertrok weder naar Holland. Eerst in 't

volgende jaar kwam prinses Marie in Holland onder geleide harer moeder, maar die overkomst der Engelsche koningin had nog een andere reden, dan het brengen harer dochter. De onlusten tusschen koning Karel en het parlement waren tot zulk een hoogte gestegen, dat het Hof het raadzaam oordeelde zich te versterken. Daartoe was echter geld noodig, en om dit te bekomen had de koningin de juweelen der kroon medegebracht, welke zij te Amsterdam dacht te verkoopen of te beleenen, waartoe zij de hulp van Frederik Hendrik noodig had. Den 8en Maart 1642 te Hellevoetsluis aangekomen, werden moeder en dochter drie dagen daarna te 's Gravenhage bij monde van Jacob Cats uit naam van de Algemeene Staten en van die van Holland begroet. Op uitnoodiging der Wethouders van Amsterdam was het jonge echtpaar, vergezeld door de koningin, prins Frederik Hendrik en zijne gemalin, naar de hoofdstad vertrokken, waar het aan feesten te hunner eer niet ontbrak.

In het volgende jaar vertrok de koningin weder naar Engeland, hare dochter volkomen toevertrouwende aan de moederlijke zorg en opleiding van Amelia van Solms, eene vrouw wel tot die taak berekend.

In Engeland waren de zaken al meer en meer achteruit gegaan, zelfs zoover, dat 's prinsen schoonvader, Karel I, het hoofd op het schavot verloor (1649) en het koningschap door eene republiek werd vervangen. Het kon niet anders of de prins en zijne vrienden moesten dien koningsmoord verfoeien en vurig wenschen het vorstelijk geslacht, dat hier een toevluchtsoord gezocht had, te herstellen. De goede verstandhouding met Engeland liet dus veel te wenschen over en daarbij kwam nog dat Frankrijk steeds op ons misnoegd was om het sluiten van den vrede met Spanje. Dit alles was voor den prins reden genoeg om een voortzetting van den oorlog te wenschen, opdat hij dan ook in de gelegenheid kon zijn iets ten gunste van zijn Engelsche familie te doen. Maar nog meer.

Het achteruitgaan van de zaken zijns schoonvaders had ook op de financiën van den prins invloed gehad; door den verleenden bijstand was hij zoo in schulden geraakt, dat hij in 't Westland verscheidene goederen, ter waarde van een half millioen had moeten verkoopen, en gaarne zou hij gezien hebben, dat zijn schoonvader de overwinning op 't parlement had behaald, opdat hij in staat zou zijn de geleende gelden terug te betalen.

En dat hij den oorlog niet schroomde, maar een ridderlijk vorst was, in wiens aderen het bloed zijner heldhaftige voorvaderen vloeide, had hij reeds als jongeling van 17 jaren te Breskate getoond. Het was zijn eerste proefstuk.

Frederik Hendrik n. l. voorgenomen hebbende de stad Hulst te bemachtigen, zocht zich meester te maken van den doortocht van 't fort Nassau. Daar gekomen zijnde, vond hij er 't leger der Spaanschen onder don Andreas de Cantelmo benevens de overblijfselen van hun leger, dat door den hertog van Enghien 1) bij Rocroi geslagen was. De prins achtte het nu niet raadzaam het beleg van Hulst te ondernemen, maar week naar den kant van Sas van Gent en legerde zich bij het dorp Assenede alwaar hij zijn leger in een zeer voordeelige stelling verschanste. Don Cantelmo legerde zich mede in den polder van Namen. Toen de prins zijne verschansingen verlaten had en weder te Bergen op Zoom was gekomen, rukte ook Cantelmo op en week naar Antwerpen, om zich aldaar in de voorsteden en in eenige dorpen nabij die stad te legeren. De nabijheid van beide legers gaf aanleiding tot dagelijksche schermutselingen, waarin nu de een dan de ander overwinnaar was. Zekere ritmeester Krok, den stand van 's vijands leger bespied hebbende, liet zich bij den prins aandienen en deed hem het voorstel een aanslag op een vijandelijke wacht van twee kornetten te beproeven, hij verzocht dat daartoe eenig volk in een hinderlaag bij

1) Later meer bekend onder den beroemden naam van Condé.

Breskate zou gelegd worden. De prins keurde het voorstel goed en gaf Krok de verlangde ruiters. Aan den wensch van den jeugdigen prins Willem werd voldaan. Hij zou de hinderlaag besturen onder opzicht van den luitenant-generaal Stakenbroek en den graaf van Stirum. Krok rijdt met 200 ruiters vooruit en komt 's morgens te vijf ure ter plaatse, waar hij de Spaansche wachten meende te ontmoeten, doch vond niemand, dewijl het juist de tijd was, dat zij waren afgelost. Hij naderde alzoo het vijandelijk kwartier te Burgerhout. Spoedig kwamen drie Spaansche kompagnieën te paard op hem af, die nog door eenige andere gevolgd werden. Krok werd genoodzaakt al vechtende te wijken. Dit alles kon evenwel niet geschieden zonder gerucht te maken, waardoor het vijandelijke leger in rep en roer kwam. Cantelmo, voordeel meenende te behalen, stelde op alles orde, steeg te paard en beval zijn luitenant-generaal van de ruiterij, Jan de Borgia, om met 1000 ruiters Krok te vervolgen, tot hij zelf met het leger zou gekomen zijn. Borgia met zijne ruiters Krok nazettende, die moedwillig zich hield alsof hij vluchtte, viel weldra in de hinderlaag der Staatschen en werd op eene met kreupelbosch bezette heide aangevallen. Ziende dat hij door Krok verschalkt was en de Staatsche ruiterij in slagorde hem afwachtte, poogde hij wel terug te trekken, doch nauwelijks had prins Willem dit bemerkt, of hij liet hem door Stakenbroek den weg afsnijden en den graaf van Stirum aanrukken om hem ter zijde te bespringen. Dit geschiedde met zooveel beleid, dat 500 vijandelijke musketiers, die in een hollen weg genaderd waren om hunne ruiterij te ondersteunen, overhoop geworpen werden en meest allen den dood vonden. Vele ruiters en voetknechten en de meeste officieren, zelfs Borgia, werden krijgsgevangen gemaakt. Niet weinig eer viel den jongen prins ten deel, die, voor de eerste maal zich zoo roemrijk onderscheiden had 1).

---

1) Commelin. Leven en bedrijf van Fred. Hend. IIe. deel pag. 146.

Geen wonder dat de jonge held de voortzetting van den oorlog wenschte en met ongenoegen zag, dat na het teekenen van den vrede Holland, en vooral Amsterdam, steeds op bezuiniging bedacht, meer krijgsvolk wilde afdanken, dan hij in de gegeven omstandigheden wel wenschelijk achtte. Daarbij kon het hem niet onbekend wezen, dat de Staten van Holland vooral den vrede gewenscht hadden, omdat de stadhouders hun te machtig werden en zij alleen in vredestijd in staat waren hunne vleugels te korten.

Wij weten uit de geschiedenis, welk een onrust en woeling er geboren werd uit de vraag omtrent het afdanken van het krijgsvolk; hoe Holland eischte dat de Staten-Generaal een bevel zouden uitvaardigen tot ontslag van eene groote menigte krijgslieden. De . Staten-Generaal zelven, niet gezind meer geld uit te geven dan volstrekt noodig was, wilden ook wel bezuinigingen, doch het afdanken van zooveel krijgslieden, als Holland begeerde, konden zij niet billijken. De eisch van Holland werd daarom afgeslagen, doch dit gewest daarmede niet tevreden, deed zijn zin en dankte op eigen gezag zooveel soldaten af als het begeerde. Ontegensprekelijk was dit een daad van willekeur, een onrechtvaardige daad geheel in strijd met de Unie, waaruit niets anders dan verwarring en verdeeldheid konden voortvloeien. Zooveel mogelijk trachtte de prins de zaken in der minne te schikken en bewoog zelfs de Staten-Generaal iets toe te geven. Holland echter wilde van geen schikken weten, maar verlangde zijn vollen eisch en bleef hardnekkig op zijn wil staan. Zijns ondanks begon de prins er aan te denken, dat gewest met geweld tot rede te brengen, doch alvorens hiertoe over te gaan, wilde hij nog een laatste middel beproeven. Door de Algemeene Staten verzocht zich aan het hoofd eener commissie te stellen, welke ten doel had, naar de onderscheidene Hollandsche steden te reizen om zoo mogelijk de verschillende regeeringen door minne-

lijke toespraak tot andere gedachten te brengen, liet hij zich gaarne vinden, om rust en vrede te bewaren en de Unie te handhaven. Met die commissie, bestaande uit vier leden van de Staten-Generaal en drie van den Raad van State, ondernam hij de reis. Verschillend waren zijne ontmoetingen. Te Dordrecht gaf men hem een uitstellend antwoord; de Haarlemmers verzochten hem zelfs, niet in hunne stad te komen: te Delft wilde men wel Zijne Hoogheid, maar niet de afgevaardigden ontvangen. Te Edam kwam een commissie uit Amsterdam hem verzoeken, om deze stad van zijn bezoek te verschoonen, en daarna, om in zijn kwaliteit van stadhouder alleen, niet als het hoofd der commissie te komen, waarop door hem geantwoord werd: »Ik zal in al mijne kwaliteiten komen."

Hij kwam te Amsterdam. Als overal werd hij door de burgerij met eerbewijzen en onder groote toejuiching ontvangen. Ook de vroedschap bewees hem alle eer en richtte zelfs een prachtigen maaltijd voor hem aan in 't prinsenhof. Gehoor in de vroedschap werd hem echter ontzegd en met de afgevaardigden liet men zich zelfs in 't geheel niet in. Ziende, dat hij ook te Amster dam niets kon uitrichten, maakte hij zich tot vertrekken gereed. Een der burgemeesters dit ontwarende, vroeg hem, hun toch de eer te willen aandoen met hen den maaltijd te gebruiken. »Ik dank u", was zijn antwoord, »ik ben hier gekomen om de zaken der regeering, niet om goede sier te maken." Op de tweede vraag, »of Z. H. dan ten minste met hem een dronk zou willen doen", gaf hij het antwoord: »Om met elkander te eten en te drinken, zouden we betere vrienden moeten wezen," en hij vertrok.

De bezending mislukte schier overal uitgenomen te Gorcum, Schoonhoven, Gouda, Rotterdam en Leiden.

»De prins, wien men geraden had geen deel te nemen aan de bezending om affront te ontgaan, waaruit niet als kwaad voor den

Staat volgen kon" 1), had evenwel, zoo als wij zagen, de commissie aangenomen, wellicht om de weerbarstige gezindheid der regenten openbaar te maken. Die weêrbarstigheid was nu gebleken en hij kon daarvan verslag aan de Algemeene Staten uitbrengen. In dat verslag klaagde hij over Amsterdam, dat de overige steden tot weigering van gehoor had aangezet.

Het was er evenwel verre van daan, dat Holland het hoofd in den schoot legde. Bij meerderheid van stemmen nam het een besluit, om het gedrag der Algemeene Staten te veroordeelen, met verbod aan de steden om dergelijke bezendingen te ontvangen.

Nog altijd gezind den vrede te bewaren, deed de prins het voorstel, onder protest evenwel van onschuld zoo den Staat door gebrek aan troepen eenig onheil mocht overkomen, om 1800 man voetvolk en 4 kompagnieën ruiters meer af te danken, dan de 6 provinciën hadden toegestaan. Nog was Holland hiermede niet tevreden en verwierp den voorslag. Onaangezien veelvuldigen aandrang zijn »geen van de leden te bewegen geweest om de submissie te accepteeren" 2), en toch bestond het verschil nu nog slechts uit vier ruiterbenden en eenige soldaten. 't Was dus uit alles te zien, dat Holland in zijn stijfhoofdigheid wilde volharden.

Wat stond den prins nu te doen, om het belang van den Staat en zijne waardigheid niet langer te doen lijden? Met verder toe te geven zou toch eene enkele provincie 't gebied voeren over de geheele Republiek en zou Holland in stede van de Algemeene Staten souverein wezen. Hij meende gebruik te moeten maken van de hem verleende machtiging. Als kapitein-generaal en als Stadhouder toch moest hij voor de instandhouding der Unie zor-

---

1) A. van der Capellen.

2) id.

gen en bij Art. 23 daarvan »hadden de provinciën personen en goederen verbonden, om ingeval van tegenstand, gehouden, bekommerd en gearresteerd te mogen worden."

Op den 30sten Juli (1650) 's morgens ten acht ure kwam een bediende van den prins in het logement van Jacob de Witt, oud-burgemeester van Dordrecht en door die stad als lid der gecommitteerde raden van de Staten van Holland afgevaardigd, met verzoek bij den prins te willen komen, alvorens hij naar de Staten-vergadering ging, aangezien deze hem wilde spreken. Dergelijke boodschap werd ook gedaan aan de heeren Jan de Waal, burgemeester en Albert Ruil pensionaris van Haarlem, aan Jan Duist van Voorhout, burgemeester van Delft en aan Nanning Keizer en Nicolaas Stellingwerf, pensionarissen van Hoorn en Medemblik.

Niet ongewoon was zulk eene boodschap naardien de Stadhouders meermalen leden van de Staten bij zich ontboden, wanneer zij iets ter vergadering hadden mede te deelen.

De een voor, de ander na van genoemde heeren verscheen. Zij werden door een kamerdienaar in de antichambre gebracht, waar zijn Hoogheid gewoon was gehoor te geven. Hier zeide de luitenant-kolonel van 's prinsen garde, Kuik van Meeteren, hun aan, dat Z. H. hem gelast had hen in hechtenis te nemen, waarna hij elk bracht in een afzonderlijk vertrek van de koninklijke prinses, toen uit den Haag afwezig, waar zij onder bewaking van drie soldaten gesteld werden.

Daarop ontbood de prins den raadpensionaris Cats, die binnenkomende, verwonderd was, hem met het rapier op zijde te zien. Niet zonder ontsteltenis zeide de prins: »Mijnheer Cats, gij zult verwonderd zijn van 't geen ik gedaan heb en u zeggen zal. Ik heb niet langer kunnen lijden, dat eenige kwaadwilligen tot ondienst van 't land hebben gevoed de oneenigheid en discrepantiën tusschen de provincie van Holland en de andere gewesten.

Ik heb daarboven 1) zes van de principaalste zitten en ik heb gezonden graaf Willem met ruiters en knechten om Amsterdam in te nemen. Ga en zeg het hier beneden aan de vergadering van Holland en dat ik zelf naar Amsterdam ga." 2)

Niet weinig was Cats ontsteld over zulk een bericht. Vreezende dat zijn zwakke geheugen hem ontrouw zou wezen, wist hij niet of hij de namen der gevangen heeren wel zou kunnen onthouden, waarop de prins hem te gemoet voerde: »Hier is papier, pen en inkt, schrijf ze op."

Cats een weinig van zijn ontroering bekomen en de namen opgeschreven hebbende, vroeg den prins op welken grond en last en met wat kennis Z. H. zulks gedaan had. »Uit kracht van 't besluit der Algemeene Staten van den 5en Juni en volgens den inhoud der Unie" was 't antwoord des prinsen.

Cats verwijderde zich en ging naar beneden. 't Was omstreeks half 11. Hij vond daar de gemachtigden van Amsterdam: burgemeester Corver, de oud-burgemeesters Geelvinck, Hasselaar en de Graaf, den schepen Banning Kok en den pensionaris Boom. Spoedig wisten zij wat er gaande was en de oorzaak van de gevangenneming dezer heeren. De Witt toch had den heer van Aartsbergen ten tijde der bezending met stoutheid beantwoord. Jan de Waal en Albert Ruil waren afgevaardigden van Haarlem, welke stad geweigerd had den prins binnen hare poorten te ontvangen. Jan Duist van Delft, anders een zachtzinnig man, juist geen voorvechter in de zaak van Holland en hoog bejaard, moest het ontgelden voor Meerman, die niet in 's Gravenhage tegenwoordig was. Stellingwerf had in de vergadering van Holland, op 't stuk der afdanking van 't krijgsvolk met meer heftigheid gesproken, dan den prins wel aangenaam was. De mare der ge-

1) Zij bevonden zich op de 2e. verdieping.

2) Aitzema, Herstelde Leeuw bl. 70.

vangenneming verwekte groote ontsteltenis. Vele leden der Staten van Holland vertrokken plotseling naar hunne steden als »duiven wanneer de adelaar komt.” 1) »Van de hoogdravende geesten was meer wijsheid en moed te wachten geweest” zeide Jeannin.

Terzelfder tijd dat de bekendmaking der gevangenneming aan de Staten van Holland geschiedde, werd de zaak aan de vergadering der Staten-Generaal door den voorzitter van Bronkhorst medegedeeld.

EEN MISLUKTE AANSLAG.

De tocht naar Amsterdam gelukte niet. Aan graaf Willem Frederik was het beleid van den aanslag toevertrouwd. Het plan was, ’s morgens vroeg met het opengaan der poort, de stad bij verrassing in te nemen. Tot dat einde moest Gentillot, majoor van een regement Franschen in den nacht van den 29sten Juli met 50 man uit Utrecht vertrekken, ten einde zich in den vroegen morgen voor de Regulierspoort te bevinden, die alsdan te bezetten en de troepen, welke in aantocht waren, binnen te laten. Het krijgsvolk hiertoe bestemd, moest uit Nijmegen, Arnhem en Utrecht komen en was te Abcoude bescheiden, zonder te weten met welk doel. Graaf Willem was intusschen reeds in den namiddag van dien dag uit den Haag naar Abcoude vertrokken. Omstreeks middernacht kwamen vier kornetten aan onder de kolonels Kornelis Aersens en Frederik, baron van Dona. De ruiterij echter van Arnhem en Nijmegen, onder geleide van den ritmeester Mom, geraakte aan het dwalen op de Gooische heide. Eerst in den morgen kwam deze met zijne ruiterij te Abcoude, waar hij sints langen tijd door graaf Willem en de andere heeren verwacht was. Het dwalen van Mom was echter niet te verwonderen, wanneer men in aanmerking neemt, dat de enge en boch-

1) Van Aitzema.

tige wegen van het Gooiland voor onbekenden en vooral in den nacht moeilijk te vinden waren. Een gids had men uit vrees voor verraad niet durven gebruiken. Daarbij kwam nog, dat de heelmeester, dien men met geld en mooie woorden had overgehaald om in den nacht van Vrijdag op Zaterdag een licht voor een zijner bovenste ramen te plaatsen, onder voorgeven dat een heer, welke een moord gepleegd had, langs dien weg vluchten wilde, dit had verzuimd, in de meening, dat in het regenachtige en donkere weder niemand zich op de heide zou begeven. Dat dwalen van Mom was intusschen oorzaak, dat de aanslag geheel mislukte, naardien de Hamburger postbode in Amsterdam bekend maakte, dat eenige duizenden ruiters naar die stad in aantocht waren. De burgemeester Bicker nam terstond raad met den schepen Joan Huidekooper, heer van Maarseveen, wat te doen. Poorten en boomen werden gesloten, de valbruggen opgehaald; de vroedschap vergaderde den krijgsraad; de burgerij werd in de wapenen geroepen en Koenraad Burg naar den Haag gezonden om den afgevaardigden van Holland van den toestand der stad kennis te geven. Het geschut werd naar de wallen gesleept, de schutters en de soldaten gewapend, de trom geroerd om volk voor den stadsdienst te werven. Acht oorlogschepen werden in het IJ en eenige gewapende vaartuigen in den Amstel gebracht.

Het was eerst laat toen graaf Willem Frederik voor Amsterdam kwam. Duidelijk bleek het hem, dat er niets te beginnen was, te meer daar hem het schieten was verboden, wanneer hij niet aangevallen werd. In deze omstandigheden wist hij niet beter raad, dan den brief van den prins te laten bezorgen, welken hij persoonlijk moest overhandigen, wanneer hij met het krijgsvolk in de stad zou zijn. Die brief des prinsen luidde: »dat hij de laatste reis, zoo vreemd in Amsterdam bejegend zijnde, graaf Willem aan 't hoofd van eenig krijgsvolk derwaarts gezonden had, met last de stad in rust te houden, opdat hij

door de kwalijkgezinden niet belet zou worden voor te dragen, wat hij ten dienste van het land nog te zeggen had."

Na het lezen van dien brief vaardigde de wethouderschap de schepenen Huidekooper en van der Does in een gewapend jacht naar graaf Willem af, hem verzoekende niet dichter bij de stad te komen, naardien zij anders genoodzaakt zouden zijn zich te verdedigen met de wapenen, welke God en de natuur hun aanboden.

Graaf Willem, versteld over zulk een taal, antwoordde dat hij den prins bericht zou doen. Deze zat juist aan den maaltijd toen een renbode hem den volgenden brief bracht:

»Mijnheer! Volgens U. H. order heb ik mij zoodanig gehaast dat ik dezen morgen vóór 4 ure te Abcoude was, waar ik terstond alle toegangen afgesloten en de behoorlijke wachten uitgezet heb. Mr. van Sommelsdijck kwam met de kompagnieën van Arnhem om 5 ure en deelde mij mede, dat de ritmeester Mom, die de 12 kompagniën ruiterij geleidde, ondanks den gids dien hij er gelaten had, met zijne troepen verdwaald is geraakt, hetgeen mij zeer speet, en daarbij in een open land zijnde, begon ik om half 6 orde te stellen op den marsch; maar ons aantal was toen nog zoo gering, dat het volgens het oordeel van velen niet geschikt voorkwam om den aanslag te wagen, zoo als U. H. kan vernemen uit den mond van Mr. van Pelnitz, die er bij tegenwoordig is geweest. Eindelijk om 9 uren kwam de heer Mom; maar 't was al zoo laat op dien dag, dat de heeren Gentillot, La Sale, Vigeni en andere Fransche officieren, die aan de Driehoek of te Ouderkerk in een schuit verstoken lagen, niet langer verborgen konden blijven, zonder bemerkt te worden en dus genoodzaakt waren op Abcoude terug te trekken. In Amsterdam wist men van mijn komst niet vóór 8 ure, en daar ik van hen, die uit die stad kwamen, vernam, dat de heeren daar ongerust waren, zag ik mij genoodzaakt langzaam vooruit te trekken tot op een half uur afstand van de stad en zond den

brief van U. H. aan den magistraat, welke zich beraadde tot vijf uur in den avond, en twee schepenen in een jacht naar mij toezond, die mij in weinig woorden zeiden: dat zij aan de Staten van Holland geschreven hadden, toen zij mijn troepen in den omtrek hunner stad hadden gezien; dat zij slechts op het besluit van dezen wachtten, om daarnaar hun antwoord in te richten; dat zij mij echter verzochten, mij met mijn troepen te verwijderen en niets tegen hen te ondernemen, en dat in een tegengesteld geval, omdat er onder hen zulke dwarshoofden waren, de zaak tot schade van beide partijen kon strekken en zij genoodzaakt zouden zijn, dingen te doen, die nadeelig waren voor hen en voor U. H; dat zij mij zelfs hier konden inundeeren, en 't alleen om verschillende redenen niet gedaan hadden. Kortom, daar de voorstad buiten de Utrechtsche poort te dicht bij was, om daar den nacht door te brengen, om de kanonnen, welke zij op de bastions en de wallen hadden geplant, vonden wij onderling goed om herwaarts terug te trekken. Mr. van Sommelsdijck is nog niet naar den dijk tusschen Amsterdam en Haarlem gezonden, omdat men dien, zooals men zegt, ook onder water kan zetten. In afwachting van de bevelen van U. H., waarnaar ik mij zal hebben te regelen, bid ik den Heer, Haar in Zijne heilige hoede te nemen en mij te veroorloven om mij immer te noemen, Monseigneur

Van U. H. de zeer ootmoedige, gehoorzame, getrouwe, verplichte dienaar,

WILLEM FREDERIK VAN NASSAU.

Ouwerkerk, 31 Juli 1650.

In grooten haast.

Ik hoop dat U. H. gelukkiger geweest is dan ik in Haar voornemen. 1)

---

1) Gr. v. Pr. Archives 2e. serie Tom. p. 388.

De prins was zeer verstoord over het mislukken van den toeleg Den volgenden dag verliet hij met een getal van 150 ruiters en edelen den Haag om naar Amsterdam te gaan. Voor de stad gekomen, schreef hij aan de vroedschap, dat hij verlangde binnen gelaten te worden. De burgemeester de Graaf, met nog een drietal andere heeren hem te gemoet gezonden, verzocht hem zonder krijgsvolk binnen de stad te komen, aan welk verzoek de prins voldeed. Het geschil werd bijgelegd. Amsterdam gaf op 't stuk der afdanking van 't krijgsvolk toe en men zou de zaak van weêrszijden vergeten. Volgens een geheim artikel werden de beide broeders Bicker buiten de regeering gesteld. Aan deze vordering des prinsen meende men te moeten voldoen.

Nadat de overeenkomst getroffen was, bleven de afgevaardigden bij den prins ten eten. Schertsende zeide een hunner: »Wij zouden het element des waters tot ons voordeel gehad hebben," waarop de prins antwoordde: »En ik dat des vuurs."

Nu was er alzoo geene zwarigheid meer. Amsterdam »het rijkste, machtigste en voornaamste lid, was een krachtig exempel en persuasijf aan al de andere" 1). Amsterdam nam het voorstel aan, bij eenparig besluit der Staten-Generaal van 15 Juni vastgesteld, dat geen afzonderlijke afdanking, inkorting of wijziging van eenig krijgsvolk in dienst en eed der generaliteit staande, ooit meer op eigen gezag door eenig gewest zou mogen gedaan worden; maar dat voortaan alle zoodanige afwijkingen, inkortingen of afwijzingen zouden gedaan worden overeenkomstig het bevel der regeering. Door Amsterdam aldus voorgegaan, volgden de andere Hollandsche steden.

De zes gevangen genomen Staatsleden, welke den dag na hunne arrestatie in twee koetsen, elk met zes paarden bespannen en onder

1) Van Aitzema.

geleide van een sterke wacht van militairen 1) naar Loevestein vervoerd waren, werden nu weder op vrije voeten gesteld, doch buiten het bewind gesloten.

Het doel was alzoo bereikt, de Unie van Utrecht gehandhaafd, de overmoed van Holland vernederd. Maar waren daarom de Hollandsche aristocraten vernietigd? Verre van daar. Verbittering woonde in hunne ziel, en met ongeduld verbeidden zij de gelegenheid om den prins hunne grieven betaald te zetten. Weldra werden ook allerlei lasteringen tegen hem uitgestrooid, als had hij de Bank en de rijke kantoren willen plunderen om zijn zwager Karel op den Engelschen troon te herstellen; als wilde hij den oorlog met Spanje weder beginnen om zich van het absoluut gezag meester te maken. Men vergeleek hem bij don Juan en Alva.

De prins gaf nu in Holland zoowel als ter generaliteit een kort verslag van al zijne verrichtingen en wat hem daartoe geleid had. Hij betuigde tot deze strenge maatregelen te zijn aangezet, om eenige lieden te beteugelen die een aanhang in den Staat gemaakt hadden, geschikt om dien te gelijk met de Unie en den godsdienst te verderven, zullende hij anders kunnen aangezien worden alsof hij zich niet behoorlijk van eer èn plicht gekweten had. Hierbij voegde hij, dat hij tegen de gevangen genomen heeren eenige punten van bezwaar had, welke hij te gelegener tijd zou openbaren.

Om de wonden niet weder open te rijten, besloot men dit stuk verzegeld neêr te leggen.

En nu zal de prins zijne verdere plannen ten uitvoer leggen. Hij wil in verbond met Frankrijk, Spanje dwingen behoorlijk te voldoen aan de bepalingen van den Munsterschen vrede; hij zal den oorlog aan Engeland verklaren, ten einde het verdreven ko-

---

1) Altzema. Herstelde Leeuw. bl. 79.

ninklijk Huis van Stuart weder op den troon te brengen, hij zal.... Neen toch niet; want de mensch overdenkt zijn weg, maar de Heer bestuurt zijn gang. Hoe jong Willem II ook was, zijn levensweg liep ten einde.

ZIJN STERFBED.

Om ontspanning te nemen van al de vermoeienissen welke de laatste tijden hem aangebracht hadden, was de prins met graaf Willem van Nassau naar Gelderland vertrokken 1).

Onder de uitspanningen, waaraan hij zich overgaf, was de jacht wel de voornaamste. Het was zeker onvoorzichtig zich aan de ruwe luchtsgesteldheid niet te storen en na met het biljartspel vermoeid en bezweet te zijn geworden, zeven uren lang in koud weder 2) te paard zitten. Met zware pijn in de lenden begaf hij zich te bed, klagende tevens over migraine, zijn gewone kwaal. Zijn geneesheer van Staaten stond het niet aan, dat hij het bed bleef houden, nog minder dat zijn patient geen eetlust gevoelde. Hij wist hem te bewegen zich naar den Haag te laten vervoeren. In zijn jacht werd een bed opgemaakt en zoo voer hij over den Rijn en de Lek naar 's Hage, waar hij in den avond van den 29sten aankwam, immer klagende over pijn in de lenden en migraine, terwijl hij met moeite iets door de keel kon krijgen. In den nacht

---

1) Aitzema in zijn Herstelde Leeuw p. 85 verhaalt ons, dat hij naar Gelderland was gegaan om het oog te houden op den Gelderschen landdag, in de meening, dat hij door aankoop van het Huis te Dieren als eigenaar van een riddermatig landgoed tot eersten edele van Gelderland zou verkozen worden. Ook dit zegt Kok in zijn Vaderl. Woordenboek XXXI bl. 328. Wicquefort noemt dit echter een verzinsel, aangezien Z. H. zegt hij, gedurende den ganschen tijd van zijn verblijf aldaar niet meer dan eenmaal te Zutfen is geweest. Ook heeft de prins aan niemand zijner vertrouwden zich over deze zaak uitgelaten. Ware dit zoo geweest, dan zou deze of gene dit zeker na zijn dood bekend gemaakt hebben.

2) 't Was in 't laatst van October 1650.

J.C. Leich Jr del. Chromolith Emrik & Binger.

LAATSTE ZIEKBED VAN WILLEM II.

rustte hij vrij goed, waarom dokter van Staaten hoop op spoedig herstel voedde. Het niet gebruiken van eenig voedsel deed hem besluiten tot de gewone kunstbewerking, waarop eene aderlating volgde. Dit gaf geene goede voorteekenen, aangezien naar het oordeel van den geneesheer het bloed heet en dik was, terwijl de koorts hem niet verliet. Op den volgenden dag (Maandag 31 Oct.) deden zich eenige kleine puisten in 't aangezicht voor, alsmede op de armen, de borst, ja over 't gansche lichaam, waaruit hij opmaakte, dat het de kinderpokken waren, welke op het uitkomen stonden. Om die te meer te doen uitkomen gaf men den prins een kooksel van allerlei kruiden en dranken, waardoor een zachte uitwaseming werd bewerkt. De oogen, door de ziekte branderig geworden, moesten op bevel des dokters met rozenwater gebet worden en tevens werd hem een drank voorgeschreven, waarmede hij van tijd tot tijd de keel moest gorgelen. Gelukkig, meende men, dat Z. H. bleef zweeten.

't Was Dingsdag. Dokter van Staaten durfde de zaak niet langer alleen aan en riep de hulp in van zijne mededokters Beek en de Hayes, die goedkeurden wat hij gedaan en voorgeschreven had. De prins gebruikte dien dag wat krachtig vleeschnat en wat bier met geroosterd brood. Hij begon zoo sterk te zweeten, dat men zijn hemd, linnen, borstrok en bed moest verschoonen, zelfs tot verscheidene malen toe, wat echter met zooveel voorzorg geschiedde, dat het zweeten niet ophield. Zoo ging het een paar dagen voort. De pokken kwamen goed uit, zoodat hij op Donderdag 3 November mocht verbed worden. De ziekte des prinsen scheen dermate af te nemen, dat de geneesheeren hem buiten gevaar achtten, doch den volgenden zondag tegen den avond vermeerderde de koorts met zware benauwdheid en zoodanige vermindering van krachten, dat men voor zijn leven begon te vreezen. Men deed de prinses-weduwe door den kamerling baron Schomberg daarvan verwittigen, terwijl

men om den predikant Stermond zond. Laatstgenoemde binnenkomende, vond den prins genoegzaam zonder spraak, toch niet zoo of op de vraag van den predikant of hij bereid was om te sterven, kon de prins het »ja" uitspreken. Dit ja was het laatste woord 't welk hij sprak. De predikant knielde met de omstanders voor het bed neder. Na het gebed vroeg hij den prins: »Heeft Uwe Hoogheid mij verstaan?" Geen antwoord volgde. De geneesheeren trachtten wel den stervenden vorst nog eenige hartversterkende middelen in te geven, doch zij vonden zijn mond vast toegesloten, het teeken van den naderenden dood. Nogmaals ging men in den gebede, doch niet lang daarna vermeldde de jongste snik dat de vier en twintigjarige prins had opgehouden te leven: zondag de 6den November 1650 was de laatste dag zijns levens.

Niet alleen 's prinsen huisgenooten maar ook velen uit het volk, schreven 's prinsen dood aan 't verzuim der geneesheeren of aan hunne verkeerde behandeling betreffende het vele verschoonen toe. Niet weinigen ook, die hier aan kwaadwilligheid dachten, als zou de prins niet zijn natuurlijken dood gestorven zijn, omdat die juist in een tijd voorviel, dat zijne tegenstanders hadden moeten zwichten. Dit kwam ook grootendeels hiervan, dat men gedurig had bekend gemaakt, dat 's prinsen leven geen gevaar liep, vandaar dat men vasten staat gemaakt had op zijne herstelling. Zelfs wanneer de predikanten hem beurtelings bezochten, werd hun aan zijne kamer gezegd: »'t is wel met Z. H. en uw bezoek is niet noodig, dewijl dit den prins te veel zou ontstellen." Eenmaal, dat de predikant Stermond bij den prins werd toegelaten, werd, om hem niet te doen schrikken, gezegd, dat Ds. Stermond zeer goede Oranjeappelen van Rotterdam had ontvangen en die Zijner Hoogheid wilde vereeren, terwijl Stermond zelf gelast werd »toch van geene zwarigheden te spreken." Het kon dan ook niet anders of het onverwachte be-

richt van 's prinsen dood moest als een geweldige schok, tot allerlei gesprekken aanleiding geven.

Zoo haast de prins verscheiden was, werden de beide prinsessen, zijne moeder en zijne gemalin, met zijn afsterven bekend gemaakt. Men trachtte nog eerst wel zijn dood te verbergen voor laatstgenoemde, die hoog zwanger was en haren man daarom in zijne ziekte niet had mogen zien, doch het was niet mogelijk haar langen tijd met de treurmare onbekend te laten. Stermond werd met de tijding aan de prinses-moeder en een der Engelsche predikanten aan de prinses-gemalin belast. Te middernacht kwamen beide weduwen bij elkander, om te weenen. Zij waren ontroostbaar; de een omdat de kroon haars ouderdoms haar ontvallen was, de andere over het onverwacht verlies van den eenigen steun van haar ongelukkig Huis en van den vader van haar nog ongeboren vrucht.

De tijding werd terstond aan den president, den heer van Gent, ter vergadering der Staten gebracht, die nog dienzelfden avond te tien uren tot diep in den nacht vergaderden en den onverwachten dood des prinsen aan de provinciën bekend maakten. Voorts bevalen H. H. M. aan graaf Willem van Nassau, Stadhouder van Friesland, aan den veldmaarschalk, den heer van Brederode en aan de gouverneurs en bevelhebbers der onderscheidene plaatsen om een wakend oog te houden tegen alle ongelegenheden zoo van binnen als van buiten en zich getrouw te kwijten van hun eed aan 't land gedaan 1).

Den volgenden dag werd het lijk geopend, doch om de afzichtelijkheid van het gelaat niet openlijk ten toon gesteld, en reeds op den 8sten Maart (1651) met groote statie in den vorstelijken grafkelder bijgezet.

Bij velen in het land was droefheid. Inderdaad er was ook veel

---

1) Aitzema. Verhaal van Staat en oorlog Boek XXX.

reden tot treuren. Willem II toch bezat die deugdelijke eigenschappen, welke men in het hoofd van een Staat wenschen kan. Lijdelijke gehoorzaamheid was bij hem niet te vinden. Hij kende de buigzaamheid van zijn vader niet. Allerlei vernederingen en besnoeiingen van gezag kon hij zich niet laten welgevallen. Dat hij gevoelde wie hij was, toonde hij reeds als knaap van 15 jaren, toen hij zich tijdens zijn huwelijk in Engeland bevond, waar een twist tusschen den prins van Talnont 1) en graaf Hendrik van Nassau-Siegen ontstond in zijne kamer.

Met meesterlijk gezag wist hij aan dien twist een einde te maken en beide heeren vergiffenis te doen vragen voor een zaak in zijne kamer bedreven. Waar een jongeling van 15 jaren zulk een houding kon aannemen en de orde in zijn hofhouding wist te bewaren, daar was het wel te verwachten, dat hij, tot mannelijke jaren gekomen, zich niet als een speelbal zou laten gebruiken. En niet weinig zegt het, wanneer een Johan de Witt van hem getuigt: »Had prins Willem II langer geleefd, hij zou de bekwaamste van zijn geslacht geworden zijn." Inderdaad, zijn vlug verstand, diepdenkende geest en vast geheugen stelden hem in staat om groote vorderingen te maken in geschied-, wis- en natuurkunde. Hij was vijf talen machtig en veelbelovend in krijgsbeleid en staatsbeheer 2). Hij was milddadig en genereus 3) en bij de levendigheid zijner hartstochten kon hij zijne passiën wel bedwingen en zijn voornemen bedekt houden 4).

De dood van prins Willem II deed eenige predikanten zeggen: »dat de Staat onthoofd, in twist, verwarring en in duigen zou

---

1) Henri de la Trémouille door vader en moeder (de hertogin van Bouillon afstammeling van Willem I.

2) Gr. v. Pr. Handboek bl. 293.

3) Van Aitzema.

4) A. van der Capellen.

vervallen" en dat »dit jaar medebracht het begin van den val dezer landen" 1).

Wie niet bedroefd was, het was de Hollandsche partij, de Loevensteinsche factie 2). Op een vrij ergerlijke wijze legde zij, onbeschaamd genoeg, hare vreugde aan den dag. Ja, die Hollandsche partij zou 't verloren gezag herwinnen en het Huis van Oranje nog dieper vernederen, dan zij ooit vernederd was. Vele magistraten durfden zeggen, dat nu eerst de vrijheid van Holland, waar men 80 jaren om geoorloogd had, geboren was; dat Holland eindelijk vrij was van toom en gebit, het in den mond gelegd; dat men nu verlost was van de slavernij van het Huis dat te groot geworden was in het land.

Mild werd te Amsterdam in de armbus gegeven. Bij stukken goud in een papier gewikkeld, vond men het schimpschrift:

»De prins is dood;
Mijn gaaf vergroot;
Geen blijder maar
In tachtig jaar."

Welk een tegenstelling met het jaar 1626. Toen werd 's prinsen geboorte met het luiden der klokken, 't geschal van trompetten, 't aansteken van vreugdevuren en meer andere vreugdeteekenen den volke aangekondigd. Toen ontving de hellebaardier, die de heuglijke mare aan de vergadering der Algemeene Staten bracht, drie dubbele gouden rijders tot een belooning. Toen, bij de doopheffing door de koningin van Bohemen, stonden de Algemeene Staten, de Staten van Holland en van West Friesland en de wethouderen van de stad Delft als »gevaders" over den vorstelijken zuigeling. Toen zonden de Alge-

1) Aitzema. Herstelde Leeuw. p. 99.
2) Aldus genoemd naar de gevangen genomen heeren.

meene Staten den jongen prins tot Pillegift een rentebrief van *f* 8000 gulden 's jaars in een gouden doos, *f* 1200 waardig. De Staten van Holland en West-Friesland vereerden hem een jaarlijksche rente van *f* 5000 en de wethouders van Delft elk jaar eene som van *f* 600. De kraamkamer werd niet vergeten, maar door de Staten met *f* 1000 beschonken. Op driejarigen leeftijd werd hij tot generaal der ruiterij benoemd met het genot van de wedde daaraan verbonden 1) en twee jaren daarna werd hem de opvolging in 's vaders waardigheden verzekerd. Als om strijd bood men hem zijn hulde aan. Als troetelkind der Algemeene Staten, was hij niet minder de lust en liefde van Hollands ingezetenen. De burgerij te 's Hage verzuimde geene gelegenheid hem hare genegenheid te doen blijken. Niemand anders dan de tienjarige prins van Oranje mocht den eersten steen leggen van den Nieuwen Doelen 2). Toen zag 's Hage op den 2den November van 't jaar 1636 den jongen Willem, vergezeld door vele heeren, als metselaar gekleed, met een maatstok onder den arm, met een truweel in de hand en met een schootsvel behangen, onder veel staatsie naar de bestemde plaats treden, om onder het gejuich des volks den grond van het gebouw te leggen.

Toen de prins den leeftijd van twaalf jaren bereikt had, droegen gemachtigden van Holland ter vergadering der Algemeene Staten voor, hem zitting te verleenen in den raad van State, opdat hij reeds vroeg zou hooren en leeren, wat hij noodig had om eenmaal een wijs regent te wezen 3).

En nu, welk een tegenstelling! Het was eerst het »Hosanna!"

---

1) Een regement ruiters zou Frederik Hendrik welgevalliger geweest zijn, zegt van Lennep in zijn »geschiedenis aan zijn kinderen verhaald."

2) Commelin, Leven van Fred. Hend. p. 244.

3) Aitzema. B. XVIII.

en nu het: »Kruist hem!" Eerst de Mercurius, die door den priester van Jupiter goddelijke eer bewezen werd, om hem daarna als Paulus te laten steenigen. Zóó is de gunst der menschen. Veranderlijk als de najaarszon, die een oogenblik verkwikt, maar zich plotseling aan het oog onttrekt, en wijkt voor de ruwe regen- en stormvlagen.

DE LAATSTE TELG.

IN DE VERDRUKKING. 1650—1672.

»Als men in 't algemeen van vorstelijke loten
  Iets vorstelijks, iets hoogs, iets ongemeens verwacht,
Wat wacht men dan van U, die Willem zijt gesproten
  Uit keizerlijken stam, en koninklijk geslacht.
Waar zal, Nassausche telg, uw faam niet henen streven,
  Wien zal uw lofgerucht niet vliegen te gemoet,
Indien hier namaals eens uw hoog bedrijf en leven
  U zoo doorluchtig maakt, als uw doorluchtig bloed?"

Zoo zong Jeremias de Decker, indedaad in profetische geestverrukking, toen acht dagen na 's vaders overlijden Willem Hendrik geboren werd. Ja, iets groots zou dat kind, die halve wees worden, die weldra heele wees zou zijn. En niemand die dat toen en nog lang daarna zou vermoed hebben. In verdrukking toch zou die Willem groot worden. In hem, in dien laatsten telg uit de mannelijke linie van Willem I, woonde de geest zijns overgrootvaders, maar de uiterlijke omstandigheden waaronder hij leefde, zouden in staat geweest zijn, dien geest uit te blusschen, ware er geen God in Nederland geweest, die over Willem Hendrik van Oranje Nassau waakte en die hem een ander lot had toegedacht,

dan velen hem wel gunden. Immers, de dood Willem II was het sein tot een omwenteling in het staatsbestuur. Holland achtte nu het tijdstip gekomen, waarin het onbelemmerd zijn aristocratische richting zou kunnen volgen. Had het telkens tegenstand ontmoet in dat streven, nu men onverwacht van een stadhouder ontslagen was, zou de vernedering, welke het had ondergaan, plaats maken voor een volledigen triumf. Uiterlijk scheen men welgezind jegens den jonggeboren prins. Bij de mare zijner geboorte toch werden te 's Hage de klokken geluid en vergaderden de Staten-Generaal om die geboorte aan de gewesten te berichten. Twee maanden later (15 Januari 1561) stonden eenige afgevaardigden der Staten-Generaal en van die van Holland en Zeeland, benevens gemachtigden van Amsterdam, Delft en Leiden als gevaders over den zuigeling, toen hij, halve wees als hij was, geheel in 't wit met zwarte randen en strikken gekleed door de oudste dochter van Brederode in de met zwart laken behangen kerk werd binnen gebracht, waar hij door de prinses-moeder Amalia van Solms werd ten doop geheven en hem door den predikant Lindanus het doopwater werd toegediend. De Algemeene Staten schonken het kind een rentebrief van *f* 8000 in een gouden doos, Holland een van 5000 in hetzelfde edele metaal, Delft een jaargeld van 600, Leiden een van 1200 en Amsterdam een van *f* 1000, en toch zou men zich in Holland houden alsof dit kind in 't geheel niet bestond. Daar hield men het voor uitgemaakt, dat men voor altijd van een stadhouder bevrijd was en dat voortaan de souvereiniteit bij de Staten zou berusten. Wel had de grootmoeder van den jongen vorst zich gehaast aan de provinciën te schrijven om haar kleinzoon voor het stadhouderschap aan te bevelen, doch bij de Loevensteinsche factie had haar verzoek natuurlijk geen ingang gevonden, ook niet bij de andere provinciën, die nu alles deden wat zij konden om Holland te believen. Bij graaf Willem Frederik had

zij evenmin ondersteuning gevonden, naardien deze de betrekkingen van den overleden stadhouder voor zichzelven begeerde en daarom de Hollandsche partij trachtte te believen. Ook Brederode, eerst gehuwd met Anna van Nassau, kleindochter van graaf Jan, daarna met eene zuster van de prinses-douairiére, dong naar de opengevallen waardigheid, waarom ook hij terstond na den dood van Willem II de zijde der Staten van Holland koos. Evenzoo was het met graaf Maurits van Nassau-Siegen.

Zulk een verdeeldheid moest aan de stadhouderhatende partij zeer welgevallig wezen. Holland, dat meer en meer den boventoon ging voeren noodigde de provinciën uit, zich voor elk besluit te wachten, hetwelk op de gemeenschappelijkheid der nabijzijnde beraadslaging zou inbreuk maken, en aan die uitnoodiging werd gehoor gegeven, uitgenomen door Groningen. Dat gewest verkoos graaf Willem tot stadhouder tot groot misnoegen der beide prinsessen.

De Staten van Holland, nog meer dan te voren geneigd zich als souverein te gedragen, eigenden zich al de rechten en voorrechten toe, die tot dusverre alleen den stadhouder waren toegekomen, als: het benoemen der wethouders in de steden; het begeven van ambten; het geven van pardon; het begeven van het luitenant-houtvesterschap; de beschikking over het rectoraat der Leidsche hoogeschool, terwijl de lijfwacht van den prins de lijfwacht der Staten van Holland werd. Op denzelfden dag dat de jonge prins geboren was, werd zijn vertegenwoordiger, de Knuit, als Eerste Edele uit de Ridderschap geweerd en werden hem tevens alle waardigheden ontnomen. Alles werd voor vernietigd of vervallen verklaard 1).

Daarop volgde de »Groote Vergadering," geleid door Cats.

---

1) Zie omtrent een en ander Aitzema zaken van Staat en oorlog. B. XXX en Wagenaar Vad. Hist.

»Die van Holland toonden in 't gemeen een grooten afkeer tegen 't Huis van Oranje en het aanstellen van een kapitein-generaal of stadhouder, die van Zeeland hadden daartoe meer inclinatie 1). Ook Cats, die de vergadering met een toespraak opende, verklaarde zich tegen het kiezen van een nieuwen stadhouder en kapitein-generaal. »De prins van Oranje is dood" zeide hij o. a. er blijft niemand van dien tak over, die naar het gebied des legers staan kan."

Met dit alles kon Zeeland, het immer prinsgezinde Zeeland zich niet vereenigen. Dat gewest eischte voorziening in de nadeelen en gevaren, welke het gemis van een stadhouder kon veroorzaken, doch werd hiervan door Holland teruggebracht, welk gewest beweerde, dat de benoeming van den jongen prins tot stadhouder, of daarin gedurende zijne minderjarigheid te voorzien, vooralsnog ontijdig was, dewijl men niet wist, hoe de prins zou wezen, wanneer hij den mannelijken leeftijd zou bereikt hebben; dat hij een goed en bekwaam vorst kon zijn, maar ook naar de vrijheid van den Staat kon dingen, door naar de oppermacht te streven, en hij alsdan de Staten weinig dank zou weten voor de eer hem in zijne jeugd bewezen, en veeleer oordeelen, dat ze hem erfelijk toekwam. Op een bedekte wijze gaf Holland te kennen, hoe machtig de prins reeds was door zijne maagschap met Groot-Brittanje en Denemarken en door zijne vele goederen hier in 't land, en — hoe men met hem nog hooger te verheffen, de vrijheid des lands in gevaar zou brengen.

De vrijheid? Maar die naam werd door de staatsgezinden toekend aan het stadhouderlooze bewind. En waarin bestond die vrijheid? In het gebieden van de aristocratie over het volk en in de heerschappij van Holland over het Gemeenebest. Met deze vrijheid van Holland ging het goed recht der Gewesten, met

1) A. van der Capellen.

deze vrijheid der regenten, door geen eminent hoofd meer belemmerd, ging de vrijheid van allen, die geen deel aan het aristocratisch beheer hadden, te niet 1). Daarbij, »de onbeperkte macht der magistraten bracht de burgers tot een toestand van vernedering, welke van het lijfeigenschap onder beschaafde volkeren niet ver afwijkend was" 2). En toch durfde de Witt degenen die het met hem eens waren, »de patronen der vrijheid" noemen.

Zoo waren dan de grondslagen gelegd van een onwederstaanbare oppermacht; zoo was de volkssouvereiniteit een stap nader tot haar doel gekomen, maar om ellende en wee over het land te brengen. Zou de jonge prins het eenmaal weten, dat Jan de Witt, de zoon van den op Loevestein gekerkerden oud-burgemeester van Dordt, als raadpensionaris het roer van Staat bestuurde, nog meer zou deze de heillooze gevolgen van zijn stelsel ondervinden.

Jammer dat bij zooveel oneenigheid en twist in 't land, er ook oneenigheid en twist in de vorstelijke familie zelve heerschte. Dat geschil ontstond over de voogdij. 's Prinsen moeder vermeende, dat, krachtens den uitersten wil haars gemaals, zij recht had op de geheele voogdijschap. 's Prinsen grootmoeder dacht er anders over. Hare nog onmondige schoondochter behoefde, zeide zij, zelve onder voogdij te staan, en daarom kwam haar de voogdijschap toe over haren kleinzoon. Nog een derde pretendent was de keurvorst van Brandenburg, die meende, dat hem, als 't eenig mannelijk lid van de naaste bloedverwanten en oom van den jongen prins de voogdij toekwam. De twist liep zoo hoog, dat de zaak voor de hooge gerechtshoven kwam.

Goed gezien, was de voogdijschap in handen der moeder gevaarlijk.

---

1) Gr. v. Pr Handb. bl. 312.

2) Meijer, Institutions judiciaires.

Door de groote opofferingen toch, die Frederik Hendrik en Willem II vóór de verdreven Stuarts zich getroost hadden, was het erfdeel van den jongen prins uitermate bezwaard. Wat zou het voor hem geworden zijn, wanneer aan zijne moeder het vrije gebruik dier goederen was overgelaten? Zou zij hare zwervende broeders niet ruimschoots ondersteund hebben? Eindelijk werd bepaald, dat de prinses-grootmoeder de helft en de prinses-moeder en de keurvorst elk een vierde der voogdijschap zouden uitoefenen. Gelukkig zou het geweest zijn, wanneer met die regeling der voogdijschap ook tevens de goede verstandhouding ware wedergekeerd, doch dit was helaas! het geval niet. Er bleef tusschen beide prinsessen een veete bestaan, welke niet anders dan ongunstig op den jongen prins kon werken. Beide hoorde hij klagen, en wie moest hij gelijk geven? Veinzen, zwijgen en zich bedroeven, was in dien toestand het eenige wat hij doen kon.

Bij zóóveel onaangenaams dat hem van buiten werd aangebracht, waren de huiselijke aangelegenheden niet geschikt om hem een vroolijke jeugd te geven, doch in de lijdensschool opgevoed, zou hij eenmaal leeren verstaan: »Het is mij goed, dat ik verdrukt ben geweest. Ik weet, dat Gij, o God, mij uit getrouwheid verdrukt hebt.”

Zoo komen wij tot het jaar 1652. De oorlog met Engeland, lang verwacht, brak eindelijk uit. Wonderen van dapperheid deden onze zeevoogden en toch gingen de zaken in het land droevig achteruit; de handel stond stil en er viel niets te verdienen. In Amsterdam stonden niet minder dan 3000 huizen te huur en vele fabrikanten waren genoodzaakt hunne knechts af te danken. Luide verhief zich de stem der Oranjegezinde bevolking. Vele beroerten — ten onrechte oproeren van het grauw genoemd — ontstonden in Holland, omdat het volk de bevordering van den prins tot kapitein-generaal eischte. Geheele provinciën waren voor den prins,

doch de Witt wist wel beter. Vrede met Engeland was dus alleszins wenschelijk. Deze werd ook geteekend, maar 't was een schandelijke vrede, een vrede waarbij het Huis van Oranje op de onrechtvaardigste wijze behandeld, op gewetenlooze wijze verguisd werd.

Olivier Cromwell n. l. die onder den titel van protector Engeland bestuurde, een beslist republikein en als zoodanig een vijand van Oranje, wilde ook den vrede, zelfs zou hij gaarne eene samensmelting van beide landen tot ééne republiek gezien hebben. Eén punt gaf bij de onderhandelingen oponthoud. Het was Cromwell's eisch dat Willem, prins van Oranje, kleinzoon van wijlen den koning van Engeland noch iemand van zijne nakomelingen ooit tot de waardigheid van 't stadhouderschap en van kapitein-generaal zou verheven worden."

De afgevaardigden bij de vredes-onderhandelingen konden natuurlijk dien eisch zonder volmacht van de Staten-Generaal niet toestaan. Hyronimus van Beverningk, een en wel de voornaamste der afgevaardigden schrijft over de zaak aan den raadpensionaris, en de Witt weet in een geheime vergadering der Staten van Holland de akte te doen teekenen en haar aan de afgevaardigden op te zenden. Nu die »akte van seclusie" aan Cromwell werd voorgelegd, was deze tevreden en de vrede kwam tot stand. Het schandelijk beding werd eerst na de teekening van den vrede bekend. Dit geheim verdrag, tegen den stellig uitgedrukten wil der overige gewesten gesloten, werd als een schreeuwend onrecht tegen het vorstelijk geslacht en de Generaliteit en als een prijs geven van den Staat aan de eischen eener vreemde Mogendheid beschouwd; de verbittering steeg ten top bij het vermoeden dat de Witt, door een meesterlijken trek van staatkundige sluwheid, ter instandhouding van het stadhouderloos bestuur, een beding, dat hij voorgaf opgedrongen te zijn, zelf begeerd en uitgelokt had 1).

1) Gr. v. Pr. Handb. p. 339.

Natuurlijk om zelf in 't zadel te blijven en zich op Oranje te wreken.

De verbazing en verontwaardiging was ontzettend. Op wagens en in schuiten werd dit werk zeer odieuselijk aangetogen en uitgelegd; openlijk in de vergadering was dien van Holland toegezeid, zij hadden gedaan tegen de Unie, tegen eed, tegen eere; zij waren bondbrekers; zij hadden de diergekochte vrijheid verkocht aan den protector; zij zochten hier den prins te dempen en te vervolgen, gelijk Cromwell het Huis van Stuart 1).

Toch wist de Witt den storm te bezweren, zoo dat het tot geen oproer kwam.

Toen in 1655 de veldmaarschalk Brederode stierf, vormde de Witt het stoute plan om prins Willem aan de Oranje-partij geheel te onttrekken en volstrekt onnut te maken, de twee takken van 't Huis van Nassau onverzoenlijk te verdeelen en die van Dietz geheel te onderwerpen 2). Hij stelde ter Generaliteit voor, om het stadhouderschap van 't ambt van veldmaarschalk af te zonderen, een voorstel, dat alles behalve naar den zin van Zeeland was. Had dat gewest reeds in het vorig jaar zich krachtig verzet tegen de akte van seclusie, nu begeerde het, dat men den jongen prins een predikant zou toevoegen, die hem in den godsdienst onderwees, benevens een ander bekwaam persoon, die hem in de taal, de zeden, de geschiedenis en andere wetenschappen zou onderwijzen. De beide prinsessen verzochten dat men den prins eenige bestuurders uit het Hof van Holland zou geven, als wiens raad hij noodig begon te hebben.

Holland d. w. z. de Witt wist zoowel de begeerte van Zeeland als het verzoek der prinsessen te ontduiken door aan te voeren, dat het den Zeeuwen noch aan andere provinciën vrijstond, zich

---

1) Van Aitzema, Saken enz.

2) Bilderdijk.

te mengen in 's prinsen opvoeding, daar hij vreesde, dat zii aan het verzoek des prinsessen voldoende, den prins zooveel gunstelingen als leermeesters zouden bezorgen 1). Zijne voogden zorgden er evenwel voor, dat hij in het volgende jaar den predikant Trigland tot godsdienstleeraar en andere onderwijzers voor andere vakken kreeg.

Toen hij den leeftijd van 8 jaren bereikt had, begreep zijne moeder, dat het tijd voor hem werd de lessen aan de Hooge school bij te wonen. Het voorstel der wethouders van Leiden, die hem het prinsenhof, waar 's prinsen voorzaten tijdens hunne studiën aan de Hoogeschool ook hadden gewoond, als verblijf aanboden, werd door de prinses met veel genoegen aangenomen en zoo vertrok de jonge prins onder geleide zijner grootmoeder, moeder en gouverneur Frederik van Nassau, heer van Zuilenstein, op den 4den November 1659 naar Leiden, om daar zijne studiën te voltooien.

Tijdens zijn verblijf aldaar had er in Engeland een groote verandering plaats: Karel II werd op den Engelschen troon hersteld. Deze, zoo nauw aan den prins verwant, gedachtig aan de beleedigingen, die hij zelf in vernedering en ballingschap, van het stadhouderloos bewind had ondergaan, zag met verlangen naar eene gelegenheid uit om, in overeenstemming met de stadhoudersgezinden, den val der aristocratische partij te bewerken. Hij was natuurlijk een geslagen vijand van al wat republiek heette en drong er dus bij onze Staten op aan, dat de prins van Oranje tot kapitein-generaal benoemd werd. De Witt wist koning Karel te paaien met de belofte, dat, dewijl de prins nog minderjarig was, men voor de opvoeding van den jongen vorst tot die hooge betrekking zorgen zou »opdat hij bekwaam mocht worden gemaakt tot de bediening der hooge ambten door zijne voorvaderen bekleed."

---

1) Blomhert. Gods Voorzienigheid.

Wat van die belofte kwam, zullen wij zien.

Op den eisch van koning Karel werd evenwel de akte van seclusie voor »dood en te niete" verklaard.

Het volgende jaar gaf den prins nieuwe droefheid. Een brief zijner moeder meldde hem, dat haar koninklijke broeder Karel schepen gezonden had om haar naar Engeland over te brengen en zij voor haar vertrek gaarne van hem afscheid wenschte te nemen, waarom hij zich spoedig op reis zou begeven. Zijn gezondheidstoestand 1) belette hem dien dag aan haar wensch gevolg te geven, en toen hij den volgenden dag te 's Gravenhage kwam, vernam hij tot zijne smart, dat zijne moeder reeds naar Goeree was vertrokken. Na op raad zijner grootmoeder eenige uren rust te hebben genomen, vertrok hij onder geleide van Zuilenstein, doch te Hellevoetsluis gekomen, bespeurde hij dat de vloot reeds onder zeil was. Terstond begaf hij zich in eene gereed liggende galjoot, die hem naar zijne moeder bracht; voor de laatste maal nam hij van haar afscheid, want zij overleed den 3en Januari 1661 aan de pokken.

Dat de Loevensteinsche partij juichte over haar dood, omdat daardoor de invloed van Engeland op den prins verminderde, is te begrijpen.

Zoo stond dan de tienjarige prins geheel alleen in de wereld tegenover eene partij, welke het op zijn ondergang toelegde, ofschoon de Oranjepartij zich telkens luide liet hooren. Zoo begeerde het volk, dat in den stadhouder steeds de eenige bescherming vond tegen de aanmatiging der aristocraten, in 1665, toen Bernhard van Galen, bisschop van Munster, door Karel II aangezet, ons den oorlog had verklaard, de aanstelling van den prins tot kapitein-generaal. Verre was het er evenwel van daan, dat aan het verlangen des volks voldaan werd. Met voorbijgang van den

---

1) Hij had een ziekelijk en zwak gestel.

jongen prins Willem, wien niet eens een officierspost werd opgedragen, werd het bevel over het leger gegeven aan Joan Maurits van Nassau. Zeeland, hierover zeer verontwaardigd, drong er nu bij de Staten op aan, dat men de belofte, voor 's prinsen opvoeding te zullen zorgen, zou nakomen. De Witt en de Staten van Holland begonnen eindelijk te begrijpen, dat dit hoog tijd begon te worden en zoo werd de verdrukte prins als »kind van den Staat" aangenomen, van Nederlandsche opvoeders en onderwijzers voorzien en van zijne vroegere Engelsche of Engelschgezinde verwijderd. Hiermede meende de Witt een groote zegepraal op de Oranjepartij behaald te hebben, want nu toch was de prins geheel in de macht van Holland. Maar de Witt dwaalde grootelijks. Letten wij hier op de leiding des Heeren, die prins Willem voor een groot werk bestemd had, en hem als 't ware voor het bestuur van twee landen opvoedde, dan zien wij, dat het zóó moest zijn en niet anders; dat de Witt, zijns ondanks, tot die opvoeding medewerkte. Wat zou het ook geweest zijn als de prins op vijftienjarigen leeftijd, hetzij geheel of gedeeltelijk, tot de ambten zijner voorvaderen was verheven geworden? Ofschoon hij een onafhankelijke en zelfstandige geest bezat, kon het niet anders of de Oranjepartij zou zich van het gezag, ook, al ware 't slechts ten deele, van hem hebben meester gemaakt. Zoo moest het niet zijn. Nog eenigen tijd moest hij in de verdrukking leven, opdat hij in die verdrukking leeren zou, wat hij noodig had te weten, om aan zijn groote bestemming te beantwoorden. 's Prinsen verdere geschiedenis zal ons die merkwaardige leiding der Voorzienigheid doen zien.

Had de Witt begrepen, dat hij den prins niet altijd op den achtergrond kon schuiven, maar *verplicht* was hem als kind van den Staat aan te nemen, hij begreep evengoed dat hij hem niet altijd van 't krijgsbevel kon uitsluiten. En toch was 't hem een schrikbeeld wanneer die tijd gekomen zou zijn en

de prins eenmaal den ouderdom van 18 jaren zou bereikt hebben, dan toch zou hij het gezag uit de handen moeten geven, zijne ster zou verbleeken en het Oranje-Huis opnieuw machtig en groot worden. Neen, daarvoor moest gezorgd worden, en de Witt meende dit al bijzonder goed te doen, toen hij ter Statenvergadering met een ontwerp voor den dag kwam, waarbij geen kapitein-generaal tegelijk stadhouder mocht zijn; beide betrekkingen voor eeuwig gescheiden zouden blijven, en dat in het gewest Holland althans het stadhouderschap voor altijd afgeschaft was.

Dit voorstel werd aangenomen en het besluit kreeg den naam van »Eeuwig Edict."

Toen de prins als »kind van den Staat" verklaard werd, zeide een lid der vergadering: »Men meent van den prins een kind van den Staat te maken, ik voor mij geloof, dat het niet lang zal duren of de Staat zal een kind van den prins zijn." Nu, bij de vaststelling van het »Eeuwig Edict" gevoelde een der leden het dwaze van zulk een besluit. Een stuk perkament nemende en aan repen snijdende, gaf hij op de vraag van de Witt: »Wat doet gij daar?" ten antwoord: »Ik beproef wat het perkament tegen het staal vermag." De diepe beteekenis van dat antwoord zou de Witt ondervinden, wanneer God, die alleen eeuwige raadsbesluiten kan nemen, »zijn zwaard zou gebieden," om 's menschen besluit voor eeuwig krachteloos te maken. De Witt mocht met geweld de volkstem onderdrukken, niet lang daarna zou het: Oranje boven! zich doen hooren en zou men hem een landverrader noemen. Reeds bleek het misnoegen tegen Holland en vooral tegen de Witt 1) toen met voorbijgang van den prins van Oranje, Joan Maurits van Nassau en Wirtz (vroeger in Zweedschen dienst) veldmaarschalken; de Rijngraaf en de prins

1 Wagenaar.

van Tarente, die lang onder Frederik Hendrik gediend had, luitenant-generaals der ruiterij werden.

Hoe groot moet niet de ontroering van den prins geweest zijn, toen een statige bezending hem met het eeuwig edict kwam bekend maken. En wie stond aan 't hoofd dier bezending? De Witt, die niet geweigerd had, de boodschap op zich te nemen. Hij betuigde den prins, dat de handelingen zijns vaders al deze maatregelen ter bewaring der vrijheid volkomen wettigden, maar hij verzweeg, dat persoonlijke haat tegen 't Huis van Oranje de ware oorzaak was.

De prins wist zijne gevoeligheid te verbergen. 't Was verstandig van hem. Tegenover een sluwen, scherpzinnigen raadpensionaris moest hij op zijne hoede zijn, zich niet over staatszaken uitlaten. Wellicht had de Witt dit gewenscht, om op zijn tijd er partij van te kunnen trekken, doch de prins liet zich niet in de kaart zien en het was niet zonder beteekenis, dat de Witt den prins »een diep water vond, hetwelk hij niet doorgronden kon."

Tegen het eeuwig edict had Zeeland zich verzet: dat gewest kon ook het overwicht van Holland moeielijk dulden. Reeds menigmaal had het niet getracht, den prins van Oranje te verheffen. Nog in het vorige jaar had het pogingen aangewend om mede deel te hebben in de opvoeding des prinsen, maar al die pogingen waren afgestuit. Doch nu? Wie zou het Zeeland kunnen verhinderen, dat het thans van zijn recht gebruik maakte? Een recht, dat zelfs het oppermachtige Holland niet kon betwisten? En daarom wilde Zeeland, dat den prins vroeger zijne rechten ontnomen had, de eerste zijn, hem die rechten terug te geven en hem als Eersten Edele herstellen, nu hij 18 jaren oud was geworden.

Om het loerend oog van de Witt en diens Loevensteinsche vrienden te ontduiken, maakte Oranje van de afwezigheid zijns gouverneurs van Gend naar Gelderland gebruik, om onder voor-

wendsel van eenige jachthonden en valken, hem door zijn oom den koning van Engeland geschonken, te Breda te gaan beproeven, eene reis naar Zeeland te doen. Met een jacht, hem door de Staten van Zeeland te Bergen op Zoom toegezonden, te Arnemuiden gekomen, zond hij een edelman naar Middelburg, naar de Heeren Staten en Gecommitteerden van Zeeland, om hun zijn aankomst te verwittigen. Nauwelijks was dit te Middelburg bekend of alles was op de been, om den geliefden Oranjevorst te zien en te verwelkomen. Door afgevaardigden uit de Staten opgewacht en begroet, werd hij door de in twee rijen geschaarde gewapende burgerij naar de voor hem in gereedheid gebrachte abdij gebracht, waar de pensionaris Pieter Huijbert, hem met een aanspraak welkom heette.

In Middelburg was de vreugde algemeen. De vlaggen wapperden vroolijk van torens en huizen; des avonds werd de stad geillumineerd en werden vreugdevuren ontstoken. Op den volgenden dag (13 Sept.) werd de prins door eenige afgevaardigden der Staten plechtstatig afgehaald en naar de vergadering geleid. Toen hij op het eergestoelte plaats had genomen, werd hij als Eerste Edele van Zeeland hersteld en hem door den Voorzitter een flesch met gouden dukaten als hulde van Zeeland aangeboden. Nauwelijks was deze plechtigheid verricht of de trompetten schalden en het kanon donderde, terwijl uit duizenden monden het »vivat Oranje!" vernomen werd.

Die stap van Zeeland gaf natuurlijk aan de Oranjepartij groote vreugde, doch het is licht te begrijpen, dat de Staatsgezinden er zeer ontevreden over waren. Den prins werd het zeer kwalijk genomen, dat hij naar eene andere provincie had durven reizen, zonder daarvan vooraf aan de Staten van Holland te hebben kennis gegeven. Men noemde dit: ondankbaarheid jegens Holland. Alsof de prins aan Holland zooveel dank schuldig was!

Op voorstel van Amsterdam, dat door den burgemeester

Koenraad van Beuningen krachtig werd ondersteund, nam de prins op den 2den Juni 1670 zitting in den Raad van State, welke waardigheid hem een inkomen van 50000 gulden gaf.

Zulk een voorstel van Amsterdam verwondert ons niet, wanneer wij weten, uit welke bron het voortkwam. 't Was omdat Amsterdam, 't welk de helft in de belastingen betaalde, de aanmatigingen van Leiden, Dordrecht en Rotterdam niet dulden kon.

Bij deze gelegenheid werd de prins tevens van alle voogdijschap ontslagen en de heer van Gend als zijn gouverneur bedankt.

In datzelfde jaar deed de prins eene reis naar Engeland om de geldsommen in te vorderen, door zijn vader aan Karel I voorgeschoten, met dit gevolg, dat hij 40.000 pond sterling op afrekening ontving met de belofte, dat de overige 120.000 pd. in drie jaarlijksche termijnen zouden worden afgelost.

NIET LANGER EEN VERDRUKTE.

»Kom toch en vervloek mij het volk Israel." Zoo spraken eenmaal de afgezanten van Balak, der Moabieten koning, tot Bileam en hoe gaarne had hij, die het loon der ongerechtigheid lief had, anders willen spreken dan Gods wil was.

Een andere Balak, 't was Lodewijk XIV, koning van Frankrijk, legde het er op toe, de republiek der Vereenigde Nederlanden te verdelgen en daartoe moest hij andere Biliams omkoopen. Gehuwd met Maria Theresia dochter van Filips IV, koning van Spanje, had hij op plechtige wijze gezworen van alle aanspraak op de Spaansche nalatenschap af te zien, maar nauwelijks was de schoonvader gestorven of de schoonzoon eischte de Spaansche Nederlanden als huwelijksgoed zijner vrouw en verzon allerlei voorwendselen om aan zijne aanspraken een schijn van recht te geven. Hiermede niet tevreden, rukte hij met een leger naar Vlaanderen. Het dreigende gevaar werd evenwel voor dit oogen-

blik afgewend door de schranderheid van onzen raadpensionaris de Witt: door het »Drievoudig verbond" werd Lodewijk in zijne verdere veroveringen gestuit, ja zelfs gedwongen een deel van het geroofde terug te geven. Een trotsch hart als van Lodewijk moest wel naar wraak dorsten. Karel II van Engeland was laag genoeg het verbond te verbreken en zich aan Frankrijk te verkoopen; ook Zweden wist Lodewijk door laaghartige middelen van het verbond af te trekken.

Had de Witt dit vooruit kunnen zien, voorzeker hij zou in Mei 1668 bij den vrede van Aken de landmacht zoo niet verminderd hebben.

Maar om »die kaaskoopers," te vernielen, was het Lodewijk niet genoeg beide rijken in zijn belang te hebben overgehaald. Ook Munster en Keulen moesten hem behulpzaam zijn om Nederland als een roof onder elkander te deelen.

Hachelijk was de toestand inderdaad, toen twee mogendheden de oostelijke, een andere de zuidelijke grenzen aantastte en de Engelschen ons van de zeezijde bestookten.

In dezen nood was, naast God, Neêrlands eenige hoop op prins Willem Hendrik van Oranje gevestigd. In vele gewesten verlangde men zijne aanstelling tot kapitein-generaal. Die stem was vroeger meermalen gehoord, altijd had de Witt aan 't hoofd der Loevensteinsche partij, die stem weten te smoren, doch nu duidelijk ziende, dat hij niet langer tegen den stroom kon oproeien, gaf hij toe en droeg in 1671 zelf de aanstelling des prinsen voor en zoo werd deze op den 25sten Februari 1672 tot kapitein-generaal en admiraal der Vereenigde Gewesten aangesteld.

Niet lang daarna verklaarden de vier verbondene mogenheden der Republiek den oorlog.

Verwachtten de prins en ook de Staatsgezinden, van zijne benoeming iets goeds bij den Engelschen koning, die toch 's prinsen

oom was, dan bedroog men zich. Karel, na vroeger voor zijn neef in de bres te zijn gesprongen, was omtrent zijne aanstelling meer onverschillig geworden; ook had hij zich te ver met Lodewijk ingelaten, om terug te kunnen treden, en deze zou er juist genoegen in gevonden hebben, wanneer men den prins niet benoemd had, om den weerzin dien hij tegen hem had opgevat. Waarom? Omdat de prins zijn voorstel, om zijn natuurlijk dochtertje, de prinses van Condé te huwen, beantwoord had met te zeggen: »De prinsen van Oranje zijn van ouds gewoon, koningsdochters tot bruid te nemen, maar geen bastaards en ik zal de eerste niet zijn, die het doet."

Maar nam de prins die benoeming aan? Zou hij, de 22 jarige jongeling, het hooge krijgsbewind op zich nemen, nu het land door een tal van vijanden zou overstroomd worden, hij die over zulke geringe middelen beschikken kon tegenover legers, waarvan het fransche alleen 200.000 man sterk was en aangevoerd werd door mannen als Condé en Turenne? En wat was er sedert den dood van den vorigen stadhouder voor het Nederlandsche krijgswezen gedaan? In die 22 jaren had men bijkans geen schop gebruikt ter verbetering der vestingwerken. De buitenwerken waren nauwelijks kenbaar; de grachten lagen toe; de stormpalen waren weggerukt; de wallen in tuinen en lusthoven herschapen, de magazijnen ledig; in sommige was lood doch geen kruid, in andere kruid doch geen lood. De ambten in het leger waren meestal aan jonge heeren verkocht of aan gunstelingen gegeven, die pas van de academie kwamen, die nooit met het zwaard hadden omgegaan, soms wel aan zuigelingen in de wieg. Alles was aan het zeewezen opgeofferd. De hoofdmacht, die men kon samenbrengen was niet meer dan 9200 man voetvolk en 4800 ruiters sterk. Was dit alles niet genoeg om den ervarensten veldheer met bezorgdheid de toekomst te gemoet te doen zien en was het dan te verwonderen, dat prins Willem voor de hem opge-

dragen waardigheid bedankte? Bedankte? Verre van daar. Neen, hij had Oranjebloed in 't lijf en daarom had hij geen oogenblik zich bedacht. De zwarigheden, hij telde ze niet.

En inderdaad prins Willem Hendrik was er voor berekend om tegenover Lodewijk XIV te staan. De Heer had er hem toe bekrachtigd. Ofschoon zwak van lichaamsgestel ontbrak het hem niet aan vastheid van wil en kracht van ziel, ook niet aan zeldzame gaven en uitgebreide kennis. Was hij doorgaans zeer ernstig, in zijn spreken kort en droog, zelden vroolijk, hoe geheel anders was hij in 't oorlogsveld. Dan was hij vol vuur, zonder overijling nogtans, overal aanwezig, zijn oog ging over alles. Hadden zijne opvoeding en de omstandigheden waaronder hij groot werd, hem met wantrouwen jegens de menschen vervuld, vol vertrouwen was hij op de voorzienigheid Gods. Hij huichelde niet, wanneer hij zich voor God op de knieën wierp, en zoo werd hij meermalen gevonden.

De goede uitwerkselen van 's prinsen benoeming werden spoedig merkbaar, wijl de keurvorst van Brandenburg, die zich eerst onzijdig had willen houden, nu een verbond met de Staten sloot, waarbij hij de verplichting op zich nam om op gemeene kosten 20.000 voetknechten en 6000 ruiters te leveren.

Terwijl de Ruiter met Cornelis de Witt als gedeputeerde van Holland in zee was gestoken om daar de eer der Hollandsche zeemacht te handhaven, rukte het Fransche leger onder aanvoering van Condé uit België naar onze grenzen op, veroverde achtereenvolgens onderscheidene plaatsen aan den Rijn en nam Doetinchem in. Terzelfder tijd vielen de Keulsche en Munstersche troepen in Overijssel en Gelderland en bemachtigden Enschedé, Oldenzaal, Ootmarsum, Almelo, Borkulo, Lochem, Groenloo en Breedevoort. Deventer viel hun mede door verraad in handen en nu kostte het weinig moeite om ook Zwolle, Kampen, Zwartsluis, en Steenwijk te bemachtigen. Het bericht hiervan deed den

prins, wiens leger tot 22000 man aangegroeid was, naar den IJsel snellen om den overtocht dier rivier te beletten. Nauwelijks had Condé dit vernomen, of hij trok naar den Rijn en doorwaadde die rivier op eene ondiepe plaats, waarbij hij evenwel meer officieren en edellieden dan in een veldslag verloor. Nu trok eene afdeeling van 't Fransche leger onder Turenne op Arnhem los. De bij Nijmegen gelegen sterkte Knodzenburg, de Schenkenschans en Doesburg vielen mede in 's vijands macht.

Had de prins gaarne Utrecht willen verdedigen, hij kreeg van de Algemeene Staten den last die stad te verlaten om Holland te dekken en zich te Nieuwerbrug bij Bodegraven te legeren, terwijl Joan Maurits Muiden en Wirtz Gorinchem bezette. Nu duurde het ook niet lang of de vijand was meester van Utrecht, terwijl ook Wageningen, Rhenen, Wijk bij Duurstede en Amersfoort hem zonder slag of stoot in handen vielen, en spoedig daarop Naarden, Oudewater, Montfoort en Woerden. Nu lag Holland aan de beurt om, zoo men meende, een prooi te worden van den alles overmeesterenden vijand.

Lafhartigheid, ook omkooping en verraad was hier in 't spel. »De vijand liet ter bespoediging, het vermogen ook van het goud niet onbeproefd" 1).

»De verslagenheid en de vertwijfeling waren algemeen; niet het minst bij hen, wier kloekhartigheid ten voordeele had moeten strekken. Het is niet te verwonderen voorwaar! Elke berekening was verijdeld, en de regenten in den uitersten nood nog ongezind de werking van het stadhoudelijk gezag te beproeven, waren en werden dagelijks meer het voorwerp van wantrouwen en den haat eener Oranjegezinde bevolking, die door angst lichtelijk tot verwoedheid kon worden gebracht." 2)

1) Boscha. Neêrlands heldendaden te land.
2) Gr. v. Pr. Handboek. bl. 385.

Zelfs de anders kloeke raadpensionaris begon den moed te verliezen 1).

Aan de redding van het land, dat alzoo op den rand van zijn ondergang was gebracht, moest men wel wanhopen. »Elk scheen zijn sententie des doods ontvangen te hebben; de ambachten stonden stil; de winkels en rechtbanken waren gesloten; de academiën en scholen maakten vacantie; de kerken daarentegen waren te klein voor al de benauwde harten; velen verzonden hunne vrouwen en kinderen met hun besten schat naar andere landen; velen vergroeven hunne kostelijkheden in kelders, putten en hoven. De raadslagen der meeste regenten waren confuus. De obligatiën op het land liepen af tot 30 en minder ten 100; de Oostindische actiën, voorheen tot *f* 572 verkocht, werden nu aangeboden voor *f* 250. 2) *Radeloos* was de regeering, *redeloos* het volk, *reddeloos* het land, zeide men.

»Niemand bleef van den algemeenen schrik onbevangen als alleen sommige roomschgezinden, die den Franschman als hun verlosser met verlangen te gemoet zagen, en eenige personen, die het geheim van de misse schenen te weten. De pausgezinden staken het hoofd op, bijv. te Doesburg. 3).

De Witt, meer en meer van zijne partij verlaten, die zelfs door het volk van verraad werd beschuldigd, leende nu het oor aan voorstellen om tot den vrede te geraken, waartoe ook de prins zijn invloed bij Engeland aanwendde. Tegen een onwaardig besluit om Lodewijk XIV tot den vrede te smeeken, verzette Amsterdam zich nadrukkelijk, verklarende »liever op de wallen te sterven dan een nooit gekende dienstbaarheid aan te nemen."

Maar wat zag men in dien hoogen nood des lands? Met onge-

---

1) Van Lennep.

2) Valkenier. Verward Europa.

3) Id.

meene veerkracht begon de geest van het volk zich te ontwikkelen. »Toen de Witt bijna de Republiek scheen verraden te hebben, kon de nationale wensch, welken hij meer dan 20 jaren bedwongen had, niet langer noch door geweld, noch door Staatkundige redeneeringen bedwongen worden" 1). De algemeene kreet van: »Oranje boven! Willem III zal onze Stadhouder zijn!" liet zich hooren. Willem Hendrik, de zoolang verdrukte knaap, het schrikbeeld van de aristocratie, wien door den vijand het souverein gezag over het verkleind en vernederd gemeenebest was aangeboden, doch die zulk een schadelijk verraad met de fierheid der verontwaardiging versmaadde en liever met den degen in de hand in de laatste verschansing wilde sneuvelen, zou niet langer de verschoppeling van de Loevensteinsche factie zijn.

De beweging te Veere begonnen, waar men het eerst den prins als Stadhouder uitriep en de Oranjevlag van den toren liet waaien, vond navolging. Dordrecht volgde dit voorbeeld al spoedig, en weldra volgden Rotterdam, Gouda, Haarlem, Delft, Leiden en bijna al de Hollandsche steden. Wat zouden onder zulke omstandigheden de Staten van Holland doen? De volksstem langer te smoren, er was geen denken aan. Ofschoon de Witt niet in de vergadering aanwezig was, waagde men het het Eeuwig Edict — een eeuwigheid van vijf jaren — af te zweren en in den nacht van den 3den op den 4den Juli werd Willem Hendrik prins van Oranje en Nassau tot Stadhouder van Holland verheven en in de waardigheden zijner voorvaderen hersteld. Geen hinderpalen stonden nu den prins meer in den weg om zijne hooge betrekking als Stadhouder en kapitein-generaal van al de Nederlandsche gewesten te aanvaarden.

Wij verheugen er ons over, doch bedroeven ons tevens, dat de gebroeders de Witt, meer en meer bij het volk in haat gekomen,

---

1) Gr. v. Pr. Handb.

waartoe niet weinig bijbracht de terechtstelling van den jeugdigen van den Graaff, die een aanslag op het leven van den raadpensionaris gewaagd had, dat beide broeders op een gruwzame wijze van het leven beroofd werden. 't Is een zwarte bladzijde in 's lands historie.

EEN ZWAARD EN BEUKELAAR.

Ja, dat was Willem III. Aan wien anders dan aan hem, door God, had Nederland zijn behoud te danken? Daar, waar de schrik verlamming gebaard had, wist hij den moed te doen herleven, de geestkracht op te wekken, opdat Nederland niet een prooi van vreemden, niet uit den rij der onafhankelijke Staten uitgewischt zou worden. Door zijn beleid werd in Holland alles tot de uiterste verdediging in gereedheid gebracht. De dijken werden doorgestoken en het gansche land rondom Amsterdam onder water gezet. Door zijn moed aangevuurd, verdedigde Groningen onder zijn kommandant Rabenhaupt zich zoo dapper, dat de vijand na een beleg van zes weken genoodzaakt werd met groot verlies af te trekken. Met niet minder moed verdedigde de vaandrig Beekman aan het hoofd van nauwelijks 300 man de stad Aardenburg tegen een leger van 6000 man Franschen, die niet alleen aftrekken, maar zelfs 600 gevangenen achterlaten moesten. Had de overste Pain-et-Vin zijn plicht betracht en zijn post niet schandelijk verlaten, dan zou een Fransche afdeeling, welke van het ijs gebruik maakte om in Holland door te dringen, doch om den invallenden dooi terug moest trekken, in zijne handen gevallen zijn: 't was alleen de schuld van zijne lafhartigheid dat het Fransche leger, dat in de klem zat, kon ontkomen. Was het wonder, dat de prins Pain-et-Vin als landverrader liet ter dood brengen? De Drentsche schoolmeester van Tienen, die Koevorden bij verrassing den Munsterschen wist te ontnemen en daardoor den moed der

bevolking meer en meer deed opwakkeren, trekt ons meer aan dan Pain-et-Vin. Amsterdam beplantte zijne wallen met 320 kanonnen en bracht 60.000 man op de been. In den tijd van 14 dagen brachten de Staten van Holland 100.000 man onder de wapenen. Holland was van Amsterdam tot Gorcum onder water gezet en dus ontoegankelijk voor den vijand: 't geleek een groot meer, waarin zich nu en dan een dijk verhief."

Nauwelijks was in het volgende jaar 1673 de vorst geweken, of de krijgsverrichtingen vingen weder met nieuwe kracht aan. Eer de prins verder ging, wenschte hij den vijand het sterke Naarden, den sleutel tot Holland, te ontnemen. Hij trok op de stad los en bemachtigde haar. Maastricht daarentegen viel den vijand in handen.

De prins begreep, dat hij den vijand niet gevoeliger treffen kon, dan door hem op zijn eigen gebied te bestoken. 't Was een stout ontwerp, maar dat getuigde van veldheerstalent. In alle stilte verzamelde hij zijn leger bij Breda, maakte met den graaf van Monterey, toen Spaansche landvoogd in de Zuidelijke Nederlanden, een verbond tegen de Franschen, voerde, zelfs zonder weten van de Staten, zijne troepen naar Belgie over en plaatste zich aan het hoofd van het Staatsche en Spaansche leger.

Een Oranje-Nassau aan 't hoofd van 't Spaansche leger! 't Zou in den tijd van Willem I, Maurits en Frederik Hendrik een onmogelijkheid genoemd worden. Nu was 't zoo. De man, die zoovele jaren voor de Witt en diens aanhangers een vermeend schrikbeeld was, zou nu voor Lodewijk een waar schrikbeeld zijn, nu hij daar aan 't hoofd van zijne eigene troepen en die onzer voormalige vijanden stond. Naar Keulen voortrukkende, vereenigde hij zich met het leger van den Duitschen keizer en veroverde Bonn na een beleg van 6 dagen, ondanks de pogingen van Turenne om de stad te ontzetten.

De koning van Frankrijk ziende, dat het op zijn eigen land ge-

munt was, werd genoodzaakt zijne troepen met den meesten spoed uit ons land te roepen. De Munsterschen volgden zijn voorbeeld en niet lang duurde het, of met uitzondering van een paar plaatsen was er geen vijand meer in het land te zien.

Welk een ommekeer van zaken en dat in zoo weinig tijds. Nog weinige maanden geleden stond het land op den rand van zijn verderf; het volk was door partijschappen verdeeld; de regenten waren op het punt om zich op de vernederendste voorwaarden te onderwerpen, en nu: de oude eendracht was teruggekeerd en de vijanden waren over de grenzen gejaagd. Lodewijk XIV mocht te Parijs bij de poort van St. Denis een eereboog laten oprichten, die de verovering voor Holland door trotsche zinnebeelden en opschriften vereeuwigen zou, maar — Holland was ontruimd, eer de zegeboog was afgewerkt. Terecht mocht men hier te lande zingen: »Als de Heere de gevangenen Zions wederbracht, waren wij gelijk degenen, die droomden. Toen werd onze mond vervuld met lachen en onze tong met gejuich; toen zeide men onder de heidenen: de Heere heeft groote dingen aan dezen gedaan."

Het Engelsche volk reeds lang een oorlog moede, dien het schandelijk noemde, omdat ten believe van een roomschen koning, het eene protestantsche land tegen het andere krijg voerde, verlangde naar het einde van den strijd en Karel II zelf ziende, dat hij wel veel manschappen en geld verloor doch weinig won, liet zich tot den vrede vinden, die dan ook in Februari 1674 tot stand kwam. Ook de Munstersche bisschop en de keurvorst van Keulen vonden het niet raadzaam langer, den oorlog voort te zetten en met hen werd eveneens de vrede gesloten.

Lodewijk, aldus van zijne bondgenooten verlaten, ontruimde de weinige steden in ons land, welke hij nog in zijne macht had, terwijl hij Maastricht en Grave bleef bezetten. Ook hij had wel vredesvoorslagen willen doen, doch de prins weigerde, naardien

hij begreep dat de eischen van Lodewijk veel te hoog zouden zijn. Met Frankrijk zou dus de oorlog worden voortgezet en Belgie wederom het tooneel der krijgsoperatien wezen. »De prins van Oranje, die aldaar het opperbevel der bondgenooten had, werd spoedig met de vermaardste veldheeren op ééne lijn gesteld. Doch geen moed of krijgsbeleid was genoegzaam waar, door de jaloezie en bekrompenheid van legerhoofden en vorsten, telkens het schranderst ontwerp te niet ging, het behaalde voordeel zonder gevolg bleef, de meest heilrijke poging onuitvoerlijk gemaakt, en het behoud der krijgsmacht, bij gebrek aan voorzorg of aan ondersteuning, in de waagschaal gesteld werd. In vier veldtochten drong Lodewijk XIV telkens verder in de Spaansche Nederlanden door. Aan de bondgenooten was het te wijten, dat hij zooveel bemachtigde, aan Willem III was het te danken, dat hij niet geheel Belgie heeft overheerd". 1)

In Juli 1674 kwam het bij Senef tot een hevig gevecht tusschen den prins, die de verbondene Nederlandsche en keizerlijke troepen aanvoerde en Condé, den Franschen veldmaarschalk. Het gevecht 's morgens vroeg begonnen, eindigde niet voor één uur voor middernacht. De slag van Senef was voor Willem III, wat Nieuwpoort voor Maurits was geweest. Aan beide zijden sneuvelden tusschen de 6 à 7000 man; van de Franschen alleen 1000 officieren, terwijl hun beste infanterie en een goed deel der ruiterij buiten gevecht gesteld werden. In den beginne werd de prins, die wegens de gesteldheid van den grond, zich achter heggen en boomstammen verschansen moest, de eene stelling na de andere uitgedreven, ja zelfs in 't heete van 't gevecht geraakte hij onder de vijanden. »Vuur!" riep hij en 't antwoord was: Wij hebben geen kruid meer! Nauwelijks had hij dit verstaan, of hij wendde zijn paard en voerde zijne manschappen naar den vijand.

---

1) Gr. v. Pr. Handboek. P. 402.

De overwinning van den strijd was twijfelachtig; geen voet gronds was gewonnen, maar de schande uitgewischt, die sedert 1672 op het Nederlandsche voetvolk rustte 1).

»Wij zouden den slag gewonnen hebben," zei de prins, »ware 't ons niet belet door de lafhartigheid van Souches, wien ik een kogel door den kop zou hebben gejaagd, als de achting voor den keizer mij niet teruggehouden had."

Vleiend was de getuigenis van Condé omtrent Willem III.» Deze jongman," zeide hij, »heeft zich als een oud ervaren generaal gedragen; alleen heeft hij zich blootgesteld als een jongeling." Schoone lofspraak voorzeker, die waarheid bevatte. 't Was toch of Willem III meer dan één lichaam had; overal zag men hem, de zijnen steeds voorgaande. Met recht mocht Neêrland van hem zeggen: »Gij zijt als onzer tienduizenden één."

Wilt gij nog een andere lofspraak op onzen Willem III, mijn lezer, verneem dan de getuigenis van Christina, koningin van Zweden.

»De wending van zaken in Nederland en de dappere daden van Z. H. den prins van Oranje hebben een wonderbare verandering in Europa en bijzonder in de Fransche plannen veroorzaakt. Ten hoogste moet ik mij over dien jongen vorst verwonderen en hem houden voor den grootsten man, die in deze eeuw geboren is. Nog jong zijnde, heeft hij den geheel verwarden boedel van Nederland gered; het volk uit een hopeloozen staat verlost; de reeds overheerde provinciën weder tot hare oude vrijheid gebracht en dat alles door zijn wijsheid, dapperheid en edelmoedige kloekheid tegen koning Lodewijk, die zich wegens zijn triumf »groot" laat noemen, maar de Nederlanden meer heeft overvallen dan overwonnen. Bovendien heeft de prins de Spaansche Nederlanden in bescherming genomen. Ja, ik moet zeggen, dat hij al de

---

1 Bosscha.

Fransche raadslagen verijdeld en koning Lodewijk zoo veel werk gegeven heeft, dat zelfs Italie en ook Rome aan hem de vrijheid schuldig is. Wij allen moeten den prins van Oranje dank weten, dat wij nog gerust en veilig in onze paleizen zitten. Nog grooter dingen zal die vorst uitvoeren, want hij is er toe geboren."

Ook Nederland erkende zijn verlossing aan de wijsheid en den moed van den prins verschuldigd te zijn, waarom het Stadhouderschap en kapitein-generaal- en admiraalschap der Unie erfelijk in zijn geslacht verklaard werden. Daar sommige gewesten oordeelden, dat de prins meer macht bezitten moest, om zich op den duur tegen de aristocratie te handhaven, besloten de te Nijmegen beschreven ridderschappen en kwartieren van Gelderland met eenparige bewilliging der gilden en gemeenten, den prins als hertog van Gelre en graaf van Zutfen de souvereiniteit op te dragen. Oranje raadpleegde de andere provinciën en ziende, dat de stemmen verdeeld waren, bedankte hij voor de aangeboden waardigheid, opdat door de jaloezie van Holland geen oneenigheid zou geboren worden. Holland nam de twee millioen, door Amsterdam aan den prins geleend, over; Zeeland vereerde hem *f* 300.000 rentebrieven en de O. I. Maatschappij verzekerde hem en zijnen nakomelingen $^1/_{33}$ van hare inkomsten.

Oranje sloeg nu het beleg voor Grave, 't welk zich op last van Lodewijk bij verdrag aan hem overgaf. Bij het binnentrekken der vesting vroeg hij zijn hofprediker, die naast hem reed, of hij wel zoo aanstonds een dankrede zou kunnen houden, en toen deze dit bevestigend beantwoordde, zeide hij: »Laat ons dan voort in de kerk gaan en eerst God danken; dan kunnen wij daarna op alle dingen orde stellen." Voor de deur der kerk gekomen, liet hij zijn paard stilstaan, om daar binnen te gaan,

1) Blomhert. 4e B. 7e Hoofddeel pag. 309.

»waarbij ruiters en krijgsknechten, bij gebrek van banken, op meelzakken gezeten waren." 1)

Karel II deed het aanbod, als bemiddelaar tusschen Frankrijk en de Republiek op te treden. Holland had er ooren naar, de prins niet. Hij wist al te goed, hoe het Fransche goud zijn oom nog altijd in de oogen schitterde. Het was niet voor niets, dat hij met lieden van aanzien in Engeland verstandhouding hield, en wist wat daar omging. Integendeel, hij begeerde geen vrede waarbij Spanje zou uitgesloten worden en daarom wist hij bij de gewesten te bewerken, dat de oorlog met kracht zou worden doorgezet, om alzoo Frankrijk te noodzaken de in België genomen plaatsen terug te geven.

In het jaar 1676 (Juli) 2) sloeg de prins het beleg voor Maastricht. Bij dit beleg werd hij terwijl hij in de loopgraven de arbeiders aanmoedigde, door een musketkogel in den arm gekwetst. 't Gaf een groote verslagenheid aan de zijnen, doch hij, altijd even bedaard, zeide, terwijl hij met den gewonden arm den hoed van 't hoofd nam en daarmede zwaaide: »'t is niets mannen, 't is slechts een schampschot, dat het vel een weinig heeft opgehaald." Dit beleg moest hij evenwel opbreken, ofschoon hij de buitenwerken reeds stormenderhand vermeesterd had, naardien de Duitsche hulpbenden achter bleven en de Spaansche hem hadden verlaten tot een vruchtelooze poging om Aire te ontzetten.

Het gedrag der bondgenooten deed den prins zelf naar vrede verlangen en toch wilde hij niet dan een algemeenen vrede. Tegen Temple zeide hij:" Er zal geen afzonderlijke vrede gesloten wor-

---

1) V. Lennep p. 91.

2) Het jaar waarin onze groote de Ruiter stierf. Een jaar vroeger was Amalia van Solms gestorven.

den zoo lang ik leef en het kan beletten; ofschoon ik wel weet, dat zulks na mijn dood zou gebeuren."

Ondertusschen sloegen de Franschen het beleg voor St. Omer, waarop de prins zich haastte tot ontzet dier stad ter hulp te snellen. De Fransche generaal, de hertog van Orleans, trok hem te gemoet en bij Mont-Cassel kwam het tot een veldslag. Hevig was ook daar de strijd. De prins, immer vol vuur en moed, kon geen lafhartigheid dulden; vandaar dat hij, een der zijnen ziende vluchten, hem een snede in het aangezicht gaf met de woorden: »Schelm, ik zal u teekenen om u te herkennen en u daarna te doen ophangen." Niettegenstaande zijn betoonden moed moest de prins voor de overmacht der Franschen wijken 1). Die aftocht was echter zoo meesterlijk, dat zelfs de vijand zijne verwondering daarover te kennen gaf.

Na het eindigen van den veldtocht in 1677 deed de prins nogmaals eene reis naar Engeland. Het gold nu een huwelijk. Op verlangen der Staten van Holland n. l. zou hij in 't huwelijk treden en daarom begaf hij zich naar Engeland naardien hij het oog geslagen had op Maria, dochter van den hertog van York, sedert den dood van den hertog van Glocester Karels eenigen broeder en den vermoedelijken erfgenaam van den troon. Koning Karel, 's prinsen oom, zag dit huwelijk gaarne, te meer, daar hij eene voordeelige vredesvoorwaarde voor Frankrijk er mede op 't oog had. Toen hem echter door den prins geantwoord werd: »Als ik deze conditiën van vrede toestond, zouden de geallieerden misschien gelooven, dat ik dit huwelijk op hunne kosten gemaakt had, maar ik wil mijne eer voor geene vrouw verkoopen."

---

1) De hertog van Orleans had in den vorigen nacht nog 15000 man versterking ontvangen.

»De prins is de eerlijkste man van de wereld", dit getuigenis moest de koning van Engeland van Hollands Stadhouder afleggen, op zulk een antwoord.

Het huwelijk ging door en wat van dit huwelijk de gevolgen waren, zien wij zoo aanstonds.

In Juli 1678 trok de prins naar 't leger om Bergen en Henegouwen, door Luxemburg belegerd, te ontzetten. Tienduizend Engelschen, in Vlaanderen geland, hadden zich bij het Staatsche leger gevoegd. In 't gezicht van het Fransche leger gekomen, tastte de prins terstond het vijandelijke hoofdkwartier aan, 't welk zich in de abdij van St. Denis bevond. Weldra had hij de hoofdstellingen des vijands overmeesterd en verschansingen overweldigd, die, zooals Luxemburg vooraf schreef, niet konden worden geforceerd, al had de prins 40.000 en hij slechts 10.000 man. De slag duurde tot in den nacht, die beide legers noodzaakte daaraan een einde te maken. Als overal was 't ook hier. De prins had zich niet ontzien, ja, zich zoover gewaagd, dat de ridder d' Esclain Villiers hem reeds de pistool op de borst gezet had, toen nog te juister tijd Hendrik van Nassau, heer van Ouwerkerk, den Franschman neervelde en alzoo den prins redde. (14 Augs.)

De nacht had het gevecht doen staken, dat den volgenden dag met nieuwe woede werd voortgezet. Besloot Engeland mede te werken, dan was nu de weg open om Frankrijk binnen te dringen. 't Behoefde echter niet, want daar ontving de prins de officieele tijding van den vrede, die reeds op den 10en Augustus te Nijmegen gesloten was (1678).

Op den 10en Augustus was de vrede gesloten en vier dagen daarna was men nog hevig aan 't strijden. Was de prins dan voor 't leveren van den veldslag al of niet met het sluiten van den vrede bekend? Zoo ja, 't zou een vlek op zijn karakter zijn, voor eigen roem zooveel menschenlevens te wagen. Doch hij

schreef zelf aan Fagel: »Ik kan u voor God verklaren, dat ik niet geweten heb als dezen middag, dat de vrede gesloten was 1).”

Op de officieele tijding in beide legers traden beide veldheeren voor ’t front hunner soldaten om elkander te omhelzen.

Zoo had Frankrijk in dezen oorlog, in welken hij de overrompelde Nederlanden als een parel aan zijn kroon meende te hechten, niet één voet lands op den prins gewonnen, want ook Maastricht moest wederom ontruimd worden.

Zoo zag het vereenigde Nederland, op den rand van zijn verderf gebracht, door de wonderen van Gods Voorzienigheid en door het beleid van Willem III, prins van Oranje, zich in zijn vorigen, ja, in nog grooter luister hersteld. Voorwaar, hier was van toepassing wat van Assur staat aangeteekend: »Beraadslaagt een raad, doch die zal vernietigd worden; spreekt een woord, het zal niet bestaan, want God is met ons.”

De vrede was geteekend, maar was daarom Frankrijks koning te vertrouwen? Voorwaar, neen, en vooral niet nadat prins Willem zich nogmaals tegen zijne bedoelingen gekant had. Willem van Oranje wist al te goed welke Lodewijks plannen waren en deze wist ook zeer goed, dat hij, om zijne oogmerken verwezenlijkt te zien, moest trachten Willem van Oranje, zijn geduchtsten tegenstander, tot vriend te krijgen. Maar hoe *dat* doel te bereiken, om het andere verwezenlijkt te zien. Door zijn gezant d’ Avaux liet hij den raadpensionaris Fagel, opvolger van Johan de Witt, twee millioenen in baar geld aanbieden, wanneer deze den prins kon overhalen om Frankrijk te dienen; dan zou diens loon wezen: 1e de titel van graaf van Holland; 2e de rang van generalissimus van ’t Fransche leger; 3e eenige millioenen in geld.

’t Waren verleidelijke aanbiedingen voor beide mannen; voor

1) Brandt.

menigeen zou de verzoeking te sterk geweest zijn, maar niet voor Willem III en Fagel. Met verachting sloegen beiden de aanbiedingen van de hand.

't Zette wederom kwaad bloed bij Frankrijks beheerscher. Een weigering was hem, den machtigen monarch, immers beleedigen? Hij dreigde den prins, indien deze hem niet ter wille was, hem zijn prinsdom Oranje te ontnemen. Wel brachten de Staten-Generaal hunne vertoogen hiertegen in, doch Lodewijk vervulde zijne bedreiging en verklaarde het prinsdom verbeurd ten voordeele van den hertog van Longueville. Dit moest Oranje wel verbitteren.

Niettegenstaande den gesloten vrede begon de trouwelooze Lodewijk weêr de vijandelijkheden tegen Spanje door een inval in Vlaanderen. Volgens het gemaakte verdrag kon Spanje 8000 man hulptroepen eischen en de prins zorgde er voor, dat aan de oproeping beantwoord werd. Dit was hem echter niet genoeg. Hij verlangde een werving van 16000 man, opdat, bij een inval van Lodewijk in Belgie, onze grenzen gedekt zouden wezen. Op zijn aanhouden deed de Raad van State daartoe den voorslag, doch 't was weder Holland, Amsterdam bovenal, dat zich tegen het voorstel verzette. Een bezending van 29 heeren, onder welke ook Fagel, met den prins aan 't hoofd, trok naar Amsterdam om de stad tot rede te brengen, doch 't hielp niets. Van weêrszijden vielen verwijtingen. Oranje verweet Amsterdam, dat het heimelijk met d'Avaux onderhandelde, wat niet ontkend werd. Amsterdam daarentegen wierp den prins de beschuldiging naar 't hoofd dat hij met onderscheidene hoven in verstandhouding stond, een zaak, waarvan men hem den een of anderen tijd rekenschap zou vragen.

Na zes dagen te Amsterdam te hebben doorgebracht, vertrok de bezending onverrichterzake weder naar 's Hage, waar de prins verklaarde, dat men, niettegenstaande de tegenkanting van Amsterdam, met de werving behoorde voort te gaan.

Een brief van d'Avaux aan zijn meester, waarin hij dezen bericht zond van zijn onderhandelingen met Amsterdam, werd door den prins onderschept, welke dien brief in de vergadering van Holland mededeelde.

De papieren der stad en die van den pensionaris Hop werden daarop in beslag genomen en verzegeld. Spanning en twist waren hiervan het gevolg. Amsterdam weigerde ter Staten-vergadering te komen, zoolang die papieren niet ontzegeld waren, waaraan men, om een einde aan de verdeeldheid te maken, toegaf.

Ook in Zeeland was men tot de werving niet zeer gezind. De prins schreef aan de Staten van dat Gewest: »Na den vrede van Nijmegen had men Spanje een goed deel des lands afhandig gemaakt, op eene onchristelijke wijze gebrand en geblaakt en nogtans voorgewend den vrede niet verbroken te hebben; was dat vrede, zoo wist hij niet meer, hoe men de dingen moest noemen. De volkomen onderwerping aan zulk een willekeurige oppermacht heette bij hem een harde oorlog, geen vrede; het kwam aan op de behoudenis van den voormuur van den Staat, die door den verhaasten vrede van 1678 veel te zwak gelaten was."

Ofschoon Middelburg zich tegen de werving bleef verzetten en ook Friesland en Groningen er tegen waren, deed de prins, in de vergadering der Staten tegenwoordig, daartoe bij meerderheid van stemmen besluiten.

In plaats van aan de willekeurige handelingen van Lodewijk paal en perk te stellen, waren de mogendheden flauwhartig genoeg alles lijdelijk aan te zien, vreezende met zulk een machtigen geweldenaar op nieuw den oorlog te beginnen. Ook toen hij Kortrijk, Dixmuiden en Luxemburg bemachtigde, was men laf genoeg hem door loven en bieden tot inschikkelijkheid te bewegen. Zoo ver ging zelfs de flauwheid, dat men een twintigjarig verdrag met Lodewijk aan ging, waarbij men zich verbond Spanje te zullen bewegen hem al de geroofde plaatsen te laten behouden.

Hoe een Willem III over dit alles van verontwaardiging gloeien moest, is licht te begrijpen, immers was Frankrijk alzoo machtiger dan ooit; gewichtiger voordeelen dan bij den vrede van Nijmegen waren Lodewijk toegekend? Alles boog zich voor dien overweldiger; wederstand jegens hem was ondenkbaar geworden; ieder had hem toegegeven. Ja, toch één man was er, dien Lodewijk heimelijk vreesde. Die man was Willem van Oranje.

GOD BLESS YOU.

Stormen gingen over de hoofden der protestanten in Frankrijk, toen Lodewijk XIV bij de herroeping van 't Edict van Nantes, met zijne dragonnades, zijne protestantsche onderdanen met geweld tot de roomsche kerk wilde terugvoeren. Stormen gingen ook over de hoofden der protestanten in Engeland. Daar was Karel II gestorven en door zijn broeder den hertog van York, 's prinsen schoonvader, onder den naam van Jacobus II opgevolgd. Reeds vroeger had deze vorst, ofschoon zijne kinderen in de protestantsche leer waren opgevoed, den roomschen godsdienst omhelsd, ging vlijtig ter mis, en wilde, zonder naar rechten en vrijheden te vragen, des noods met Fransche hulp, dien godsdienst in zijn rijk invoeren en alzoo het protestantisme vernietigen. Gold het de begunstiging van Rome, dan ontzag hij noch wetten, noch rechten. Het scheen, dat met de hulp van zijn Franschen vriend, er weldra van hervormden geen sprake meer zou zijn.

Al doldriftiger in zijne handelingen, ontsloeg hij zich in 1686 van de Test-Acte, volgens welke alleen leden der hervormde kerk ambten en bedieningen mochten waarnemen. Door zich van die Test-Acte te ontslaan, gaf Jacobus duidelijk te kennen, waar hij heen wilde. Hij benoemde dan ook roomschen tot gewichtige betrekkingen, ja zette zelfs een zijner voornaamste staatsdienaars,

Rochester, af, op diens weigering om tot de roomsche kerk over te gaan.

Nu eischte de koning, dat de afschaffing der Test-Acte in de protestantsche kerken zou worden afgekondigd; toen zeven Anglikaansche bisschoppen dit weigerden, werden zij naar den Tower gebracht en nadat zij door de rechtbank waren vrijgesproken, werden de rechters door den koning afgezet.

Het Engelsche volk, over het algemeen zeer protestantsch, werd, om zooveel grieven, afkeerig van zijn koning en vestigde zijn hoop op Willem III, den redder der Nederlandsche Republik. Eensklaps ging er echter een gerucht, dat de hoop van hen, die van Oranje hulp verwachtten, ter nedersloeg. Bij zijne eerste vrouw, Anna Hyde, had Jacobus slechts twee dochters, Maria en Anna, van welke de oudste, de gemalin van Willem III, volgens de Engelsche wet troonopvolgster moest wezen. »Den koning is een zoon geboren van zijne tweede vrouw Maria van Modena" was het gerucht, dat zooveler hoop wegnam, omdat daardoor de gemalin des prinsen van de erfopvolging was uitgesloten. Velen waren er echter, die, hetzij ten rechte of ten onrechte, dien zoon voor een ondergeschoven kind hielden.

In deze omstandigheden noodigden zeven voorname Engelschen prins Willem uit, met een gewapende macht naar Engeland te komen, ten einde de staatkundige en godsdienstige vrijheid der Engelschen te redden. Ofschoon de prins tot zulk een onderneming zich wel opgewekt moest gevoelen, wist hij ook dat zij hare bezwaren had. Hoe licht toch kon de argwaan van Frankrijk en Engeland worden opgewekt, en zouden de Staten hunne medewerking verleenen? Niet alleen aan Fagel ook aan den Amsterdamschen burgemeesters Hudde, Witsen en Geelvinck deelde hij de zaak mede. Alle zwarigheden werden opgelost. Te Amsterdam werd bij meerderheid, daarna bij de Staten van Holland eenparig besloten den prins te ondersteunen. Ook de overige Gewesten gaven

hunne toestemming. De vloot, voor de onderneming bestemd, heette uitgerust te zijn om den zeeroof der Algerijnen, wier stoutheid hen tot op onze zeekusten dreef, te beteugelen. Maar hoe een leger bijeen te brengen zonder argwaan op te wekken! Hoe? Lodewijk XIV zelf zou de gelegenheid daartoe aanbieden. Op den 3en Juli 1688 was n. l. de keurvorst van Keulen gestorven en nu begeerde Lodewijk, zeer tegen den zin van den paus en den keizer, die een prins van Beieren verlangden, dat een zijner gunstelingen, de kardinaal van Furstenburg op den ledigstaanden zetel zou geplaatst worden. Hij zond daarom zijne troepen naar Keulen. Schoone gelegenheid dus om 13000 man te werven, welke den prins naar Engeland zouden volgen. Opdat evenwel de grenzen niet zouden ontbloot worden, ging hij eene overeenkomst aan met Frederik III keurvorst van Brandenburg, alsmede met de vorsten van Lunenburg-Zelle, van Wurtemberg en van Hessen, die aannamen troepen te onzer beschikking te stellen.

De troepen verzamelden zich te Mookerheide, de schepen te Goeree. Toch kreeg de Fransche gezant d'Avaux er de lucht van. Hij begreep het doel van den tocht en verklaarde in de Staten-Generaal, dat een onderneming tegen Engeland een oorlogsverklaring tegen Frankrijk zou zijn.

Dit zeggen van d'Avaux maakte alle geheimhouding onnoodig. 't Behoefde ook niet meer, naardien koning Lodewijk onder de nietigste voorwendselen aan den keizer den oorlog had verklaard. »'t Was een der ergste gedenkteekenen van Lodewijks kwade trouw." 1) Ook legde hij in de Fransche havens beslag op alle Hollandsche schepen, wierp de schippers en manschappen in de gevangenis, en bejegende hen op de smadelijkste wijze.

Den 10en October gaf de prins een manifest in 't licht, waarin hij verklaarde naar Engeland te gaan, om aldaar het bijeenroe-

1) Gr. v. Pr.

ping van een vrij en wettig parlement en de handhaving der Anglikaansche kerk te bevorderen.

Te Brielle begaf hij zich aan boord van de vloot, die uit 50 oorlogschepen en 350 transportschepen bestond en waarop zich tusschen de 14 à 15000 man troepen bevonden. In de vlag van 's prinsen schip stonden het Nassausche devies: »Je maintiendrai," en de woorden: »Voor den protestantschen godsdienst en de vrijheid van Engeland."

't Begin van den tocht was niet gelukkig. »'t Kwam" volgens koning Jakobus, »omdat de hostie dagelijks ten toon was gesteld." In zee gestoken (29 Oct.), om naar het noorden van Engeland of naar Schotland te stevenen, beliep de vloot in dienzelfden nacht een storm, die de schepen verstrooide, zoodat de prins bevel gaf terug te keeren en van den terugtocht bericht aan de afgedwaalde schepen te zenden. Ofschoon er geen enkel schip verloren was, waren er 700 paarden gestorven.

Toch had deze ramp een voordeel. Zij maakte Jakobus zorgeloos, daar deze zich overtuigd hield, dat men er in dit vergevorderde jaargetijde niet aan denken kon, de onderneming nogmaals te wagen en het wel tot het voorjaar zou aanloopen, eer de vloot weêr zeilklaar kon wezen. Willem III dacht er evenwel anders over. Terstond werden de noodige maatregelen verordend tot herstel der schepen, nog 60 pinken, geschikt om te landen, werden bij de vloot gevoegd en na 10 dagen was alles weder gereed om de reis te aanvaarden.

Op den 10en November stak men weder in zee. Weldra kreeg men de Hoofden in het gezicht, zeilde men het Kanaal en voorts de Torbaai binnen, waar het leger en de verdere krijgstoerustingen ontscheept werden. De prins in een sloep gestapt, liet zich dadelijk naar den wal roeien. Groot was de vreugde met welke hij werd ontvangen. Mannen en vrouwen liepen hem door het water te gemoet. Het, »God bless you" (God zegene u) liet zich

uit aller mond hooren, want men verwachtte van hem — en die verwachting werd niet beschaamd — dat hij gekomen was, om drie koninkrijken van slavernij te verlossen.

De vloot, door Jacobus uitgezonden, moest door storm zwaar beschadigd, in Portsmouth binnen loopen en was vooreerst buiten staat eenigen dienst te doen.

De prins trok nu met zijn leger naar Exeter, waar hij tien dagen vertoefde en vele aanzienlijke heeren zich bij hem voegden. Ook oversten, onder welke Johan Curchille, later beroemd als hertog van Marlborough, benevens vele soldaten uit 's konings leger, voegden zich aan de zijde van Oranje.

Jacobus, te Salisbury gekomen en het verloopen van zijn leger ziende, keerde radeloos naar Londen terug, maar vernam daar eene tijding, die hem nog meer ter neder sloeg. Immers George van Denemarken, gehuwd met zijn dochter Anna, de hertog van Ormond en andere Engelsche grooten hadden mede het Hof verlaten en zich tot Oranje gewend, welk voorbeeld door de prinses was nagevolgd. Vele steden en gewesten verklaarden zich voor een vrij parlement; de bevelhebber van Portsmouth koos mede 's prinsen zijde en stond de overwintering van onze vloot in de haven dier stad toe.

Jacobus, van allen verlaten, besloot nu met den prins te onderhandelen, doch de vrees deed hem den raad zijner roomsche raadsleden en der koningin opvolgen: hij ontvluchtte zijn rijk. Vermomd en van slechts drie personen vergezeld, verliet hij in alle stilte zijn paleis, voer in een schuitje de Teems af, wierp het groot zegel des Rijks in den stroom en begaf zich naar den zeekant om een schuilplaats in Frankrijk te zoeken.

Zijn vlucht was nauwelijks bekend, of de overheid koos mede de zijde van Oranje. De prins, uitgenoodigd naar de stad te komen, voldeed aan dat verzoek, toen hij, op weg zijnde, vernam, dat Jacobus, berouw gekregen hebbende, onder 't luiden der klokken en

onder de jubelkreten zijner aanhangers in Londen was teruggekeerd. Terstond zond de prins een regiment derwaarts om zich van de paleizen van St. James en Whitehall te verzekeren, in welk laatste zich Jacobus bevond, die den volgenden nacht door 's prinsen krijgsvolk bewaakt werd. Ook zond de prins drie heeren naar den koning om hem te verzoeken, dat hij niet te Londen blijven, maar zich naar Ham, een landhuis van de gravin van Lauerdale zou begeven, naardien zijne tegenwoordigheid aanleiding tot botsing kon geven, wanneer ook de prins te Londen zou zijn aangekomen. Jacobus verlangde evenwel naar Rochester te gaan, hetgeen hem gereedelijk werd toegestaan, naardien de prins alles vermijden wilde, wat naar geweldige maatregelen geleek. Na zijn vertrek deed de prins zijne intrede in Engelands hoofdstad (28 Dec. 1688).

Jacobus zich niet veilig achtende, ontvluchtte andermaal zijn Rijk en spoedde zich naar St. Germain tot zijn vriend Lodewijk, die hem met open armen ontving.

In het paleis van St. James ontving de prins de gelukwenschen wegens het welslagen zijner onderneming en werd hem verzocht bij voorraad het bestuur der rijkszaken op zich te nemen, waaraan hij gereedelijk voldeed. Toen het Hooger- en Lagerhuis 1) door hem bijeengeroepen was, nam het laatste onder meer andere ook dit besluit: »Koning Jacobus, getracht hebbende de gesteldheid des koninkrijks om te keeren door het schenden van het oorspronkelijk verdrag tusschen koning en volk, en na het schenden der grondwetten van den Staat uit het Rijk geweken zijnde, heeft met deze daad afstand van de regeering gedaan, zoodat de troon is opengevallen."

Het Hoogerhuis maakte bedenkingen tegen dit besluit. De vragen: Heeft Jacobus al dan niet afstand gedaan? Zoo ja, is er een erfgenaam of niet? Aan wien moet de regeering worden opgedra-

1) De kamer der lords en pairs en de kamer der gemeenten.

gen en onder welken vorm? kwamen op veler lippen. De prins verklaarde, dat hij was overgekomen, om het volk op hunne bede te verlossen, dat het nu vrijgemaakt zijnde, een keuze moest doen in datgene, wat het meest geschikt mocht zijn, en hij daarna, tevreden in het bewustzijn een volk te hebben vrijgemaakt van de knellende banden, waarmede het gebonden was, naar Holland zou terug keeren. Hield men het voor het beste middel het rijksbewind in handen van een regent te stellen, hij zou daar niets tegen hebben, doch hij verlangde die regent niet te zijn noch eenig deel in 't bewind te hebben, tenzij voor zijn leven, naardien hij de gevolgen van 't regentschap kende en het nooit zou aanvaarden.

Die woorden hadden een beslissenden invloed. Beide Huizen verklaarden: »De troon is opengevallen."

De troon is opengevallen. Er moest dus in voorzien worden. 's Prinsen gemalin kwam rechtens de erfopvolging toe, doch zij had reeds betuigd niets te willen zijn, dan met en onder den prins 1).

Beide Huizen kwamen tot het besluit: »De prins en de prinses van Oranje worden tot koning en koningin van Engeland verklaard, met de bepaling, dat de prins alleen het bewind der regeering zal voeren. Na hun dood zal de kroon en de koninklijke

---

1) Macauly in zijn Hist. of Eng., ook in 't Nederlandsch vertaald, welk voortreffelijk werk wij onzen lezers ten zeerste aanbevelen, verhaalt ons, dat er reeds vroeger een gesprek tusschen prinses Maria en den Engelschen predikant Burnet had plaats gehad, waarin de laatste verklaarde, dat de prins het denkbeeld, eenmaal de onderdaan zijner vrouw te zijn, ondragelijk vond, waarop de prinses met beminnelijke eenvoudigheid antwoordde: »Het Evangelie leert mij: dat ik mijn echtgenoot onderdanig moet zijn." En tot haar gemaal zeide zij: »Er schijnt verschil te bestaan tusschen de wetten van Engeland en die van God. Ik beloof u, gij zult de regeering in handen hebben; als vrouw wil ik mijn echtgenoot gehoorzaamheid schuldig zijn en vraag ter vergelding alleen wat het Evangelie den man beveelt: zijne vrouw lief te hebben."

waardigheid vervallen aan de erven, die uit prinses Maria zullen geboren worden en bij kinderloosheid aan Prinses Anna van Denemarken, of ook bij ontstentenis van kinderen dezer laatste aan de erfgenamen van prins Willem III van Oranje.

De prinses voldeed aan het tot haar gericht verzoek naar Engeland over te komen, en betuigde hare tevredenheid over 't geen besloten was. Daags na hare aankomst (22 Febr.) werd den prins en de prinses, in de groote zaal te Whitehall de kroon aangeboden en werden beiden onder de namen van Willem en Maria tot koning en koningin uitgeroepen.

De prins aanvaardde de kroon met de woorden: »Dit is voorzeker het grootste bewijs van vertrouwen door u in ons gesteld. Daarom schatten wij het nog hooger. Met erkentenis nemen wij aan, wat gij ons aanbiedt. Gelijk ik, herwaarts komende, geen ander oogmerk gehad heb, dan de behoudenis van uwen godsdienst, van uwe wetten en van uwe vrijheden, zoo kunt gij u verzekerd houden, dat ik mijn best zal doen, om die te ondersteunen, en dat ik altoos gereed zal zijn, om met u mede te werken tot alles wat de welvaart des koninkrijks kan bevorderen en alles zal aanwenden, wat in mijn vermogen is, om den naam van dit volk te verhoogen."

Twee maanden later (19 April) werden Willem — die mede als koning van Engeland den naam van Willem III droeg — en zijne vrouw plechtig gekroond. Ook Schotland erkende hen, doch Ierland hield nog een tijd lang de zijde van Jacobus. Eerst zou in Ierland nog veel strijds moeten gestreden worden.

Alzoo was de Stadhouder van een klein Gemeenebest — een Stadhouderschap hem vroeger niet gegund — tot koning over een der grootste en machtigste rijken van Europa verheven, tot een hoogte gestegen, als geen zijner voorzaten immer bereikt had, doch hoe hoog nu ook geklommen, hij verachtte het kleine Nederland niet. Integendeel, hij bleef dat Nederland liefhebben en verklaarde,

dat hij al zijne ambten hier te lande zou blijven waarnemen. Koning Willem III van Engeland zou ook Stadhouder Willem III van 't Gemeenebest zijn.

Nu mocht hij de voldoening smaken, dat na weinige weken, zonder bloedstorting, een omwenteling was tot stand gekomen, waarin ook onze Republiek een belangrijk aandeel had gehad, die zoowel voor de Vereenigde Gewesten in 't bijzonder, als voor de zaken van Europa in 't algemeen, nuttige en heilzame gevolgen had. Was Engeland het gevaar van burgeroorlog, van regeeringloosheid, van despotisme ontsnapt, Nederland daarentegen had een machtigen bondgenoot tegen Lodewijk XIV gekregen. Nadat zoolang van regeeringswege in Engeland met Frankrijk geheuld was, kwam daar een bewind van Anti-Franschgezinde richting.

Maar ook hier geen rozen zonder doornen. Willem III, hoe hoog verheven, zou ook ondervinden dat »ondank 's werelds loon is". Ook in Engeland had hij met moeielijkheden en bezwaren te kampen. 1. Hij zag zich gedwongen de twee elkander zoo vijandige partijen, de Whigs en de Tories, te vriend te houden; de Whigs die, na tot de opdracht der kroon ijverigst te hebben medegewerkt, het koninklijk prerogatief wilden besnoeien; de Tories, die, ofschoon zij in den nationalen wederstand hadden gedeeld, echter meenden, dat men door het veranderen van souverein te ver was gegaan. 2. De algemeene neiging tot beperking van het vorstelijk gezag, versterkt door de langdurige twisten tusschen de Stuarts en het parlement. 3. De onbetrouwbaarheid en het verraad zelfs van aanzienlijke staatslieden, die bij een mogelijken terugkeer van Jacobus zoowel op vergiffenis als op belooning rekenden. 4. De samenzweringen, beraamd door de nog talrijke aanhangers van den gevluchten koning. 5. De gesteldheid van Schotland, waar het vereffenen der geschillen in Staat en kerk zeer moeielijk viel. 6 De toestand van Ierland, waar de bevolking grootendeels uit aanhangers van Jacobus bestond. 7. Bovenal wellicht de

omstandigheid dat Willem III, hoewel zoon en echtgenoot eener Engelsche prinses, een vreemdeling en Hollander was 1).

Reeds in Januari 1689 zeide hij aan Witsen: »'t Is hier nu Hosana! maar 't zal welhaast zijn, kruist hem." In datzelfde jaar schreef hem een der voornaamste Whigs: »Uw leger, zelfs uw lijfwacht is u ongenegen en zal medewerken tot uw val. Het parlement, dat u de kroon heeft opgezet, is van u afkeerig; in Schotland is het misnoegen zeer groot. Gij hebt de harten van een groot deel des volks verloren. Een gevaarlijke en kostbare oorlog wordt gevoerd, zonder dat er geld is. Uw Hof en uw Raad worden geleid door menschen, die uw ondergang bedoelen."

Toen reeds bestond er eene samenzwering met het doel om, door een nieuw parlement, Jacobus onder zekere voorwaarden terug te roepen; in 1691 een tweede en vijf jaren later werd zijn leven door moordenaren bedreigd. In 1690 was hij er al ernstig op bedacht, om den overlast der Whigs, het bewind in handen der koningin neder te leggen en weder naar Holland te gaan 2).

Zijne Hollandsche manieren en zijne voorliefde voor Holland waren den Engelschen aanstootelijk. En dat hij voorliefde voor Holland had, bewijzen zijne brieven. In Maart 1608 schreef hij uit Windsor aan zijn vriend Bentinck: »Ik heb eergisteren een hert geschoten in het bosch en heb er een prettige jacht gehad, voor zooveel dit ellendige land zulks veroorlooft." Aan den raadpensionaris Heinsius, opvolger van Fagel, schreef hij: »Ik verlang naar Holland als een visch naar het water," en »ik word ziek als ik langer in Engeland moet blijven; 't is onmogelijk meer naar Holland te verlangen, dan ik doe."

---

1) Gr. v. Pr. Handb, p. 424.

2) Gr. v. Pr. Handb. p. 424.

Zijn geliefkoosd verblijf was te Hamptoncourt, »omdat het," zeide men, »van moerassige wateren omringd, naar een Hollandsch paleis geleek en naar Hollandschen trant was ingericht."

En hoe stonden de zaken hier? Ofschoon hij immer Hollander in zijn hart was, werd Willem III ook in Holland verregaande partijdigheid te laste gelegd. »Hij kon niet altijd een glimlach weerhouden, als er door kortzichtige landgenooten van eene herroeping der Navigatie-Acte en van soortgelijke hooggespannen verwachtingen gedroomd werd." 1) Witsen, als gezant naar Engeland gezonden, merkte aan, »dat de koning zich op den troon dacht te handhaven door het geld en het volk der Staten" 2).

Toch ondersteunde Willem III met waardigheid en nadruk elken billijken eisch. Toen hij sprak van vergoeding der kosten, die Nederland ten behoeve van den overtocht in 1688 gemaakt had en de voorzitter van het parlement hem vrij scherp te gemoet voerde: »De Engelschen hebben indertijd de Hollanders verlost van de slavernij; 't is dus een oude schuld, welke deze terugbetaald hebben," antwoordde hij hierop: »De Hollanders hebben hun eigen veiligheid niet geacht, om Engeland in het uiterste gevaar te verlossen; zij hebben waarlijk ongelooflijke opofferingen gedaan, en ik vertrouw, dat uwe edelmoedigheid voor hen even onbeperkt zal wezen als de hunne jegens u geweest is."

Gelukkig was het, dat in de omstandigheden waaronder Willem III leefde, er onderling vertrouwen tusschen hem en den raadpensionaris Heinsius bestond. Heinsius, met de veerkracht van een de Witt bezield, doch in stede van een tegenstander, een vriend des konings, heeft zoowel in de binnenlandsche aangelegenheden als in de buitenlandsche onderhandelingen Willem III met kracht ondersteund.

1) Gr. v. Pr. 424.

2) Wagenaar.

De onderneming tegen Engeland had Frankrijk het voorwendsel tot een nieuwen oorlog gegeven. Niet alleen aan ons land, ook aan Spanje, Engeland en Duitschland werd de oorlog verklaard. Om de heerschzucht van Lodewijk XIV zooveel mogelijk paal en perk te stellen, hadden de Staten door verbonden met andere mogenheden zich gesterkt en het »Groote Verbond" was ontstaan.

Terwijl tegen Frankrijk gestreden werd, behaalde koning Willem een overwinning op zijn schoonvader aan de Boyne 1), eene doorwaadbare rivier, welke de beide legers vaneen scheidde. Terwijl koning Willem het vijandelijke leger van eene hoogte waarnam, werd hij door een kogel licht gekwetst. Zijn nedervallen deed den vijand denken, dat hij gedood was. Niet alleen was de blijdschap over dien vermeenden dood groot in het vijandelijk leger, maar het bericht daarvan gaf ook te Parijs vreugde, zoodat er werd geïllumineerd. Terzelfder tijd evenwel, dat het leger des konings zich aan een dwaze vreugde overgaf, trok koning Willem op zijne vijanden los en dreef hen op de vlucht. Die overwinning redde den reeds wankelenden troon.

De oorlogszaken met Frankrijk gingen echter niet naar wensch, en daarom achtte koning Willem het hoog tijd, zich naar Nederland te begeven. Met 12 oorlogschepen en een aanzienlijken hofstoet nam hij in 't holst van den winter (27 Januari 1691) de reis aan. Op de hoogte van Goeree gekomen, werd de vloot door het mistige weer en het ijs verhinderd te landen. Dit deed hem besluiten in een sloep naar den wal te gaan. De hertog van Ormond, de graven van Portland, Devonshire, Dorset en Monmouth benevens de Nederlandsche heeren van Ouwerkerk en Zuilenstein vergezelden hem. 't Ging niet zonder gevaar, naardien de mist zoodanig verergerde, dat men niets

---

1) Meesterlijk geschetst in Macauly.

J.C. Leich del.　　Chromolith. Emrik & Binger

WILLEM III DOORWAADT DE BOYNE VOOR DUBLIN.

zien kon. Daarbij was de zee door het booze weer zeer ontstuimig. Reeds 's middags twee uren, was men in de sloep gestapt en bij 't vallen van den nacht had men nog de gewenschte haven niet gevonden. Iedereen, 't scheepsvolk zelfs, verloor den moed, koning Willem alleen bleef, als altijd, bedaard. »Vreest gij in mijn gezelschap te sterven?" vroeg hij den beangstigden. Gelukkig bereikte men na acht uren op de woelige zee te hebben doorgebracht het land. Met wagens van boord gehaald, vertoefde koning Willem drie uren lang in eene armoedige visschershut, om van de vermoeienis en koude te bekomen, daarna zette hij met zijn gezelschap de reis naar den Haag voort, waar hij zijne plechtige intrede hield. Te 's Hage had hij eene bijeenkomst met gezanten van verschillende mogendheden, welke vergadering nog werd opgeluisterd door de tegenwoordigheid van den markies van Gastanaga, de keurvorsten van Beieren en Brandenburg, den hertog van Brunswijk-Wolfenbuttel, den landgraaf van Hessen-Kassel en nog een aantal Duitsche vorsten, allen deelnemers aan het Groote Verbond. De ziel van dit groote lichaam was Willem III; hij was de leider der vergadering, die de samenkomst opende met een aanspraak, zeer geschikt om den moed te doen ontvlammen en het besluit te doen opvatten met kracht en nadruk tegen Frankrijk op te treden.

Na een uitstapje naar het Loo vertrok hij naar het leger en wel naar Bergen in Henegouwen, dat door de Franschen belegerd werd. Had hij op de holle zee de bewarende hand Gods mogen ondervinden, ook hier werd zijn leven gespaard. Een boom, waartegen hij geleund had, werd, even nadat hij dien verlaten had, door een kanonskogel omvergeschoten. De slechte zorg der Spanjaarden voor de krijgsbehoeften was evenwel oorzaak, dat koning Willem weinig kon uitvoeren.

Hardnekkig was de slag bij Neerwinden. De ziel van het leger der bondgenooten was ook hier Willem III. Hij vertoonde zich overal waar zijne tegenwoordigheid vereischt werd. Van het eene punt naar het andere vliegende, steeg hij soms van 't paard, om het volk aan

te voeren of het geschut te bedienen. Toch zag hij, dat de overmacht te groot was, om op een goede uitkomst te kunnen hopen. Ziende, dat de slag niet te winnen was, trok hij zijne troepen in zulk een ordelijken aftocht terug, dat zelfs de Franschen dien als een meesterstuk van krijgskunde bewonderden.

DUBBELE SMART.

Was het jaar 1694 weinig belangrijk ten aanzien der krijgsverrichtingen, het einde van dat jaar leverde voor koning Willem veel smartelijks, het begin van 't volgende zou voor hem nog noodlottiger zijn.

Te Londen heerschte in genoemd jaar een zeer hevige pokken-epidemie, die duizenden slachtoffers vergde. Niet alleen in de huizen der burgers, ook in de paleizen drong zij binnen. Koning Willem's gemalin, de godvruchtige Maria Stuart, bleef niet gespaard. Wel gaf 's konings lijfarts, sir Thomas Millington in 't begin der ziekte zijne hoop te kennen, dat het slechts mazelen zouden wezen, doch Radcliffe deelde in die hoop niet, maar vreesde reeds bij den aanvang voor pokken en hij had goed gezien; zij kreeg de pokken en wel van een kwaadaardig karakter.

Geene ontsteltenis echter op het gelaat, ook niet in 't hart der vorstin bij de zekerheid der ziekte. Kalm als altijd zeide zij: »Zorg dat al mijne kamervrouwen, staatsdames en bedienden, die de pokken niet gehad hebben, 't paleis verlaten. Moet ik sterven, Gods wil geschiede; de dood jaagt mij geen schrik aan. Ik ben bereid voor God te verschijnen. Om de verdiensten van Zijn Zoon geloof ik, dat Hij mij in genade zal aannemen." Op haar sterfbed dankte zij God dat zij niet tot de laatste ure met de voorbereiding ter dood had gewacht.

Niet zoo bedaard was de anders zoo kalme Willem III. Hij, die in 't oorlogsveld de koelbloedigste veldheer was, die eene onverschrokkenheid en verachting voor den dood aan den dag legde, die de oudste soldaten verbaasd deed staan, weent aan 't ziekbed van de vrouw,

welke hij zoo innig liefheeft. Van zijn veldbed, in de anti-chambre geplaatst, kan hij onmogelijk zoo dikwijls gebruik maken als men wel wenscht, hij kan zijne Maria niet verlaten.

»Is er dan volstrekt geen hoop meer op haar behoud?" Zoo vraagt en klaagt hij. Het bedenkelijk schouderophalen van Ds. Burnet doet hem andermaal klagen: »Van den gelukkigsten mensch op aarde, word ik nu het rampzaligste schepsel van de wereld. Gedurende den ganschen tijd van ons huwelijk heb ik geen enkele fout in haar opgemerkt, wel verdiensten in haar ontdekt, die niemand kan kennen dan ik."

Trachtte men Z. M. afleiding te geven in den arbeid, ook die was hem onmogelijk. Hij vond zich buiten staat iets aan staatszaken te doen. Hij had alleen oog voor zijne lijdende gemalin; hij wilde overgelaten zijn aan zijne smart. En die gemalin — tot tweemalen toe poogde zij den diep bedroefden echtgenoot een laatst vaarwel te zeggen, maar zij kon niet; hare tong weigerde haar den dienst.

Haar laatste oogenblik nadert. Koning Willem ziet het. Nog een paar minuten, hij gevoelt het, dan is zijne hem dierbare Maria niet meer de zijne, dan is hij weduwnaar. Dit schokt zijn zenuwgestel zoodanig, dat men hem van 't sterfbed verwijderen moet, dat men voor zijn verstand of voor zijn leven vreesde.

Groot was de rouw in Londen, toen de edele vorstin op den eersten Januari 1695 in den ouderdom van 33 jaren de oogen sloot, maar de droefheid van den koninklijken gemaal was boven alle beschrijving. Een maand lang was hij niet in staat iets te doen. En wel mocht hij bedroefd zijn, want inderdaad groot was voor hem dit verlies. Hij verloor in haar eene uitmuntende vrouw, getrouw als gade, voortreffelijk gedurende zijne afwezigheid als regentes, zoo als hij in hare zuster Anna niet kon terugvinden.

Haar levensbeschrijver zegt van haar: »Zij was eene vrouw, die in de moeielijkste omstandigheden, uitstekende gaven, een beminnelijk karakter en eene ongeveinsde godsvrucht aan den dag gelegd heeft. Allen, die haar naderden, bewonderden haar. Zij had een ontzag-

wekkend voorkomen, helder verstand, gezond oordeel, bekoorlijke zachtheid, voorbeeldige godsvrucht en deugd. Ofschoon zij dikwerf slechts over weinig geld kon beschikken, vond zij in zuinigheid een middel om veel weldadigheid te toonen; de waarde der gift werd door de wijze van geven verhoogd. De pensioenen door haar na 1688 hier te lande verleend, bedroegen een jaarlijksche som van *f* 11340. Zij had veel boeken gelezen over geschiedenis en godgeleerdheid, en toen zij door zwakheid van gezicht daarin werd belemmerd, was zij met voorbeeldigen ijver in handwerken bezig. Met de teederste liefde aan haren echtgenoot verknocht, onderdanig in alles, begeerde zij ook op den troon, niets meer dan de vrouw des konings te zijn, voor elke tegenovergestelde inblazing doof. Zij was niet gewoon zich in staatszaken te mengen en echter bleken haar bekwaamheid en haar moed, toen zij, om de afwezigheid des konings in een hachelijk tijdsgewricht en bij dringend gevaar (1690), met het bestuur van Engeland belast werd. Aan de hervormde kerk was zij uit overtuiging gehecht; gereed om, waar het noodig werd, rekenschap te geven van de hope, die in haar was, met zachtmoedigheid en vreeze. Haar ingetogen leefwijze had gunstigen invloed op het Engelsche Hof. Zij beijverde zich de wetten tegen dronkenschap, vloeken en ontheiliging van den zondag ten uitvoer te leggen. Zij.... doch genoeg van koningin Maria gezegd, om te doen zien, dat wij de smart haars gemaals billijken, omdat zij die droefheid waardig was. Alleen nog moeten wij zeggen, hoe zij over Nederland dacht. Wij zien het in haren brief aan Fagel. »Iemand uit Holland gekomen, heeft mij groote blijdschap veroorzaakt door mij te zeggen, hoe lief het volk mij daar heeft; als ik daaraan denk, en als ik zie wat de lieden hier doen, grieft het mij al te zeer. Holland heeft zich van mij meester gemaakt door zoo goed te wezen voor mij; dat ze zoo jegens u zijn, is geen wonder; ik bid God, dat het hier evenzoo worden moge; als ik eens op dit onderwerp kom, kan ik het niet meer uit het hoofd stellen."

Drie weken na haren dood waren er verloopen, eer koning Willem eenige kracht tot werken vond. Toen schreef hij aan den raadpensionaris: »Het is niet zonder veel moeite, dat ik u nu kan schrijven; ik moet u in confidentie zeggen, dat ik mij meer bekwaam gevoel, om oorlog te voeren. Toch wil ik trachten mijn plicht te volbrengen, en ik hoop, dat God mij zal sterken!"

Ja, God heeft hem gesterkt. Er was voor hem ook nog veel te doen, eer zijn aardsche loopbaan was afgeloopen. Had hij tot dus verre den vrede met Lodewijk tegengehouden, omdat hij den trouweloozen koning niet vertrouwde, toen hij evenwel ondervond, dat de list diens konings den hertog van Savoie van 't bondgenootschap had afgetrokken, en de Franschman dus al zijne krachten tegen ons kon keeren, toen begreep Willem III, dat er niet langer bloed vergoten mocht worden en achtte hij het raadzaam met den Franschen veroveraar een eenigszins aannemelijken vrede te sluiten, waartoe Lodewijk wel geneigd was, naardien hongersnood zijn land bedreigde en hij anders door zijn volk wel tot vrede kon gedwongen worden.

Die vrede kwam in September 1697 tot stand en werd gesloten in het aan koning Willem behoorende huis te Rijswijk. Bij dien vrede werd Willem III door Frankrijk als koning van Engeland erkend; ons land in zijne onafhankelijkheid bevestigd en de Fransche koning genoopt tot de overgave van eenige veroverde plaatsen.

Dat niet alleen Nederland maar geheel Europa wederom vrij mocht adem halen na een langdurigen en vreeslijken strijd tegen overheersching en geweld, was naast God aan niemand anders dan aan Willem III te danken.

Toch was Willem III niet gerust, al zag hij een 28jarigen strijd tegen Fransche overheersching met gelukkigen uitslag bekroond, al mocht hij de Spaansche Nederlanden als een bolwerk voor Nederland behouden hebben, al lagen Staatsche bezettingen in de Belgische grensvestingen. Dat alles was hem nog niet genoeg, omdat hij wist, dat Frankrijks koning een roover was, en een roover tot alles in staat is.

Wat te doen, om voortdurend Lodewijks heerschzucht paal en perk te stellen? In de eerste plaats wist hij de Staten te bewegen, dat er niet te veel krijgsvolk werd afgedankt, opdat wanneer Frankrijks koning een aanslag mocht beproeven, men hem dadelijk tegenstand zou kunnen bieden. De Staten luisterden beter naar hem, dan het Engelsche parlement, dat tegen zijn uitdrukkelijke begeerte, de krijgsmacht aanzienlijk verminderde. Wie zal het in Willem III wraken, dat hij, misnoegd geworden, er ernstig aan dacht afstand te doen van den Engelschen troon, eene gedachte, waarvan men hem slechts met moeite kon terug brengen? Had hij niet 28 jaren lang zijn leven gewaagd, om het evenwicht van Europa te bewaren, en met welke zorg om dit te behouden, beantwoordde Engeland *zijne* zorg? Veel waarheid was er in, wat men toen schertsend zeide: De prins is koning van Nederland en niet meer dan stadhouder van Engeland.

In de tweede plaats vereischte de toestand nog een andere voorzorg. Het was te verwachten, dat de ziekelijke en zwakke Spaansche koning Karel II weldra zonder kinderen zou sterven, dan zou Lodewijk wel trachten zich in het bezit van Spanje, Indië en Italië te stellen, en daarvoor moest, naar het oordeel van Willem III, gezorgd worden. Stonden Lodewijk XIV koning van Frankrijk, Leopold I keizer van Duitschland en Jozef Ferdinand keurvorst van Beieren door hunne vrouwen met Karel II in familieverbintenis, het was niet meer dan billijk, dat diens nalatenschap onder de drie erven verdeeld werd en een hunner zich niet van de geheele erfenis meester maakte, waardoor het gewis met de vrijheid van Europa gedaan zou wezen. Wat te doen om dat te voorkomen? Oranje was er daarom op bedacht, vóór het afsterven van Karel een verdeelingstractaat te bewerken. 't Was echter een kiesche zaak, bij het leven van den Spaanschen koning diens goederen te verdeelen. Toch moest het. De noodzakelijkheid gebood het. Om de kieschheid niet uit het oog te verliezen, zou de zaak in 't geheim behandeld worden en zoo kwam er tusschen Frankrijk, Engeland en ons land een

tractaat tot stand (1698), waarbij de verdeeling der Spaansche erfgoederen onder de drie vorsten geregeld werd. De dood van den keurvorst van Beieren maakte reeds in het volgende jaar een nieuwe verdeeling noodzakelijk. Het papier echter is lijdzaam en laat zich geduldig beschrijven. Was er reden om te verwachten, dat de doodmare van Karel II geen ander gevolg zou hebben dan de ten uitvoerlegging van het verdeelings-tractaat, weldra bleek het, dat alle voorzorgen der diplomatie bij de uiterste wilsbeschikking van Spanjes' koning nutteloos geweest waren. De hertog van Anjou, Lodewijks kleinzoon, was tot eenigen erfgenaam benoemd. 't Spreekt van zelf, dat het testament door Lodewijk — die in 't geheim alles bewerkt had — werd aangenomen en het verdeelings-tractaat op zijde geschoven.

Aldus kwam plotseling, met tenietdoening van elken waarborg, de nauwste vereeniging tusschen Frankrijk en Spanje tot stand, en werd aan Europa, met eene pennestreek de vrucht ontroofd van dertigjarige onderhandeling en krijg 1).

Toen men van Lodewijk de nakoming van het plechtig door hem bezworen verdeelings-tractaat eischte, antwoordde hij, met de heiligste beloften den spot drijvende: »Er zijn geen Pyreneën meer!"

Door verregaande trouweloosheid, zoo onbeschaamd dat zij zelfs in een Lodewijk XIV ongelooflijk scheen, had deze nu meer bereikt, dan hij zich had kunnen voorstellen. België, om hetwelk hij drie oorlogen had gevoerd, was nu slechts een gering deel van hetgeen hem te beurt viel. Hij zou, evenzeer als in Frankrijk, meester in Spanje en Italië zijn, over rijke volkplantingen beschikken, het gebied voeren in de Middellandsche zee, en, wanneer deze vereeniging van machtige monarchieën werd bevestigd, zou de overmacht van Frankrijk gelijk staan met een soort van wereldheerschappij 2).

---

1) Gr. v. Pr. Handboek p. 443.
2) Gr. v. Pr. Handb. p. 443.

Redenen genoeg om de vorsten van Europa met bezorgdheid te vervullen, redenen genoeg ook, om zich tegen hem te versterken. Engeland, Denemarken, de Paltz, Munster, de keizer van Duitschland en ons land vormden in 1701 op nieuw een groot verbond, waarbij bepaald werd, dat, zoo Frankrijk niet binnen twee maanden in voldoende schikking trad, de oorlog verklaard zou worden, om aan Lodewijk, België, Milaan, Napels, Sicilië en de koloniën met kracht van wapenen te ontrukken. Kort daarna voegde zich ook de koning van Pruisen bij dat verbond. Inmiddels zond Oranje Engelsche troepen naar België en werd eene vloot onder den schout-bij-nacht den Boer in zee gebracht, om onze kusten te bewaken.

Zoo stond alles wederom tot een grooten kampstrijd gereed. Een groot man zou echter dien strijd niet beleven. Behalve den oorlog, die op het punt was uit te breken, stond Nederland nog een andere ramp te wachten, een nieuwe smart was reeds in aantocht. De tijd van Willem III was vervuld, zijn levenstaak voleindigd. Engelands koning werd opgeroepen om te verschijnen voor den Koning aller koningen, maar om woning in diens Huis te vinden.

't Is in Maart 1702. Hoofdpijn en koorsachtige aandoeningen hebben Willem III sints eenigen tijd niet verlaten. 't Is nu een heerlijke morgen, de morgen van den 4en Maart. Een beweging in de frissche lucht zal hem, meent hij, geen kwaad doen en het besluit wordt genomen in het park van Hampton-court ter jacht te gaan. Inderdaad de beweging en de lucht doen hem goed. Toch heeft zijn hand niet die vastheid als anders; met zwakke hand bestuurt hij zijn ros, zijn geliefde Sorrel. Het dier trapt in een molshoop 1), struikelt en Engelands koning stort mede ter aarde. Het jachtgezelschap, eensklaps toegeschoten, tracht hem wel op te helpen, maar 't is hem

---

1) Dit deed zijne vijandeu drinken op de gezondheid van *den fluweelen heer*, die hen van hun grootsten vijand verlost had.

niet mogelijk te staan, men moet hem dragen. Bij onderzoek bleek het, dat hij het sleutelbeen gebroken had. Op zichzelf was deze breuk van weinig beteekenis, zoodat hij op dien zelfden dag naar Londen kon terug keeren en zelfs zes dagen later aan de gezanten van vreemde hoven gehoor kon verleenen. Den volgenden dag echter stortte hij weder in; er kwam ontsteking en koorts bij en weldra gevoelde hij dat zijn einde naderde, maar met die kalmte van geest, die hem altoos eigen was. Maar dit was ook niet vreemd. Willem III toch had zich gemeenzaam gemaakt met den dood, dien nooit gevreesd, dien zelfs wel eens gewenscht.

Weinige uren voor zijn overlijden kwam Albemarle aan zijn bed om hem een kort verslag van den stand der zaken te geven. Met de grootste bedaardheid hoorde hij hem aan, zeggende: »Albemarle, mijn einde nadert."

De geheelen nacht bleven de aartsbisschop van Canterbury, Tenison en bisschop Burnet in de ziekekamer, en waren er getuigen van hoe hij dikwerf de oogen naar den Hemel sloeg, verlangende ontbonden te worden en met Christus te zijn. Uit de handen van den aartsbisschop van Canterbury gebruikte hij het avondmaal.

De aanwezigheid van vele lords en heeren van den geheimen raad in de antichambres getuigde van hunne liefde jegens hun vorst. Verscheidene heeren liet hij binnen komen, om afscheid van hen te nemen. Met inspanning van alle krachten dankte hij Ouwerkerk voor de trouwe diensten hem gedurende dertig jaren bewezen. Het moeielijkst was het afscheid van Bentinck, zijn getrouwsten, liefsten vriend. Voor beiden was de laatste oogenblik smartelijk. 't Was tusschen zeven en acht uren van zondag morgen den 19en Maart 1702, dat Willem III zijne oogen sloot. Toen men hem ontkleedde, om zijn lijk te balsemen, vond men op zijn bloote borst een zwart zijden zakje. Het bevatte een gouden ring benevens een vlokje haar van zijne hem in den dood voorgegane Maria.

Zoo stierf deze held in het 52ste jaar zijns levens. Hij was de laatste

maar voorzeker niet de minste afstammeling in de rechte linie van den grooten Zwijger, hij, die onder Gods zegen, de redding van Nederland en Europa bewerkte. Wat toch was de krijgsmacht van den Staat toen hij in 1672 aan het roer kwam? Een nietige, ordelooze hoop. En nu? Een leger, dat Europa tot voorbeeld kon dienen.

Groot waren de droefheid en ontsteltenis in de Republiek. De Staten van Friesland noemden dit afsterven »ondragelijk niet alleen voor Nederland, maar voor de vrijheid van gansch Europa" en het Huis der Gemeenten in Engeland getuigde »dat hij hen verlost had van de slavernij." Nog een oogenblik mijne lezers, moeten wij bij den dierbaren doode vertoeven. Ook wij kunnen moeielijk afscheid van hem nemen.

Wanneer wij zijn uiterlijk beschouwen, dan kunnen wij hem met zijn adelaarsneus niet schoon noemen, maar toch dat hooge voorhoofd, die levendige, doordringende oogen getuigen van geest en verstand. Wat hij evenwel in uiterlijke schoonheid moge missen, inwendig bezit hij een dubbele schoonheid. Wij weten het reeds, hij vreesde God. Edelmoedig van aard, vergaf hij zijnen vijanden gaarne hunne misdaden. Hij kende zijne tegenstanders, maar hoe dikwijls ook misleid en verraden, toonde hij herhaaldelijk zijne vergevensgezindheid in de samenzweringen tegen hem gesmeed. In het verhoor van een hunner, werd door den rechter op het noemen van medeplichtingen aangedrongen. De koning achter den stoel van dien rechter staande, tikte hem op den schouder, zeggende: »Mylord, reeds te veel hiervan." Een ander, bij eene samenspraak met den koning in verlegenheid gebracht, trachtte zich te redden met de schrale uitvlucht, dat hij de lieden, die te zijnen huize kwamen, niet kon afwijzen, maar dat hij voor zich met de koninklijke regeering van Z. M. zeer ingenomen was, waarop deze zeide: »Ik ken u voor een man van eer; ik wil gelooven hetgeen gij zegt, maar herinner u wat ge nu gezegd hebt en dat ik er rekening opmaak." Nog een ander voornaam staatsdienaar had briefwisseling met den vijand gehouden, doch ontkende dit. De koning stelde hem den

brief, door den man zelven geschreven, ter hand, met verzoek het verraad door hem gepleegd en de genade hem bewezen te gedenken. Was het ook niet een edele trek in 't karakter van Willem III, dat hij zijn neef Jan Willem Friso tot zijn eenigen erfgenaam benoemde en hem den Staten als zijn opvolger in het Stadhouderschap aanbeval, niettegenstaande diens vader, Hendrik Kazimir, uit jaloerschheid hem veel onaangenaams berokkend had? Ook dat hij niet zien kon, dat onze groote de Ruiter en onze bekwame Cornelis Tromp geslagen vijanden waren? Of de eerste de vriend der Staten was en de laatste om zijn stadshoudersgezindheid was afgezet, daarnaar vroeg Willem III niet. Beide uitstekende mannen wenschte hij voor het vaderland te behouden, en daarom rustte hij niet, alvorens hij beiden in zijne tegenwoordigheid zag om elkander de hand van vriendschap te reiken. Was het ook niet edel, dat, toen vóór de ontruiming der gewonnen gewesten in 1673 door Lodewijk's troepen, bij Holland in overweging genomen werd, of men die provinciën wel weer in 't bondgenootschap zou opnemen, dan of men ze als overwonnen gewesten zou aanmerken, Willem III aanstonds gereed was, om zich voor die provinciën in de bres te stellen en zich tegen zulk een voorstel met al de kracht zijner ziel verzette, zoodat de afgescheiden provinciën hun rang in de Unie herkregen?

En hoe dankbaar hij ontvangen weldaden wist te beloonen, zien wij in het volgende. In April 1675 werd hij door dezelfde ziekte aangetast, waaraan zijn vader 25 jaren vroeger was overleden, hij kreeg de kinderpokken. De afloop was gelukkiger dan bij zijn vader, want spoedig genas hij en kon zich weer in 't openbaar vertoonen. Hoe besmettelijk en gevaarlijk de ziekte ook was, zijn kamerheer, de trouwe Jan Willem Bentinck, ofschoon zelf de ziekte niet gehad hebbende, week dag noch nacht van zijn bed, en diende hem alles met eigen hand toe. De prins verklaarde later zelf niet te weten of Bentinck geslapen of gewaakt had, maar wel wist hij, dat hij zestien dagen en nachten achter elkander nooit had geroepen, of Ben-

tinck was aan zijne zijde. Nauwelijks was hij hersteld of ook Bentinck werd door dezelfde ziekte aangetast, die hem aan den rand des grafs bracht. De prins had het geluk hem te behouden en hem spoedig genezen te zien. Dankbaar voor 't geen Bentinck hem bewezen had, liet hij hem, ofschoon hij buiten Holland geboren was, in de orde der Ridderschap inschrijven en benoemde hem na zijne troonsbeklimming tot hertog van Portland. De bestaande vriendschap werd van dien tijd af nog inniger; een broederlijk belang stelde Oranje in het geluk zijns vriends. Toen Bentinck een zoon geboren was, schreef Oranje hem: »Hij zal leven, hoop ik, tot dat hij een even goede kerel wordt als gij, en mocht ik ooit een zoon krijgen, dan zullen onze kinderen, hoop ik, elkander liefhebben, zooals wij gedaan hebben." Toen de vrouw van Bentinck gedurende de afwezigheid van haren man ernstig ziek werd, vond Oranje, ofschoon met werkzaamheden overladen, nog immer den tijd om zijn vriend dagelijks berichten omtrent den toestand zijner vrouw toe te zenden, en toen de geneesheeren haar buiten gevaar verklaarden, schreef hij: »Ik schrijf u met vreugdetranen in mijne oogen." Hoe teeder en dat in een man van zulk een stroef karakter! 1)

Wij besluiten met de woorden van den dichter J. de Regt.

»Hier ligt de liefde en lust der Engelsche onderzaten,
De stuurman van de hulk der zeven vrije Staten;
De Alcides zijner eeuw, die monsters heeft geveld,
En palen aan den loop der Fransche zon gesteld;
De Haagsche Scipio, die, rijk van lauwerbladen,
Een trits van kronen won door onnavolgbre daden;
De Britsche Augustus, die, in 't nijpen van den nood,
Der volkren recht herstelde en Janus' tempel sloot.
Het sterven van dien held deed duizend vorsten beven,
Europa scheen met hem den laatsten snik te geven.
Indien de dapperheid werd van den dood gevreesd ,
Hij was, gelijk zijn roem, onsterfelijk geweest."

1) Macauly p. 132.

GRAAF JOHAN.

Wij moeten terug, mijne lezers, naar den oudsten broeder van Willem van Oranje, naar graaf Jan den Oude, den stamvader der Friesche stadhouders. Meermalen reeds noemden wij 's mans naam en zagen wij, wat hij voor zijn broeder was, wat hij zijn wilde voor ons land. Met volle recht wordt hij dan ook met zijne broeders opgenomen in de reeks der Nederlandsche Makabeërs. Zijn bloed heeft hij voor 't land niet gestort, maar daarom heeft hij zich niet minder verdienstelijk gemaakt. Welke geldelijke opofferingen heeft hij zich niet getroost, toen het vaderland in nood was, toen het onder de tijgerklauwen van Spanje lag. In 1575 was hij reeds aan den keurvorst van de Paltz *f* 40000 schuldig en twee jaren later bedroeg de schuld, gemaakt om Nederland te helpen, niet minder dan 6 tonnen gouds. Om die schuld te voldoen, ontzag hij zijn goederen, zijn zilverwerk, de kleinodien zijner moeder, zijne bezittingen niet.

We hebben hem ook in 1579 leeren kennen als den hoofdbewerker van de Unie van Utrecht, die den grondslag der Republiek legde. En voor dat alles is de dankbaarheid jegens hem niet groot geweest. Als stadhouder van Gelderland toch leed hij gebrek. Het noodige zelfs ontbrak hem, ja 't is ongelooflijk, hoe bitter het met zijn hof-

houding gesteld was. Volgens zijn eigen getuigenis huisde hij twee maanden lang in een nauw, koud en donker kamertje; soms ging hij zonder eten naar bed, omdat de kok niets klaar te maken had; in een tochtig woonhuis, zonder dak en zonder brandstoffen, was hij blootgesteld aan vorst en koude. En of dit alles nog niet genoeg ware, de bakker wilde hem geen brood meer leveren 1).

't Was voorwaar geen wonder, dat de man, met zooveel ondank bejegend, uit vaderlijke zorg voor zijne kinderen, wier erfenis hij voor het welzijn van Nederland had opgeofferd, naar Dillenburg terug ging, waar hij in 1606 stierf, nadat hij 73 kindskinderen gezien had 2).

Drie malen is graaf Johan gehuwd geweest: 1º. met Elisabeth van Leuchtenberg, die hem vier dochters en zes zonen schonk: Willem Lodewijk, Johan, die Nassau-Siegen tot erfenis kreeg; George, die zijn opvolger te Dillenbrug was; Philips, gouverneur van Gorcum, Woudrichem en Loevestein en generaal der ruiterij; Ernst Kasimir, graaf van Nassau-Dietz, hoofd van de linie van Dietz, en Lodewijk Gunther, die zich in den slag bij Nieuwpoort verdienstelijk gemaakt heeft. Zijne dochters waren: Isabella, Juliana, Maria en Machtildes. Bij zijne tweede vrouw, Kunegonda Jacoba van de Paltz heeft graaf Johan een dochter gehad, Amalia geheeten, die later gehuwd is met graaf Willem van Solms Greifenstein en bij zijne derde gemalin, Johannetta van Sain en Witgenstein, één zoon, Johan Lodewijk, den stichter der Haadmarsche linie.

Wij willen ons in de eerste plaats bepalen tot de nakomelingen van graaf Johan voor zooverre die stadhouders van Friesland geweest zijn, om daarna een oog te slaan op zijne andere nazaten. Wij zullen ons echter tot eene schets bepalen, naardien hunne krijgsbedrijven

---

1) Zie van Lennep, voornaamste gesch. van N. Ned.,
2) Orlers bl. 41.

grootelijks met die van Maurits en Frederik Hendrik samenhangen. Wij zeggen met algemeene woorden: Door de kloekheid der Friesche stadhouders ondersteund, was het mogelijk een roemrijken vrede te bevechten 1).

STADHOUDERS VAN FRIESLAND UIT HET HUIS VAN NASSAU-DIETZ.

WILLEM LODEWIJK, de oudste zoon van graaf Johan, in 1560 geboren, in 1620 gestorven, was de eerste der Friesche stadhouders. Hij werd door zijn oom Willem I met het stadhouderschap over Friesland, Groningen en Drenthe begiftigd, welke betrekking hij met roem bekleed heeft.

Door familiebetrekking en vriendschap was hij aan Maurits verbonden en die band werd nog inniger toen hij met 's prinsen zuster Anna huwde, welke echt evenwel spoedig door den dood verbroken werd. Zijn gade overleed in den jeugdigen leeftijd van twintig jaar.

Toen hij eens met zijn aangehuwden neef, den graaf van Hohenlo, de vestingwerken van het sterke Koevorden opnam, werd hij door een kogel uit een zesponder zoodanig in het linkerbeen onder de knie gekwetst, dat hij sedert een stijf been hield en zijn leven lang kreupel ging. Maurits immer ter zijde staande, toonde hij een groot krijgsman te zijn, doch ook als stadhouder was hij voortreffelijk. Hij zorgde zoowel voor 't inwendig bestuur en 't finantiewezen als voor 't bevredigen van de Friesche Staatsleden.

Op den 23sten Mei 1620 uit Holland naar Leeuwarden teruggekeerd, werd hij door eene beroerte aangetast, aan welker gevolgen hij den 10en Juni overleed. Zijn einde voelende naderen, ontbood hij de Gedeputeerde Staten en het Hof bij zich, om hun zijn broeder Ernst Kasimir en de verdere belangen des lands aan te bevelen. Zijn laatste woorden waren: »Heer Jezus, ontferm u mijner!" De oprichting

1) Gr. v. Pr. Handb. b. 261.

van een marmeren gedenkteeken op zijn graf is wel een bewijs hoe Willem Lodewijk bemind was. Niet alleen Friesland, Groningen en Drenthe, maar geheel Nederland weende om zijn verlies.

Van zichzelven getuigde hij: »Ik wil niet zeggen, dat ik in mijne regeering nooit overtreden of gedwaald heb, want ik ben een mensch maar geen engel, doch ik betuig bij de hoogste waarheid, dat ik nooit 's lands welzijn opzettelijk heb verzuimd of verkort."

Ernst Kazimir, in 1573 te Dillenburg geboren, huwde in 1607 met Sophia Hedwig van Brunswijk, bij welke hij twee zonen, Hendrik Kazimir en Willem Frederik gewon. Na zijne studiën volbracht te hebben, kwam hij aan 't hof zijns broeders, met wien hij in 1594 als 21jarig jongeling het beleg van Groningen bijwoonde. Dat het Nassausche bloed ook hem in de aderen vloeide, hebben wij gezien bij de brug te Leffinghem in 1600. In 1595 werd hij met zijn broeder Filips en graaf Ernst van Solms krijgsgevangen gemaakt en kreeg zijne vrijheid niet terug dan voor een losprijs van *f* 10,000, waarna de Staten hem het bevel over een kompagnie voetvolk schonken. Door het overlijden zijns vaders kwam hij in bezit van 't graafschap Dietz. De Staten benoemden hem tot generaal-veldmaarschalk over 't Staatsche leger en stelden hem later aan tot luitenant-gouverneur eerst van Gelderland, daarna ook van Utrecht. Ook prins Maurits was met zijn neef zeer ingenomen en benoemde hem tot erfgenaam van het prinsdom Oranje ingeval Frederik Hendrik voor hem kwam te overlijden. Hij was dan ook bij alle belegeringen en veldtochten getrouw aan diens zijde, vooral muntte hij uit bij de belegeringen van de sterke vestingen Grol en 's Hertogenbosch.

Dat ook de Staten van Friesland met hem waren ingenomen, toonden zij, toen zij het recht van opvolging in 1631 opdroegen aan zijn zoon Hendrik Kazimir.

Ook hij bezegelde de vrijheid met zijn bloed. Bij 't bezichtigen der loopgraven te Roermond werd hij door een musketkogel in 't hoofd getroffen. Tot zijn eer strekt niet weinig een bericht uit dien

tijd: »Hij werd beweend door allen, zoo van hoogen als van lagen rang, die zijn wakkerheid en strijdbaarheid hoogelijk roemen, dewijl hij jegens zijn onderhoorigen altijd zoo minzaam was geweest, dat vele officieren en soldaten, toen ze de tijding van zijn dood vernamen, met betraande oogen uitriepen: »Ach, onze getrouwe vader Ernst Kazimir is doodgeschoten!"

Schooner lofrede kon hem voorzeker niet gegeven worden.

HENDRIK KAZIMIR I zijn zoon, geb. 1611 gest. 1640, volgde hem in zijne waardigheid op. In jeugdigen leeftijd reeds vergezelde hij zijn vader naar 't oorlogsveld en verwierf zooveel bekwaamheid, dat Fredrik Henderik niet aarzelde, bij den dood van graaf Ernst hem diens regiment te geven en hem bij de belegering van Maastricht de voorhoede toe te vertrouwen. Ook trad hij als Stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe in de waardigheden zijns vaders. Ook Ernst Kazimir heeft zijn leven gelaten in den dienst voor het vaderland. Hij was de negende Nassausche held, die zijn bloed voor het vaderland stortte. 't Was bij de belegering van de stad Hulst. Twee schansen, de Moesvaart en Nassau, moesten genomen worden. Graaf Hendrik kreeg bevel de laatste in te nemen. Hij snelt daarheen, doch terwijl hij bezig is met de zijnen een traverse te bestormen, wordt hij door eene Spaansche bende in den rug gevallen. Niettegenstaande hij nu tusschen twee vuren is ingesloten, verdedigt hij zich met leeuwenmoed, doch stort door een kogel in de linkerzij getroffen, van 't paard en blijft voor dood liggen.

In de hitte van 't gevecht is het den zijnen niet mogelijk hem ter hulp te komen; meer dan een half uur blijft hij daar liggen terwijl ruiterij en voetvolk over hem heen gaan. Na dien tijd eerst was het mogelijk naar hem om te zien. Op een draagbaar van dwarsgelegde pieken naar de schans van St. Anna vervoerd, werd hij met alle mogelijke zorg verpleegd. Veel hoop had men op zijn behoud; immers hij had nog kracht genoeg brieven te

schrijven aan de prinses van Oranje, aan zijne moeder en aan de Staten van Friesland, wien hij zijn broeder Willem Frederik tot zijn opvolger aanbeval. Deze broeder, die in het gevecht niet van zijne zijde geweken was, week evenmin van zijne sponde. Ook de veldprediker Rintius Festus, die een verhaal heeft nagelaten van zijn gesprekken met den graaf, waarin hij diens gelatenheid en christenzin prijst, verliet hem niet. Na zeven dagen stierf hij. Zijn dood deed een der Spaansche veldheeren van hem getuigen: »Nederland heeft in Hendrik Kazimir zijn braafsten cavalier verloren." En dat die getuigenis naar waarheid was, bewijst de brief, welken Frederik Hendrik aan de bedroefde moeder zond.

Hendrik Kazimir had slechts den ouderdom van 29 jaren bereikt en werd in Friesland oprecht beweend. Toen hij den 6en Januari 1641 in den grafkelder der Jacobijnekerk bij zijn vader en zijn oom werd bijgezet, volgde men zijn lijk met groote droefheid. Tot zijne begrafenis hadden de Staten van Friesland niet minder dan *f* 12000 toegestaan.

WILLEM FREDERIK, zijn broeder, volgde hem op als stadhouder van Friesland, later van Groningen en Drenthe. In 1613 geboren, huwde hij in 1652 met Albertine Agnes dochter van Frederik Hendrik, waardoor het Huis van Nassau-Dietz met het Huis van Oranje-Nassau vereenigd werd.

Een goede verstandhouding tusschen hem en Frederik Hendrik bestond er niet. 't Was omdat men reeds vóór den dood van graaf Hendrik had willen bewerken, dat bij diens overlijden, het stadhouderschap over al de provinciën aan Frederik Hendrik zou worden opgedragen. Deze, daarmede zeer ingenomen, begreep evenwel dat de Friezen hem niet boven den broeder van graaf Hendrik zouden verkiezen, en dat hij, zou die zaak haar beslag erlangen, haar in der minne moest trachten te schikken. Hij sloeg daarom Willem Frederik voor, voor de benoe-

ming tot Stadhouder van Friesland te bedanken, in welk geval hij hem als zijn luitenant-stadhouder zou aanstellen. Deze antwoordde hem evenwel: »Ik bedank Uwe Hoogheid vriendelijk, ik ben liever kapitein dan luitenant." Toen nu graaf Hendrik overleden was, kwamen de afgevaardigden der Algemeene Staten wel te Leeuwarden, om Frederik Hendrik's benoeming te bewerken, doch de Staten van Friesland hadden reeds besloten het Stadhouderschap over hunne provincie op te dragen aan Willem Frederik. De afgevaardigden slaagden in Groningen en Drenthe beter, waar men Frederik Hendrik verkoos.

Ofschoon het den Staten-Generaal niet tot verwijt kan strekken, dat zij, om de eenheid der Regeering te bevorderen, al de Gewesten onder één stadhouder wenschten vereenigd te zien, was het aan den anderen kant onbillijk Willem Frederik op zijde te willen zetten. Hadden niet evengoed zijne voorzaten als die van Frederik Hendrik hunne belangen voor die des lands op het spel gezet, hun bloed daarvoor gestort? Het moest Willem Frederik dan ook wel grieven, dat hij door de Staten van Groningen en Drenthe miskend werd; eene zware ziekte was er het gevolg van. Maar nog meer teleurstelling moest hij ondervinden. 't Regiment, dat bij zijns vaders dood terstond op zijn broeder was overgegaan, werd hem ontnomen en aan 's prinsen oom, den graaf van Solms gegeven, zoodat hij, als stadhouder van Friesland, in 't leger geen hoogeren rang dan dien van ritmeester bekleedde.

In 't volgende jaar in den Haag gekomen, om de zitting van den Raad van State bij te wonen, waartoe hij als stadhouder het recht had, bracht hij tevens een bezoek aan 't Hof van zijn neef, doch de koele ontvangst aldaar, deed hem, om alle moeielijkheden te vermijden, besluiten, geen gebruik van zijn recht te maken en hij nam daarom geen zitting in den Raad van State. Niettegenstaande al die verongelijkingen liet Willem Frederik er zich toe vinden, om, ingeval hij kinderloos kwam te sterven,

zijne waardigheden te vermaken aan Frederik Hendrik of aan diens zoon Willem II, waardoor de goede verstandhouding tusschen beide neven eenigermate hersteld werd. Kort daarna werd hij ook bevorderd tot generaal der artillerie, in welke betrekking hij het land vele diensten bewezen heeft. De hoop van Willem Frederik, om bij het afsterven van Frederik Hendrik, als stadhouder van Groningen en Drenthe te worden aangesteld, werd verijdeld, naardien die waardigheid aan den jeugdigen Willem II werd opgedragen. Toch vervulde hij getrouw zijne plichten als generaal wij zagen hem als zoodanig in 1650 naar Amsterdam trekken om die stad bij verrassing in te nemen. Eerst na den dood van Willem II, toen de Staten van Holland besloten, voorloopig geen stadhouder aan te stellen, mocht hij de voldoening smaken, dat hem door Groningen en Drenthe het stadhouderschap over deze gewesten werd aangeboden.

Hierboven zagen wij, dat Willem Frederik zich in 1652 in het huwelijk begaf met Albertine Agnes van Oranje. Het huwelijksaanzoek werd niet door hem zelven, maar door de provinciën Friesland en Groningen gedaan, die ieder acht gecommitteerden afvaardigden naar de prinses-douairière en hare zeventienjarige dochter, die beiden het aanzoek gunstig opnamen. Op den 1sten Juli deelde de prinses-moeder haar besluit van toestemming aan de Staten-Generaal mede, die verklaarden »zulks zeer gaarne te hebben verstaan, God biddende het alleszins te zegenen." Ook de Staten van Friesland waren met dit huwelijk zeer ingenomen en beloofden der prinses bij hare aankomst in hunne provincie een geschenk van *f* 100,000 in geld.

Toen in 1654 de keizer van Duitschland eenige voorname geslachten tot den vorstelijken stand verhief, deelde ook het Huis van Nassau-Dietz in die eer en verkreeg Willem Frederik den titel van prins. Toen in datzelfde jaar prins Willem III door de Staten van Overijssel tot stadhouder en gedurende zijne min-

derjarigheid Willem Frederik als zijn luitenant-stedehouder benoemd werd, reisde deze terstond naar Kampen en Zwolle om die betrekking te aanvaarden, doch door de Staten-Generaal, daartoe door Holland opgezet, werd het besluit van Overijssel voor »nietig en van onwaarde" verklaard en Willem Frederik kon onverrichter zake vertrekken. Wellicht zou hij zich hiertoe zoo gemakkelijk niet hebben laten vinden, ware het niet, dat juist in dien tijd de veldmaarschalk Brederode overleed en hij er op rekende met diens post, hem vroeger door de Witt toegezegd, bekleed te worden; doch van deze belofte kwam niets, naardien Holland, d. w. z. de Witt, den post onbezet liet.

Den 31sten October 1657 overleed Willem Frederik. Zeven dagen vroeger, Zondag den 24sten, terwijl zijne gemalin naar de kerk was, maakte hij de noodige schikkingen voor zijn aanstaand vertrek naar het leger. Terwijl hij op zijne kamer bezig was een zakpistool, dat hij wilde medenemen, in orde te maken, ging eensklaps het pistool af. De knal deed een kamerdienaar toesnellen, die hem badend in zijn bloed op den grond vond. De kogel was bij de kin in- en aan de zijde van den neus vlak onder het oog uitgegaan en had de beide kakebeenen verbrijzeld. Bij het eerste onderzoek verklaarde de heelmeester de wond voor doodelijk. Al had men eerst nog eenige hoop op herstel, spoedig bleek die hoop ijdel te zijn en op den avond van genoemden 31sten October stierf hij, nalatende drie kinderen: Amelia, later gehuwd met Johan Willem van Saksen-Eisenach, Hendrik Kazimir 1) en Sophia Wilhelmina. Den 15den December werd Willem Frederik in de Jacobijnekerk begraven; de onkosten der begrafenis, bedragende *f* 16000, werden door de Staten van Friesland gedragen.

---

1) Naar zijn oom genoemd.

Willem Frederik liet den roem na van een bekwaam krijgs- en staatsman te zijn geweest.

HENDRIK KAZIMIR II had veel aan zijne voortreffelijke moeder te danken. Hij had toch nog slechts den ouderdom van zeven jaren bereikt, toen zijn vader naar het graf werd gedragen. Toen rustte een zware taak op de schouders der moeder, die nu alleen stond in de opvoeding harer nog jeugdige kinderen — Amelia was toen niet meer dan 10 jaren oud en de jongste nog een zuigeling — maar daarenboven moest zij ook optreden voor haar onmondigen zoon als regentes over Friesland, Groningen en Drenthe. Van beide verplichtingen heeft zij zich voortreffelijk gekweten. Met hoeveel zorg zij hare kinderen gade sloeg, getuigen hare brieven aan haren zoon. Hoe vermaant zij hem tot gehoorzaamheid aan zijn gouverneur Morel; hoe spoort zij hem aan tot vlijt en leerzaamheid. Ook aan de verwachting, welke men als regentes van haar koesterde, heeft zij ten volle voldaan. Toen in het rampspoedige jaar 1672 bijna het geheele land door de Franschen overstroomd werd, wist zij door verstandige en kloeke maatregelen Friesland voor den vijand te beveiligen. Haar zoon spaarde zij in dien hachelijken tijd niet, maar zond hem op 15jarigen leeftijd naar 't leger. Welk een staatkundig talent legde zij aan den dag, toen zij nog slimmer dan de geslepen Fransche gezant d'Estrades, dezen om den tuin wist te leiden. Deze hoopte Friesland en Groningen voor zijn koning te winnen en deed daaromtrent Albertine Agnes voorstellen. Zij scheen met blijkbaar welgevallen naar den gezant te luisteren, en beloofde hem hare medewerking, indien men het over de voorwaarden eens kon worden. Zij wist d'Estrades een geruimen tijd op te houden, altijd met hem onderhandelende, omdat zij van de fransche kroon een schuld van ƒ 100,000 had in te vorderen en op betaling hoopte. Toen zij echter zag, dat zij met haar onderhandelen niet

vorderde, wierp zij het masker af en verklaarde zich tegen Frankrijk.

Na vijf jaren legde zij de voogdijschap neder, om het bewind aan haren zoon over te geven. Hoe de Staten over haar bestuur als regentes dachten, bewijst hun uitvoerige lofrede op haar gedrag en hun dankbetuiging voor al het goede door haar verricht. Daarenboven werd haar een geschenk van *f* 5000 aangeboden en een jaarlijksch pensioen van gelijk bedrag verleend.

Eerst vertrok zij naar Duitschland, maar kwam na 't huwelijk haars zoons in Friesland terug, waar zij het Huis Oranjewoud bewoonde. Hier stierf zij den 28sten Juni 1696, nadat zij hare kinderen allen ten grave had zien dalen.

Hendrik Kazimir II huwde in 1684 met Amalia, dochter van Johan graaf van Anhalt-Dessau. Zij was zijn volle nicht. Hare moeder toch was Henriette Catharina, zuster van Albertine Agnes. Groot was de vreugde in Friesland, vooral in de hoofdstad, toen het jonge echtpaar zijn intrede hield. Een geschenk van *f* 100000 lag voor de jonge bruid gereed.

De goede verstandhouding tusschen Kazimir en zijn neef Willem III werd eenigermate verstoord door oneenigheden over 't verplaatsen en bedanken van krijgsvolk.

Als derde veldmaarschalk woonde hij de veldslagen van Senef en Fleurus bij. Zijne dapperheid tegen de Fransche kavalerie bracht niet weinig tot de overwinning bij, waarom hij in 1689 tot tweeden veldmaarschalk benoemd werd. Als zoodanig bevond hij zich in het leger bij Steenkerken, bij Landen en Neerwinden. Toen in 1694 Waldeck, eerste veldmaarschalk van Nederland stierf, verwachtte men, dat prins Hendrik Kazimir in zijne plaats zou bevorderd worden, maar dit geschiedde niet. De Algemeene Staten benoemden niet hem, maar den hertog van Holstein-Pleun tot opvolger. Hendrik nam dit zeer euvel op, en de spanning

tusschen hem en Willem werd er nog door vermeerderd. Deze onmin had evenwel geen nadeelige gevolgen, naardien prins Hendrik twee jaren later aan de tering overleed. In een der aanvallen op den vijand was hij van 't paard gestort en op de borst neergekomen, waardoor hij een hevige bloedspuwing kreeg. Die bloedspuwing herhaalde zich en in den ouderdom van 39 jaren stierf Hendrik Kazimir II den 25sten Maart 1696. Na zijn dood beviel zijne weduwe van eene dochter Henriette Casimira. Zijne andere kinderen waren: Henriette Albertina; Willem George Lodewijk (spoedig gestorven); Maria Amelia; Sophia Hedwig; Isabella Charlotta; Johannette Agnes, Louise Leopoldina en zijn opvolger

Jan Willem Friso. Twaalf jaren oud zijnde, kwam hij onder voogdijschap zijner moeder. Deze telg uit het Huis van Nassau-Dietz, zou de eerste Friesche Oranje-Nassau wezen. Wij hebben reeds vernomen, hoe Willem III hem tot universeelen erfgenaam van zijn vermogen en van zijn beroemden titel maakte. 't Was omdat de knaap zijn hart gestolen had: als kind toch toonde hij reeds welke ridderlijke geest in hem woonde. Willem III begreep ook, dat hij, door familie-banden aan den knaap verbonden, die nu vaderloos geworden was, een tweede vader voor hem moest wezen, waarom hij hem met toestemming zijner moeder tot gouverneur gaf den heer de Curcelles Chandieu, overste-luitenant van den Staat, een officier van groote verdiensten, en kort daarna tot ondergouverneur den heer Dupuy. Daar Willem III zeer waarschijnlijk kinderloos zou sterven, hoopte en verwachtte hij van den jongen prins, dat deze eenmaal waardiglijk de aanzienlijke ambten zijner voorvaderen zou bekleeden.

Met vrucht, met roem ook woonde Jan Willem Friso de lessen aan de academie te Franeker bij, Professor Fullenius onderwees hem in de wiskunst en Coutier behandelde met hem de geschiedenis, zijn liefste vak. Na anderhalf jaar vertrok hij (1701) naar

Utrecht, om aan de hoogeschool aldaar zijne studiën onder Saurin en Graevius voort te zetten.

Tijdens zijn verblijf te Utrecht ontving hij de tijding van het overlijden van koning Willem III. Terstond nam hij den titel aan van prins van Oranje-Nassau. Ofschoon Willem III hem aan de Staten als zijn opvolger had aanbevolen, werd hij toch niet tot stadhouder benoemd. Dit zat niet zoozeer in den jeugdigen leeftijd des prinsen — hij was toen 15 jaren — als wel in den ouden naijver der Hollandsche aristocraten op hunne republikeinsche souvereiniteit. Men riep de dagen van de Witt terug en verlangde nogmaals een stadhouderloos bestuur.

Intusschen was de Spaansche successie-oorlog uitgebroken. Hoe gaarne zou de jonge, vurige prins naar het leger zijn gesneld, doch zijne moeder oordeelde hem nog te jong, en hij moest geduld hebben tot hij bijna zijn zestiende jaar bereikt had, toen werd het hem vergund als vrijwilliger dienst te nemen. Die tijd was gekomen. Hij ging. Overal waar hij doortrok, werd hij met de meeste geestdrift ontvangen. Toen hij met zijne ruiters in de nabijheid van het leger was gekomen, kwam hem een geleide te gemoet, dat hem in het legerkamp bij den veldmaarschalk Ouwerkerk bracht, door wien hij hartelijk werd ontvangen. Reeds den volgenden dag gaf de opperbevelhebber Marlborough aan het leger bevel op te rukken. De prins gaf zijn verlangen te kennen mede op te trekken en hij voegde zich bij de generaals, die zich aan 't hoofd des legers stelden. Tusschen de dorpen Beerse en Guirle zich nedergeslagen hebbende, moest het leger om het ongunstige weder 15 dagen lang werkeloos blijven. Het onstuimige weer kon evenwel den prins niet weerhouden mede de stellingen des vijands te gaan verkennen en hij deed dit met zooveel onverschrokkenheid, dat de oude knevelbaarden zich verwonderden. Het natte weer had evenwel een nadeeligen invloed op hem uitgeoefend. Hij kreeg zware kramppijnen en diarrhee, zoo erg, dat zijn dokter een oogenblik voor zijn leven

vreesde. Gelukkig evenwel herstelde hij spoedig, zoodat hij weldra het leger kon volgen. Na alzoo als vrijwilliger in dezen veldtocht gediend te hebben, vertrok hij den 25sten October onder geleide van ruiters en dragonders uit Maastricht naar Dieren en vervolgens naar 't Loo, om zich daar eenigen tijd met de jacht te vermaken.

Nogmaals als vrijwilliger naar het leger te trekken, rekenden de Staten van Friesland en Groningen ver beneden zijne waardigheid. Zij vorderden dat hun stadhouder niet alleen tot generaal van het voetvolk zou worden aangesteld, maar ook dat hij met een rang werd bekleed, waardoor hij stond boven de andere generaals, welke zouden benoemd worden.

»Als jaren en ondervinding hem bekwaam maken, het land van dienst te zijn, is hij toch nog te jong tot een zoo gewichtige bediening," zeiden de andere Gewesten. Friesland en Groningen lieten zich hiermede evenwel niet afschepen en drongen aan op 's prinsen bevordering. Men sloeg dezen middelweg voor: »De jonge prins zal van nu af tot generaal van het voetvolk worden aangesteld, in rang na den graaf van Noyelles, mits hij dit ambt bekleeden noch de wedde daaraan verbonden, genieten zal, ten zij hij den ouderdom van 20 jaren bereikt hebbe; alleen zal hij van nu af zitting, doch geen stem hebben in de gewone krijgsraden."

Vreemd is het inderdaad, dat onder de tegenstemmende Gewesten ook het anders prinsgezinde Zeeland behoorde, doch ondanks den tegenstand had de benoeming op den 11den April (1704) plaats en legde de prins den 10den Mei te 's Hage in handen der Staten-Generaal den eed als bevelhebber af. Vijftien dagen later verscheen hij reeds in het leger en den volgenden dag vergezelde hij den brigadier Grovestins, die 600 ruiters onder zijne bevelen had en den heer Hilken, zijn stalmeester op een verkenningstocht om de Franschen in den omtrek van Hul te bespieden. Zij komen aan een hollen weg, met struiken

en gewassen bezet. Op bevel van Ouwerkerk bezet Grovestins een hoogte en zondert 50 dragonders af, om Ouwerkerk in den hollen weg te vergezellen. Oranje reed naast hem. Aan den uitgang van dien weg gekomen, ontmoette men een bende van 100 grenadiers onder Jacques Pasteur. Er ontstond een gevecht, de kogels vlogen den jeugdigen Oranje om de ooren, doch verre was het van hem eenige vrees te toonen. Ja, hij nam het zelfs kwalijk, toen een der bevelhebbers hem zeide: »Uwe Hoogheid moest zich niet zoo in gevaar stellen en wat ter zijde wijken," hij antwoordde daarop: »Mijn plaats is in de voorste rijen."

In 1707 (4 Aug.) had de prins van Oranje-Nassau zijn twintigste jaar bereikt. Op zijn herhaald aanzoek stelden de Staten-Generaal hem in 't bezit van zijn ambt als generaal, 't welk door Ouwerkerk bij dagorder aan 't leger werd bekend gemaakt. Ofschoon hem, als stadhouder van Friesland, op dien leeftijd, van rechtswege zitting in den Raad van State toekwam, wisten Holland, Zeeland, Utrecht en Overijsel zijne toelating tot dat hooge college te verhinderen, onder voorwendsel dat Friesland anders te veel macht, te veel invloed op de andere Gewesten zou krijgen. 't Was eigenlijk, omdat de Staten zich beijverden meer en meer hun bewind te sterken, door den prins van Oranje zooveel mogelijk buiten invloed te houden. Er had zelfs weinig aan ontbroken — had Gelderland het niet verhinderd — of men had het Eeuwig Edikt, onder den naam van »Harmonie" vernieuwd.

Zijne ontvangst in Leeuwarden was zeer hartelijk (18 Nov.). De geheele stad was in feestgewaad gehuld en op den weg daarheen had het volk getoond, hoe het over zijn stadhouder dacht. Vier dagen later begaf hij zich naar de vergaderzaal der Staten van Friesland om er den eed als stadhouder en kapitein-generaal van hun Gewest af te leggen, bij welke gelegenheid de prinses-weduwe haar voogdij als geëindigd beschouwde en haar post als gouvernante neêrlegde.

Wij vinden Oranje-Nassau in den veldtocht van 1708 weder bij het leger. Marlborough had nauwelijks de bewegingen des vijands vernomen, of hij haastte zich met zijn krijgsmacht naar Vlaanderen op te rukken, terwijl prins Eugenius van Savoie zich bij hem voegde. De vereenigde legers trokken nu naar Oudenaarde om den vijand slag te leveren. Niet lang duurde het ook, of het kwam tot een treffen en den Franschen werden belangrijke verliezen toegebracht. Ook hier onderscheidde zich de prins van Oranje. Ofschoon het terrein der kampplaats, om zijn struiken en heggen, zijn slooten en beken, ongeschikt was tot het leveren van een algemeenen veldslag, waren de afzonderlijke gevechten daarom niet minder hevig. Reeds was de strijd algemeen geworden, toen Malborough omstreeks zeven uren bemerkte, dat de vijand verzuimd had eene voor hem zeer voordeelige hoogte te bezetten. Dit punt moest genomen worden en Ouwerkerk werd opgedragen, daaraan gevolg te geven. Met jeugdig vuur bezield, snelde de grijze strijder derwaarts, door zijn zoon Nassau-Ouwerkerk en Oranje vergezeld. Hevig was de aanval, zoodat de Franschen dien niet konden wederstaan. De prins bezette de hoogte, viel nu van daar, dwars door eene menigte van struiken en heggen, aan de andere zijde afdalende, de bloem der Fransche legermacht in den rug, en deed alles voor zich heen stuiven. Door de kloeke daad des prinsen was de linkervleugel des vijands geheel ingesloten en reeds was hij den rechtervleugel genaderd, toen ook prins Eugenius kwam aanrukken. Inmiddels was de avond gevallen en de duisternis zou oorzaak geweest zijn, dat de vrienden elkander als vijanden zouden hebben behandeld, ware de vergissing niet in tijds ontdekt. De Franschen hadden ongeveer 4000 dooden, 2000 gekwetsten en 2000 gevangenen verloren, terwijl de bondgenooten slechts 800 dooden en gekwetsten telden.

Het was een stout besluit, de stad Rijssel, de tweede stad van

Frankrijk, te belegeren. De stad toch was op een geduchte wijze door Vauban versterkt, werd verdedigd door 16000 man onder den dapperen Boufflers en telde eene Franschgezinde bevolking van 50.000 zielen. Nog meer. Achterwaarts lagen Gent, Iperen en Brugge, ter zijde Bergen en Doornik, steden, welke in Fransche handen waren, en al de groote wegen, langs welke de aanvoer moest geschieden, waren door Fransche troepen bezet. Daarenboven lag Vendôme met zijn leger van 80.000 man op een kleinen afstand.

De leiding van het beleg werd aan Eugenius opgedragen, die een leger van 40.000 man onder zijne bevelen had, terwijl Marlborough met 10.000 man den aanval dekte. Aan den prins van Oranje werd gelast de vesting te berennen. Met vroolijken moed voldeed de jongeling hieraan (12 Aug.) doch het had weinig gescheeld, of hij had hierbij het leven verloren. Zijn kwartier toch was zoo dicht bij de vesting, dat een kanonskogel zijn kamerdienaar. die bezig was hem te kleeden, deed nederstorten. Zonder aan eigen gevaar te denken, riep de onverschrokkene en goedhartige prins uit: »Ach! mijn arme du Cerceau is dood!"

Met ijver werden de belegeringswerken voortgezet, doch er verliepen nog 17 dagen, eer ze voltooid waren. Daags na het openen der loopgraven dreef de prins van Oranje de Franschen uit een post, welken zij in het dorp Houw hadden, en liet daarop een versterkte kapel vermeesteren, waaruit op de arbeiders aan de loopgraven of andere werken geschoten werd. Drie dagen later werd die kapel wel door den vijand weder hernomen en de bezetting gedood, doch Friso zond er onmiddelijk een paar bataljons op af en verdreef nogmaals de Franschen.

Vendôme had zich ondertusschen met Berwick weten te vereenigen en beide legers, 110.000 man sterk, trokken nu gezamenlijk op, om Rijssel te ontzetten. Marlborough en Eugenius hadden

echter hunne maatregelen zoo goed genomen, dat de Franschen geen aanval op hunne liniën wagen, noch het tot een veldslag brengen konden.

Op den 30sten Augustus werd het vuur van al de batterijen geopend. Allerbloedigste stormen, waarbij de onverschrokkenheid van den prins van Oranje uitblonk, hadden bij deze belegering plaats. In 't eind moest Boufflers zwichten en de stad overgeven. Wel trok hij met 4500 man in het kasteel terug, doch ook dit moest hij weldra in de handen der belegeraars laten.

Op den 1en Mei 1709 heerschte er nogmaals vreugde in Friesland want de Stadhouder had zich in het huwelijk begeven met Maria Louisa, van Hessen-Kassel, eene uitmuntende vorstin, die door hare liefde en weldadigheid de harten in Friesland wist te winnen. De dankbare Friezen noemden haar ook met geen anderen naam dan dien van »de goede Maike Moei." Haar levensbeschrijver 1) zegt van haar: »Bij haar was geen uitwendige godsdienstigheid en onberispelijke wandel alleen, hoedanig de hedendaagsche mode gewoon is godvruchtigheid te noemen, maar het hart veranderend genadewerk van den Heiligen Geest."

In 't zelfde jaar van zijn huwelijk (Sept.) was Oranje weder bij het leger om den roem zijner wapenfeiten te vermeerderen. Het was in den slag bij Malplaquet. Na het houden van een bidstond des morgens te 3 uren op den elfden dier maand, betrok het leger der bondgenooten, nu 95,000 man sterk, de aangewezen posten. Omstreeks 8 uren begonnen de troepen den aanval. Na een strijd van vier uren gelukte het den bondgenooten de Franschen uit het bosch van Sart te verdrijven en zich aan de andere zijde van het bosch in slagorde te stellen. Met ongeduld verbeidde de prins van Oranje, aan den linkervleu-

1) Zie Gr. v. Pr. Handboek.

gel gesteld, het oogenblik, dat Tilly het bevel tot den aanval zou geven. Toen omstreeks 10 ure dat bevel nog niet gegeven was, kon de held het niet langer uithouden en stelde zich met zijne bataljons in beweging. Reeds bij den eersten aanval viel de generaal Oxenstierna aan zijne zijde dood neder; elke schrede voorwaarts kostte aan een der hem omringende officieren het leven, en zijn eigen paard werd hem onder het lijf doodgeschoten. 't Was ook een bloedige strijd, die strijd bij Malplaquet. De Franschen hadden zich in eene voortreffelijke stelling derwijze verschanst, dat de toegangen soms door drie- en vierdubbele vuren werden gekruist. Met het toenemen der gevaren steeg de moed van Oranje, die nu te voet, voorwaarts, dwars door het vijandelijke kruisvuur van vervaarlijke batterijen heen drong, om de zijnen tot op de vijandelijke borstweringen te geleiden en den vijand met gevelde bajonet de verschansing uit te drijven.

Nauwelijks had Boufflers, die over den rechtervleugel het bevel voerde, het voordeel van Oranje vernomen, of hij snelde naar het bedreigde punt, om de Staatschen weder te verdrijven. De generaal Dohna rukte met zes bataljons tegen eene Fransche batterij op, die reeds door eenige vooruit gesnelde vrijwilligers werd beklommen. De naderende bataljons werden echter door het moorddadig vuur der Franschen teruggedrongen en de Schotsche generaals Hamilton en Tully-Bardine en de Nederlandsche generaals Sparre en Week sneuvelden, terwijl den prins andermaal een paard onder het lijf werd doodgeschoten. Geheele rijen zijner soldaten vielen. Dat alles echter verflauwde zijn moed niet. Alles om zich heen ziende neerstorten of deinzen, ontrukte hij een vaandrig het vaandel en plantte het met eigen hand op de verschansing, met luide stem roepende: »Volgt mij vrienden, hier is uw post." Zulk een voorbeeld moest wel aanvuren. De teruggewekenen keerden weder en nogmaals werd de borstwering veroverd. Maar achter die borstwering verhieven zich andere aarden

wallen, zoodat dood en verderf bleven dreigen. Weldra was de Hollandsche garde 1200 man sterk, tot 500 verminderd. Van al de officieren, welke den prins omgaven, was alleen zijn hoofdmaarschalk ongekwetst. De grond was met lijken bezaaid. 't Was dan ook een gevaarlijk punt, en het gevaar werd nog vergroot door een uitval der Fransche grenadiers. De prins zag dan ook dat het onmogelijk was den aanval door te zetten en wist in goede orde af te trekken, om te zien of zich beter kansen voor hem opdeden.

Nog eenigen tijd werd er gestreden, toen was de overwinning beslist aan onze zijde, maar ontzettend was het verlies van menschenlevens.

Toen de slag was geëindigd, dankte de prins God, waarna hij zijne gekwetste soldaten bezocht. De generaal van Heukelom zegt van hem: »Het beleid en de heldenmoed van den prins van Oranje hebben veel tot de zege bijgedragen. De hardnekkigheid van 't gevecht en de groote tegenweer der vijanden vermeerdenden zijne glorie," en Keppel zegt: »Dat niemand zich verwondere, dat hij, gesproten uit zulk edel bloed, op dien dag een onverschrokken moed en weergalooze dapperheid heeft getoond om de grootste gevaren te verachten, en dat elk met reden zich verwondere, dat hij in de weinige jaren, welke hij heeft bereikt, in oordeel, voorzichtigheid en wijs beleid hen overtreft, wien de ervarenheid in verscheidene vroegere oorlogen alles geleerd had wat het krijgswezen aangaat."

Ook de Algemeene Staten, de Staten van Friesland, de Raad van State en de Raadpensionaris zonden hem brieven van dankbetuiging.

De eenige vrucht van den bloedigen slag was de overgave van Bergen in Henegouwen onder beleid van den prins van Oranje.

Met Marlborough, die naar Engeland werd terug geroepen,

week ook het krijgsgeluk der bondgenooten, want de eenige man, die hem en Willem III had kunnen vervangen, was de prins van Oranje, maar »het Nederlandsche leger moest ook den invloed missen van die tooverkracht, waarmede de naam van Oranje het altijd had weten te bezielen" 1). Het moordend lood had Oranje niet kunnen deren. Neen, niet in het veld op eene andere wijze moest hij sterven. Door de Staten uit het leger ontboden, om in den Haag den koning van Pruisen te ontmoeten, ten einde de geschillen aangaande de nalatenschap van Willem III te vereffenen, was hij op reis gegaan en met zijn gevolg aan den Moerdijk gekomen, van waar hij zich naar het Strijensche Sas zou laten overzetten (14 Juli 1711). Hij zelf ging met eenige zijner hofbeambten in een veerschuit, terwijl zijn koets door een schouw zou overgebracht worden. Onderweg overviel hem een hevige stortregen, waarom hij besloot op de schouw over te stappen en in zijne koets te gaan, om alzoo voor den regen beveiligd te zijn. De veerschuit kwam gelukkig aan de overzijde, doch niet ver van den wal werd de schouw door een fellen rukwind geheel op zijde geslagen. De prins, uit de koets gestapt, hield zich vast aan de mast, doch werd door de golven over boord geslagen en verdronk. Ook Hilden, de kolonel zijner garde vond zijn graf in de golven, de overigen kwamen behouden aan land. Eerst negen dagen later werd 's prinsen lijk gevonden.

Alzoo stierf op 24jarigen leeftijd een vorst, die van zich verwachten liet, dat hij de zesde en niet de minste uit de heldenrij van het Huis van Oranje zou worden. »Van Jan Willem Friso," zegt Bosscha »met zijn ridderlijk voorkomen, waarin men eene heldhaftige ziel zag uitspiegelen, mocht het vaderland gewis de hoop koesteren, dat door den erfgenaam van Willem III de banier van Oranje met luister in het Friesch-Nassausche Vor-

1) Bosscha.

stenhuis zou worden overgedragen." Rijk in geestvermogens begaafd, was hij algemeen en vooral bij het leger bemind, dat bij zijn dood een diepe smart gevoelde. Hij had dan ook in de gevaren zijner soldaten gedeeld, en in meer dan één veldslag bewezen, dat voor zijn moed geen gevaar te groot, geen tegenstand sterk genoeg was."

Evenals Willem II weleer, liet ook hij eene zwangere weduwe na, welke zes weken na zijn dood van een zoon beviel (1 Sept.) die den naam ontving van Willem Karel Hendrik Friso. In het vorige jaar had hij eene dochter gekregen; Anna Charlotte Emilia die in 1727 huwde met Frederik van Baden-Durlach.

'T HUIS VAN NASSAU-SIEGEN.

Uit het Huis van Nassau-Siegen, waarvan graaf Jan, tweede zoon van graaf Johan den Ouden, stamvader was, hebben acht zijner zonen de wapenen voor de Vereenigde Nederlanden gevoerd; Adolf; Willem, die veldmaarschalk werd; Joan Maurits, bijgenaamd de Braziliaan; Willem Otto; Christiaan; de oudsten waren Joan Ernestus in Venetiaanschen dienst en Joan, die later roomsch werd en voor Spanje streed tegen zijn vaderland en geslacht 1). De graaf van Hanau, zoon eener dochter van Willem I, sneuvelde in 1632 voor Maastricht.

Wij willen te dezer plaatse alleen van Adolf iets mededeelen. In dienst des lands sneuvelde hij in 1608 aan den Rijn. Hij was met 350 ruiters uit Nijmegen getogen en overnachtte in twee dorpjes Finen en Wanum, niet ver van Xanten. De Spaansche kommandant van laatstgenoemde stad, hiervan bericht ontvangen hebbende, zond een bende van 800 man uit, om beide dorpen te overvallen. Tegen den morgenstond tastten deze troepen het eene

---

1) Wij hebben hem reeds vroeger ontmoet.

dorp aan. Adolf, die zich in het andere bevond, door het schieten wakker geworden, vloog terstond met de ruiters, die hij bij zich had, ten strijde. In het open veld gekomen, bespeurt hij den vijand in de verte aan de andere zijde van een doornenhaag; in zijn jeugdigen ijver snelt hij door eene opening de zijnen ver vooruit en lost zijn pistool. Weldra echter bevindt hij zich geheel alleen, met een ander pistool in de rechter en den degen in de linkerhand midden onder de Spanjaarden. In het haastig opstaan had hij verzuimd zijn harnas aan te trekken en nu weldra met wonden overdekt en door bloedverlies uitgeput, zeeg hij van 't paard, terwijl hij onder 't vallen nog een sabelhouw over 't hoofd ontving. Door de zijnen in een sloot gevonden, werd hij er uitgehaald en naar een boerenhuis gevoerd, waar men terstond zijne wonden verbond. Te vergeefs evenwel, zijne krachten waren te zeer uitgeput en op 22jarigen leeftijd blies de veelbelovende jongeling den adem uit.

Wanneer wij hier van de verdere nazaten van graaf Johan den Oude spreken, mogen wij niet onvermeld laten zijne zonen: Filips (geb. 1566, gest. 1595); Lodewijk Gunther (gest. 1604) en Johan Lodewijk graaf van Nassau-Hadamar (geb. 1590, gest. 1653). Ook zij toch hebben, als zoovele leden van hun geslacht, de wapenen opgevat om Nederland vrij te vechten van overheersching en geweld. Wij hebben hen in den loop onzer geschiedenis aangetroffen en kunnen dan ook gevoegelijk hier van hen afscheid nemen.

DE GROOTVADER VAN EEN KONING.

Dat was Willem Karel Hendrik Friso, dien wij na 's vaders ongelukkigen dood zagen geboren worden. In het jaar 1729 meerderjarig geworden, legde hij den eed af als stadhouder van Gelderland en Groningen. Holland, verre van hem insge-

lijks die waardigheid op te dragen, nam integendeel maatregelen om te beletten, dat hij ooit zitting in den Raad van State zou krijgen. De stadhouderlooze regeering beviel den Hollandschen aristocraten zoo goed. Ook moest de jeugdige vorst het zich laten welgevallen, dat de geschillen met den koning van Pruisen betreffende de erfenis van Willem III tot een eindregeling gebracht werden, waarbij hij genoodzaakt werd van alle aanspraak op Oranje, Chalons, Meurs en Lingen afstand te doen. Het markgraafschap van Vere en Vlissingen werd hem echter in eigendom gelaten; doch ook dit wilden de Staten van Zeeland hem tegen vergoeding eener som ontnemen, opdat hij in dat Gewest geen invloed zou hebben. Niet beter werd Holland jegens hem gezind, toen hij in 1734 in het huwelijk trad met de Engelsche prinses Anna, dochter van George II, vreezende dat hij door deze huwelijks-verbintenis te machtig zou worden. Van daar dan ook, dat de prinsgezinden gedwarsboomd en achteraf gezet werden. Een predikant, die het waagde, in het openbaar voor den prins en zijne gemalin te bidden, liep niet alleen gevaar berispt, maar zelfs met verlies van zijn jaarwedde gestraft te worden en een officier die als prinsgezind bekend stond, kon er zeker van zijn dat hij nooit zou worden bevorderd.

Zoo werd er alles op aangelegd de liefde tot het Oranje-Huis stelselmatig te onderdrukken, maar gelukken zou dit niet. Die liefde des volks was niet uit te drijven. Het was gezien in 1672, 't zou ook in 1747 blijken.

Een oorlog om de Oostenrijksche erfopvolging brak uit. Frankrijk ontevreden, dat wij aan Oostenrijk en Engeland hulp verleend hadden, liet ons door zijn minister weten, dat het met of zonder onze toestemming eenige plaatsen in ons land zou bezetten, niet om grondgebied te veroveren, maar alleen om een waarborg te hebben, dat wij zijne vijanden niet verder zouden ondersteunen. Bij het woord voegde Lodewijk XV de daad en hij bemachtigde Aardenburg, Sluis, Sas van Gend en Filippine, maakte zich

J. C. Leich del. Chromolith Emrik & Binger.

WILLEM IV DOET AFSTAND VAN ORANJE, LINGEN ENZ.

voorts meester van de Schansen aan de Schelde, en brandschatte het land van Kadzant. De schrik sloeg de Zeeuwen om 't hart.

Met een bloedend hart, om den noodlottigen toestand des lands, schreef Friesland's Stadhouder een brief aan de Staten van Zeeland, waarin hij aanbood leven en goederen op te offeren, wanneer de Staten van zijn persoon wilden gebruik maken. Hij schreef:

»Edelmogende Heeren,

In den gevaarlijken toestand, in welken de Republiek in 't algemeen en de Provincie Zeeland in 't bijzonder zich bevindt door den vijandelijken intocht der Franschen in dat gedeelte van Vlaanderen, 't welk dezen Staat toebehoort en onmiddellijk aan de Provincie Zeeland grenst, heb ik het mijn plicht geacht U Ed. Mog. wiens leenman ik de eer heb te zijn, mijn persoon en diensten te moeten aanbieden, om tot verdediging der Provincie Zeeland te worden geëmploijeerd, zoo en in diervoege als U Ed. Mog. tot 't meeste welzijn van hare Provincie en hare goede ingezetenen zullen vinden te behooren.

Zoo U Ed. Mog. zich deze mijne aanbieding mochten laten welgevallen, ben ik gereed, om met gelijken ijver en bereidwilligheid als die van mijne voorvaderen, mijn persoon en middelen blijmoedig te wagen voor het welzijn der burgers, voor de bescherming en behoudenis der dierbare panden: godsdienst en vrijheid.

Ik ben gereed, om op de eerste requisitie, aanschrijving of order van U. Ed. Mog. mij naar zoodanige plaats van de Provincie Zeeland te begeven, als U. Ed. Mog. het raadzaamst zullen oordeelen, om, op mijn eigen kosten en zonder eenig bezwaar van de Provincie in deze kommerlijke tijden, zooveel tot de algemeene bescherming van alles wat dierbaar is, te contribueeren als in mijne macht zal zijn, en met U Ed. Mog. en alle goede ingezetenen van de Provincie van Zeeland te ondergaan en uit te staan,

alle zoodanige gevaren als de Goddelijke Voorzienigheid over de Provincie mocht hebben beschoren. De tijd en de gelegenheid zijn mij daartoe zooveel te gunstiger, dewijl geene van de drie Provinciën noch het landschap Drenthe, waarvan ik de eer heb gouverneur te zijn, vooreerst aan het minste gevaar schijnen bloot te staan.

Waarmede verblijve, onder toewensching, dat de goede God alle bedreigingen en gevaren van U Ed. Mog. Provincie genadiglijk gelieve af te wenden, met de uiterste hoogachting en aankleving, Edel Mogende Heeren,

U Ed. Mog. Zeer gehoorzame en getrouwe dienaar
(get.) W. C. H. F. Prince d'Orange en Nassau.

Leeuwarden, 25 April 1747." 1)

Gaf de stad ter Vere in 1672 den toon aan van 't »Oranje boven!" ook in 1747. Vere zou ook thans de Veer van Neerlands uurwerk drijven.

Eenige burgers hebben de wacht. De toestand van Europa, de gevaarlijke omstandigheid waarin de Provincie verkeert, zijn het onderwerp der gesprekken.

»De Richters werden in Israël gewaardeerd als het land in hulp en hopeloozen toestand was."

»Groote dingen heeft de Heere God door de prinsen van Oranje-Nassau in ons vaderland gedaan."

»Doorgaans werden zij in den uitersten nood ons als van den hemel toegezonden."

»De Oranjeband moet de zeven pijlen, die nu verstrooid en krachteloos nederliggen, te zamen snoeren."

Zoo spreekt men onder elkander en dat spreken lokt tot een besluit. Nauwelijks was de dag aan den hemel of er was een groote beweging onder de burgerij, waarvan de magistraat al ras

---

1) Deze brief te vinden in Blomhert's 4e boek p. 279.

verwittigd werd, zoodat zij zich genoodzaakt zag den prins als Stadhouder, admiraal en kapitein-generaal uit te roepen. Met oranjelinten op hoed en borst trokken de burgers daarop naar Middelburg, waar insgelijks de oranjevlag werd uitgestoken. Weldra had de aanstelling des prinsen in de vergadering der Staten van Zeeland plaats.

De tijding daarvan kwam den 28sten dier maand (April) aan 't Hof te Leeuwarden. De godvruchtige vorstin, 's prinsen moeder, sprak den wensch uit: »Moge het Gode behagen, zijn Hoogheid als een instrument in Zijne hand te gebruiken, om ons lieve vaderland uit de droevige omstandigheden te redden;" deze wensch werd door den prins beantwoord met de woorden: »Ik zie het aan als een schikking van God en niet door menschen handen geschied. Als ik op mijzelven zie, heb ik geen sterke schouderen genoeg, om dezen zwaren last te dragen. Ik ben een mensch en zonder God kan ik niets doen, maar onder afsmeeking en in afwachting van den goddelijken zegen, zal ik tot den laatsten adem mijns levens al mijne vermogens aanwenden ten beste van 't lieve vaderland."

Hierop begaf hij zich in zijn kabinet, om den Opperbestuurder van alle dingen aan te roepen en daarna een brief aan de Staten van Zeeland te schrijven.

Holland, het besluit van Zeeland vernemende, waagde het niet zich langer te verzetten, vooral daar het volk te 's Hage in opstand dreigde te komen, zoo men niet spoedig den prins als Stadhouder uitriep. Ook Utrecht en Overijsel volgden terstond het voorbeeld van Zeeland en Holland.

Wat een vreugde was er te 's Hage op den avond van dien 3den Mei, den dag van 's prinsen benoeming. Meest alle huizen waren geïllumineerd, waarvan het stadhuis, 't Hof, de huizen der edelen, de hotels der buitenlandsche gezanten, vooral uitblonken. Het hotel van den Franschen ambassadeur was 't soberst verlicht, het werd in de schaduw gesteld door het prachtige

licht van den minister van Hanover. Zinrijk was het versje voor het huis van Willem van Haaren:

»De fiere Leeuw ontwaakt en brult;
De Franschman is met schrik vervuld;
En zal nu bevend rugwaarts ijlen,
Nu Friso pronkt met zeven pijlen."

De predikant Sandifort nam dien avond tot onderwerp zijner redevoering: »Dit is van den Heere geschied, en het is wonderlijk in onze oogen."

Zoo iemand, dan erkende Friso in deze zaak de hand des Heeren. Wij zien het ook in den brief, welken hij den graaf van Bentinck zond: »Het is met ootmoedigheid, dat ik de wegen der Voorzienigheid aanbid, die mij tot zulke gewichtige posten roept."

En inderdaad, de hand Gods was hier duidelijk zichtbaar. Wie toch werkte, zijns ondanks, tot de herstelling van het Huis van Oranje mede? Niemand anders dan Lodewijk XV door zijn inval in Staats Vlaanderen. En het volk, meenende door zijne regenten verraden te zijn, naardien de zaken des lands gedurende het tweede stadhouderloos bewind waren achteruit gegaan, zee- en landmacht verwaarloosd, veldheeren aangesteld, omdat zij rijk en aanzienlijk niet omdat zij bekwaam waren, dat volk eischte een anderen toestand en toch ging dit zonder geweld, zonder bloedvergieten. Terecht mocht dan ook de prediker zeggen: »Dit is van den Heere geschied."

Nu bezocht de prins Amsterdam, 's Hage, en verschillende andere plaatsen des lands. Overal vreugde, overal eerebogen, vuurwerken, illuminatiën. Wij zullen al die vreugdebedrijven niet nagaan, al die aanspraken enz. niet aanhooren, maar wij mogen niet achterwege laten eenige opschriften, decoratiën en deviezen te vermelden, omdat zij waren de uitdrukkingen van den geest des volks, dat nog immer homogeen was en is met Oranje.

Te Amsterdam zien wij voor een huis op den Fluweelen Burgwal schilderijen van aardige vinding. Ziet dien »grooten haan" boven de deur, want hij verbeeldt den koning van Frankrijk, die met een uitgestrekten hals door een bril ziet met het bijschrift: »Ei lieve kijk!" In een ander ziet gij de zon achter een dikke wolk te voorschijn komen, en in de wolk een fakkel in een aarden pot, omgeven van Oranjeloof en dit bijschrift:

»Na de vlagen schijnt de zon,
En als de Filistijnen
Te zegepralen schijnen,
Verwekt de Hemel Gideon."

In een derde raam zien wij een heldere wolk met een krans van Oranjeloof en daarboven Mars en Venus met den wensch:

»Doorluchte telgen van Oranje en Brittanje,
De aanbiddelijke Voorzienigheid
Heeft elk van U iets toegeleid.
Oranjes vuist zal haast den vijand overwinnen,
Brittanjes Borst een prins van Hollands blijdschap minnen."

Te 's Hertogenbosch zien wij een andere decoratie. Een opkomend licht of dageraad beschijnende een oranjeboom, en daaronder drie leliën met een duistere zon, waaronder:

»Hier is een goddelijk werk, voor 't land een heilzaam wonder;
Oranjes licht gaat op en Frankrijks zon gaat onder."

In Vere: 1)

»Daar God den prins verwekt, die Neêrlands lenden stijft,
Daar drijft Ter Veer de veer, die Neêrlands uurwerk drijft."

---

1) Zie omtrent de plechtige inhuldiging van W. K. H. Friso als markgraaf van Vere, A. Andriesen en omtrent zijne huldiging als erfheer van Vlissingen, D. T. Huët.

In Goes:

»De eerste Willem was de fondateur van 't land,
De tweede Willem stelde Spanje naar zijn hand,
De derde Willem was hersteller van Brittanje,
De vierde Willem schroomt voor Frankrijk noch voor Spanje;
Deez' kroon van ons geschikt, om Friso's komst te vieren,
Verandre ras in groen van eeuwige laurieren."

In Vlissingen:

»Dit Vlissing d' eerste was, die riep: lang leve Oranje!
Verjoeg de tirannie; verbrak de macht van Spanje.
Nu wederom ontwaakt door Frankrijks schelmerij,
Toont met haar hart en hand, dat stad en land blijft vrij
En zingen weer met vreugd; vivat prins van Oranje!
Met Anna, kroon-prinses! Vivat ook Groot-Brittanje!"

In.... maar genoeg gezegd van de volksuiting. Nog een paar staaltjes slechts van anderen aard, om de Oranje-gezindheid des volks te bewijzen. Te Vlaardingen trokken een aantal jongelingen met oranjevaandels en trommels rond, om hunne vreugde over de verheffing des prinsen aan den dag te leggen. Een hunner bezweet zijnde en zich door koud drinken te veel verkoeld hebbende, werd ziek en vernam uit den mond des geneesheers, dat zijn einde nabij was. »'t Is mij goed," zeide de jongeling, »dat de prins stadhouder zal zijn, begraaf mij maar eerlijk onder de oranjevlag." Zijn laatste wil geschiedde. Over het doodkleed op de kist lag het oranjevaandel; de kist was met oranjestrikken en linten versierd, naast den lijkbezorger ging een jongeling met een oranjevaandel. 't Lijk werd door 14 jongelingen, met oranjelinten getooid, gedragen. De vader en ruim 400 kinderen, allen met oranjestrikken, volgden het lijk.

Eene vrouw met hare dochter van Delft naar 's Hage komende, om den prins te zien, viel toen zij hem zag van aandoening overstelpt dood ter aarde, zeggende: »God zij gedankt, dat

ik hem gezien heb." De prins ontroerd door dit geval, liet het lijk op zijne kosten te Delft begraven.

Groot was de eer den prins aangedaan, niet weinig het gejuich en handgeklap des volks. En onder dit alles bleef hij nederig. Toen zijn opperstalmeester hem vroeg, wat hij wel van al die eerepoorten te 's Hage dacht, gaf hij het antwoord: »'t Is te veel voor een mensch!" En toen naderhand gezegd werd, dat hij het leger *zijn* leger en de ingezetenen *zijne* onderdanen genoemd had, zeide hij, niet gewoon te zijn de benaming van *onderdanen* te gebruiken van zijne *medeburgers* en *landgenooten*, en verklaarde niets te kennen, dat voor de eerzucht streelender was dan zich te mogen houden voor een voorwerp van de liefde en hoogachting van een vrij volk. Willem IV verkoos niet souverein te worden 1).

Op Maandag den 15en Mei had de plechtige inhuldiging van den Stadhouder plaats. Reeds vroegtijdig was het garnizoen onder de wapenen en bezette al de toegangen van het Binnenhof, terwijl een ander corps op het Buitenhof post vatte. Te negen ure begaven zich de gedeputeerden van de Staten van Holland, in koetsen met vier paarden bespannen, naar 't paleis van den prins om hem ter vergadering te geleiden, alwaar hij plechtig den eed aflegde en zitting nam. Vervolgens ging hij te voet naar 't Hof van Holland, alwaar hij met de gewone plechtigheden ontvangen werd en keerde vervolgens in zijn eigen koets, met zes paarden bespannen, gevolgd door den president en de Raden, ieder in hunne koetsen, naar zijn paleis terug. Nauwelijks was hij in zijn paleis wedergekeerd, of de graven van Randwijk en Bentinck, als gedeputeerden van de Algemeene Staten, kwamen hem in eene statie-koets met zes paarden bespannen plechtig afhalen. Met genoemde heeren en gevolgd

1) Wagenaar.

door zijne edellieden reed hij naar het Hof, om in de vergadering van de Staten-Generaal den eed als Stadhouder van de zeven Gewesten af te leggen en zitting te nemen. Nadat die plechtigheid volbracht was, werd de prins onder trompet-geschal naar den Raad van State geleid en aldaar door den graaf van Bentinck met een treffende aanspraak verwelkomd. De plechtigheid van den dag werd besloten met illuminatie en vuurwerk.

Zoo was er dan weder een prins uit het geliefde Huis van Oranje-Nassau aan 't hoofd van den Staat en wat nog nooit gebeurd was, hij was door *al* de Nederlansche gewesten als Stadhouder verkozen. Hadden vroeger Friesland en Holland hun eigen Stadhouder, al de pijlen waren nu tot één bundel vereenigd onder Willem IV. Zulk een macht had Willem III moeten bezitten, wat zou hij dan niet tot stand hebben gebracht. Maar Willem IV was Willem III niet. Hij had kundigheden, talenten, onverdroten ijver, zijne krachten offerde hij aan 't vaderland op. Hij was godvruchtig, mild, vergevensgezind. Hij bezat een karakter dat noch door vernedering tot laagheid, noch door verhooging tot hoogmoed gestemd werd, maar wat wij in Willem IV bejammeren 't is zijn *te* groote zachtmoedigheid, zijn *te* groote inschikkelijkheid. Ook die hebben hare grenzen, zullen zij niet in ondeugd ontaarden. Te veel is altijd schadelijk en vandaar dat Willem IV niet die veerkracht ontwikkelde, welke toen noodig was. Het strekt zeker zijn karakter tot eer, toen hij, bij 't vernemen van zijne verheffing, op zijne vraag of er bloed gestort was, een ontkennend antwoord krijgende, zeide: »God zij geloofd! Hij roept mij en zal mij ondersteunen; mijn vrienden zullen mij helpen door hun raad en alle eerlijke lieden door hunne gebeden." Ook, toen hij een brief ontvangende, waarvan het slot luidde: »Nu zal Uwe Hoogheid zich volkomen kunnen wreken over al zijne vijanden," dien brief met verachting van zich wierp, met de woorden: »Die schelm meent, dat ik denk gelijk hij."

Deze uitspraken getuigen gewis van een teergevoelig hart, maar zijne teergevoeligheid ging te ver. Het zwaard der gerechtigheid, hem toevertrouwd, heeft hij te vergeefs gedragen en daardoor is hij het slachtoffer zijner toegeeflijkheid geworden. In plaats van de regeeringen te veranderen, liet hij alle overheidspersonen, hoe vijandig ook jegens hem gezind, hunne bedieningen behouden. 't Kon dus niet anders, al was er nu een stadhouder aan 't hoofd der zaken, of de oude, enge aristocratische staatsgezindheid bleef onveranderd voortduren, waarin het volk geen genoegen kon nemen. Hieruit moest ook van zelf voortvloeien, dat plaatselijke en gewestelijke besturen, in plaats van den Stadhouder krachtig te ondersteunen, hem in alles dwarsboomden. 't Zou dus noodig geweest zijn, dat de prins kracht van ziel genoeg had bezeten, om veerkracht te ontwikkelen, waar het zaak was door te tasten. Maar dit was niet het geval. Besluiteloos en bang voor opschudding, liet Willem IV zich meestal door anderen besturen. Daardoor moest hij in een zee van moeielijkheden komen, die hem voerden tot eigen verderf. Verwekte het bericht van den gesloten vrede met Frankrijk 1) vreugde, zij werd getemperd door binnenlandsche verdeeldheden en twisten, naardien de reeds lang bestaande misnoegheid van het volk tegen de overheidspersonen tot opschuddingen oversloeg. En niet ten onrechte. De regenten toch hadden alle macht in het begeven van ambten en bedieningen, zoo in het burgerlijke als in de schutterij aan zich getrokken, waaruit groote misbruiken ontstonden, dewijl niemand een ambt of betrekking kon bekomen, tenzij men als goed vriend, of als familielid in eenige betrekking tot de regenten stond. Vaak werden er nieuwe ambten of posten bedacht om dezen of genen dier vrienden een rijk inkomen, ten koste der openbare geldmiddelen, te

1) De vrede van Aken 1748.

bezorgen. Gelukkig hij, die koetsier, lijfknecht enz. van een der burgemeesters was, en dat deze hunne kinderen, neven, nichten enz. niet vergaten, ligt voor de hand. Onder de winstgevende inrichtingen van dien tijd behoorde ook de brievenposterij, die elke stad aan zich hield en waarover burgemeesters en schepenen beschikten zonder dat de Staat er eenig voordeel van trok. Met de heffing der belastingen was het nog erger gesteld. Die was een doorn in 't oog der bevolking. Deze gelden werden destijds niet geïnd door ontvangers, van wege den Staat aangesteld, maar door pachters, die den Staat jaarlijks een zekere som uitkeerden, en het overschot in hunne kas lieten vloeien. Dat zulks tot schromelijke knevelarijen en afpersingen aanleiding gaf, is te begrijpen; dat hierover gemor ontstond, natuurlijk, vooral toen in 1747, om den oorlog te kunnen voortzetten, een bijzondere belasting »de milde gift" genaamd, geheven werd. Toen werden overal klachten en gemor gehoord over de onrechtvaardige geldverkwisting der regenten. Nacht noch dag had Willem IV rust. Met een tal van verzoekschriften bestormd, tobde hij zich af om alles in het rechte spoor te brengen. Had hij nu met regenten te doen gehad, die als hij het goede wilden, dan voorzeker zou alles goed gegaan zijn, maar het tegendeel had plaats; de regenten beweerden in hun eigen kring souverein te wezen en verkozen geene bevelen van anderen af te wachten. Wat was hiervan het gevolg? Dat het verzoek des volks in eischen overging; dat hier en daar vooral te Amsterdam hevige zelfs bloedige tooneelen voorvielen en het volk door oproer en geweld afdwong wat het met verzoekschriften niet had kunnen verkrijgen. De regenten, bevreesd geworden, moesten toegeven, en zoo kwam men er toe vele misbruiken af te schaffen. De posterijen n. l. werden aan den Staat overgedragen; in het begeven der ambten werden meer billijke bepalingen ingevoerd; de verpachting der belasting werd afgeschaft en de heffing dier gelden voortaan aan ambtenaren,

door den Staat aangesteld, opgedragen, en tevens werd er vastgesteld, dat voortaan de betrekkingen van stadhouder kapitein en admiraal-generaal erfelijk aan het huis van Oranje zouden verblijven, zoowel in de vrouwelijke als in de mannelijke linie. Daardoor kreeg Willem IV eene macht, zoo groot als geen zijner voorzaten ooit had bezeten.

Al die onrust had echter zijne gezondheid geschokt. Het verdriet had zijne krachten zoo ondermijnd, dat hij er onder bezweek. Hij trachtte wel door te Aken de wateren te gebruiken, zijn afgesloofd lichaam te versterken, doch 't was te vergeefs. Als een offer zijner vele en afmattende werkzaamheden stierf Willem IV den 21sten October 1751 in den ouderdom van slechts 40 jaren. Hij liet twee kinderen na: Cornelia geb. 1743, gehuwd met prins Karel Christiaan van Nassau-Weilburg en Willem, geboren 8 Maart 1748. Hen in de vreeze Gods op te voeden, was zijne bestendige zorg geweest.

DE LAATSTE STADHOUDER.

ONDER VOOGDIJ.

Anna van Brunswijk Luneburg, kroonprinses van Engeland, de dochter van George II en Caroline van Hanover, zou onder den titel van gouvernante, den Staat tot op de meerderjarigheid van haren driejarigen zoon Willem besturen. 't Was geen gemakkelijke taak, die zij had te vervullen als voogdes over hare kinderen en gouvernante tevens, te moeielijker naarmate de democratische begrippen meer en meer veld wonnen, de strijd tusschen de burgerij en haar regenten, hoe langer hoe ernstiger werd 1). Willem IV, wel bewust welke zware last op de schouderen zijner vrouw zoude drukken, had den hertog van Brunswijk Wolfenbuttel tot veldmaarschalk doen benoemen, en hem tevens als raadsman der prinses aanbevolen, doch zij vertrouwde dien niet. Buiten hem kon zij zich ook bedienen van de hulp en den raad van den graaf Bentinck en den raadpensionaris Steijn. Ontbrak het haar zelve niet aan begaafdheden, die haar, ware zij in betere omstandigheden geplaatst geweest, tot eene uitmuntende regentes zouden gemaakt hebben, nu zij zich te midden van onderscheidene partijen

---

1) Zie over de verwikkelingen in die tijden mijn »200 Jaren."

bevond, die haar ongenegen waren, had zij zich van de medewerking moeten bedienen dier raadslieden, die krachtig voor haar hadden kunnen optreden, doch dit deed zij niet. Terwijl zij Brunswijk niet vertrouwde, wilde zij niet luisteren naar Bentinck, die den grootsten invloed bij de ridderschap bezat, wanneer hij doortastende maatregelen voorsloeg en verschilde zij in politiek met Steijn, zoodat deze zich teruggestooten en beleedigd meenende, zich van haar verwijderde. Terwijl de strijd tusschen de democratische en aristocratische begrippen zich meer en meer verhief, terwijl de staatsgezinden haar ongenegen waren, omdat zij als Engelsche prinses, verdacht werd met Engeland te heulen, werd zij door anderen als vijandin beschouwd, omdat zij haar voor hooghartig en heerschzuchtig hielden. Geheel onwaar was dit laatste niet. Fier van aard, stond zij stijf op haar stuk, steeds bevreesd, dat ze, door een raadsman te kiezen, hare zelfstandigheid verliezen, zich aan een leidsman onderwerpen zou 1).

Hare voogdijschap was dan ook een tijd van onophoudelijke moeielijkheid en bezwaren; zij geraakte in een draaikolk van jammeren, die de schromelijkste gevolgen na zich hadden kunnen slepen, ware zij niet door een spoedigen dood aan die jammeren onttrokken. Inderdaad er was reden voor de vrienden van het Huis van Oranje, om de toekomst donker in te zien, toen bij het uitbreken van den oorlog tusschen Engeland met Frankrijk in 1755, smaad- en schotschriften tegen het stadhouderlijk Huis werden uitgebraakt, waarin men de gouvernante met den schimpnaam van »stiefmoeder Anna" bestempelde. Waarom? Omdat zij, van oordeel zijnde, dat wij een gewapende onzijdigheid moesten in acht nemen op de vermeerdering der landmacht aandrong, en dit heette Engelschgezindheid. Niet beter werd het, toen Engeland zich het recht aanmatigde, onze schepen te onderzoeken, of die ook oorlogs-

1) Van Lennep.

materieel ten behoeve van Frankrijk aan boord hadden en dit natuurlijk een verbazende stremming in den handel veroorzaakte, dit werd een geheim samenspannen met haren vader, den Engelschen koning genoemd. Maar was het dan de schuld der prinses, dat de Staten te flauwhartig waren om een krachtige houding aan te nemen en door ontwijken, slepende onderhandelingen en geldopofferingen zich zooveel mogelijk van alle moeielijkheden ontslaan wilden? dat de zeemacht verwaarloosd werd? dat men zich tegen haar voorstel, vermeerdering der landmacht, had verzet? Toch hieven de verschillende partijen hevige klachten aan, en wierp men op niemand anders de schuld dan op die »stiefmoeder Anna." Bezending op bezending zonden de kooplieden tot haar af, zich beklagende over de geleden schade en dat soms op een toon, die vrij onbetamelijk en beleedigend was.

't Ging met de gouvernante als met haar overleden man. Had zij van hem de zucht overgenomen, om alle menschen te vriend te houden, waardoor zij in een maalstroom van zorgen en beslommeringen kwam, evenals hij werd zij het slachtoffer van staatszorgen, van miskenning en tegenwerking. Ook haar afgetobde gestel hijgde naar 't graf. Op den 7den December 1758 gaf zij haar mondelinge toestemming tot het huwelijk harer dochter Carolina met prins Karel Christiaan van Nassau-Weilburg, voor welk huwelijk zij de toestemming der Staten-Generaal verzocht. 't Was één dag voor haar overlijden dat zij dit deed (11 Jan. 1758). Op den 11den December '58 ging zij met waggelenden tred en reeds met de doodskleur op 't gelaat voor 't laatst de vergaderzaal binnen, beklaagde zich over 't gedrag der kooplieden en deed nogmaals een voordracht ter vermeerdering van land- en zeemacht. 't Was haar laatste arbeid. Op haar sterfbed hare kinderen bij zich roepende, vermaande zij hen, God steeds te bidden om goede gevoelens voor de ingezetenen des lands. Zij wees hen op den hertog van Brunswijk, zeggende: »Aan mij zult gij eene tee-

dere moeder verliezen, maar in hem zult gij een vader vinden. Volgt hem. Haar gebalsemd lijk, zes dagen ten toon gesteld, werd op den 23sten Februari met veel plechtigheid te Delft in den grafkelder van Oranje-Nassau bijgezet. In tranen versmolt de jonge Willem, die na eenige jaren de laatste stadhouder zou wezen. Brunswijk nam hem bij de hand en bracht hem uit het kerkgebouw, dat door duizenden waskaarsen verlicht was, naar de consistoriekamer, gevolgd door de hooge aanverwanten der overledene. Hij sprak den diepbedroefden knaap ernstig aan en herinnerde hem, hoe op hem de verplichting rustte, zijne voorvaderen, aan wier graftomben hij gestaan had, na te volgen, en te bedenken, dat ook hij eenmaal rekenschap van zijne daden zou geven.

Door den dood der gouvernante kwam de tegenpartij aan het roer. De tusschenregeering van Brunswijk als voogd van den jongen prins was inderdaad nagenoeg gelijk aan een stadhouderloos bewind. De dood der prinses deed ook de spanning ophouden, want het voorwerp der verbittering was weggenomen en die dood was dus een behoud voor het stadhouderschap. In den jongen prins zag men geen vijand, veeleer een werktuig, dat men naar zijn wil zou buigen. Den hertog van Brunswijk achtte men evenmin gevaarlijk, naardien hij uitsluitend belast was, met het bevel over het krijgsvolk, en volgens zijn lastbrief zich met zaken betreffende de Unie, de religie, de policie, justitie of financiën niet mocht inlaten. Naardien de magistraatsbestelling overal aan de Staten was opgedragen, behalve in Friesland, waar dit voorrecht aan Maria Louiza, de weduwe van Jan Willem Friso was toegekend, die daar bijkans de macht van regentes had, was, goed gezien, het stadhouderloos bestuur tijdelijk hersteld.

De hertog, ofschoon door de patriotsche partij gewantrouwd en eene beperkte macht bezittende, wist evenwel een niet geringen invloed op het staatsbestuur te krijgen. En dit langs twee wegen. Vleide hij aan den eenen kant de regenten van het

nu weder machtig geworden Amsterdam, zonder met Steijn, Fagel en Bentinck te breken, aan den anderen kant hield hij de ontwikkeling tegen van den jeugdigen prins, opdat deze hem ook in lateren leeftijd niet zou kunnen missen.

Wij zien in al de handelingen van dien tijd, dat de partij, die toen het bewind in handen had, den invloed en de achtbaarheid van het Gemeenebest verspeelde, doch er voor zorgde binnen 's lands haar macht te doen klimmen. Hare macht steeg tot overmacht, toen die partij niets te vreezen had. Uit alles bleek duidelijk, dat men, vooralsnog een Stadhouder behoudende, aan het stadhouderschap niet gebonden en meester van den Stadhouder wilde wezen. Zoo ging het voort tot de tijd daar was, waarop Willem V het erfstadhouderschap en zijne overige waardigheden zou aanvaarden.

WIE WILLEM V WAS.

Willem V, het kind zoo vurig door zijne ouders afgebeden, omdat hij de eenige zoon, de eenige stamhouder was, ook afgebeden door de Oranjepartij, die in hem de bestendiging van 't stadhouderschap zag, verloor op den leeftijd van ruim drie jaren zijn vader. Veel verloor de knaap aan hem. Nooit liet hij grooter vreugde blijken, dan wanneer hij aan de knieën zijns vaders staande, teekeningen of prenten van de vaderlandsche historie bezien mocht. Vele vragen werden dan gedaan, die met taai geduld aangehoord, beantwoord werden, waarbij de knaap zijn welgevallen of zijn afkeer te kennen gaf. Door zijn sterk geheugen, kreeg hij alzoo een meer dan oppervlakkige kennis van de geschiedenis des lands. Een wandeling door de vergaderzalen der staatsleden om er de afbeelding zijner voorvaderen te aanschouwen, was een zijner geliefkoosde vermaken. 't Was hem een

genot. Voor 't portret van Willem I staande, kon hij in tranen uitbarsten, wanneer hij aan diens dood dacht 1).

Van kindsbeen af muntte de prins uit door goedhartigheid en mededeelzaamheid. Een berichtgever zegt: »Dikwijls was ik ooggetuige, dat het vorstelijk kind met de ledige beurs in de hand tot zijne ouders kwam, met blijdschap hun mededeelende, hoe die was geledigd. Goedkeuring, nieuwe vulling der beurs, aanbeveling om zoo altijd aan de armen te blijven gedenken, bleven dan niet achter" 2). Die milddadigheid is hem ook bijgebleven.

Waar een liefderijke en godvruchtige vader de loffelijke, bij wereldlijke grooten zoo zeldzame gewoonte had, zijne kinderen te bezoeken, wanneer zij zich ter ruste begaven en hen zijn vaderlijken zegen te geven, de indrukken daardoor ontvangen, waren bij een Willem V niet verloren gegaan. Aandoenlijk is het, wanneer die kinderen dien zegen beantwoordden met: »God zegene mijne lieve ouders en make ons godvreezende en gehoorzame kinderen." Hoe kinderlijk, hoe eenvoudig!

Maar niet Willem IV alleen, ook Anna was zeer goed geschikt, de zaden van godsvrucht in het hart harer kinderen te strooien. De geleerde Scharp zegt van haar: »Zij toch was de zeldzame vrouw, de navolgenswaardige moeder, die hare jeugdige Carolina en Willem gewende dagelijks Gods woord te lezen, en op gezette tijden aan hare zijde den Heer der vorsten, den Vader van onzen Heer Jezus Christus te aanbidden, een plicht, zoo heilig aan haar Hof, dat in dagen van onpasselijkheid, zij zelf aan het bed harer telgen neerknielde en met hen bad."

Gevoel van zijne hooge bestemming bezat Willem V reeds als

---

1) Wie het leven van Willem V in zijn geheel wil kennen, leze de vier deelen van C. v. d. Aa, uit welke bron wij het een en ander hebben overgenomen.

2) idem. Bl. 94.

knaap. Wij zien dit in zijn kinderlijk spel, in zijn soldaatjespelen o. a. waarbij hij altijd de kommandant moest wezen.

Als godsdienstleeraar werd den jongen vorst de hofprediker Royer toegevoegd, bij wien hij op den 16en April 1764 zijne geloofsbelijdenis aflegde. Zijn onderwijzer in het schoonschrijven — waarin echter de jonge prins niet uitmuntte — was Joncourt, terwijl 't onderwijs in de talen en voorbereidende wetenschappen werd opgedragen aan van Rielle, welk onderwijs werd voortgezet onder de leiding van Andreas Weiss, die wel uitstekende zorg droeg, hem met kundigheden en wetenschappen toe te rusten, maar ook niet verzuimde hem al te diep ontzag voor de Staten in te boezemen. Dit, in verband met de opvoeding van den hertog van Brunswijk, die den jeugdigen prins wantrouwen jegens zichzelven en achterdocht jegens sommige regenten inprentte, kon niet anders dan onzelfstandigheid en onstandvastigheid bij den jongen vorst ten gevolge hebben.

Het onderwijs in de wetenschappen was aan hem niet te vergeefs besteed. Hij kon met recht den naam van geleerde dragen. Vlug, schrander en wakker als hij was, sprak hij de Fransche, Engelsche, Hoogduitsche en Latijnsche talen met gemakkelijkheid. Hij was bedreven in de beginselen van het oude en nieuwe volkenrecht en had van de beoefening der geschiedenis zijn hoofdstudie gemaakt. Vernemen wij wat Bilderdijk van hem zegt: »'s Prinsen zucht voor de beoefening der geleerdheid en zijn kennis van de oude Latijnsche schrijvers was buitengewoon. Dikwijls hoorde men hem geheele plaatsen uit Horatius reciteeren met een vol gevoel van hare schoonheden. Hij oordeelde zeer juist over de plechtige redevoeringen, die hij aan de Universiteiten zooveel mogelijk gewoon was bij te wonen en maakte meermalen zeer scherpzinnige en welgegronde aanmerkingen van het geen hem niet nauwkeurig gezegd was of hem minder juist toescheen. Zijn brein was een schatkist van kundigheden, zeldzaam bij

vorsten 1) en de verwondering van allen, die in gemeenzaam onderhoud bij hem werden toegelaten." In de hooge landsvergaderingen was hij dan ook geen figurant, maar nam er een werkdadig aandeel.

Dikwijls onttrok hij zich aan zijne gewone uitspanningen en vermaken, om zich in zijn kabinet met de wetenschappen bezig te houden, bovenal met het onderzoek van zaken, welke onmiddellijk betrekking hadden op het algemeene bestuur des lands. In die studiën werd hij niet gaarne gestoord en hoorde bij die gelegenheid het bericht: »dat men toebereidselen maakte om zijn achttienden verjaardag luisterrijk te vieren" zelfs vrij onverschillig aan. 2)

Toen hem op zekeren dag door een voornaam man gevraagd werd, of hij zich niet wel bevond, was zijn antwoord: »O neen, ik bevind mij zeer welvarend. Maar vanwaar die vraag mijn waarde S.... Vindt gij niet, dat ik er als naar gewoonte uitzie? Men heeft mij dit meer gevraagd, maar ik ben volmaakt wel. Mijn goede professor Velzen zegt het ook en gij weet, ik stel in dien man alle vertrouwen.

S. Ik heb geen de minste reden om aan zijn advies te twijfelen, integendeel, ik stem er in toe, maar U. H. duide mij niet euvel, wanneer ik u zeg, dat ik u minder opgeruimd, meer peinzend en afgetrokken vind dan gewoonlijk, en dit gaf mij aanleiding tot mijne vraag. Intusschen strekt het mij tot een sensibel genoegen, van U H. te vernemen, dat mijn vrees ongegrond is.

De prins. Ik ben u wel zeer verplicht, mijn goede S. voor uwe attentie omtrent mijn persoon, doch uwe observatie te mijnen opzichte is zeer juist. Ik denk thans veel. Maar heb ik geen reden om te peinzen, daar de dag met rassche schreden nadert,

---

1) Hier heeft Bilderdijk toch zeker niet gedacht aan de vorsten van Oranje-Nassau.

2) v. d. Aa bl. 219.

waarop ik den last der regeering op mijn schouderen moet nemen? Hoeveel komt er niet voor mijne rekening en verantwoording? Wat verwacht men niet veel van mij? En wanneer ik eens aan die verwachting in allen deele niet beantwoord, wat dan?" enz. 1).

Zou de prins tegen zijne plichten en verantwoordelijkheid hebben opgezien, bij de gedachte aan de lijdensgeschiedenis zijner ouders, vooral nu de aristocratie, na zeven jaren vrij spel te hebben gehad, zich moeilijk aan het regeeren ontwennen zou? Zulke gedachten kunnen niet anders dan een nadeeligen invloed hebben uitgeoefend en oorzaak zijn geweest van onzekerheid, van dobberen, van te weinig veerkracht.

Zoo was, zoo dacht prins Willem, die weldra zijn achttiende jaar zou bereiken, waarop hij van de voogdijschap ontslagen, als Willem V het erfstadhouderschap aanvaarden zou.

MISKENNING.

Die tijd van aanvaarding was dáár. Drie jaren te voren had hij reeds zitting genomen in de vergadering der Staten en nu, 18 jaren bereikt hebbende, trad hij op als de opvolger zijns vaders. Zijn eerste stap bij zijne meerderjarigverklaring was verkeerd, een stap waarschijnlijk door den hertog hem aangeraden. Hij richtte een verzoek aan de Staten van Holland en vervolgens aan de overige Staten om een akte van aanstelling. Als geboren erfstadhouder kwam zoodanig verzoek niet te pas. 't Was van den prins een onvoorzichtige zelfvernedering, waardoor hij in eigen oog de mindere, de begunstigde dienaar der Staten werd. Friesland begreep dit, en toch bleef de prins er op staan, die akte te ontvangen. Dat verzoek kon den staatsgezinden, de anti-stadhouderlijke partij, niet anders dan welgevallig wezen, want wat was hun liever, dan

---

1) v. d. Aa.

in hem een gevoel van afhankelijkheid te bespeuren en dat gevoel te versterken. Toen hij dan ook als stadhouder zitting in 't hof van Justitie nam, hield de advokaat van Hamel hem voor, hoe zijne voorgangers stadhouders door het »volk" m. a. w. door oproer en geweld geworden waren, doch hij dit was door de »wet", waarvoor hij niet het volk maar »'s lands vaderen" d. i. »den regenten" dank schuldig was.

Brunswijk wist het daarheen te sturen, dat een akte van consulentschap werd aangegaan, waarbij hij zich verbond zijn pupil, zoolang deze het begeerde, van zijn raad te dienen. Nu was Brunswijk stadhouder, Willem V zijn werktuig. Om zijn gezag te behouden — want Brunswijk vreesde de veranderlijkheid der Staten — moest hij steun zoeken buiten 's lands en wist dit niet beter te doen, dan door den prins een huwelijk te doen aangaan. Zijne gemalin zou wezen: prinses Frederika Sophia Wilhelmina, dochter van den kroonprins van Pruisen, prins August, broeder van Frederik den groote. 't Huwelijk had plaats, zeer naar den zin van de staatspartij, naardien Frederik meer Fransch- dan Engelschgezind was. Dat huwelijk werd den 4den October 1767 te Berlijn gesloten.

Zoo ooit zich een zuivere huwelijksliefde aan een Hof vertoonde, dan was het tusschen Willem V en prinses Wilhelmina 1). Dit bleek o. a. toen de prinses door de gevaarlijke kinderziekte werd aangetast. Ondanks den raad der geneesheeren zich niet bij haar ziekbed te begeven, schroomde de prins niet aan dien plicht te voldoen, vertrouwende dat de goddelijke Voorzienigheid hem zou bewaren en machtig was zijne vrouw te herstellen. In zijne kamer gegaan, smeekte hij om het behoud zijner echtgenoote en de Heer verhoorde zijn gebed; zijn gemalin herstelde om

1) Door de stadhouderlijken »Willemijntje" door de tegen-stadhouderlijken »Willemijn" genoemd.

later een blijde moeder te wezen 1). De geboorte van het laatste kind was ook de laatste vreugde van den Stadhouder. Een reeks van grievende beleedigingen, teleurstellingen en onaangenaamheden stond hem te wachten, want bij uiterlijke welvaart zou onrust van binnen komen, veroorzaakt door de prediking van democratische en anarchieke beginselen, wanneer democraten en aristocraten elkander de hand zouden reiken in hun gemeenschappelijken haat tegen den Stadhouder. 2) Geheel onschuldig was Brunswijk hierin niet. Zag hij, dat hij op de fiere prinses het overwicht niet krijgen kon, dat hij op haren gemaal bezat; gelukte het hem ook niet, verwijdering tusschen beide echtelingen te bewerken, toch wist hij den hem gehoorzamenden prins dingen te laten doen, die door zijne handlangers op rekening der prinses gesteld werden, waardoor het gepeupel spoedig een scheldnaam voor de prinses gereed had. »De Moffrikaansche," zoo heette het, zorgde wel voor haar Moffrikaansche bedienden, maar een linnen kiel was voor de Hollanders goed genoeg."

Maar wat was de zaak? Er was een geest van Franschgezindheid in het land gekomen, die zich meer en meer openbaarde, hand over hand toenam; en ofschoon de Franschen als trouweloozen handelden, dit zag men niet, wilde men niet zien, want van de Franschen alleen verwachtte men alle heil. Toen in een oorlog met Engeland (1780) vele onzer koloniën in handen der Engelschen vielen, kreeg Willem V de schuld, hij die te allen tijde, doch te vergeefs op verbetering der zeemacht had aangedrongen. En toen er eindelijk een eskader was samengesteld en onze Zoutman, Dedel, Bentinck, van Braam en van Kins-

---

1) Zij waren: Frederica Louisa Wilhelmina geb. 1770 in 1790 geh. met den erfprins van Brunswijk-Wolfenbuttel; Willem Frederik (later koning Willem I) geb. 1772; Willem George Frederik geb. 1774.

2) Wie de verwikkelingen van dien en lateren tijd in haren ganschen omvang wil kennen, verwijzen wij nogmaals naar mijn »200 jaren."

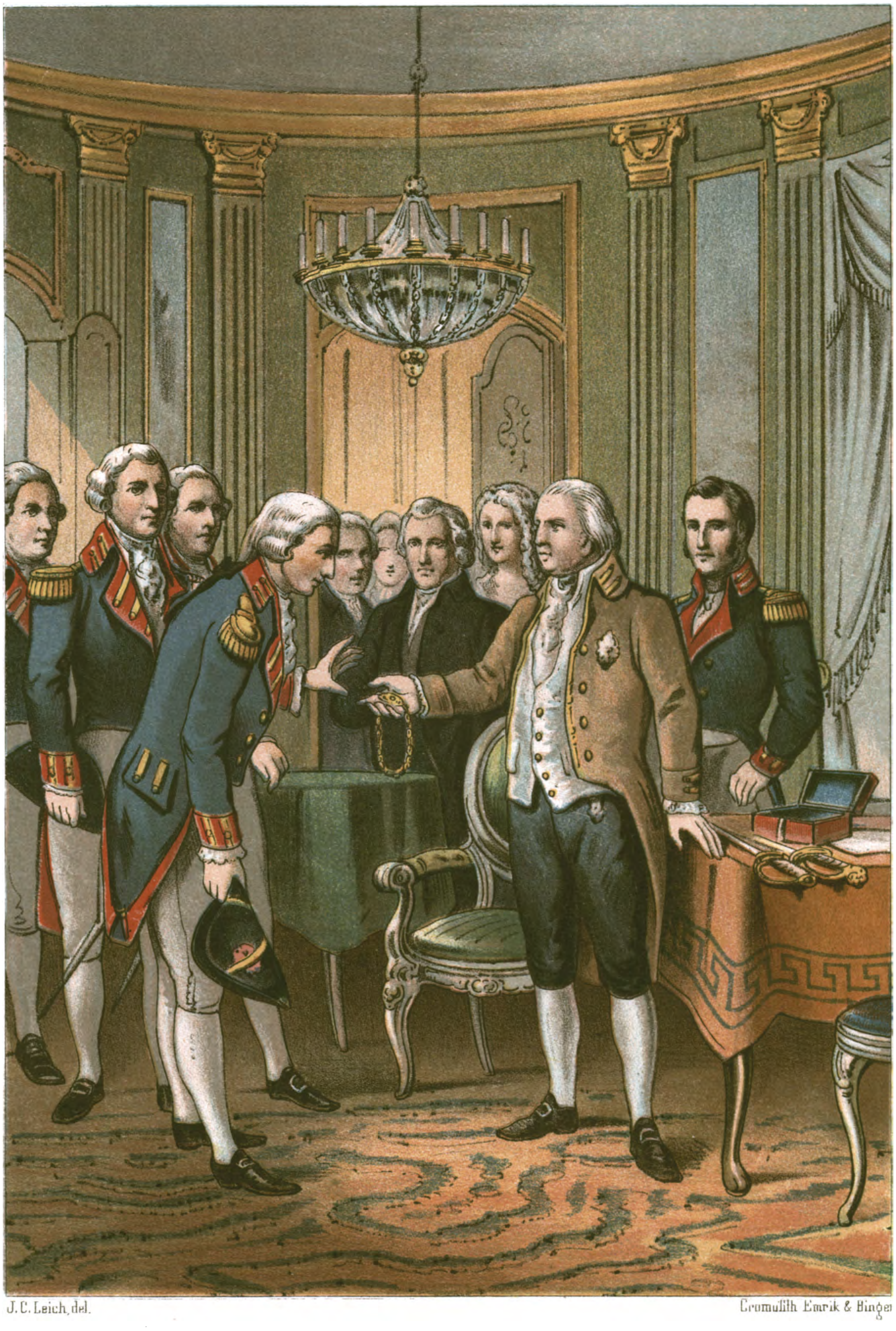

J. C. Leich, del.

Cromolith Emrik & Binger

WILLEM V. REIKT EEREDEGENS UIT AAN DE HELDEN VAN DOGGERSBANK.

bergen zich op een eervolle wijze bij Doggersbank tegen de Engelschen handhaafden, toen had men geen oog voor Willem V, wanneer hij uit eigen middelen een gouden degen en andere eeresabels enz. aan de heldhaftigen uitdeelde. Integendeel, de verbittering tegen den Stadhouder nam toe; de ongelukkige partijnamen »Patriot en Oranjeman" werden aangenomen, om elkander te verbijten en te vereten. De stadhouder, hij was onnoodige ballast, die over boord moest geworpen worden — en daarom moesten geene pogingen onbeproefd gelaten om hem in zijne rechten te bekorten. Had hij als kapitein-generaal alleen het recht over de landmacht te bevelen, men richtte op verscheidene plaatsen vrijcorpsen op, die, als de waardgelders van Oldenbarneveld, alleen onder het bevel van de plaatselijke besturen stonden. Nog meer. Het recht om de overheidspersonen aan te stellen, een recht door zijne voorzaten sedert derde halve eeuw onbetwist bezeten, werd Willem V ontnomen. Alles wat den prins macht of steun kon geven, moest verwijderd worden en daarom zijn raadsman Brunswijk het land ruimen, doch de vrijcorpsen werden met alle eer en voorrechten begiftigd. Het volk en de boeren, oranjegezind, konden zulk een toestand niet verdragen en daarom moesten er wel twistpartijen en vechterijen volgen, vooral dan wanneer het volk de vrijcorporisten bespotte en uitjouwde. En toch het toenemen der Fransche begrippen gaf ook onder het volk aanhangers van de anti-stadhouderlijke partij, ja, zoo sterk werd de tegenstadhouderlijke geest, dat men een oproerling was, wanneer men een oranjekleurig horlogebandje droeg, een goudsbloem in den mond had, zelfs wanneer men een lid der vrijcorpsen onvriendelijk aanzag. Geeseling of gevangenis waren doorgaans de straf op zulk een overtreding. In alle Gewesten was echter die geest zoo bitter niet. In Zeeland en in Gelderland b. v. werden de patriotten krachtig te keer gegaan en in Utrecht was het volk wel patriotsch — doch de regeering oranjegezind.

De omwentelingsgeest zou nog sterker toenemen. Immers de gouden eeuw voor Nederland stond aan te breken, toen in 1785 Frankrijk met het voorstel kwam om met ons een alliantie tot wederzijdsche hulp in zee- of landkrijg te sluiten. Welk een vreugde gaf zulk een voorstel. Willem V begreep echter, dat het onder zulke omstandigheden onraadzaam was langer in den Haag te blijven en hij nam met zijne vrouw en drie kinderen de wijk naar Friesland.

Intusschen ontstonden er woelingen in de Geldersche steden Hattem en Elburg. De Staten van dat Gewest verzochten nu den prins beide steden met krijgsvolk tot rust te brengen. Hij voldeed hieraan en zij gaven zich bijna zonder eenigen tegenstand over.

»Nu is de maat der ongerechtigheid vol; dat is gruwelijke geweldenarij; Willem V is een Alva, een Nero, een Filips," schreeuwden de Hollandsche aristocraten. »Niet anders waren al die stadhouders," kreten hunne geestverwanten. Zeker omdat de prins de beide steden plat had laten schieten? Och neen, niet één schot was gevallen.

En hoe hield zich de prins hier onder? Hij nam de woorden van David tot de zijnen: »Heere mijn God! indien ik dat gedaan heb, indien er onrecht in mijne handen is, indien ik kwaad vergolden heb, dien die vrede met mij had; ja, ik heb dien gered, die mij zonder oorzaak benauwde; zoo vervolge de vijand mijne ziel, en achterhale ze, en vertrede mijn leven ter aarde, en doe mijne eer in het stof wonen" 1). Ook betuigde hij, dat hij niet anders dan op verzoek der Staten van Gelderland gehandeld had, doch dit was den Hollandschen aristocraten niet voldoende. Den prins werd het kommando van den Haag ontnomen; de Hollandsche gardes werden in lijfwacht van de Staten herdoopt, in plaats

---

1) v. d. Aa.

van de oude vaandels met 's prinsen wapen, werden nieuwe gegeven; de stadhouderspoort, alleen voor den stadhouder en zijn gezin geopend, werd nu een algemeene doorgang. De verbittering der partijen nam meer en meer toe; spoedig zelfs werd men handgemeen en zag men te Vreeswijk het eerste burgerbloed tusschen oranjegezinden en patriotten vloeien. Te Amsterdam begon het gemeen de huizen der aanhangers van Oranje te plunderen en deze namen weerwraak op de huizen der Keezen 1) op Kattenburg. Het oproer sloeg naar andere plaatsen over en liep niet zonder bloedstorting af. Alleen Gelderland bleef bepaald prinsgezind, en dewijl de prins derwaarts de wijk had genomen, werd hij »de Geldersche despoot" genoemd. 't Ware voorzeker te wenschen geweest, dat de prins wat meer despoot geweest ware, dan zou hij door het ontwikkelen van veerkracht, de oproerige steden tot haar plicht gebracht hebben; doch te bevreesd iets te doen, wat hij meende dat in strijd was met de rechten der Staten, wilde hij van het nemen van krachtige maatregelen niet hooren. En toch, met een enkel regiment zou hij de oproerigen tot zwijgen gebracht hebben, naardien de partijen onderling verdeeld, en de regenten zelven het onbeschaamd schreeuwen der opgeruide menigte moede waren. Dit begreep de gemalin des prinsen en besloot daarom naar 's Hage te reizen, om aldaar de oranjegezinden tot krachtiger maatregelen aan te sporen. 's Prinsen vijanden hadden er de lucht van en namen hunne voorzorgen. Toen de prinses te Goejanverwellesluis was gekomen, was men onbeschaamd genoeg, haar als een vijandin van het land te behandelen, haar tegen te houden en te noodzaken naar Nijmegen terug te keeren. Zulk een hoon zijner zuster aangedaan, kon de koning van Pruisen niet ongestraft laten en hij zond den hertog Karel van Brunswijk met een leger van 20.000 man op ons land af.

1) Aldus genoemd naar Kornelis de Gijzelaar, pensionaris van Dordrecht.

Toen werd de woede tegen den prins nog grooter. Nood had men echter niet, want de Fransche gezant had den patriotten reeds vroeger de hulp van hun koning toegezegd, maar die koning, een oorlog met Engeland en Pruisen vreezende, dacht er in de verte niet aan hen te helpen. Toen kropen zij in hun schulp en waar de Pruisen, die weldra voor de poorten van Amsterdam stonden, zich vertoonden, gaf men zich gedwee over. Toen was het weer: »Oranje boven!" en vele vrijheidskraaiers, de raadpensionaris van Bleiswijk o. a. waren de eersten om mede luidkeels te roepen: »Oranje boven!" Dedel, burgemeester van Amsterdam, om zijne oranjegezindheid afgezet, werd terstond in zijne waardigheid hersteld en in eene koets met oranjelinten versierd van 't stadhuis naar zijne woning getrokken. Het booze werk, waaraan de tijdgeest zeven jaren lang gewerkt had, was in den tijd van zeven dagen verbroken. Gods adem had er in geblazen. Het moest een harde les zijn, doch men stoorde er zich niet aan.

De prins was alzoo hersteld, de oproervlam gebluscht, maar het vuur bleef onder de asch smeulen. 't Was een onzalig bedrijf van de oranjegezinden wraak te nemen op de patriotten, daarenboven gaf de ruwe handelwijze der Pruisen, die eerst in 't volgende jaar vertrokken, stof tot veel misnoegen. Zoo naderde het jaar 1792. De zaden der heillooze leer van Voltaire en Rousseau begonnen vruchten te dragen en het Fransche volk, tot het uiterste van wet- en rechtsverkrachting gekomen, bracht zijn koning Lodewijk XVI op 't schavot. Nu braken de helsche geesten los, en een regeering van woestaards en bloeddorstigen zou Frankrijk gelukkig maken. De dood werd gezworen aan al wat koning, vorst of souverein heette; de republiek uitgeroepen; alle bestaande overheden, adel en gezag afgeschaft en wee hem, die niet instemde met het devies op het ontrolde vaandel: »vrijheid, gelijkheid, broederschap." Goddelooze denkbeelden waren 't, die ook hier wortel schoten.

Niet minder dan 42.000 ingezetenen waren bij 's prinsen herstel ten lande uitgeweken. Te Antwerpen gevestigd, hielden zij getrouw gemeenschap met de patriotsche hoofden alhier. Hoe welkom was hun de tijding, dat de Fransche republiek tot beginsel had aangenomen: verdrijving van alle vorsten. Dus ook in Nederland. Een »revolutionair comité der Bataven" door die uitgewekenen te Antwerpen opgericht, liet niets onbeproefd om door hunne agenten een omwenteling als in Frankrijk te bewerken.

De Fransche generaal Dumouriez valt in Belgie, verslaat de Oostenrijkers bij Jemappe en is weldra meester van dat land (Nov. 1792). Ook aan ons verklaart Frankrijk den oorlog. Om den uitgewekenen deel aan dien oorlog te geven, richten de Franschen een »legioen van vreemdelingen" op. Daendels, een der uitgewekenen, wordt bij dat legioen als kolonel aangesteld. Deze voegt zich bij het leger van Dumouriez, die in 1793 in ons land viel en Breda, dat zich lafhartig aan hem overgaf, bemachtigt. De vrijheidsboom 1) met een hoed op den top, op de markt geplant, is het symbool van het geluk, dat Nederland zou wachten. Andere plaatsen volgden weldra.

Een coalitie of vereeniging tusschen Nederland, Engeland, Oostenrijk en Pruisen, waarbij zich ook weldra Rusland, Sardinië, Spanje, Napels en Portugal voegden, werd gevormd, om de Fransche republikeinen in hun overmoed te stuiten. Een leger van 120.000 man werd op de been gebracht en onder bevel van Coburg geplaatst. Coburg, de man, die vaak werkeloos bleef als de schoonste kansen zich voordeden, had de opperbevelhebber niet moeten wezen. De zonen des stadhouders plaatsten zich aan het hoofd hunner afdeelingen; zij behaalden luisterrijke overwinningen, maar de ijver van Coburg, zoowel als de lust der

1) Een boom zonder wortel en een hoed zonder hoofd, zegt van Lennep niet oneigenaardig.

Duitsche mogendheden om den oorlog met kracht door te zetten, verflauwden meer en meer. Gewetenloos genoeg trok Coburg met zijn leger af en liet ons aan ons lot over. Wat bleef er voor prins Willem nu anders over, dan met zijn leger naar Holland terug te trekken? Inmiddels staken 's prinsen vijanden stoutmoediger dan ooit hunne hoofden op. Geheime vereenigingen, onder den naam van leesgezelschappen, verspreidden allerwege geschriften en blaadjes om het volk tot opstand aan te sporen. Een voorstel van den prins, om de landzaten te wapen te roepen, werd niet aangenomen, ofschoon de Fransche generaal Pichegru over onze grenzen trok. De eene vesting voor, de andere na, viel in 's vijands handen. Te vergeefs was het, dat prins Willem, die met zijne krijgsmacht binnen Gorcum gelegerd was, de inwoners des lands tot een algemeene wapening aanspoorde. Evenmin waren de Oostenrijksche en Engelsche troepen te bewegen, ons hulp te bieden. Toch aarzelden de Franschen Holland binnen te rukken. Zij vreesden, dat Pruisen alsdan de wapenen opvatten en Engeland onze schepen in bezit zou nemen, om daarmede Frankrijk afbreuk te doen. Die vrees bestond bij de Fransche regeering niet, te meer daar zij de verzekering had, dat de Pruisische koning veel te begeerig was naar vrede, om ter wille van den Hollandschen stadhouder oorlog te voeren. Welkom waren nu den Franschen de als met marmer bevloerde stroomen. Over het ijs trokken zij over de Maas, bemachtigden de Bommeler waard en weldra ook de provincie Utrecht. Nog eenmaal richtte de prins eene oproeping tot eene algemeene wapening, maar zijne woorden waren als die eens roependen in de woestijn. Met blindheid geslagen, wachtte men alleen heil van de Franschen, maar om eene prooi te worden van hunne heillooze beginselen, die straks onze welvaart bij den wortel zouden afsnijden, die ons volksbestaan zouden vernietigen.

Wat stond Willem V in zulke omstandigheden te doen? Moest

hij wachten tot de Fransche koningsmoorders zoover gekomen waren, dat ook hij en de zijnen door een bloeddorstigen hoop naar 't schavot gevoerd werden? Tot een omwenteling, dit wist hij, moest het komen; ook was het hem duidelijk dat hij een struikelblok dier omwenteling was en daarom — eer de moordtooneelen van Frankrijk in Nederland herhaald werden, vond hij beter het land te ruimen. Dat plan kwam tot volvoering. Visscherspinken werden afgehuurd; al wat van waarde en vervoerbaar was, werd ingepakt en naar Scheveningen gevoerd. Op den avond van den 17den Januari — den dag der capitulatie van Utrecht met de Franschen — trad prins Willem V door zijne zonen, den erfprins en prins Frederik vergezeld, de vergadering der Staten-Generaal binnen, om zijn besluit kenbaar te maken en mede te deelen, dat hij zijne zonen van het kommando over de troepen ontslagen had. 't Was een treurige plicht, welken hij hier te vervullen had.

Zulk een besluit kon niet lang verholen blijven. Spoedig was het in 's Gravenhage bekend. Onder verschillende aandoeningen, zoowel van blijdschap als van droefheid, stond een nieuwsgierige menigte om van het vertrek van het stadhouderlijk gezin getuige te zijn. Men ziet het, hoe de gemalin van den stadhouder, haar schoondochter, de erfprinses van Oranje en het driejarig zoontje van den erfprins in het eene, hun gevolg in het andere rijtuig stappen, om Nederland te verlaten. Menige traan, zoo hier als te Scheveningen, kwam in het oog op, en de stille vraag werd in het hart gedaan: o God, wat zal de toekomst baren?

Na 't vertrek zijner gemalin begaf zich de stadhouder met zijne beide zonen naar de vergaderzalen van de Staten-Generaal en van die van Holland, om van de leden een aandoenlijk afscheid te nemen, en in zijn paleis teruggekeerd, audientie te verleenen, eerst aan eene commissie uit de Staten van Holland, daarna aan zijne vrienden en aanhangers.

Aandoenlijk en treffend waren de woorden, waarmede de in het hart gewonde prins het vaderland, dat hem verstiet, maar dat hij nog immer liefhad, vaarwel zeide. »Deze vernedering" zeide hij, »heb ik als mensch dubbel verdiend, en misschien zal ze mij tot zaligheid verstrekken, doch in de waarneming mijner posten heb ik ze niet verdiend. Dwaalde ik soms, ik deed het ter goeder trouw; voorwetens of opzettelijk benadeelde ik nooit zelfs mijn bittersten vijand. Met deze bewustheid is 't dat ik het dierbaar vaderland verlaat. De ware bron onzer ongelukken ligt niet in de onverantwoordelijke handelwijs van zoo vele Nederlanders of in de kwade trouw der bondgenooten, maar in de nationale zonden en ongerechtigheden. God heeft een twist met Nederland, en toont dat in de mislukking van alle pogingen, en ook nu door de felle vorst, die de wateren tot een gebaanden weg gemaakt heeft. Wie zal oprichten, als God ter nederwerpt!"

Omstreeks half drie van dienzelfden 18den Januari begaf Z. H. zich met zijne zonen aan boord van de pink »de Johanna Hogeraad" om in den vreemde een schuilplaats te zoeken. »Zoo moest Nederland verlaten worden door de nakomelingen dier vorsten en helden, aan wie het voornamelijk zijne onafhankelijkheid, zijne grootheid, zijn roem, zijn bloei en welvaart te danken had. Het ondankbare vaderland had geen spanne gronds meer voor hen over, en terwijl het hen in arrenmoede verstiet, haalde het met blijde jubeltonen diezelfde vreemdelingen in, tegen wier voorzaten het zoo vaak en zoo moedig den strijd gevoerd had. Doch niet altijd zou de bedwelming duren, en spoediger dan men nu vermoedde, zou de tijd geboren worden, waarop men den overmoed des nieuwen bondgenoots bitter bezuren en reikhalzend terug zou zien naar de hernieuwing der banden, die meer dan twee eeuwen lang Oranje en Nederland aan elkander verbonden hadden" 1).

---

1) Van Lennep.

VIVAT ORANJE! GELUKKIG NEDERLAND.

Ja, Nederland zou op nieuw gelukkig zijn, na een tijd van lijden en strijden, dat het zich door eigen moedwil op den hals had gehaald. Kommervolle dagen waren over de hoofden heengegaan; goed en bloed had men ten offer moeten brengen, om den Franschen wereldwinger te voldoen. 't Was de vrucht van vroegere Franschgezindheid, waarbij men de betrekking tusschen Nederland en Oranje, die ordening Gods, had losgemaakt door het Huis van Oranje te verguizen, te vertrappen.

Eenmaal was er een tijd, dat het oude Israël naar Babel verbannen werd om in een 70 jarige ballingschap zijn afgoderij te verleeren, en toen het van zijn kwaal genezen was, was ook de tijd van verlossing daar. Fransche onderdrukking moest Nederland genezen van zijn dwaling. Een weg van duisterheid, van vernedering onder vreemde heerschappij moest het tot zich zelven brengen en doen erkennen: »Wij hebben grootelijks gezondigd."

Voorwaar ook de weg, langs welken het Huis van Oranje geleid werd, is een weg geweest van lijden en vernedering. Moge in beiden, in Oranje en Nederland het gevoel levendig blijven van den zegen der hereeniging.

De algemeene nood, waarin ons vaderland onder de Fransche verdrukking verkeerde, had in vele opzichten goede gevolgen. Zeer velen leerden hunne vroegere dwaling inzien, en betreurden hunne vorige vijandschap tegen het Huis van Oranje. De partijschappen waren uitgedoofd, en ieder zuchtte naar verlossing. Menigeen had in zijne binnenkamer om uitkomst gebeden tot Hem, Die ook in den grootsten nood uitkomst geven kan. Vaderlandslievende mannen hadden reeds bedacht, wat gedaan zou moeten worden, indien Napoleon eens, zooals te voorzien was, ten val mocht komen. Gedurig hadden zij samenkomsten gehouden om te beraadslagen over de belangen van het vaderland.

In zegenend aandenken zullen uwe namen blijven, Gijsbert Karel van Hoogendorp, van der Duijn van Maasdam, van Limburg Stirum, Repelaar van Driel, de Jonge en Changuion, want gij waart in 's Heeren hand de grondleggers van eene omwenteling ter herstelling van het Huis van Oranje. Uw geheim bondgenootschap had reeds alles voorbereid, om die omwenteling te bewerken. Reikhalzend zaagt gij uit naar het uur dat gij handelend zoudt kunnen optreden, en nauwelijks was de mare van Leipzig's veldslag tot u doorgedrongen, of gij achttet dat uur gekomen. Het »Oranje boven" van uwe lippen, het oranjelint op hoed en borst deed duizenden tranen van blijdschap vloeien, deed uit duizenden monden weergalmen: »Oranje boven!" Toen was de geestdrift niet meer te weerhouden. In een oogenblik was men versierd met het Oranjelint, zoolang voor het bespiedende oog der Franschen verborgen gehouden.

Groot was uw moed, edele mannen, toen gij de leiding van 's lands zaken op u durfdet nemen, want nog was het gevaar groot, omdat de macht der Franschen hier te lande nog groot was. Maar dat teldet gij niet, en God stond u bij, want Hij maakte de vijanden besluiteloos en versuft.

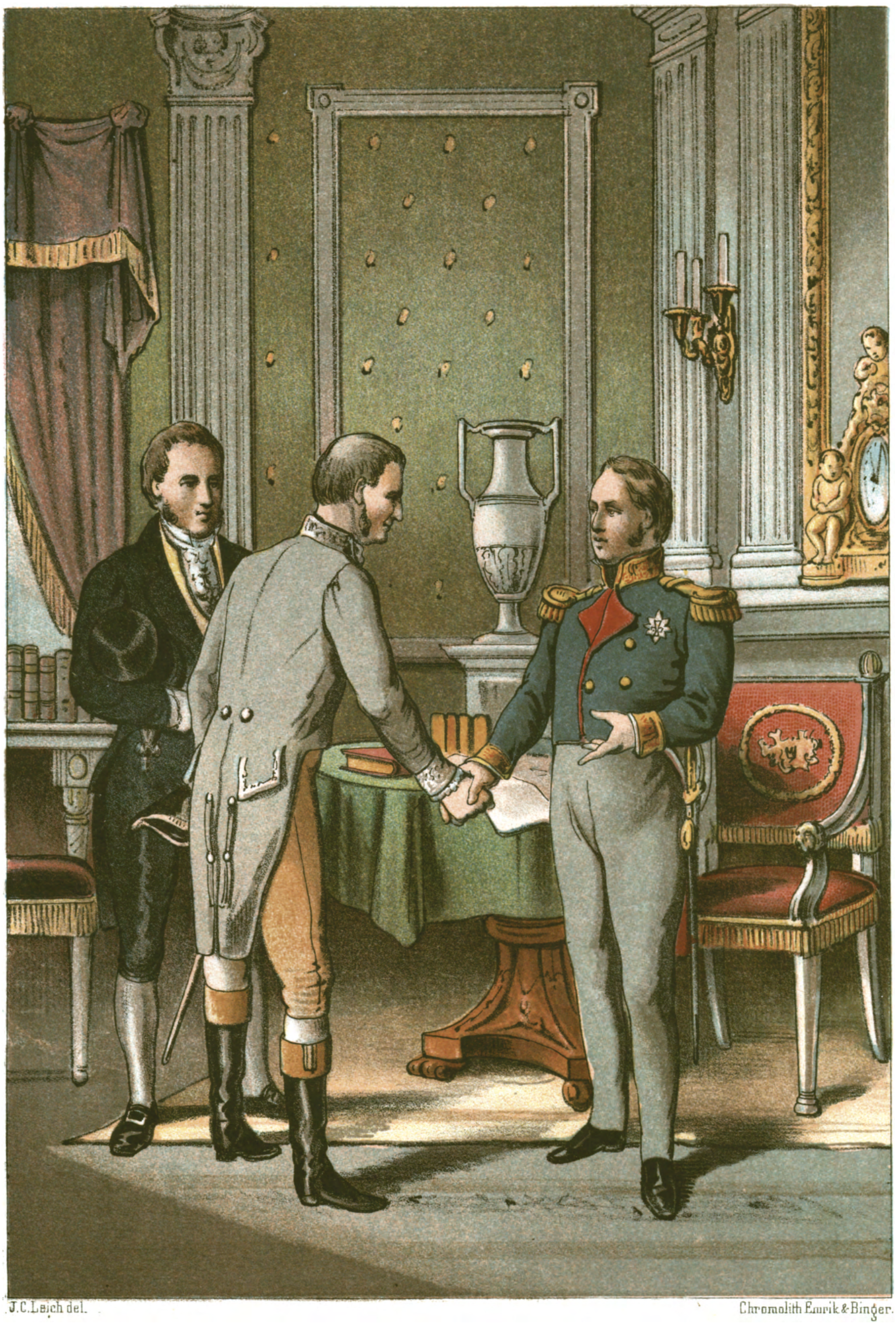

J. C. Leich del.

Chromolith Emrik & Binger.

WILLEM I ONTVANGT DE DEPUTATIE DIE HEM DE WAARDIGHEID VAN SOUVEREIN VORST AANBIEDT.

Maar hiermede rekendet gij uw taak niet volbracht. Twee afgevaardigden, Jakob Fagel en Hendrik de Perponcher trokken naar Engeland om den zoon van den verdreven en toen reeds gestorven Willem V op te zoeken, terwijl van der Duijn en van Hoogendorp voorloopig het landsbestuur op zich namen. — De afgevaardigden komen in Engeland. Zij worden bij den vorst toegelaten. Hij leest in den hem overhandigden brief: »Eindelijk is het tijdperk daar, waarnaar wij sedert 19 jaren reikhalsden. Neêrlands vrijheid is aan het dagen. De goddelijke Voorzienigheid deed omstandigheden geboren worden, die haar mogelijk maakten en nu wordt zij, dank zij de vaderlandsche trouw, niet door vreemde hulp ons aangebracht, maar rijst op uit onzen eigen boezem. Overal heeft de gisting der gemoederen zich geopenbaard, en de Franschen hebben de uitbarsting van dat edel misnoegen niet durven afwachten. Zij zijn gevlucht uit Amsterdam en 's Gravenhage. Terstond hebben wij den Oranje standaard geplant, en alles schaart zich rondom dat symbool van vrijheid. Aan uwe goedkeuring onzer daden verbiedt ons hart te twijfelen, maar uwe komst is ons alles, is ons meer dan een leger waardig!" — En Oranje? Dacht hij aan de beleedingen en verguizingen zijnen vader aangedaan? Verre van daar. Hij had deze éene gedachte: Nederland ter hulp te snellen. En, hij snelde ter hulp. Niettegenstaande het ongunstige najaarsweder, en hoe moeielijk ook de overtocht was, hij ging naar Nederland. Op den 30 November '13 kwam hij te Scheveningen voor anker.

Niet zonder aandoening kon de prins een plek betreden, 18 jaren vroeger door hem als balling verlaten.

Het kon niet anders of de mare van 's prinsen aankomst was reeds vooruit geloopen. Niet alleen de leden van het algemeen bestuur stonden hem hunne opwachting te maken en wenschten hem te verwelkomen, maar strand en duinen waren letterlijk zwart van menschen. Niet minder op den weg naar 's Hage en daar in de

stad zelve. Geen plaats was onbezet, geen venster ledig, ja, de hoofden staken uit de opengebroken daken, opdat men toch iets zou kunnen aanschouwen van 't hartroerende tooneel. En 't was een hartroerend tooneel, een onbeschrijfelijke vreugde. »'t Was," zegt Bosscha, »eene schaterende menigte, die zich golvend voortstuwde, geen plekje op de straten ledig liet, hoeven noch raderen ontzag om een glimlach van den geliefde op te vangen." Hier hoorde men roepen: »Leve de prins! Vivat Oranje! Oranje boven!" Daar zong men het Wilhelmuslied. Ginds snikte men van aandoening en weende men van vreugde en vervoering. Hoeden en doeken zwaaiden. Aller armen hieven zich omhoog. Het vochtig oog zag naar boven vanwaar de hulp gekomen was. Niemand was zonder ontroering. 't Was alsof de een zijn vader, de ander zijn broeder, een derde zijn vriend uit het graf had weêrgekregen. Nauwelijks kon men zijn eigen oogen gelooven. Men stond òf als wezenloos zonder een woord te kunnen uitbrengen, óf men gilde uit, wat zooveel jaren diep in het binnenste had moeten gesmoord blijven.

Onder zulke aandoeningen vergezelde de ontelbare menigte het open rijtuig, waarin de prins met van Stirum gezeten was, naar 's Gravenhage. Aan de woning van van Stirum genaderd, stapte de prins af, en de open deuren zeiden, dat elk vrijen toegang had. Men maakte ook gebruik van die uitnoodiging. Blijder, hartelijker ontmoeting dan tusschen den vorst en de verrukte Hagenaars zal er wel nimmer geweest zijn.

Niet minder was de vreugde, toen de prins den 2den December te Amsterdam kwam. Hier scheen geen einde aan het juichen en jubelen te komen.

Hechter dan ooit werd de verbroken band tusschen Nederland en Oranje hersteld. Dat heeft God gedaan! Hij, die ons verloste uit de hand onzer verdrukkers, gaf ons in zijne liefde een stamhuis weder, dat door den moedwil der burgers, bevangen

door den geest des ongeloofs en der lichtzinnigheid, verdreven was.

Onder Gods zegen waren de Vereenigde Nederlanden wederom vrij, en dat door eigen veerkracht, zonder de komst van overwinnende bondgenooten af te wachten. De voorvaderlijke standaard had zich tegenover den geduchten adelaar onder de toejuiching van Europa verheven. De Vereenigde Nederlanden hadden hun rang onder de mogendheden weder ingenomen, en dat niet tengevolge van diplomatieke schikkingen, maar krachtens eigen goed recht. De Staat, die zijn bodem aan de golven ontwoekerd, die 80 jaren lang voor zijn vrijheid gestreden had en meermalen scheidsrechter was geweest onder de mogendheden van Europa, had zijn levensbeginsel niet verloren, zijn rang onder de natiën van Europa niet verbeurd, al had hij tijdelijk voor de overmacht van een veroveraar moeten zwichten.

In den volsten zin des woords was de omwenteling nationaal geweest. Er was eensgezindheid in het verbreken van het vreemde juk, eensgezindheid in de toekenning van het oppergezag aan Oranje. Na gemeenschappelijken jammer was er gemeenschappelijke vreugd, vereeniging, verzoening, vernietiging der partijen. Waar allen gedwaald, allen zwaar geboet hadden, zag men in de nieuwe verbintenis van Oranje en vaderland het einde van alle lijden" 1). Als opvolger van zijn vader in het stadhouderschap had de prins nu Willem VI moeten heeten, doch een afkondiging te Amsterdam verklaarde, dat het niet Willem VI was, die onder de Nederlanders verscheen, maar Willem I, die als souverein vorst, evenals zijn naamgenoot van weleer, zijn volk aan de slavernij kwam ontrukken. Maar het was niet een verklaring van het uitvoerend bewind alleen, het was ook de volksstem, die de souvereiniteit opdroeg aan Willem I, met wiens oppermacht een van de Republiek geheel verschillend staatsbe-

1) Gr. v. Pr.

stuur zou aanvangen. Onder de luidste toejuichingen in de hoofdstad ontvangen, verklaarde de vorst, dat hij de souvereiniteit aanvaarden wilde, doch onder den waarborg, die de volksvrijheid tegen misbruik van gezag beveiligen mocht.

Aan wien was de vorst deze souvereiniteit verschuldigd? Naast God aan het bloed zijner voorvaderen ten dienste van het land gestort; aan den roem en de welvaart, die Nederland onder hunne leiding verkregen had; aan den innigen band door den loop der eeuwen tusschen hen en de natie gelegd; aan de oude rechten van zijn Huis en aan het vertrouwen en de eigene keus van het vrije volk. Ja, aan het vertrouwen des volks, want wie kon weten, wat men van den prins had te hopen of te verwachten? Twintig jaren bijna toch waren daarheen gegaan, sedert hij den vaderlandschen grond had moeten verlaten. Weinigen wellicht, die zich nog herinnerden, hoe hij in 1793 als opperbevelhebber van de Nederlandsche krijgsmacht in Vlaanderen en aan de Sambre strijdende tegen de onstuimige macht der Fransche republikeinen voor het behoud van het stadhouderlijk gezag, eene krijgskundige bekwaamheid aan den dag gelegd heeft, waarbij hij meer roem verdiend dan behaald had; hoe hem in 1794 door den keizer de last was opgedragen, de Franschen, die het beleg voor Charleroi geslagen hadden, te verdrijven, van welken last hij zich zoo uitmuntend kweet, dat hij die stad tot tweemaal toe ontzette en ook bij Fleurus den vijand op de glansrijkste wijze de nederlaag toebracht. Hoe hij in 1799, toen een herovering van het stadhouderlijk gezag mogelijk scheen, met de Engelschen een inval in Noord-Holland gedaan had. Dat alles, 't was in vergetelheid geraakt, en wat zou men dan van zijne lotgevallen en van die van zijn geslacht geweten hebben na dien tijd. Wat voor oog zou men ook voor hem gehad hebben, toen men zoo gelukkig met de smartelijk verlangde Fransche vrienden was, toen men onder den vrijheidsboom danste. En

die lotgevallen waren veelvuldig. In Engeland werd aan de vorstelijke ballingen het kasteel van Hampton-court, eenmaal het geliefkoosd verblijf van Willem III, als toevluchtsoord aangewezen, maar reeds na verloop van een jaar scheidde zich het stadhouderlijk gezin. In staatkundige richting toch verschilden Willem V en zijn zoon, de erfprins. Verlangde de vader geen voortzetting van de regeering, dan volgens zijne vroegere beginselen, de zoon daarentegen had het oog op de nieuwere tijden, welke aangebroken waren, en hij meende voor zijn Huis te moeten zorgen. Het moest Willem V dan ook een ergernis wezen toen op den 5den April 1795 Pruisen den vrede teekende en hiermede de hand aan de Fransche democraten toestak. Een geheim tractaat een jaar later tusschen Pruisen en de Republiek gesloten, waarbij aan het Huis van Oranje en bij het uitsterven der mannelijke linie aan Pruisen zelve de bisdommen Wurzburg en Bamberg zouden vervallen, was hem evenmin welgevallig, omdat hij in de herschepping dier bisdommen in een wereldlijk keurvorstendom een revolutionair beginsel zag; 't was, nauwgezet als hij was, in zijn oog een wederrechtelijke berooving van geestelijke goederen. Verwachtte Willem V van Engeland de herstelling van zijn Huis, weldra moest hij ervaren, dat hij zich in zijne verwachting bedrogen had. De Engelsche minister Pitt trad van 't staatstooneel af, en daardoor kwam in Engeland een andere staatkundige richting aan 't bestuur. Bij den vrede van Amiens erkende dat Rijk zoowel de Fransche als de Bataafsche Republiek, en Willem V met zijn gezin verliet Engeland (1801) om zich naar zijn aangenaam gelegen en prachtig ingericht vorstelijk verblijf Oraniënstein op eenige uren van de stad Brunswijk te begeven. Daar sleet hij kalme en tevredene dagen en stierf er in de armen zijner gemalin (9 April 1806). Zijne laatste woorden waren: »Mijn God! vergeef mij om Jezus Christus, Uws lieven Zoons wil, al mijne zonden en wees mij armen zondaar en mijne ziel genadig!"

Op den 18den dier maand werd hij in den grafkelder van de hertogen van Brunswijk in de Domkerk der residentie bijgezet. Bij genoemden vrede van Amiens was bij geheim verdrag tusschen Pruisen en de Fransche Republiek een schadeloosstelling voor het Huis van Oranje bedongen. Willem V echter, getrouw aan zijn anti-revolutionair beginsel, had toen van het hem toegekende recht afstand gedaan ten behoeve van zijn zoon den erfprins (29 Aug. 1802). Deze trad alzoo als regeerend vorst in Duitschland op. Zonder Engeland los te laten, bleef hij zijne verwachtingen stellen op Pruisen en trad als generaal in Pruisischen dienst, terwijl zijn broeder Willem George Frederik den keizer zijne diensten aanbood.

Een oogenblik moeten wij ook op den broeder van den erfprins onze aandacht vestigen. Tot generaal-majoor bevorderd, toonde hij zich zijn voorgeslacht waardig. Grooten lof verwierf hij zich, toen hij de terugtrekkende legerafdeelingen van den Franschen veldheer Moreau bestreed en den vijand dwong het bemachtigde Eymedingen te ontruimen (Oct. 1796). Nog meer bleek zijne dapperheid bij het beleg van Kehl. Een uitval door Defaix ondernomen, mislukte geheel door de onverschrokkenheid, waarmede prins Frederik de onder zijn bevel staande Hongaren aanvoerde. Met twee bataljons hernam hij eenige door de Franschen genomen versterkingen, waarbij hem een paard onder het lichaam werd doodgeschoten. Bij die belegering was hij niet minder dan 42 malen in het vuur geweest. Groot was dan ook de lof door hem ingeoogst, en de keizer vereerde zijne dapperheid door hem het ridderkruis der orde van Maria Theresia te schenken, eene onderscheiding tot dusverre aan geen onroomsche te beurt gevallen. Duidelijke bewijzen gaf de keizer, dat hij den jeugdigen held niet ontberen kon, toen deze met verlof op reis naar Engeland door een renbode te Frankfort werd achterhaald met verzoek terug te keeren, om de Franschen, die in Tyrol waren doorgedrongen, te stuiten. Hij keerde ook terug, stelde zich aan het hoofd

zijner krijgslieden en was als altijd de dappere prins Frederik van Oranje. Een wapenstilstand, gevolgd door den vrede van Campo Formio, maakte vooreerst aan de krijgsbedrijven een einde (Oct. 1797), doch in het volgende jaar gelukte het den Engelschen staatsman Pitt een tweede coalitie tusschen Engeland, Rusland en Oostenrijk tegen Frankrijk te bewerken. De wapenen werden derhalve weder opgevat. Prins Frederik bevond zich bij zijne ouders te Hampton-court. Door den keizer naar Weenen geroepen, werd hij benoemd tot aanvoerder van het leger, dat in Italie zou oorlogen. 't Was gewis een zeldzame onderscheiding voor een jeugdig man van 25 jaren, daarbij een protestant en vreemdeling, door 't Huis van Oostenrijk tot legerhoofd te worden aangesteld. Zijn loopbaan, zoo schitterend begonnen, zou hij evenwel spoedig hebben afgelegd. Zoo was Gods wil. Te Padua, waar het hoofdkwartier van het leger was, werd de jonge prins gevaarlijk ziek. Weinige dagen daarna stierf hij (6 Jan. 1799).

Algemeen en groot was de rouw bij het afsterven van een krijgsheld, in wien men hoopte eenmaal een Maurits en een Willem III te zien. Het geheele leger, dat hem om zijne deugden liefhad, treurde en niet minder de keizer, die op prins Frederik van Oranje zijn hoop had gebouwd.

Wij keeren tot den erfprins terug. Het is in het jaar 1806. Het oude Statenverbond werd meer en meer door Frankrijks beheerscher, Napoleon, losgescheurd; Ulm en Austerlitz waren voor Oostenrijks keizer noodlottig; de zuidelijke Staten van Duitschland waren de vasallen van den werelddwinger geworden, die zijne familieregeering begon te vestigen. Ook Holland ondervond daarvan den invloed, toen Napoleons broeder Lodewijk tot koning werd aangesteld. »Het was even alsof met prins Willem V, die den 9en April van datzelfde jaar te Brunswijk overleed, het Huis Oranje Nassau voor Nederland had opgehouden te bestaan, en voor Nederland niet alleen: als regeerend huis scheen het van het Europeesche

staatstooneel te zullen verdwijnen" 1). Immers, tot nog toe had het Huis van Oranje-Nassau bescherming bij het Pruisische Hof gevonden, maar de slag bij Jena besliste Pruisens lot. Het Hof vlood uit Berlijn naar Stettin en Dantzig, en de Fransche adelaar nestelde zich in het verlaten paleis. Toen werd ook prins Willem Frederik van Oranje krijgsgevangen gemaakt, zijn vorstendom Fulda werd hem ontnomen, en een Fransch legerbericht verkondigde, dat de prins van Oranje voor altijd had opgehouden te regeeren. Zoo was ten minste het besluit van Napoleon. Bij den Heer was 't anders, maar nog moest eerst een tijd van lijden, van vernedering komen, ja zelfs van beleedigingen. Wij zien het, wanneer de gemalin van den prins, in hare moedersmart over het verlies van haar zesjarig dochtertje Pauline, nog de onbeschofte handelwijze moest verduren van een vreemdeling, die in het paleis harer vaderen bevelen gaf en dreigde haar tusschen gewapende ruiters naar Parijs te zullen laten vervoeren. Die onverlaat was generaal Henri Jacques Guillaume Clarke, later duc de Feltre, mijn lezer, »minister zonder bekwaamheid en maarschalk zonder roem," zegt Bosscha van hem, en wij zouden haast geneigd zijn er bij te voegen »man zonder opvoeding."

Na zijn ontslag uit de krijgsgevangenschap sleet Oranje meestal zijne dagen in stille afzondering, vooral in Engeland. En nu in November 1813 stond Oranje, wat Napoleon niet had durven denken, met den voet op vaderlandschen bodem. Zijn besluit, dat Willem van Oranje van de regeerende vorsten van Europa zou uitgesloten zijn, was van onwaarde, want Oranje was gekomen om souverein vorst, welhaast koning der Nederlanden te zijn.

Spoedig was het blijkbaar, dat de souvereine vorst niet behoefde te beginnen met ondervinding en kennis op te doen. Schrander, met een stalen geheugen bedeeld, rijk in veelsoortige kennis,

1) J. Bosscha. Leven van Willem II p. 11.

vooral ook in de vaderlandsche rechten, was hij in de geschiedenis van Nederland met ongewone nauwkeurigheid te huis. Spoedig deed hij zich kennen als een man van groote bedrevenheid in staatszaken, onverzettelijken wil en doortastenden ijver, ongezind om de hem opgedragen taak op anderen over te dragen, of zich in regeeringzaken door anderen te laten leiden. In werken was hij onvermoeid, alsof bij de sterkte van zijn lichaamsgestel, arbeid hem behoefte, inspanning hem uitspanning was. Aan vorstelijke waardigheid, die geen inbreuk dulde op hare rechten, paarde hij nogtans vriendelijkheid en gemeenzaamheid met onbekrompen weldadigheid waar het ongeluk uitredding of de nuttige werkzaamheid aanmoediging behoefde. Voorstander van godsdienstigheid, was hij gehecht aan de rechtzinnige leer der gereformeerde kerk, waarvan hij een uitmuntende belijdenis had afgelegd. Op de Voorzienigheid vertrouwend, was hij in voorspoed niet opgeblazen en onder tegenspoeden vrij van neerslachtigheid." 1)

Zoo was de vorst, die thans het roer der regeering in handen zou nemen.

Bij de blijdschap was ook droefheid, zoolang nog enkele plaatsen in de macht der Franschen waren, maar die zwarigheid loste langzamerhand op, want het Fransche juk zou geheel worden afgeschud.

Tot vervaardiging eener grondwet, waarnaar het land voortaan zou geregeerd worden, benoemde de vorst eene commissie, bij welker keuze hij toonde alle vroegere partijschappen vergeven en vergeten te hebben, want er bevond zich onder hen zoowel een van Maanen, vroeger ijverig patriot als een van Hogendorp, steeds een warm en standvastig aanklever van Oranje. In Maart 1814 was deze grondwet voltooid en den 29sten dier maand werd zij in de Nieuwe kerk te Amsterdam aan eene vergadering van 474 notabelen of aanzienlijksten des lands voorgelezen en voorts in stemming gebracht.

De uitslag was, dat zij met eene meerderheid van 448 tegen

---

1) Groen van Pr. Handb.

26 stemmen werd aangenomen. Volgens deze grondwet werd het Huis van Oranje in de erfelijke souvereiniteit over deze landen bevestigd en aan den vorst het recht van vrede sluiten en oorlog verklaren, het opperbestuur over de geldmiddelen en de beschikking over de land- en zeemacht toegekend.

Met ijver sloeg de vorst de hand aan 't werk om den toestand des lands op een meer bevredigenden voet te brengen. Ter einde den staat der geldmiddelen te verbeteren werden alle staatsschulden tot een rente van 2 pct. teruggebracht en om aan de schade door de tiërceering 1) veroorzaakt, eenigzins te gemoet te komen, werd er nevens bovengemelde schuld, de *werkelijke* geheeten, eene nieuwe vastgesteld, die den naam van *uitgestelde* schuld verkreeg.

DE EERSTE KONING UIT HET HUIS VAN ORANJE-NASSAU.

Napoleon was op Elba; de afgevaardigden der Mogendheden waren te Weenen vergaderd, om den toestand van Europa te regelen. Dat Congres neemt het besluit (15 Febr. 1815): »Noord-Nederland en België zullen tot een rijk onder Willem I met den titel van koning der Nederlanden worden vereenigd en om hem voor het verlies zijner Duitsche erflanden schadeloos te stellen, zal hem het gewest Luxemburg als groot-hertogdom toegekend worden." Welk een uitbreiding van macht voor het Oranje-Huis, een gebied dubbel zoo uitgestrekt als vroeger, een gebied met een bevolking van ruim 6 millioen zielen. Of het gelukkig was, heeft de ondervinding doen zien.

Onbewolkt zou de regeering van koning Willem I niet zijn, maar te midden van al de stormen, welke om hem heen woedden, zou hij die kalme zelfbeheersching behouden, die hem altijd kenmerkte. De eerste onweerswolk, toen hij op den 16en Maart de kroon, die hem

1) Gederdendeeld d. i. twee derde der staatsschuld door Napoleon voor nietig verklaard, zoodat belanghebbenden $^1/_3$ van hun vroegere intresten ontvingen.

was opgedragen, plechtig aanvaardde, was de mare: de Fransche adelaar is zijn nest ontvlucht, in Frankrijk geland, in Parijs aangekomen, met alle geestdrift ontvangen, koning Lodewijk geweken. 't Was een valsche toon in het schoone volksaccoord.

Wij weten het, mijne lezers, dat terugkomen had een bloedigen veldslag ten gevolge. 't Was de slag bij Waterloo, waar God nogmaals redde en de man des gewelds voor goed onschadelijk gemaakt werd, toen hij naar St. Helena's rots werd heengewezen. Toen ontloken handel en welvaart op nieuw; de zon des voorspoeds begon onzen geteisterden bodem weer te beschijnen, en bezittingen, ons vroeger ontnomen, werden ons teruggegeven, nieuwe betrekkingen werden aangeknoopt. Onze zeevaart herleefde krachtig, zoodat wij ook aan de onbeschaamde rooverijen der Algerijnen paal en perk konden stellen en den Dey tot een voor ons voordeelig verdrag noodzaakten.

Toch knaagde een worm aan het volksgeluk. Het was de vereeniging met Belgie, die ongelukkige huwelijksverbintenis van het Noorden met het Zuiden, waarvan Noord-Nederland na 15 jaren vereeniging zich de echtscheiding niet behoefde te beklagen. 't Was vooruit te zien. De geest, het karakter en de belangen der beide volken liepen te veel uiteen, om op eene duurzame verbroedering te kunnen hopen. Daarbij kwam nog het verschil van godsdienst. Al deze tegenstrijdigheden, gaven bij velen bekommering, en de uitkomst heeft bewezen, dat hunne vrees niet ongegrond was. Koning Willem gevoelde die vrees bij de vereeniging van beide landen niet, maar zijn ervaring zou droevig zijn. Hij ook zag de tegenstrijdigheden wel, doch kon die licht over het hoofd zien, meenende, dat zijne liberaliteit, overal geroemd — alle moeielijkheden zou overwinnen. Mochten de liberalen in België eerst juichen en hem met geestdrift als hun koning te Brussel inhuldigen (15 Sept. 1815), later zouden liberalen, radikalen en clerikalen samenspannen om hem het leven te vergallen, een opstand voor te bereiden en hem van den troon te bonzen.

Meende hij met toegeven aan voorgewende grieven de partijschappen te winnen, hij bedacht niet dat een onbeschaamde, hoe meer hij erlangt, te stouter in zijne eischen wordt. Een nieuwe grondwet mocht gemaakt worden, maar alras bleek het, dat eene wet twee zoo onvereenigbare landen, door de staatkunde aan elkander gesmeed, niet kon regelen. Verlangde België ten voordeele zijner fabrieken hooge rechten van invoer op uitheemsche waren, Nederland daarentegen eischte ter bevordering van zijn handel lage rechten, om de uitheemsche waren zoo goedkoop mogelijk te kunnen invoeren. Zulke tegenstrijdige belangen gaven eindelooze geschillen, en met de vraag betreffende het schoolwezen was het niet beter gesteld. Meende de koning met de oprichting van zijn »collegium philosophicum" een meer vrije ontwikkeling en opleiding aan aankomende geestelijken te geven, om stijve begrippen voor onbekrompene denkbeelden te doen plaats maken, hij dacht er niet aan, dat een zoodanige inrichting een doorn in 't oog der hooge geestelijkheid moest wezen, en hij genoodzaakt zou zijn het collegium philosophicum weder op te heffen. Ook zijn concordaat met den paus (1827), waarbij aan het hoofd der katholieke kerk groote vrijheden in Nederland werden toegestaan, doch weer andere vrijheden, die de geestelijkheid in België begeerde, ontzegd, werd hem kwalijk genomen. Met tallooze klachten en verzoekschriften van allerlei aard bestormd, trachtte hij beurtelings door dreigen en toegeven de gisting te doen bedaren, maar de storm was niet meer te bezweren. Het oproer te Parijs in 1830, waarbij koning Karel X gedwongen werd te vluchten, was voor de heethoofden in Brussel het sein de vaan des opstands te planten, die weldra door geheel België ontrold werd. Hadden niet de Franschen een spaak in 't wiel gestoken, de zonen des konings, de prins van Oranje en prins Frederik zouden het weerbarstige België tot zijn plicht teruggebracht hebben. Getuige daarvan de immer beroemde tiendaagsche veldtocht.

Wij weten het, na eindelooze onderhandelingen, gedurige verne-

dering der conferentie, nam de koning de voorstellen tot scheiding van België aan (April 1839) en werd het verdrag geteekend, waarbij bepaald werd dat Nederland en België weder twee afzonderlijke rijken zouden uitmaken. Noord-Nederland juichte, toen het den opgedrongen makker zijn afscheid kon geven.

Geen offers waren den Nederlanders te zwaar geweest, om de eer huns konings te handhaven. Goed en bloed hadden zij gaarne op het altaar des vaderlands gebracht. Kon Nederland weder vrij adem halen, nu het van vijanden, en valsche bondgenooten was verlost, toch knelde een zwaar juk op de schouders. 't Was de ontzettende schuldenlast. Hevige aanmerkingen van vele zijden werden gemaakt tegen het beleid der regeering, bittere klachten over den benarden geldelijken toestand des lands werden aangeheven. Men eischte eene openbaarmaking van den waren toestand der geldmiddelen, omdat men vermeende, vermoedde althans, dat er groote geldverspillingen hadden plaats gehad; men verlangde eene herziening der grondwet en verschillende bepalingen, waardoor de macht der regeering meer beperkt zou worden. Het waren de liberalen, die deze eischen stelden. De conservatieven daarentegen, voor een grondwetsherziening als voor het grootste onheil bevreesd, omdat naar hun inzien daardoor de deur zou worden opengezet voor de vroegere republikeinsche begrippen van volkssouvereiniteit, wilden den tegenwoordigen stand van zaken behouden, maar van tijd tot tijd en langzamerhand verbeteringen invoeren, ofschoon ook deze partij ernstig op voorziening in den toestand der geldmiddelen aandrong.

In zulke omstandigheden maakte de vroegere geestdrift jegens den koning plaats voor verflauwde liefde, en die liefde verkoelde nog meer, toen er geruchten in omloop kwamen van eene aanstaande huwelijksverbintenis des konings met de roomsche belgische gravin d' Oultremont 1). Ook betoonde men zijn misnoegen over een geld-

1) 's Konings echtgenoote Frederica Louise Wilhelmina dr. van Frederik Wil-

leening, buiten de Staten-Generaal om, met de directie der Nederlandsche Handelmaatschappij gesloten, waarvoor eene thans aangevraagde leening van 56 millioen ten laste der overzeesche bezittingen mede zou moeten strekken. Zoo had de koning ook in 1822 het Amortisatie syndicaat in het leven geroepen, eene inrichting, welke strekken moest om 's lands schulden uit te delgen en waaraan groote sommen werden toevertrouwd, zonder dat daarover de Staten-Generaal geraadpleegd werden. Maar wij moeten ook wijzen op de openbare nuttige inrichtingen door de koning tot stand gebracht, zooals de Nederlandsche Bank, de Maatschappij van Weldadigheid, het Noord-Hollandsche kanaal, de Zuid-Willemsvaart, de Willemsvaart, het Zederikskanaal, het Voornsche kanaal, de Handelmaatschappij. Dit alles werd nu echter voorbijgezien. Meer en meer nam de ontevredenheid toe. De regeering zag zich wel gedwongen een grondwetsherziening te beloven. Een conceptwet kwam op den 30sten December bij de Kamer in, doch voldeed niet. Op den 18 Maart (1840) werden zeven voordrachten van geheel anderen aard ingediend: 1. Regeling van het stemrecht bij de wet; 2. Vermindering van het inkomen der Kroon; 3. Beschikking bij de wet over het batig slot der overzeesche bezittingen; 4. Tweejarige begrooting en beraadslaging bij afzonderlijke hoofdstukken, zonder vrijheid van overschrijving der voor het eene bestemde gelden op het andere; 5. Jaarlijksche bijeenkomst der kiezers-collegiën in de steden en periodieke aftreding van de raadsleden; 6. Aanstelling van de leden der algemeene rekenkamer voor het leven; 7. Wijziging in de vorming der militie.

Onstuimig waren de zittingen der Staten-Generaal en men wilde meer. Men drong aan op een artikel in de Grondwet betreffende de

---

lem II, koning van Pruisen, was in 1837 overleden. Kinderen: Pauline, Willem, Frederik (geb. 1797, geh. 1825 met Louise dr. van Frederik Willem III, koning van Pruisen; dochters Louise geh. met Karel XV, koning v. Zweden. Maria geh. met Willem prins v. Wied). Marianne 1830 geh. met prins Albert v. Pruissen, gescheiden 1849.

verantwoordelijkheid der ministers en het contreseing, d. i. de medeonderteekening van den minister, die zich door zijne onderteekening alzoo verantwoordelijk stelt voor den genomen maatregel. Had de koning tot dusverre de wetten en besluiten alleen uitgevaardigd, nu zou geen besluit meer geldig wezen, wanneer daaraan de naam des ministers ontbrak. Natuurlijk werd 's konings macht daardoor grootelijks beperkt. Er kwam nog meer bij. Men wist nu ten eenenmale dat de geldmiddelen zich in een schier reddeloozen toestand bevonden, en het liet zich dus aanzien, dat er hevige tooneelen in de Kamers zouden voorvallen. De ontevredenheid vermeerderde met den dag; de toon der dagbladen werd heviger en scherper, persoonlijke verwijtingen werden zelfs tegen den koning gericht. Wat zou de vorst doen? Menige storm was van zijne jeugd af over zijn hoofd gegaan, menige teleurstelling had hij beleefd, en nu, grijs geworden, moest hij ondervinden dat het volk, dat hem vroeger op de handen droeg en hem Vader Willem noemde, geheel van gezindheid veranderd was; dit was hem teveel. Zou hij, die 26 jaren lang zelf alles alleen bestuurd, beheerd en bewerkt had, nu een schaduwkoning worden, aan verguizingen ten doel staan? Hij kon het niet. Geheel onverwacht teekende hij dan ook op het Loo (7 Oct. 1840) een akte van afstand en gaf de kroon over aan zijn zoon, den prins van Oranje; als reden dezer handeling voerde hij aan: »overtuigd te zijn, dat een vaste, krachtige, mannelijke hand, jeugdige leeftijd, bevrijd van den druk van geklommen jaren en niet weifelende door vroegere herinneringen, voortaan tot het bestuur werd vereischt, dat de last der regeering hem geheel ter neder drukken en buiten staat stellen zou den nog overigen tijd zijns levens aan de goede en wakkere behartiging der belangen van zijne onderdanen te wijden."

Slechts korten tijd na zijn afstand vertoefde Willem I, die thans den titel van koning Willem Frederik graaf van Nassau aannam, in het vaderland, en begaf zich weldra naar Berlijn.

De vorst, die eenmaal onder de Hosanna's des volks in 't vader-

land was wedergekeerd, verliet het nu onopgemerkt, slechts koude en onverschillige harten nalatende. 't Was niet edel. Waren er, die zich beklaagden, dat zijn stelsel van volharding jegens België, Nederland op zooveel geld was te staan gekomen, die hem beschuldigden van stijfhoofdigheid, zij vergaten dat zij zelven, ja, de geheele natie daarin hadden medegewerkt, hem daartoe hadden opgezet.

Werkelijk trad de grijze vorst in 't volgende jaar met de vrouw, zoo straks genoemd, in 't huwelijk. Op 71jarigen leeftijd overleed hij te Berlijn aan eene beroerte (12 Dec. 1843). Zijn stoffelijk omhulsel rust in den koninklijken grafkelder te Delft.

EEN JEUGDIGE BALLING.

Op den 6en December van het jaar 1792 lag een man, hoog van aanzien en geboorte, op de knieën, om God te danken voor het groote voorrecht hem te beurt gevallen, omdat hij de eerste was van de Nassausche prinsen van Oranje, die zich grootvader mocht noemen. Die man was niemand anders dan het Hoofd van het hoogaanzienlijke stamhuis van Oranje-Nassau, prins Willem V. Op het bericht van de bevalling zijner schoondochter was hij uit het stadhouderlijk Hof naar het Oude Hof gesneld, niet alleen om zijn kleinzoon Willem Frederik George Lodewijk te zien, maar ook om God te danken voor den zegen hem en zijn Huis geschonken. De vrome man kon het niet vermoeden, dat die kleinzoon, daar in de vorstelijke wieg nedergelegd, eenmaal als Neerlands tweede koning zou begroet worden; de tijden toch waren donker en reeds was een der naburige tronen omgeworpen. Nog minder kon de vorst dit vermoeden, toen de elf visscherspinken gereed lagen om hem en zijne familie — ook den driejarigen kleinzoon derhalve — naar het vreemde land over te brengen. Toen scheen het of helsche machten een verbond hadden gesloten, om den luister van het stadhouderlijk geslacht, met Wilem I gegroeid, met Willem V in het niet te doen wegzinken. Maar zoo

weinig weet de sterveling van zijn lotsbeschikking. Hij, die de schaal van ons verdriet in handen heeft, houdt ook in de andere hand de schaal van tegenwicht. Wij zien 't ook hier.

Op denzelfden 18en Januari van het jaar 1795 toen de jeugdige balling aan boord gedragen werd, toen het stil en eenzaam in de stadhouderlijke vertrekken te 's Gravenhage was, toen was er drukte en gewoel in het keizerlijk Hof te Petersburg, want daar was een dochter geboren, en die dochter zou eenmaal zijn de gemalin van den kroonprins, later den tweeden koning van Nederland.

De jeugdige balling »heeft het ongeluk niet gehad van in zijne jeugd bedorven te worden door de weekelijkheid van een weelderig Hof, maar hij heeft ook het geluk niet gehad van te worden opgevoed en gevormd voor de hooge waardigheid, waarmede hij bekleed werd. Opgegroeid in dagen van tegenspoed over zijn vaderlijk Huis, heeft hij, als kind en jongeling noch de rust van een onbezorgden familiekring aan een ouderlijk hof leeren kennen, noch het volksleven in zijn vaderland. Inzonderheid hebben de gebeurtenissen van den tijd zijner jeugd hem elke gelegenheid onthouden om te leeren in de vaderlandsche taal, vlug, juist en met gezag, zijne gedachten uit te drukken: eene onschatbare gave voor een vorst en volk, 't welk de taal beschouwt als den spiegel zijner nationaliteit. Niet meer tijds dan om de voorwerpen der kinderwereld te leeren noemen, bracht de jonge prins op den vaderlandschen bodem door." 1) Inderdaad een achttienjarige ballingschap moest den jongen prins een vreemdeling voor Nederland — Nederland een vreemdeling voor den prins doen worden. Het kon niet anders of de loop der gebeurtenissen moest invloed op hem hebben. Trad zijn vader als regeerend vorst in Duitschland op 2), dan kon ook de vermoedelijke erfgenaam niet anders worden aangemerkt, dan als een Duit-

1) J. Bosscha. Leven van Willem II.

2) Dit zagen wij hierboven.

sche prins. Er werd dan ook besloten, dat prins Willem, na het eerste onderwijs in kinderlijken leeftijd genoten te hebben, de lessen aan de militaire academie te Berlijn zou bijwonen. Niet lang had hij zijne studiën aangevangen of er hadden gebeurtenissen plaats, die voor zijn volgend leven gewichtig waren. In het jaar 1806 toen Napoleon willekeurig beschikte over landen en personen, en ook het lot van den Pruisischen vorst in handen van den wereld-dwinger was, ontvlood de veertienjarige prins Willem met het Hof uit Berlijn naar Stettin. Hij zette echter zijne studiën voort en werd onder zeer vereerende getuigenissen wegens zijne vorderingen op den 2en April 1809 tot de eerste klasse aan de militaire academie bevorderd. Het einde van zijn studietijd was tevens het tijdstip tot het afleggen der belijdenis van zijn godsdienstig geloof. Op den 30sten Maart van het jaar 1809 deed hij dit ten overstaan van den leeraar Sack in tegenwoordigheid zijner vorstelijke bloedverwanten. Overluid las hij zijne geloofsbelijdenis voor, en op de plechtige verklaring, dat hij de verplichting tot den dienst van God naar de leer van 't evangelie, door den doop hem opgelegd, erkende en wenschte na te leven, werd hij tot lidmaat der hervormde kerk aangenomen. Acht dagen later had er een andere plechtigheid plaats. Na behoorlijk afgelegd examen werd hij tot officier bij het Pruisische leger bevorderd. In dien rang en voor 't eerst in uniform was hij ter maaltijd bij den koning van Pruisen, die hem de ordeteekenen van den Zwarten Adelaar overhandigde. Niemand kon toen vermoeden, dat de jeugdige vorstelijke officier eenmaal zelf de insteller zou wezen van eene ridderorde n.l. die der Eikenkroon.

Na eenigen tijd de universiteit te Oxford bezocht te hebben, vertrok de prins naar Spanje, waarheen een Engelsch leger onder Wellington gezonden was, ten einde de heerschzucht van Napoleon aldaar te keeren. Terwijl zijn broeder prins Frederik in Duitschland in de rijen der verbondenen tegen den onderdrukker streed, woonde prins Willem den veldtocht in Spanje bij. Als aide-de-camp van

Wellington, onderging hij den vuurdoop, later werd hij tot kolonel bevorderd. Hier toonde de 19jarige jongeling, dat het bloed zijner voorvaderen hem in de aderen stroomde. Dit zien wij o. a. uit het volgende. De generaal Montbrun, aanvoerder van de Fransche voorhoede, die met 14 bataljons 30 eskadrons en 12 vuurmonden de Agueda was overgetrokken, deels over de brug van Ciudad-Rodrigo, deels door een doorwaadbare plaats dier rivier, sloeg den weg op naar Guinaldo. Het ging tegen het geweer- en kanonvuur der Engelschen in, die eene hoogte bezet hadden, om vandaar uit de Franschen in hun verderen marsch tegen te houden. Van weerszijden poogde men het vuur des vijands tot zwijgen te brengen, het doel der Franschen was de hoogte te bemachtigen. De prins ziet hoe de Fransche ruiterij van drie zijden tegen de hoogte opstijgt, hoe zij de stukken vermeestert en de Portugeesche kanoniers neersabelt, hoe Montbrun versche troepen tegen den linker-vleugel laat oprukken. De prins met een order daarheen gesneld, bevindt zich eenige oogenblikken tusschen vechtende soldaten, maar spaart zijn eigen sabel, geschenk zijner moeder, niet en toont hier, dat hij, zoo min als zijn voorgeslacht, den dood op het slagveld vreest. Ook gaf hij daarvan getuigenis bij de inneming van Ciu-dad-Rodrigo. Op den 19den Januari 1812 's avonds om 7 uur, wilde Wellington bij maanlicht de vesting bestormen. De stormladders, ook zakken, gevuld met bladeren, tot demping van de gracht, lagen gereed. Met ongeduld wachtte de prins naar het teeken van aanval. Onder de eersten, welke in de drooggemaakte gracht sprongen, was prins Willem van Oranje, die weldra aan 't hoofd der bestormers de vesting binnentrok.

Wij kunnen al de krijgsbedrijven van den prins in Spanje niet vermelden, ons bestek laat dit niet toe. Wij kunnen ook volstaan met de weinige woorden van Wellington die alles zeggen. In zijn legerbericht aan graaf Liverpool van 29 September 1811 schrijft hij: »Zijne Doorluchtige Hoogheid de erfprins van Oranje vergezelde mij gedurende de operatiën, waaraan ik de bijzonderheden aan uw lord-

schap heb medegedeeld en was voor 't eerst in 't vuur, en hij heeft eene kloekmoedigheid en juistheid van bevatting aan den dag gelegd, welke de hoop geven, dat hij een sieraad voor zijn stand zal worden" 1). Wat de prins in het Engelsche leger geweest is, daarvan heeft Wellington meer dan eens getuigenis gegeven, o. a. toen hij op den 10den Juni 1812 aan graaf Liverpool de gouden eeremedaille voor den prins aanvroeg. Dit eereteeken was ingesteld tot onderscheiding van Britsche officieren, die als bevelvoerders van eenige troepen-afdeeling in Spanje zich loffelijk hadden gedragen. Die brief is van te meer beteekenis, omdat Wellington uiterst karig was in het vragen van onderscheidingen voor de officieren van zijn staf en omdat de prins, die nooit eenig afzonderlijk kommando gevoerd had, daardoor een der vereischten tot het bekomen van dien eerepenning miste. Als bij uitzondering derhalve werd de medaille voor hem gevraagd, omdat hij den rang bezat die noodig was om een kommando te voeren, en omdat hij in het gevecht bij El-Bodon en in de belegeringen van Ciudad-Rodrigo en Badajoz het onderscheidingsteeken »buiten allen twijfel verdiend had" 2).

TERUGGEKEERD.

De Fransche adelaar is onder den voet gebracht, de Fransch-keizerlijke wapenborden zijn aan stukken geslagen, de oude leuzen van Oranje en Nederland omhoog geheven. Dat verwekte vreugde ook in Londen. De loop der gebeurtenissen deed Wellington oordeelen, dat de prins naar Engeland moest terugkeeren, zoodra hij van zijne oogziekte zou genezen zijn. Hij vertrok uit het leger, niet wetende welke verandering in den stand van zaken gekomen was, naardien die tijding eerst na zijn vertrek aankwam. De zoon werd naar Engeland teruggeroe-

---

1) Bosscha p. 41.
2) Bosscha bl. 61.

pen, terwijl de vader gebeden werd naar Nederland te komen. Een Engelsch vaartuig, afgezonden om hem te halen, bracht hem voor den Engelschen wal ten anker. Een gedienstige hand had, vóór zijn ontwaken, gezorgd, dat een menigte nieuwsbladen in zijn kajuit voorhanden waren, waarin hij de staatsomwenteling in zijn geboorteland en de verheffing van zijn Huis tot het souvereine gezag, lezen kon. Dat bericht doet hem duidelijk zien, dat een groote verandering in zijn levensweg op handen is. Hij zal teruggaan naar een land, als kind door hem verlaten, maar dat hem nu zal wederzien als een volwassen man, als een volmaakt ridder. Wat zal het den vader een vreugde geweest zijn, eene maand nadat hij den voet op vaderlandschen bodem had wedergezet, zijne beide zonen te kunnen omhelzen. Prins Frederik kwam het eerst, om zich dadelijk met den generaal Bulow naar het oorlogstooneel te begeven. Elf dagen later kwam de erfprins, om nu op Hollandschen bodem den vijand te bestrijden, op wien hij in Spanje zooveel lauweren behaald had. Hij werd door zijn vader tot generaal der infanterie en tot inspecteur-generaal der troepen aangesteld.

Wij kunnen ook niet onvermeld laten, dat op den 8sten Januari 1814 de prinses van Oranje binnen 's Gravenhage kwam, twee dagen later gevolgd door de weduwe van Willem V met hare dochter de prinses-weduwe van Brunswijk; dat de toejuichingen des volks groot waren, toen de oude vorstin wederom den voet zette in 't land, waarin zij zooveel smart geleden had, doch die was nu vergeten en 't leed haar aangedaan was vergeven.

De Franschen waren nu uit het land; Napoleon was onschadelijk gemaakt, men zou in Nederland een kalm en gerust leven kunnen genieten. Onschadelijk gemaakt? Neen, nog niet. Napoleons verblijf op Elba was geen waarborg voor de rust van Europa, die zou eerst verzekerd zijn als hij naar St. Helena verbannen was. Wij weten het. Napoleon kwam andermaal in Parijs; nogmaals woedde de strijd in de velden van Waterloo, waar Neerlands kroonprins zich nieuwe

lauweren om de slapen vlocht, waar zijn bloed vloeide. Zou het noodig zijn u, mijne lezers, op zijne wapenfeiten bij Quatre-Bras te wijzen? Maar dat is algemeen bekend en daarom immers onnoodig? Dat hij een held, een bekwaam krijgskundige geweest is, weet geheel Nederland. Liever deelen wij u een paar fragmenten mede uit een zijner legerberichten aan zijn koninklijken vader, waarin hij niet aan zich zelven maar aan anderen denkende, het edelaardige van zijn karakter doet zien. Na een beschrijving van de krijgsgebeurtenissen gegeven te hebben, zegt hij: »De generaals der divisiën zijn gelast mij rapport te doen dergenen, die zich hebben gedistinguëerd, en ik moet mij bepalen die alleen op te noemen, welke dit onder mijn oog gedaan hebben: de luitenant-generaals Collaert en de Perponcher, de eerstgenoemde is gewond; de generaal-majoor van Merlen, een kundig en braaf officier is op het slagveld aan zijne wonden overleden, ik neme deze gelegenheid waar Uwer Majesteit zijne nagelaten weduwe en kinderen aan te bevelen".... En verder. »Ik achte mij nog verplicht Uwe Majesteit mijne tevredenheid te betuigen over al mijne adjudanten. Mijnen adjudant, den majoor van Hooff, heb ik opgedragen dit rapport over te brengen, nemende de vrijheid denzelven in Uwer Majesteits gunst aan te bevelen."

Zulk een held, zulk een een edel vorst was hulde waardig. Heeft het hem dan aan eerbewijzen ontbroken? Maar zou zoo iets van het Nederlandsch karakter te verwachten zijn? Wie zoodanige vraag doet, is een vreemdeling in de geschiedenis van zijn land en dien verwijzen wij naar Soestdijk, naar het domeinpark te Terveuren. Tot dien zeggen wij: »Vreemdeling, Neerlands kroonprins, eenmaal aan Nederland onbekend, is Neêrlands troetelkind geworden, die op den verjaardag zijns vaders, te 's Gravenhage teruggekomen, de gelukwenschen eener talrijke schaar ontving, die te Amsterdam onder de dankzeggingen en juichtonen eener opgetogene menigte ontvangen werd. Onbegrensd was daar de erkentelijkheid eener dankbare bevolking

jegens den jongen vorst, die den grooten werelddwinger had gedwongen het veld te ruimen. Toen werd het te Amsterdam gezien, dat de hereeniging van Oranje en Nederland diep gevoeld, diep gewaardeerd werd.

Bij de eereteekenen, die borst en hals van den held van Quatre-Bras versierden, werden nog andere gevoegd. De keizer van Oostenrijk schonk hem het kommandeurskruis der militaire Orde van Maria Theresia — zeldzaam voorrecht als wij zagen bij prins Frederik 's prinsen oom — de koning van Pruisen dat der eerste klasse van den Rooden Adelaar, de keizer van Rusland de versierselen der tweede klasse van de orde van St. George. Maar Alexander van Rusland had nog eene schoonere parel voor den prins van Oranje, voor wien hij eene bijzondere genegenheid had opgevat. Die parel was de jongste zijner zusteren Anna-Paulowna, in edelheid van gestalte en van gemoed opgegroeid. Zij was het schoone juweel toegedacht als tot een sluitsieraad voor 's prinsen lauwerkrans." 1) Kanonschoten in den morgen van den 21sten Februari 1816 verkondigden, dat deze dag de dag was der voltrekking van het hooge huwelijk.

Dit huwelijk werd met een vijftal kinderen gezegend. Brussel zag op den 19en Februari 1817 geboren worden, Willem Alexander Paul Frederik Lodewijk, onzen tegenwoordigen koning. Op den 2en Augustus van het volgende jaar werd op het lustslot Soestdijk een tweede zoon geboren, Willem Alexander Frederik Konstantijn Nicolaas Michaël. Tot vollen wasdom mochten zijne ouders hem zien opgroeien, maar tot hunne diepe droefheid zagen zij hem op 29jarigen leeftijd wegkwijnen.

Op den 13 Juni 1820 werd op hetzelfde lustslot geboren: Willem Frederik Hendrik, de eerste prins uit het huis van Oranje-Nassau die als scheepsbevelhebber de Nederlandsche vlag in andere havens bracht.

Willem Alexander Frederik Ernst Kasimir geboren op den 21 Mei 1822 stierf 4 maanden na zijne geboorte.

---

1) Bosscha p. 232.

De huwelijkszegen werd met eene dochter bekroond. Op den 8 April 1824 werd geboren Wilhelmina Maria Sophia Louisa, later gehuwd met den groot-hertog van Saksen-Weimar-Eisenach.

Had de kroonprins naar eigen inzicht kunnen handelen, hij zou het stelsel van huisonderwijs niet opgevolgd hebben, maar een opvoedingshuis hebben doen bouwen en met zorg inrichten om zijne zonen met eene uitgelezene schare wakkere knapen uit andere huisgezinnen te doen onderwijzen en opvoeden, omdat hij overtuigd was, dat kinderen met kinderen, knapen met knapen moesten omgaan, om door kinderkennis tot menschenkennis te komen. Genoodzaakt evenwel het stelsel van huisonderwijs te volgen, zorgde hij toch zooveel mogelijk, de nadeelen weg te nemen, die voor de lichamelijke en zedelijke ontwikkeling van een kind ontspruiten uit een leven in den overvloed eener vorstelijke huishouding. Van hunne geboorte af legde de prins het er op toe, zijne kinderen te harden door onthouding van alles wat weekelijkheid bevorderen kon, zoo met betrekking tot hunne legersteden als tot hunne maaltijden. Dikwijls kwam hij zich verzekeren of hierin naar zijn bevel gehandeld werd en had dan de gewoonte te zeggen: »Doet hen zoo weinig mogelijk gevoelen, dat rijkdom een voordeel is, en gewent hen aan een zeer eenvoudige levenswijze." Bevreesd als hij was, dat zijne zonen zich op hunne geboorte en vorstengezag zouden verheffen, wilde hij hen zoo lang mogelijk onkundig laten van hunne bestemming en onderzocht daartoe zelf hunne leer- en leesboeken. De stelregel naar welken hij de hoofden en de harten zijner kinderen geleid wilde hebben, was: »De vorsten moeten zich zoo gedragen, alsof de volken het recht hebben hen af te zetten, en de volken moeten zich zoo laten regeeren alsof de vorsten hun door God tot souvereinen zijn gegeven." 1) Hij zelf immers was de minzame, de menschlievende vorst, wars van gezochte hoogheid en

1) Bosscha p. 247.

slaafsche stijfheid. Waar die woonden, bevond hij zich niet gaarne. Knellende vormen van samenleving waren hem lastig, een ongedwongen verkeering was hem liever. Van zijne menschlievendheid kan het jaar 1825 getuigen, toen hij de kusten der Zuiderzee bezocht, welke door geweldige overstroomingen geteisterd waren. In een schuit rondzwalken om hulp te verleenen, uit het water geredden bezoeken en dat met een open beurs, ziet, dat deed de kroonprins.

Ongelukkigen te helpen, ja, dat was een behoefte voor zijn hart. Wij zien het ook uit het volgende, mijn lezer. De vorst bezocht een zaal waar vele ongelukkigen door den vloed, mannen, vrouwen en kinderen, op banken aan tafels gezeten waren. 't Was te Amsterdam in het voormalig aalmoezeniers-weeshuis. Eensklaps schiet de prins naar eene vrouw, die daar met hare kinderen zat. »Burgemeester help een handje" roept hij tegen burgemeester Elias en beiden dragen een hoog zwangere vrouw, door ongesteldheid overvallen, uit de opeengepakte menigte weg om haar te verzorgen. Maar die vrouw weg te dragen, is hem niet genoeg. »Twee honderd gulden geef ik voor de kraam en neem het peetschap van het kind op mij" zeide hij tot haar 1). De gruwzame oorlogstooneelen hadden die edele hoedanigheden in den prins niet kunnen doen sterven. Dat zouden ook de oorlogstooneelen, die nog volgen moesten, niet doen. Die nog volgen moesten? Wij weten het immers, mijne lezers, dat de held van Ciudad-Rodrigo, Badajoz, Salamanka, Quatre-Bras en Waterloo ook de held was van Hasselt en Leuven, die, had hij mogen doorgaan, de Belgen tot hun plicht zou gebracht hebben.

Ook dien tiendaagschen veldtocht, zoo algemeen bekend, gaan wij, mijne lezers, stilzwijgend voorbij, en willen onzen kroonprins eenige oogenblikken als koning gadeslaan.

---

1) Bosscha p. 255.

DE PRINS-KONING.

Op den 28sten November 1840 werd Neêrlands tweede koning plechtig ingehuldigd. Zou de natie haren held van Quatre-Bras, van Waterloo, van Hasselt en Leuven niet met blijdschap als haren koning begroet hebben? Voorzeker. Men kende het karakter, de gezindheden en de onbekrompen mildheid van den nieuwen vorst, en daarom kon men van zijne regeering de beste verwachtingen koesteren. Was er eenige bedenking, het was de vraag: »Is Willem II even bekwaam regent als krijgsman? Als knaap toch heeft hij in ballingschap geleefd, zijne jongelingsjaren in 't veld doorgebracht. Ja, zijn vader had hem wel aan 't hoofd van den Raad van State gesteld, doch na 1830 had hij zich aan de staatszaken onttrokken, want bijzondere neiging voor 't politieke gevoelde hij niet. Daarvan was elk overtuigd: was er een vijand in het land, hij zou spoedig de baan schoon geveegd hebben, maar de vijand, die nu de veste was binnengetrokken — financieele crisis — was met geen krijgszwaard te verslaan.

Naardien koning Willem I gewoon was alles zelf te doen — wat zeker getuigt van onvermoeiden ijver — was hem wel eens de beschuldiging naar 't hoofd geworpen, dat hij geene ministers maar kommiezen had. Willem II begreep dat dit anders moest wezen en zijne ministers zelfstandig handelen moesten. Zoolang evenwel de ministers van Willem I op 't kussen waren, bleef de staatkunde dezelfde, zeer tegen de verwachting van velen, die met een nieuwen koning ook aan een nieuw regeeringstelsel dachten. Allengs echter kwamen andere mannen aan 't bewind. Een Schimmelpenninck van der Oije o. a. werd belast met het departement van binnenlandsche zaken; van Maanen, zooveel jaren minister van justitie geweest, zag zich vervangen door den Amsterdamschen advocaat van Hall, die later belast werd met de portefeuille van financiën. Als zoodanig stelde hij, ter verbetering der financiën voor, een gedwongen heffing op het in-

komen, waarvan men zich echter kon vrijwaren door een vrijwillige leening van 127 millioen tegen 3 pCt. Die voordracht deed hevige klachten, zoo in als buiten de kamers, opgaan. Algemeen meende men, dat de leening nooit zou worden volgeteekend en men tot een gedwongen heffing zou moeten overgaan, hetwelk hevig ongenoegen verwekken kon, naardien niemand gezind zou wezen, den staat zijner zaken bloot te leggen. De voordracht werd evenwel in de kamers, ofschoon met eene kleine meerderheid, aangenomen. Tegen veler verwachting aan, werd de leening volgeteekend, waartoe 's konings vader, de graaf van Nassau, aanzienlijke sommen gaf terwijl het ontbrekende door koning Willem II werd aangevuld (1843). Van Hall had dus goed gezien, want juist de reden, dat niemand gaarne zijne zaken aan anderen bloot legt, noch wil weten hoe arm of rijk hij is, deed hem zijn doel bereiken.

Om aan de onderscheiden klachten over het ondoelmatige van het schoolonderwijs te voldoen, voerde de koning eenige veranderingen in de schoolwet van 1806 in, welke evenwel niet algemeen voldeden. Intusschen bleef de begeerte naar eene grondwetsherziening voortduren, welke de conservatieven zeker nog gaarne een tijd lang zouden hebben tegengehouden, doch de koning kondigde bij de opening der kamers (Oct. 1847) een voordracht tot herziening aan. Een onverwachte doch ontzettende gebeurtenis gaf aan de liberale partij groote kracht. Het was de omwenteling in Frankrijk (Febr. 1848). Evenals Karel X, wiens troon hij had ingenomen, moest ook Lodewijk Filips zich met de vlucht redden en die vlucht gaf het aanzijn aan de Republiek.

Geweldig was de schok, dien deze gebeurtenis in vele landen teweeg bracht. De vrijheidskoorts, opnieuw in Frankrijk ingeslopen, tastte geheel Europa aan en bracht een toestand van verwarring en onrust teweeg, die verschrikkelijk was. Tooneelen van de grootste wanorde, oproer en moord vervulden geheel Europa. Ofschoon de gevolgen van zulk een verwarring zich ook hier deden gevoelen, naardien door de daling der fondsen en het niet voldoen aan hunne ver-

bintenissen door vele op andere plaatsen gevestigde handelshuizen een aantal kooplieden en speculanten te Amsterdam hunne betaling staakten, bleef het in Nederland rustig en kalm.

Wat deed de regeering in dezen stand van zaken? De revolutie toch kon ook onze grenzen overschrijden. Hooggespannen was de verwachting des volks maar nog grooter de teleurstelling, toen in Maart de ministers met weinig beteekenende voordrachten op het tapijt kwamen. De liberalen riepen uit: »Wij zijn bespot" en de conservatieven: »Geeft alles of geeft niets." Wat zijne ministers niet gedaan hadden, deed de koning; op krijgsmansmanier hakte hij den knoop door. Hij liet den voorzitter der Tweede Kamer bij zich ontbieden en verzocht dezen de Kamer mede te deelen, dat hij buiten zijne ministers om, een grootere uitbreiding aan de herziening wenschte te geven. Ofschoon zulks geheel buiten den vorm was, toonde het in elk geval den goeden wil des konings. Aan eene bijzondere commissie met Thorbecke aan het hoofd, droeg de vorst de herziening van de grondwet op. Zij kwam tot stand. De grondwet van 1848 was alzoo het werk van koning Willem II. Onder de veranderingen in de nieuwe grondwet behoorde ook: Behoudens het toezicht der overheid is het geven van onderwijs vrij, evenzoo het houden van openbare vergaderingen en vereenigingen, onder voorbehoud dat de ambtenaren der policie vrijen toegang hebben tot de plaatsen, waar die vergaderingen gehouden worden. Door deze bepaling kwamen velen, de Afgescheidenen o. a., vroeger streng vervolgd, tot hun volle recht. Zij hadden het aan koning Willem II te danken.

't Jaar 1848 gaf ook voor Willem II en zijne familie groote droefenis, naardien zijn algemeen beminde zoon, prins Alexander, te Madera, werwaarts hij zich tot herstel zijner geschokte gezondheid had begeven, op den 20sten Februari overleed.

Het was Willem II niet vergund, lang den koninklijken schepter over Nederland te voeren. Het behaagde God hem plotseling uit

het leven te roepen. Het was te Tilburg, waar hij zich zoo gaarne ontspande, dat hij overleed. Gaarne vertoefde hij te Tilburg. Daar van allen hoofschen dwang ontslagen, ademde hij eene vrije lucht in; daar kregen zijne ontginningen en aanbouwingen eene uitbreiding, als meende hij Tilburg tot de schoonste stad van Noord-Brabant, tot zijne landelijke residentie te verheffen. Daar te Tilburg had hij den eersten steen gelegd van een paleis, opdat ook zijne gemalin hem zou kunnen vergezellen. Hij had er aankoopen gedaan, opdat zijne zonen er het jachtvermaak zouden kunnen genieten. Op zijne kosten was er een kazerne voor de ruiterij gebouwd, een straatweg door zijne landhoeven aangelegd, een steen- en pannenbakkerij om kosten te besparen voor nieuwe gebouwen, en het graven van een kanaal ondernomen, 't welk zijn nieuwe schepping met Holland zou verbinden 1).

LAATSTE REIS.

Op Dinsdag den 13en Maart (1849) nam de koning van zijne gemalin afscheid. 't Was nu niet alleen om persoonlijk genot te smaken, dat hij zich naar Tilburg begeven wilde, maar om de werkzaamheden aan het kanaal, die eenigen tijd gestaakt waren, te doen voortgaan, en alzoo den menschen werk te verschaffen. 's Konings lijfarts, Everard, had de reis afgeraden; hij wenschte den koning in 's Hage te zien blijven, want niet alleen had een hevige verkoudheid den koning bevangen, maar de laatste maanden waren niet zonder bezorgheid geweest, tengevolge van de inspanningen van den geest en de aandoeningen der ziel. Gedurende dien tijd toch (1848) had de nieuwe staatsregeling haar beslag gekregen en werd 's konings hart door vaderrouw gewond. Het was hem een moeielijke tocht op den 31en Februari 1849 naar

1) J. Bosscha. Leven van Willem II. p. 501.

de vergadering der twee kamers van de Staten-Generaal, wier leden voor 't eerst naar de nieuwe bepalingen der Grondwet waren gekozen. Mat en kwijnend stond dat oog, een gevolg van vermoeidheid en verdriet niet alleen, maar ook van zijn hartkwaal, die met de jaren niet beter was geworden. Geen wonder derhalve dat dokter Everard tegen de reis opzag. Nogtans had zij plaats. Men was 't in Tilburg niet gewoon, dat de koning in een dichtgesloten rijtuig aankwam. Nu was 't zoo: want koning Willem gevoelde koorsachtige aandoening. Als immer was zijn eenvoudige woning omringd van eene groote menigte, onder welke niet weinigen die hij deed verzorgen, als gebrekkigen, grijsaards, hulpbehoevenden enz. Velen van hen wier namen en levensgeschiedenis hij kende. Het zien dier oude kennissen hergaf hem zijne gewone levendigheid en minzaamheid.

Den avond van dien dag verrichtte Willem II voor het laatst zijne werkzaamheden. Een val te Rotterdam bij het bezichtigen van een jacht, gevoegd bij het natte voorjaarsweder, hadden de koortsachtige aandoeningen verergerd. Een begin van hartklopping dreef den koning uit de warme kamer naar den tuin, om een weinig de verkoelende lucht in te ademen, waarna hij zich op zijn veldbed ter ruste legde. Ook zijne adjudanten en kamerdienaars gingen te bed. Twee uren na middernacht was alles, door schrik bevangen, op de been, want een bezetting op de organen der ademhaling had den koning aangegrepen; in doodsbenauwdheid wrong hij zich in de armen zijner toegesnelde dienaren. Een aderlating gaf eenige verlichting en men vleide zich met de hoop op eene spoedige herstelling. De koning zelf dacht weldra weer beter te zijn. De lijfarts Everard, naar Tilburg geijld, verbood alle werkzaamheid en elke gelegenheid tot spreken. Een aantal paketten uit 's Hage aangekomen, wijl de koning zich in de laatste tijden met het defensiewezen had bezig gehouden, werd hem zorgvuldig onthouden. Een nieuwe aanval van benauwdheid deed zich voor en andermaal werd een

aderlating bevolen. De twee volgende dagen kenmerkten zich door gedurige afwisseling van ziekteverschijnselen, van koorts of huiduitwaseming, van belemmerde of ruimere ademhaling, van hoest en inspanning en hartklopping, of oogenblikken van rust en sluimering. De toestand werd meer zorgwekkend; de lijder zelf gevoelde het en gaf zijn arts te kennen, dat hij zijn einde voelde naderen. Een oogenblik scheen het, dat de ziekte een gunstige wending zou nemen. De koning stond op van zijne legerstede en gebruikte eenig versterkend voedsel. Met vreugde, zonder buitengewone aandoening nogtans, zag hij zijn zoon, prins Hendrik, die naar Tilburg gesneld was. Alle hoop scheen er te zijn, dat de ziekte haar hoogste toppunt bereikt had en de lijder weldra in beterschap zou toenemen. Alleen vreesde men voor koortsverheffing tegen den nacht. Ook de koningin, door angst gejaagd, was naar Tilburg gekomen, doch men achtte het vooralsnog niet raadzaam haar bij haren gemaal toe te laten, ten einde niet diens aandoeningen op te wekken; slechts in een aangrenzend vertrek mocht zij zijne stem hooren. Toch was die voorzorg vruchteloos. Te middernacht verheft zich de hartklopping; alle middelen om die te stillen zijn vruchteloos; de benauwdheid neemt toe; in die benauwdheid springt de lijder van zijn legerstede zijn arts in de armen en geeft den geest. In den vroegen morgen (3 uren) van Zaterdag den 17den Maart 1849 had Nederland geen koning Willem II meer.

Zeer werd hij betreurd, de algemeen beminde koning. Wat een angst en spanning in het land, toen de mare zijner ziekte zich verbreidde. Zoo was het overal. In Noord-Brabant niet het minste. Bosscha zegt ons: »Aandoenlijk uitte zich de dankbaarheid der bevolking van Noord-Brabant, toen op den 3den April 's konings lijk uit dat gewest werd weggevoerd. Tilburg geleek een groot sterfhuis: de hutten der geringste daglooners waren er al die dagen gesloten gebleven, en men zag er oogen schreien

waarin niet licht een traan opwelde. In eene aaneenschakeling van volksgroepen, geschaard ter wederzijde van den geheelen weg, die langs de voormalige legerplaats bij Rijen naar Oosterhout voert, hoorde men, hier een trek verhalen van goedhartigheid; daar werd een minzaam woord herdacht of een gemeenzaam bezoek aan den boerschen haard; de een wist het aantal op te sommen der handen, die door hem arbeid hadden gevonden; een ander de feiten en hoedanigheden waarom al wat soldaat heette, hem liefhad."

Het was een verheven gedachte van Willem III in de Groote Kerk te Delft op de doodkist zijns vaders een lauwerkrans, door de handen van de gemalin des overledenen gevlochten, neêr te leggen met de woorden: »Dezen lauwerkrans leg ik, als koning der Nederlanden, neder op het stoffelijk overschot van Neêrlands onvergetelijken tweeden koning, in naam van zijn edel en getrouw volk, in naam van het geheele koninklijke geslacht."

Onlangs is te Tilburg een monument onthuld, dat door de erfgenamen van koning Willem II is opgericht ter plaatse waar de vorst is overleden. De plek gronds, waarop het naaldvormige gedenkteeken staat, dat van steen is opgetrokken en versierd met de marmeren buste van wijlen Willem II, is dicht bij het stadhuis gelegen, daar waar vroeger het paleis stond. Het monument is een 12 meter hooge hardsteenen naald met consoles aan de hoeken. Aan drie der vier zijden zijn op wit marmeren platen vergulde opschriften aangebracht. Het geheel geeft een zeer gunstigen indruk. De wit marmeren buste van Willem II munt uit door treffende gelijkenis en is op zichzelve reeds een kunststuk 1).

---

1) Wij verwijzen voorts den lezer naar het meermalen door ons aangehaalde werk van J. Bosscha, dat uitvoerig het leven van Willem II beschrijft, meer dan wij hier geven kunnen.

WILLEM III.

En zoo, mijne lezers, zijn wij genaderd tot den vorst, dien wij als onzen tegenwoordigen koning mogen begroeten. Op den 19den Februari 1838 werd hem, toen hij zijn 21ste jaar bereikt had, als erfprins van Oranje, door zijn koninklijken grootvader zitting verleend in den Raad van State. De prins van Oranje, voorzitter van dien Raad, verlangde dat zijn zoon reeds den volgenden dag zitting zou nemen. Door de twee oudste leden van den Raad binnengeleid, sprak de voorzitter hem toe met deze woorden: »Het is niet zonder aandoening, dat ik U heden als voorzitter en in naam van dezen Raad, geluk wensch met uwe meerderjarigheid, en dat het te dier gelegenheid uwen koninklijken grootvader behaagd heeft U, bij besluit van gisteren, zitting in den Raad van State te verleenen. Ik en allen hier tegenwoordig, zien U met welgevallen in ons midden, en wij hopen dat de bijwoning der beraadslagingen van dit grondwettig lichaam U zal opleiden tot die gewichtige betrekkingen, waartoe gij, mijn zoon, in den loop der tijden door de Voorzienigheid bestemd zijt. Gij zult mij ook de gerechtigheid laten wedervaren, dat ik, als vader, vroegtijdig den loop uwer gedachten geleid heb op dit Uw lot,

en daarbij steeds getracht heb, de plichten die op U rusten, op Uw geweten te drukken. Gij weet, dat sedert eeuwen de belangen van Nederland en van het Huis van Oranje-Nassau nauw aan elkander verbonden zijn; de welvaart van het een, is ten allen tijde de voorspoed van het andere geweest, en de geschiedenis leert ons integendeel, dat de tegenspoed van het eene ook steeds ten nadeele van het andere gewerkt heeft. Ik houd u dit niet voor, om U trotsch te maken op Uwe voorouders, de Erfstadhouders van deze Gewesten, maar integendeel, alleen om U aan te toonen, dat buiten en behalve Uwen plicht ook eigenbelang U moet aansporen, ten allen tijde gereed te zijn, zakelijke offers te brengen aan het welzijn van het vaderland. Ik zou niet zoo verre uitgeweid hebben ter gelegenheid van Uwe introductie in dezen Raad, zoo ik dezen stap niet had aangezien als den eersten in uwen civielen en staatkundigen loopbaan; het was daarom voor mij van hoog belang U nog eens kort en openlijk Uwe plichten hier voor te houden. Ontvang dan nogmaals van ons allen de verzekering van de bereidwilligheid en de tevredenheid, waarmede wij U hier opnemen." 1)

De Erfprins ontving daarop bij monde van het oudste lid van den Raad, jonkheer Jan Elias Nicolaas van Lijnden van Hoevelaken, de gelukwenschen van dit staatslichaam, welke beide aanspraken op eene waardige wijze door Z. K. H. beantwoord werden die daarbij te kennen gaf, hoezeer hij was doordrongen van 't geen hem door zijn vader was voorgehouden, en op hoe hoogen prijs hij stelde lid te zijn van den Raad van State en deel te kunnen nemen aan de werkzaamheden van dien Raad.

Een jaar later begaf zich de Erfprins in het huwelijk met de schoone, rijkbegaafde prinses Sophia Frederika Mathilda, jongste dochter van Willem I koning van Wurtemberg en de Groot-

1) Bosscha p. 405.

vorstin Katharina Paulowna, zuster van 's prinsen moeder. Dit huwelijk werd voltrokken op den gedenkdag van Waterloo van het jaar 1839. Het was een zoete teug in den bitteren beker, dien de Belgische revolutie der Koninklijke familie te drinken had gegeven.

Uit dit huwelijk zijn geboren: Willem Nicolaas Alexander Frederik Karel Hendrik (geb. 4 Sept. 1840), Maurits (geb. 1843 gest. 1850), Willem Alexander Karel Hendrik Frederik (geb. 25 Augs. 1851).

Zoo kwam de 17de Maart 1849, de sterfdag van Willem II. De kroonprins was bij dien dood niet tegenwoordig. Hij bevond zich in Engeland. Had zijn vader ook een voorgevoel, dat zijn einde naderde, toen hij bij het vertrek van zijn zoon tot hem zeide: »Ik ben te moede als bij het afscheid van uwen broeder Alexander?" Toch kan ons die reis naar Engeland niet verwonderen. Het jaar 1830 had Willem II veel onaangenaams opgeleverd, zoowel van de zijde van België als van die van Engeland. Er was verkoeling gekomen in de familie-vriendschap, die sedert twee eeuwen tusschen de Engelsche en Nederlandsche vorstenhuizen bestaan had. 't Was, omdat Leopold den Belgischen troon had ingenomen. Hij toch was de broeder van de moeder der Engelsche koningin en de oom van haar gemaal, en vandaar die verkoeling, welke niet weinig op de Nederlandsche belangen, inzonderheid op de koloniale aangelegenheden drukte. Dat kon noch mocht zoo blijven. Willem II begreep dit. Hij wist, dat hij persoonlijk in Engeland achting genoot en daarom zijn invloed moest aanwenden, om de verwijdering tusschen beide landen, waaraan beide volken vreemd waren, weg te nemen. Om die reden besloot hij naar Engeland te gaan en een bezoek bij de koningin af te leggen, ten einde toenadering te bewerken. Door zijn minister van koloniën vergezeld, ondernam de vorst in 1845 de reis daarheen en kwam op

Donderdag den 24en Juli des namiddags ten twee ure, aan boord van 's Rijks stoomboot »De Cycloop" op de koninklijke werf te Londen aan. Daar werd hij ontvangen met al de eerbewijzen aan zijn rang als gekroond hoofd verschuldigd. De twee eerste lords der admiraliteit, lord Melrose graaf van Haddington en de admiraal sir George Cockburn benevens de bevelhebber van Londen, lord Bloomfield, met een talrijken staf en een groote menigte volks maakten den vorstelijken vriend van Engeland, thans Willem II koning der Nederlanden, hunne opwachting. Maar niet alleen zij: twee edellieden van het Huis der koningin, de graaf van Morton en de kapitein Nelson Hood, wachtten mede op de komst des konings om zich op last hunner koningin te zijnen dienste te stellen, tot zoolang het hem zou gelieven op Engelschen bodem te vertoeven. Hij, de leerling van Wellington in Spanje, diens wapenbroeder te Waterloo, zette voet aan wal. Oorverdoovend was het gejuich der menigte. Met welk een geestdrift werd hij ontvangen. Welke schitterende feesten werden hem door den Engelschen adel gegeven. Men was er trotsch op, hem als gast in de huizen te ontvangen.

Koningin Victoria had kort te voren een bezoek ontvangen van koning Leopold en diens gemalin. Na hun vertrek had zij haar geliefkoosd Osbornehouse op het eiland Wight betrokken, werwaarts zij den koning tot een bezoek uitnoodigde. Prins Albert zelf, de gemaal der koningin, begaf zich met het fraaije stoomjacht »The Tairy" naar Portsmouth, om van daar den hoogen gast met zijn gevolg, onder 't welk zich de Nederlandsche gezant te Londen Salomon Dedel en de minister Jean Chrétiën Baud bevonden, naar Wight te begeleiden. Op last der koningin was ook de Britsche minister voor buitenlandsche zaken graaf van Aberdeen naar Wight vertrokken.

Schitterend en hoffelijk was het onthaal des konings ten hove van hare Britsche Majesteit. Zij stelde er een eer in, zelve haren koninklijken gast de natuurtooneelen op de rotsige kusten van het eiland Wight aan te wijzen, waartoe de koninklijke stoomboot »Victoria

and Albert" haar dienst moest bewijzen. Met de twee koninklijke standaards van Groot-Britanje en van Nederland in top, bracht de boot de twee souvereinen langs de westkust van het eiland. In 't voorbijvaren van Cowes-Castle liet een dubbel konings-saluut zich hooren en de batterij van 't kasteel bracht een groet aan den held van Spanje en Waterloo.

Was de onderscheiding groot, welke den koning in Engeland te beurt viel, niet minder eer viel hem ten deel, toen hem de staf van Engelsch veldmaarschalk, waarvan het verleenen een recht der kroon was, werd aangeboden.

Zoo wekte elk uur van zijn verblijf in Engeland herinneringen aan vroegere dagen, vooral het uur, waarop de koning voort 't eerst als Britsch veldmaarschalk gekleed met Wellington aan zijne zijde onder het bulderen van het geschut en de ruischende muziek van het Wilhelmus van Nassauen en het Engelsche volkslied eene wapenschouwing in het Hyde-park hield.

Maar al deze vreugdebedrijven en eerbetooningen deden den vorst het doel niet vergeten, waarom hij naar Engeland gestevend was. Zijne reis stond rechtstreeksch in verband met staatsaangelegenheden. Te midden van al de luisterrijke feesten had 's konings minister Baud menig onderhoud met het Britsche ministerie, en door onderlinge samenspreking werd menig verschil uit den weg geruimd.

Dat de koning tevreden was met het onthaal hem in Engeland te beurt gevallen, daarvan getuigden zijne eigene woorden bij de opening van de zittingen der Staten-Generaal: »Het bezoek, hetwelk ik aan hare majesteit de koningin van Groot-Brittanje bracht, zal, vlei ik mij, hebben bijgedragen om de goede verstandhouding te bevestigen, welke tusschen de beide landen en hunne regeeringen bestaat. Voor mij zelven heb ik de aangenaamste indrukken van de genoten ontvangst overgehouden."

Het bezoek des konings zou, volgens toezegging, door een tegenbezoek der koningin te 's Gravenhage gevolgd worden. Hiervan is

evenwel niets gekomen. Eene reis naar Duitschland, die reeds bepaald en een belofte van bezoek aan koning Leopold, welke toen reeds gedaan was; de geboorte van prinses Helena in 't volgende jaar; de toestand van Ierland; eene ziekte van Willem II en diens reis naar Silezië in 1847, waren zooveel hinderpalen, die een tegenbezoek in den weg stonden.

Willem II, die zoo gaarne een goede verstandhouding met Engeland onderhield, zag dan ook eene reis van zijn zoon daarheen met welgevallen , doch, helaas! bij zijn vertrek zou hij hem den laatsten handdruk geven. Beide, vader en zoon, hebben dan ook elkander niet weder gezien. 't Was een smartelijke tijding voor den vorst, den plotselingen dood des geliefden vaders te moeten vernemen. Of hij dien vader liefhad? »Niet zonder beteekenis" zegt ons Bosscha, »was de bijzondere luister, waarmede de gedenkdag van Waterloo gevierd werd, juist nu de prins van Oranje (Willem II) met zijne zonen in Engeland was verschenen, voor 't eerst nadat hij twee malen den intocht van een Fransch leger in België met teruggehouden zwaard had moeten aanzien. Die dag werd voorafgegaan door een feest hem te Woolwich gegeven door de koninklijke artillerie, waarop de grootmeester van dat wapen, sir Hussey Vivian, met herinneringen uit Spanje en België en met toespeling op het gedachtenisfeest van den volgenden dag, den Nederlandschen veldmaarschalk de hulde toebracht van het gedeelte des Britschen legers, dat daar in zijne bevelhebbers vertegenwoordigd werd. Treffend door gevoel en waarheid was een eenvoudig woord bij die gelegenheid gesproken door den koninklijken jongeling, die dertien jaren later Willem de Derde zou heeten. Op een feestdronk aan den erfprins van Oranje gebracht, sprak deze: »Ik betuig mijn oprechten dank aan den edelen krijgsman, die mij de eer bewezen heeft van mijn gezondheid voor te stellen. Hij heeft de hoop uitgedrukt, dat wij het voorbeeld van onzen vader mogen volgen: wij geven de verzekering dat wij zullen

trachten dit te doen, en wij verzekeren bovendien dat er geen Nederlandsch soldaat is, die den prins van Oranje niet als het beste voorbeeld ter navolging beschouwt, en die er niet trotsch op is onder hem te dienen" 1).

De kroonprins vertoefde in Engeland, toen zijn koninklijke vader in Tilburg den geest gaf. Toen bleek het op nieuw met welke banden Nederland aan Oranje gehecht is. Geen spoor van eenigen revolutiegeest, noch bij de hoogere noch bij de lagere standen. Integendeel. Met verlangen zag men de komst te gemoet van den kroonprins, die weldra als koning Willem III den troon zou beklimmen.

Hij beklom dien troon en het ging Nederland goed onder zijne regeering. Zullen wij alles opnoemen, wat wij thans in het gezegende Nederland aanschouwen, wat wij voor 25 jaren ons niet konden voorstellen? Dan wijzen we op *de telegraaf*, *de spoorwegen* met hunne monsterbruggen bij Kuilenburg, Bommel, Moerdijk, Dordrecht, Rotterdam; *den nieuwen waterweg voor Rotterdam; de doorgraving van Holland op zijn smalst; de verbetering der havenwerken van Vlissingen; de droogmaking van het Haarlemmermeer; de herziening der Grondwet; de Gemeentewet; de afschaffing der slavernij;* en zouden wij hier vergeten mogen, *het Paleis van Volksvlijt*, de sprekende getuige, dat nijverheid en kunst onder de regeering van Willem III zijn vooruitgegaan? De wereldtentoonstellingen te Londen, te Parijs en te Weenen zijn daarvan de tweede getuigen. Die zeggen ons: Nijverheid èn kunst èn letteren hebben in Willem III en in zijne voortreffelijke gemalin uitnemende beschermers gevonden. En aan hoeveel gebrekkigs, aan hoevele misbruiken heeft niet koning Willem III een einde gemaakt. Tot in de kleinste plaatsen van het land heeft zelfs de geringste inwoner een waarborg voor de handhaving zijner rechten en belangen.

---

1) Bl. 400.

Krijgslauweren heeft Willem III niet behaald. Gode zij dank daarvoor, want het behoefde niet. Zijn regeeringstijd was een tijdvak van vrede, een tijd waarin men zich wijden kon aan werken des vredes, om die met reuzenschreden te doen vooruitgaan. Mogen in andere landen tronen hebben gewaggeld, zijn omvergeworpen, het oude Nederland bleef bewaard. God schonk het zegeningen en voorrechten, die stof tot danken en juichen geven.

Moest het krijgszwaard getrokken worden, wij zijn er zeker van dat onze koning het trekken zou, dat zijn volk op hem rekenen kon. De vrijheid en de zelfstandigheid van zijn land toch liggen hem na aan 't harte. Bewijzen daarvoor zijn in overvloed. Toen de oorlogsfakkel in een naburig land ontstoken was en onze grenzen bedreigd werden, bracht Willem III terstond het vaderland in staat van verdediging. Hij sloeg het leger onder den prins van Oranje gade. Hij leidde de militaire oefeningen. Dat moest ontzag inboezemen. Waarom vestigde Z. M. in 1851 het *instructiebataljon* te Kampen? Waarom werden door hem de *vrijwillige weerbaarheidscorpsen* aangemoedigd? Naar het antwoord behoeft niet gezocht te worden. Het ligt voor de hand.

Maar wij hebben nog meer bewijzen, dat Willem III pleit voor het recht van Neêrlands onafhankelijkheid, voor zijn zelfstandigheid. Dat zeggen ons de Nationale feesten: het Oranjefeest in November 1863; het Waterloo-feest van '65; de feesten te Heiligerlee in '68, te Brielle in '72 en te Alkmaar in '73. De koning gaf daar het voorbeeld aan zijn volk om den vreemdeling eerbied en ontzag af te dwingen, en te toonen dat we machtig zijn, al zijn we klein. Die feesten, zij waren krachtsontwikkeling. En die krachtsontwikkeling is ook gezien, toen onze vijanden op Boni, in de baai van Simoneseki, aan de kust van Guinéa, in Atchin verpletterd werden.

Er is een tijd geweest, dat de vorsten hun roem alleen stelden in schitterende krijgsdaden, in het behalen van zegepraal op den vijand, in het veroveren van landen om hun gebied nog grooter

te maken en met ongeduld het oogenblik verbeidden, dat het »voorwaarts" van hunne lippen kon komen.

Een »voorwaarts" is ook uit den mond gekomen van koning Willem III, een »voorwaarts" niet om te verderven maar om te behouden. Een grootsche gedachte toch was het, in het barre van den winter van 1861 zijne vorstelijke vertrekken te verlaten, om koude en ongemak te verduren, ten einde hulp te verleenen aan schamele bewoners van zwaar geteisterde streken. Treffend schouwspel was het, den vorst, trots sneeuwjacht en drijfijs, te zien ronddobberen op een onafzienbaren waterplas in den Bommelerwaard en het land tusschen Maas en Waal. Hier waadt hij door plassen, daar springt hij over wakken, ginds vliegt hij over heuvels, want geen tijd wil hij verliezen, omdat er menschen gered moeten worden. De snerpende koude, hij voelt ze niet; met fierheid trotseert hij wind èn golven èn ellende èn gevaren, om de plaats des onheils en het toevluchtsoord der geredden te bereiken. Daar behoorde moed toe, maar moed is een erfenis van 't Oranje-Huis. Wij herinneren ons hoe 's konings vader zijnen vader berichtte, dat hij een aanval op Leuven wilde beproeven, om de Belgische kwestie tot een beslissing te brengen. Geheel vervuld van die gedachte steeg hij op den 12^en^ Augustus van 't jaar 1831 des morgens ten 5 ure vóór zijn kwartier »Le Plat d'Etain" te Thienen te paard, om zich naar zijne troepen te begeven. Zijne voorhoede toch was den vorigen avond uit Bautersem naar Roosbeeck teruggedrongen; hij had de vijandelijke hoofdmacht onder zijn bereik en gedeeltelijk omsingeld. Wel was in den voornacht een bevel zijns vaders tot hem gekomen, om de vijandelijkheden te staken, wanneer een Fransch leger kwam opdagen, doch van dat leger had de onverschrokken veldheer niets vernomen en hij had zich dus geheel voorbereid tot een beslissenden aanval. Reeds had hij den eenen voet in den stijgbeugel gezet, toen een onbekende, in een blauwen kiel gehuld,

op hem toetrad. Wat zal zijn gevolg doen? Den man, dien men niet kent, terughouden? Hij kan immers een snoodaard wezen? Was nog niet onlangs een drukkersgezel, gewapend met geweer en pistool, in een hinderlaag gevat? Ook deze kan een van de vele sluipmoordenaars wezen, die her- en derwaarts ronddolen, en op eene geschikte gelegenheid wachten, hun boos opzet te volvoeren. Dit alles, het was den prins niet onbekend, en toch, ofschoon in een vijandelijk land en de bedoelingen diens man niet wetende, hij wil den toegang tot zijn persoon niet geweigerd hebben, want vrees — hij kent ze niet.

Die man was evenwel geen snoodaard. Hij was een klager, een boer, die schade geleden had bij een brand, veroorzaakt door inlegering en die om vergoeding verzocht in het smeekschrift, 't welk hij in de hand hield. De in den stijgbeugel gezette voet wordt teruggetrokken en het geschrift gelezen. »Geld, veel geld," zegt de opperbevelhebber tegen zijne hem omringende officieren, en de verrukte landman, wien een goed gevulde beurs wordt toegereikt, valt van aandoening den vorstelijken weldoener om den hals.

Dat was de inleiding van een dag, die roem en eer zou geven aan den opperbevelhebber en zijn leger; een dag, die nogmaals zou doen zien, dat vrees een onbekende zaak was in het hart van Neêrlands kroonprins.

De hertog van Saksen-Weimar was reeds te drie ure uit zijn bivak te Bossut opgebroken, om over Neer-IJsche en Leefdael op de straatwegen van Leuven naar Tervueren en naar Brussel post te vatten, en te twaalf uur stond hij in den rug der vijandelijke stelling op den IJzeren Berg. De luitenant-generaal Meijer trok met zijne divisie te vijf uur op marsch tot aan den front-aanval, over Comptich den straatweg op naar Leuven. Spoedig vertoonen zich de prinsen aan het hoofd der divisie. Bij Roosbeeck ge-

raakte men slaags met den vijand, die spoedig teruggeworpen en genoodzaakt werd de voorste huizen van Bautersem te ontruimen. Aan het einde van Bautersem liep de straatweg over eene hoogte, waarachter de vijand eene voordeelige plaatsing zijner troepen bedekt hield. Zijn geschut bestreek den straatweg om het uitkomen uit het dorp te beletten. De prins ziet hoe zijne troepen den wijkenden vijand rechts en links achter de huizen van het dorp vervolgen, maar ook dat de aanval in het midden niet vordert. Hij wil de oorzaak dier vertraging weten en rijdt daarom met zijn staf naar voren het dorp door, den straatweg op. Plotseling stort het paard, waarop hij gezeten was, door een kanonskogel getroffen, neder, en ook zijn berijder wordt ter aarde geworpen. Wat een schrik bij allen die hem omgaven; alleen hij is bedaard. Met de meeste kalmte zegt hij: »Ik heb niets, volstrekt niets, Mijne Heeren!" Even bedaard maakt hij zich uit de stijgriemen los om een ander paard te bestijgen.

Was niet diezelfde kalme bedaardheid, die rustige moed te Quatre-Bras en te Waterloo gezien? Te Quatre-Bras. Wij weten het, hoe Napoleon op den 16en Juni de Pruisen bij Ligny op zijde had gedrongen en zijne voorhoede, 20.000 man sterk, onder Ney vooruit zond, met geen ander oogmerk dan om de gemeenschap van Blucher en Wellington te beletten, om alzoo beide legers afzonderlijk te kunnen verslaan. Wie was het, die dat voornemen van Napoleon verijdelde? 's Konings vader, destijds Neerlands kroonprins. Ofschoon slechts 3500 man onder zijne bevelen tellende, vraagt hij er niet naar of zijn vijand bijna zes maal sterker is. Met echt veldheerstalent wist hij een sterke stelling in te nemen en die, in weerwil van de woedendste aanvallen, te behouden, tot dat Wellington was teruggetrokken en hem versterking had gezonden, zoodat Ney zijne poging moest opgeven en alzoo door 's prinsen moed en beleid het plan van Napoleon mislukte.

En nu Waterloo, 18 Juni. Strijdende en moordende is 't reeds

J.C. Leich. del.

Chromolith. Emrik & Binger

WILLEM II BIJ QUATRE-BRAS.

zeven uren geworden en nog is de strijd onbeslist. »Het begint er kwaad uit te zien," zegt Wellington tot Oranje, doch deze, die van de gevaarlijkste posten niet week, antwoordde: »Wij zullen er voor zorgen, dat de vijand hier geen duim gronds wint."

»Stand houden! De Pruisen naderen! Voor vaderland en koning!" Met die woorden vuurt hij zijne manschappen aan.

't Is weder een half uur later. Vernielend is het vuur der Fransche artillerie. Aan 't hoofd van twee bataljons Nassauers rent Oranje naar 't meest bedreigde punt. Daar komen twee kogels aanvliegen; de eene treft 's prinsen schouder, de andere zijn paard. Hij stijgt af, zijgt neêr en staat weêr op om steun te zoeken tegen het paard van een zijner officieren. De kapitein van den staf, Constant Rebecque de Villars, snelt toe, springt van zijn paard en biedt het den gewonden prins aan. Deze echter valt in diens armen en laat zijn hoofd tegen diens borst leunen. Wel poogt hij zijn voet in den stijgbeugel te zetten, doch het dier, door het gonzen en snorren der kogels verschrikt, maakt hem dit onmogelijk. Toch moet er gehandeld worden, want reeds maken de Fransche kurassiers zich gereed een beweging te doen naar het punt waar zich de prins bevindt. Eindelijk gelukt het hem zijn voet in den stijgbeugel te zetten en zich in den zadel te heffen, want aan niets anders denkt hij, dan om naar den vijand terug te keeren. 't Is hem evenwel onmogelijk; pijn en bloedverlies doen hem in zwijm vallen. De luitenant-kolonel van Heerdt van Eversbergen en lord March, hem ter hulp toegesneld, schikken eenige scherpschutters tot een lijfwacht, om hem onder hun bedekking, op een deur nedergelegd, naar 't kwartier van den hertog van Wellington te dragen.

»Er is geen spanne gronds verloren," waren de eerste woorden, die hij, geheel vervuld van 't gewicht van den dag sprak, toen hij van zijne bezwijming bekomen was. Toen was de zege reeds bevochten.

Den bedaarden moed, welke Willem II kenmerkte, zien wij ook

in Willem III. Waar de vader het vuur des vijands niet vreesde, een ander element, het water met zijn drijvende en dreigende ijsschollen, kon hem niet doen schrikken. Hoe aandoenlijk is het, na de gevaarlijkste tochten hem de armoedigste hutten te zien binnentreden, om een woord van troost te spreken, om door een roerend woord, om door een warmen handdruk den gezonken moed op te beuren. En toen bezorgde hovelingen voor een goed onderkomen in het overstroomde land vreesden, klonk het uit zijn mond: »Op den dijk zal ik, zoo goed als zoovele ongelukkigen, ook wel een plaats vinden!" En toen de directeur van zijn kabinet hem wees op de groote sommen, op de milde giften, welke hij besteedde om de diep geslagen wonden te heelen, riep hij uit: »Welnu, als het zijn moet, dan zullen we ons een paar jaar behelpen!"

Zulk een onbekrompen weldadigheid is ook een erfenis van 's konings geslacht. Wilt gij een bewijs, mijne lezers? Volgt mij dan naar 's Hage en roept U nogmaals Willem V voor uwe verbeelding. Het is in den winter van 1768. Streng is de koude, groot de behoeften der armen. Tal van menschen staan op 't Binnenhof om giften, in papier gerold, uit de handen der kamerdienaars te ontvangen.

Zulk een openlijke uitreiking viel niet in den smaak van den laatsten stadhouder. Liever deed hij in stilte goed, doch deze wijze van hulpbetoon was Brunswijk's wil en die wil werd gehoorzaamd.

Worden ontvangen weldaden niet altijd gewaardeerd, niet altijd met dank erkend, ook dat ondervond Willem V, toen eens 't aantal der gereedgemaakte giften onvoldoende was en hij en zijne gemalin nog andere in gereedheid brachten. Dit oponthoud gaf reeds gemor, als hadde men recht op de aalmoezen, door christelijke liefde uitgereikt. Een onbeschaamde zelfs, wierp zijn gift op den grond met de woorden: »Is dat een gift voor een prins?" welke uitdrukking door nog onbeschaamder taal van anderen gevolgd werd.

Dat alles, ja, dat wist ook koning Willem III wel, maar aan het laatste wilde hij niet denken, om het eerste in toepassing te brengen. Wellicht heeft ook de vorst in dezen oogenblik aan zijnen koninklijken vader gedacht, toen deze — in 't algemeen zuinig op zijn huis- en hofhouding, waardoor hij inzonderheid zijn tafel niet deed uitmunten door verscheidenheid van gerechten — bij het geven van eene aanzienlijke gift aan de armen, zeide: »Om zoo iets te kunnen doen, houd ik wat minder ruime tafel, en ik wenschte, dat men mijn voorbeeld volgde."

De zoon volgde dat voorbeeld en gaf duizenden. Kon het wel anders, dan dat de schamele bewoners hem te gemoet stroomden, niet om hem als koning alleen maar ook als een vader te begroeten? Dat hij zich een eerezuil heeft opgericht in de harten zijner dankbare onderdanen? Dat Willem III zijne regeering vereeuwigd heeft? Dat hij allerwege in triomf ontvangen en begeleid werd? Voorwaar, zulk een zegetocht is zeldzaam; hij is grooter dan de zegepraal van een veldheer. Op zulk een zegewagen is een Cyrus, een Alexander de Groote, een Julius Cesar, een Napoleon nooit gezien.

Een zegewagen? Voorzeker, mijn lezer! Wij roepen ons de dagen in de verbeelding terug, toen de Vorst uit de barre streken in 's Hage terugkeerde. Men stelde er prijs op, Z. M. recht feestelijk te ontvangen. Nog zien wij het versierde stationsgebouw en de ontelbare vlaggen, die den weg vandaar naar het koninklijk paleis wezen. Die opwachting — die eerewacht te paard — die optocht naar het paleis, gevolgd door zeven honderd werklieden met hunne vaandels in verschillende kleuren en met 's konings naamcijfer versierd — dat gejuich der menigte — het deed het vaderlandsche harte goed, want dat alles deed voor de zooveelste maal zien met welken band Oranje aan zijn volk en het volk aan Oranje gehecht is. Het toonde de meest ondubbelzinnige blijken van dankbaarheid voor 's Vorsten, zelfs

met levensgevaar, betoonde hulpvaardigheid. Die dankbaarheid zal op nieuw worden uitgesproken, wanneer op den 12en Mei van het jaar 1874 het monument ter eere des konings onthuld wordt te Leeuwen tegenover de plaats waar in 1861 de dijk aldaar bezweek.

Dankbaarheid — zij wordt ook gezien te Bronbeek, waar...... maar gij zelf, mijn lezer, weet wat daar te zien is.

DE HELD VAN EEN FEEST.

Dat zal op den 12en Mei van het jaar 1874, zoo God wil, onze koning Willem III wezen. Dan zal het 25 jaren geleden zijn, dat hij het verbond zijner voorzaten met het volk van Nederland aanging. Nog zien wij die ongemeene geestdrift bij 's vorsten intocht in onze hoofdstad. Nog hooren we dat donderend: »Leve de koning! Leve Willem III!" uitgebracht tot hem, die gereed stond zijne taak als koning over een vrij en zelfstandig volk te aanvaarden. En toen die ure gekomen was, vereenigden zich alle leden van het Vorstelijk Huis, de ministers, de hooge collegiën van staat, de rechterlijke, administratieve en militaire hoogwaardigheidsbekleeders in het kerkgebouw, tot dat einde keurig versierd met driekleurige en oranjevlaggen en tal van geschilderde tropeeën Voor het koor was de troon opgericht, schitterend van goud en rood fluweel. Daar lagen de zinnebeelden der koninklijke waardigheid: kroon, schepter en rijksappel, benevens een prachtexemplaar van de grondwet.

Door den ceremoniemeester binnengeleid, nam de koningin met hare beide zoontjes, den prins van Oranje en prins Maurits, plaats in hare loge, terwijl de beide zijden van den troon door de prinsen Hendrik en Frederik werden ingenomen, de leden der Eerste en Tweede Kamer zich tegenover en de wapenherauten en de hooge staatsdienaren rondom den troon zich geplaatst hadden.

Trompetgeschal en orgelspel kondigden de komst des konings aan. Gevolgd door een schitterenden stoet, met den hermelijnen mantel omhangen, trad hij door de hoofddeur de kerk binnen. Ernst zag uit zijn oog en toch beantwoordde hij minzaam den zwijgenden groet der honderden. Op den troon plaats genomen, sprak hij met krachtige stem onder een doodsche stilte:

«Mijne Heeren Leden der Staten-Generaal!

Door mijne geboorte en de Grondwet, na het afsterven van mijn onvergetelijken vader, tot den koninklijken troon der Nederlanden geroepen, heb Ik onmiddellijk de regeering aanvaard, en dit plechtig aan al mijn beminde onderdanen bekend gemaakt.

Thans is het oogenblik daar, dat ik voor het oog van den Almachtige, die het lot van koningen en volken in zijn hand heeft, mij, onder inroeping van Zijn Heiligen naam, aan mijn edel, trouw en vredelievend volk ga verbinden.

Hoog is de betrekking, waarin ik geplaatst ben; zwaar zijn de plichten die op mij rusten.

Ook den koningen kleven menschelijke zwakheden aan, en daarom behoeven zij instellingen en zelfstandige voorlichting, opdat de Kroon een brandpunt blijve, die weldadigen gloed verspreidt.

Dit volk, dat een der eerste is geweest om uit de duisternis, het geweld en de verdrukking der middeleeuwen, orde en vrijheid en waarborgen voor het behoud van beide te voorschijn te roepen, heeft ook thans weder, naar de behoeften des tijds, zijn instellingen herzien en bevestigd. Koning en volk, Oranje en Nederland hebben met kalmte dat gewichtige werk volbracht, en de onberekenbare voorrechten van rust en vrede zijn het deel van den dierbaren Nederlandschen grond gebleven.

Indien wij het oog slaan op de beroeringen, die een groot deel van Europa teisteren, op de vernietiging der bronnen van bestaan en welvaart, die zulke treffende lessen geven, laat ons dan Gode dankbaar zijn, Die het dierbaar Vaderland heeft behoed, en sluiten wij

ons nauwer en nauwer aaneen, opdat wij Zijnen zegen mogen waardig blijven.

Laten wij ons dagelijks afvragen of wij onze plichten als Nederlanders jegens het vaderland, Ik, als Koning, Gij, Mijne Heeren, als Vertegenwoordigers des volks, alle hebben vervuld, en die Rechter, die in ons binnenste is, dien niemand verloochenen kan, zal ons den weg wijzen tot handhaving der eer, tot bevordering van het heil des lands.

Onze rustige houding in deze bewogen tijden heeft ons niet slechts behoed voor groote rampen; zij heeft ook het aanzien des Rijks vermeerderd, want zij heeft de bewondering van alle beschaafde volken tot zich getrokken.

Ik verbind mij aan een volk, grooter in deugden dan in het bezit van een uitgestrekt grondgebied, krachtiger door eensgezindheid dan door zielental. Het is een grootsche roeping, koning van zulk een volk te zijn!"

Het laatste werd niet zonder ontroering uitgesproken. Na eenige oogenblikken had de vorst zijn gewone kalmte herkregen, stond op van zijn zetel, hief zijne vingeren hemelwaarts en sprak: »Ik zweer aan het Nederlandsche volk, dat ik de grondwet van het Rijk steeds zal onderhouden en handhaven. Ik zweer dat ik de onafhankelijkheid en het grondgebied des Rijks met al mijn vermogen zal verdedigen en bewaren, dat ik de algemeene en bijzondere vrijheid en de rechten van al mijn onderdanen zal beschermen, en tot instandhouding en bevordering van de algemeene en bijzondere welvaart alle middelen zal aanwenden, welke de wetten ter Mijner beschikking stellen, zoo als een goed koning schuldig is te doen.

Zoo waarlijk helpe Mij God Almachtig!"

Nu plaatste zich de voorzitter der Eerste Kamer op korten afstand van den troon voor den Koning, tot wien hij deze woorden richtte:

»Wij ontvangen en huldigen, in naam van het Nederlandsche volk

J. C. Leich Jr. del. Chromolith. Emrik & Binger

WILLEM III LEGT DEN EED AF OP DE GRONDWET, STAANDE OP DEN TROON MET DEN KONINKLIJKEN MANTEL OMHANGEN.

en krachtens de grondwet, U, als Koning; wij zweren dat wij uwe onschendbaarheid en de rechten uwer Kroon zullen handhaven; wij zweren alles te zullen doen, wat goede en getrouwe Staten-Generaal schuldig zijn te doen.

Zoo waarlijk helpe ons God Almachtig!"

Toen kwamen achtereenvolgens alle Leden der Eerste en Tweede Kamer voor den troon, om denzelfden eed te herhalen, den eed van trouw in handen des konings af te leggen, die hun eveneens bij de grondwet is voorgeschreven.

Het laatste lid had uitgesproken. Toen zwaaide de eerste wapenkoning zijn schepter, luide roepende: »Koning Willem de Derde is ingehuldigd! Leve de Koning! Leve de Koning! Leve de Koning!" Dezen driemaal herhaalden kreet liet ook de tweede wapenkoning hooren en dit was het sein, dat de lang bedwongen stilte door een luid: »Leve de Koning!" mocht opgevolgd worden. Reeds te lang had men dien jubelkreet in de borst moeten smoren, maar nu, nu is aan de étiquette een einde en het »leve de koning!" ruischt door de tempelzaal niet alleen, maar doet zich ook daar buiten, door de zooveel duizenden hooren.

Toen was het verbond tusschen Willem den Derde en het Nederlandsche volk gesloten. Vijf en twintig jaren lang zijn Vorst en volk aan de wederzijdsche beloften getrouw gebleven. Vijf en twintig jaren lang hebben Vorst en volk lief en leed met elkander gedragen.

En daarom feest gevierd. De dag van 12 Mei 1874 moet een Nationale gedenkdag zijn. Dan willen we den band van getrouwheid en genegenheid, dan zullen we het verbond eener liefde, die nimmer verga, met Oranje en zijn geslacht vernieuwen.

12 Mei 1874 een feestdag. Ja, maar een waardige feestdag, die den koning tot reine vreugde, der natie tot eere zij. »Niet de luidruchtige uiting eener kortstondige opgewondenheid, maar

de waardige wijding eener grootsche gedachte; de vereeniging van Vorst en volk, in staatkundig samenwerken en onderlinge verknochtheid, één harmonisch geheel" 1). Geen oppervlakkig feest alzoo; de diepe beteekenis van dien dag mag niet voorbijgezien worden. Dan ook zal de 12e Mei van 1874 een dank- en een bededag wezen in veler, mocht het zijn, in aller woningen. Dan zal God gedankt worden voor den zegen aan Nederland door Oranje geschonken, dan zal het gebed voor Oranje hemelwaarts stijgen.

Willem de Derde, Koning der Nederlanden! Wien geen offer ooit te zwaar was waar de nood om hulpe riep! — Die eenmaal uit de volheid van Uw gemoed gezegd hebt: »Nederlanders! Gij zegt dat het land veel verschuldigd is aan Oranje, en ik zeg dat Oranje veel verschuldigd is aan Nederland!" — In wien wij den waardigen handhaver onzer constitutionele vrijheden, naast God het middel- en steunpunt van ons volksbestaan eerbiedigen! — In wien Nederland niet alleen zijn Koning maar ook een *Vader des volks* ziet! — Gij hebt U een gedenk- een eerezuil in de harten Uwer onderdanen opgericht, die nimmer ver gaan kan. Op den 12den Mei 1874 zal gansch Nederland met U juichen en bidden:

„Bewaar, o God! den Koning lang!"

Dan zal de Psalm van de lippen vloeien:

»Gij zult nieuwe dagen voegen,
Vol genoegen
Bij des Konings levenstijd;
Zijner jaren tal vermeêren
In 't regeeren,
Door uw gunst van ramp bevrijd."

---

1) Amsterdamsche feestcommissie.

En zouden we U daarbij vergeten mogen, geliefde Koningin, die gedurende een vijf en dertigtal jaren den beminden Koning trouw ter zijde stond; in wie Nederland een Moeder — de armen een Hulp — de kranken en lijders een Troost — de kunsten een Voedstervrouw — ouderloozen een Steun, vinden? Ook voor U zal de bede omhoog rijzen:
„Spaar, o Heer! nog lang de Koningin aan de zijde des Konings!"

En ook de Psalm:

»De goede God zij U genadig,
En zegen U met overvloed;
Hij doe Zijn aangezicht gestadig
U lichten en Hij zij U goed."

Ook die bede voor U, leden der Koninklijke familie. »Welvaren zij in uwe paleizen!" Met een dichter van vroegeren tijd zeggen wij:

„O, Hemelheer! zie van den Hoogen
Op Nassaus Huis, zoo glorierijk.
Gestadig neêr! En doe het bogen
Op uwe gunsten eeuwiglijk!"

AANWIJZING DER PLATEN.

		Blz.
I.	Jan van Nassau, gehuwd met de dochter van den graaf van Loon	15
II.	Engelbrecht II tot vliesridder verheven	20
III.	René van Chalons wordt doodelijk getroffen in het beleg van St. Dizier	64
IV.	Willem de Oude te Dillenburg. Huiselijk tafereel. In den kring zijner familie laat hij zich door een geestelijke uit den Bijbel voorlezen	76
V.	Eene bijeenkomst te Spa, die aanleiding geeft tot het Verbond der Edelen	144
VI.	Adolf van Nassau sneuvelt te Heiligerlee	181
VII.	Willem van Oranje en Marnix van St. Aldegonde	194
VIII.	Maurits in den slag bij Nieuwpoort	273
IX.	Frederik Hendrik voor 's Hertogenbosch	336
X.	Laatste ziekbed van Willem II	364
XI.	Willem III doorwaadt de Boyne bij Dublin	416
XII.	Willem IV doet afstand van Oranje, Lingen enz.	452
XIII.	Willem V reikt eeredegens uit aan de helden van Doggersbank	474
XIV.	Willem I ontvangt de deputatie, die hem de waardigheid van Souvereinen Vorst aanbiedt	485
XV.	Willem II bij Quatre-Bras	528
XVI.	Willem III legt den eed af op de Grondwet	534

NAAMLIJST VAN INTEEKENAREN.

HARE MAJESTEIT DE KONINGIN DER NEDERLANDEN.
ZIJNE KONINGLIJKE HOOGHEID PRINS ALEXANDER. 4e editie.
ZIJNE KONINGLIJKE HOOGHEID PRINS FREDERIK.
ZIJNE KONINGLIJKE HOOGHEID PRINS HENDRIK, 3 ex.

Aafjes, J., Mr. Broodbakker	Assendelft.
Aafjes, W., Landman	Assendelft.
Aalbertsberg, G. Heel en Verlosk., Oud Offi. van gezondheid	Leiden.
Aalst, C.	's Gravenhage.
Aardenne, H. van,	Dordrecht.
Abbring. C.,	Nieuwdammermeer.
Abel, A., Watermolenaar	Hilligersberg.
Abeling, J. T. Mr. Stukadoor	Utrecht.
Abma, Mejufvrouw E,	Sneek.
Adema, R. Hoofdonderwijzer	Barneveld.
Adler, P. L. Particulier	Rotterdam.
Adrion, J. J, H. Confiseur	Arnhem.
Akerlaxen, Jhr. D. C. J. van	Hoorn.
Akershoek, W., Particulier	Rotterdam.
Akkerhuis, G. W.	's Gravenhage.
Akkerhuis, H., Kamerdienaar van Z. M. den Koning	's Gravenhage.
Albada, mejufvrouw R. R. van,	Bolsward.
Alberda v. Ekenstein, Jhr, Mr. W. C., Kamerheer van Z. M. den Koning i. b. d.	Groningen.
Alberti, Predikant	Rekken.
Albertsz, J. B.,	Rotterdam.
Alderwegen, P. van	's Gravenhage.
Alingh, J. M.	Assen.
Alphen, van, Luitenant der Huzaren	Venlo.
Alterogt, H. Particulier	Rotterdam.
Alterogt, A., Timmerman	Rotterdam.
Altink, Th., Baas aan de Rijnspoor	Utrecht.
Altman & Boosenburg, Boekhandelaar	Rotterdam.
Altorffer, J. C. & W., Boekhandelaar	Middelburg.
Ameringen, A. L. van, Koopman	Nieuwe Diep.
Ameshof, G. F.	Amsterdam.
Ameijden van Duijm, A. van, Timmerman	Rotterdam.
Ameijden, M. van,	Rotterdam.
Andel, B. van, Landbouwer	Andel.
Andel. Hendrik van, Zeilmaker	Rotterdam.
Andel, W. van,	Maastricht.
Andrea, Mr. A. J.,	Kollum.
Andrea, Sergt. Majoor 6 regt. Infanterie	Breda.
André de la Porte Jr., G., Assuradeur	Arnhem.

Andriessen, A. W. F., Opperkoetsier bij Z. K. H. Prins Frederik	's Gravenhage.
Andringa de Kempenaar, Jhr. M. A. van,	Arnhem.
Ankersmit, J.	Amsterdam.
Annokée, D.	's Gravenhage.
Anspach, G. J. W., Collecteur der Staats Loterij	Amsterdam.
Anten, L. A. Wijnkooper	Amsterdam.
Appel, J., Landman	Nieuwdammermeer.
Appel, J. A., Rijks ambtenaar	's Gravenhage.
Arbeiter, C.,	's Gravenhage.
Arendonk, A. van, Brood en Koekbakker	Breda.
Arends. A.,	Zaandijk.
Arent Bzn., C., Particulier	Rotterdam.
Arentzen, H. W., Cand. Notaris	Utrecht.
Aris, Jr. J., Onderwijzer	Amsterdam.
Ark, J. H. van den	's Gravenhage.
As, Jac. J. van, Timmerman	Kralingen.
As Jr., J. van, Hulponderwijzer	Rotterdam.
As PZn., J. M. van, Vleeshouwer	Oud Vossemeer.
Asperen van der Velde en Co, van, Boekhandelaar.	Haarlem.
Assendelft de Coningh, H. van, Majoor der genie.	Vlissingen.
Auerhaan, S. E.,	Amsterdam.
Augstijn—Rubsaam, mejufvrouw de Wed.,	Bergen op Zoom
Augustijn, M. N., Vleeschhouwer	Bergen op Zoom.
Augustijn, N. D. P.	Tholen.
Aukus, Wed. J. G.. Boekhandelaar 30 Ex.	Amsterdam.
d'Aumale van Romond, Jhr.,	Zeist.
Avezaat, R. A. van, Logementhouder	Arnhem.
Avink, H. C. L. Concierge Paleis v. Z. M, den Koning	't Loo.
Aijlva Baron van Palland, T. W. J. van, Huize Vanenburg	Putten.
Baalen & Zonen, J. van, Boekhandelaars	Rotterdam.
Baan, K.,	Hoogcarspel.
Baanvinger, C., Mr, kleermaker	Schiedam.
Baanvinger, J. J.. Mr. Kleermaker	Schiedam.
Baarle, A. C. van,	Delfshaven.
Baars, J., Bootsman,	Rotterdam.
Baars, J., Tabaksfabriekant	Krommenie.
Baas, Cornelis,	Zaandijk.
Baas, F.,	Meerkerk.
Baas, J.	Alphen a/d Rijn.
Baat, Wed. T. de,	Sliedrecht.
Backer, J. F., Kruidenier	Wageningen.
Baerle, Dr. Henri Gérard Christophe van, Stads geneesheer	Harlingen.
Bakel Jr., L. van, Makelaar.	Amsterdam.
Bakkenes en Co., L. van, Boekhandelaars	Amsterdam.
Bakker, A., Beurtschipper	Leeuwarden.
Bakker, C.,	Sliedrecht.
Bakker, G., Koopman en Winkelier	Zaandam.
Bakker, G. de, Zalmvisscher	Capelle a/d IJssel.
Bakker, J., Landman,	Nieuwendammermeer.
Bakker, J. den,	Dordrecht.
Bakker, J. J., Particulier	Harderwijk.
Bakker, I. J.,	's Gravenhage.
Bakker Dirks, J. J., Leeraar aan het Kon. Inst. van Marine	Nieuwediep.

Bakker, L., Landman, ... Nieuwendammermeer.
Bakker, R., ... Meppel.
Bakker, W., ... Gorinchem.
Balhuizen, J. Predikant . . . . Ezinge.
Baljon, Cz., Corn., Koek- en Banketbakker . . . . . Rotterdam.
Bandt van Heekelingen, J. A. den, Oud Wethouder . . . Dordrecht.
Banning, J., Concierge . . . . Alkmaar.
Baren . . . . Amsterdam.
Barendregt Azn., Jb., Kassier en Commissionair in Effecten . . Rozenburg.
Barneveld Tonneboeijer, Mevrouw Wed. van, ... Apeldoorn.
Barneveld, C. J., ... Utrecht.
Baron, M., Magazijnknecht . . . . Amsterdam.
Bartelink, E., ... Amsterdam.
Barselaar, A. van den, ... 's Gravenhage.
Bassecour—Caan, mejonkvrouw de la, ... 's Gravenhage.
Bauhuijs, W. F., ... Durgerdam.
Baulta, J. A., ... 's Gravenhage.
Bartels, C., ... 's Gravenhage.
Batist, J. A., ... Amsterdam.
Bax Jzn., J., ... Krommeniedijk.
Bazendijk, P. M., Boekhandelaar, 4 Ex. . . . . . . Rotterdam.
Beaufort, Jhr. B. Ph. de, „ . . . . Utrecht.
Beaufort, Jhr. Godin de, Jur. Student . . . . . . Utrecht.
Beaufort, Jhr. Mr. W. H. de, Burgemeester . . . . Meern.
Beausar, A. F., Koek- en banketbakker . . . . . Gorinchem.
Beck, J. D., Ambtenaar . . . . 's Gravenhage.
Beck, F. P. J., ... 's Gravenhage.
Beek, E. van der . . . . Rotterdam.
Beek, Jac. van der, ... 's Gravenhage.
Beekman, A., ... Amsterdam.
Beekman, E., ... Amsterdam.
Beekman. H., Postdirecteur . . . . Heerenveen.
Beekman, H. A., Stalhouder, ... Utrecht.
Beekhuis Damsté, L., Boekhandelaar 5 Ex. . . . . Groningen.
Beelaerts van Emmickhoven, M. P., ... Zutphen.
Beeldsnijder des Tombe, G., Surnumerair Stedelijke Secretarie . Utrecht.
Beelenkamp, Mevrouw de Wed. C. W., ... Amsterdam.
Beets, W., Boekhandelaar 8 Ex. . . . . Delft.
Beeuwkes, G., ... 's Gravenhage.
Begin, A., ... Amsterdam.
Behr, F., oud-Commissaris van Politie . . . . . . 's Gravenhage.
Behrns, J. F. V., Boekhandelaar, 17 Ex. . . . . . Harlingen.
Beijers, J. L., Boekhandelaar, 5 Ex. . . . . . . Utrecht.
Bekink Jzn., G. Mr. Timmerman . . . . Delfshaven.
Bekker, C. A., Commissionair, ... Amsterdam.
Bekker, F. H. J., Boekhandelaar . . . . Amsterdam.
Belder, J. H., ... Amsterdam.
Bellaart, W. H., Institeur. . . . . Amsterdam.
Belle, G. W. van, Boekhandelaar, 4 Ex. . . . . . . Rotterdam.
Belle, J. van, Particulier, ... Harderwijk.
Bellingan de Krijger, W. N., Dijkgraaf Bommelerwaard en Burgem. Driel.
Ben, H. van der, ... Nieuwediep.
Benschop, A., ... Achterland bij Goudriaan.
Benthem & Jutting, van, Boekhandelaars, 32 Ex. . . . . Middelburg.

Bentinck van Middachten, Gravin	Dieren.
Bentinck, C. A. Baron, 1e Luitenant 2e regiment Huzaren	Venlo.
Bentum & Zn., J. van, Boekhandelaars, 10 Ex.	Gouda.
Benz, Mejufvrouw M. H.,	Dordrecht.
Berch v. Heemstede, Jhr. Mr. J. C. v. d., Lid der Tweede Kamer	's Gravenhage.
Berends, H. A., Boekhandelaar, 9 Ex.	Harderwijk.
Berendsen, G. J., Bakker	Arnhem.
Berg, A. van den, Timmerman	's Gravenhage.
Berg, B. van den, Bouwman,	Hendrik-Ido-Ambacht.
Berg, G. van den,	Schiedam.
Berg, G. A. van den, Onderwijzer	Utrecht.
Berg, G. J. P. H. van den,	's Gravenhage.
Berg, H. van den, Landbouwer	Overschie.
Berg, J. van den,	Ridderkerk.
Berg, Jb. van den, Landbouwer	Maasland.
Berg, Jb. van den,	de Lier.
Berg, W. van den, Timmerman	Wateringen.
Berge, G. A. ten,	Steenwijk.
Bergé, J., Boekhandelaar, 9 Ex.	Rotterdam.
Bergen, Dr. H. T. ten,	Amsterdam.
Bergen Henegouwen, W. H. van,	's Gravenhage.
Bergenthuin, C.,	's Gravenhage.
Bergh, Jacob van den,	's Gravenhage.
Bergh, V. A. G. van den	's Gravenhage
Berghuis, B., Boekhandelaar, 2 Ex.	Kampen.
Bergen, W. F. van,	Amsterdam.
Berk, H.	Kampen.
Berkhof, B. van den, Koopman,	Utrecht.
Berkel, P. van,	Rotterdam.
Berkhout & Co. Boekhandelaar. 2 Ex.	Nieuwediep.
Berkouwer Pzn., Aart, Koopman	Nieuw-Lekkerland.
Berner, J. W.,	Amsterdam.
Bernhart, A, Trompetter-Majoor 3e regiment Huzaren	Haarlem.
Bernoski, Fl., Pakhuisbaas	Rotterdam.
Berrier den Boer, F., Boekhandelaar	Middelburg.
Beschoor, J. C.,	Loosduinen.
Besem, D.,	Amsterdam.
Bessem, H. A., Meubelmaker	Culemborg.
Besem, J. H.,	Amsterdam.
Best, C., Kaashandelaar	Beets.
Besten, A. den,	Meerkerk.
Besten, G. den,	Rotterdam.
Bethe, Jb, Deurwaarder bij de Arr. Regtbank	Zierikzee.
Betlem, P.,	Zaandijk.
Betz, J. G., Koopman	Rotterdam.
Beucker Andreae, H.,	Leeuwarden.
Beuker, J. B.,	Amsterdam.
Beukers, R.,	Winschoten.
Beumer, J. W.,	Amsterdam.
Beusekom, J. van, Boterhandelaar,	Utrecht.
Beusichem, A. A. van,	Utrecht.
Beijma Jhr., Mr. C. L. van, Kantonregter	Dronrijp.
Bezoijen, H. van, Molenmaker	Scherpenisse.
Bijneveldt, H.,	's Gravenhage

Bibliotheek, Officiers, 4e Regiment Huzaren,	Deventer.
Bicker, Jhr. D., Kolonel der Schutterij, Adj. in buitengewone dienst van Z. M. den Koning	Amsterdam.
Biene, W. van,	Rotterdam.
Bies, J. F. G., Postillon bij Z. K. H. Prins Frederik	's Gravenhage.
Biesot, Mejufvrouw	's Gravenhage.
Bikkenbrij, H. van, Kruidenier	Weesp.
Bikkers, W., Fabriekant	Rotterdam.
Bildt La Motthe, Z. D. van der, Gemeente-ontvanger	Goes.
Binsbergen, J. van, Emeritus Predikant	Utrecht.
Binsbergen, Mr. J. van, Griffier bij het kantongerecht	Hulst.
Bink,	Leiden.
Binksma, G. J., Inspecteur v. Politie	Amsterdam.
Bisdom, M. E.,	Wageningen.
Bisschop Pzn., A.	Dordrecht.
Bisschop, E. C.,	Rotterdam.
Bitter, J., in Granen	Arnhem.
Blaauw, J. F. de, Particulier (kwarto editie op oud Hollandsch papier)	Rotterdam.
Blaauwkuip, D., Onderwijzer	Amsterdam.
Blanche en Co., A. F., Boekhandelaar, 9 Ex.	Utrecht.
Blanché, J., Vleeschhouwer.	Rotterdam.
Blanken, C. P., Opzichter	Gouda.
Blankenberg Jr., B. H., Boekhandelaar 63 Ex.	Amsterdam.
Blankenbijl, A. F., Timmerman	Rotterdam.
Blankers G., Koetsier bij Z. M. den Koning	's Gravenhage.
Blankert, J. J., Rijks-ontvanger	IJsselstein.
Blankers, Z.,	Veen.
Blauw, A. M. de, Boekhouder	's Gravenhage.
Blauw, H., particulier	Rotterdam.
Bleckman, Th., Ingenieur b/d Waterstaat	Breda
Bleeker & Co., J., Boekhandelaar 9 Ex.	Amsterdam.
Blenken, B. T., Boekhandelaar 9 Ex.	Almelo.
Bles, Alex., Koopman	Rotterdam.
Blees, P.,	Koog a/d Zaan.
Bliek, L., Particulier	Harderwijk.
Bleiswijk, Rs. P. van, Oud Zeeofficier	Leiden.
Bloem, Mejufvrouw Henriette E. van	Amsterdam.
Bloemen, H. J.,	Amsterdam.
Bloemink, H., Handelaar in Brandstoffen	Rotterdam.
Bloemkolk, J., Logementhouder,	Harderwijk.
Blok, Joh.,	Vlaardingen.
Blok, M. H., Kuiper,	Amsterdam.
Blok, S., Boekhandelaar	Wormerveer.
Blok, T.	Rotterdam.
Bloklander, J.	's Gravenhage.
Blom, A., 〃	Alblasserdam.
Blom, Mejufvrouw G. H. J.,	Utrecht.
Blom, G., Particulier	Rotterdam.
Blom, H. C., Boekhandelaar, 9 Ex.	Utrecht.
Blom, P. E., Adj. Commies Ministerie van Finantiën	's Gravenhage.
Blom & Olivierse, Boekhandelaar 5 Ex.	Culemborg.
Blomhert, Adolf, Boekhandelaar, 9 Ex.	Nijmegen.
Blonk E.,	Nieuwe Wetering.
Bloppoel, A. van, Mr. Tailleur	Zierikzee.

Bluggel, W. F., Predikant . . . . Oostermeer.
Blussé & van Braam, Boekhandelaars, 8 Ex. . . . . . Dordrecht
Blij, Herman de, ... Alphen.
Blijdensteijn, B. B., Boekhandelaar 12 Ex. . . . . . Enschedé.
Boas, L., ... Amsterdam.
Bode, J.. . . . . Haarlem.
Boeijen, A. van, ... Utrecht.
Boekée, F., Boekhandelaar, 4 Ex. . . . . . . Dordrecht.
Boekesteijn, Wed. J. . . . . de Lier.
Boekesteijn, N., ... de Lier.
Boelen van Schagen, G., Predikant . . . . . . Nieuw-Lekkerland.
Boer-Reus, Mevrouw A. de, Particulier . . . . . Amsterdam.
Boer Vervoorn, Dr. A. de . . . . Rotterdam.
Boer, C., Groote Koninklijke Bazar . . . . . . 's Gravenhage.
Boer, Jr. D., ... 's Gravenhage.
Boer, Jr., Dk., ... Vlaardingen.
Boer, Ds. G., ... Ouwerkerk a/d IJssel.
Boer, J., Landbouwer . . . . Oud-Alblas.
Boer, J., ... Sliedrecht.
Boer, P., ... Sliedrecht.
Boer, P. H. G., ... 's Gravenhage.
Boer, W., ... 's Gravenhage.
Boers, J. F. K., ... Amsterdam.
Boetzelaer, W. C. Baron van, Burgemeester . . . . . de Bildt.
Boetzelaer van Krijfhoek, Baron . . . . 's Gravenhage.
Bogaerd, G. J., ... Utrecht.
Bohn, Erven F., Boekhandelaar, 2 Ex. . . . . . Haarlem.
Bohré. Ph., ... IJsselmonde.
Boijing, H., Logementhouder. . . . . Workum.
Bokie, F., Koopman . . . . IJsselmonde.
Bokma, H., Boekhandelaar . . . . Leeuwarden.
Boks, B. C., Logementhouder, ... Elburg.
Boks, T. J., ... Apeldoorn.
Boldewijn, W., Landman, ... Zunderdorp.
Boldingh Hzn., C., Boekhandelaar, 3 Ex. . . . . . Hoorn.
Bolland, A. A. W., Boekhandelaar 15 Ex. . . . . . Goes.
Bolle, D., Boedhandelaar, 2 Ex. . . . . Rotterdam.
Bollée, F. S. A., Koffijbrander . . . . Rotterdam.
Bollen, W. N., Onderwijzer, ... Amsterdam.
Bolier, G., ... Scherpenisse.
Bolier, Dz., G., Aannemer . . . . Scherpenisse.
Bom, F. L. van der, ... Amsterdam.
Bom, G. Thod., Boekhandelaar 3 Ex. . . . . . . Amsterdam.
Bom, H. G., Boekhandelaar . . . . Amsterdam.
Bombeke, E., Bleeker . . . . Rotterdam.
Bommel, J. T. van, ... 's Gravenhage.
Bommel, L. B. van, ... 's Gravenhage.
Bonardt, J. A., ... 's Gravenhage.
Boneval Faure, H. P. van, Kapitein ter zee K. N. M. . . Nieuwediep.
Bonkes, J., Onderwijzer . . . . Zwiggelte.
Bonnist, J. L., ... Amsterdam.
Bont, E. de, Boekhandelaar . . . . Rotterdam.
Boogaard, W. C., Schipper . . . . Tholen.
Boois, M. de, Boekhandelaar . . . . Nieuwediep.

Boom, A. J. Isebree,	's Gravenhage.
Boom, J. van den, Vrachtrijder	Rotterdam.
Boom, W. A.,	's Gravenhage.
Boomstoppel, B., Huis de Paauw	Wassenaar.
Boon, Jb.	Alkmaar.
Boon, K., Predikant	Berkhout.
Boonen, H., Emeritus Predikant	Arnhem.
Boonzajer, A. C., Commissaris van Politie en Waterschout	Nieuwediep.
Boorn, H. P.,	's Gravenhage.
Booster, L.,	Maassluis.
Bootz, J. C.,	Doesborgh.
Booij Jzn., W., Landman	Krommenie.
Bor, L. J. E. van der, Boekhandelaar	Amsterdam.
Bordes, J. F. de,	's Gravenhage.
Bordewijk, J. Boekhouder	Rotterdam.
Bording Gzn., G., Visscher,	Durgerdam.
Borg, G., Boekhandelaar	Amsterdam.
Borsius, Mr. W. C., Lid Eerste Kamer der Staten-Generaal	Middelburg.
Borst Verdoorn, L. J. de,	Ameide.
Borstel, L.,	Rotterdam.
Bos, Wed. A.	Sliedrecht.
Bos Czn., A.,	Sliedrecht.
Bos, C., Mr. Kleermaker	Rotterdam.
Bos, Hendrik J. J., Kapitein korps Koninkl. Scherpschutters	Rotterdam.
Bos, H., Onderwijzer,	Eethen.
Bos, J.	Nieuwerkerk a/d IJssel.
Bos Azn., L.,	Sliedrecht.
Bos Azn., P.,	Sliedrecht.
Bosboom, H. J.,	's Gravenhage.
Bosch, A. N., Boekhandelaar 5 Ex.	Amsterdam.
Bosch, F. A.,	Amsterdam.
Bosch, Jhr. F. van den,	Zeist.
Bosch, mejufvrouw J. van den,	Zalt-Bommel.
Bosch, Arie van den,	Dordrecht.
Bosch, J., Koperslager	Kralingen.
Bosman, F. A., Boekhandelaar 5 Ex.	Franeker.
Bosman, G.,	Amsterdam.
Bosman, H..	Oosterend.
Bot, A.,	Brandwijk.
Bouhuijs, D. R., Hulponderwijzer	Aalten.
Bouma, Jelle D., Landbouwer,	Vinnega.
Bouman, H.,	Bolsward.
Bouscholte, J. W.,	's Gravenhage.
Bouscholte, J. H., Hofboekbinder van Z. M. den Koning, H. M. de Koningin en meerdere Hoven	's Gravenhage.
Bouman, S.,	Beemster.
Bouwer, Nic. C.,	Amsterdam.
Bouwmeester, S.,	Haarlem.
Boijne, J. A. E.,	Amsterdam.
Braak, K., Timmerman.	Zaandam.
Braake, H. ter,	Bingerden.
Braakman, H. W. H.,	Haarlem.
Braam, Blussé van Zuidland en Velgersdijk, P. van	Dordrecht.
Braam, J. J. van	Arnhem.

Braat, F. W., Lood- & Zinkfabriekant . . . . . . Delft.
Braat, M. C., Kapitein Stoomschip Koning der Nederlanden . . Delft.
Braber, Dames, ... 's Gravenhage.
Brakell, mevrouw Baronesse van, ... Doornwerth.
Brakel, J. C. van, ... 's Gravenhage.
Brakel, F. Baron van . . . . Arnhem.
Brakell Doornwerth, Z. J. A. Baron van, , ... Brummen.
Brakkee, J., ... Rotterdam.
Brand Jr., L. J., ... 's Gravenhage.
Brandenburg, Luitenant . . . . Kampen.
Brandenburgh Jr., H., Boekhandelaar, 5 Ex. . . . . Workum.
Brandon Mondolpho, Jhr. . . . . Amsterdam.
Brandon, R. D., particulier . . . . Utrecht.
Brandsma Johz., W., Architect . . . . Zwolle.
Brandwijk Jzn., C., ... Giessendam.
Bras, Mejufvrouw G., ... Tiel.
Bras, P., ... Rotterdam.
Braun, J. C. H., ... Rotterdam.
Brederode, J. J. van, Boekhandelaar, 7 Ex. . . , Haarlem.
Breedveld, A. C., Onderwijzer, ... Amsterdam.
Breedveld, J., ... Middelburg.
Breemaat, A. van, ... Rotterdam.
Breetveld, W., ... Sliedrecht.
Breeman, J., ... Vlissingen.
Breggen, F. A. van der, Makelaar . . . . Amsterdam.
Breitner, J. W. H., Particulier . . . . Rotterdam.
Bremen, W. J. van, ... 's Gravenhage.
Bremer, H. M., Boekhandelaar 14 Ex. . . . . . . Amsterdam.
Breugel, Wed. J. B. van, ... Almkerk.
Breukhoven, J., ... Katendrecht.
Brevé, H. R., Beambte Nederlandsche bank . . . . . . Amsterdam.
Breve, P. . . . . Rotterdam.
Breijer, H. B., Boekhandelaar 34 Ex. . . . . . . Arnhem.
Breij, Mejufvrouw C. J. H., ... 's Gravenhage.
Briedé Jr., A. C., Particulier . . . . Rotterdam.
Brienen, J. van, ... Pouderoijen.
Brink, H. ten, Boekhandelaar, 8 Ex. . . . . . . Meppel.
Brink, J. ten, ... Amsterdam.
ten Brink & de Vries Boekhandelaars 3 Ex. . . . . . Amsterdam.
Brinkgreve, F., Leeraar a. d. Hoogere Burgerschool . . . Zalt-Bommel.
Brinkgreve, Wed. J., Boekhandelaar 5 Ex. . . . . . Deventer.
Brinkman, C. L., Boekhandelaar . . . . Amsterdam.
Brinkman, E., ... Amsterdam.
Brinkman, F. H., Boekhandelaar . . . . Amsterdam.
Brinkman, J. H., Boekhandelaar 3 Ex. . . . . . . Amsterdam.
Brinkman, Johan J., 1e Adjunct Commies bij het Provinciaal Bestuur v. Z. Holland . . . . Loosduinen.
Broos, P., ... Maassluis.
Brobbel, Bs., ... Vlaardingen.
Broedelet, F. H. L., ... Rotterdam.
Broeke Hoekstra, W. ten, ... Amsterdam.
Broekhoff, P. J., Notaris . . . . Haarlemmermeer.
Broekhuis, E., Boekhandelaar, 5 Ex. . . . . . . Hengelo.
Broekhuijzen, A. van, Koopman, ... Utrecht.

Broekhuijzen, U. J. van, Officier van marine	Utrecht.
Broen, G. J., Koopman	Enschedé.
Broers, J. H., ...	's Gravenhage.
Broerse, A., Schipper	Uithoorn.
Broese & C., Boekhandelaar	Breda.
Brokke, P.	's Gravenhage.
Brom, W. H. J., Stalhouder.	Utrecht.
Bron, M., Burgemeester	Gouderak.
Bronkhorst, Jhr. L. van, ...	Apeldoorn.
Bronkhorst	Amsterdam.
Bronswijk, A. J., Boekhandelaar, 4 Ex.	Oostburg.
Brouwer, Wed., ...	Maassluis.
Brouwer, C. H., Beeldhouwer	Arnhem.
Brouwer. D. J., ...	Bolsward.
Brouwer, F. A., ...	Amsterdam.
Brouwer, G., Boekhandelaar	Deventer.
Brouwer, H., ...	Utrecht.
Brouwer, Wed. J., ...	Molenaarsgraaf.
Brouwer, Jan D., Boekhandelaar 11 Ex.	Amsterdam.
Brouwer, P.	Maassluis.
Brouwer, T., ...	Arnhem.
Brouwers, Advocaat	Maastricht.
Brückwilder & Co., Boekhandelaar, 9 Ex.	Vlaardingen.
Brugge, G. van, Koopman	Wageningen.
Brugge, J. van de, ...	Maassluis.
Brugge, K. S. van der, ...	Vlaardingen.
Bruggen Cate, W. ten	Almelo.
Bruggen, W. van, Landbouwer	Haarlemmermeer.
Brugman, H., Koopman	Rotterdam.
Brugman, P., ...	Alkmaar.
Brugmans, Mr. A.	Amsterdam.
Bruin, J., Bakker	Dirkshorn.
Bruin, J. de, ...	Maassluis.
Bruin, J. W. de, ...	's Gravenhage.
Bruin, L. de, Loodgieter	Gorinchem.
Bruin, P. de, Landbouwer	Rotterdam.
Bruijn, Bolle de, ...	Brielle.
Bruijn, J., Mandenmaker	Scheveningen.
Bruijn Mzn., Joh. de, ...	Vlaardingen.
Bruijn, mejufvrouw M. M. de, Onderwijzeres Bewaarschool . .	Bergen op Zoom.
Bruijn Pzn., IJ, de, ...	Schiedam.
Bruijnis, J. H., Oud officier van gezondheid	Zutphen.
Bruijns, F., Fabriekwerkman	Amsterdam.
Bruins, M., Huis de Paauw	Wassenaar.
Bruis, C. L., ...	's Gravenhage.
Brumsteede, H. A. M., Kapt.-Kommandant der Schutterij (kwarto editie op oud Hollandsch papier)	Assen.
Brunt JBz., H., ...	Woerden.
Brunt JBz., J., ...	Woerden.
Brunt, N., ...	Barwoutswaarde.
Brij, Albert de, Winkelier, ...	Rotterdam.
Brij, B. de, ...	Rotterdam.
Brij, L. de, ...	Rotterdam.
Bubberman, J., Leeraar aan de Rijks Hoogere Burgerschool . .	Heerenveen.

Buddingh, B. C.,	Oosterbeek.
Buchem, J. S. van, Roomsch Katholiek Pastoor	Nieuwediep.
Bueren, A. van,	Maassluis.
Buisonjeé, J. C. de, Boekhandelaar, 2 Ex.	Nieuwediep,
Buitelaar, A.,	Maassluis.
Buitelaar, As.,	Maassluis.
Buitelaar, L. P.,	Maassluis.
Buitinga, T. K., Grondeigenaar	Wolvega.
Bukee, C. F., Tamboer-Majoor Utrechtsche Schutterij	Utrecht.
Bulleman, W. N., Jalousienfabrikant	Leiden.
Bulterman, A. B. H., Particulier	Rotterdam.
Burck, Alb. du, Koopman	Sluis.
Buren, R. van, Assuradeur	Rotterdam.
Burg, J. A. W. van den, Vleeschhouwer	's Gravenhage.
Burg Jr., H. van den	Maassluis.
Burgerhout, Fabriekant	Rotterdam.
Burgers, J. W. L., Koffijhuishouder	Rotterdam
Burgers, P. J., Machinist,	Schellingwoude.
Burgh, Mej. G. A. van der, Institutrice	Nieuwediep.
Burghart, J., Handelaar in Spaansche Fruit	Rotterdam.
Burk, D., Makelaar voor de zeevaart,	Amsterdam.
Busscher, J. P., Slepersbaas	Rotterdam.
Busser, H. M.,	's Gravenhage.
Buul, J. H. van, 2 exemplaren	Amersfoort.
Buijs, A., Landbouwer	Bergschenhoek.
Buijze, C. P., Predikant	Hulst.
Bijbau, M. J., Genees-, heel- en verloskundige	Brouwershaven.
Bijl, A.,	Meerkerk.
Bijl, van der,	Amsterdam.
Bijlaudt, Mr. E. J. A. Graaf van, Voorzitter van de Eerste Kamer der Staten-Generaal	's Gravenhage.
Bijlandt. Mr. G. J. E. Graaf van	's Gravenhage.
Bijleveld, J., Boekhandelaar, 11 Ex.	Utrecht.
Bijneveldt, H.,	's Gravenhage.
Bijneveld, J. F., Kastelein der Kleine Societeit	Arnhem.
Bijsterveld, D. J. van, Brander	's Gravenhage.
Bijvoet, Geertje,	de Rijp.
Cales Jr., H.,	's Gravenhage.
Callenbach. C. F., Boekhandelaar 17 Ex.	Nijkerk.
Callenbach, Mejufvrouw F. P. M.,	Elst bij Arnhem.
Calkoen, Baron	's Gravenhage.
Cambier, J. J., Majoor bij de Schutterij	Vianen.
Camp, H., Hofraad	's Gravenhage.
Campagne, H. C. A. Boekhandelaar 8 Ex.	Tiel.
Campen, J. Boekhandelaar 5 Ex.	Sneek.
Capitaine, Mr. R. J. E., President Prov. Gerechtshof.	Maastricht.
Caous, J. G., Koffijhuishouder	Amsterdam.
Carabain, A. J., R. M. W. O.,	's Gravenhage.
Cardinaal Jr. C.,	Almelo.
Carlier, J. H., Timmerman	Leiden.
Carrière, J.,	's Gravenhage.
Carrière, Wed. P.,	's Gravenhage.
Caron, M. E.,	Utrecht.

Caron fils, P., Mr. Tailleur.	's Gravenhage.
Carpentier, W., Boekhandelaar 2 Ex..	's Gravenhage
Cats, J. H. Manger , ...	Breda.
Ceuvel, J. C., ...	Amsterdam.
Ceva, Jhr. de, Prov. Inspecteur der Belastingen	Eindhoven.
Chapelle & Vongers, La, Wijnhandelaren	Arnhem.
Chatelain, G. D., Koopman	Amsterdam.
Chatinier, G. S. E. du, ...	's Gravenhage.
Christiaans, C. C. C., Onderwijzer.	Amsterdam.
Christiaans, C., Boekhandelaar 2 Ex.	Amsterdam.
Citroen, L. C., ...	Amsterdam.
Cittas, Jhr. Mr. C. van, ...	Heinskenszand.
Cleveringa, J. G., ...	Rotterdam.
Clockener Brousson, G., Kapitein Reg. Grenadiers en Jagers . .	's Gravenhage.
Clous, W. F., Officier v. Gezondheid, K. N. M.	Nieuwediep.
Cnopius, C. P., Particulier	Arnhem.
Cochius, Luitenant Generaal.	's Gravenhage.
Cochius, A. J., 1e Luit. Kwartiermeester O. I. L. . . .	Utrecht.
Cock, Dames	Leiden.
Colaco Ozorio, Jb., ...	Amsterdam.
Colenbrander, B. H., Boekhandelaar 5 Ex.	Zutphen.
Colthoff, W. A., Majoor-Kommandant der Schutterij . . .	Kampen.
Colijn, Joh., ...	Woudrichem.
Commijs, J., Stalhouder	Rotterdam.
Comijs Sr., L., Particulier	Brielle.
Conijn, A. J. T., ...	Alkmaar.
Coomans, H., ...	Groningen.
Coppieters, D., ...	Goes.
Cordes, D.. Predikant	Vorden.
Coumon, P., Mr. broodbakker	Zierikzee.
Cornelissen, W., ...	Brielle.
Cornet, Mr. M., ...	Zaandijk.
Coninck Westenberg, J. R. C., Notaris	Texel.
Correlje, H., Slagter	Utrecht.
Corts , Abr., ...	Leiden.
Corts, G. J.	Leiden.
Cöster, Dames	Utrecht.
Coster & Zn,, Herm., Boekhandelaar 5 Ex.	Alkmaar.
Cosijn, H., ...	Gouda.
Couturier Jr., A. L. J., ...	's Gravenhage.
Couturier, C., ...	's Gravenhage.
Couvée, M. M., Boekhandelaar 158 Ex.	's Gravenhage.
Couvée & Co., Boekhandelaars, 9 Ex.	Leiden.
Couwenberg, C. C van, ...	's Gravenhage.
Couwenberg, H. C. F., ...	's Gravenhage.
Craaij, J. W., ...	Maassluis.
Crâmer Jr., G. A., ...	Amsterdam.
Cramer, H., Organist	Delden.
Cramer, H., ...	's Gravenhage.
Cramer, J. Groll, Gemeenteontvanger	Delden,
Cranenburgh, J. H. van, Commies bij het ministerie van Binnenlandsche Zaken.	's Gravenhage.
Cranendoncq, J., Boekhandelaar	Nijmegen.
Crassé, E. L., ...	Amsterdam.

Creemer, J., Boekhandelaar	Groningen.
Cremers, Mr. E., Lid van de Tweede Kamer	's Gravenhage.
Croissant, Mejufvrouw M.,	's Gravenhage.
Croissie, G. J. du, Commissionair.	Rotterdam.
Cruijff, Sergeant 7e Reg. Infanterie	Amsterdam.
Curvers, J. F.,	Rotterdam.
Cuijk, J. H. van,	Millingen.
Cuijk, J. H. van, Rijksambtenaar	Millingen.
Dagelet, H. F. L., Boekbinder	Groningen.
Dalbrink, B. J.	Utrecht.
Dalen, H. van,	Maassluis.
Dalen, W. H. van Boekhandelaar,	Utrecht.
Dalenoord, B., Koopman	Enschedé.
Dalhuizen, G.,	Kampen.
Dam, A.,	Heerjansdam.
Dam, A. van, Assuradeur	Rotterdam.
Dam, A. F. van,	's Gravenhage.
Dam—van der Loeff, Wed. Mr. F. N. van	Hulst.
Dam, M. H. van, Veenbaas.	Gorredijk.
Dam, P. J. van,	's Gravenhage.
Dam, W. P. M. van, Grondeigenaar	's Gravenhage.
Dam van Snelrewaard, van, Particulier	Wageningen.
Damman, J., Boekhandelaar 2 Ex.	Goor.
Dammers, J. werkman	Rotterdam.
Dandeij, J. D.,	Haarlem.
Dannenfelser & Co. Boekhandelaar	Utrecht.
Dates, M.	's Gravenhage.
Dawson, H. A., Timmerman.	Utrecht.
Decker Gzn., J. de, Koopman en Reeder	Rotterdam.
Dehlinger, Wed. C. G.,	Amsterdam.
Dehlinges, J. J., partieulier	Amsterdam
Deijer, Mejufvrouw E., Modiste	
Deinse, Mr. F. van, Advokaat	Hulst.
Deinse, Mr. J. G. van, Advokaat en Notaris	Hulst.
Deinse, G. W. van,	Middelburg.
Dekema, P. F., Boekhandelaar 17 Ex.	Utrecht.
Dekker, B. den,	Sliedrecht.
Dekker, M.,	Sliedrecht.
Dekker, P. J.,	Koog a/d Zaan.
Dekker, Wed. R.,	Franeker.
Dekker & v. d. Vegt, Boekhandelaars	Utrecht.
Dekkers, A. M.,	Apeldoorn.
Dekkers, J. C., Fabriekant	Breda.
Delhaes, J. H.,	Zaandijk.
Dellenbag, J.,	's Gravenhage.
Delsman, J. H.,	Amsterdam.
Denderen, J. H. van,	Groningen.
Deun, J. van, 1e Luitenant.	Zwolle.
De Provincie Utrecht	
De Stad Utrecht	
Derks, P. A., Grondeigenaar	Ruinerwold.
Derksen, D.,	Oosterbeek.
Desablijn, J., Boekhandelaar 6 Ex.	Overschie.

Desmons, W. M. J., ... Amsterdam.
Deudekom, W., ... Amsterdam.
Deurse, G. van, Koopman . . . . IJsselmonde.
Deurvorst, G. F., Koopman . . . . Rotterdam.
Dhont & Co., Boekhandelaar, 12 Ex . . . . . . Ter Neuzen.
Dibbitz, W. A., Architect . . . . Arnhem.
Dickman, J., Fabriekant . . . . Rotterdam.
Diderich, J. M., Organist . . . . 's Hertogenbosch.
Diederiks, J. H., Conducteur . . . . Rotterdam.
Diemont, Z. F. C., Huize Bijstein . . . . Putten.
Diepenveen, M., ... Amsterdam.
Diesel, H. G., Koopman . . . . Zalt-Bommel.
Dik Lzn., S., Landman en Tolgaarder . . . . . . Krommeniedijk.
Dikkenberg, J. J., Koekbakker . . . . Middelburg.
Dikker, E., Bakker . . . . Arnhem.
Diks R., Aannemer . . . . Utrecht.
Dinkla, H.. . . . . Tolhuis tegenover Amsterdam.
Dirkzwager Gnz.. M. . . . . Maassluis.
Dis, C. van, Theol. student. . . . . Utrecht.
Dishoek, A. M. E. van, Boekhandelaar 3 Ex. . . . . Zierikzee.
Dobben, J. F. van, Boekhandelaar 11 Ex. . . . . . . Haarlem.
Does de Willebois, Mr. P. J. A. N. van der, Commissaris des Konings in Limburg . . . . Maastricht.
Doelman, J., Landbouwer . . . . Maasland.
Doerrleben, E. H. Gepens. Majoor . . . . Arnhem.
Does Gzn., C. van der, ... Vrijenban.
Doesburg, Mejufvrouw W. van, ... Vlissingen.
Dolder, V. J. van (kwarto editie op oud Hollandsch papier) . . Arnhem.
Dolfeij, W. F.. . . . . Amsterdam.
Dolleman, T. H., Notaris . . . . Heemstede.
Dominicus, J. H. O., ... Kruiningen.
Dompseler, W. A., ... Elburg.
Dona, Aart, ... 's Gravenhage.
Dongen, H. C. van, ... Rotterdam.
Donk, A. van . . . . IJsselmonde.
Donk, J. W., ... Amsterdam.
Donker, C., Notaris . . . . Benningbroek.
Donker, Corn., Broodbakker, De Voorzorg. . . . . . Haarlem.
Donker, P., ... Wassenaar.
Donker, J.. Arbeider . . . . Amsterdam.
Donkhorst, P., Timmerman . . . . Schiedam.
Donkhort, J., ... Schiedam.
Donswijk, Mejufvrouw C. J. . . . . Andel.
Doorn, Jonkvrouwe A. W. van, ... Middelburg.
Doorn, A. van, Koetsier-Majoor bij Z. K. H. Prins van Oranje . 's Gravenhage.
Doorn, G. A, van, ... 's Gravenhage.
Doorn, P. van, ... Maarsseveen.
Doorn, P. van, 1e koetsier bij Z. K. H. Prins Frederik . . 's Gravenhage.
Doorn, W. Th. C. van, Jur. Student . . . . . . Utrecht.
Doornum, J. H. van, Schrijver bij Staatsspoorwegen . . . Venlo.
Dormaar, W. H., Oud-Indisch Hoofdofficier . . . . . Amsterdam.
Dormolen, A. van, ... Nijmegen.
Dorp, F. van, Mr. Schilder. . . . . Leiden.
Dorp, H. M. van Boekhandelaar . . . . Zwolle.

Dorp, J. van, Particulier . . . . Hilligersberg.
Dorsman Sr., E. . . . . Vlaardingen.
Dorsman, Joh. . . . . Vlaardingen.
Dorsman & Ode Boekhandelaar 24 Ex . . . . . . Vlaardingen.
Dorssen, Mlle. M. M. van, ... Amsterdam.
Dort Kroon, C. W. C. van . . . . Waddinxveen.
Dorsten Jr., A. van Boekhandelaar . . . . Utrecht.
Dorsten, J. J. van, Boekbinder . . . . Leiden.
Dotinga, S. S., ... Scharnegoutum.
Dostveen, A. van . . . . Amsterdam.
Douw Jr., G., Particulier . . . . Oudvossemeer.
Doveren, J. A. van . . . . Wijk.
Draaisma, T., Boekhandelaar 3 Ex. . . . . Wormerveer.
Draaisma de Vries, D. . . . . Achlum.
Draijer, G., Schuitenvoerder . . . . Amsterdam.
Draijer, H., Kaastellingen en kistenmaker . . . . . Amsterdam.
Draijer, W. F., Kaasstellingen en kistenmaker . . . . . Amsterdam.
Drechsler, F. A., ... 's Gravenhage.
Drechsler. J. G., Postillon bij Z. K. H. Prins van Oranje . . 's Gravenhage.
Dreeze, Sergeant . . . . Amsterdam.
Drenth, G. E., vader in 't weeshuis . . . . 's Hertogenbosch.
Driel, J. van . . . . Utrecht
Driel, J. M. van . . . . IJsselmonde.
Driel, M. van . . . . IJsselmonde.
Driem, P. C. van Boekhandelaar 8 Ex. . . . . . . Voorburg.
Driessen, J. A., Fabriekant van naaimachines . . . . Rotterdam.
Driessen, J. H., ... 's Gravenhage.
Drimmelen, W. J. van, ... Maassluis.
Drimmelen, W. R. van, ... Maassluis.
Drop, Aij . . . . Vlaardingen.
Droppert, J., Boekhandelaar 26 Ex. . . . . Vlaardingen.
Drose, H. C., Boekhandelaar 9 Ex. . . . . Zwolle.
Druten, D. van, ... Leeuwarden.
Drijber, B. H., ... Groningen.
Duisdeiker LJrzn., J. H., Boekhandelaar . . . . . . Amsterdam.
Duitz, E. D., ... Amsterdam.
Dulk, G. den, ... Scheveningen.
Dulk, K. J. den, Koopman . . . . Scheveningen.
Dulk Wzn., W. den, ... Scheveningen.
Dullink, A. H. van, ... Beekbergen.
Dulsein, J. van, Predikant . . . . Alphen.
Dumans, S. B., ... 's Gravenhage.
Dunk, J. A., Slepersbaas . . . . Rotterdam.
Dunk, J. H., Boekhandelaar 30 Ex. . . . . Rotterdam.
Dunlop, D. Brander, ... Rotterdam.
Dupont, F., ... Schiedam.
Dupper, D. A., Landeigenaar . . . . Haastrecht.
Durivou, J. G., Particulier . . . . Rotterdam.
Dusseau, J. L., Med. doctor (kwarto editie op oud Hollandsch papier) Amsterdam.
Dutijn, C. J., ... Groningen.
Duijmar van Twist, ... 's Gravenhage.
Duijmen, G. van, ... Wageningen.
Duijn, A. F. H. Baron van der, 1e Luitenant 2e reg. Huzaren . Venlo.
Duijne, J. van, Zeilmaker . . . . Scheveningen.

Duijne, P. J. van Mr. Spekslager	Scheveningen.
Duijs, Mejufvrouw G. M.,	Elst.
Duijtz, F. D. D.,	's Gravenhage.
Duijvesteijn, Mejufvrouw C. M.,	Loosduinen.
Dijd, P.,	Haarlemmermeer.
Dijs, M.,	's Gravenhage.
Dijk, J. Ph. van	Utrecht.
Dijk, J. P. van Boekhandllaar 6 Ex.	Zwolle.
Dijk, P. H. van	Vlaardingen.
Dijk W. J. van	Rotterdam.
Dijkshoorn. A., Landbouwer.	Maasland.
Dijkshoorn, J. Mr. Kuiper	Wateringen.
Dijkhuisen, C.,	Scheveningen.
Dijkman, Wed. J.,	Rotterdam.
Dijkstra, J., Schipper	Charlois.
Ebbert, Gebr. Boekhandelaars 6 Ex.	Amsterdam.
Ebbing, F. van	Amsterdam.
Edelman & Co. Boekhandelaar 15 Ex.	Leeuwarden.
Eden, J. Leeraar aan de Hooge Burgerschool	Groningen.
Eeghen, C. J. van Jur. Student	Utrecht.
Eekhoff & Zn., W., Boekhandelaar 9 Ex.	Leeuwarden.
Eendenburg, M. van,	Loosduinen.
Eendenburg, N. van,	Wateringen.
Egers Jr., P. W. Commissionair	Utrecht.
Egers, Jr., P. W.,	Utrecht.
Eggink, H., Aannemer van publieke werken	Enschedé.
Egmond & Heuvelink, van Boekhandelaars	Arnhem.
Ehrensperger P.	Amsterdam.
Eichholtz, P. C. N. Surmumerair der Posterijen	Zierikzee.
Eik, P. van	Amsterdam.
Eilering, J. W. Koffijhuishouder	Rotterdam.
Eisendrath, B., Boekhandelaar 49 Ex.	Amsterdam.
Eisma, E., Theol. student	Utrecht.
Ek Jr., J. van	's Gravenhage.
Elias, G. H., Particulier	Wageningen.
Elshoudt, J. P. W. van den	's Gravenhage.
Elshoudt, P. J. van den	's Gravenhage.
Elst, F. W. van der	Schiedam.
Emboden, J. van, burgemeester	Oosterbeek.
Enalto, N. J., grondeigenaar	Moordrecht.
Ende, L. van der, Graanhandelaar	Rotterdam.
Ende, P. van der, Grutter	Rotterdam.
Endt, J. van der,	Vlaardingen.
Endt, J. van der, Boekhandelaar 54 Ex.	Maassluis.
Engel, Jan, Landbouwer	Rotterdam.
Engel, J., Schrijver aan de Ned. Rijn Spoorwegmaatschappij.	Utrecht.
Engelberts, D.	Leiden.
Engelberts, Mevrouw Douairière H.	Vorden.
Engelen, E.	Amsterdam.
Engelenburg, W. van	Arnhem.
Engels & Zn, P., Boekhandelaars 2 Ex.	Leiden.
Enkelaar, P. H. Winkelier	Utrecht.
Ente, J. B. Cand. Notaris	Bergen op Zoom.

Enthoven, H. L. . . . . 's Gravenhage.
Entrop van Poeteren, G. . . . . 's Gravenhage.
Ercks, Wed. K. . . . . Zijpe.
Erdtsieck, Wed, ... Haarlem.
Erdtsieck, T., ... Haarlem.
Es, F. van . . . . 's Gravenhage.
Escabach, P., Stukadoor . . . . Rotterdam.
Esch, F. van den, Luitenant bij de Grenadiers . . . . 's Gravenhage.
Essen Jr., J. P. van . . . . 's Gravenhage.
Essen, G. van, ... 's Gravenhage.
Essen, J. van, Mr. Bakker . . . . Ridderkerk.
Essen, L. van, Mr. Schilder . . . . Hendrik Ido Ambacht.
Eussen, Arn., Prov. Inspecteur der Buurtwegen in Limburg te
Kasteele Greusselt. . . . . Ambij.
Everdingen, van, Blauwverwer . . . . Utrecht.
Evers, J. . . . . 's Gravenhage.
Evers, J. J., Landbouwer . . . . Nieuwen Amstel.
Eversz, J. W. Boekhandelaar 15 Ex. . . . . . Zeist.
Eijk, Wed. J. van der, ... Naaldwijk.
Eijk, P. van der, ... de Lier.
Eijk, W. van der, ... Vlissingen.
Eijmeren CMz, W. C. van, Kantoorbediende . . . . Rotterdam.
Eijs, Mejonkvrouw van, ... Amsterdam.

Faber van Riemsdijk, Dames. . . . . Cleve.
Faber, J. F., ... Amsterdam.
Faber, K., ... Bolsward.
Fagel, A., Opzichter Rijkswaterstaat . . . . . . Neuzen.
Falck, Mr. A. R., ... Utrecht.
Fargue, Mejufvrouw de la, ... Apeldoorn.
Fangman, Dr. L., Geneesheer . . . . Culemborg.
Feenstra, Wed. P. M., Boekhandelaar, 26 Ex. . . . . Bolsward.
Feenstra, T. S., Boekhandelaar, 2 Ex. . . . . . . Sneek.
Feenstra, W., Surnumerair der posterijen . . . . Heerenveen.
Feilbrief, G., ... 's Gravenhage.
Fellinga, W., Boekhandelaar, ... Nijmegen.
Fellekamp, L., ... 's Gravenhage.
Feltz, Jhr. J. van der, Emeritus Predikant . . . . . Arnhem.
Feltzer, P. A., ... 's Gravenhage.
Fercken, J. J., Notaris . . . . Neuzen.
Fhlipsen, P., ... Haarlemmermeer.
Fielletan Goethart, Mr. F. L. de, ... Apeldoorn.
Fieret Jr., G., ... Maastricht.
Finsie, A. S., ... Amsterdam.
Fiora, J. A., Banketbakker . . . . Haarlem.
Fischhauser, Wed. A. S., ... Maassluis.
Fisscher, A., Boekhandelaar, 10 Ex. . . . . . . Utrecht.
Flach, J., Schoenmaker . . . . Hendrik Ido Ambach.
Flander, Directeur der Stedelijke Gasfabriek . . . . . Vlissingen.
Fleischman, Mevrouw . . . . Haarlem.
Flentrie, J., Mr. Goud en Zilversmid . . . . . . Utrecht.
Fliehe, B. G., ... Delft.
Flikweert, C., Landbouwer . . . . Zierikzee.
Flier, ... Amsterdam.

Flier, E., Mr. Smid	Amsterdam.
Flier, G. van der,	Nijkerk.
Flinsterman, J. C.,	Loosduinen.
Flooberg, E., Koperslager	Rotterdam.
Fock, Mr. C., Gouverneur van Zuid-Holland	's Gravenhage.
Fockens, G., Boekhandelaar, 2 Ex.	Groningen.
Formijne, R.,	Amersfoort.
Fortanier, P. G.,	's Gravenhage.
Fortuin, H., Winkelier.	Dordrecht.
Fouw-Blok, Mejufvrouw H.,	Bergen op Zoom.
Fouw, L. de, Boekhandelaar, 6 Ex.	Goes.
Francino, Mejufvrouw de Wed. J. C., particulier	Rotterdam.
Franket, N. J.,	den Helder.
Frans, G., Apotheker	Zaandam.
Fraij, J., Gemeente Secretaris	Dirkshorn.
Fricke, C. F.,	Kralingen.
Frieswijk, Wed. B.,	Utrecht.
Friezen, W. F. A.,	's Gravenhage.
Frohm, J. G. M., particulier	Gorinchem.
Fuik, R., Boekhandelaar, 7 Ex.	Leiden.
Fullink, J. G.,	Leiden.
Funke, Mej. E. J.	Amsterdam.
Gaag, J. J. van der, Brandersknecht	Delfshaven.
Gaalen, L. L. van,	Monster.
Gaalen, J. van,	's Gravenhage.
Gaaij Fortman, P. L. de, Emerit. Predikant	Leiden.
Gabel, L. P.,	's Gravenhage.
Galjaard, W.,	's Gravenhage.
Gaillard—Tonneboeijer, Mevrouw Wed,	Apeldoorn.
Gantvoort, H. J.,	Deventer.
Garde, H. J. van der, Boekhandelaar. 7 Ex.	Zalt-Bommel.
Gartman, H. J.,	's Gravenhage.
Geelhuijzen, J. C.,	Brielle.
Geer, de, Majoor	's Gravenhage.
Geer, H. de, Graanhandelaar	Gorinchem.
Geerads, P. J.	's Gravenhage.
Geertsema, Mr., Minister van Binnenl. Zaken	's Gravenhage.
Geertsema von Sjallema, J. H. H., Wethouder	Dieren.
Gees, C. van, Landbouwer	Maasland.
Geest, W. van, Hoofdonderwijzer	Rotterdam.
Geevaerts van Simonshaven, Jhr. P. O. H., Hofmaarschalk	's Gravenhage.
Gebel, C.	Scheveningen.
Geffen, Adr. C. van, Handelsbediende	Rotterdam.
Gefken, J. F., 1e Luitenant kwartiermeester 1e Reg. Infanterie	Bergen op Zoom.
Gehreh, C. A., Landbouwer	Haarlemmermeer.
Gelder JHzn., J. van,	Amersfoort.
Gelder, J. D. van,	Amersfoort.
Gelderen, C. van, Bloemist	Rotterdam.
Gelderman, H. J., Boekhandelaar	Meppel.
Gemert, M. L. van, Instituteur	Alkmaar.
Genderen, W. K,	Rotterdam.
Gennip van Assendelft de Coningh, E. van,	Rotterdam.
George, J., Koopman	Amsterdam.

Geradts Romanij, P. J., ... 's Gravenhage.
Gerbrandij, Sj., ... Goënga.
Gerdeman, C. G., ... Rotterdam.
Gerke, C. A. H., Chir. Dentiste . . . . Amsterdam.
Gerlings, Mr. J., ... Utrecht.
Gerlings Czn., Mr. H., Gemeente-Bibliothecaris . . . . 's Gravenhage.
Gerretsen, H. J., Boekhandelaar. 3 Ex. . . . . . . 's Gravenhage.
Geuchies, H. B., Christ. gereform. Predikant . . . . Bunschoten.
Gevel, PZn., J. van de, ... Dirksland.
Gevers Deijnoot, Mejonkvrouw M. A. W. E., 2 Ex. . . . 's Gravenhage.
Gevers Deijnoot, geb. de Meij van Alkemade, Mevrouw, . . . 's Gravenhage.
Gezel, M. L., Zilversmid . . . . Utrecht.
Gezelle Meerburg, A., Boekhandelaar. 13 Ex. . . . . . Heusden.
Gezelschap, J. H., ... Amsterdam.
Giessen, W. van, ... Rotterdam.
Gilhuijs, C. S., ... Amsterdam.
Gilhuijs, C. C., ... Amsterdam.
Giltaij & Zn., J., Boekhandelaar 5 Ex. . . . . . . Dordrecht.
Giltaij, M., ... Sliedrecht.
Gilson, A., ... Rotterdam.
Gimberg, J. E., O. I. Ambtenaar . . . . Zutphen.
Glerüm, P., Volontair bij het 3e regiment Infanterie . . . . Bergen op Zoom.
Goolman, ... Hengelo;
Goor, Mevrouw de Wed. G. B. van, ... Gouda.
Goor &'Zonen, G. B. van, Boekhandelaar. 5 Ex. . . . . Gouda.
Goor, J. N. Noothoven van, ... Gouda.
Goosens, H. G., Tabakshandelaar . . . . Harderwijk.
Gobius du Sart, J. J., Predikant. . . . . Nijkerk.
Godefroij, J., Boter- en kaashandelaar . . . . . . Leiden.
Godefroij, Mevrouw W. M. H., ... Amsterdam.
Goedhart, JZn., A., ... Sliedrecht.
Gogh HHz., A. van . . . . 's Gravenhage.
Gogh, H. H. van, ... 's Gravenhage.
Gogh, C. M. van, Boekhandelaar. 6 Ex. . . . . . . Amsterdam.
Golstein, Mr. W. Baron van, Kasteel Oldenaller, Lid van de Eerste Kamer . . . . Putten.
Golverdinge & Zn., J. van, Boekhandelaar. 22 Ex. . . . 's Gravenhage.
Gombault, P. F., ... Arnhem.
Gombert, F. H., ... Rotterdam.
Gombert, J. H., Deurwaarder . . . . 's Hertogenbosch.
Gonggrijp, H., Boekhandelaar. 9 Ex. . . . . Harlingen.
Gorcum, Willem van, Boekhandelaar . . . . Assen.
Gorcum & Co., van, Boekhandelaars. 6 Ex. . . . . . . Assen.
Gordon, Marius J., Boekhandelaar. 10 Ex. . . . . . . Gorinchem.
Gordon, Willem J, Boekhandelaar. 34 Ex. . . . . . . Gorinchem.
Gorssel, Izak van, ... Rilland.
Goteling Vinnes, E. R., gep. Luit.-Kolonel O. I. leger . . . Haarlem.
Goudappel, Jan, ... Vlaardingen.
Goudappel, Jb., ... Vlaardingen.
Goudappel, J., ... Vlaardingen.
Goude, G., ... Delfshaven.
Goudoever, Prof. Dr. L. C. van, ... Utrecht.
Gout, Mejufvrouw A., ... 's Gravenhage.
Graaff, A. C. de, ... Amsterdam.

Graaff, A. M. de,	Brielle.
Graaff, W. C. de, Boekhandelaar. 5 Ex.	Haarlem.
Graaf van Rechteren Limpurg, W. C,	Aarlanderveen.
Graaff, Mevr. de Wed. N. de,	Utrecht.
Graaf, H. W. de, Bakenmeester	Kinderdijk.
Graaff, J. J. W,	's Gravenhage.
Graaf, L. P.,	's Gravenhage.
Graaff, Dr. de,	Enkhuizen.
Graaf, J. de, Winkelier	Delfshaven.
Graeuwen, A. J. s',	Middelburg.
Graf, C.,	's Gravenhage.
Gramsma, A.,	Rotterdam.
Grave, H. L. de, Ontvanger	Alkmaar.
Gredt, J. P. F.,	Rotterdam.
Greef, W. de, firma Ritsenthaler & Co.	's Gravenhage.
Gregorij, Mr. J. L. G., Commissaris des Konings, prov. Drenthe	Assen.
Greeuw, P. J. de,	Amsterdam.
Greven, J., Boekhandelaar	Utrecht.
Griethuijsen Az., H. van, Theol. Student	Utrecht.
Griethuijsen, A. van,	Overschie.
Groen, A., Wachtmeester veldartillerie	Utrecht.
Groen, W.,	Scheveningen.
Groen, D.,	Fijenoord.
Groen, Kleermaker	Amsterdam.
Groen van Prinsterer, Mr. G.,	Haarlem.
Grohé, J. P., Boekhandelaar. 3 Ex.	Rotterdam.
Groenekan, C. van de, Stalhouder	Utrecht.
Groenendaal, G.,	Groningen.
Groeneveld, B.,	Delfgaauw.
Groeneveld, A. C., Burgemeester	Molenaarsgraaf.
Groeneveld, Wed. F.	Rotterdam.
Groeneveld, C., Grutter	Rotterdam.
Groenewegen, C.	's Gravenhage.
Groenewoud, W. R.,	Rotterdam.
Groeninck Azn., Annius,	Steenwijk.
Groenink Azn., Evert,	Steenwijk.
Groenink Azn., Hk.,	Steenwijk.
Groep, C. van der, Kleermaker	Ouderkerk a/d Amstel.
Grönberg, M., Werktuigkundige	Zierikzee.
Groot, A. de,	's Gravenhage.
Groot, G. de,	Utrecht
Groot, H. de,	Rotterdam.
Groot, P. H. de,	Arnhem.
Groot, Cs. de,	Delfshaven.
Groot, L. de,	Sliedrecht.
Groothuis, L.,	Hengelo.
Grothe, J. T.,	Zeist.
Gruijter, W. de, Touwslager	IJsselstein.
Gugten, C. van der,	's Gravenhage.
Guimond de Boer, Mevrouw J. J. E	Amsterdam.
Guldenberg, H. C., Korporaal 3e regement Husaren	Bergen op Zoom.
Gulick, A. van,	's Gravenhage.
Gulinck, L. L., Logementhouder	Middelburg.
Gunning, A. W. C., Notaris	Oude Wetering.

Haagen, Ambtenaar	Heer.
Haak, Adolf, Landbouwer	Overschie.
Haak, F. K. van den,	Haarlem.
Haak, J. de, Koffijhuishouder	Nieuwe Diep.
Haakman, C. W.,	's Gravenhage.
Haan, J. de,	Apeldoorn.
Haan, J. T. de, Notaris	Wolvega.
Haan, J. H. de,	Rietveld.
Haan, L., Theol. Student	Utrecht.
Haan, R. S. de, Apotheker	Rotterdam.
Haan, J. C. G. de, Mr. Metselaar	Kralingen.
Haan, W. H. de,	Amsterdam.
Haan & Zn, de, Boekhandelaar, 2 Ex.	Haarlem.
Haanebeek, W. J.,	's Gravenhage.
Haanstra, W.,	Sneek.
Haar, E. ter, Boekhandelaar, 6 Ex.	Dieren.
Haardt, Jac. de, Sigarenfabriekant.	Utrecht.
Haas, A. L. J. de,	's Gravenhage.
Haas, A. P. van der,	's Gravenhage.
Haas, E. de, Boekhandelaar, 4 Ex.	Rotterdam.
Haas, G., Broodbakker.	Utrecht.
Haas, J. J. F. de, Visscher	Bergen op Zoom.
Haas, Mejufvrouw S. E. S., Institutrice	Nijmegen.
Haas. W. K. de,	's Gravenhage.
Haaspers, van, O. 1. Kapitein	Harderwijk.
Haeften, Jhr. J. L. A. van, Controleur	Lobith.
Haersma de With, Jhr. J. H. van, Jur Student	Utrecht.
Hagedoorn. A, H.,	Amsterdam.
Hagt, H. van der, Predikant	Genemuiden.
Hahn, H. F., Hotelhouder in den Doelen	Amsterdam.
Haitsma Mulier, P., 1e Luitenant Rijd. Artillerie	Amersfoort.
Hakbijl, L.	Vlaardingen.
Halfmou, T. K.,	Deventer.
Hall, Douairière Baronesse van (Dame du palais)	's Gravenhage.
Halter, W. S.,	Amsterdam.
Halteren, Mejonkvrouw van,	Rijswijk.
Ham, H. ten,	Arnhem
Hamaker, Th. C. J.,	's Gravenhage.
Hamel, J. G.,	Amsterdam.
Hamer, GJzn., H. J., Graanhandelaar	Zutphen.
Hammer, J., particulier	Rotterdam.
Hanegreef, W.,	Amsterdam.
Hansma, J. J., Boekhandelaar	Dockum.
Hansen-Everts, Mevrouw C. W.,	Amsterdam.
Hansen, E.,	Amsterdam.
Happel, F.,	's Gravenhage.
Harcksen, H. F. J., particulier	Rotterdam.
Hardenbroek v. d. groote Lindt; D. L. W. Baron van,	Apeldoorn.
Hardenbroek, J. A. Baron van,	Utrecht.
Hare-Bomme, de, Generaal-Majoor	Ellecom.
Haring, L. P.,	's Gravenhage.
Harmans, J. H,	Amsterdam.
Harmsen, GJzn, G. J., Mr. behanger	Arnhem.
Harencarspel Eckhardt, Mevrouw douairière van,	Breda.

Harpen, A. L. Krook van, Luitenant-Kolonel der schutterij . . Amsterdam.
Hart, C. van 't, ... Rotterdam.
Hart, N. van 't, Tuinier . . . . Rotterdam.
Hart, P. van 't, Tuinier . . . . Rotterdam.
Hart, W. N., ... Nieuwen Amstel.
Harte, J. C., Lid van den Gemeenteraad . . . . . Ter Neuzen.
Harte, P., Boekhandelaar, 17 Ex. . . . . Bergen op Zoom.
Hartgerink, J. W., ... Amsterdam.
Hartjens, Postdirecteur . . . . Harderwijk.
Hartman, Mejufvrouw J. M. G., ... 's Gravenhage.
Hartman, J., ... 's Gravenhage.
Hartman, P., Logementhouder . . . . Broek in Waterland.
Hartog, David, ... Krommeniehorn.
Hartog, F. den, ... Tiel.
Hartog, G., ... Sliedrecht.
Hartog, H. J. den, Winkelier . . . . Alblasserdam.
Hartog, Jacq de, Koopman . . . . Wageningen.
Hartog, F. den, ... Tiel.
Hartsink, Mejonkvrouw, ... Utrecht.
Hartsteen, J. E. P. gepens. Majoor der Infanterie v. h. O. I. leger. Rotterdam.
Hasenpflug, F., Kantoorbediende . . . . Rotterdam.
Hasselt, van, Rijksontvanger . . . . Steenwijk.
Hässig, F., ... Amsterdam.
Hazelzet, M., Instrumentmaker . . . . Rotterdam.
Hazenberg, Jac. Czn., Boekhandelaar, 5 Ex. . . . . . Leiden.
Heeckeren van Brandsenburg, A. D. Baron van, Adj. Commies ter stedelijke Secretarie . . . . Utrecht.
Heeckeren van Kell, J. C. C. Baron van, Jur. Student . . Utrecht.
Heek, J., Boekhandelaar, ... Hilversum.
Heek, P. J., Kapitein O.-I. leger. . . . . Amsterdam.
Heel, S. van, ... Nijverdal.
Heel, J. J. Marie van, Particulier . . . . Rotterdam.
Heer, A. de, Tabakshandelaar . . . . Arnhem.
Heer, G. de, ... Zwijndrecht.
Heermens, J. S., Winkelier . . . . Maastricht
Heerdt, J. F. C. Baron van, Kapt. der Artillerie O. I. leger . Zwolle.
Hees, J. J. van, Hotelhouder . . . . Nieuwe Diep.
Heeten, C. de, ... Rotterdam.
Hehl, M. D. A. H. J., Werktuigkundige . . . . . . 's Hertogenbosch.
Heide, W. C. ter, ... Wassenaar.
Heinecken, A. G., ... Amsterdam.
Hekker, P. J. W. L., ... 's Gravenhage.
Helden, C. van, Landbouwer . . . . Wijk.
Helden, S. van, Boekhandelaar, 3 Ex. . . . . . . Amsterdam.
Helmig van der Vegt. A., Assuradeur . . . . Amsterdam.
Helmig, H., Landman . . . . Rausdorp.
Heloma, Mr. M. van, Lid der Staten van Friesland . . . Heerenveen.
Helten, W. L. van, Hoofdonderwijzer . . . . Rotterdam.
Hemert, C. C. van, Mr. Schilder . . . . Rotterdam.
Hemert, Jhr. Mr. Junius van, ... Utrecht.
Hempelman, J., ... Hardinxveld.
Hendriks, C. J., ... Klundert.
Hendriksen, Gebr., Boekhandelaars . . . . Rotterdam.
Hendrikson, H. F., ... Amsterdam.

Hendriksen, H. T., Boekhandelaar, 5 Ex. . . . . . Rotterdam.
Hengel Jr., G. H. van, Boekhandelaar . . . . . Velp.
Hengeres, P. J, Kunstwasscherij . . . . Amsterdam.
Hengst, D. den, Zeilmaker . . . . Delft.
Hengst, Mevrouw P. den, ... Amsterdam.
Hengst, W. den, Kleermaker. . . . . Delft.
Hengst, D. van der, ... Dordrecht.
Henkes, H. J., Administrateur der Garnizoens Bakkerij . . Deventer.
Henneveld, H. P., Boekhandelaar, 3 Ex. . . . . . Delft.
Hentz van der Hout, P. J., ... Amsterdam.
Herbers, H., ... Arnhem.
Herberts, H. W., Wagenmaker . . . . Wageningen.
Herfst. J . . . Commissionair in Effecten . . . . . 's Gravenhage.
Heringa Cats, Mr. P., Oud Majoor-Kommandant der Schutterij Leeuwarden, Ridder orde eikenkroon . . . . Oranjewoud.
Hertogh, J. D. de, ... 's Gravenhage.
Herwaarden, J. M. van, ... Rotterdam
Hessel, F., Boekhandelaar, 7 Ex. . . . . . . Heerenveen.
Hessels Wzn., W. J., Postillon bij Z. K. H. Prins Frederik . . 's Gravenhage.
Hesta, J., ... Amsterdam.
Heteren, J. G. & H. van, Boekhandelaars, 9 Ex. . . . Amsterdam.
Heuer, F., ... 's Gravenhage.
Heukelom, H. C. van, Steenfabriekant . . . . . . Utrecht.
Heumen, van, Ritmeester 2e regiment Huzaren . . . . Venlo.
Heus, W. J. H. de, ... Apeldoorn.
Heusde, Mejufvrouw van, ... 's Gravenhage.
Heusden, W. C. van, Boekhandelaar, 5 Ex. . . . . 's Hertogenbosch.
Heuvel, J. D. ten, ... Steenwijk.
Heuvel, A. F. van den, ... Amsterdam.
Heuvel, M. J. van den, ... Middelburg.
Heijhusen, J. A. C., ... Amsterdam.
Heijer, W. J., Stalhouder . . . . 's Gravenhage.
Heijer, W. J., ... 's Gravenhage.
Heijkoop, J. D., ... 's Gravenhage.
Heijn, L., ... 's Gravenhage.
Heijn, W. F., ... 's Gravenhage.
Heijnen, H., ... 's Gravenhage.
Heijnes Tz., J., Boekhandelaar 41 Ex. . . . . . . Zaandijk.
Heijnis, J., Broodbakker . . . . Zaandam.
Heijrmans, H. B. C. Roelofs . . . . Rotterdam.
Heijst, H. van, Bouwkundige . . . . Rotterdam.
Heijstek, B., Oud Hoofdonderwijzer . . . . Wijk.
Heijtman, W. H., Onderwijzer 2e klasse O. I. . . . . Utrecht.
Heijzen, L. B. van, Voorrijder bij Z. K. H. Prins Frederik . . 's Gravenhage.
Hilarides, D., ... Bolsward.
Hilderheijm, B., Onderwijzer . . . . Rotterdam.
Hille, G. F., ... Amsterdam.
Hinloopen Labberton, R. van, Boekhandelaar, 9 Ex. . . . Doesborgh.
Hingst, N. A., Boekhandelaar, 5 Ex. . . . . . . Heerenveen.
Hinse, D. R., Boekhandelaar, 10 Ex. . . . . . . Amsterdam.
Hirsch, D., ... Rotterdam.
Hobbelink, Wed. G. J., ... Delden.
Hobbelman, J. Banketbakker . . . . Alkmaar.
Hoedt, H. J. ten, Pikeur bij Z. K. H. Prins van Oranje . . 's Gravenhage.

Hoefman, J., ...	Schiedam.
Hoegen, H., ...	Apeldoorn.
Hoek, Gebr. van der, Boekhandelaars, 5 Ex.	Leiden.
Hoek, J. Onderwijzer	Rotterdam.
Hoek, J. Z., ...	's Gravenhage.
Hoek & Zn., Wed. J., ...	's Gravenhage.
Hoeken, P. J. van, ...	Leiden.
Hoekstra, E., Med. doctor	Schagen.
Hoen, L. 't, Mr. Timmerman	Rotterdam.
Hoet, H. ten, Boekhandelaar	Nijmegen.
Hoet, J. den, Korenmolenaar	Aalburg.
Hoeve, J., Winkelier	Broek in Waterland.
Hoeve, T., ...	Zunderdorp.
Hoeven, C. van der, Schrijnwerker	Rotterdam.
Hoeven, H. J. van der, Notaris	Rotterdam.
Hoeven, JZ., J. C. van der, Tamboer Majoor bij de Scherpschutters	Schiedam.
Hof, Wed. F. van 't, Logement	Brouwershaven.
Höfelt, A., Notaris	Kampen.
Hoff, E. van der, Horologiemaker.	Rotterdam.
Hofmann, G. A., Hotel de la station	Utrecht.
Hoffman, H., ...	's Gravenhage.
Hoffmon, Organist	Amsterdam.
Hofstede, J. J, Boekhandelaar, 10 Ex.	Brielle.
Hoftijzer, F.	Hellevoetsluis.
Hogendorp, Douairière F. baron van, ...	's Gravenhage.
Hogendorp, Mevrouw douairière gravin van, ...	's Gravenhage.
Hoitzema, D., Huis en Rijtuigschilder	Cornjum.
Hoitsema van Bolhuis van, Boekhandelaar, 2 Ex.	Groningen.
Hollenkamp, D., Winkelier	Purmerend.
Hols, J. W. N., ...	's Gravenhage.
Holsboer, Ph., ...	Arnhem.
Holst, G., bouwman	Wassenaar.
Holt, G. J. ten, ...	Hengelo.
Holter, H. W. den, ...	Amsterdam.
Holtkamp, L., Boekhandelaar	Amsterdam.
Hölzen, F., Mr. smid	Enschedé.
Honcoop, P. L., ...	Heusden.
Honigh, J. J., Boekhandelaar, 3 Ex.	Schagerbrug.
Honingh, C., Landman	Zuiderwoude.
Honingh, N., Landman	Holijsloot.
Hooff, W. F, G. L. van, Grondeigenaar.	Spankeren.
Hooft, G. B. 't, Boekhandelaar, 14 Ex.	Rotterdam.
Hooft, Hasselaar Mr. Mr. H. C., ...	Purmerend.
Hooft, Mevrouw, ...	's Gravenhage.
Hoogenboom, A., Boekhandelaar, 3 Ex.	Amsterdam.
Hoogendam, Mevrouw de Wed., ...	Rotterdam.
Hoogendijk Jzn., K., ...	Vlaardingen.
Hoogendijk van Domselaar, Mr. O. C. J., Lid d. Stat. van Gelderland	Tiel.
Hoogenraad, A., ...	Scheveningen.
Hoogenraad, D., Mr. Timmerman	Scheveningen.
Hoogenraad, G., Mr. Mandenmaker	Scheveningen.
Hoogenstein, A. P., Makelaar	Amsterdam.
Hoogerbrugge, L., Landbouwer	Overschie.
Hoogerbrugge, P. N., ...	Overschie.

Hoogerbrugge, M., ... Overschie.
Hoogerbrugge, W., Landbouwer . . . . Overschie.
Hoogerwerf, A., ... Amsterdam.
Hoogeweg, Jac., Koopman . . . . Kralingen.
Hoogh & Co., H. de, Boekhandelaars, 30 Ex. . . . . Amsterdam.
Hooiberg & Zn., T., Boekhandelaar . . . . . . Leiden.
Hoog & Kruit, Boekhandelaar, 4 Ex. . . . . Rotterdam.
Hoogland, H. C., ... Amsterdam.
Hooglandt, Mejufvrouw B. A., ... Putten.
Hoog van Nes, T., Brievengaarder . . . . . . Warmond.
Hoogstraten & Zn., A. van, Boekhandelaars, 20 Ex. . . . 's Gravenhage.
Hoogvorst, Mejufvrouw M. C., Boekhandelaar, 5 Ex. . . . Alkmaar.
Hoola van Nooten, J, Boekhandelaar, 8 Ex. . . . . Doesborgh.
Hoop, Mr. J. G. van der, Advocaat . . . . . . Groningen.
Hooij, H., Oud-Zeeofficier . . . . 's Gravenhage.
Hooijkaas, H. J., ... Amersfoort.
Hoppenzak, J. Tuinier . . . . Rotterdam.
Hopster, F., Predikant . . . . Lemele.
Horn, W. F. van den, Boekhandelaar, 2 Ex. . . . . Leiden.
Horst, C. van der, Adjudant vaandeldrager 3e Reg. Infanterie . Bergen op Zoom.
Horst, J. G. H. ter, ... Steenwijk.
Horstman, Daniel, Boekhouder . . . . Amsterdam.
Horzen, J. van, ... 's Gravenhage.
Hout, C. in 't, ... Vlaardingen.
Houte, H. van, Brood-, Beschuit- en Dessertbakker . . . Middelburg.
Houten, H. van, ... Fijenoord.
Houten, P. van, ... Schiedam.
Houten, P. van, Opzichter . . . . Schiedam.
Houter Wzn., L. den, ... Leiden.
Houting. F. den, Houtkooper . . . . Rotterdam.
Houtman, P. C., Huisschilder . . . . Dockum.
Houtsma, W., Boekhandelaar, 7 Ex. . . . . . Joure.
Houtzager, G. W., Apotheker . . . . Ter Neuzen.
Houwelingen, H. van, ... Sliedrecht.
Houwelingen, J. van . . . . Giessendam.
Houweninge, G. A. van, ... Moordrecht.
Houwink, Wed., Logementhouder . . . . . . Gorredijk.
Höveker & Zn., Boekhandelaars . . . . Amsterdam.
Hovens Gréve, G., Boekhandelaar, 12 Ex. . . . . . Steenwijk.
Huber, J. B., Boekhandelaar, 5 Ex. . . . . . . Groningen.
Huber, C. J., ... Leeuwarden.
Hubers, C., ... Amersfoort.
Hubers, Th. C., Magazijn van Parapluien enz. . . . . Arnhem.
Hudink, T. Gemeentebode . . . . Uithoorn.
Huge, R. C., Boekhandelaar, 100 Ex. . . . . . Rotterdam.
Huguenin, von. Majoor 2e regiment Huzaren. . . . . Venlo.
Huguenin, C., ... Franeker.
Huigen, H., ... 't Loo.
Huisman Jr., J., Loodgieter . . . . Fijenoord.
Huisman, P., Landbouwer . . . . Maasland.
Huisman, G., ... Giessendam.
Hulscher GJzn., W., Boekhandelaar . . . . . . Deventer.
Hulshoff, H., ... Nijverdal.
Hulshoff, M., ... Almelo.

Hulsman, J. B. C., Boekhandelaar, 3 Ex.	Schiedam.
Hulst, Laurens, Boekhandelaar, 3 Ex.	Kampen.
Hulsteede Wzn., Jb., Assuradeur	Amsterdam.
Humme, C. F., O.-I. Ambtenaar	Delft.
Hummel, Dr.	's Gravenhage.
Hammer, D., Kleermaker	Kampen.
Huneman, J. A., Boekhandelaar, 9 Ex.	Kampen.
Hunter, P., Kuiper	Kralingerveer.
Hurk, A. van den, gep. Majoor O.-I. leger	Leiden.
Hussen, Mejufvrouw A. P.,	Wassenaar.
Hutchinton, Mejufvrouw,	Leeuwarden.
Huydecoper, J. E., Jur. Student	Utrecht.
Huijer, J. H., gep. Kapitein O.-I. leger.	Nigtevegt.
Huijgens, Mr. W. J. Particulier op Narust	Loosduinen.
Huijgens Backer, Jhr. H.,	Bloemendaal.
Huijser, A., Smidsknecht	Schiedam.
Hijbel, P. J., Pettenmaker	Rotterdam.
Idema, W.,	Hoorn.
Ilcken, H. W. C.,	Tiel.
Isselman, J. C., Huis de Paauw	Wassenaar.
Ittersum, Petronella Maria van, oud negen jaar	Amersfoort.
Jaapirs Hz., J., Landman	Krommeniehorn.
Jacobi, H. G.,	Rotterdam.
Jacobson, J.,	's Gravenhage.
Jacobson, L L., Makelaar	Rotterdam.
Jaegers, Sergeant bij het 2e regiment Infanterie	Maastricht.
Jager, E.,	Rotterdam.
Jager, J. C. de,	Delft.
Jager, J. de, Beurtschipper	Bergen op Zoom.
Jansen, B,	Gorinchem.
Jansen, F. J. N.,	Dordrecht.
Jansen, H.,	Amsterdam.
Jansen, H., Boekhandelaar	Amsterdam.
Jansen, H. J.,	Haastrecht.
Jansen, Jr., J. J.,	Arnhem.
Jansens, S.,	's Gravenhage.
Janssens, J. M., Winkelier	Scherpenisse.
Jansz, A., Hoofdonderwijver, 3 Ex.	Oude Wetering.
Jautze, A. J.,	's Gravenhage.
Jaij, W. C. H. Le, Procureur	Amsterdam.
Jelkman, J. A., Bierhandelaar	Rotterdam.
Jeneson, J. M.,	Brielle.
Jesse, H., Timmerman.	Amsterdam.
Jiskoot, J. S.,	Heusden.
Jollij, H. R., Kwarto editie op oud Hollandsch papier	Sliedrecht.
Jonas, Mevr. B. C.,	Amsterdam.
Jong, H. de,	Wassenaar.
Jong, D. A. de,	Utrech.
Jong Azn., C de,	Giessendam.
Jong, G. de, Huis de Paauw	Wassenaar.
Jong, C. de, Mr. Smid	Ridderkerk.
Jong, J. de, Winkelbediende	Rotterdam.

Jong Jr., J. de, ... Alphen.
Jong, J. de, ... Vlaardingen.
Jong Azn., A. de, ... Giessendam.
Jong, C. de, ... Giessendam.
Jong, D. de, ... Maasland.
Jong, L. de, ... Ridderkerk.
Jong, Mejufvrouw C. H. de, ... Amsterdam.
Jongbloed, A., Boekhandelaar, 2 Ex. . . . . Leeuwarden.
Jongbloed, J. H., ... 's Gravenhage.
Jongeling, R, Mr. Smid . . . . Leidschendam.
Jongelingsvereeniging, De Christelijke . . . . . . Wassenaar.
Jongejans, Barend, ... Assendelft.
Jonge Jz., Joh. de, ... Goes.
Jonge van Zwijnsbergen, W. G. de, Kommandant der Koninkl. Nederl. Scherpschutters. . . . . 's Gravenhage.
Jonge Jr., C. de, Winkelier . . . . Brouwershaven.
Jongh, P. W. T. de, ... 's Gravenhage.
Jongh, W. de, ... 's Gravenhage.
Jongh, W. J. de, ... 's Gravenhage.
Joosten, W. G. S., ... 's Gravenhage.
Jorissen, H. *s*, Hotelhouder . . . . Heerenveen.
Joustra, T. T., ... Oranjewoud.
Jung, A., Particulier. . . . . Rotterdam.
Jung, B. L., 1e commies ter Secretarie. . . . . . . Hoorn.
Jungerius, D., ... Delfshaven.
Jurling, J. G., ... Apeldoorn.

Kaaij, W. van der, Stoomzaagmolenaar, ... Hillegersberg.
Kaemmerer, J. Ph. . . . . 's Gravenhage.
Kahlman, C. P.. . . . . 's Gravenhage.
Kakebeeke, A., Notaris . . . . Goes.
Kal, G. A., Kapitein O. I. leger. . . . . Harderwijk.
Kalf, P. J., Tabakshandelaar . . . . 's Gravenhage.
Kalis, Wed. K., ... Sliedrecht.
Kalis, W., ... Sliedrecht.
Kalker, M. D., ... Amsterdam.
Kalkman, Johs., Zalmvisscher, ... Kralingerveer.
Kalkmann, Johs., Huisonderwijzer . . . . . . Rotterdam.
Kalman, J., ... Utrecht.
Kamen, J. van, ... Dordrecht.
Kamp, P. van der, Mr. Timmerman en aannemer . . . Leiden.
Kampen, IJpe Jans, Rentenier . . . . Woudsend.
Kampen & Zn., P. N. van, Boekhandelaar 2 Ex. . . . . Amsterdam.
Kaptijn, C., ... Maassluis.
Karnebeek, J. S. G. van, Luitenant der Infanterie . . . Middelburg.
Karsten van Tuinen, J. W., Apotheker . . . . . . Leeuwarden.
Kat, W. J., Boekhandelaar, 47 Ex. . . . . Haarlem.
Kater Jr., J. de, Consulair Agent . . . . . . Brouwershaven.
Kauffmann, Martin, ... Rotterdam.
Keereweer, G., ... Middelburg.
Keff, S. P., ... Amsterdam.
Keimpena, K, van, ... 's Gravenhage
Keizer Jr., J. H., ... Amsterdam.
Kekem, A. van, ... Ameide.

Kellen, C. J. van der, Med. Doct.	Wassenaar.
Keller, Ingenieur	Nieuwe Diep.
Keller, J. W. F.,	Rotterdam.
Keller, Mevr. Wed. F.,	Zierikzee.
Kellevink, H, Builen- en Zevenfabriekant	Amsterdam.
Kemink & Zoon, Boekhandelaar, 2 Ex.	Utrecht.
Kemmer, J. J. H., Boekhandelaar, 3 Ex.	Utrecht.
Kempen, J. M. van, Fabriekant,	Voorschoten.
Kempenaar, D.,	s' Gravenhage.
Kemper, J. B., kwarto editie oud Hollandsch papier,	Amsterdam.
Kempers, E. F., Kapitein	Groningen.
Kerdel, Jzn., C.,	Schiedam.
Kerkhof, H.,	Amsterdam.
Kerkwijk, J. C. van, Trasfabrikaut,	Aarlanderveen.
Kerling, H. J.,	's Gravenhage.
Kerling, J. A.,	's Gravenhage.
Kerling, K. W.,	's Gravenhage.
Kerpestein, Mr. smid	Scherpenisse.
Kerssen, A. B.,	Apeldoorn.
Kersten, P., Huis- en rijtuigschilder	Zutphen.
Kesteren & Co., H. J. van, Boekhandelaar 5 Ex.	Amsterdam.
Kesting, Sluiswachter	Schellingwoude.
Ketel, A.,	Steenwijk.
Ketjen, F. W.,	Nijmegen.
Ketjen, H. J.,	Doesborgh.
Ketting,	Kralingen.
Keusenkamp, G., Branderskuecht	Schiedam.
Keus, H., Koopman	Meppel.
Keuth, Slager	Arnhem.
Keij, R.,	's Gravenhage.
Keynemans, J. J., koetsier bij Z. K. H. Prins Frederik.	's Gravenhage.
Keijser, K., Hoofdonderwijzer	Noordwijkerwoud.
Keijser, P. de,	Giessendam.
Keijzer, A.,	Maasland.
Keijzer, A. A.,	Amsterdam.
Keijzer, F. G.,	's Gravenhage.
Keijzer, J. H.,	Haarlem.
Kieft, H. van der,	Bunschoten.
Kierid, A. E. de, Draaier,	Utrecht.
Kikkert, P.,	Vlaardingen.
Kilchmeijer, H. M.,	's Gravenhage.
Kip, H. A.,	Amsterdam.
Kips-van der Schaaff, Mevrouw de Wed. J. J.,	's Gravenhage.
Kirberger, W. H., Boekhandelaar.	Amsterdam.
Klaarwater, D., Photograaf	Arnhem.
Klaasen, S. A., Particulier	Arnhem.
Klaassen, Joh., Uitspanning Rustplaats	Sonsbeek.
Klaassen, Mevrouw de wed.,	Amersfoort.
Klark, G. J. H. de, Schrijnwerker	Lochem.
Klashorst, H. van de, Onderwijzer	Amsterdam.
Klashorst, J. N. van de,	Wijk bij Duurstede.
Klaufus, J. L.,	Amsterdam.
Klaus, J.,	's Gravenhage.
Klaveren, H. A. van, Letterzetter	Amsterdam.

Klaveren, A. van Particulier . . . . Amsterdam.
Klaveren, M. van, Kapt. ter Zee. . . . . . . Rotterdam.
Klaveren, Mejufvrouw W. F. M. van, ... Amsterdam.
Kleef, A. J. van, 2e Vee-Keurmeester . . . . . . Arnhem.
Kleeuwens & Zn., F., Boekhandelaar . . . . . . Goes.
Klein, J. H., ... 's Gravenhage.
Klein, Ph. C., ... Amsterdam.
Kleingeld, A., ... Rotterdam.
Kleinpenning, J. S., Assuradeur . . . . Amsterdam.
Klencke, Luitenant O.-I. leger . . . . Utrecht.
Kleton, J., ... Amsterdam.
Kleij, H., ... Giessendam.
Kleij, Th., 2e Luitenant . . . . Harderwijk.
Kleijberg, G. J., ... 's Gravenhage.
Kleijbrink, Mej. de Wed. J., ... Zwolle.
Kleijkamp, P. J,, fabriekant van Mandenwerk en Tuinsieraden. Hofleverancier v. Z. K. H. Prins Frederik . . . . Rotterdam.
Kleijn, J. de, ... Werkendam.
Kleijn Dzn., W., Landman . . . . Assendelft.
Kleijn, Z. H. de, Notaris . . . . Molenaarsgraaf.
Klint, Corn. H., Rijkshavenmeester, kanaal Zuid Beveland . Hansweert.
Kloet, H. de, Sigarenhandelaar . . . . Weesp.
Kloet Bzn., H. van der, Mr. Tailleur . . . . . . Dordrecht.
Klokgieter, A., ... 's Gravenhage.
Klomp, A., ... 's Gravenhage.
Klooster, A., ... Goes.
Klop, A., ... Hellevoetsluis.
Kluit, J. L., Boekhandelaar, 2 Ex. . . . . Brielle.
Kluitman, P., Boekhandelaar, 5 Ex. . . . . Alkmaar.
Kluvers, Mejufvrouw W., ... Hengelo.
Kluijver, A. de, ... Bleskensgraaf.
Klijn, Pz., J. Logementhouder . . . . Durgerdam.
Klijnsma, Mejufvrouw A. E. J., ... Wolvega.
Knaapen, J. A. H., Kruidenier . . . . 's Gravenhage.
Knaap, J. van der, ... 's Gravenhage.
Knappert, E. H., Bouwkundige . . . . Utrecht.
Knel, J., Burgemeester. . . . . Wageningen.
Knoest, George, Horologiemaker . . . . Breda.
Knok, J., Commissionair, ... Rotterdam.
Knoll, P., ... Amsterdam.
Knoop, Mej. C., ... Amsterdam.
Knuijver, A. A., ... 's Gravenhage.
Knijff AAz., A., ... Woerden.
Knijff, J., Adrz., ... Woerden.
Koch, Jr., Ferd., ... Rotterdam.
Kock, H. W. Baron de, Oud-Raad van Indie . . . . 's Gravenhage.
Kock, J. B., Schoenmaker . . . . Enschedé.
Koek, D., ... Scheveningen.
Koek, L., ... Scheveningen.
Koekebakker, H., ... Wormerveer.
Koekebakker, H., Kassier . . . . Wormerveer.
Koelen, A. J. F., Kleermaker, ... Kralingen.
Koels, B. H, ... Arnhem.
Koels, B. H., particulier . . . . Arnhem.

Koens, H. G., ... 's Gravenhage.
Koens, J. P., ... 's Gravenhage.
Koentze, G. J. H., ... 's Gravenhage.
Koenen, mr. H. J., ... Amsterdam.
Koeveringe, H. van, ... Schore.
Köhler, A. F., Stalknecht bij Z. K. H. Prins van Oranje . . 's Gravenhage.
Kok, A. H., Beambte Nederlandsche bank . . . . . Amsterdam.
Kok, B., ... Meerkerk.
Kok, A. J. A. de, Boekhandelaar, 5 Ex. . . . . . Bergen op Zoom.
Kok, D. H., Boekhandelaar, 5 Ex. . . . . . . Amsterdam.
Kok Jr., J. C., ... 's Gravenhage.
Kok. H., Rentenier . . . . Workum.
Kok Jr., M. P., ... Amsterdam.
Kok, P., ... Apeldoorn.
Kok, R. J., Commissaris van Politie . . . . . . Amsterdam.
Koker, Mevrouw de wed., Particulier . . . . . . Wageningen.
Kolf, J., ... Almkerk.
Kolk, J. van der, Onderwijzer . . . . Gorinchem.
Koller, J., ... Zevenhuizen.
Koning, D., Landman . . . . Krommeniehorn.
Koning, D. H., Boekhandelaar . . . . Deventer.
Koning, F. H. de, Rijksontvanger . . . . . . Schagersbrug.
Koning, G., ... Meppel.
Koning JFz., G. J. de, Particulier . . . . . . Amsterdam.
Koning, Gebr. de, Kleedermakers . . . . . . Breda.
Koning, H. W. J., Fabriekant . . . . Gouda.
Koning, L. de, Vlas- en Bouwboer . . . . . . Ridderkerk.
Koning, Mejufvrouw Gerhardina . . . . Utrecht.
Kool, J. H., Koperslager . . . . Amsterdam.
Koolen, M., Landbouwer . . . . Tholen.
Koolhaas, H. M. G., Emeritus Predikant . . . . . Doetinchem.
Kools, W. F., Particulier, ... Rotterdam.
Kooper, A. J., ... 's Gravenhage.
Koopman, W. A. F., Boekhandelaar, 2 Ex. . . . . Lemmer.
Koopman-Olie, Mevr. . . . . Amsterdam.
Koopmans, D. M., ... Abbega.
Koopmans, Mr. R., Advocaat . . . . Haarlem.
Koorevaar, A., ... Giessendam.
Kooij, J. N., Student aan de Polyt. school . . . . . Delft.
Kooij, M., Schipper . . . . Schiedam.
Kooij, P., ... Hoogblokland
Kooij, S. van der, Landbouwer . . . . Maasland.
Kooij, Teunis, Landbouwer . . . . Haarlemmermeer.
Kooij, W. P, Boekhandelaar, 4 Ex. . . . . . . Nieuwediep.
Kooijker, C.. Boekhandelaar, 5 Ex. . . . . . . Leiden.
Kooijman, J., ... Wijngaarden.
Kooijmans, J., Ambtenaar . . . . Gorredijk.
Koper, Jr., A.. . . . . Schiedam.
Koper, Azn., T., ... Schiedam.
Koppell, A. van den, ... Emmickhoven.
Kopper, Pr., Mr. Schilder . . . . Assendelft.
Kerckhaert, P., Burgemeester . . . . Westdorpe.
Kornfeld, H., ... Schiedam.
Kornfeld, Wed., ... Schiedam.

Kortenhof, L. van, Logementhouder . . . . . . Arnhem.
Korthman, Ph., ... 's Gravenhage.
Koster, J., ... Amsterdam.
Kotting, G., ... Amsterdam.
Kous, L., ... Amsterdam.
Kouwenaar, T., Boekhandelaar, 2 Ex. . . . . Amsterdam.
Kraak, C., Banketbakker . . . . Amsterdam.
Kraal, M., Mr. Kleermaker . . . . Rotterdam.
Kraan, A., Metselaar en Loodgieter . . . . Rijswijk.
Kraan, J., Horologiemaker . . . . Groningen.
Kraan, J., Boekhandelaar, 7 Ex. . . . . Amsterdam.
Kraaij, P., ... Koog a/d Zaan.
Kraaijkamp, A., ... Dordrecht.
Krab, P., ... 's Gravenhage.
Krakeel, Hendrik . . . . 's Gravenhage.
Kramer, F., ... Werkendam.
Kramer, H. D., ... Amsterdam.
Kramer, J., ... Zwijndrecht.
Kramer, W., ... Amsterdam.
Kramers, H. A., Boekhandelaar, 2 Ex. . . . . . . Rotterdam.
Kramps, F. A., Boekhandelaar, 5 Ex. . . . . Hoorn.
Kramps, J., Olieslager. . . . . Hoogezand.
Krap & van Duijm, Wed, Boekhandelaar, 17 Ex. . . . . Rotterdam
Kreft, B., Kleermaker . . . . Rotterdam.
Kreis, S., Muziekmeester . . . . Amsterdam.
Kres, L., ... Schiedam.
Krieken, J. A. van, ... Tiel.
Kroes, P. J., Manufacturier . . . . Gouda.
Kroes, R. de, Koekbakker . . . . Gorinchem.
Kroesen, B., Hulponderwijzer . . . . Apeldoorn.
Kroeskop, M., ... Meppel.
Kröner, C., Winkelier . . . . Rotterdam.
Kroon, A., ... Amsterdam.
Kroon, J. J., ... Rotterdam.
Kroon, J. C., Burgemeester . . . . Stolwijk.
Kroon, P., ... Amsterdam.
Kroos, H. W. F., Particulier . . . . Amsterdam.
Kruimel, H., ... Brielle.
Kruitenbrouwer, J: . . . . Zeist.
Krul, P., ... Scheveningen.
Kruller, J., ... 's Gravenhage.
Kruijff, J. de, Boekhandelaar, 26 Ex. . . . . . . Utrecht.
Kruijff, W. de, Ridder orde Eikenkroon . . . . . Vlissingen.
Kruijt Azn., Pieter van der, ... Overschie.
Kruythof, G., Schoenmaker . . . . IJselmonde.
Krijgsman Jr., C., Bloemkweeker . . . . Krommeniedijk.
Krijn Pzn., J., in Effecten . . . . Amsterdam.
Krijt, Jb., ... Zaandijk.
Krijt, A. B., Huis de Pauw, ... Wassenaar.
Krijthe, A. S., Ambtenaar bij de belastingen . . . . Zutphen.
Kuhn, C., Meubelmaker . . . . Groningen.
Kühn, J., ... 's Gravenhage.
Kuhne, C. H., ... 's Gravenhage.
Kuhnel, B., ... 's Gravenhage.

Kuiper, M., ... Amsterdam.
Kuipers Jzn., C., Particulier . . . . Dordrecht.
Kuipers, H. J., ... 's Gravenhage.
Kuipers, H., Boekhandelaar . . . . Leeuwarden.
Kuit, G., ... Steenwijk.
Kuivenhoven, Bzn., A., Hovenier en Bloemist . . . . Alblasserdam.
Kuller, ... Amsterdam.
Kunen, Gebr., Boekhandelaars, 4 Ex. . . . . . . Delden.
Kurz, H., ... Rotterdam.
Kuster, H. A., 1e Luit. Magazijnmeester der artillerie . . . Utrecht.
Kuijk, Adr. van, Koffijhuishouder. . . . . Rotterdam.
Kuijlen & Zn., W. C. van der, ... 's Gravenhage.
Kuijs, J. G., ... 's Gravenhage.
Kuijters, P. . . . . Dordrecht.
Kwantes, P., Landman . . . . Assendelft.
Kijl, J. J., Mr. Bakker . . . . Bolsward.
Kijmmell, G. R. W., ... Assen.
Kijn, C. J., ... Zierikzee.

Laan Czn., C. van der, ... Assendelft.
Laan, K., Landman . . . . Zunderdorp.
Laan, J. W. van der, ... 's Gravenhage.
Laan, P. van der, ... 's Gravenhage.
Laan Jr., P. van der, ... 's Gravenhage.
Laan, W. C. van der, ... 's Gravenhage.
Laaxma IJpeij, Mr. A., ... Rijperkerk.
Labeur, M., ... Vlissingen.
Labouchère, Mejufvrouw M, ... Utrecht.
Labouchere, Mr. C. M., ... Zeist.
Lafeber, D., Timmerman . . . . Zunderdorp.
Lafeber, J., Timmerman . . . . Zunderdorp.
Laffree, J., ... Amsterdam.
Lagaaij, J. A., ... 's Gravenhage.
Lagrand, C., Gisthandelaar . . . . Rotterdam.
Lakeman, H., Boekhandelaar . . . . Zierikzee.
Lakerveld, L. G. van, ... 's Gravenhage.
Lamberts, Hend., ... Dieren.
Lambrechtsen van Ritthem, Mr. N. C., Wethouder . . . Middelburg.
Lampe, W. J., ... Apeldoorn.
Landmeter, J. de, Scheepstagrijn . . . . Rotterdam.
Landmeter, J., ... Gorredijk.
Lange, P. J. H., ... Amsterdam.
Langeberg, P., Winkelier . . . . Purmerend.
Langen, J. W. C. van, Gep. Majoor O. I. leger . . . . Ginneken.
Langeraad, P. van, Landbouwer . . . . Zierikzee.
Langeveld, B., ... Zuilen.
Langhout, H. J., (Leesgezelschap Waarheid en Liefde) . . Giessendam.
Langhout, J., Theol. candidaat . . . . Utrecht.
Lankelma, J. G., Boekhandelaar, 8 Ex. . . . . . Amsterdam.
Lantsink, H., Mr. slager . . . . Nijmegen.
Las van Bennekom, P. F., ... Amsterdam.
Laurentius, Th., ... Nijmegen.
Laureij, L. A., Boekhandelaar, 10 Ex. . . . . . Nieuwediep.

Ledden Hulsebosch, Mevrouw de Wed. J. A. van,	Groningen.
Ledeboer, B. J.,	Amsterdam.
Lee, H. van der,	Woerden.
Lee, M. van der,	Alblasserdam.
Leendertz, Jan, Boekhandelaar, 2 Ex.	Amsterdam.
Leene, J. T.	's Gravenhage.
Leentvaart, Krijn, Vlasboer	Ridderkerk.
Leepel, D. J., Notaris	Amsterdam.
Leerensveld, B., Vormer	Nieuw-Lekkerland.
Leerink, G. J.,	Zelhem.
Leesgezelschap Leeslust	Nieuwe Diep.
Leesgezelschap Oefening	Amsterdam.
Leesgezelschap, (Onderzoekt alle dingen en behoudt het goede)	Voorschoten.
Leesgezelschap Stichting	Leiden.
Leesgezelschap, Tot onderling genoegen	Hoorn.
Leesgezelschap Verscheidenheid	Amsterdam.
Leesgezelschap, Voor verstand en hart	Overschie.
Leeuw, B. van der, Mr. Barbier	Rotterdam.
Leeuw, C. F.,	Rotterdam.
Leeuw, Mindes de,	Steenwijk.
Leeuw, W. de, Brandersknecht	Schiedam.
Leeuwen, A. van, Bloemist	Rotterdam.
Leeuwen, B. van,	Scheveningen.
Leeuwen, C. van,	's Gravenhage.
Leeuwen Lz., C. J. van, Boekhandelaar, 11 Ex.	Woerden.
Leeuwen, D. van,	Scheveningen.
Leeuwen, Dr. E. H. van, Predikant	Vlaardingen.
Leeuwen, H. van,	Scheveningen.
Leeuwen, H. van, Landbouwer	Elden.
Leeuwen Jr., P. van, Mr. Mandenmaker	Scheveningen.
Leeuwen, W. van,	's Gravenhage.
Leeuwenberg Pz., J., particulier	Rotterdam
Leeuwenberg Wbz., J.,	Heijnenoord.
Leeuwenberg, L., Scheepstimmerman	Ridderkerk.
Leeuwenberg Wbz., P.,	Heijnenoord.
Leeuwenstein, T.,	Sliedrecht.
Lefèbre, L. J., (firma Weygand & Co.) Muziekhandelaren	's Gravenhage.
Legel, J.,	Amsterdam.
Lehman, J. H.,	Zeist.
Lely, C. van der,	Maasland.
Lely Azn., D. van der,	Maasland.
Lelij, J. van der,	Maasland.
Lely, Wed. J. C. van der	Maassluis.
Lelijveld, mejufvrouw J. M.,	Breda.
Leng, J. A. de, Wijnhandelaar	Dordrecht.
Lennep, C. van, Burgemeester,	Heemstede.
Lennep, geb. van Lennep, Douairière A. L. van,	Amsterdam.
Lennep, J. H. van,	Zeist.
Lenshoek, Mr. C. P.,	Wolvaartsdijk.
Lensvelt, D., Fabriekant	Rotterdam.
Lensvelt van Krimpen, Wed. A.,	Hellevoetsluis.
Lenzing, J. F.,	Leeuwarden.
Lepper en Zn., R. C., Boekhandelaar	Amsterdam.
Leun, W. van der,	Meerkerk.

Leur, D. de, Lood-, zinkwerker en pompenmaker . . . . Utrecht.
Leur, D. M. de, Mr. Metselaar . . . . Utrecht.
Leur, Joh. C. de, ... Utrecht.
Leur, J. W. de, Mr. Metselaar . . . . Utrecht.
Leverman, J. B., ... Doesburg.
Levi, E. J., Sedert 30 jaar Leverancier van Z. M. Troepen . . Neuzen.
Levie, M., ... 's Gravenhage.
Lewe Quintus, Jhr. Mr. J. D., Lid der Staten prov. Groningen . Groningen.
Leij, R. van der, ... Steenwijk.
Leijds, W., ... Amsterdam.
Liefde, J. K. de, Boekhandelaar, 74 Ex. . . . . . 's Gravenhage.
Liefde, Mejufvrouw J. A. van de, ... Utrecht.
Lier, Mr. L. van, Advocaat. . . . . Utrecht.
Lierop Jr., F. van, ... Bloemendaal.
Ligtenberg, J., Landbouwer. . . . . Haarlemmermeer.
Limburg, L., ... 's Gravenhage.
Limburg Stirum, Mr. D. A. Graaf van, Subst.-Griffier der arr. Regtbank . . . . Utrecht.
Limburg Stirum, L. Graaf van, . , ... Breda.
Limburg Stirum, L. G. A. Graaf van, Staadsraad Commissaris des Konings . . . . Arnhem.
Limburgh, P. J. van, ... Rotterdam.
Linden, J. ter, Particulier . . . . Nijmegen.
Linden, J. H. van der, ... Amsterdam.
Linden, L. van der, ... Amsterdam.
Linden, L. van der, Mr. schoenmaker . . . . . . 's Hertogenbosch.
Lindenboom, J., ... 's Gravenhage.
Lindenhovius, W., Commies 3e klasse 's Rijksbelastingen. . . Doetichem.
Lindman, Dr., ... Amsterdam.
Ling, van, Ritmeester. . . . . Amsterdam.
Linn, H. R., ... Amsterdam.
Linn, W. J., ... Amsterdam.
Linsen, Ch., ... Nijmegen;
Lintveld, G. W., ... 's Gravenhage.
Lisnet, P. H. L., ... 's Gravenhage.
Lith Jr., J. van, Architect en Timmerman . . . . . 's Gravenhage.
Löben Sels, P. J. van, Jur. Student . . . . Utrecht.
Lodewijks, Mejufvrouw, ... Zwolle.
Loeff, M. J. van der, Boekhandelaar, 14 Ex. . . . . Enschedé.
Lokman, P. Onderwijzer . . . . Veessen (Heerde.
Loman en Verster, Boekhandelaar . . . . Amsterdam.
Lommel, L. P. van, ... 's Gravenhage.
Longepée, G. C., ... , ... Nijverdal.
Loomans, W. P., Zadelmaker . . , ... Breda.
Loon, A. L. van, Gepens. Majoor . . . . Assen.
Loon, J. H. W. van, Kapitein der Schutterij . . . . Harlingen.
Loon, Mevrouw Douariere van . . . . Amsterdam.
Loon, P. van, Boekhandelaar, 5 Ex. . . . . Utrecht.
Loopuijt, Mr. J. H., ... 's Gravenhage.
Loos, K., Boekhandelaar, 3 Ex. . . . . Rotterdam.
Loosjes, Erven, Boekhandelaar, 5 Ex. . . . Haarlem.
Looijen, A., ... Wageningen.
Looijen, Dirk, ... Monster.
Looijen, G., Koopman . . . . Wageningen.

Looijen, Sent,	Honsholredijk.
Looze, A. J. de, Boekhandelaar	Zierikzee.
Loretz, J., Boekhandelaar, 2 Ex.	's Bosch.
Lorm, J. C. de,	's Gravenhage.
Lotgering, G.,	Broek in Waterland.
Lotiard, E. S.,	Nijkerk.
Lucas, D., Kapitein O. I. leger	Haarlem.
Ludekke, J. G., Bakker	Petten.
Luessen, H.,	Amsterdam.
Luken, J., Vetweider	Beemster.
Luppus, Gepens. Majoor	Utrecht.
Lussenburg, P. N., Mr. Timmerman	Rotterdam.
Luthge, H.,	Amsterdam.
Luttenberg, H., Gemeente-Secretaris	Zwolle.
Luunen, F. F. van,	's Gravenhage.
Luijendijk, D.,	Maassluis.
Luyendijk, F. K.	de Lier.
Luijt, Gebr., Boekhandelaar, 16 Ex.	Sliedrecht.
Luijt, M.,	Krommeniedijk.
Luijtveld, Joh., Broodbakker.	Maassluis.
Lijderveld, A. C. Opzichter	Rotterdam.
Lijnden, Mr. B. W. baron van, Comm. des Konings in Zeeland	Middelburg.
Lijnden van Sandenburg, C. Th. baron van, Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.	Wassenaar.
Lijnkamp, H. F., Onderwijzer	Haarlem.
Maal, A.,	's Gravenhage.
Maalsteed	Amsterdam.
Maanen, J. R. van Med. Doctor	Barneveld.
Maarschalk	Rotterdam.
Maas, J. C.,	Jutphaas.
Maas, C. J.,	Schiedam.
Maas, Charles,	Scheveningen.
Maas, E. J.	Maassluis.
Maas, H. A., Scheepsgezagvoerder.	Nieuwe Diep.
Maas, M., Landbouwer	Kruiningen.
Maas Jr., P. C., Boekhandelaar, 4 Ex.	Gouda.
Maaskant, B. H., Boekhandelaar	Gouda.
Maaswinkel, L. van,	Haarlem.
Maatjes, A., Huurkoetsier,	Overschie.
Mackaij, A. C.,	's Gravenhage.
Mackenzie, J.	Rotterdam.
Mackenzie, M., Sigarenhandelaar	Breda.
Maclean, C., Kuiper	Klundert.
Made, H, P. van de,	Hellevoetsluis.
Madern, L., Molenaar,	Delfshaven.
Madlener, K. A.,	Vlissingen.
Magielse, J. P.,	Goes.
Maitland, R. T., Directeur Kon. Zoöl. Bon. tuin	's Gravenhage.
Mallee, Jr., A. M., 1e Boekhouder	's Gravenhage.
Man, J. A. J. L. de, Draijer, Atelier der Staatsspoorwegen	Tilburg.
Manen, H. H. van,	Schiedam.
Mans, D., Landbouwer	Aalburg.
Mansvelt Beck, J. F., Fabriekant	's Gravenhage.

Mantel, P., Mr. Smid . . . . Haarlemmermeer.
Marchie van Voorthuijzen, E. du, ... Utrecht.
Marcus, P., Kantoorbediende . . . . Rotterdam.
Marel, A. van de, ... de Lier.
Marius, C. F., ... Arnhem.
Mark, B. van der, ... Schiedam.
Mark, Z. van der, O. I. ambtenaar . . . . . . Oestgeest.
Marle, G. J. van, Gepens. ambtenaar . . . . . . Enschedé.
Marle, Mr. H. van, ... Apeldoorn.
Marlof, Mejufvrouw M. J. G., ... Amsterdam.
Martens, J. C., Mr. bakker . . . . Utrecht.
Martin, C. E., ... Zeist.
Marx, J. C., Assuradeur . . . . Amsterdam.
Marijnen, W. T. H., Assuradeur en winkelier in koloniale waren . 's Hertogenbosch.
Mattenburgh, Ontvanger der directe belastingen (kwarto editie op oud Hollandsch papier) . . . . Hoorn.
Matze, Arie, ... Overschie.
Matzinger, J. J., Sigarenfabriekant en Winkelier . . . . Middelburg.
Mauw, A. von, Boekhandelaar, 3 Ex. . . . . Maastricht.
Max Muller, E. T. M. H., Restaurateur . . . . . . Rotterdam.
Maijstre, Reiziger . . . . Rotterdam.
Medema, R., Hulponderwijzer . . . . Middelstum.
Mée, A. du, Boekbinder . . . . 's Gravenhage.
Meer, Dames de,. . . . . 's Gravenhage.
Meer, D. van der, ... Rotterdam.
Meer, H. van der, Winkelier . . . . Alblasserdam.
Meer, Jac. van der, Boekhandelaar, 5 Ex. . . . . . Deventer.
Meer, Wed. K. H. van der, ... Franeker.
Meer, L. W. van der, hulponderwijzer . . . . . . Hem.
Meer, W. J. van der, ... Harlingen.
Meesen, Mejufvr., ... 's Gravenhage.
Meesters—Tromp, Mevrouw Wed. J.. . . . . . . Steenwijk.
Meeteren, Jr., A. van, ... Amsterdam.
Meeteren Jr., A. van, Makelaar . . . . Amsterdam.
Meeteren, A. C. van . . . . Amsterdam.
Meeussen & Zn., J., Boekhandelaar . . . . . . 's Gravenhage.
Meeuwisse, J. C., ... 's Gravenhage.
Meeuws, W. N., ... 's Gravenhage.
Meeuwsen & Zn.,. . . . . 's Gravenhage.
Meffert, H., Boekhandelaar . . . . Assen.
Mei, D. van der . . . . Deventer.
Meiboom, Arie, ... Dordrecht.
Meierink, J. J., ... Amsterdam.
Meijer, Carel,. . . . . Amsterdam.
Meijer, G., ... Woerden.
Meijer, G. L., Boekhandelaar. . . . . Lochem.
Meijer, J. J., ... Amsterdam.
Meijer, J. W., ... Amsterdam.
Meijer, H. A., Boekhandelaar, 2 Ex. . . . . . . Amsterdam.
Meijer, J. M. E. & G. H., Boekhandelaars, 3 Ex. . . . Amsterdam.
Meijer, Majoor der koninkl. Marechaussee, ... Maastricht.
Meijer, Mejonkvrouw G., ... Arum.
Meijer, Mattheus, Glasblazer . . . . Kralingen.
Meijer, L.. . . . . Amsterdam.

Meijer, W. J., Sluishavenmeester	Hellevoetsluis.
Meijer & Co.,	Amsterdam.
Meijers, A.,	Baarn.
Meijers, Ph., Boekhandelaar, 19 Ex.	Amersfoort.
Meijerse—Reidt, Wed. P. H.,	Rotterdam.
Melder, H., Boekhandelaar, 5 Ex.	Utrecht.
Mellink, W. C., Boekhandelaar, 2 Ex.	Zutphen.
Melsert, Mejufvr. W.,	's Gravenhage.
Mendes Chumaceiro, A., Emer. Opperrabijn	Amersfoort.
Mendes da Costa, A.,	Amsterdam.
Menk, W. van, Slagter	Harderwijk.
Mens, J. van, Koopman	Rotterdam.
Menso, J. C. P. E.; oud kantonregter, ridder der orde van de Nederl. Leeuw	Rhenen.
Merhotten, W.,	's Gravenhage.
Merk, J.,	Schiedam.
Merkesteijn, W. van, Wapenschilder	Amsterdam.
Merrebach, Joh. van, Raffinadeur	Amsterdam.
Mesquita, B. Bueno de,	Amsterdam.
Mestdagh, P. G. de Veij, Boekhandelaar 2 Ex.	Vlissingen.
Metkemeijer, J., Boekhouder	Rotterdam.
Metz, C. L., Geweermaker	Bergen op Zoom.
Metz, G. J., wachtmeester 4e reg. Huzaren,	Zutphen.
Metz, M. J.	Nijmegen.
Meuke, L. H.,	Schiedam.
Meurs, J., Boekhandelaar, 2 Ex.	's Gravenhage.
Meurs, Mr. D. van, Burgemeester	Harderwijk.
Meurzing, B. H., Landbouwer	Hoogezand.
Meijners, H. G. J. L., gepens. Luit.-Kolonel O. I. leger	Nijmegen.
Meijneken, J. A. van, particulier	Rotterdam.
Middelburg, de Erven	Hengelo.
Middelkoop, D.,	Emmickhoven.
Middendorf, J. G. Particulier	Rotterdam.
Middendorp, L., Kapper	Utrecht.
Miedema, A, Cand-Notaris	Sneek.
Miga, C., Marktmeester	Arnhem.
Miggelbrink, J. H.,	Rotterdam.
Minderop, W., Agent van Politie.	Rotterdam.
Minkman, H.	Arnhem.
Minnaer, P. J., Statie Overste	Kijkuit bij Axel.
Minnigh, Mejufvrouw de Wed. L. D.,	Dordrecht.
Moenens, A.,	's Gravenhage.
Moens, A., Inspecteur Lager Onderwijs, Lid van de 2e Kamer	Utrecht.
Moens, Adriaan, Koopman	Rotterdam.
Moerman, C.,	Utrecht.
Moerman, C., Negociant	Sas van Gent.
Moerman—v. Leeuwen, Mejufvrouw de Wed. E. H.,	Rotterdam.
Mogge Pous, J,	Leeuwarden.
Mol, Jr., A.,	Amsterdam.
Mol, K., Timmerman	Durgerdam.
Molenaar, A., Winkelier	Alblasserdam.
Molenaar, A., Landman	Beemster.
Molenaar, A. N.	Waddinxveen.
Molenaar (Wed. van Stelten), Hendrikje,	Beemster.

Molenpage, H., Theol. Student . . . . Amsterdam.
Mollerus, Jhr. Mr., ... Heusden.
Mollmann, A. J., ... Arnhem.
Mollmann, A. J., Commissionair . . . . Arnhem.
Molsbergen, J. R., Muntgezel . . . . Utrecht.
Monfrooij, W., ... Amsterdam.
Montagne, Mej. E., ... Leiden.
Moojen, H. J., Boekhandelaar . . . . den Burg.
Moolen, D. J. van der, ... Amsterdam.
Moolenijzer, D. A., ... Amsterdam.
Mooij, H. W., Boekhandelaar, 9 Ex. . . . . Amsterdam.
Mooij, W. H., Boekhandelaar, 10 Ex. . . . . . . Rotterdam.
Morits, J., Kopergieter, ... Rotterdam.
Morks Jr., C., Boekhandelaar, 39 Ex. . . . . . . Dordrecht.
Morsink, E., ... Amsterdam.
Most, F. van der, ... Schiedam.
Most, J. van der, ... Schiedam.
Most, L. van der, ... Schiedam.
Mostert Azn., D., Schipper . . . . Maasland.
Moulin, L. J. A., Verificateur . . . . Rotterdam.
Mounier, P. J. J., Emeritus Predikant (Hofpredikant) . . . Amsterdam.
Mourik, A. van, ... Scheveningen.
Mouw—Prins, Mevrouw J., ... Nijkerk.
Muhrig, Mejufvrouw, ... Dordrecht.
Mulder, A., ... Goes.
Mulder, A., Particulier . . . . Amsterdam.
Mulder, F., Kleermaker . . . . Purmerend.
Mulder, G., Sluiswachter . . . . Schillingwoude.
Mulder, J., Particulier, ... Amsterdam.
Mulder, J., Controleur Centraal-Spoorwegmaatschappij . . . Mulder.
Mulder, J. L., Winkelier . . . . Bruinisse.
Mulder, K., Apothekerbediende . . . . Goes.
Mulder, L. C., ... 's Gravenhage.
Mulder, W. Z., Boekhandelaar . . . . Baarn.
Mullem, D. van, ... Hellevoetsluis.
Müllemeister, J. H., beambte aan de cellulaire gevangenis, . . Rotterdam.
Muller, A. P., ... 's Gravenhage.
Muller, Dr. J. F. L., ... Oosterend.
Muller, C., Predikant . . . . Zijpe.
Muller, F. K., Blikslager . . . . Haarlem.
Muller, F. de, Postillon bij Z. K. H. Prins Frederik . . . 's Gravenhage.
Muller, G., Ambtenaar . . . . Amsterdam.
Muller, Gebr., Boekhandelaars, 6 Ex. . . . . . . Maastricht.
Muller, Gebr., Boekhandelaars, 6 Ex. . . . . . . 's Hertogenbosch.
Muller, H., ... 's Gravenhage.
Muller, J., ... Amsterdam.
Muller, Joh., Boekhandelaar . . . . Amsterdam.
Munchen & Roohmaker, van, Boekhandelaar, 14 Ex. . . . Haarlem.
Munster, A. W. van, Boekhandelaar, 6 Ex. . . . . . Utrecht.
Munster, Erven van, Boekhandelaar . . . . Amsterdam.
Munster, G. S., van , ... Amsterdam.
Muntendam, Dr. D. J., ... Amsterdam.
Murman, Kapt. der Infanterie . . . . Harderwijk.
Murraij, G. G., ... Amsterdam.

Musch, M., . . , ... Amsterdam.
Muijden, J. van, ... Amsterdam.
Muijsson, D., Handelaar in steenkolen, ... Rotterdam.
Muijzert Jr., J, Mr. Smid . . . . Utrecht.
Mijnlief, ... 's Gravenhage.
Mijs, D., Boekhandelaar . . . . . Tiel.

Naaten, N. van der, Houtkooper . . . . Amsterdam.
Nachenius, J. W., ... Amsterdam.
Nagel van Ampsen, Baron C. J. A. van, ... Lochem.
Nagel van Nederhemert, Baron van . . . . . . Nederhemert.
Nagtegaal, R. A. M., Particulier . . . . . . Rotterdam.
Nagtegaal, Joh., Brandersknecht . : . . . . . Schiedam.
Nahuijs, ... 's Gravenhage.
Nassau, Willem Nicolaas Alexander Frederik Karel Hendrik van, Dordrecht.
Nater, J., ... 's Gravenhage.
Nauman, P., ... Schiedam.
Nederhoed, J., Predikant . . . . Kralingen.
Neeb, D, ... Doesborgh.
Nell, D., ... Wassenaar.
Nepveu, P. A. J., Hoofdonderwijzer . . . . . . Utrecht.
Neufville, H. de, ... Amsterdam.
Neumann, F. C., ... Amsterdam.
Neut, W. van der, Kassiersbediende . . . . . . Rotterdam.
Nierop, G. van, ... Amsterdam.
Niersen, J., Predikant . . . . Kralingen.
Niessingh, B., Vleeschhouwer, ... Rotterdam.
Niet, A. de, ... Schevingen.
Niet Azn., H. de, ... Schevingen.
Niet, P. de, ... Schevingen.
Niet, W. de, ... Scheveningen.
Nieuwendorp, Chr., ... Sliedrecht.
Nieuwenhuis, E., ... Nijmegen.
Nieuwenhuis, J. J. C., ... 's Gravenhage.
Nieuwenhuis, P. B., Boekhandelaar, 5 Ex. . . . . . Breda.
Nieuwenhuijzen, W. A., Boekhandelaar, 14 Ex. . . . Tholen.
Nieuwenhuizen, W. L., Kamerbehanger. . . . . . Utrecht.
Nieuwpoort, A., ... Sliedrecht.
Nispen, J. van, Confiseur . . . . Rotterdam.
Nobel, G.!, Landbouwer . . . . Zijpe.
Noë Lz., C., Boekhandelaar . . . . Leeuwarden.
Noman & Zoon, Joh., Boekhandelaars, 5 Ex. . . . . Zalt-Bommel.
Nonhebel, J. C. K., Predikant . . . . Elburg.
Noordaa Jr., S. W. van de, ... 's Gravenhage.
Noordanus, ... 's Gravenhage.
Noordendorp, J., Boekhandelaar, 5 Ex. . . . . . Amsterdam.
Noordhoff, P,, Boekhandelaar, 18 Ex. . . . . . Groningen.
Noordtzij, M., ... Schiedam.
Nooten, S. & W. N. van, Boekhandelaars, 3 Ex. . . . Schoonhoven.
Nooten, W. Cämbier van, Boekhandelaar, 4 Ex. . . . Alphen.
Nordman, G., Mr. Smid . . . . Purmerend.
Noske, J. D., Grondeigenaar . . . . Axel.
Nout, F., ... Amsterdam.
Nugteren Mejufvrouw N. van, ... Zwijndrecht.

Nuhont van der Veen, J., Gemeente-Secretaris . . . . Alkmaar.
Nus, J., Koopman . . . . Charlois.
Nuijens, A., Boekhandelaar, 9 Ex. . . . . Alkmaar.
Nijhof, P., Onderwijzer . . . . Oene (Epe).
Nijhoff en Zn., Is. An., Boehandelaar. 16 Ex. . . . . Arnhem.
Nijhuis, Wed. J., ... Borne.
Nijland, H., Boekhandelaar . . . . Epe.

Ochtman Jz., S., Boekhandelaar, 5 Ex. . . . . . Zierikzee.
Ockenburgh, H. H. van, Winkelier . . . . Arnhem.
Ockerse, C. F. R., Med. docter . . . . Arnhem.
Ockerse, Dr. C. F. R., ... Arnhem.
Odé, J., Boekhandelaar, 53 Ex. . . . . Schiedam.
Oderom, H., ... Utrecht.
Oelschläger, F., Hotel St. Lucas . . . . Rotterdam.
Oepst Klz., J., ... Amsterdam.
Oeveren, W. van, Burgemeester . . . . IJerskerke.
Offerman, H., ... Schiedam.
Oldenbarneveld, H. van, Bouwmeester . . . . . . Amsterdam.
Oldenburg, N., Graanhandelaar . . . . Rotterdam.
Olifiers, C. M., ... 's Gravenhage.
Olphen, A. H. van, ... 's Gravenhage.
Olphen, G. H. van, ... 's Gravenhage.
Olphen, W. J. van, ... 's Gravenhage.
Ommen, J. R. van, ... 's Gravenhage.
Ommeren, B. J. van, ... Neder-Hemert.
Ommering, A.. . . . . Vlaardingen.
Ooijen, A. van, ... 's Gravenhage.
Oolgaardt & Bruinier, Cargadoors en Commissionairs in Assurantien Amsterdam.
Oonk, A. van Nienwbeert, Boekhandelaar, 3 Ex. . . . . Elburg.
Oord, J., ... Bolsward.
Oordt, G. J. G. W. L. van, 2e Luitenant Scherpschutters . . 's Gravenhage.
Oordt, G. van, ... Rotterdam.
Oosten, K. van, Koopman . . . . Maasland.
Oostendorp, C., ... Amsterdam.
Oostendorp, J. C., ... Amsterdam.
Oostendorp Jr., G., ... Amsterdam.
Oosterbaan, L., Koopman . . . . Zuiderwoude.
Oosterhoff Jzn., W. J., Directeur van de Algemeene Friesche Levensverzekering Maatschappij . . . . Leeuwarden.
Oosterlaar, J., ... Kampen.
Oosterlee, A., ... Wassenaar.
Oosterveer, M., huis de Paauw . . . . Wassenaar.
Oosthout de Vree, Mevrouw. . . . . Beek.
Opeine, M. van, ... Rotterdam.
Ophorst, A., Boekhandelaar, 14 Ex. . . . . . . Wageningen.
Ort, 1e Luitenant 2e regiment Huzaren . . . . . . Venlo.
Os, H. van, Boekhandelaar, 5 Ex. . . . . Schagerbrug.
Osterman, C., Particulier . . . . Utrecht.
Otjes, J., Beeldhouwer . . . . Amsterdam.
Otterbeek Bastiaans, R. A. van, Koopman . . . . . . Deventer.
Ottevanger, M., Boekhouder . . . . Rotterdam.
Otto, Vincent, ... 's Gravenhage.
Oude, A. de, Timmerman . . . . Zuiderwoude.

Oude, J. de, Grondeigenaar	Brouwershaven.
Ouden, Z. den, Metselaar	Rotterdam.
Oudermeulen, Mevrouw douarière van der,	's Gravenhage.
Oudshoorn, J. P.,	Schiedam.
Oudtshoorn, D.,	's Gravenhage.
Oudijk, G.,	Rotterdam.
Out, P., Boekhandelaar, 3 Ex.	Koog a/d Zaan.
Ouwenbroek, B. A.,	Amsterdam.
Ouwendijk, W., Molenaar	Overschie.
Overbeek, G. van, Boekhandelaar, 3 Ex.	Alphen.
Overbosch, A., Veearts	Barneveld.
Overdijk, J. H.,	Schiedam.
Overdijking, G. W. R., Stationchef	Harmelen.
Paasschen, M. T.,	's Gravenhage.
Paddenburg, A. C. F. van, Boekhandelaar	Amsterdam.
Paddenburg, W. van, (voor het krankzinnigengesticht)	Utrecht.
Paddinge, J. J., Kantoorbediende	Amsterdam.
Pallandt, J. Baron van,	Varseveld.
Pallandt van Roosendaal, Baron van,	Roosendaal.
Pape, C. F. J.,	Heusden.
Parrée, J. M.,	Utrecht.
Pasman, S. W.,	Amsterdam.
Pasteuning, H. J.,	Amsterdam.
Pasteur, W. C.,	Rotterdam.
Pauw van Wieldrecht, C. Ridder,	Zeist.
Pauwels, Frans	's Gravenhage.
Pauws. H., Landman	Nieuwendammermeer.
Peer, Mr. J. van, Inspecteur der Registratie, Domeinen en Successierecht	Haarlem.
Peeters, Ch., Gep. Kapitein der Koninkl. Marechaussée	Sas van Gent.
Peetersen, J. W., Mr. Bakker	Oudek. a/d Amstel.
Pel, C. M. H., Luitenant Kolonel	Bergen op Zoom.
Pel, P. K., rustend Geneesheer	Dragten.
Peldt, Huig van,	Dordrecht.
Pels Jr., C.,	Dordrecht.
Pels, M., Vleeschhouwer	Purmerend.
Pels Jr., Th. A.,	Amsterdam.
Pelt, P. J. van,	Hellevoetsluis.
Peltzer, W. F.,	's Gravenhage.
Perk, C. E., Burgemeester	Anna Paulowna.
Perk, K.,	Amsterdam.
Perk, N. C.,	Haarlem.
Perle, J.,	Amsterdam.
Perquin, J. F.,	's Gravenhage.
Persijn, P. J., Boekhandelaar	Hoorn.
Pesters, Jonkhr. V. A. de, Kapitein Rijd. Artillerie	Amersfoort.
Pesters, Jhr. J. J. de,	Utrecht.
Pet, C., Boekhandelaar, 5 Ex.	Hoogeveen.
Peters, G. A., Geneesheer	Schore.
Peters, W.,	Sliedrecht.
Petit, Dames de,	Arnhem.
Petit, Louis D., Boekhandelaar, 14 Ex.	Amsterdam.
Petri, J. F.,	's Gravenhage.

Petrus, J., ... Amsterdam.
Peursem, J. H. van, Boekhandelaar, 5 Ex. . . . . . Utrecht.
Peursum, G. van, Boekhandelaar . . . . Amsterdam.
Peij, A. H., Klerk paket Hoog Militair gerechtshof . . . Utrecht.
Peij, P., Particulier . . . . Utrecht.
Pezaro, J. E., ... Amsterdam.
Pfeiffer, N. A., Kruidenier en tabakshandelaar . . . . Groningen.
Pfeffer, W. F., ... 's Gravenhage.
Phaff, E. A., Mr. Schilder . . . . Borsele.
Philipse, J. A., Minister van Staat, oud voorzitter van de 1e Kamer der Staten-Generaal en van het Provinciaal geregtshof van Zuid-Holland . . . . 's Gravenhage.
Philipse, M., ... Zeist.
Piekema, G. J., ... Pingjum.
Pierssens, Chs., Burgemeester . . . . Hulst.
Pieterse, H. G., Boekhouder . . . . Rotterdam.
Pieterse, P., ... Amsterdam.
Pieterson, H. M., Graanhandelaar . . . . . . Rotterdam.
Pippinghegen, Mevrouw . . . . 's Gravenhage.
Pitlo, J. P. D., Werkmeester a/d Rijn-Spoorweg . . . . Utrecht.
Pitlo Phzn., Sigarenmagazijn . . . . Arnhem.
Plaisier Czn., G., Vlasboer . . . . Ridderkerk.
Plaisier, Marinus, Vlas en Bouwboer . . . . Ridderkerk.
Plantinga, S., ... Bolsward.
Plas, A. J., Schilder . . . . Schagerbrug.
Plas, Jan, Landbouwer . . . . Beemster.
Plas, C. van der, Mr. Scheepmaker . . . . Wateringen.
Pleijsier, Jac., ... Scheveningen.
Ploeg, C. van der . . . . Rotterdam.
Ploeg, G., ... Woeste Hoeve.
Plomp, J. C., Burgemeester . . . . Zuijlen.
Poel, J. van der, ... Kralingen.
Poeschman, G. B., Boekhandelaar, 30 Ex. . . . . . Rotterdam.
Poeschman, J. C., ... Amsterdam.
Polak, A. J., ... Rotterdam.
Polak Jr., J. A., Fabriekant . . . . Rotterdam.
Polak, N. A., Koopman . . . . Rotterdam.
Polak, P. B. A., Particulier . . . . Rotterdam.
Polle, H. van de, ... 's Gravenhage.
Poll, Jhr. F. W. van de, 1e Luitenant 2e regiment huzaren . . Venlo.
Poll, Mr. W. van de, ... Haarlem.
Pollen, Francois Ph., ... Scheveningen.
Polman Gruijs, Jonkh. Mr. P., ... Groningen.
Polman, H., Koopman. . . . . Hoorn.
Pols, B. van der, Koopman . . . . Charlois.
Pols, P. van der, Koopman . . . . Charlois.
Pons, Stefanus, Visscher . . . . Kralingen.
Pons, Stefanus Wouter, Visscher . . . . Kralingen.
Pons, S., Scheepsgezagvoerder . . . . Rotterdam.
Poolen, W. J. F., ... Rotterdam.
Poorter, J., Landbouwer . . . . Wijk.
Poortman, Jc., ... Maassluis.
Poot, Gebr., Boekhandelaars, 60 Ex. . . . . . . Rotterdam.
Poot, J., Winkelier . . . . Rotterdam.

Poot, P., ... Schiedam.
Poot, P., Landbouwer, ... Berkel.
Porsius, W., Visscher . . . . Durgerdam.
Portengen, J., ... Amsterdam.
Portheine, L., Beurtschipper . . . . Deventer.
Posno, W. B., Commissionair . . . . Amsterdam.
Post, D., ... Amsterdam.
Post, Dames, ... 's Gravenhage.
Post, G., ... Kralingen.
Post, Gebr. v. d., Boekhandelaar, 6 Ex. . . . . . . Utrecht.
Post, L. G., Boekhandelaar, 5 Ex. . . . . Purmerende.
Posthuma, W., ... Dockum.
Posthumus . . . . Naaldwijk.
Posthumus, ... Hellevoetsluis.
Posthumus, C. R., Landbouwer . . . . Wolzum.
Posthumus, P. L., ... Amsterdam.
Posthumus Meijjes, Dr. W. C., ... Amsterdam.
Postma, F., ... Amsterdam.
Postma, Jan O., Landbouwer . . . . Cornwerd.
Postma, P. O., Landbouwer . . . . Cornwerd.
Postma, S. R., ... Bolsward.
Pothoff, Mevrouw de Wed., ... Arnhem.
Potma, Jan, Beambte ter Secretarie . . . . Workum.
Pottgieter, J. F., Controleur der belastingen . . . . . 's Gravenhage.
Pouderoijen, F. J. van, ... Sleewijk.
Pouwels, D., Boekhandelaar. . . . . Bergen op Zoom.
Prakken, G., Goudsmid . . . . Meppel.
Pranger, D., Scheepmaker . . . . Schiedam.
Pranger, D., Scheepstimmerman . . . . Schiedam.
Pré, G. du, ... Amarassi (N. O. Indie).
Prillewitz, H. W., ... Heusden.
Prins, B., ... Sliedrecht.
Prins, Ns., ... Sliedrecht.
Prins Dz., J. L., ... 's Gravenhage.
Prins, K., Vischhandelaar . . . . Utrecht.
Prins, M., ... Sliedrecht.
Prins, S. H., ... Bolsward.
Pronk, D., Landman . . . . Holijsloot.
Pronk, J., ... Scheveningen.
Pronk, J., Grutter . . . . Rijswijk.
Pronk, J., In Wijnen . . . . Rotterdam.
Proos, Wed. W., Particulier . . . . Rralingen.
Prumers, J. F., ... Ellewout-dijk.
Puffelen, K. M. van, Orgelfabriekant . . . . . . Zalt-Bommel.
Pulle, A. A., ... Arnhem.
Pull, T. D. H., Boekhandelaar, 24 Ex. . . . . . . Apeldoorn.
Puls, D., Aannemer . . . . Rotterdam.
Puls, L. F., ... Amsterdam.
Punt, H., ... Driebergen.
Putten, F. W. van der, Directeur Brood- en Meelfabriek . . . 's Gravenhage.
Puijker, Th. de, ... Bleskensgraaf.
Pijl, Jac., Huisknecht . . . . Utrecht.
Pijnaker, J., ... 's Gravenhage.
Quintus, Jhr. Mr. W. J., ... Groningen.

Raadgeep, W. J., Boekhandelaar, 5 Ex. . . . . . . Doetinchem.
Raadt, Johs. de, ... Alkmaar.
Raasveldt, J. A., ... 's Gravenhage.
Raasveldt Jr., J. A., ... 's Gravenhage.
Rademaker, J. A., ... Barneveld.
Rademakers, Kapitein Administrateur . . . . . . Venlo.
Ramann, ... Amsterdam.
Ranning Eijlerts, Boekhandelaar, 3 Ex. . . . . . Amsterdam.
Rapmund, H. C., Sigarenfabriekant . . . . . . Rotterdam.
Rauwerda, W., ... Nieuw Loosdrecht.
Rave, J. de, ... Maassluis.
Ravelli, P. A., ... 's Gravenhage.
Raven, P. van, Boekhandelaar, 2 Ex.. . . . . . de Rijp.
Recourt, J., ... 's Gravenhage.
Redeker, B. G., ... Amsterdam,
Ree, A. H. van, Sergeant Majoor. . . . . . . Kampen.
Reede, J. van, ... Schiedam.
Reenen, G. J. C. van, ... Loenen a/d Vecht.
Rees, J. van, ... Sliedrecht.
Rees, L. P. van, ... Hellevoetsluis.
Reeser, G. C., ... 's Gravenhage.
Reeser, L. E. H., ... Vlaardingen.
Reeuwijk, P. van, Landbouwer . . . . Haarlemmermeer.
Reeven, A. J. van, Mr. Schilder . . . . Maasland.
Regenbogen, Mevrouw M., ... 's Gravenhage.
Regt, Theunis de, ... Overschie.
Regteren Altena, Ds. van, Predikant . . . . . . Eibergen.
Reichmuth, J., ... Amsterdam.
Reinders, J., Huis de Paauw . . . . Wassenaar.
Reitz, G. J., Boekhandelaar, 3 Ex. . . . . . . Groningen.
Rensenbrink, E. G., ... Amsterdam.
Rensink, A. A., Boekhandelaar, 9 Ex. . . . . . Leiden.
Repelius, J. W., Geneesheer . . . . Leimuiden.
Reterink, M. H., Boekhandelaar, 14 Ex. . . . . . Schiedam.
Revel, geb. Quarles van Ufford, Mevrouw douairière . . . 's Gravenhage.
Revers, J. P., Boekhandelaar, 7 Ex. . . . . . . Dordrecht.
Reijden, W. F. van der, ... 's Gravenhage.
Reijnders, G., Landman . . . . Zunderdorp.
Reijne Hzn., K., ... Krommenie.
Reijnet de la Rue, P. H. J., Boekhandelaar, 4 Ex . . . Amsterdam.
Rhemen, R. G. S. van, Burgemeester . . . . . . Wassenaar.
Richard, H., ... Amsterdam.
Richter, J. H. A., Winkelbediende . . . . Rotterdam.
Ridder van Rappard, Jhr. J. C. W. L. F. C., ... Apeldoorn.
Rieder, C., ... Amsterdam.
Riedijk, A. A., ... Vlaardingen.
Riemeijer, J., ... 's Gravenhage.
Riet, A. M. S., te, ... Amsterdam.
Riet, M. A. van, Mr. Stukadoor. . . . . Kralingen.
Rietdijk, L. C., ... Dordrecht.
Rietveld, P., ... Sliedrecht.
Rinderknecht, J., ... 's Gravenhage.
Ringeling, E. J. H., 1e Luit. 3e reg. Huzaren . . . Haarlem.
Ringk, J. M., ... Amsterdam.

Ringk, K. H., ... Amsterdam.
Ringlever, P., Hoofdonderwijzer . . . . . . Rotterdam.
Ringnalda, G., Predikant . . . . Doornspijk.
Ris, C. A., Particulier. . . . . Rotterdam.
Rit, J., Deurwaarder Arrond. Rechtbank en Kantongerecht . . Zalt-Bommel.
Ritmeester, C., ... Almkerk.
Ritmeester, C. M., particulier . . . . Gorinchem.
Rittershausen, W. C. L., ... 's Gravenhage.
Robanus, J. G., ... Hellevoetsluis.
Robbers & de Haas, Boekhandelaars, 6 Ex. . . . . . Rotterdam.
Rode, J. M. de, Particulier . . . . Zutphen.
Rodenburg, R., ... Hoorn.
Rodrigo, Gezusters, Mutsenmaaksters . . . . . . Hulst.
Roelants, H. W. M., ... Schiedam.
Roelants, H. W., Luit.-kolonel, kommandant der dd. schutterij . Schiedam.
Roelants, H. A. M., Boekhandelaar, ... Schiedam.
Roelink, A., Wethouder . . . . Meppel.
Roëll, W. F., Baron . . . . 's Gravenhage.
Roelofs, E., ... Vlaardingen,
Roeloffzen J. . . . . Harderwijk.
Roem, Joh., Boekhandelaar, 2 Ex. . . . . . . Alkmaar.
Roest, A. H., ... Dordrecht.
Roest v. Limburg, Jacob S., Wijnhandelaar . . . . Gouda.
Roetman, W., ... Schiedam.
Roezius, H., Opzichter weeffabriek . . . . . . Enschedé.
Rogge, IJ., Boekhandelaar, 2 Ex. . . . . . . Amsterdam.
Roldanus, Mejufvrouw, Institutrice . . . . . . Wageningen.
Rolf, J., Sergeant 6e reg. Infanterie . . . . . Gorinchem.
Rolff, A. C., Boekhandelaar, 38 Ex. . . . . . . Amsterdam.
Römelingh, J., Boekhandelaar . . . . Groningen.
Rompelman, ... Almelo.
Romunde, Milit. gevangenis . . . . Leiden.
Ronden, B. H. de, Boekhandelaar, 5 Ex. . . . . . Amsterdam.
Ronge, J. C, ... Amsterdam.
Roo, P. de, in Modes. . . . . Arnhem.
Roo van Westmaas, E. A. de, (Huize Daalhuijzen) . . . Velp.
Roode Jr., C. J. van, ... 's Gravenhage.
Roodzand, J., ... Rotterdam.
Roos, M., Schipper . . . . Ridderkerk.
Roos, Willem, ... Zaandijk.
Roosdorp, K. F., Hoofdonderwijzer . . . . Haarlemmermeer.
Rooijen, H. van, ... Rotterdam.
Röpcke, D. J., geëmploijeerde Stoomboot-Maatschappij Nederland . Amsterdam.
Rosendael, W. F. van, Café de Nederlanden . . . . . Alkmaar.
Rosenkransz, W., ... Amsterdam.
Rosmalen, H. F. van, ... 's Gravenhage.
Rosmalen, W. F. van, ... 's Gravenhage.
Rossen, F. van, Boekhandelaar . . . . Amsterdam.
Rossum Dzn., J. van, Boekhandelaar . . . . . . Bodegraven.
Rouwendaal, H., ... Krommenie.
Roijaards van den Ham, Mr. W. J., Wethouder . . . . Utrecht.
Rozenkranz, W., Boekhandelaar . . . . Maastricht.
Rudelsheim. J., ... Amsterdam.
Rudelsheim, Z. J., ... Amsterdam.

Ruder, J. J.,	Amsterdam.
Rueb, A., particulier	Rotterdam.
Ruiter, N. de, Landman	Broek en Waterland.
Ruiter, B. C. L. A. de, offi. van gezondheid 1e klasse, (kwarto editie op oud Hollandsch papier)	Doesborgh.
Rumphorst, Wed., Koffijhuis	Rotterdam.
Rusink, J., Koffijhuishouder	Arnhem.
Rutel, 1e klerk a/d Centraal Spoorwegmaatschappij	Harderwijk.
Rutte, genaamd Roethof, Onderwijzer	Utrecht.
Ruijter, B. C. L. A. de, Officier v. Gezondheid 1e klasse	Doesborgh.
Ruijter, J. de, Boekhandelaar, 7 Ex.	Amsterdam.
Ruijter, J. H. C.,	Amsterdam.
Ruijter, W. de,	Hellevoetsluis.
Rijk, Jb. de, Landbouwer	Haarlemmermeer.
Rijken, A.,	Dordrecht.
Rijken, J.,	Rotterdam.
Rijksen, M., Sigarenfabriekant	Utrecht.
Rijn, J. van, (geboren 19 Febr. 1817, juist op 't oogenblik dat 't bulletin werd uitgegeven van de geboorte onzer geëerbiedigde Koning Willem III) (op verz. van geabbonneerde geplaatst)	Maassluis.
Rijneke, H. D., Boekhouder	Rotterdam.
Rijs, A. van,	Zwijndrecht.
Rijsdijk Jzn., P.,	Ridderkerk.
Rijsselberche, J. J. van, Mr. tailleur	Utrecht.
Rijswijk, A. M. van,	's Gravenhage.
Rijswijk Wzn.,	Dordrecht.
Saarloos, W., Boekhandelaar, 4 Ex.	IJsselmonde.
Sack, J. P.,	's Gravenhage.
Samplonius, J., Boekhandelaar, 6 Ex.	Heeg.
Sandberg, E.,	Dordrecht.
Sande, J. G. G. van de, Koopman	Arnhem.
Sander, J. A., Timmerman	Amsterdam.
Sanders, D., particulier	Amsterdam.
Sanders, J., Hulponderwijzer	Middelburg.
Sant, A. F.,	's Gravenhage.
Sant, C., Kok en banketbakker	Purmerend.
Santen, E. M. S. van,	's Gravenhage.
Santheuvel, Jhr. F. J. van den,	Dordrecht.
Santheuvel, Jhr. O. van den, gep. direc. der belastingen	's Gravenhage.
Santiek, mejufvrouw F.,	Dordrecht.
Sark, M.,	's Gravenhage.
Sasse, J, G., Schoenmaker	Leiden.
Schaafsma, A., Boekhandelaar,	Dokkum.
Schaap, A. J.,	Delft.
Schaap, E. E., particulier	Amersfoort.
Schaap, J. W., Architect	Leiden.
Schadd en Schröder Boekhandelaars, 15 Ex.	Amsterdam.
Schäffer, Mevrouw,	Amsterdam.
Schagen van Leeuwen, A. M., Wethouder en Notaris	Delft.
Schagen, J. W. van,	's Gravenhage.
Schalen, G. Th. van,	's Gravenhage.
Schalekamp, H. F. W., Koopman	Amsterdam.
Schalekamp v. Grampel en Bakker, Boekhandelaars, 14 Ex.	Amsterdam.

Schalkers, A. S., ... Wassenaar.
Scharphuis, E. W. Koopman . . . . Rotterdam.
Scheepmaker, J., ... Amsterdam.
Scheer, Erven D. H. van der, Boekhandelaars, 2 Ex. . . . Assen.
Scheer, Joh. van der, ... 's Gravenhage.
Scheffer, J. H., Gemeente Archivaris . . . . . . Rotterdam.
Scheiner, H., Hoofdonderwijzer . . . . 's Hertogenbosch
Scheltema & Holkema, Boekhandelaars; 6 Ex. . . . . Amsterdam.
Scheltes, H., Koornfactor . . . . Groningen.
Scheltinga, Mr. D. de Blocq van, ... Heerenveen.
Scheltus van IJsseldijk, J. G., Grondeigenaar . . . . Elburg.
Scheppens, Luitenant . . . . Groningen.
Schermbeek, Van, ... Wageningen.
Scherpenhuijzen, Dr., ... Rotterdam.
Schiethart, L., ... Amsterdam.
Schilders Azn., Corns., Fabriekant . . . . . . Rotterdam.
Schimmel, Sigaren en Tabakshandelaar . . . . . . Amersfoort.
Schimmelpenninck van der Oije, A. C. J. Baron, oud gezant. . 's Gravenhage.
Schimmelpennick van der Oije, F. J. Baron, ... Hoeverlaken.
Schipper, C., ... Sliedrecht.
Schlatteler, J. F., Logementhouder . . . . . . Nieuwendam.
Schlette, E. H. M., Goudsmid . . . . 's Gravenhage.
Schlimmer, J. B., Vleeschhouwer . . . . . . Rotterdam.
Schlosser, W. M., ... Arnhem.
Schmidt, F. H., ... Rustenburg.
Schmidt, L. U. Th., O. I. ambtenaar . . . . . Leiden.
Schmidt, W., ... 's Gravenhage.
Schmitz, Wed. A., ... Meppel.
Schneider, C. F., (4e Reg. Huzaren) . . . . . . Zutphen.
Schol, T. C., Koopman en Reeder . . . . . . Amsterdam.
Scholder & Zn., H., ... 's Gravenhage.
Scholten, T. E., Fabriekant . . . . Groningen.
Scholtenbing, H. F., ... Amsterdam.
Schönbeck, Berthold, ... 's Gravenhage.
Schook, C., Boekhandelaar . . . . Gorinchem.
Schoonman, J., Boekhandelaar, 5 Ex. . . . . . . Zutphen.
Schooneveld & Zn., M., Boekhandelaars, 3 Ex. . . . . Amsterdam.
Schoorl, J., Landbouwer . . . . Haarlemmermeer.
Schophuijsen, Gebroeders, ... Amsterdam.
Schot, H., Notaris . . . . Rotterdam.
Schotel Gzn., A. P., ... Dordrecht.
Schotel JWZn., D., Boekhandelaar, 5 Ex. . . . . . Dordrecht.
Schouten, G., ... Almkerk.
Schouten Czn., J., Apotheker . . . . Alkmaar.
Schouten, J. G., Opz. 3e kl. Paviljoen van Z. K. H. prins Frederik Scheveningen.
Schouw, J, van der, Boekhandelaar, 3 Ex. . . . . Leijden.
Schouwenburg, Th. van, Directeur Rijks Telegraaf . . . Gouda.
Schram, A. W., ... Sliedrecht.
Schram, Jzn., A., ... Sliedrecht.
Schram, Kl., ... Sliedrecht.
Schramade, C. F., ... 's Gravenhage.
Schreiber, G., ... Amsterdam.
Schreiner, J. F., ... Amsterdam.
Schreuder en v. Baak, Boekhandelaars, 5 Ex. . . . . Leijden.

Schriek, A., ... Woudrichem.
Schriek, D., ... Woudrichem.
Schrip, J. J., Koopman . . . . Amsterdam.
Schröder, A., ... 's Gravenhage.
Schröder & Batelt. Aannemers-timmerlieden . . . . . Amsterdam.
Schröder, J. Eug., ... Amsterdam.
Schroevers, J. J., ... 's Gravenhage.
Schroot, P. A., ... 's Gravenhage.
Schroot, W. A., ... 's Gravenhage.
Schuchaard, F. W. E., Scheepsreeder . . . . . . Alblasserdam.
Schuileman, G., Winkelier . . . . Rotterdam.
Schuilenburg, Ontvanger Rijks belastingen . . . . . Vlissingen.
Schuitemaker, J., Boekhandelaar, ... Purmerende.
Schuller, C., ... Dordrecht.
Schut, F. J. M., ... Woudrichem.
Schuurbecque Boeije, Jhr. Mr. . . . . Middelburg.
Schuijt, H., ... Alkmaar.
Segaar, C., ... Dordrecht.
Seinstra, D. J., ... Amsterdam.
Selier, J. N., Koffihuishouder . . . . Leiden.
Selm, H. van, ... Driebergen.
Senden, van, ... Leiden.
Sepp, Mejufvr. C., Institutrice . . . . Alkmaar.
Sequeira, S., ... Amsterdam.
Sequira, J., ... Amsterdam.
Seret PZn., A., ... Sliedrecht.
Serres, Mejufvrouw . . . . Hees bij Nijmegen.
Servaas van Rooijen, A. J., Boekhandelaar, 100 Ex. . . . Utrecht.
Seijbel, M. L., Onderwijzer . . . . Asperen.
Seijen ten Hoorn, J., ... 's Gravenhage.
Sickenga, Burgemeester gemeente Weststellingwerf . . . . Wolvega.
Siebenhaar, C., ... 's Gravenhage.
Siedenburg, H., Victualie-handel . . . . Amsterdam.
Siem, ... 's Gravenhage.
Sigtenhorst, A. J. van der, Boekhandelaar, ... Deventer.
Sikkel, Mejufvrouw H. P., ... Wassenaar.
Sillevis, C., Architect . . . . Culemborg.
Sillevis, L., ... 's Gravenhage.
Sillevis, Johs., ... 's Gravenhage.
Sillevis, L. W., ... 's Gravenhage.
Simon Gz., M., Ingenieur Staatsspoorwegen . . . . . Vlissingen.
Simons, J., ... Oud Alblas.
Simons, M., ... 's Gravenhage.
Sinclair, Wed., ... 's Gravenhage.
Sittan, J., ... Alblasserdam.
Sjakes, H., ... Rotterdam.
Sjoers, M., V. D. M. . . . . Oppenhuizen.
Slagter, T., Penningmeester van het Dijksbestuur van Drechsterland. Berkhout.
Slangen, Mevr. de Wed. G. W. A., ... 's Gravenhage.
Slavenburg, C., Logementhouder . . . . Schiedam.
Slicher, A. P., particulier . . . . Aalten.
Slikkerveer, Wed. B., ... Ridderkerk.
Slingelandt, M. J. H. Baron van, Kapitein der artillerie . . Utrecht.
Slingerland, H., Mr. Schilder . . . . Aarlanderveen.

Sloekers, P. J., Boekbinder . . . . Breda.
Sloet van Zwanenburg, Mr. A. F. baron, ... Apeldoorn.
Slot, L., ... 's Gravenhage.
Sloote, J., Landman . . . . Krommeniedijk.
Slothouber, J. H., Theol. student. . . . . . . Utrecht.
Slothouwer, A. M., 9 Ex. . . . . Amersfoort.
Slothouwer, Jenne Mari, oud tien jaar . . . . . . Amersfoort.
Sluis, N. van der, Arts . . . . de Rijp.
Sluis, P. van der, ... Maassluis.
Sluis, P. van der, Molenaarsknecht . . . . . . Delfshaven.
Sluijter, F. W. F., Behanger . . . . Rotterdam.
Smal, J. Coster, Volontair Huzaren . . . . . . 's Hertogenbosch.
Smeding, S., Boekhandelaar, ... Leeuwarden.
Smeenk, B. H.. . . . . 's Gravenhage.
Smeltjen, M. L., ... Bergen op Zoom.
Smidt, J. de, Directeur Rijkstelegraafkantoor . . . . . Bruinisse.
Smissaert, W. E J., ... Amsterdam.
Smit, Cornelis, Landman . . . . Broek in Waterland.
Smit, D. G., In Manufacturen . . . . Utrecht.
Smit, D. C. A., 1e Luitenant Infanterie . . . . . 's Hertogenbosch.
Smit, Egb., Boekhandelaar, 2 Ex. . . . . . . Hoogezand.
Smit, Gzn., H., ... Zutphen.
Smit, H. B., Landman. . . . . Assendelft.
Smit, H., Veehouder . . . . Koog a/d Zaan.
Smit, L., Winkelier. . . . . Haarlemmermeer.
Smits, A., ... Rijswijk bij Woudrichem
Smits, J. P., Brievenbesteller . . . . Amsterdam.
Smits, H., Sluiswachter . . . . Gorinchem.
Smits, J. C. J., Generaal-Kommandant van het Invalidenhuis. . Bronbeek.
Smits, L. A., Blokmaker . . . . Rotterdam.
Smits, P., ... Franeker.
Smits v. Nieuwerkerk, J. A., Offic. orde Eikenkr., Maj. K. d. Schutterij . Dordrecht.
Snabilié, J. L. F. C., Apotheker . . . . ' Gravenhage.
Snellen, W. J., ... Hellevoetsluis.
Snor, J. J., ... Utrecht.
Snouckaert van Schauburg, W. C. Baron, Kamerheer Ceremoniemeester des Konings . . . . 's Gravenhage.
Snouckaert van Schauburg, Mr. A. C. Baron, Kamerheer i. b. d. v. Z. M. den Koning. . . . . 's Gravenhage.
Snijders, C. H., ... Middelburg.
Snijdewint, P. H. J., Mach. leerling 1e kl. a/b Z. M oorlogschip Hijdra Nieuwediep.
Soest, C. J. van, Boekhandelaar . . . . Amsterdam.
Soest, E. C., ... Rotterdam.
Soest, L. van, ... 's Gravenhage.
Soeter, J., Koffijhuishouder . . . . 's Gravenhage.
Soeter, J., Mr. Timmerman . . . . Amsterdam.
Soeters, J., ... Amsterdam.
Soeters, W. J., ... Amsterdam.
Sombeek, P. N., Boekhandelaar, 4 Ex. . . . . . Zaandam.
Someren Brand, J. van, . . . , ... Amsterdam.
Sommer, J. F., Boekhandelaar, 3 Ex. . . . . . Almelo.
Sommerkamp, E. F., ... Amsterdam.
Sondermeijer, G., Aannemer. . . . . Rotterdam.
Sonneveld Pzn., J., ... Oranjepolder.

Sonneveld, F., ... Maassluis.
Sonsbeeck, J. W. van, ... Utrecht.
Spaan, J. M., ... 's Gravenhage.
Spanjaard, H., Boekhandelaar, 5 Ex. . . . . . . Steenwijk.
Spanjaard, N., ... Borne.
Spanje, K. van, ... Sliedrecht.
Spanjen Koppenol, K. T. van, Boekhandelaar, ... Zaandam.
Spek, H., ... Tienhoven.
Spek, W. van der, Landbouwer . . . . Maasland.
Spel, H., Mr. Schilder. . . . . Haarlemmermeer
Spelt, N. M. van der, ... Steenbergen.
Spengler, van, Luit.-Kolonel 2e reg. Huzaren . . . . Venlo.
Spleet, J. W. C., (firma gebr. Deenik) Cigarenhandel . . . Rotterdam.
Spoelder, H., ... 's Gravenhage.
Sprenger, G J., Lid Prov. Staten in Zeeland . . . . Middelburg.
Sprenger, J. J. S., Raad van Walcheren . . . . . . Middelburg
Sprenger, Wed. F., ... Sleeuwijk.
Spronk, C. J., ... Woudrichem.
Spronk, Wed. N, ... Woudrichem.
Spronsen Wzn., W. van, Mr. broodbakker . . . . . . Monster.
Spruit Lzn., M., ... Maassluis.
Spruijt. A, ... Maassluis.
Spruijt, A., Landbouwer . . . . Alblasserdam.
Spruijt, J, ... Amsterdam.
Spruijt Lzn., P., ... Maassluis.
Spruijt, Med. Doctor . . . . Bunschoten.
Sprij, A., ... Hoogland.
Spuijbroek, F., ... Maassluis.
Spijker & Zn., Wed. J. C., Boekhandelaars, 9 Ex. . . . Amsterdam.
Spijker, mejufvrouw H. J., ... Amsterdam.
Stadman, C., ... Amsterdam.
Stadt Jr., A. van der, Boekhandelaar, 15 Ex. . . . . Haarlemmermeer.
Stahl, H. G., Boekhandelaar, 38 Ex. . . . . . 's Gravenhage.
Stakman Bosse, Mr. K. J. C., Burgemeester . . . . . Nieuwe Diep.
Stam, A., Conducteur Stoomboot „Vreeswijk." . . . . Culemborg.
Stam, P., ... Dordrecht.
Stam, W., ... Lekkerland.
Stap, H., ... Oosterbeek.
Stap, Mejufvrouw J. H., ... 's Gravenhage.
Stapele, B. J. van, Oud ambtenaar Rijks Dir. belastingen . . 's Bosch.
Staring, J., ... Amsterdam.
Starke, W., ... 's Gravenhage.
Staveren, J. van, Particulier. . . . . Rotterdam.
Steeden, H. G. van, Boekhandelaar, 15 Ex. . . . . Hellevoetsluis.
Steel, J. van der, ... Bolsward.
Steen, H. J. K. van der, Burgemeester . . . . . . Spanbroek.
Steenbergen, J. T. F., Boekhandelaar, ... Amsterdam.
Steenmeijer, J., Boekhandelaar, 10 Ex. . . . . . Middelburg.
Steffen, J. A., ... 's Gravenhage.
Stein, J., Boekhouder . . . . Arnhem.
Stemler, C. F., Boekhandelaar, 25 Ex. . . . . . . Amsterdam.
Stempel, Wed. H. E., particulier . . . . Amsterdam.
Stenfert Kroese en v. d. Zande 11 Ex. . . . . . Arnhem.
Stengel, J. H., Luit. Kolonel Koninkl. Marine . . . Rotterdam.

Stenvers, B, Boekhandelaar, ...	Amsterdam.
Stephanus, C. J., Boekhandelaar, 5 Ex.	Meppel.
Sterk, M., Bed en Matrasmaker	Leeuwarden.
Stern, Jhr. J. C. F., ...	Scheveningen.
Steur, Jacs., Wijnhandelaar	Maassluis.
Steur, Wed. R., ...	Workum.
Stigter, L., ...	Maassluis.
Stirum, W. Graaf van Limburg, ...	's Gravenhage.
Stock, Mejufvrouw J. G., ...	's Gravenhage.
Stoeller, W. L., Boekhandelaar, 5 Ex.	Rotterdam.
Stoffers, P. J. van, Koopman in kruidenierswaren. . . .	Amsterdam.
Stok, van der, ...	Giessendam.
Stok, P. van der, ...	's Gravenhage.
Stokhuijzen, W., Boekhandelaar, 5 Ex.	Gorinchem.
Stokvis, A. J., ...	Amsterdam.
Stolk Czn., A. v., Commandant Scherpschutters	Rotterdam.
Stolk, J. M., Boekhandelaar, 5 Ex.	Schiedam.
Stolk, Joh., Schipper	Krimpen a d Lek.
Stolk, W., Mouter	Schiedam.
Stolpe, M. C. van der, Brievengaarder	Bruinisse.
Stolwerk, D., Directeur Ziekte en Begrafenisfonds (Let op uw einde)	Utrecht.
Stomp, J. C., ...	's Gravenhage.
Stoop, A. J., Notaris	Strijen.
Stoové, A., ...	Amsterdam.
Stoppelaar, Mr. G. N. de, Secretaris, gemeente Middelburg . .	Middelberg.
Stoppelaar, J. D. M. de, Gemeente Ontvanger	Middelburg.
Storm van 's Gravensande, Jhr. J. F., ...	Zutphen.
Stortenbeker, Joh., ...	's Gravenhage.
Stout, M., Landbouwer.	Haarlemmermeer.
Stout Sloot, J. W., Hoofdingenier	Utrecht.
Straakenbroek—Brunings, Timmerman	Haarlemmermeer.
Straaten, W. van, ...	's Gravenhage.
Straatsma, J. P. P., ...	Witmarsum.
Strang, J., ...	's Gravenhage.
Streefland, A., ...	Molenaarsgraaf.
Streng, J. C., ...	's Gravenhage.
Strengnaerts, I. G. G. H., R. M. W. 3e klasse, Kommandeur Orde Eikenkroon, Oud Luit.-Kolonel der Infanterie O. I. leger .	Maastricht.
Strick van Linschoten, Jhr. Mr. J. C., ...	Maarssen.
Stricker, C., ...	Amsterdam.
Strien, A. P. van, Huis de Paauw	Wassenaar.
Strien, H. van, Rustend landbouwer	Wolvaartsdijk.
Stroebel, L. A., ...	's Gravenhage.
Stronck, Dr. J. J., ...	Dordrecht.
Stroijkens, B., ...	Schiedam.
Struik Jzn., G., ...	Woudrichem.
Struijs, J. D., ...	Amsterdam.
Stuffken, R., Inspecteur Boschwezen	Bataira.
Stuffken, R., O. I. ambtenaar	Arnhem.
Sturm, J., Gemeente-ontvanger	ter Neuzen.
Stutterheim, Gebr., ...	's Gravenhage.
Stuurman, M., Landman	Krommeniedijk
Stuvé, F. H., ...	Amsterdam.
Stuij, An., ...	Bleskensgraaf.

Suchteler van den Haare, Jhr. G. van,	Heusden.
Suermondt, A.,	's Gravenhage.
Suringar, Dr. W. F. R., Hoogleeraar	Leiden.
Susan Chz., H. C., Boekhandelaar, 6 Ex.	's Gravenhage.
Susan CHzn., H. C., Boekhandelaar	's Gravenhage.
Sutor, J. W.,	's Gravenhage.
Suure, S. van, Slager	Zuiderwoude.
Suijck, A. C.,	's Gravenhage.
Suijver, H. E.,	Amsterdam.
Swaagh, E. P. van der, Kapitein O. I. leger	Alkmaar.
Swaan, J. W. en C. F., Boekhandelaar, 11 Ex.	Arnhem.
Swagerman Dz., H., Commissionair in Effecten	Amsterdam.
Swanink, C.,	Utrecht.
Swart, W. J.,	Kampen.
Swart, Wed. J. H. de,	's Gravenhage.
Sweens, J. J., (Firma Sweens & Gulick in Galanteriën en Sigaren	's Hertogenbosch.
Swellingrebel, N. J. A. C.	Amsterdam.
Swemer, D. A.,	Molenaarsgraaf.
Swerus, J. C., Kuiper	Poortvliet.
Swijer, A. F.,	Amersfoort.
Taal Jr., M., Vischhandelaar	Scheveningen.
Tack, E. W.,	Doesborgh.
Tadij, W. P.,	Sliedrecht.
Taeck, Mr. A. R.,	Utrecht.
Taets van Amerongen, H. W. J. E. baron, 1e Luit. 4e reg. Huzaren.	Deventer.
Tak, E. J. F.,	Amsterdam.
Tak, J. van der, Machinist	Hillegersberg.
Tak, N.,	Schiedam.
Takke, J. C., Boekhandelaar, 4 Ex.	Rotterdam.
Takken, R., Mr. Smid	Utrecht.
Talma, T. J. van,	Apeldoorn.
Taselaar, Arie, Sigarenwerker	Ridderkerk.
Taselaar, P., Mr. Schoenmaker	Ridderkerk.
Teddes, 2e Luitenant Kwartiermeester reg. Veldartillerie.	Utrecht.
Teding van Berkhout, Mr. P. J.,	Amsterdam.
Teding van Berkhout, Mr. P. J., 2 Ex.	Amsterdam.
Teeuwisse, W. P.,	's Gravenhage.
Teilingen, J. van, Pakhuisbaas	Rotterdam.
Teineira d'Andrade, J.,	Amsterdam.
Teineira de Mattos, H. A.,	Amsterdam.
Telinga, T., Boekhandelaar, 6 Ex.	Franeker.
Telting, Wed. Mr. A..	Franeker.
Temminck, L. P..	's Gravenhage.
Temmink, Kapt. der Infanterie	Gouda.
Tempel, D. van der,	Schiedam.
Terlaak, W. J.,	's Gravenhage.
Terlaak, W. P.,	's Gravenhage.
Termijtelen, Mevrouw,	Breda.
Tets, Jhr. J. van,	's Gravenhage.
Teunissen, N. J. Kantoorbediende	Rotterdam.
Teijn, van,	Amsterdam.
Thämer, Mejufvrouw M. E.,	Utrecht.
Theunisse, Jan, Schipper	St. Anna Land.

Themps, E. H., Eerste Commies militaire gevangenis . . . Leiden.
Thibout Mathijssen, Mr. J. D., ... Middelburg.
Thieme & Co., W. J., Boekhandelaars, 5 Ex. . . . . Zutphen.
Thieme, H. C. A., Boekhandelaar, 14 Ex. . . . . . Nijmegen.
Thorbecke, Dames, ... 's Gravenhage.
Thijs, J., Litter student . . . . Kampen.
Tibout. B., Meubelmaker . . . . Utrecht.
Tideman, Bruno.. . . . . Amsterdam.
Tielkemeijer, J. H., Boekhandelaar, 5 Ex. . . . . . Amsterdam.
Tierens, Mejufvrouw S. G., ... Zalt-Bommel.
Tietema, G., ... Sneek.
Timmer, G., Zalmvisscher . . . . Delfshaven.
Timmer, J. B., ... Dordrecht.
Timmermans, A., ... Schiedam.
Timmermeester, ... Amsterdam.
Timrott, P. J., Weesvader . . . . Enschedé.
Tissot, J. M., ... 's Gravenhage.
Titel, J., ... 's Gravenhage.
Tjeenk Willink, H. A., Boekhandelaar, 3 Ex. . . . . Arnhem.
Tjemkes, D., Broodbakker . . . . Zuiderwoude.
Tol, C., ... Brielle.
Tolk, C., Schilder . . . . Broek in Waterland.
Tombes, J. F., baron des, ... Velp.
Tomeij, A. J., ... 's Gravenhage.
Tongeren, Van, ... Amsterdam.
Tönis, H., Aannemer van publieke werken . . . . . Enschedé.
Toor, H. van, ... Vlaardingen.
Toorn Azn., A. C. van der, Voerman . . . . . . Scheveningen.
Toorn, J. van den, ... Scheveningen.
Toorn, W. H. J. van der, ... Rotterdam.
Tordoir, A.. Particulier . . . . Rotterdam.
Torenstra, F., ... Utrecht.
Traarbach, J., ... Amsterdam.
Trakanen, J., ... Ubbergen.
Treffens, M., ... Gorinchem.
Tromp Meesters, S., ... Steenwijk.
Trouillart van Lockhorst, J. H., ... Amsterdam.
Trousselot, K. F. J. P., ... Rotterdam.
Trudiger, W., ... Schiedam.
Tuk, W., Fabriekmeester . . . . Elshout.
Turkstra, T., Huis en rijtuigschilder . . . . . . Vrouwen Parochie.
Tusschenbroek, H. van, Boekhandelaar, 5 Ex. . . . . Wageningen.
Tuijll van Serooskerken, Baron. . . . . 's Gravenhage.
Tuijl van Serooskerken, C. J. Baron van, ... Arnhem.
Tuijn, W. van der, ... Schiedam.
Tuijt, A. A., ... Scheveningen.
Tuijtel, P., Binnenvader in het Burgerweeshuis . . . . Zierikzee.
Tijssen Jr., J. K., ... 's Gravenhage.
Tijssen Jr., S., Victoria Hotel. . . . . Rotterdam.

Uden, M. van, Rozenhof . . . . Rotterdam.
Udink, J. P., ... Amsterdam.
Uitermark, Smid aan de 's Rijksmunt . . . . . . Utrecht.
Ulrich, W, D., Particulier . . . . Rotterdam.

Umbgrove, G. J. A., Rijksontvanger . . . . Amerongen.
Umbgrove, J. H. F., Rijksbetaalmeester . . . . . . Assen.
Unger, J. L., ... 's Gravenhage.
Unger, J., Wijnhandelaar . . . . 's Gravenhage.
Unia van Naerssen, W. F., ... Groningen.
Usener, ... 's Gravenhage.
Usener, Mej. D., ... Amsterdam.
Uijtelaar, A. P. te, In versche en gezouten visch . . . Amsterdam.
Uijttenbroeck, Wed. H. H., Boekhandelaar, 11 Ex. . . . Venlo.

Vaillant, Mr. J. P., Wethouder . . . . 's Gravenhage.
Valchenier, Mej. J. E., ... 's Gravenhage.
Valken, Wed. K., Hoofdonderwijzeres . . . . Scheveningen.
Valkenburg, Joh., Makelaar . . . . Amsterdam.
Vallendgoed, Hulponderwijzer . . . . Wommels.
Valter, P., Directeur Post- en Telegraafkantoor . . . . Zeist.
Varkevisscher, P., ... Scheveningen.
Varossieou, Louis, Fabriekant van vruchtensappen . . . . Alphen.
Vassij, Mevrouw de, ... Breda.
Veen, D. van der, ... Kimswerd.
Veen, G. H. van, Metselaar . . . . Amsterdam.
Veen, H., 2e Luitenant Infanterie . . . . . . Leeuwarden.
Veen, Jhr. J. K., ... Rotterdam.
Veen, W. van, Banketbakker . . . . Utrecht.
Veen van Veldhuijzen, Mejufvrouw C. P. van, ... Amsterdam.
Veenenbos, B., ... Brielle.
Veenhuizen, G. D., ... Amsterdam.
Veenhuizen, G. E., Mr. Verwer . . . . Zwolle.
Veenstra, Mejufvrouw . . . . Groningen.
Veer, G. van 't, ... Krommenie.
Veer, J. van 't, Landman . . . . Assendelft.
Veerman, L., Boekhandelaar, 3 Ex. . . . . Heusden.
Vegt, H. J. van der, Onderwijzer aan de bijzondere school . . Ermelo.
Veld, J. Man in 't, ... Vlaardingen.
Velde, M. van der, Landbouwer . . . . Scherpenisse.
Velden, A. C. van der, Onderwijzer . . . . Amsterdam.
Velden, C. van der, ... 's Gravenhage.
Veldhorst, W. H., ... 's Gravenhage.
Veldhuis, A. Schout, Boekhandelaar . . . . Vlissingen.
Veldhuijs, H. J., ... Almelo.
Veldwijk, Mr. R., ... Arnhem.
Velenga, Helena, ... Rotterdam.
Vellekoop, W., ... Monster.
Velsen Jr., S. van, Boekhandelaar, 9 Ex. . . . . . 's Gravenhage.
Velthuijsen, J. P. van, Sergeant artillerie . . . . . Delft.
Veltman, L, J., ... Amsterdam.
Ven, B. J. de, Inspecteur van Politie . . . . Amsterdam.
Verbaaischot, J. J., ... 's Gravenhage.
Verboon, Jac. . . . . Scheveningen.
Verbrugge, Mr. M., Proc. Generaal in Zeeland . . . . Middelburg.
Verburg Azn., A., ... Goes.
Verburgh, B., Koffijhuishouder . . . . Utrecht.
Verdoes, D., Boekhandelaar, 14 Ex. . . . . Rotterdam.
Verdonk, J., Schipper op Amsterdam . . . . de Rijp.

Verhaagen, P. J., Timmerman	Rotterdam.
Verhagen, J. F. C.,	Rotterdam.
Verhegge, W.,	Amsterdam.
Verheul, A., Scheepmaker	Papendrecht.
Verheul, D., timmerman	Rotterdam.
Verhoef, T.,	's Gravenhage.
Verhoef, Wed. S.,	Amsterdam.
Verhoeff, Mr. A., Procureur	Utrecht.
Verhoeve, P.,	Zwijndrecht.
Verhoog, Adr., Mr. Metselaar	Leiden.
Ver Huell, Mr. A.,	Arnhem.
Verkerk, J.,	Kralingen.
Verkerk, J., Bouwman	Kralingen.
Verkerk, J. A., fabriekant en grossier in gasornamenten	's Gravenhage.
Verlaan, A.,	Amsterdam.
Verlaat, C. van 't,	Gorinchem.
Verlee, Mejufvrouw	's Hertogenbosch
Vermande, Gebr., Boekhandelaar, 12 Ex.	Hoorn.
Vermeer, J., Mr., Bakker	Krommeniedijk.
Vermeer, K.,	Rotterdam.
Vermeulen, C. W.,	Rotterdam.
Vermeulen, J. G.,	Amsterdam.
Vermeijden, J.,	Delfshaven.
Vernes, A.,	Zwijndrecht.
Verschoor, A. G., Architect	's Gravenhage.
Verschuur, P. L.,	Cats.
Versfeld, G., Veerman	Wijk.
Versluis, L., Verwer	Andel.
Versluis, W., Particulier	Dordrecht.
Verspoor, P.,	Goes.
Verspuij, C.,	Giessendam.
Versteeg, A.,	Sliedrecht.
Verster, F. A., Rentmeester van het hoogheemraadschap Rijnland en administrateur van Rijks Museum Natuurlijke Historie	Leiden.
Versteren, H., Winkelier	Kralingen.
Verwaard, Wed. P.,	Sliedrecht.
Verwer, C., Broodbakker	de Rijp.
Vessem, L. J. van, Grondeigenaar	Bruinisse.
Vessem, C. M., Grondeigenaar	Bruinisse,
Vetter, H. P. J. de,	's Gravenhage.
Veurij,	Amsterdam.
Vianen Hzn., P. van, Mr. Schilder	Rotterdam.
Vierling, M.,	's Gravenhage.
Vierzin, H. van,	Maassluis.
Vieweg & Zoon, C., Boekhandelaars	Nijmegen.
Vihrulij, T. P.,	de Steeg.
Vin, J. van der,	's Gravenhage.
Vink, B., Mr. Broodbakker	Utrecht.
Vinkhuijzen, D.,	Amsterdam.
Viruly van Vuren en Dalem, Mr. J., Offic. orde Eikenkroon, Lid Prov. Staten van Gelderland	Vuren.
Viruly van Vuren en Dalem, Mevr. Douariere M.,	Rotterdam.
Vis, C., Brievengaarder, 34 Ex.	Ransdorp.
Visée, G. C.,	's Gravenhage.

Visscher, J., Oud onderwijzer . . . . Purmerend.
Visscher, K., Hoofdonderwijzer openbare meisjesschool . . . Utrecht.
Visser, D., Mr. smid . . . . Amsterdam.
Visser, D., Kapt. Kommandant der Scherpschutters . . . Schiedam.
Visser, G., ... Amsterdam.
Visser, J., Kapt. Kon Ned. Stoomb. Maatschappij (Lichterschepen). Amsterdam.
Visser, J., ... Amsterdam.
Visser Sr., J. C., ... Elburg.
Visser, Joh., Makelaar . . . . Rotterdam.
Visser, Sr. J. A., ... Heeg.
Visser, M. C., ... Amsterdam.
Visser, Mejufvrouw M., ... Overschie.
Visser, M. J., Boekhandelaar, 125 Ex. . . . . . . 's Gravenhage.
Visser, M. de, ... Amsterdam.
Visser, N. D., Landman . . . . Krommeniedijk.
Visser, P., ... Nieuwe Diep.
Visser, Wed. J., ... Heerjansdam.
Visser, W. J., Boekhandelaar, 36 Ex. . . . . . . Sliedrecht.
Vixseboxse, B., ... Almelo.
Vlaar, A., ... Hoorn.
Vlagsma, J., ... Bolsward.
Vlamingh Kiebert, M. P., ... Uithoorn.
Vlerck, J. van der, Onderwijzer . . . . Utrecht.
Vletter, J. W. A. de, ... Rotterdam.
Vliedt Pannevis, Mejufvrouw E. van, ... 's Gravenhage.
Vliegenthart, L., ... Zwijndrecht.
Vlies, C. van der, ... Brielle.
Vlies, C van der, ... Sliedrecht.
Vlies, M. van der, ... Sliedrecht.
Vliet, F. van, ... 's Gravenhage.
Vliet, J. van, Landbouwer . . . . Maasland.
Vliet, P. van, Banierdrager metalen kruis . . . . . . Nieuwe Diep.
Vliet, Kzn. W. van, Landbouwer . . . . Maasland.
Vliet, W. F. van, ... 's Gravenhage.
Vlis, K. van der, ... Vlaardingen.
Vogel, F., Boekhandelaar, 3 Ex. . . . . de Rijp.
Vogel, H. P., Architect . . . . Zwolle.
Vogel, J., ... Giessendam.
Vogel, Jr. L., Fabriekant . . . . Middelburg.
Vogelsang, F., Scheepsgezagvoerder schip Java . . . . . Alblasserdam.
Vogelsang, P., ... Delft.
Vollenhoven, Joost van, Burgemeester . . . . Rotterdam.
Vollenhoven van Daalen, H. W., Emer. Predikant . . . . . Maassluis.
Volwerk, R., Onderwijzer . . . . Alblasserdam.
Voogd Azn., A., ... Vlaardingen.
Voogd, D, de, ... Hellevoetsluis.
Voogt, J., ... Delfshaven.
Voogd, N. de, ... Rotterdam.
Voogt, G. G. de, Boekhandelaar, 7 Ex. . . . . . . Breda.
Voorden, J. W. van, Boekhandelaar . . . . Schiedam.
Voort, Mevrouw A. J. A. van der, ... 's Gravenhage.
Voortman, M., ... Loosduinen.
Voorzaat, W. M., Broodbakker . . . . Rotterdam.
Vooij, Mej. de, ... Amsterdam.

Vos Jacobzn., Jacob de, ... Maassluis.
Vos, J. F., ... 's Gravenhage.
Vos, J. de, Fabrikant van spiegels en lijsten . . . . Nijmegen.
Vos, Mejufvrouw Henriette, ... Amsterdam.
Vos Jz., W. de, Luit.-Kolonel adj. i. b. d. van Z. M. de Koning . Amsterdam.
Voskuil, C. L. C., Boekhandelaar, 7 Ex. . . . . . Amsterdam.
Vosmaer, A., Notaris . . . . Zeist.
Voss, A., ... Amsterdam.
Vreede, C. D., Burgemeester van Vrijenban . . . . . Delft.
Vreede, E. W. C. de, Kapitein . . . . Arnhem.
Vreeswijk, Jr., H. van, Metselaar . . . . . . Utrecht.
Vreeze, J. L., ... Maassluis.
Vreugdenhil, A., ... Maasland.
Vries, A. de, ... Groningen.
Vries, F. A. de, Hulponderwijzer . . . . Dirksland.
Vries, H. J. de, Particulier . . . . Amsterdam.
Vries, L. de, ... Almelo.
Vries, P. N. de, ... Amsterdam.
Vries, T. G. de, Rentenier . . . . Workum.
Vrolik, H., ... 's Gravenhage.
Vrolijk, J. W., ... Scheveningen.
Vrolijk, Mejufvrouw M. C., ... 's Gravenhage.
Vroolik, A., ... 's Gravenhage.
Vroom, L. de, Wijnhandelaar . . . . Harderwijk.
Vroomans, J. C., ... 's Gravenhage.
Vuik, D., Rentenier . . . . Kralingen.
Vijver, J. C. de, ... Scheveningen.

Waagmeester, J., ... Assendelft.
Waal, Aart van der, Bouwboer . . . . Ridderkerk.
Waal HZn., Izak van de, Bouwboer . . . . . . Ridderkerk.
Waal, J. A. G. de, Onderwijzer . . . . Gorinchem.
Waal, M. de, Boekdrukker . . . . Groningen.
Waaleman, F., ... Amsterdam.
Waals, J. van der, ... 's Gravenhage.
Waanders, J. M. W., Boekhandelaar . . . . . . Zwolle.
Waanders, J. M. W., Boekhandelaar. 4 Ex. . . . . Delft.
Waard, T. de, ... Sliedrecht.
Waardhuizen, H. van, Landbouwer . . . . . . Andel.
Waart, C. de, Landman . . . . Zuiderwoude.
Waesberge & Zn., Wed. P. van, ... Rotterdam.
Wagemans, P. B., Pikeur bij Z. M. den Koning . . . . 's Gravenhage.
Wageningen, Mr. G. van, Advocaat . . . . . . Nisse.
Wageningen, J. van, Kleermaker . . . . Harmelen.
Wagenmaker, Jb., Winkelier . . . . Broek in Waterland.
Wakker, W. van de, ... 's Gravenhage.
Wal, A. van de, Stalhouder . . . . Haarlem.
Wal, D. F. van der, Landbouwer . . . . Sneek.
Walburg & Co., Boekhandelaar, 7 Ex. . . . . . Dordrecht.
Waldeck, P. F., Oud offic. van gezondheid R. M. W. O. 4e kl. . 's Gravenhage.
Waldkirch Zieppreeht, J. G. de, ... Arnhem.
Waldman, J. M., ... Amsterdam.
Walhoff, J. W., ... Hengelo.
Walkart Ameshof, A., ... Arnhem.

Walkart, Mejonkvrouw, ... Amsterdam.
Walland, O. A. G., Burgemeester . . . . Utrecht.
Waller, Mr. H., Kantonrechter . . . . Utrecht.
Walraven, W., Gisthandelaar. . . . . Amsterdam.
Walsum, E. van, ... Rotterdam.
Walter, W., Notaris . . . . Apeldoorn.
Wamelen, A. van, ... Schiedam.
Waning, J. v. Instrumentmaker . . . . Rotterdam.
Wansleven, W. C., Boekhandelaar . . . . Zutphen.
Wassing, K., Aannemer . . . . Groningen.
Waterreus, G. A., ... 's Gravenhage.
Waterreus, L. G., ... 's Gravenhage.
Weber, Joh., Papierhandelaar . . . . Rotterdam.
Wedding, Albert, Boekhandelaar. 5 Ex . . . . . . Middelburg.
Wedding, J., Boekhandelaar, 11 Ex. . . . . . . Harderwijk.
Weede, Jhr. W. M. van, Jur. student . . . . . . Utrecht.
Weede, Mevrouw Douairiere A. M. van, geboren Baronnesse van Hangest d'Yvoij Huize Salentein . . . . Nijkerk.
Weelden, G. van, ... Rotterdam.
Weelden & Mingelen, van, Boekhandelaar, 57 Ex. . . . 's Gravenhage.
Weele, A. J. ter, Krnidenier . . . . Enschedé.
Weele AZn., C. van der, Molenaar . . . . Borsele.
Weele Abbz., H. ter, Architect . . . . Enschedé.
Weele, M. van der, Wagenmaker . . . . Scherpenisse.
Weene, Wed. A. ter, ... Amsterdam.
Weenen, P. van, Stalfourier bij Z. K. H. Prins Hendrik. . . 's Gravenhage.
Weener, J., ... 's Gravenhage.
Weert, P. A. van, ... Scheveningen.
Weezenbeek, J. van, Boekhandelaar, 4 Ex. . . . . . Rotterdam.
Wegerif, G., ... Apeldoorn.
Wehmüller, P. H., ... Schiedam.
Weide, C. v. d., Boekhandelaar, 3 Ex. . . . . . . Vlissingen.
Weiler, W., ... Amsterdam.
Weinbeek, J. A., Boekhandelaar, 18 Ex. . . . . . . Rotterdam.
Weinrich, J. F., ... Amsterdam.
Weinssen, J. F. P., ... Amsterdam.
Wel, A. van der, ... Maasland.
Welman, J., Koopman. . . . . Brielle.
Welij, F. van, Kommies 1e klasse bij de directe belastingen . . Tiel.
Welij, H. D. van, gepens. luit. kolonel Ridder M. W. O. 4e kl. Leiden.
Wendel, H., Ridder M. W. O. . . . . Groningen.
Wenk, W., Boekhandelaar, 14 Ex. . . . . Rotterdam.
Werdmuller van Elgg, J. D., Oud Kantonregter . . . . Delden.
Werdmüller von Elgg, P. A. C. H. Th. A., Burgemeester . . . Culemborg.
Werges, H. G., Portier Natura Artis Magistra . . . . . Amsterdam.
Wermerskerken, Wed. D. R. van, Boekhandelaar . . . . Tiel.
Werst, J. J., Hulponderwijzer . . . . IJsselstein.
Wertheim, A. C., ... Amsterdam.
Wesseling, A. J., Letterkundige . . . . 's Gravenhage.
Wessels, J. W., ... 's Gravenhage.
Wessels Jr., J. J., ... 's Gravenhage.
Wesser, C. H., Boekhandelaar, 3 Ex. . . . . . . Zevenaar.
West, Mejufvrouw van, ... Vlaardingen.
Westenberg, J. B., ... Brummen.

Wester, J. G., Boekhandelaar . . . . Leeuwarden.
Westerburger, C. F., Comm. v. Politie . . . . . Middelburg.
Westerduijn Jr., C., Kantoorbediende . . . . . . Rotterdam.
Westerman, G. F., Directeur Artis Natura Magistra . . . Amsterdam.
Westerman & Zn., M., Boekhandelaars, 2 Ex. . . . . Amsterdam.
Westerning CZn., C., Landman . . . . Durgerdam.
Westmaas, A., Kuiper . . . . Scherpenisse.
Westra, J., ... 's Gravenhage.
Westrik, J., Predikant . . . . Cothen.
Weststein, Mejufvrouw E., ... Honsholredijk.
Wetering, W. J. van de, ... Delfshaven.
Weurmann, H. J. J., ... Amsterdam.
Weijden, J. van der, ... Amsterdam.
Weijden, Mej. J. van der, ... Leiden.
Weijden de Zeeuw, C. A. van der, ... Vlaardingen.
Weijers, Mr. A. G., Burgemeester . . . . Amersfoort.
Weijers, M., Bakker . . . . Charlois.
Weijtingh & Brave, Boekhandelaars, 5 Ex. . . . . . . Amsterdam.
Weijtingh, W., Kapt. der Infanterie . . . . 's Hertogenbosch.
Weijtland, K. W., 1e Luitenant 2e regiment Huzaren . . . . Venlo.
Wezel, J. H. van, ... 's Gravenhage.
Wezenaar, D. C., HZn., Tuinman . . . . Zwijndrecht.
Wiarda, J. J., Boekhandelaar, 6 Ex. . . . . Sneek.
Wichers—de Jongh, Mevrouw de Wed. L. J., ... Groningen.
Wickevoort Crommelin, Mr. J. H. van. Secretaris van Z. K. H.
Prins Hendrik . . . . 's Gravenhage.
Wiebes, Mejufvrouw de Wed., ... Bolsward.
Wiedemeijer, J., Landman . . . . Broek in Waterland.
Wiel & Co., G. W. van der, Boekhandelaars, 4 Ex. . . . . Arnhem.
Wiel, P. van der, ... Sliedrecht.
Wientjes, W. M., Goud- & Zilversmid . . . . Enschedé.
Wiepfering, J. H., Stalknecht bij Z. K. H. Prins van Oranje . 's Gravenhage.
Wiersema, T. B., Landbouwer . . . . Wolzum.
Wilde, Dr. A. J. P. de, ... Schoonhoven.
Wilde, Mr. C. de, Procureur . . . . Utrecht.
Wilde Czn., C. de, ... Schiedam.
Wilde, mevrouw de Wed. A. de, ... Utrecht.
Wilde, H. J. de, Hoofdonderwijzer . . . . Amsterdam.
Wilde, W. de, ... Amsterdam.
Wildeman, G. K. C., gep. Kolonel der kavellerie . . . . . Zutphen.
Wildvank. D. J., ... Brielle.
Wilkens, D., ... 's Gravenhage.
Willeken, J., Zeilmaker. . . . . Rotterdam.
Willems, H. W., Boekhandelaar, 2 Ex. . . . . . . Amsterdam.
Willems, H. W., ... Amsterdam.
Willems, W. H., ... Amsterdam.
Willemsen, J. A., Boekhandelaar, 11 Ex. . . . . . . Zutphen.
Willes, A. van, ... Amsterdam.
Wilmes, Joh., Boekhandelaar, 5 Ex. . . . . Almelo.
Wilschut, B., Timmerman . . . . Maasland.
Wilterdink, D. J., Boekhandelaar . . . . Deventer.
Wimmer, Dames . . . . Breda.
Wimmer, J. P., ... Maassluis.
Winden, J. van der, Koffijhuishouder . . . . Arnhem.

Windt, C.,	's Gravenhage.
Winia, A.,	Wommels.
Winkel, P. van de,	Amsterdam.
Winkoop, Wed. van,	's Gravenhage.
Winsser, Mevrouw de Wed.,	Breda.
Winters, K.,	Waddinxveen.
Winterwerp, J. Ph.,	Groningen.
Wisdom, H.,	's Gravenhage.
Wiselius, E., Expediteur bij de Staatsspoorwegen	Venlo.
Wiskerke, E., Landbouwer	's Gravenhage.
Wit, G. de, Mr. Smid	Broek in Waterland.
Witkamp, H.,	Schiedam.
Witkamp, P. H.,	Moordrecht.
Witmond, J.,	Rotterdam.
Witsen, J. J. van, Bankier	Rotterdam.
Witt, B. de,	Rotterdam.
Wittebol, H. G., Predikant	Aardenburg.
Wittemans, D., Fabrikant	Bergen op Zoom.
Wittenheer, A. H.,	Rotterdam.
Wittenheer, W. J., Kleermaker,	Rotterdam.
Woelderen, C. L. van Woelderen, Luit. ter zee 1e klasse	Breda.
Woepwinkel van der Horst,	Utrecht.
Woerden, H. van, Landbouwer	Maasland.
Woestijne JZn., J. M. van de, Boekbinder	Middelburg.
Woldringh, Wed. J., Warmoesenierster	Groningen.
Woldringh, W.,	Ellecom.
Wolfensberger, M. P.,	Oosterbeek.
Wolfswinkel, A van,	Schiedam.
Wolhoff, J., Commissionair	Amsterdam.
Wolterbeek Muller, C. F. A., Med. Doct.	's Gravenhage.
Wolters, J., Restaurant.	's Gravenhage.
Wondergem, W., Landbouwer	Kruiningen.
Woonink, geb. Habig, Wed. M. C.,	Nijmegen.
Worm, J.,	Arnhem.
Woud, Jan, Winkelier	Wormerveer.
Wouters, A. K., Koopman.	Zwolle.
Wouters, T. D.,	Bolsward.
Wouw, L. A. F. M. van,	Rotterdam.
Wulff, J. F.,	Meppel.
Wulff, S. J. G., Droogist	Rotterdam.
Wulffers, L. B., Commissaris van Politie	Leeuwarden.
Wuijster, P., Manufacturier	Brielle.
Wijck, Jhr. A. van der,	Maastricht.
Wijck, J. J. L. van,	Utrecht.
Wijck, J. H. van,	Amsterdam.
Wijk, C. van, Fabriekant	Utrecht.
Wijk, J. van, Koopman	Rotterdam.
Wijk, J. A. van,	Dordrecht.
Wijk, J. van,	Bolsward.
Wijk, J. van,	Tiel.
Wijk, J. van,	Hoorn.
Wijngaard, H. J. van de,	Nijmegen.
Wijngaarden, B. J.,	Amsterdam.
Wijngaarden, Joh. van,	Sliedrecht.

Wijngaarden, W. van, ... Sliedrecht.
Wijngaarden, W. van, ... Sliedrecht.
Wijnveldt, H. G., 2e onderstalmeester van Z. M. den Koning . 's Gravenhage.
Wijsman, Dames, ... 's Gravenhage.
Wijtenburg, A. J., Biersteker en handelaar in brandstoffen . . Leiden.

IJkema, Luitjen IJ, Landbouwer . . . . Wijkel.
IJsselsteijn, J. L. van, Ontvanger Kanaal-Loodsgelden . . Neuzen.
IJsselsteijn, H. C. E. van, Cargadoor . . . . Neuzen.

Zaag, J. van der, Notaris . . . . Steenbergen.
Zahn, C. J. W., ... Amsterdam.
Zalme, H. L., ... 's Gravenhage.
Zalme, W. A., ... 's Gravenhage.
Zalsman, G. Ph., Boekhandelaar . . . . Kampen.
Zanden, W. G. van der, ... Werkendam.
Zauerman Wassenaar, Dr. H., ... Wommels.
Zee, D. van der, Scheepsgezagvoerder . . . . . . Rotterdam.
Zee, Jac. van der, ... Schiedam.
Zeedijk, P., Inspecteur van politie. . . . . Rotterdam.
Zeeuw CZn., Arie de, ... Rijsoort.
Zeeuw, van der Loodgieter . . . . Leiden.
Zegboer, W. L., ... 's Gravenhage.
Zeiler, J. Eduard, ... Amsterdam.
Zelle, H., ... Wommels.
Zembosch, J., Tuinbaas . . . . Delshaven.
Zerbst, N., ... Amsterdam.
Zeij, A. U. M., ... 's Gravenhage.
Ziegelaar, Koopman . . . . Utrecht.
Ziegelaar, W. K. H., ... 's Gravenhage.
Zielmaker, A., ... Witmarsum.
Zimmermans, F. J., Gepens. kolonel O. I. leger . . . . Boxmeer.
Zitman, J. H., Boekhandelaar, 5 Ex. . . . . Leiden.
Zoest, M. van, ... Amsterdam.
Zoet, A., ... Hellevoetsluis.
Zoodenkamp, G. F., ... Amsterdam.
Zutfen Jr., J. van, ... Haarlem.
Zuurmond, J., ... Scheveningen.
Zuijderduin, L., ... Maassluis.
Zwaan, F. W. de, ... 's Gravenhage.
Zwaan, J., ... Amsterdam.
Zwaan, Karel, Koopman . . . . Amsterdam.
Zwaan, L. J. de, ... 's Gravenhage.
Zwaan, W. C. de, ... 's Gravenhage.
Zwart, A. G. de, Boekhandelaar, 4 Ex . . . . . . Gorredijk.
Zwienen, J. van, Landbouwer . . . . Nieuw-Lekkerland.
Zwiersen, R., Deurwaarder . . . . Delden,
Zijl, J. A. van, Boekhandelaar, 2 Ex. . . . . . . Haarlem.
Zijl, N. M. van, Pakhuisknecht . . . . Kralingen.
Zijnen Wartel, F. C. J., ... Arnhem.
Zijst, W. van, ... 's Gravenhage.
Zijthoff, J. ten, Boekhandelaar, 19 Ex. . . . . . . Ridderkerk.

BELGIË.

Graaf T' Serclaes van Wommersom, Grootofficier van het Leopolds orde, Grootkruis der orde van de Eikenkroon enz. enz. Buitengewoon Gezant en gevolmachtigd Minister van Z. M. den Koning der Belgen, Gouverneur van Oost-Vlaanderen	Gent.
O. F. J. de Grave, griffier der provincie, oud provinciale Inspecteur der leerwerkhuizen van Oost-Vlaanderen, ridder der Leopolds Orde, officier der Orde van de Eikenkroon	″
H. Metdepenningen, advokaat, Ridder der orde van den Ned. Leeuw	″
K. Antheunis, advokaat, Ridder van het orde van Leopold	″
Graaf Borluut d'Hooghstraete, ridder der ordens van den Nederlandschen Leeuw en van de Witte Valk van Saxe-Weimar-Eisenach	″
J. van Toers, advokaat	″
Baron Triest et de Gids, gep. majoor der kavalerie	″
Baron van den Bogaerde de Terbrugge, boul[d] Frère Orban	″
Ridder Ponthieure de Berlaere, burgemeester van	Vinderhaute.
V. Liefmans, burgemeester van	Audenarde.
Karel Leirens	Gent.
Doctor Jul. Morel, profeesser aan de Nijverheidsschool	″
H. J. van Hulle, hortulanus, leeraar aan 's Rijks tuinbouwschool, ridder der ordens van Leopdld en van de Eikenkeoon	″
Doctor Kluyskens, professor aan de Hoogeschool te	″
Edmijnd de Busscher, Stads Archivarus	″
G. Stompendissel, gep. apotheker 1e kl. tit. bij het leger in Nederl. Indië	″
Dobbelaere-Hulin	″
Camiel Waterschoot	″
Johs. Katz Jr.	″
Ridder Baron de Quadt-Huchtenbruck	Brussel.
C. F. Kofoed	″
Jocobs Edmond	Gent.
J. A. Hofman, bode der Ned. Ver. van Weldadigheid	Brussel.
Jac. Carabain, kunstschilder	″
Buys, uurwerkmaker	″
Maur Bles, papierhandelaar	″
Ferd. Leop. Waldack, bouwkundige.	Gent.
Lodewijk de Vriese, letterkundige	″
P. De Landtsheer-Bombeke	″
J. Gerardi	″
Duvilers, mekanickmaker, hoek der Gouvernementstraat	″
Marcel Steleman	Aalst.
A. B. Stéven, grondeigenaar	Gent.
B. Jacobs	″
C. Schepens	″
P. Desteunder, huisschilder	″
F. J. Spae, tuinbouwkundige.	″
D. Haegens, hoofdonderwijzer	Heusden.
P. J. van der Voort	Gent.
E. Hooghstoel, brouwer	″
Waem—Lienders, F., Boekhandelaar, 100 Ex.	Gent.
E. Degerickx, agent van kazernering	″
Christiaenssens	″
L. J. van de Pontaine-Destanberg	″

L. De Laetre, lichtteekenaar	Gent.
E. Heyman, bijzondere.	〃
H. Maes, letterkundige en grondeigenaar	〃
A. Segers	〃
Van Quickelberghe, gemeente secretaris	Lootenhulle.
Coen	Gent.
Engelbeen	〃
Van Volden	〃
Carels	〃
Van de Wall, aannemer van werken	〃
J. van Cauwenberghe	〃
K. Lybaert	〃
D. van Cauwenberghe	〃
Duiveport	〃
De Vyn	〃
P. De Cort	〃
L. Coddron	〃
van den Berghe	〃
C. van Damme	〃
Geron, loodgieter	〃
van de Kelder	〃
Mughoudt, bakker	〃
van Houcke	〃
P. Schaessens	〃
Geelhand, letterkundige	Brussel.
J. A. Devisschere	Gent.
A. Kayser, scheikundige.	St. Joos-ten-noode.
F. van Vollenhoven, voorzitter der Nederl. Ver. van Weldadigheid	Brussel.
Holvoet	Gent.
G. Taylor, mekaniekmaker, Groote Bellevuestraat, 45,	〃
E. Ooms, bakker.	St. Gilles bij Brussel.
Hesnault, handelaar	Gent.
de Raeve	〃
Tremerie	〃
L. de Smidt	〃
Ed. van der Does	Brussel.

ZUID-AMERIKA.

J. Brakel, Zaakgelastigde en Consul-Generaal der Nederlanden	Caracas.
N. F. Hellmund, Nederlandsch Consul	〃
C. Hellmund, Nederlandsch Consul en koopman	La Guaira.
Pardo de Pola & Co., kooplieden	〃
A. C. C. P. Perrit Gentil, particulier	〃
F. G. A. Krafft, 〃	〃
J. C. Scholtz, 〃	〃
C. Abrahamsz, 〃	〃
Frederik M. Meijer, 〃	〃
Lodewijk Meijer, 〃	〃
August E. Meijer, 〃	〃
Joseph H. Meijer, 〃	〃
Eduardo de Echenagucia, 〃	〃
Isaac Capriles, 〃	〃
Jacobo P. Pardo, 〃	〃

M. A. Römer, Nederlandsch Consul en koopman	Puerto Cabello.
L. C. Boijé, koopman	Bonaire.

NOORD-AMERIKA.

Plugers, Henrij Koopman	New-York.
Buijs, Cornelis	„
Tuerlinga, Jacobus Horlogiemaker	„
Franke, A. F. K. Zeekapitein	„
Heuvelman, J. Architect	„
Abel, C. C. Koopman	„
Meijer, C. H. H. Logementhouder	„
Schimmel, J.	„
Visser, Simon de, Bankier	„
Hamel, W.	„
Planten, J. R. Kwarto Editie oud holl. papier	„
Wust, C. C. Advocaaat	Brooklijn.
Burlage, Rud, C. Nederlandsch Consul, kwarto editie oud Hollandsch papier	New-York.
Roelofs, George, Handelaar	Grand-Rapids Michigan.
Planten, G., ...	New-York.
Rofs, J., ...	„

GRIEKENLAND.

P. C. van Lennep, Consul-Generaal, kwarto editie op oud Hollandsch papier	Athene.

NEERLANDS WEST-INDIE.

Loomeijer, G. J. N., Officier v. gezondheid W. I. Leger . .	Paramaribo.

Na afdruk der Naamlijst nog de navolgende opgave ontvangen.

Aarse, L. J., ...	's Gravenhage.
Acker, Ch. van, Koopman	Aardenburg.
Baanstra, IJ., gepens. opperschipper bij de Koninkl. Nederl. Marine	Emden.
Berg, Jacoba van den, ...	Vlaardingen.
Blok, G. C., ...	Amsterdam.
Bollée, Ambtenaar bij de M. tot Exploitatie van Staatsspoorwegen,	Leeuwarden.
Boo, J. de, ...	Schiedam.
Boonstra, T. D.. Timmerman	Harlingen.
Braambeek, H. J. van, Onderwijzer	Oostburg.
Braun, J. C. H., Makelaar der zeevaart	Rotterdam.
Cuveljé, S., Timmerman	Oostburg.
Dijkshoorn, W., ...	Overschie.
Elias, H., Rentenier	Oostburg.
Feije, P. H. J., Notaris	Amsterdam.
Fockens, J., Zeehandelaar	Harlingen.
Harmens, C., Zeehandelaar	Harlingen.
Hemel, Th. van den, Logementhouder	Aardenburg.
Hoogenboezem, B, ...	Kethel.
Hoogenboezem, Jr. A., ...	Kethel.
Houtgraaf, J. A., ...	Dordrecht.
Jager, H., Logementhouder	Harlingen.
Jansen, W. A., ...	Rotterdam.
Karels, Wed. W., herbergierster	Oostburg.

Koeleman, P. A., Mr. Smid.	Utrecht.
Koster, Wed. de, ...	Overschie.
Kuiper, S., ...	Kethel.
Leen, W. F. van, ...	Utrecht.
Leesgezelschap voor Kennis en Waarheid	's Gravenhage.
Lijnden, C. W. F. Baron van, ...	Zeist.
Limpurg, W. C. Graaf van Rechteren, ...	Alphen a/d Rijn.
Linden, Corn. van der, ...	Overschie.
Lokhorst, D. van, Landman	Zegveld.
Loo, P. van der, ...	Overschie.
Lovius, R., Kantoorbediende.	Harlingen.
Maatje, A., ...	Overschie.
Maertens, A. M. P. E., Deurwaarder	Oostburg.
Most, Andries van der.	Schiedam.
Nachtheim, P. F., Directeur Expeditiekantoor Van Gend & Loos .	Harlingen.
Nouhuijs, G. van, Geneesheer	Lobith.
Plasier, P., ...	Dordrecht.
Polet, A. R., ...	Dordrecht.
Rensink, A. J. A., ...	Leiden.
Rip, W., ...	Kethel.
Risseeuw, J., Grondeigenaar.	Oostburg.
Rodenburg, J. J., ...	Kethel.
Ruitenga, W., Apotheker	Harlingen.
Schaafsma, J. P., Timmerman	Harlingen.
Simonsz, H., Handelaar	Harlingen.
Slijper, J. S., ...	Amsterdam.
Stavorinus, T. F., Winkelier	Harlingen.
Stigter, K., Landbouwer	Leimuiden.
Sunderman, C. H., ...	Dordrecht.
Tenenti, C. A., ...	Dordrecht.
Valk, J. C. van der, Vleeschhouwer	Rotterdam.
Veen, Jz., J. van, ...	Rotterdam.
Veenman, L. J., ...	Overschie.
Verbeek, M., ...	Overschie.
Vranckin, P. M., Bisschop van Colophon, Apost. vicaris van Batavia	Maastricht.
Vries, F. J. de, ...	Dordrecht.
Werf, D. v. d., Particulier	Harlingen.
Wisselink, J., ...	Kethel.
Zeeuw, J., ...	Overschie.
Zeeuw, A., ...	Schiedam.
Zonnevijlle, Mejufvr. Wed. M., ...	Aardenburg.
Zonnevijlle, Mejufvr. Ca, ...	Aardenburg.
Zonnevijlle, S., ...	Aardenburg.

JE MAINTIENDRAI